

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

20.

Szerkesztette:

Maticsák Sándor

Keresztes László

Susanna Virtanen

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2013

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT KIADVÁNYA

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

A tanulmányokat lektorálta:

Csepregi Márta (Budapest), Csúcs Sándor (Piliscsaba),
Hoffmann István (Debrecen), Tuomas Huumo (Turku),
Keresztes László (Debrecen), Petteri Laihonon (Jyväskylä),
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala), Maticsák Sándor (Debrecen),
Sipőcz Katalin (Szeged), Jari Sivonen (Oulu), H. Varga Márta (Budapest),
Susanna Virtanen (Debrecen – Helsinki), Zaicz Gábor (Piliscsaba)

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2013

© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2013

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor

Borító: Kai Tiislär – Maticsák Sándor

Készült a Kapitális Kft. nyomdájában, Debrecenben

Terjedelem: 25 (A/5) ív

Az Uralotéka digitális adatbázis

BÁTORI S. István

1. A nyomtatott szöveg és az adatbank viszonya

Mielőtt elmerülnék az Uráli Etimológia Adatbázis (Uralotéka, röv. UEDb) részleteibe, tudatosítani kell néhány alapvető fogalmat, amelyeket a mindennapi nyelvhasználatból ugyan ismerünk, de rendszerint nem pontosítottunk önmagunknak tovább.

A beszélt szöveg a szöveg legegyszerűbb formája. A beszélt szöveg alapvetően egydimenziós, ami az időbeliségből adódik. A beszélt szövegben csak arra lehet utalni, hogy mi volt korábban, vagy mi következik később.

A nyomtatott szöveg kétdimenziós sík. A „korábban” vagy „később” dimenziót itt szemléletesebb „fent” és „lent”-nek nevezni; és amennyiben a szöveg oldalakra van tördelve, tovább lehet ezt pontosítani az oldalszámmal (és az oldalon belüli sorok számozásával, ahogy ez például az idézetek esetében történik). A második dimenzió (jobbra – balra), a soron belüli tájékozódás kevésbé használatos, de lehetséges: ki lehet keresni például az 5. oldalon az 5. sorban az 5. betűt.

A hiperszöveg (hypertext) a szövegnek egy mesterségesen előállított változata, amelyet nem kell folyamatosan (balról jobbra) olvasni, hanem a szabályok szerint lehet a szövegben „ugrani”, mint például a soknyelvű használati utasításokban.

A hiperszövegnek egy alfaja a jegyzék (lista), amelyben az önmagukban olvasható sorok (szakaszok) formátuma ugyanaz, és a szakaszban van egy sorrendbe szedhető címszó, mint például egy szótári cikkben.

A szótár a lista alfaja, amelyben minden szócikk autonóm, vagyis önmagában olvasható hiperszöveg. A cikkek összessége egy sorrendbe szedett lista, amelyben a sorok a címszó (a sornytó szó) segítségével (már sorszám nélkül is) sorrendbe vannak szedve, a szócikk testében pedig konvenciók (rövidítések, formátum) gondoskodnak a szükségtelen ismétlések elkerüléséről.

A táblázat is tulajdonképpen lista, amelyben a síkban rejlő mindkét dimenzió követhető. A táblázatban vannak sorok és oszlopok, amelyek meghatározzák a cellákat. A táblázatban a soroknak és az oszlopoknak tulajdonítható szemantika (érték) is, ahogy ez például a menetrendben szokásos: az első oszlopban áll a város neve, a következő oszlopokban az indulási/érkezési idő. Az oszlopok felzete szükség esetén megnevezheti az oszlopok tartalmát.

Az adatbank (adatbázis) egy olyan táblázat, amelyben a cellák (mezők) tartalma rendszeresen meg van határozva. Az adatbank – ellentétben a táblázattal – alapvetően két részből áll: 1) a cellákba rendezett adatok, és 2) a cellák/mezők leírása. Minden sor egy külön entitás, és az oszlopok az entitások tulajdonságai. Az adatbank ugyan rendszerint elektronikus médiumokban realizálódik, de elképzelhető papíron is.

2. Elektronikus tárolás, digitalizálás és szövegbetáplálás

Az elektronikus tárolás egy további új (nem térbeli) dimenzió, amely elvileg kombinálható a felsorolt szövegváltozatokkal. Az elektronikus tárolás inhereens módon két szinttel dolgozik: a tárolás szintjével és a megjelenítés szintjével. Az elektronikus tárolással szemben a nyomtatott szöveg (lista, táblázat) esetében ez a két szint összeesik. Ez azt jelenti, hogy az elektronikus tárolásnál a belső (vagy háttérbeli) reprezentáció szükségszerűen nem azonos a tárolt anyag képernyőn (vagy papíron!) való reprodukciójával. A megjelenítés természetes célja viszont éppen a belső szint hű tükrözése.

A digitalizálás az elektronikus tárolás előkészítése. A tárolandó anyag ugyanis nem mindig alkalmas közvetlenül az elektronikus tárolásra. Képeket (zenét, filmet) is lehet elektronikus médiumon tárolni, de ehhez az szükséges, hogy egy szkener a kétdimenziós képet átalakítsa elektronikus impulzusokká. Szorosabb értelemben ezt a folyamatot nevezik digitalizálásnak.

A szövegek digitalizálása a képek digitalizálásának egy különleges esete. A digitalizált szöveg (lap) csak mint kép jeleníthető meg. A digitalizált szövegeket vagy annotálni kell, vagy szükséges egy további szövegfelismerő program, amely betűről betűre átalakítja a szöveget (ma általánosan) Unicode jelek füzérévé. Ez a transzformáció radikálisan redukálja a tárolóigényt.

A szövegfelismerő program megbízhatósága függ először is a szöveg állapotától, amibe belejátszik a nyomdatechnika és a papír minősége is. Kritikus pont a mellékjeles betűk helyes felismerése. A legegyszerűbb a mellékjelmentes szövegek (például az angol) felismerése, nehezebb a magyar és még nehezebb egy fonetikai transzliteráció felismerése. Tulajdonképpen minden nyelv (helyesírási rendszer, nyomdai konvenció) külön szövegfelismerő programot

igényel, amely természetesen sok átfedést tartalmaz, mivel a nem mellékjeles (latin) betűk rendszerint mindenütt ugyanazok. Szövegek képszerű digitalizálása akkor elégséges, amikor a szöveg nem kerül további feldolgozásra, vagy régi szövegek esetében, amelyeknek nincs géppel olvasható változata.

A szövegbetáplálást lehet a digitalizálás ellentétének is tekinteni. Az elektronikus szövegfeldolgozás ma az Internet normalizáló hatásának következtében Unicode-rendszerben történik. Vagyis a szövegbetáplálásnak és a digitalizálást követő szövegfelismerésnek az eredménye ugyanaz: Unicode rendszerben kódolt szöveg. A kódolás hallgatólagosan általánosult az egyszerű, ékezetmentes betűkre is: az egyszerű ékezetmentes betűk önmaguk kódjai.

3. A WORD-kódolás szintje

A többnyelvű szövegek felismerése különösen nehézkes. Az UEW-ben szinte minden szó más nyelvből, más forrásból, más tipográfiai konvencióból származik. Továbbá ott vannak a cirill betűs és a görög betűs szavak. Ezért az UEW esetében nem alkalmazták a képszerű digitalizást és az ezt követő automatizált szövegfelismerést. Az UEDb szövegfelvétele (kódolt) betűfelvétel volt. Ez az eljárás munkaigényesebb, mint a „digitalizálás”, de megbízhatóbb szöveget eredményez.

Az UEW anyagát a 90-es években az MTA Nyelvtudományi Intézetében eredetileg a WORD rendszerbe (RTF-formátumban) táplálták be. A WORD-rendszert különösen az tette akkor érdekessé, hogy lehetőséget nyújtott az uralisztikában használatos mellékjeles betűk megjelenítésére. Az első bemutatóra a VIII. Finnugor Kongresszuson, 1995-ben, Jyväskyläben került sor.

A WORD szövegfeldolgozó rendszer (és nem adatbank), amelyben a szöveget, a szöveg részeit (bekezdést, fejezetet stb.) lehet formátálni. A WORD-ben nincsenek tartalmuk szerint megkülönböztethető mezők: a formátálás közvetlenül a betűfüzérekre vonatkozik. A szócikkekben nem lehet kikeresni közvetlenül a forrásokat, csak esetleg azt, hogy mi van például a szócikk elején félkövéren írva. A WORD nem tudja a szóalakokat kikeresni, csak esetleg azt, hogy a bekezdésben hol kezdődnek a dőlt betűk.

A WORD rendszerben a szótár eredeti formátumának a rekonstrukciója minden további nélkül lehetséges, és ezt meggyőzően demonstrálta a jyväskyläi bemutató. De a WORD nem él az adatbank által nyújtott lehetőségekkel, így az elektronikus tárolás és a további gépi feldolgozás előnyei is elsikkadnak. Így merült fel az RTF-ben kódolt szöveg adatbázissá való átalakításának a gondolata. A jyväskyläi bemutató nyomán Bátorfi kezdeményezésére kapott a Koblenz-Landaui Egyetem Számítástechnikai Intézete az MTA

Nyelvtudományi Intézetétől 179 RTF-ben kódolt szócikket az UEW anyagából, amelyet Arne Fitschen a diplomamunkájában egy ún. „Machbarkeitstudie”-ként SQL-adatbankká alakított át (Fitschen 1997).

4. A szövegszerű adatbank

1998 januárjában volt egy megbeszélés Rédei Károllyal a Bécsi Egyetem Finnugor Szemináriumában, ahol megszületett a kooperáció az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Koblenz-Landaui Egyetem Számítástechnikai-Nyelvészeteti Intézete között. A megbeszélésen Rédei Károly (vendéglátóként), Bakró-Nagy Marianne, Honti László és Bátori István vett részt. A kooperáció az UEW etimológiai anyagának jobb hozzáférhetőségére, az RTF-formátumú anyag adatbázissá való átalakítására irányult. Rédei számára különösen fontos volt a copyright kérdése, a szótár anyagának változatlan (egy-az-egyben való) átvétele, és az hogy az etimológiai anyag ne kerüljön illetéktelenek kezébe. Bátori (és a koblenziek) számára központi kérdés volt az interdiszciplináris „challenge”: közvetíteni a számítástechnika és az uralisztika között, és felépíteni az (első) etimológiai adatbázist.

A kooperáció keretében a koblenzi CL-Institut Budapestről megkapta az UEW teljes RTF-ben kódolt, konvertálható anyagát (hét lemezen!), és a budapesti kollégák (Csúcs Sándor, Molnár Zoltán és Váradi Tamás) többször jártak Koblenzben, hogy támogassák a konverziót és az adatbank felépítését. A projekt 1998-ban a Magyar–Német Tudóscsere Alaptól kapott egy kis anyagi támogatást is.

Az adatbank felépítéséhez szükséges a tárolandó anyag nyelvi, nyelvtörténeti és lexikológiai kategóriáinak előzetes rögzítése, amely természetesen már megvan az UEW-ben is, csak kötetlenebb formában. Rögzíteni kell a szócikkek szerkezetét (rekonstrukció, összehasonlítás, magyarázatok és irodalom). Az összehasonlító részen belül fel kell venni az összehasonlítandó nyelvek jegyzékét, a nyelveken belül a felhasznált nyelvjárások jegyzékét és így tovább. Itt kell megjegyezni, hogy a WORD-ben használt RTF-formátumból nem lehetett egyszerűen „kiolvasni”, hogy az etimológiai adatbázisban szükség van a szóalakokra, az esetleges másodalakokra, időnként a szótőre, és minden idézett adat esetében a forrásra. A mellékjeles betűk kezelését megnehezítette az a körülmény, hogy az RTF-formátumú anyagban nem volt megbízható áttekintés a ténylegesen használt mellékjeles betűkről. Esetenként már átkódolt szöveget is újból kellett konvertálni. A 2000-es tartui finnugor kongresszuson Bátori csak a jövőbeni adatbank kontúrjait tudta leírni. Kiderült, hogy az etimológiai adatbank számára az SQL-formátum nem

lenne optimális, ezért az RTF-ben kódolt UEW-anyag végül is az XML-rendszerbe lett konvertálva (Puttkammer 2001; Németh 2002) – így született meg az UEDb.

Az UEDb tehát az UEW-ből készült, XML-formátumú, szövegszerű, elektronikusan tárolt adatbank.

A szövegszerűség azt jelenti, hogy az adatbankra jellemző mezők megvannak, de nincs meghatározva a mezők nagysága. A továbbiakban úgy épül fel és úgy működik, mint az adatbankok általában: a mezőknek van nevük, amelynek segítségével elérhetők és feldolgozhatók az adatok. A mezők tovább tagolódhatnak almezőkre és fakultatívak (lehetnek üresek is). A mezőnevekhez hozzá lehet fűzni „attribútumokat”. A mezők sorrendje a tárolás szintjén kötött. A mezők attribútumainak a sorrendje ezzel szemben tetszőleges.

Megvan itt is az adatbank két fő összetevője: 1) a tárolt anyag: a szócikkekbe szedett etimológiák, amelyek tartalmilag azonosak az UEW anyagával és 2) a mezők leírása/definíciója, amit az XML-rendszerben DTD-nek (Data Type Description-nak) neveznek.

Az adatok elektronikusan vannak tárolva. A tárolt adatok megjelenítéséhez szükség van megjelenítő szoftverre.

5. Az Unicode betűk

A megjelenítés első és kikerülhetetlen feltétele a megfelelő betűkészlet, amelyet nem lehetett átvenni a Winword-rendszerből, hanem elő kellett állítani. Perspektivikusan a szimbolikus betűjelölés tűnt a legcélszerűbbnek, mert egyrészt így az UEDb betűit egy behelyettesítő listával bármikor meg lehetett változtatni, ami átvezetett az (akkor Európában még) új Unicode-rendszerű betűkódolásba, másrészt biztosította a fejlesztési munkafolyamat számára szükséges flexibilitást (Németh 1999, Saliha Rabah 2002).

Az Unicode rendszerű kódolás abból indul ki, hogy a szócikkekben (és a központi UEDB.XML-fájlban) a mellékjeles betűk, azaz azok a betűk, amelyek az egyszerű billentyűzettel nem írhatók, szimbolikus módon vannak jelölve, például: a `_acute` (= á), `c_caron` (= č) és így tovább. Ezeket a szimbolikus neveket egy konverter (FONTS.DTD) átfordítja hexadecimális Unicode-értékekké, amelyeknek felszíni alakját az aktuálisan használt TTF-fájl betűzi ki. (Részletesebben lásd angolul Bátorfi 2012.)

6. A megjelenítő szoftver

Az XML-konverzió sikeres lezárásával a fejlesztési súlypont megváltozott: Egyrészt a konvertált szócikkek és a mellékjeles betűk tényleges kibetű-

zése láthatóvá tette a konvertálás során elkövetett (és az egyéb) hibákat, másrészt tudatosította a megjelenítő szoftver hiányát.

A 2000-es tartui Finnugor Kongresszus után meglazult a kooperáció Budapesttel, de nem szűnt meg. A budapesti kollégáknak az UEDb-ben található hibák kijavítása tűnt a legsürgösebbnek, Bátorinak inkább a szoftver kifejlesztése. Bátori, aki ekkor már nyugdíjban volt, kapott DFG-támogatást az UEDb további kiépítésére (DFG BA 332, Uralische Datenbank). Az állást Tapani Salminen tanítványa, Jan Paakkanen kapta meg (2002–2004) és így sikerült a hibajavítást (ami ellen nem lehetett érvelni) a szoftverfejlesztéssel összhangba hozni. Fontos volt a sorozatosan visszatérő hibák lokalizálása, mert a megjelenítő szoftverben egy „elesűszott” vessző esetenként a szavak százát torzította el. Ezeknek a hibáknak a lokalizálása és kijavítása eredményesebb volt, mint a hibavadászat a szöveg felszínén.

A megjelenítő szoftver szükségességének tudatában voltunk kezdettől fogva. Így például már Németh Krisztián (2002) előkészítette az egész etimológiai anyagot felölelő fájl mellett az egyes címszavak egyedi tárolását. Elkészültek az ún. másodlagos kereső listák (forráslisták, egyedi nyelvi és nyelvjárási címszólisták), amelyek kompilálásában Paakkanenre hárult az a hálátlan feladat, hogy kiderítse, mi lehet a szóadat hiányzó forrása, vagy hogy például egy szelkup szó, amelynek a nyelvjárási hovatartozása hiányzik, melyik nyelvjárásból származhat. Voltak külön kereső programok regular expression formátumban, de hiányzott az összefogó szoftver-keret. Ezt a kereket sikerült Jérôme Dieboldnak a projektmunkára támaszkodva diplomamunkájában megtalálni és kitölteni (Diebold 2005).

A szoftver-keret neve Uralotéka (németül Uralothek). Ez felöleli:

- a megjelenítő rendszer generálását, amibe nemcsak az összefoglaló UEDB.XML-fájl szócikkekre való tördelése tartozik bele, hanem további egyedinyelvi keresőlisták előállításai is;
- az etimológiai anyag általános, tartalomjegyzékszerű áttekintését;
- az etimológiai anyag cikkenkénti megjelenítését;
- a különböző keresési módozatokat (nyelvpáronkénti, nyelvcsoportonkénti szembeállítást, hangkörnyezet szerinti keresést stb.);
- általános, etimológiailag releváns uralisztikai információkat (idézett irodalom, nyelvjárási áttekintés, rövidítésjegyzék);
- a megjelenítés és a keresés navigációs rendszerét.

Összefoglalva: A tulajdonképpeni adatbank, az UEDB.XML mellett van egy programcsomag, amely aktiválja az adatbankot. Az adatbank neve UEDb. A programcsomag neve Uralotéka. Mivel a programcsomag tartalmi-

lag üres és csak az adatbankkal együtt használható, az Uralotéka elnevezés magában foglalja az adatbázist is. Az UEDb adatbank Budapest és Koblenz közös munkájának az eredménye. Az Uralotéka programcsomag koblenzi termék, és a DFG-támogatás révén a DFG jogkörébe tartozik. Ez azt jelenti, hogy a német tudományos kutatás rendelkezésére kell, hogy álljon (azaz nem lehet magán-copyright).

7. A konverzió eredményének ellenőrzése

Az RTF/XML-konverzió megkövetelte az eredmény ellenőrzését, de az anyagot csak akkor tudtuk rendszeresen leellenőrizni, amikor kész lett az új betűkészlet. Az ellenőrzést célszerű volt úgy végezni, hogy egyidejűleg az adatfelvétel (és a feldolgozás korábbi fázisai) során elkövetett tökéletlenségeket is kijavítsuk.

A konverzió során azokat a sorokat, amelyekben a konverzió szempontjából volt valami tisztázatlanság (például hiányzott a nyitó zárójel után a zárójel záró része) egyszerűen kihagytuk (átugrottuk, németül: „kikommentáltuk”). A legtöbb esetben ez betűket érintett, de néha nagyobb egységeket is. Így kb. 800 sor megcsonkult. Ezeket a sorokat egyenként vissza kellett vezetni az eredeti helyükre.

A téves kódolások sorozatos hibákat okoztak. Ezeket rendszerint a tévedés felismerése után a kódolás szintjén egy egyszerű „change all”-paranccsal lehetett kijavítani.

Az UEDb-anyagának gépi kezelése lehetővé tette az UEW kódolási egyenetlenségeinek felismerését és eliminálását. Így például egységesítettük a rövidítéseket, beleértve a forrásokra és az irodalomra való hivatkozást is.

Budapesten Csúcs Sándor vette kezébe a korrektúra lebonyolítását. Egy OTKA projekt keretében Molnár Zoltán hasonlította össze az UEW betáplált szöveget cikkről cikkre az UEDb oldalaival. A munka lassan haladt, különösen amikor Molnár egy új állást kapott és kikerült a Nyelvtudományi Intézetből. Ezután Csúcs hallgatója, Tánczos Orsolya folytatta a munkát, amit sikerült még 2010 nyarán, a piliscsabai Finnugor Kongresszus előtt lezárni (Bátori 2011).

8. Az UEW és az UEDb egyenértékűsége

A nyomtatott szótár és az (elektronikusan tárolt) adatbázis különbözősége nyilvánvaló. Összehasonlításukat kommunikációs szerepük teszi lehetővé. Az összehasonlítás történhet a tárolás és a teljesítmény síkján. Nem merülhet fel kétség, hogy az adatbázis és a szótár ugyanazokat az információkat tartal-

mazza: az összehasonlított szóalakokat, forrásokat és így tovább, beleértve az idézett adatok helyesírását is. Ezen túlmenően az adatbázis tartalmaz további szerkezeti elemeket, amelyek lehetővé teszik az adatok táblázatszerű megjelenítését. A kérdés az, hogy ebben a keretben mennyire érdemes a filológiai hűséget az adatbank fő célkitűzésének tekinteni.

8.1. A tárolás síkja: a szöveghűség

A hibajavítás. Nyomtatott szövegben számolni kell hibákkal. A hibák egy (nagy) részét már a szerkesztők is észreveszik, és a publikáció különböző stádiumában megpróbálják kijavítani. Kritikusak a nyomdába kerülés után felfedezett hibák, amelyek orvoslása az erratum. A kész publikáció végén következik a hibajegyzék. Ugyancsak idetartoznak a kiegészítések és törlések is. Ez így van az UEW esetében is, azzal a különbséggel, hogy a háromkötetes műben négy errata, ill. addenda van (kettő a második kötet végén és további kettő a harmadik kötet elején).

Lehet, hogy a szigorúan vett filológiai szöveghűségbe beletartozik a szöveg betű szerinti (például helyesírási hibás) reprodukciója, de ezt az adatbázis építésében is követni értelmetlenség lenne. Viszont a hiba hiba, amit mindenképpen ki kell javítani. Az egyedüli értelmes megoldás a javított (kiegészített) szöveg felvétele és egy fakultatív (lábjegyzetszerű) utalás az eredeti szerző által elkövetett hibára. Különben az UEW használója az adatok megbízhatósága érdekében négy listát kényszerülne átnézni, hogy esetleg a keresett adat nem tartalmaz-e valamilyen rendellenességet. Természetesen az etimológiai szótár használója rendes körülmények között nem így jár el, és nem lapozgat minden keresett szó előtt az UEW errátumaiban.

Az UEDb bedolgozta a hibajegyzékeket és a kiegészítéseket a szótár állományába: a szócikkek már a kijavított, kiegészített adatokat tartalmazzák és a törlendő szavak, szakaszok, szócikkek töröltek. Hasonlóképpen ki lettek javítva a konverzáció során Koblenzben felfedezett hibák is. A javítás eredménye tehát egy hibamentes szöveg (már amennyire hibamentes szöveg egyáltalán létezik), amely mellett rendszerint ott van, a használó kívánságára lábjegyzetként megjeleníthető UEW-beli eredeti hibás szöveg. (A sor végi interaktív rombusz (◆) jelzi a sorban történt javítást, amelynek beütésére a bal felső sarki ablakban megjelenik az UEW-ben található eredeti szöveg. A szavak német jelentésében található helyesírási hibákat nem örökítettük meg.)

Tippfelteker in UES:1 - relationaler Bericht nach UES:II.3051.905: ggl'bmä (nicht wie korrekt: ggl'bmä)

**Károly Rádai (Hg):
Uralisches Etymologisches
Wörterbuch**

Keresés-szűrés: teljes szóállomány
 Terjedelem: standard
 Megbízhatóság: biztos/kötös

Vozdíró nyelvlek: magyar
Restart

Restart

Unicode Information Etimológiák Kereső

Megfelelések *

Nyelv	Nyvjár	Q	alak1 infó	Form2 Info	jelentés	Legende
FU			<i>kolme, kulme</i>		három	
Fin	lit	Katara	<i>kolme</i>		drei	
Est	lit	Wiedemann	<i>kolme</i>		drei	
Lapp	N	Nielsen	<i>ggl'bmä</i>		drei	
	L	Grundström	<i>käl'mä</i>		drei	
	T	T.I.Itkonen S. 363	<i>kolme</i>		drei	
	kä	T.I.Itkonen S. 363	<i>kolme</i>		drei	
	A	T.I.Itkonen	<i>kolme</i>		drei	
	Not	T.I.Itkonen S. 363	<i>kolme</i>		drei	
Mord	E	Paasonen	<i>kolma</i>		drei	
	M	Paasonen	<i>kolma</i>		drei	
Mari	KB	Wichmann	<i>kōm kōmät</i>		drei	
	U	Wichmann	<i>kum kumät</i> äd'j Sul'pät		drei	
	B	Wichmann	<i>kum</i> äd'j		drei	
Wotj	S	Munkácsi	<i>kwirä</i>	kwä'än-	drei	
	K	Munkácsi	<i>kürä</i>	kwä'än-	drei	
	G	Munkácsi	<i>kwirä</i>	kwä'än-	drei	
Eyrj	S	Wichmann	<i>kujim</i>		drei	
	P	Genetz	<i>kaji-m</i>		drei	
	PO	Lytkin	<i>kwim</i>		drei	
Ostj	V	Karjalainen S. 348	<i>kolom</i>		drei	
	DN	Karjalainen	<i>zuzom</i>		drei	
	O	Karjalainen	<i>zolom</i>		drei	
Wog	IJ	Kannisto S. 315	<i>kōrom</i>		drei	
	KU	Kannisto	<i>zūrom</i>		drei	

A rövidítések egységesítése. A rövidítések „kilengései” (például: Selk. ~ Slk.) úgy is tekinthetők, mint a sajtóhibák egyik altípusa, amit mindenképpen ki kell javítani (lásd fentebb). A források, nyelvjárások, nyelvtani terminológia stb. rövidítéseinek ingadozása abban különbözik az egyszerű elírástól (sajtóhibától), hogy itt nem az eltorzult eredeti írásmód rekonstruálása a lényeg, hanem a sikeres referencia. A rövidítést a szótárt használója fogalmi síkra vetíti és oldja fel, ahol végeredményben mindegy, hogy a szótár szerkesztője a karjalai nyelvet kar, kar., karj, vagy karj. formában rövidíti. A szótár használója számára az eredmény ugyanaz.

Az adatbank browserja (böngészője) viszont a rövidítéslista segítségével oldja fel a rövidítést, és ha ez a lista nem tartalmazza a keresett betűfüzért, a browser számára a rövidítés ismeretlen marad.

A rövidítések ingadozása önmagában még nem lenne hiba. A rövidítés tulajdonképpen egy utalás, és ugyanazt az entitást lehetne különböző aliázzsokkal (kulcsokkal) keresni. De az aliázzsos értelmezés esetében fennforog az a veszély, hogy kar, kar., karj, és karj. elnevezés nem egy entitást (karjalai) je-

löl, hanem négy különbözőt. Az UEDb szövegében az ingadozó rövidítéseket egységesítettük, de erre az adatbázisban nem történik külön utalás.

A szócikkek kódolásának a projekciója nem egyszerű átkódolás. A szócikkek szerkezeti leírásához az UEW-ben három eszköz (eljárás) használatos: a) központozás, beleértve a zárójeleket és idézőjeleket, továbbá az új sor kezdését, b) a betűtípusok és a betűk nagyságának a váltogatása (kurzív, kövér) és c) külön betűk/jelek alkalmazása dedikált funkcióval (például az ๓ a felismert hibák, vagy pedig a kérdőjel a rekonstrukciós bizonytalanság jelölésére).

A szócikkek kódolása esetében nem az eredeti betűfüzér reprodukciója a lényeges, hanem a kód által jelölt (nyelvészeti, lexikográfiai) kategóriák hű tükrözése. Nem az ๓ jelet vagy a kérdőjelet kell itt reprodukálni, hanem a háttérbeli hibafelismerést, ill. a rekonstrukció bizonytalanságát a fogalmak szintjén.

A fogalmak szintje nem egzakt számítástechnikai kategória, de nem kevésbé reális. A szófajok jelölése esetében például a szóvégi (tővégi) "-" jelölés a szótári kódolás hagyományos nyomdatechnikai szintjén jelentheti azt, hogy itt egy igéről van szó. Az adatbázis szintjén nem a szóvégi (tővégi) "-" jelölés a lényeges, hanem az, hogy ennek a szónak a szófaja ige.

Hasonlóképpen az összehasonlítandó nyelvi alak előtt álló kérdőjel esetében nem a kérdőjel egyszerű reprodukciója a lényeges, hanem annak a fogalmi kategóriának a szemléletes megjelenítése, hogy itt bizonytalan az összehasonlítás anyaga, amit az UEDb-ben a képernyőn a világoszöld szín jelöl.

8.2. A teljesítmény síkja: a képernyő és az interaktivitás

A szótár és az adatbázis szembeállítása jogos a teljesítmény síkján is. Úgy is fel lehet vetni a kérdést, hogy mit nyújt az adatbank, amit nem nyújt a szótár? Az adatbank felépítése (felszerelése, üzemeltetése) körülményesebb, mint a nyomtatott (könyvszerű) szótaré. Megéri-e a többletmunka? Három „ajánlást” érdemes közelebbről megnézni: 1) a szócikkek megjelenítését a képernyőn, 2) a szótárban való böngészés gépi támogatását és 3) a felújítás leegyszerűsödését.

Az áttekinthetőség a képernyőn. A képernyőn való megjelenítés célja a szemléletesség, azaz az etimológiákat úgy kell bemutatni, hogy a megfélelések közvetlenül is leolvashatóak legyenek. Közelebbről:

Rekonstruktionen							
ru	ur						
ru	ru			<i>kuntá</i>			1: Geschlecht, 2: Sippe, 3: Gemeinschaft
Belegammlung							
Spr	Dia	Quelle	Stamm	WA	Form1 +Info	Form2 +Info	Bedeutung
Finn	lit	Dib	<i>kunta</i>	N	<i>kunta</i> <i>kansa kunta</i> <i>kylä kunta</i> <i>maa-kunta</i> <i>perhe-kunta</i> <i>yhteis-kunta</i>	<i>kunnan</i> Gen	Nation (<i>kansa</i> = Volk) Dorfgemeinde (<i>kylä</i> = Dorf) Landschaft, Provinz (<i>maa</i> = Land) Familie, Hausstand (<i>perhe</i> = Familie) Gesellschaft (<i>yhteinen</i> = Gemeinsam)
Est	lit	Bib	<i>konda</i>	N	<i>kond</i> <i>koda-kond</i> <i>ema-kond</i>	<i>konna</i> Gen	Hausgenossenschaft (<i>koda</i> = Haus) die sämtlichen Kinder einer Familie (<i>ema</i> = Mutter)
Lapp	R				<i>kunde</i>		-kunta
Lapp	N	Bib	<i>-god'le</i>	N	<i>-god'le</i> <i>bátráh god'le</i>	<i>-d'd-</i> Gen	family relations (collectively) (<i>bátrái</i> = family)
	T	557	<i>kont</i>		<i>iemie kont</i>		Gegend (<i>iemie</i> = Erde, Land)
Mord	M	Paasonen:	<i>kondá</i>	N	<i>kondá</i> , <i>kundá</i>		Freund, Kamerad
Ostj	V	317	<i>kántoy</i>		<i>kántoy jay</i>		die Ostjaken (<i>jay</i> = Volk)
	DN	Bib	<i>χánto</i>	N	<i>χánto</i>		Ostjake, Mensch
	O	Dib	<i>χánti</i>	N	<i>χánti</i>		Ostjake, ostjakisch
Wog	T	Munkácsi:	<i>khán</i>	N	<i>khánt</i>		Heer, Armee, Schar, Krieg, Schlacht
		111:167	<i>kánt</i>		<i>kant-lakt</i>		Krieg führen
	N	Dib	<i>χánt</i>	N	<i>χánt</i>		Heer, Armee, Schar, Krieg, Schlacht
	TJ	KannMskr	<i>kał</i>	N	<i>kant</i>		Krieg, Kriegsschar
	KU	Kann-Lum:	<i>χánt</i>	N	<i>χánt</i>		Krieg, Kriegsschar
	P	Bib	<i>kónt</i>	N	<i>kónt</i> <i>khánt-poyk</i>		Krieg, Kriegsheer Heerführer (<i>poynk</i> = Kopf)
Ostj	N	RGS			<i>kánt</i> , <i>χánt</i>		Heerschar
Ung	lit	Bib	<i>hada</i>	N	<i>had</i> <i>hadakoz</i>		Heer, Krieg, Rotte, Bande, : Sippe, Geschlecht Krieg führen, streiten, kämpfen

A nyomtatott szótár (az UEW is) tömör szövegtömbökkel dolgozott, amely csökkentette a nyomdaköltséget. Ezzel szemben a képernyő tervezője nincs kötelezve a sorok és a lapok maximális feltöltésére: szabadon nyithat új sort, új „lapot”, ha úgy látja, hogy ezzel az anyag áttekinthetőbbé vagy szemléletesebbé válik.

Az UEDb-ben minden szócikk új lapon, és ezen belül minden nyelv/nyelvjárás új sorban kezdődik. Az adatbank alapvető táblázatszerű szerkezetét a képernyőn szinte közvetlenül lehet reprodukálni és nem szükséges a sorokat folyamatosan teleírni – ez növeli a szemléletességet. A táblázat sorai és oszlopai még a kívülállóknak is lehetővé teszik az összetartozó vagy összehasonlítható adatok felismerését. Nyelvek, bibliográfiai adatok, szóalakok, jelentések stb. az oszlopokban egymás alatt állnak, és nem kell őket fáradságosan keresgélni, mint az UEW egyszerű folyó szövegében.

Az áttekinthetőség a képernyőn nem adódik önmagától. Először is az adatbázisbeli adatok megjelenítéshez meg kell adni a mezők címét, formátu-

mát és különösképpen az oszlopok sorrendjét. Továbbá a szövegszerű XML-adatbankban, ahol a mezők üresen maradhatnak és hosszúságuk változó, a be nem töltött mezőket üresen kell hagyni, és vigyázni kell arra, hogy a táblázat cellái nagyjából egyforma nagyok legyenek, mert a táblázat szemléletessége azon nyugszik, hogy az összetartozó adatok oszloponként egymás alá kerüljenek. Amikor egy cella tartalma hosszabb, mint az oszlop középértéke, a szöveg kikerül egy ikon hátrahagyásával a bal felső win-ablakba, ahol a haszná- ló kívánságára megjeleníthető. Ez a helyzet az enciklopédikus jelentésmeg- határozások vagy a szóalakmezőben az esetleges alternatív hangalakok megléte esetében (☒-jelzés az alapszó mögött), amelyek kitérítik a cellát és eltorzíthatják a táblázatot.

Weitere Lautvarianten:
sisiliska, sisilieska,
sissiliska, sissiliska,
sisiliskö, sisilisko
**Károly Rédei (Hg):
Uralisches Etymologisches
Wörterbuch**
Keresés-szűkítés
Terjedelem
Megbízhatóság
Vezérő
nyelvek:
magyar
Restart

Rekonstruktumok

r		Uj		
/	ku	<i>szjcs, szjcs-la, sscs, sscs-la</i>		gyik
r	pp	?		

Adattár

Nyelv	Nyíratás	forrás	lő	WA	alak1	Tnfo	form2	Info	Jelentés	Legende
Finn	lit	Katara	sisilisko	N	sisilisko				Eidechse, Lacerta	
	reg	SKES	sisiliska	N	sisiliska ☒				Eidechsc, Lacerta	
Est	lit	Wiedemann	sisalik	N	sisalik	sisaliku	Gen		Eidechse	
	reg	SKES	sisuli	N	sisulik				Eidechse	
Lapp	Kayy	SKES	tydjiol	N	tydjiol				Lidechse	
	Arj	Lag.LpWsch	diŕŕiol	N	diŕŕiol				Eidechse	
	N	Nielsen	stos'ŕalacras	N	stos'ŕalacras ☒	g'ŕac	Gen		Eidechsc	
	L	Grundström	tädjtulij	N	tädjtulij ☒				Eidechse	
	T	T.I.Iltkonen S. 580	ŕŕjŕjŕŕjŕŕŕ	N	ŕŕjŕjŕŕŕŕŕ				Lidechsc	
	Khl	T.I.Iltkonen S. 580	ŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕ	N	ŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕ				Lidechsc	
	Not	T.I.Iltkonen S. 580	ŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕ	N	ŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕŕ				Eidechse	
Mar	KR	Wichmann	ŕŕksälä	N	ŕŕksälä				Fidehsc	
	J	Wichmann	ŕŕyŕälä	N	ŕŕyŕälä				Lidechse	

Ugyancsak emeli az áttekinthetőséget a szócsaladok létrehozása a képzett és összetett szavak szétforgácsoló, egyszerű felsorolása helyett, mint ahogy ez az UEW-ben (és az Uralonetben is) történik. A képzett és összetett szavak behúzott sorba és kisebb betűkkel való írása már önmagában jelzi az összetartozást. A már említett színelátétes megkülönböztetés egy csapásra jelzi, hogy melyik adat kölcsönzés (rózsaszínű alátét) vagy melyik bizonytalan (világoszöld). Színezés jelzi a lábjegyzetszerű kiegészítő információkat.

A számítógépes támogatás kiterjed az adatbank használatának minden lépésére/mozzanatára. Az UEDb-ben lehet (automatikus sorszámozás segítsé-

gével) „lapozni”, „fel lehet ütni” az adatbankot egy bizonyos szónál is. De lehet a lapozást egy kiválasztott nyelvre (az uráli nyelvek valamelyikére) korlátozni, azaz csak azokat a címszavakat kérni, amelyekben van például magyar vagy votják stb. etimológiai adat. Lehet a lapozást csak a bizonytalan (vagy csak a biztos) etimológiákra kérni. Ugyancsak lehetséges a fenti selekciók tetszőleges kombinációja. Mindezt a számítógépes támogatás teszi lehetővé.

A cikkekben előforduló utalások (vö./s. unten stb.) automatikus feloldása egy HTML-linkben ugyancsak idetartozik. Fontos az utalások esetében a „visszatalálás”, azaz az ellentétes irányban beépített link a kiindulási helyre.

Még nagyobb számítástechnikai koordinációt igényel a vezérlő nyelvek (német, angol és magyar) kiválasztása. A beállított vezérlő nyelv automatikusan oldja ki a érintett ablakokban a vezérlő nyelvi feliratokat. Amennyiben a jelentések több nyelven vannak megadva, a jelentés a jelentésmezőben az éppen aktív vezérlő nyelven jelenik meg – ill. ennek hiányában azon a nyelven, ami éppen megvan.

A számítástechnikai támogatás közvetlen a keresőprogramok esetében, amelyek feladata az adatbank gyakorlati használatának a megkönnyítése. A keresőprogramok számára az adatbank berendezésekor (a rendszergenerálás fázisában) készülnek listák (indexek), amelyek felgyorsítják a keresési folyamatot. Így már az UEDb-ban használatos minden nyelvnek és nyelvjárásnak előre megvan a saját keresőlistája. Ugyancsak megvan a rekonstruált alakok listája is.

A használó a keresés során kiindulhat a rekonstrukciókból. Amennyiben ezek pontos alakját nem ismeri (ez a tipikus helyzet) fellistáztathatja magának előre (nyelvenként is) a rekonstrukciókat. A keresést tovább lehet pontosítani a hangkörnyezet segítségével.

A másik lehetőség az egyedi nyelvi vagy nyelvjárási alak(ok)ból való kiindulás. Itt is megjeleníthető az egyedi nyelvi adatlista, amit hangtanilag még tovább lehet finomítani. A keresés arra irányul, hogy az adott alak (alakosztály) melyik rekonstrukciós szintre vezethető vissza.

Válasszon ki egy nyelvet az uráli nyelvek közül az alábbi jegyzékből a piros gombbal [e]!

Nyelv	az adatok eredete	az adatok száma
1 finn	köznyelv	727
2 karjalai	köznyelv	67
3 olonycc	köznyelv	24
4 lídi	köznyelv	77
5 vepsze	köznyelv	33
6 viit	köznyelv	16
7 észti	köznyelv	678
8 liv	köznyelv	52
9 lapp	Norwegisch-Lappisch (Nielsen)	467
10 mordvin	Erza/Mokša	542541
11 cseremiszi	Dialekt Kozmodenjansk	490
12 votják	Dialekt Sarapul	563
13 zürjén	Syrjänisch(S)/Permjakisch/Jazva	564457439
14 osztják	Dialekt Vah	460
15 vogul	Dialekt Pelimka	504
16 magyar	köznyelv	558
17 jurák	Dialekt Ubdorsk	312
18 Jeniszeji-sz.	Dialekt Chantalka	158
19 Lavgi-szamiyejükköznyelv		236
20 cselkup	Dialekt Tas	225
21 Kamassicsi/Kotbalicsi		251129
22 Mator/Karajassi/I atji		14141 bb

A „Keresőben” a „Származtatás” beütése után a használó kiválaszt egy nyelvet, például a finnt, és azt szeretné tudni, hogy mely finn szavakban rekonstruálható *-tk-* hangkapcsolat.

Az adatbázis az adott mintával: *tk* 4 etimológiát tartalmaz.

01000	Rekonstrukciós szintek					lexémák	jelentés
Nr.	UENr.	Ur	FU	FP	FW		
1	1290			<i>kätke</i>		<i>kätkyt</i>	Wiege
2	320		<i>kätke,</i> <i>kätke</i>			<i>kytke-,</i> <i>kytkyt</i>	binden fesseln, Fessel Halseisen
3	1482				<i>petkele</i>	<i>petkel,</i> <i>petkele</i>	Stampfer, Stöbel, Mörserkolbein, Stampfer, Stöbel, Mörserkolbein
4	1068	<i>totke</i>				<i>Totki-järvi</i>	Cyprinus tinca, Schleie

Érdekesebb az összehasonlítás: melyek a magyar–finn, magyar–zürjén, norvég lapp–vahi osztják stb. megfelelések? Lehet több nyelv megfeleléseit is kérni: finn–votják–szelkup, finn–magyar–erza–mordvin–jurák stb. A gyakorlatban négy vagy öt nyelv megfeleléseinek a lekérdezése elegendő, mert a táblázat áttekinthetősége megnehezedik, vagy esetleg a keresett öttagú megfelelésre nincs példa. Nyelvészetileg itt is érdekesebb a hangtani megfelelé-

sek lekérdezése: például melyek a votják szókezdő (vagy nem szókezdő) spiránsok megfelelői a mordvinban?

Válasszon ki legalább két nyelvet az uráli nyelvek közül az alábbi jegyzékéből a piros gombbal [●] !

A reprezentatív uráli nyelvek:	az adatok lokalizálása	az adatok száma
1 finn	köznyelv	727
2 karjalai	köznyelv	62
3 olonyec	köznyelv	24
4 lüid	köznyelv	27
5 vepsze	köznyelv	33
6 vot	köznyelv	16
7 észt	köznyelv	678
8 liv	köznyelv	52
9 lapp	Norveqisch-Lappisch (Nielsen)	467
10mordvin	Erza/Mokša	542541
11cseremisiz	Dialekt Kozmodenjansk	490
12votják	Dialekt Sarapul	563
13zürjén	Syrjänisch(S)/Permjakisch/Jažva	564457439
14osztják	Dialekt Vah	460
15vogul	Dialekt Pelmka	504
16magyar	köznyelv	558
17jurák	Dialekt Obdorsk	312
18jenisztejl-sz.	Dialekt Chantalka	158
19tavji-sramojédköznyelv		236
20szelkup	Dialekt Tas	225
21	Kamassisch/Kolbalsch	251129
22	Mahn/Karagassj/Tajgi	14141 65

A használó kiválasztja a votjákat, az erza-mordvint és a moksa-mordvint, s beüti a BLG-gombot (a keresés a votják szavakra irányul), behívja a billentyűzetet, amely ebben az esetben automatikusan a votják hangokat tartalmazza, és itt aktiválja a szókezdő (votják) spiránsokat.

Mit dem obigen Suchmuster in den Sprachen: Wotj S, Mord E, Mord M, sind 7 Einträge gefunden.

LfNr	UENr	Rekonstruktions	Wotj S	Mord F	Mord M
1	157	jaka	juk ~ juk-	java ~ javo	javo
2	3/2	ku, ko	kud ~ kuiz	kona, koso, koda ~ kida, kodamo	kona, kosa, koda ~ kuda, kodamo
3	736	peksä	ku pos	pivse	pikse-
4	964	šilmä	šin šs ših šs	šolmo	šolmä
5	1186	ajša	vajš ~ vajš	ašja	ašja
6	1572	sors	šjr ~ šjr	suvo	suva
7	1876	e ~ ä, a	u ~ j	ešni, avošni, a (at), šta (šak) ~ štado;	ešin, ša-ša-tat(šat), af, ašolin ~ ašolin, nbi

A fenti keresési módozatokban a használó kiindulhat az uráli nyelvek listájából, de ugyanígy lehetősége nyílik az UEW-ben felhasznált összes (uráli) nyelvjárás bevonására is. Amennyiben ez érdekes, le lehet kérdezni az uráli nyelvcsalád (például ugor és déli szamojéd) ágainak etimológia viszonyát is.

A hangkörnyezet bevonásához a lekérdezésbe az Uralotéka egyedi nyelvi fonológiai billentyűzetet bocsát a használónak rendelkezésére. Ugyancsak külön billentyűzet áll a használó rendelkezésére a rekonstruált alakok lekérdezése esetén is.

A dokumentáció és a naprakész rendszeres dokumentáció az etimológia alapkövetelménye. Tudományos etimológiai munkában a szerzőnek (szerkesztőnek) meg kell adni minden adatnak az eredetét. A forrásmegadás követelménye szükségszerűen redundanciához vezet: Az etimológiai információt tipikus módon nyelvek szerint ugyanabból a forrásból meríti, amelyeknek az ismételt felsorolása feleslegesnek tűnik, és amit a lexikográfiai gyakorlat elkerül. A megoldás a szótár előszavában felsorolt forráslistában rejlik, amely megadja, hogy az egyes nyelvek (nyelvjárások) adatai melyik szótárból vagy egyéb műből származnak. Így jár el az UEW is. A szócikkekben mindig van egy bibliográfiai szakasz is, de az egyes adatok mellett csak kivételesen van a forrás megnevezve, mert ezeket a használónak az előszóbeli forrásjegyzékből kell kikeresni, amely esetenként az előszó tüzetes tanulmányozását is jelentheti.

Az etimológiai szótár (és az UEW is) egyszerre a kutatómunka eredményének a dokumentációja és eszköze. A kutatás következtében a szótár elavul, elveszti dokumentációs értékét. A nyomtatott szótár esetében szükség van az anyag felújítására, ami a nyomtatott szótár új kiadását jelenti – ez költséges vállalkozás. Az adatbázis elektronikus tárolása a felújítást nyilván olcsóvá teszi, mint ahogy erről a hibajavítással kapcsolatban fentebb már szó esett.

Az elektronikus tárolás esetében viszont biztosítani kell, hogy éppen a felújítás egyszerűsége következtében csak az erre jogosult szerkesztő változtathassa meg az anyagot. Az adatfelújítás önmaga viszonylag egyszerű feladat, összevetve a jogosultság megállapításával és biztosításával. Itt kell megjegyezni az elektronikus tárolás hitelességének veszélyeztetettségével kapcsolatban, hogy a számítástechnika szükség esetén eredményesen lép fel a hamisításokkal és az adatok eltulajdonításával szemben. Általában érvényes, hogy drágább szoftverrel és jobb kódolási eljárással eredményesebben lehet a visszaélések ellen küzdeni. De nem szabad szem elől veszteni az arányokat: egy pénzintézet anyagának a védelme és egy etimológia szótár anyagával való visszaélés nem hasonlítható össze.

9. Uralotéka vagy Uralonet: a hozzáférhetőség

Bátori 2009–2010-ben átadta az UEDb-t (és az akkori Uralotékát is) egy részletes leírás kíséretében az MTA Nyelvtudományi Intézetének, és ezzel gyakorlatilag lezárult az 1998-ban kezdeményezett kooperáció. Az NyTI kifejlesztett egy saját szoftvercsomagot, amelyet Uralonet néven 2011 óta az Interneten is elérhető (http://www.uralonet.nytud.hu).

Az Uralonet a Nyelvtudományi Intézetben született szoftver, amely időközben komoly fejlődésen ment keresztül, és ma már sokoldalú és használható eszköznek bizonyul. Az UEDb Koblenzben maradt példánya Uralothek néven továbbra is elérhető maradt az Interneten. 2005 óta elérhető volt egy kis demonstrációs csomag az Interneten (100 szócikk). 2010 óta az Uralothek hozzá az UEDb egész anyagát:

<http://uralothek.uni-koblenz.de:8080/Uralothek/pdom/basis.html>

Ez 2013 óta az MTA Nyelvtudományi Intézetének a szerveréről is elérhető a következő címen:

<http://uraloteka.nytud.hu/>

A budapesti Uralotéka hálózati bekötése a Tomcat-rendszer segítségével történik, és természetesen a további xml-programtömb is változatlan. Az Uralonet viszont a Debian rendszerben dolgozik, tehát már mint rendszer is különbözik az Uralotékától. Itt a közös bázis a tulajdonképpeni szótári komponensben kimerül.

A különbség a következőkből áll:

- Debian versus Windows: Budapesten az UEDb Debian 6-os gépen fut, Koblenzben Windows 7 alatt.
- A budapesti UEDb-ben közlik a rekonstrukciók angol jelentését. A koblenzi UEDb Csúcsot követve továbbra is öt (angol, német, orosz, magyar és finn) nyelven hozza a rekonstrukciók jelentését.
- A budapesti UEDb-ben a rekonstrukciók fogalomköri besorolást kaptak.
- A budapesti UEDb a magyarázó részt közvetlenül vette át az UEW-ből. A koblenzi UEDb a tömörített magyarázó részt tartalmazza a Nyelvtudományi Intézetben a 90-es években készült WORD-verziót követve (Salánki – Sipos 2001).
- Google web safe versus GentiumPlus: A budapesti installáció a Google web safe betűket használja, a koblenzi a GentiumPlus betűkre állt át.
- A koblenzi UEDb beépítette az UEW-ben eszközölt javításokat, az Uralonet nem vette át ezeket a javításokat.

- A koblenzi UEDb-be beépültek Csúcs permi rekonstrukciói. Így a koblenzi UEDb 2422 szócikket tartalmaz, szemben a 1875 szócikkos budapestivel, amelybe nem vették fel Csúcs rekonstrukcióit.
- Az elmúlt években a koblenzi UEDb-ben is történt néhány adatjavítás és formátumváltozás is – például a GentiumPlus betűkre való átállás –, és ennek következtében a két verzió között nem lehet teljes megfelelést elvárni.

Mint fentebb már erről szó esett az Uralotéka (legalább) négy browseren fut: az Internet Exploreren, a Mozillán, Linuxon és a MacIntosch-gépeken. A különbségek minimálisak.

Irodalom

- Bátori S. István 2011: Uralische Etymologische Datenbasis: Daten und Rekonstruktion. CIFU-11/6: 9–15.
- Bátori S. István 2012: Uralothek – from Dictionary to Database. Workshop "Titus 25", 6.–7. 12. 2012, Goethe-Universität Frankfurt (megjelenés előtt).
- Bátori S. István – Németh Krisztián – Várad Tamás 1998: Aufbau und Funktionen einer etymologischen Datenbasis für den uralischen etymologischen Wortbestand. Vortrag auf der 6. International Conference about the Use of Computers in Historical and Comparative Linguistics, Frankfurt a. M., 21.–24. October 1997, Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt. In: Jost Gippert – Petr Vavroušek (Hrsg.) *Studia Iranica, Mesopotamica et Anatolica* 1998/3: 3–14.
- Csúcs Sándor 2005: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Diebold, Jérôme 2005: Verbesserung der Benutzerfreundlichkeit und der Funktionalität von elektronischen Wörterbüchern am Beispiel der Uralischen Etymologischen Datenbasis. Universität Koblenz-Landau, Fachbereich Informatik, Koblenz. Diplomarbeit.
- Fitschen, Arne 1997: Uralische Etymologische Datenbasis – Eine Datenbank für die Uralischen Etymologien und ihre Anbindung ans Internet. Universität Koblenz-Landau, Fachbereich Informatik, Koblenz.

- Németh Krisztián 1999: Die virtuellen Tastaturen der Uralischen Etymologischen Datenbasis. Universität Koblenz-Landau, Fachbereich Informatik, Koblenz. Studienarbeit.
- Németh, Krisztián 2002: XML Software für die etymologische Forschung – am Beispiel der UEDb. Universität Koblenz-Landau, Fachbereich Informatik, Koblenz. Diplomarbeit.
- Puttkammer, Holger 2001: Die Erstellung der UEDb als XML-Datenbank unter Berücksichtigung der Integritätsbedingungen. Universität Koblenz-Landau, Fachbereich Informatik. Diplomarbeit.
- Rabah, Saliha 2002: Auswertung des Script-Felds im UEDb-System für die Erstellung von Dynamischen Font-Listen. Universität Koblenz-Landau, Fachbereich Informatik, Koblenz. Studienarbeit.
- Salánki Zsuzsa – Sipos Mária 2001: Hogyan alakítsunk át etimológiai magyarázatokat adatbázissá? In: Budapesti Uráli Műhely II. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 117–137.
- UEW = Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Hrsg. Károly Rédei (Band I–II: unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes; Band III: Register. Zusammengestellt von Attila Dobó und Éva Fancsaly). Akadémiai Kiadó, Budapest (1986–1991) – Otto Harrassowitz, Wiesbaden (1988–1991).

*

Die Uralische Etymologische Datenbasis

Die Uralische Etymologische Datenbasis (= UEDb) zusammen mit der Benutzeroberfläche (= Uralothek) ist ein Instrument für die Anzeige und Nutzung der uralischen etymologischen Daten.

Die Eymologien stammen aus dem Uralischen Etymologischen Wörterbuch der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Sie beruhen auf der geistigen Arbeit der gesamten in der Uralistik (Finnougristik) in und ausserhalb Ungarns und repräsentieren den aktuellen Stand der Forschung. Die lexicographische Arbeit erfolgte im Sprachwissenschaftlichen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in den 80-er Jahren unter der Leitung von Károly Rédei und terminierte in dem UEW.

Der Bestand des Wörterbuches wurde im Sprachwissenschaftliches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest 1992–1995 in RTF-Format maschinenlesbar gemacht. Mitarbeiter waren vor allem: Sán-

dor Csúcs, Zoltán Molnár, Beatrix Oszkó, Zsuzsa Salánki, Mária Sipos, Falk Nóra und László Fejes.

Die Umsetzung in Datenbankformat erfolgte in Koblenz im Institut für Computerlinguistik, Universität Koblenz-Landau 1997–2002. Die Arbeit wurde teilweise durch Mittel des DAAD-s („Projektbezogenen Personenaustausches mit Ungarn“) gefördert. Mitarbeiter des Sprachwissenschaftlichen Institutes von Budapest (Tamás Váradi, Zoltán Molnár, Sándor Csúcs) weilten wiederholt in Koblenz und unterstützen durch Beratung den Aufbau der etymologischen Datenbasis (anfangs mit SQL, später mit XML). Unter Bátoris Leitung ist eine Anzahl von Diplomarbeiten (Arne Fitschen, Krisztián Németh, Holger Puttkammer, Saliha Rabah und Jérôme Diebold) geschrieben worden, deren Ergebnisse in die auch heute operative Datenbasis eingegangen sind.

Der Aufbau der Benützeroberfläche wurde unter Bátoris Leitung durch eine Förderung der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Informatikfachbereich der Universität in Koblenz (2001–2003) vorangebracht. Die Stelle war durch Jan Paakkanen besetzt.

Erweiterungen gehen über die Rahmen des ursprünglichen Etymologische Wörterbuches hinaus. Sie beruhen auf der Kooperation zwischen Bátori und Csúcs und befinden sich in Planung bzw. Aufbau. Die permische Erweiterung, basiert auf die Publikation von Sándor Csúcs: *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache* – ist jedoch bereits realisiert. Software-Entwicklung der Uralothek erfolgte unter Bátoris Leitung in Koblenz.

ISTVÁN S. BÁTORI

Tornio keresztnévadási szokásai a 19. század második felében¹

BUZGÓ Anita

1. Bevezetés – a tornioi lakosság összetétele

A Finnországban oly népszerű onomasztikai kutatások hosszú évek óta foglalkoznak a keresztnévadás motivációival, s egy-egy település keresztnéveit is igen alaposan feltérképezték már, azonban néhány település névanyaga eddig elkerülte a finn névkutatók figyelmét. Tanulmányom célja egy finnországi kisváros, Tornio 19. századi keresztnévadási szokásainak bemutatása.

Tornio a finn–svéd határ mellett, a Tornio folyó torkolatában fekvő, ma csaknem 22 ezer lakosú város. A települést 1620-ban egy Észak-Svédországból származó kis kereskedőcsoport (sv. *birkarlar*, fi. *pirkkalaiset*) alapította a politikai és kereskedelmi kapcsolatok erősítése végett. Nagyrészt kereskedők, kézművesek éltek a városban, s a városon kívül pásztorkodással, földműveléssel is foglalkoztak.

Ez a finn nyelvterületen fekvő, de svédek alapította város 1650 tájára elfinnesedett, azonban az északi háborúk után újabb svéd lakosság érkezett a városba. Ennek következtében a település 1730-ra ismét elsvédesedett, s ekkor már nem tartottak finn nyelvű istentiszteletet sem.

A 19. század első felében 500–700 fő lehetett Tornio lakossága, s ezzel a legkisebb városok közé tartozott. A lélekszám fokozatos emelkedése az 1860-as évektől figyelhető meg. Tornio a századfordulóra több mint 1500 főt számlált. Ez a jelentős változás a születések és a városba áramló népesség számának emelkedésével magyarázható. Az ide érkezők többnyire Ouluból és környékéről, Lappföld északi részéről, Kemiből és Dél-Finnországból származtak, s javarészt finn anyanyelvűek voltak. Ennek eredményeképp a 19. század utolsó évtizedeiben ismét kezdtek finn nyelvű istentiszteleteket tartani.

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a város irányítása a svédek kezében maradt, hiszen a svédek általában magasabb iskolázottsággal rendelkeztek. A finnek képzettségi szintje csak a századfordulón kezdett javulni: ekkor már a finn nyelvű lakosság fele tudott írni-olvasni, de csupán 5%-uk rendelkezett magasabb végzettséggel (a svédekénél ezek aránya 90% és 40% volt).

A 19. század elején a lakosság több mint fele kereskedelemmel vagy kézművességgel foglalkozott. A városi élet felporzódásával és a bürokrácia térhódításával jelentősen megnőtt azonban a hivatalnokok száma, s a század végére a kereskedőknél is jelentősebb réteget alkottak. Érdekes, hogy ebben a fontos tengeri kereskedővárosban a tengerészek száma az idők folyamán jelentősen lecsökkent, jelentéktelen társadalmi réteggé váltak. Ezzel szemben a 19. században a munkások száma viszont megnőtt. Ennek fő oka, hogy a század második felében megszűntek a munkások betelepülésére vonatkozó korlátozások, s az eddigi szolgálók is saját gazdaságokban kezdtek dolgozni, s így már munkásként vették fel őket a lajstromokba (Hederyd 1993: 181–210, 227; Teerijoki 2007: 126–149).

2. A vizsgált korpusz

Tanulmányomban a keresztnévadási szokásokat a torniói evangélikus egyház anyakönyvei alapján vizsgáltam. A korpuszt az eredeti anyakönyvek mikrofilmjeit felhasználva gyűjtöttem össze. A vizsgált időszakban (1860–1901) minden egyes megkeresztelt gyermek nevét feldolgoztam. 1880-ig csak svéd nyelven vezették az anyakönyveket, s csak 1881-től tértek át a finn nyelvre. Mivel a vizsgálat szempontjából ez lényeges különbséget jelent, így az időszakot két részre osztottam: az első időszak ennek megfelelően az 1861 és 1880, a második pedig az 1881 és 1901 közötti éveket öleli fel.

3. A keresztnévek nemek szerinti megoszlása

Az általam vizsgált négy évtized alatt összesen 1349 újszülöttet kereszteltek meg, a lányok aránya 47%, a fiúké 53%. Közülük az első húsz évben 590, míg 1881–1901 között 759 fő született – ez a jelentős különbség főként a városba való betelepülések számának emelkedésével magyarázható.

Az 1. táblázatban a keresztnévek nemek szerinti megoszlását láthatjuk. A felhasznált férfinevek száma némileg több volt, mint a női neveké. Az összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy az elsőnek adott nevek tekintetében csaknem azonos mennyiségű férfi- és női név fordult elő, de a másodikként

adott nevek között lényegesen változatosabb a férfinevek csoportja, vagyis az egyes női nevek megterheltsége nagyobb volt, mint a férfineveké.²

	I. időszak (1861–1880)	II. időszak (1881–1901)	összesen
1. női név	62	113	175
2. női név	62	80	142
1. férfi név	78	104	182
2. férfi név	70	123	193

1. táblázat:

A nevek nemek szerinti megoszlása a vizsgált időszakban

4. A keresztnévek gyakoriságának vizsgálata

4.1. A női keresztnévek gyakorisága

Míg az első időszakban csaknem minden hatodik újszülött lány kapta az első tíz legkedveltebb név valamelyikét, addig a második időszakban már csak minden negyediket kereszteltek ezek valamelyikére. Ez kb. 20%-os csökkenést jelent az előző időszakhoz képest, s ez összefüggésben áll azzal a körülménnyel is, hogy a használatba vett keresztnévek száma jelentősen megnövekedett.

	I. időszak		II. időszak	
	név	%	név	%
1.	Anna	12,1	Anna	9,9
2.	Maria	12,1	Hilja	4,4
3.	Ida	10,6	Maria	4,4
4.	Hilda	7,3	Ida	4,1
5.	Sofia	4,4	Hilma	3,3
6.	Fanny	3,6	Helmi	3,0
7.	Elin	2,9	Hilda	3,0
8.	Helena	2,5	Signe	3,0
9.	Hilma	2,5	Aina	2,7
10.	Alma	2,2	Olga	2,7
	összesen	60,2	összesen	40,5
	más	39,8	más	59,5

2. táblázat: Az első névként adott női keresztnévek

² A többnevűségről lásd a 7. pontot.

A 19. század második felében nagyon népszerűek voltak az *Anna*, *Maria* és *Ida* nevek. Az első időszakban ez volt a három legkedveltebb név. A század végére az *Ida* egy helyet visszacsúszott. Ez nem tűnik nagy változásnak, viszont a százalékos megoszlás jól mutatja, hogy milyen elmozdulások történtek ezeknek a neveknek a megterheltségében: míg az első időszakban a megkeresztelt lányok több mint harmada kapta ezeket a neveket, addig a második időszakban csak mintegy 19%-a. Ez a változás is egyértelműen a névanyag bővülésével magyarázható.

Az *Anna*, *Maria* és *Ida* országszerte is nagyon népszerűek voltak, a Népeségnyilvántartó Központ statisztikái alapján 1899-ig az országosan első tíz legkedveltebb névben is benne voltak (ezt a listát a *Maria* vezette). Mindezek mellett a *Hilda* és *Hilma* nevek is szerepeltek az országos lista elején, megállapítható tehát, hogy Tornióban a nők keresztnévadása az országos tendenciákat tükrözte (<http://verkkopalvelu.vrk.fi/Nimipalvelu/> 2013.11.25.).

1881 és 1901 között a névadásban igen nagy változások történtek. A korábban az első tizenben szereplő *Sofia* (5), *Fanny* (6), *Elin* (7), *Helena* (8) és *Alma* (10) népszerűsége csökkent (mindössze a *Fanny* és *Elin* nevek szerepeltek az első húszban). Helyükre a *Hilja* (2), *Helmi* (6), *Signe* (8), *Aina* (9) és az *Olga* (10) került. Ezek közül az előző időszakban csak az *Aina* bukkant fel az első húsz között, a többi újonnan került a névanyagba.

Az 1880-as évektől Tornióban is kezdtek népszerűvé válni a fennomán mozgalom elfinnesített keresztnevei. Ezek közül az *Aina* az *Aino* kalevalai név egyik változata; a *Hilja* a *hiljainen* 'csendes' közsóból származó név; a *Helmi* a *Vilhelmina* elfinnesített alakja, amely a *helmi* 'gyöngy' közszóval való egybeesése miatt vált igen népszerűvé. A *Hilma* a német eredetű *Hilm* finnes alakja. A *Signe* skandináv eredetű név bizonyára a svéd városiak körében volt népszerű.

S ami a ritkább nevek körét illeti: a torniói keresztkönyvekben meglepően sok egyéni előfordulású keresztnevet találtam, azaz a vizsgált időszakban csak egyetlen gyermek kapta az alábbi nevek valamelyikét, pl. *Dagmar*, *Katharina*, *Greta*, *Gustava*, *Seria*, *Vendla* (I. időszak); *Alma*, *Amanda*, *Ebba*, *Elsa*, *Jonna*, *Kirsti*, *Lepmi*, *Rauha*, *Saimi*, *Tuulikki* (II. időszak).

4.2. A férfi keresztnevek gyakorisága

Az első időszakban az újszülött fiúk több mint fele viselte a tíz leggyakoribb név valamelyikét, míg a második időszakban csaknem 40%-ra csökkent ez az arány. A változás – ugyanúgy, mint a női nevek esetében is – a keresztnévanyag színesebbé válásával magyarázható.

	I. időszak		II. időszak	
	név	%	név	%
1.	Johan	17,6	Johan	7,2
2.	Karl	14,0	Karl	6,0
3.	Emil	4,7	Väinö	6,0
4.	August	3,4	Yrjö	6,0
5.	Axel	2,5	Kaarlo	4,7
6.	Gustav	2,5	Einar	2,5
7.	Victor	2,5	Frans	2,5
8.	Elis	2,2	Gustav	2,2
9.	Erik	2,2	Kaarle	2,2
10.	Frans	2,2	Lauri	2,2
összesen		53,8	összesen	41,5
más		46,2	más	57,5

3. táblázat: Az első névként adott férfi keresztnévek

Az egész időszak alatt igen kedvelt volt a *Johan* és a *Karl*. Az első két évtizedben a *Johan* csaknem 18%-os megterheltségű volt, azonban több mint 10%-ot esett a második időszak alatt. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a *Karl* esetében is. Az országos lista alapján a *Johan*, *Emil*, *Karl*, s később a *Väinö* is nagyon népszerű nevek voltak egész Finnországban (<http://verkkopalvelu.vrk.fi/Nimipalvelu/> 2013.11.25.)

A férfi nevek körében a női nevekéhez hasonló változás történt a második időszakban. Az előző időszakban kedvelt *Emil*, *August*, *Axel*, *Victor*, *Elis* és *Erik* nevek kiestek – ezek közül csak az *Emil* (14.) és az *Aksel* (19.) maradt az első húsz név között. Helyüket a következő nevek vették át: *Väinö* (3.), *Yrjö* (4.), *Kaarlo* (5), *Einar* (6.), *Kaarle* (9.), *Lauri* (10.). Érdeemes megjegyezni azt is, hogy a *Karl* két finnes alakja (*Kaarlo*, *Kaarle*) is az első tíz között van. A *Karl* és névváltozatai nemcsak Tornióban, hanem egész Finnországban is nagyon népszerűek voltak, ami a svéd uralkodócsaládban való elterjedésével is magyarázható.

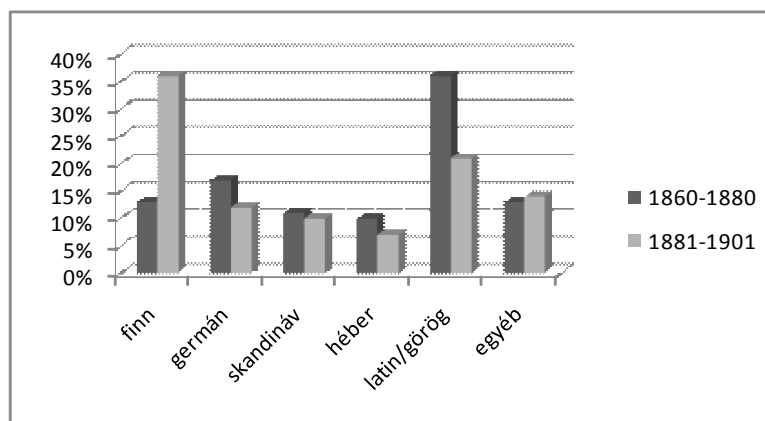
A fiúk esetében is sokszor csak egyetlen gyermek kapott bizonyos keresztnévet (az első időszakban ez jellemző a keresztnévek 41%-ára, a második időszakban 43%-ára az általam vizsgált anyagban). Lássunk néhányat ezek közül: *Adolf*, *Bernt*, *Ernst*, *Eugen*, *Olof*, *Roland*, *Wilhelm* (I. időszak); *Aalto*, *Arviid*, *Arne*, *Borr*, *Gunnar*, *Johannes*, *Maunu*, *Urho*, *Viktor* (II. időszak).

5. Milyen eredetű keresztnéveket használtak a 19. század végén?

A kereszténység XII. századi elterjedésével a finn eredetű nevek kiszorultak a névanyagból, s helyüket a keresztény (főleg latin és görög), valamint a germán és skandináv eredetű nevek vették át. Gyors elterjedésüket és népszerűségüket mutatja, hogy a XVI. században a legkedveltebb nevek a *Mats*, *Henrik*, *Erik* és *Olof* voltak. A reformáció térhódításával egyre nagyobb szerepet kaptak a bibliai, héber eredetű nevek is, s évszázadokon át ezek a hagyományos nevek alkották a finn névanyag jelentős részét (Kiviniemi 2006: 241–243, 246–253; Saarelma 2008: 212–214; Vilkuna 1980: 26–27).

A 19. század második felében már igen gazdag volt a finnországi keresztnévanyag. A hagyományos héber, latin, görög, germán, skandináv eredetű keresztnévek mellett egyre nagyobb jelentőséget kaptak a finn eredetűek, ill. az idegen eredetű keresztnévek elfinnesített változatai (ezeket bővebben lásd a 6. pontban). Az új névanyag elterjedését nagyban elősegítette, hogy a kalendáriumokban is egyre több név jelent meg, s az új keresztnéveket az újságokban is rendre leközlötték (Kiviniemi 1982: 104–114).

A továbbiakban a torniói névanyagnak a jelzett időszakra vonatkozó állományát az etimológiai eredet szempontjából vizsgálom meg.

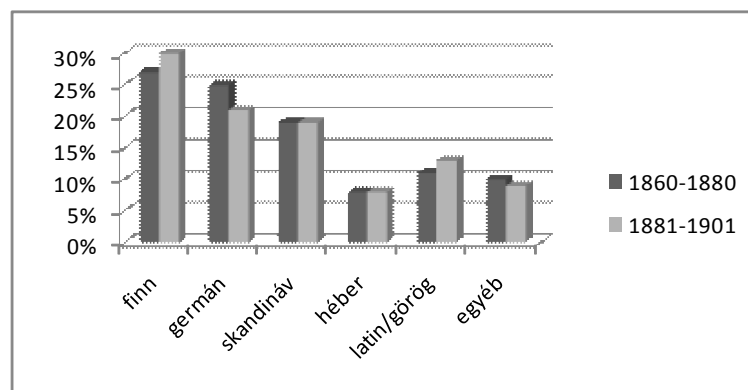

1. ábra

A női nevek eredet szerinti megoszlása Tornióban³

³ Az egyéb kategória az angol, dán, francia, izlandi, lapp, orosz és spanyol eredetű neveket tartalmazza (ugyanígy a 2. ábrában is).

A női nevek esetében azt láthatjuk, hogy a 1860–1880-as időszakban a latin és görög eredetű nevek igen nagy számban képviseltették magukat a névadásban (annak ellenére, hogy az első tíz legkedveltebb név listájában csupán a *Sofia* és a *Helena* szerepelt), azonban ez a réteg a vizsgált időszak második felében nagymértékben visszaszorult. Helyüket a korábban alig 10%-ot elérő finn eredetű (vagy elfinnesített) nevek vették át. Ez a tendencia az első tíz leggyakoribb női név listáján is megmutatkozik, hiszen a *Hilja*, *Hilma*, *Helmi* és *Aina* nevek ebbe a csoportba sorolhatók. A germán és skandináv eredetű nevek korántsem voltak annyira kedvelt női nevek, mint a fiúk esetében (lásd lentebb).

2. ábra

A férfinevek eredet szerinti megoszlása Tornióban

Az adatok szerint már az 1860 és 1880 közötti években is igen kedveltek voltak a finn vagy elfinnesített nevek, ezek a következő időszakban is megőrizték vezető helyüket. Mellettük a germán és skandináv nevek is 20% körüli arányt adtak – ez persze egy, a svéd határon fekvő város esetében nem meglepő. A héber, latin és görög eredetű nevek viszonylag csekély számban fordultak elő ebben az időszakban, ekkortájt már nem voltak divatosak.

6. Névfinesítések

A névcsaládok alapján könnyen meg lehet állapítani, hogy az eredetileg idegen hangzású keresztnévekből milyen rövidebb alakú, esetleg a finnhez közelebb álló újabb keresztnévek alakultak. Ezek nagy része a vizsgált időszakban került a hivatalos keresztnévek sorába, hiszen – mint már korábban

szó esett róla – a 19. század derekán kezdték elfinnesíteni a névanyagot. A hosszabb, idegenként hangzó *Vilhelmina*, *Katarina*, *Helena*, *Johannes*, *Mathias* nevek rövidebb alakjai jobban alkalmazkodtak a finn nyelvhez. A finnesebbnek hangzó nevek országszerte igen hamar nagy népszerűsége tettek szert, ez a névanyag bővüléséhez vezetett. Ezzel (is) magyarázhatjuk, hogy Tornióban az 1881–1901-es időszakban csaknem megduplázódott a keresztnév-állomány. A finnesebbnek hangzó keresztnévek mellett a névcsaládok svéd eredetű névrövidüléseket is tartalmaznak, hiszen ezek is fontos részt képeztek a finn névanyagnak. Emellett Tornio svéd lakossága miatt természetesen a svéd keresztnévek is szerves részét képezték a város névanyagának.

Az újabb keresztnévek a következő módokon jöttek létre az eredeti névalakokból (a keresztnévek további adaptációjáról lásd Buzgó 2013):

- a) hanghelyettesítéssel: *Greta* > *Kreeta*; *Alfred* > *Alpi*; *Gustav* > *Kustaa*;
- b) mássalhangzó-kapcsolatok feloldásával: *Kirstina* > *Kirsti*;
- c) tövégi magánhangzó betoldásával: *Frid* > *Frida*; *Hildur* > *Hilduri*; *Hjalmar* > *Jalmari*, *Jakob* > *Jaakoppi*; *Karl* > *Kaarle*, *Kaarlo*; *Petter* > *Pietari*.
- d) név eleji csonkulással: *Alfhild* > *Hilda*; *Charlotta* > *Lotta*; *Johanna* > *Hanna*; *Katarina* > *Ina*; *Walfrid* > *Frida*; *Wilhelmina* > *Minna*;
- e) név végi csonkulással: *Aliina* > *Alli*; *Aurora* > *Aura*; *Elisabeth* > *Elli*, *Elsa*, *Else*; *Helena* > *Hellen*, *Hellin*, *Helli*; *Katarina* > *Kaisa*, *Katri*; *Anton* > *Anti*; *Arwid* > *Arwo*; *Einar* > *Eino*; *Johannes* > *Juhani*, *Juho*; *Konstantin* > *Kosti*; *Magnus* > *Mauno*; *Mathias* > *Matts*, *Matti*; *Vilhelm* > *Vilho*;
- e) a név belsejében végbemenő csonkulással: *Johanna* > *Jonna*; *Nikolai* > *Niilo*.

A példák között germán és svéd eredetű becézett neveket is találunk (pl. *Hilda*, *Borr*, *Frida*, *Alarik*, *Elsa*, *Kaisa*, *Katri*, *Matts*), melyek a finn rendszerbe is jól beillenek. Ezeket a neveket napjainkban is Európa-szerte használják. Kiviniemi (2006: 254) szerint lehetetlen megmondani, hogy melyek az átvettek, s melyek a belső fejlődés útján képzettek. Elképzelhető az is, hogy az átvett alakokat esetleg később „továbbfinnesítették”.

Az elfinnesített keresztnévek egy részét már korábban is használták becéznévként, ezek a 19. században hivatalos státuszt kaptak. A torniói névanyag-

ban ilyen becenévre utaló keresztnévek: *Anni, Elli, Minna, Ina, Juho, Vilho, Helli, Lotta, Jonna, Emmi, Milma* stb.

Az elfinnesített nevek közül csak az *Aina* név szerepel az első húsz legkedveltebb név között az első időszakban. Ekkor még az átvett alakokat preferálták jobban, mint pl. *Ida, Hilda, Elin, Alma, Elen; Johan, Elis, Nils* stb.

Az újabb típusú neveket az 1880-as évektől kezdték Tornióban használni, s mint már említettem, ekkor megkétszereződött a keresztnévek száma. Ezek a keresztnévek változatos gyakoriságúak. Az első húsz keresztnév között meglepően sok képzett név szerepel: *Hilja, Ida, Hilma, Helmi, Aina, Aili, Lyyli, Enni, Anni; Kaarlo, Kaarle, Yrjö, Lauri, Aarne, Juho, Eino*. A legtöbb elfinnesített nevet általában még csak egy-egy gyermeknek adták, mint pl. *Milma, Helma, Hilduri, Jonna, Kirsti, Kreeta; Alpi, Niilo, Pietari, Vilho*.

A második időszakban már jellemzően a finnes alakú keresztnév az első számú név, s mellette állt egy második, hagyományosabb keresztnév, pl. *Kirsti Maria, Aura Elisabeth, Helmi Maria, Hilja Maria; Lauri Johannes, Alpi Aleksander, Niilo Mathias* stb. Az új típusú nevek használata arra utal, hogy az 1880-as évektől megváltozott a keresztnévadási szokás Tornióban. Egyrészt a szülők tetszés szerint választották a keresztnéveket (a gyerek esetleg a második keresztnévét örökölte valamelyik szülőtől). Másrészt a 19. századi „finnes hevület” eredményeként Tornióban is megjelentek az újabb típusú keresztnévek, azonban korántsem terjedtek olyan gyorsan, mint például a fennomán központban, Jyväskyläben (Lampinen 1995). Ennek nyilván az volt az oka, hogy Jyväskylä mindig is finn többségű város volt, míg Tornio csak a 19. század második felére finnesedett el, a városvezetés azonban még mindig svéd maradt. Emellett – mint ahogyan erről már fentebb szó esett – 1881-től kezdték el az anyakönyveket finn nyelven vezetni, s ez kétségkívül a finnesebb keresztnévek elterjedésének is lendületet adott.

7. A többnevűség kérdése

A több keresztnév használata legelőször Közép-Európában jelent meg, s főként az uralkodó családokban, ill. a nemesek körében volt használatos. A 16. század végétől a polgári családokhoz is eljutott az új névdivat, s a következő évszázadban Dániába és Svédországba is megérkezett. IX. Károly király több gyermekének is már kettős neve volt (*Gustav Adolf, Karl Filip* és *Maria Elisabet* stb.). Az új névdivat a 18. században jelent meg Finnországban, s a nyugati partokon élő svédok körében rövid idő alatt népszerűvé is

vált. Az ország belsejében, a keleti területeken, valamint a parasztság körében a 19. században vált általánossá a többnevűség.

Finnországban napjainkban is szokás kettős nevet adni az újszülöttnak. Bevett hagyománnyá vált, hogy az első keresztnévet a szülők saját ízlésük alapján választják, míg a második keresztnévet általában a család valamelyik tagjáról (nagyszülő vagy dédszülő) kapja a gyermek (Kiviniemi 2006: 72–73; Saarelma 2008: 215).

A torniói anyakönyvek szerint a 19. század második felében már általánosnak mondható a több keresztnév használata. Az 1861–1880 közötti időszakban a megkeresztelt lányok 70%-a kapott második keresztnévet, míg a fiúk esetében ez az arány 68%. 1881–1901 között ez a divat tovább terjedt: a lányok 93%-a, míg a fiúk 86%-a kapott több keresztnévet. Azaz az előző időszakhoz képest mindkét nem esetében 20%-os emelkedést tapasztalunk. Ezt elősegíthette az is, hogy a finn vagy elfinnesített keresztnévek ekkor kaptak hivatalos státuszt, s országszerte propagálták használatukat. (Ne felejtjük el, a fennomán mozgalom virágzását éljük, s a finneknek finn név kellett!) Ez a népszerűsítő mozgalom Tornióban is elérte a kívánt hatást, hiszen népszerűek lettek az elfinnesített nevek. Ezek mellett azonban még mindig ott állt egy második, a hagyományosabb névállományhoz tartozó keresztnév is, mint pl. az *Elisabeth, Maria, Karoliina, Johannes, Aleksander, Henrik, Vilhelm* stb., tehát nem hagytak fel ezeknek a neveknek a használatával, csak második névként alkalmazták őket.

A tíz leggyakoribb másodikként adott női keresztnév sorrendje 1860–1880 között a következő: *Maria, Elisabeth, Evelina, Karolina, Sofia, Johanna, Katarina, Emilia, Gustava, Charlotta*. 1881–1901 között: *Maria, Elisabeth, Karolina, Katarina, Sofia, Helena, Johanna, Emilia, Evelina, Mathilda*.

A lista alapján megállapíthatjuk, hogy két név kivételével ugyanazokat a keresztnéveket adták mindkét időszakban második névként. Ezeknek a neveknek a megterheltsége igen nagy, a lányok 60%-a kapta meg őket. Ezek alapvetően hagyományos nevek, amelyek az elsőként adott keresztnévek listájából akkoriban már nagyrészt hiányoztak, azaz kezdtek kimenni a divatból.

A legmegterheltebb másodikként adott férfinevek sorrendje a következőképpen alakult: 1860–1880 között: *Vilhelm, August, Emil, Arvid, Adolf, Gustav, Edvard, Henrik, Oskar, Erik*; 1881–1901 között: *Johannes, Aleksander, Henrik, Edvard, Einar, Emil, Vilhelm, Arthur, Erik, Johan*.

A női nevektől eltérően itt nagyobb elmozdulások történtek a második időszakban. A 1881–1901-es időszakban az első tíz legkedveltebb második-

ként adott név közül csak a *Henrik, Edvard, Emil, Vilhelm* és *Erik* nevek maradtak meg, s újdonságként bekerült a *Johannes, Aleksander, Einar, Arthur* és *Johan*. A listát áttekintve láthatjuk, hogy itt is a hagyományosabb, idegen eredetű nevekkel találkozunk, a második keresztnévek között nem találunk elfinnesített vagy finn eredetű nevet. (Kivétel a második időszakban a 15. *Il-mari* és a 20. *Juhani*.)

Az első és második nevek között nincs akkora eltérés, mint a női nevek esetében. Az első időszakban adott második keresztnévek között mindössze négy név (*Vilhelm, Arvid, Adolf, Edvard*) nem szerepel az elsőként adott legkedveltebb keresztnévek között (*Oskar* 14., *Henrik* 16.). Azonban a második időszakban már csak négy keresztnév szerepel az elsőként adott keresztnévek között is (*Johan* 1., *Einar* 7., *Emil* 14., *Henrik* 16.). Összességében tehát a másodikként adott nevek a férfi keresztnévek esetében sem számítottak már divatos neveknek.

A kettőnél több név adása nem volt általános szokás Tornióban. Az 1860–1880 közötti időszakban összesen 13 gyermek kapott kettőnél több (leginkább három) nevet, ebből csupán három volt fiú. (Érdekességként jegyzem meg, hogy 1867-ben egy fiút négy keresztnévvel – *Carl Otto Isak Emil* – kereszteltek meg.) Az 1881–1901-es időszakban 29 gyermek kapott kettőnél több nevet, ebből 13 volt fiú. Háromnál több nevet 1889-ben kapott egy lány, ő *Laura Naima Johanna Eriika* volt. Ebben az időben a névadás még nem volt törvény szerint szabályozva, ezért adhattak akár négy nevet is egy gyermeknek. Az 1921-es első névtörvény óta szabályozva van, hogy legfeljebb három keresztnévet lehet adni egy gyermeknek, azonban ez ma elég ritka (legáltalánosabb a két keresztnév használata) (Kiviniemi 2006: 72–76).

8. A két nemzedéken át történő névöröklés

A névadás egyik legkézenfekvőbb módja, amikor a szülők saját nevüket adják gyermekeiknek. A többnevűség elterjedése előtt Finnországban is általánosan bevett szokás volt, hogy a gyermekek a család valamelyik tagjától öröklik nevüket. Ez a hagyomány azonban a többnevűséggel megváltozott, a család valamelyik tagja utáni elnevezés a második és/vagy harmadik névre korlátozódott (Kiviniemi 2006: 73).

Adatbázisom alapján a szülőktől való névöröklést vizsgáltam meg Tornióban. Összességében elmondhatjuk, hogy a 19. század második felében már nem volt olyan általános szokás a szülők nevét adni a gyermeknek. Az 1860–1880 közötti időszakban a gyermekek negyede kapta a szülők valamelyik

nevét, s a következő időszakban tovább csökkent ez a szám (mindössze 17%-ra). A csökkenés mellett a névadási szokások a névöröklésben is okoztak némi változást.

a) A gyerekeknek két neve van:

szülő neve > gyermek neve	1860–1880			1881–1901		
	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.
első névből > első név	20	14	34	27	15	42
első névből > második név	28	28	56	24	23	47
második névből > első név	7	6	13	–	2	2
második névből > második név	6	15	21	9	29	38
összesen	61	63	124	60	69	129

b) A gyerekeknek egy neve van:

szülő neve > gyermek neve	1860–1880			1881–1901		
	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.
az első név öröklődik	16	4	20	–	1	1
a második név öröklődik	2	1	3	1	1	2
összesen	18	5	23	1	2	3

4. táblázat:

A szülőktől gyerekekre való névöröklés Tornióban

Az összesítésből láthatjuk, hogy nagyjából ugyanannyi fiú- és lánygyermek kapta nevét szüleiről mind a két időszakban. Az 1860–1880 közötti időszakban mindkét nemnél általános volt, hogy a szülő első nevét adták a gyermeknek második névként (ez kb. egyharmadot tesz ki). Az 1881–1901 közötti időszakban ez még mindig gyakori volt, de kezdett elterjedni az is, amikor a fiú első névként az apa első nevét kapta. A lányok kedvelt névörökítési módja az volt, hogy az anya második neve lett a gyermek második neve is. Az egynevű gyermekek esetében láthatjuk, hogy az első időszakban csak a fiúk névöröklése esetén mondható általánosabbnak, de a második időszakra ez is csaknem teljesen eltűnik.

Irodalom

- Buzgó Anita 2013: Az idegen eredetű keresztnévek adaptációja a finnben. *Argumentum* 9. Debrecen. 48–55.
- Hederyd, Olof (toim.) 1993: Tornionlaakson historia II. 1600–luvulta vuoteen 1809. Gummerus, Jyväskylä.
- Kiviniemi, Eero 1982: Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisten etunimet ja nimenvallinta. Weilin + Göös, Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 1993: Iita Linta Maria. Etunimiopas vuosituhannen vaihteeseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 590. Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 2006: Suomalaisten etunimet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1103. Helsinki.
- Lampinen, Arja 1995: Jyväskylän ristimänimenannon kehitys: dokumentointia ja teoriointia. In: CIFU-8/5: 253–256.
- Saarelma, Minna 2008: Henkilönnimet. In: Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula, *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Teerijoki, Ilkka 2007: Tornion historia 2. 1809–1918. Gummerus, Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 1997: The oldest Finnish personal names. In: Pitkänen, Ritva Liisa – Mallat, Kaija (ed.), *You name it. Perspectives on onomastic research*. *Studia Fennica. Linguistica* 7. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 268–273.
- Vilkuna, Kustaa 1944: Jalo lahja. Uudempien suomalaisten ristimänimien historiaa. *Virittäjä* 48: 365–383
- Vilkuna, Kustaa 1959: Oma nimi ja lapsen nimi. Otava, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1980: Etunimet. Otava, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1984: Suomalainen nimikirja. Otava, Helsinki.
- <http://verkkopalvelu.vrk.fi/Nimipalvelu/2013.11.25>.

**First name giving practices in Tornio
in the second half of the 19th century**

The aim of this paper is to describe the first name giving practices in Tornio in the 19th century. Earlier, this town had had predominantly Swedish population. By the 19th century, the Finnish outnumbered the Swedish in the town, and this is well-reflected in the first names available in written records. The studied period has been divided into two parts for the purposes of the study; period I between 1860 and 1880, and period II between 1881 and 1901. The frequency study has shown an observable change within the group of both men's and women's names, and the appearance of new names among the most popular names. Furthermore, the number of names given to only one child in Tornio rose. The earlier fashionable Latin- and Greek-origin women's names were replaced by Finnish or Finnicized names. Finnish first names became popular within the group of men's names as well, but the important role of Germanic and Scandinavian men's names was retained. In the second half of the 19th century, the practice of giving multiple names became wide-spread, and this tendency was further strengthened in period II. Giving the newer, fashionable names as first names and the more traditional ones as middle names had become a generally accepted practice. Middle names were often passed down from the parents to the children.

ANITA BUZGÓ

A finn helyesírás fejlődése a XVI–XVII. században

BÚDI Regina

A nyelvek helyesírási rendszerének kialakulása általában hosszú időt vesz igénybe. Így történt ez a finn nyelv esetében is. A finn írásbeliség a XVI. század közepén jött létre, helyesírása ekkor még rendkívül következtelen és zavaros volt. Az Agricola utáni időszakban a nyomtatott művek számának növekedése a helyesírás egységesítésére való törekvést kényszerítette ki. A mérföldkövet az 1642-es Biblia megjelenése jelentette: a fordítócsoport igyekezett rendet tenni a finn helyesírás rendszerében, de persze még így is maradtak hiányosságok e téren.

Az írott nyelv – és azon belül a helyesírás – kialakulását nagymértékben segítette a könyvnyomtatás fejlődése. Mivel a nyomdák elsősorban az oktatás elterjedésével jöttek létre (az oktatás fejlődését és az anyanyelv fontosságát pedig a reformáció indukálta), ezért Finnországban csak az 1600-as évek elejétől nyomtattak könyveket. Előtte (és még sokáig utána is) Stockholmban, ill. kisebb mértékben Németországban nyílt lehetőség finn nyelvű irodalmat megjelentetni. Az idegen nyelvi környezet, a finnül valószínűleg nem tudó nyomdászok negatívan befolyásolták a finn helyesírás minőségét. (A korszak nyelvéről l. Häkkinen 1994: 20–24, 37–47, 77–97, 161–180; Koivusalo 1997: 11; Lehikoinen – Kiuru 2009: 61–91, Rapola 1933: 47–95; 1962: 41–70.)

E két évszázad helyesírásáról finnül számos publikáció jelent meg egyetemi tankönyvekben és a XVI–XVII. századi szövegekről írott tanulmányokban (bár ezek általában csak az adott szöveg helyesírásáról szólnak). Tanulmányomban a magyar közönség számára igyekszem részletes, átfogó képet adni a jelzett időszak helyesírásáról, annak fejlődéséről. A dolgozat első részében Agricola korának helyesírásáról írok: először a mássalhangzók, majd a magánhangzók jelölésével foglalkozom. A második fejezetben ugyanezen szisztéma szerint elemzem a finn helyesírás történetében később meghatározóvá vált 1642-es bibliafordítás ortográfiáját. A harmadik egységben olyan hangok lejegyzésének történetét tárgyalom, amelyek a vizsgált időszakban a finn hangrendszer teljes jogú tagjai voltak, később azonban kikerültek onnan.

Tanulmányomat XVI–XVII. századi Miatyánk-szövegekkel egészítettem ki, ezek hitelesen illusztrálják a helyesírás fejlődését.

1. Agricola és kora

1.1 A helyesírás változatosságát befolyásoló tényezők

A finn írott nyelv fejlődésének kezdeti szakaszában az írásmód rendkívül következetlen volt. Az „egy betű – hangkörnyezettől függetlenül – egy hangot jelöl” elv csak nagyon későn érvényesült a finnben. Az alapproblémát az jelentette, hogy általában olyan idegen nyelvek (svéd, latin, német) írásmódját követték, amelyek nagyban eltértek a finntől, és különféle, de nem a finn nyelvnek megfelelő megoldásokat kínáltak. Ráadásul sem a német, sem pedig a svéd szövegek helyesírása nem volt még végleges abban az időben, ez is növelte a sokszínűséget (Ikola 1984: 114–131; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 61).

A német nyomdahagyomány gót betűket használt, ez alapján a finn is. Ha a szövegben latin szó volt, azt dőlt betűvel szedték. A nagybetűket többször és szabadabban használták: a főneveket, illetve a hangsúlyozni kívánt fontosabb, kiemelendő szavakat nagybetűvel írták. Vesszőket és ékezeteket nem használtak, a perjel (/), illetve a betű feletti kis *e* szolgálták ezen funkciókat (Häkkinen 1994:161–162).

Mivel a hangokat többféle módon is le lehetett írni, egyazon lejegyzőnek többféle írásmódja is létrejöhetett ezáltal. Nem figyelték meg a saját, korábban használt írásmódjukat sem, és nem is nagyon törekedtek a hasonlóságra, az egységesítésre. A lejegyzők néha átvették egymás jelölésrendszerét is, így azokból nem lehet utólag az íróra következtetni – például az 1551-ben megjelent *Dauidin Psaltari* szerzőjének megállapítása éppen emiatt okoz fejtörést a kutatóknak (Häkkinen 1994: 84–85).

A heterogenitás oka nem csak a lejegyzés változatosságában rejlett. Akkoriban még nem létezett egységes irodalmi nyelv, csak a különböző nyelvjárások nyelvváltozatai. Ebből következik, hogy mindenki a saját nyelvjárását jegyezte le, annak sajátos szavaival és hangtani módosulásaival. Mivel azonban egymás műveiből is idéztek és vettek át részeket, a nyelvhasználat alapján sokszor nehéz megállapítani az író személyét. Később az egységes finn irodalmi nyelv kialakulásában a délnyugati (Turku környéki) nyelvjárásnak volt döntő befolyása, bár ez korántsem jelenti azt, hogy ne kerültek volna be szavak a keleti nyelvjárásból – általában egy-egy onnan származó író jóvoltából (Ikola 1984: 116; 149–154; Rapola 1947: 14–19). A délnyugati nyelvjárás egészen a XIX. századig uralta a finn irodalmi nyelvet, amikor is megkezdődött az ún. nyelvjárási harc (murteiden taistelu). Ekkor a nyugati nyelv-

járás meghatározó jellegét támogatókkal szemben megjelentek a keleti dialektus hívei. A nemzeti romantikus eszmék révén az ősi karjalai szövegek iránt mutatott érdeklődés és a nyelv szókincsének gazdagítása okán a két fél között kompromisszum született, így mind a nyugati, mind a keleti nyelvjárás egyaránt gazdagítja az irodalmi nyelvet a XIX. századtól egészen napjainkig (Lehikoinen – Kiuru 2009: 7–11).

1.2 Agricola és kortársai helyesírása

Agricola első nyomtatott nagy munkája az *Abckiria* (Ábécéskönyv) volt, az ebben használt írásmódot követi más műveiben is. Mivel ezek a művei meghatározók voltak kortársai számára, lejegyzési mintául szolgáltak. Azonban kortársainál, Hemminkinél, Juustennél, Sorolainennél saját vonások és megoldások is megfigyelhetők, ebből következett a kor helyesírásának sokszínűsége és következetlensége.

Az Agricola Ábécéskönyvének elején közreadott ábécé a latin mintát követte. Ez a betűkészlet majdnem ugyanaz volt, mint ma is, csak a *j* maradt ki belőle, s többtelelem az *ä*. Az *ä* és *ö* magánhangzókat, ill. az *ff*-et idegen (svéd) hangokként tüntette fel. Ábécéjében helyet kapott a *b*, *c*, *d*, *f*, *q*, *w*, *x*, *z* is (Agricola 2007: 63–64).

A **mássalhangzók** közül az *l* és *r* jelölése nem tért el a maitól. A szóvégi nazális helyett néha egy-egy vonalat tettek az azt megelőző magánhangzóra, (főként az *n*-t jelölték így). Ezt a jelölésmódot a latin kódexekből vették át (ez egész Európában általánosan el volt terjedve ekkoriban).

A [s] hangot az *s* betű kívül jelölhette *sz* és *β* is, a *tz* mássalhangzókapcsolatban pedig *z* (pl. *anssion* = mai alakja: *ansion*, *szormi* = *sormi*, *seitzemen* = *seitsemän*). A [ks] hangkapcsolat jele *x* volt (*ydhexen* = *yhdeksän*, *tarpexi* = *tarpeeksi*).

Ha a [p], [t] és [k] hangok nazális után álltak, akkor lejegyezve zöngés zárhang (*b*, *d*, *g*) lett belőlük (*ombi* = *on(pi)*, *caupungi* = *kaupunki*, *andanut* = *antanut*). A [t]-t jelölhették *th*-val, *d*-vel, *dh*-val, *dt*-vel (*ramatudh* = *raamatut*, *nimedt* = *nimet*, *näeth* = *näet*). A [k] hangnak a *k* betűn kívül hangkörnyezettől függően még sok jelölési formája akadt: *c*, *ck*, *ki*, *ch*, *g*, *gh*, (*kieula* = *keula*, *sachka* = *saakka*, *wirghalla* = *virgalla*). Az *ui* diftongus előtti [k] hangot a latin alapján *q*-val is jelölték: *quin* = *kuin*.

A [h]-t sok esetben nem is jelölték, ha igen, akkor *h*-val, *ch*-val vagy esetleg *c*-vel: *madolinen* = *mahdollinen*, *wapachtaia* = *vapahtaja*, *tacto* = *tahto*. Svéd jövevényszavakban *ff*-fel is jelölték (és lehet hogy úgy is mondták): *wffrata* = *uhrata*, *lyffty* = *lyhty*.

A [v] hang jelölésére is több különböző betűt használtak: *v, w, u, wu* (*voima* = voima, *wisaudhen* = viisauden, *tauarat* = tavarat, *sywuyys* = syvyys). Hasonlóan sokszínű volt a [j] lejegyzése: *j, i, ij, y, g, gh* (*ja* = ja, *ia* = ja, *luija* = luja, *söyan* = syöjän, *wäighy* = väijyy, *welgilleni* = veljilleni.) (Häkkinen 1994: 171–174; Lehikoinen – Kiuru 2009: 61–69.)

A **magánhangzók** hosszúsági fokát a XVI. századi finn írott nyelvben még nem jelölték következetesen, korántsem alakult ki még olyan logikus rendszer, mint a mai, így azt sem tudjuk, hogyan hangozhattak a leírt szavak. Általában az első szótagi hosszú magánhangzókat jelölték kettőzéssel, esetleg diftongussal, viszont az egy betűvel való lejegyzés is előfordult (példák a tanulmány végi Miatyánkokban olvashatók). A hosszú [i] jelölésére általában az *ij* betűkapcsolatot használták (*kijten* = kiitän, *nijn* = niin, *lijateckin* = liiateckin). Ez a jelölésmód az 1700-as évekig élt. A szóvégi hosszú magánhangzókat általában röviden jelölték, ennek lejegyzését azonban a nyelvjárássok befolyásolták. A délnyugati területeken a rövidítés volt az általános és mivel ennek a nyelvjárássnak meghatározó szerepe volt az akkori írott nyelv-re, ez terjedt el (Lehikoinen – Kiuru 2009: 62–63).

Az [o] hangot *o* vagy *å* betűvel jelölték (*olcohon* = olkoon, *hånga* = honka). Az *o* betű jelölhetett hosszú és rövid hangot, illetve [uo] diftongust is (*worihin* = vuorihin, *Somen* = Suomen). Ugyanígy az *ö* is lehetett a hosszú és a rövid hang jele mellett az [yö] diftongusé is (*mös* = myös, *öte* = yötä, *töödh* = työt). Az [e] hang jelölése *e*-vel vagy *ä*-vel történt, de hogy milyen mértékben és mennyire következetesen használták az *ä*-t, az nyelvjárássfüggő volt. A hosszú [ä] lejegyzése *äe* és *eä* formában történt. Az [i]-t jelölte *i*, diftongusban *ij*, ritkán *j* és *y* is (*ilman* = ilman, *taijwalinen* = taivaallinen, *jtze* = itse, *ey* = ei). Az [ü] hangot jelölhette *y, u, i, ij* és *w* is (*leuli* = löyly, *kieuhe* = köyhä, *ijxinens* = yksinänsä, *hywuwdens* = hyvyytensä). A *u* jelölései szintén változatosak: *u, v, w, wu* (*vlos* = ulos, *wuida* = uida, *mwidhen* = muiden), utóbbi kettővel a hosszú [u] hangot jelölték.

A diftongusokat sokféleképpen jegyezték le. Vagy a most is használatos jelölést alkalmazták (az *ie, au, eu, iu, ou, ey* diftongusokat már általában így írták (*sielut* = sielut), vagy inkább hosszú magánhangzót használtak erre: *hoone* = huone, *löö* = lyö, *toore* = tuore. Mivel az [u] és [y] jelölése ekkor még nem szilárdult meg, az ezeket tartalmazó diftongusok jelölése is igen sokféle volt (*avtuas* = autuas, *haucutella* = haukutella, *peydheth* = pöydät, *kiwsaia* = kiusaaja). (Häkkinen 1994: 171–174; Lehikoinen – Kiuru 2009: 64–65; Rapola 1965: 69–76.)

2. Az 1642-es Biblia helyesírása

Az első teljes bibliafordítás elkészülte a helyesírás fejlődésére is jelentős hatást gyakorolt. A fordítók több esetben az agricolai hagyományokat is követették, de emellett nagymértékben törekedtek arra, hogy egy betű egy hangot jelöljön. Az ortográfiát jelentősen befolyásoló másik mű ekkortájt Jonas Rauhmannus *Manuale Finnonicum*-a volt. Ezt többen olvasták, mint a nehezen megszerezhető Bibliát. Ezek után sokáig nem változott a helyesírás, csak az 1700-as évek végén kezdtek újra foglalkozni vele, ekkor elsősorban Antti Litzelius fordított figyelmet rá (Lehikoinen – Kiuru 2009: 70–71).

A **mássalhangzók** jelölése sok változáson ment át Agricola óta, de voltak olyanok, amelyeknek a jelölése hamar megszilárdult (például: *l, r, j, h*).

Csak néhány fonémát jelöltek többféleképpen helyzetüktől függően, így például a [k] jele magas magánhangzó előtt *k*, mély magánhangzó előtt *c*, gemináltan *ck*, de gyenge fokban *g* (vagy nem is jelölték). A *q* használata megszűnt. A [δ] zöngés spiránst *d*-nek írták. A [θθ] hangot *dz* betűkapcsolattal jelölték: *idze* = *itse*, *cudzutan* = *kutsutaan*, *ylidze* = *ylitse*. A [v] hangot *v*-vel vagy *w*-vel (*hywäksi* = *hyväksi*, *jocapäiwäisixi* = *jokapäiväisiksi*), az [s]-t *s* vagy *f* betűvel, a [ks] hangkapcsolatot *x*-szel írták. Nazális vonalakat az 1600-as években már nem használtak (Häkkinen 1994: 177; Ikola 1984: 126–129; Lehikoinen – Kiuru 2009: 70).

Bizonyos mássalhangzó-kapcsolatok kiejtése és lejegyzése még az Agricola utáni időszakban sem szilárdult meg teljesen. A likvidákat és nazálisokat követő [p], [t], [k] hangokat az 1642-es szövegben általában még zöngés zárhangokként tüntették fel (*waldacunda* = *valtakunta*, *andexi* = *anteeksi*, *syndim* = *syntimme*, *hengi* = *henki*, *ombi* = *ompi*), de van példa másfajta jelölésre is: *kynttilän*, *kamppaus*, *polttaa* (ezek már a mai alakokkal egyeznek meg). Az [rt] hangkapcsolatból a fokváltkozás során általában *rδ* lett és nem *rr*, *mint ahogyan ma: virta : wirdhat* (ma: *virta : virrat*). A *ht* kapcsolat még nem fokváltkozott: *tahtoa : tactot* (ma: *tahdot*) (Häkkinen 1994: 171–172; Lehikoinen – Kiuru 2009: 70–71; Rapola 1966: 38).

A **magánhangzók** lejegyzése erre az időszakra viszonylag logikussá vált. Az [a], [o], [u], [ö], [y] hangok önállóan előfordulva a maihoz hasonló módon jelentek meg. Az [e] és [ä] fonémák jelölése elkülönült (*neljäldä* = *neljäلتä*, *ärelä* = *ääreltä*, *näemme* = *näemme*), s elvált egymástól az [i] és [j], illetve az [u] és [v] hangok jelölése is. A hosszú [i]-t azonban továbbra is *ij* kapcsolattal jelölték (*wiipymän* = *viipymän*, *sijnä* = *siinä*).

Ennek a Bibliának egyik gyengesége, hogy a nem elsőszótagi hosszú magánhangzókat sok esetben röviden írták, így nem mindig lehet megkülönböztetni egymástól a rövid és a hosszú formákat. Ehhez hozzájárult a nyelvjárási sokszínűség is, például az irodalmi nyelvet nagyban befolyásoló nyugati nyelvjárás jellegzetessége a hangsúlytalan szótag hosszú magánhangzójának lerövidítése (pl. *heiniä* > *heini* > *heini*) – emiatt nem jelölték írásban sem hosszan.¹ Ez az 1800-as évekig így volt. Csak az első szótagi hosszú magánhangzók agricolai hagyományokon alapuló jelölése és az illativusban lévő hosszú magánhangzók lejegyzése volt következetes (mivel az illativusban a két magánhangzó közül kiesett a *h*, például *turmeluxeen*, *cuumaan*) (Lehikoinen – Kiuru 2009: 70–71).

Mivel a magánhangzók lejegyzése ekkorra vált következetessé, a diftongusok lejegyzése még nem volt egységes. Annyi biztos, hogy a nyíló diftongusok (*ie*, *uo*, *yö*) jelölése már hasonló volt a maihoz. Ám a kettőshangzókra nagy hatást gyakorolt a nyelvjárás is, például a nyugati nyelvjárás hatására az 1642-es Bibliában sok olyan szót találunk, melyben az *i*-végű diftongusok hangsúlytalan szótagban sokáig fennmaradtak. Ezek a szavak ma *o*-ra és *ö*-re végződnek: *isoi* = iso, *orwoi* = orpo. A fentebbi okból ennek a kornak a diftongusairól és azok lejegyzéséről csak a nyelvjárások kellő ismeretével lehet kielégítő leírást adni, melyet itt most nem áll módomban megtenni.

3. Bizonyos hangokat eddig nem érintettem különlegességük miatt, ezekről most szólok. Sorsukat az első lejegyzési formájuktól egészen a kiveszésükig követem nyomon. Ezek a hangok a zöngés palatális és dentális spiráns, illetve utóbbinak zöngétlen párja. A régi finn nyelvben előforduló hangokról van szó, amelyek a mai helyesírási és kiejtési rendszerre is rányomták a bélyegüket annak ellenére, hogy már nem fordulnak elő a mai finn nyelvben. Többnyire hangkapcsolatokban lelhetők fel, és az ezeket jelölő betűkapcsolatoknak az idők során való formálódása, viselkedése bizonyítja meglétüket a régi finnben.

Az egyik legjelentősebb problémát a **zöngés dentális spiráns**, a [ð] lejegyzése okozta (részletesen taglalja Rapola 1966: 89–116, 118, 122, 137–170). Ez a hang a minőségi fokváltakozásban a *t* gyenge fokú párja (*katu* : *kadun*). Mivel erre a hangra a latin betűket használó svéd (majd finn) ábécében nem volt megfelelő jel, ezért a svédben meglévő, de a finnben „felesle-

¹ A hangsúlytalan szótagi rövid magánhangzó abban az esetben viszont megnyúlt, amikor az első szótagi eredetileg rövid volt: *Turüs* ’Turussa’; ez a jelenség a mai finn nyelvben is megvan (Häkkinen 1994:177; Rapola 1947: 79, 84).

ges” *d*-t (és *dh*-t) kezdték felhasználni a [ð] jelölésére. Az 1642-es Bibliában már egyértelműen a *d* jelzi ezt a hangot. Ez a hang még nagyon sokáig nem volt azonos a ma *d* betűvel jelölt hanggal. Még az 1800-as évek végén írt nyelvtanok is figyelmeztetnek arra, hogy a leírt *d* a finn nyelvben egy lágyabban ejtett [d] hangot jelöl. A „mesterséges megoldást” jól igazolják a nyelvjárások is: a [ð] helyén a nyugati nyelvjárások nagy részében [r], [l] áll (*meirän, meilän*) vagy hangkiesés történt (*meiän = meidän*), a keleti nyelvjárásokban [v]-vé, [j]-vé vagy [h]-vá alakult (*sovan, jähä*) (Häkkinen 1994: 166; Rapola 1947: 23).

A régi és a mai finn hangrendszer másik nagy különbsége a **zöngétlen dentális spiráns** [θ] megléte és jelölése volt. Ez főként gemináltan [θθ] fordult elő (Rapola 1966: 118). Ennek a hangnak a mai nyelvjárási megfelelései ugyancsak sokfélék. Ez a sokféleség a korabeli kiejtészváltozatoknak megfelelően ingadozott. A hosszan ejtett zöngétlen dentális spiránst sok (de nem minden) nyelvjárásban használták az 1500-as és 1600-as években (ezt alátámasztja az 1642-es Biblia *dz*-je, ill. korabeli *d*-s jelölések), sőt, bizonyos helyeken, főként Ala-Satakunta vidékén még a XX. században is. Azonban ennek a hangkapcsolatnak az ejtése az 1700-as évektől kezdve a nyelvjárási területektől függően eltérő lett, ma délnyugaton [tt]-t, keleten [ht]-t vagy [ss]-t ejtenek [ts] helyett (Lehikoinen – Kiuru 2009: 77–78). Agricola ezt *tz* betűkapcsolattal jelölte (ami jelölhetett [ts] hangkapcsolatot is), az 1642-es Bibliában *dz*-vel írták. Később – a többi nyelvjárások gyakorlata is hatott az írásmódra, pl. *hdh, dh, ts* jelölési módok is megjelentek (*ihdhe: ihte = itse, mehdhän: mehtän = metsän, Ruohdhin: Ruhtin = Ruotsin, odtssan = otsan, wadtssans = vatsans*). Ennek a hangnak a *ts*-sel való jelölése végül csak az 1700-as években szilárdult meg. Florinus *tz*-vel jelölte, amit svéd mintára [ts]-nek kezdtek mondani, majd a jelölésben is *ts*-re váltottak. Az 1850-es évekre tűnt csak el véglegesen a *tz* írásmód. Ezt a hangot a mai irodalmi nyelvben egyöntetűen [ts] kapcsolattal jelölik. Ez a kiejtés kezdettől fogva inkább a keleti nyelvjárásokat jellemezte (Häkkinen 1994: 167–168; Ikola 1984: 114).

Sokáig hasonlóan problémás volt a fokváltakozásban a [k] gyenge fokú megfelelőjének, a **zöngés palatális spiránsnak** [ɣ] a jelölése (*joki : joyen > joen*), erre a *g, gh* és *ghi* betűket, betűkapcsolatokat használták (*pelghon = pelon, sugulle = suvulle, nelghien = nälän*) (Rapola 1966: 48–86, 123–137). Valószínűsíthetően ez a hang Agricola idejében már eltűnt a beszédből, erre a következtelen írásmódból következtethetünk (*wlgos* és *vlos = ulos, wigha* és *wiat = viat*), de a hangrendszer-leírásokban sokáig még szót ejtettek róla, például Juslenius 1745-ös szótárának előszavában. A spirantizációt bizonyos nyelvjárások az 1900-as évek elejéig megőrizték (az Eurajoki és a Rauma

környéki a leghosszabban). A palatális zöngés spiráns leginkább a két *u* közötti helyzetben őrződött meg az írott finn nyelvben, egészen az 1800-as évekig (*lugun, sugun*), de az uralkodó írásmód már ekkor is a *suwun* és *luwun* volt (Häkkinen 1994: 166–167; Rapola 1966: 77).

3. A helyesírás fejlődése a Miatyánk-fordítások tükrében

A Miatyánk négy korai fordításában jól látszanak a helyesírás fejlődésére jellemző tétova útkeresések. A szövegekben kövérrel szedtem az agricolai helyesírásra jellemző jegyeket, illetve Finno és Sorolainen ettől eltérő lejegyzési módjait.

Miatyánk Agricola *Abckiria* című művéből (1543)

ISe meinen / ioca olet taiuasa. Pyhetty olkon sinun **nimm**es. Lehestulkon sinun **waldacunn**as. Olcon sinun **tactos ni**jn maasa **quin** on taiuassa. Anna miele **tenepeiu**en / meiden **iocapeiu**enen leipen. Ja anna meiden **syndin**ne **andexi** / **ninninquin** me meiden **welg**olisten **anname**. Ja **ele iod**hatta meite kiusauxen. Mutta **pä**ste meite pahasta. Sille ette sinun on **waldacunda**/ **ia woima** / **ia cunnia ijancaikisesta ijancaikisehen** Amen. (Agricola 2007: 11–12.)

Miatyánk Agricola *Se Wsi Testamentti* fordításának (1548) Máté evangéliumából (6: 9-13)

Ise meiden ioca olet Taiuais. Pyhetty olcon sinun **nime**s. Lehestulkon sinun **waldakund**as. Olcon sinun **tactos ni**n maasa, **quin** on Taiuais. Anna meille **tenepeiu**enä meiden **iocapeiu**enen leipen. Ja anna meille **synnime** **andexi ninquin** me **annama** meiden **welgh**olisten. Ja **ele ioh**data meite kiusauxen. Mutta **pä**ste meite pahasta. Sille ette sinun **ombi** waldakunda, **ia woij**ma, **ia cunnia ijancaikisudhes**. Amen (Rapola 1968: 12.)

Miatyánk Jaakko Finno zsoltárkönyvéből (1583)

Isä **meidhän** ylhäl taiuas / An aina **nimes** pyhittä / **Lä**hestykön **waldacund**as / Sun **tactos olcon ni**jn maasa / **Quin se tapactupi** taiuasa / An **meil iocapäiuä**inen leipä / **Meidhän ricoxem ia wian**/ An **andexi Herra pian** / **Ninquin me tadhom mielestäm Vnhotta** **meidhän wihamiestäm Älä** **meit iodhat** kiusauxen / **Caickest** pahast ia hädhästä. (Finno 1988: 239–240.)

Miatyánk Eerik Sorolainen 1614-es katekizmusából

Isä meiden **joca** olet taiwas / **Pyhitetty olcon sinun Nimes** / **Lä**hestulcon sinun **waldacund**as / **Olcon sinun tahtos ni**jn maasa **cuin** on taivas

(taivahas)² / Anna meille **tänäpäiven** (tenepäivän) (meiden) jocap**äiväinen** Leipä (m) / Ja anna meiden Synnit (welkam) andexi / ninquin me annamme meid(h)en welgolisten(m) Ja **älä johdata** meitä kiusauxen / Mutta **päästä** meitä pahasta / Sillä että sinun (sinulle) on waldacunda/ woima ja cunnia ijancaickisesta (ijancaickisest) nijn ijancaickisehen (ijancaickisen) / Amen.

Bár mint fentebb jeleztem, az 1500-as évek helyesírása még korántsem volt egységes, bizonyos hangokat már következetesen és hasonlóan jegyezték le ezekben a példaszövegekben. Például az [l] és [r] hangok jelölése megegyezik a maival. Az [s] hangot *s* vagy *ss* betűvel írták, de az *s* jelölhetett több esetben hosszú hangot is (*taiuasa* ~ *taiuassa* = taivassa, *maasa* = maassa). A [ks] mássalhangzó-kapcsolatot *x*-szel jelölték mindegyik szövegben, és a hosszú [i] hangot is következetesen mindenhol *ij* hangkapcsolattal írták.

A négy fordítás között hét évtized telt el, a változások ennyi idő alatt is szembeűnőek. Az 1614-es fordításban például a [j] hangot *j* betű jelöli (*joca*, *johdata*, *ja*), míg a korábbi szövegekben az *i*-t használták fel erre (*iohdata*, *ioca*, *ia*). A [v]-t *v*-vel vagy *w*-vel írják, tehát ha még következtelenül is használják ezt a kettőt (két magánhangzó között is található *w*), *u* már nem fordul elő *e* hang lejegyzésére. A *kuin* már *c*-vel és nem *q*-val van írva, és egyre többször fordul elő *ä* ott, ahol korábban még *e* állt (*leipä* – *leipen*, *tänäpäiven* – *tenepäiuen*, *päste* – *päästä*). Az *u* jelölésében is látható a fejlődés: míg Finno – latin mintára – [u] hangot is jelölt *v*-vel (*vnhotta*, vö. Häkkinen 1994: 459), addig Sorolainennél már nem fordul elő ilyen. A szövegekben azonban érzékelhető a sokféleség, a fokváltakozások mássalhangzó-kapcsolatainak lejegyzése eltérő: még több helyen találkozunk a spiránsokat jelölő *g*, *gh*, *dh* betűkapcsolatokkal (*welgolisten*, *iodhatta*, *welgholisten*, *iohdata*, *ijancaickisudhes*, *meidhän*). Több esetben megfigyelhető a kettőzés vagy annak elhagyása, tehát a hangok hosszúságának jelölése is igen bizonytalan (*nimmes*, *nimes*, *annamme*, *anname*, *päste*, *päästä*).

A Miatyánk 1642-es fordítása és azt követően megjelent szövegek jól ilusztrálják a helyesírás változásait, és jól megfigyelhető az egységesülés is. Itt is kövérrel szedtem a fontos változtatások eredményeként létrejött lejegyzési megoldásokat, ill. az 1642-es ortográfiától való eltéréseket (ezekből nincs sok!).

² Sorolainen a Miatyánk soronkénti tárgyalásánál már másképp írja, ezeket az eltérő lejegyzéseket zárójelbe tettem.

Miatyánk az 1642-es teljes Bibliából, Máté evangéliumából (6: 9-13)³

Isä meidän joca olet taiwais. Pyhitetty olcon sinun nimes. Lähestykön sinun waldacundas. Olcon sinun tahtos **nijn** maasa **cuin** taiwais. Anna meille tänäpäni meidän jocapäiwäinen leipäm. Ja anna meille meidän welcam andexi / nijncuin mekin annam meidän welgollistem. Ja älä johdata meitä kiusauxeen. Mutta päästä meitä pahasta. Sillä sinun on waldacunda / ja woima / ja cunnia/ ijancaickisest / Amen.

Miatyánk Gezelius *Yxi paras Lasten tawara című munkájából* (1666)⁴

Isä meidän joca olet Taiwaisa. Pyhitetty olkon sinun Nimes. Lähestulkon sinun waldacundas Olcon sinun tahtos / nijn Maasa cuin Taiwaisa. Anna meillen tänäpäiwänä meidän jocapäiwäinen Leipäm. Anna meidän Syndim andexi / **nijn** quin me annamme meidän welgolistem. Älä johdata meitä kiusauxen. Mutta päästä meitä pahasta. Sillä että sinulla on waldacunda woima ja cunnia/ ijancaickisesta nijn ijancaickisehen. Amen.

Miatyánk Luther katekéisének finn fordításából (1695)⁵

Isä meidän joca olet Taiwas: Pyhitetty olcou sinun nimes. Lähestykön sinun waldacundas. Olcon sinun tahtos nijn maasa cuin Taiwais. Anna meille tänäpäni meidän jocapäiwäinen leipäm. Ja anna meille meidän welcam andexi / nijncuin mekin andexi annam meidän welwollistem. Ja älä johdatta meitä kiusauxen. Mutta päästä meitä pahasta. Sillä sinun on waldacunda / ja woima / ja cunnia ijancaickisest/ Amen

És álljon itt végül a mai fordítás:

Isä meidän, joka olet taivaissa! Pyhitetty olkoon sinun nimesi. Tulkoon sinun valtakuntasi. Tapahtukoon sinun tahtosi, myös maan päällä niin kuin taivaassa. Anna meille tänä päivänä jokapäiväinen leipämme. Ja anna meille velkamme anteeksi, niin kuin mekin annamme anteeksi niille, jotka ovat meille velassa. Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen, vaan päästä meidät pahasta. [Sillä sinun on valtakunta ja woima ja kunnia iankaikkisesti.] Aamen (Pyhä Raamattu 1992).

³ Az 1642-es teljes Biblia megtalálható a Finn Nemzeti Könyvtár elektronikus gyűjteményében: <http://www.doria.fi/handle/10024/66164>

⁴ Gezelius munkája megtalálható a Finn Nemzeti Könyvtár elektronikus gyűjteményében: <http://s1.doria.fi/helmi/bk/rv/gezelius/fem970033/slides/abc03.html>,
<http://s1.doria.fi/helmi/bk/rv/gezelius/fem970033/slides/abc04.html>

⁵ Ez a mű egészében fellelhető a Finn Nemzeti Könyvtár elektronikus gyűjteményében: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/70874/ML_2.pdf?sequence=1

Az 1642-es Bibliában és az utána keletkezett szövegekben jól megfigyelhetők a következetességre való törekvés nyomai. Nem található annyi különbség ezen szövegek között, mint a korábban keletkezettek között.

A dentális zöngés spiránst már *d*-vel jelölik, ahogy a *meidän* esetében látjuk, a [v]-t következetesen mindegyik szövegben *w*-vel írják (*waldacunda*, *woima*, *waldacundas*, *taiwais*, *jocapäiwäinen*, *welcam*, *welgollistem*). A *k* hang jelölése az agricolai hagyományok szerint legtöbb esetben még úgy alakul, hogy a magas magánhangzó előtt *k*, a mély után *c* áll, a gemináltat pedig *ch*-val írták, de bizonyos helyeken eltérés is akad (*ijancaikisehen*). Egyedül Gezeliusnál fordul még elő *q* és illativusi *h*, ez a korai forrásműhöz való visszanyúlás miatt lehetséges. A zöngés palatális spiránst már az 1695-ös szövegben *w*-vel jelölték (*welwollistem*) (Rapola 1966: 74-75), ami arra utal, hogy kiejtésben eltűnt, és már az írásban is kiveszőben volt. A magánhangzóhosszúság jelölésének következetlenségére is találunk példát: *kiusauxeen* – *kiusauxen*.

Írásomban a finn helyesírás egységességéhez vezető út első szakaszát igyekeztem bemutatni. Már ebből a rövid tanulmányból is jól láthatók azok a törekvések, melyek végigkísérték a folyamatot, viszont az is kitűnik, hogy bizonyos lejegyzési szokásokhoz egészen sokáig ragaszkodtak. Mindenesetre a látottak alapján érthető, hogy Agricolának mivel kellett szembenézni akkor, amikor munkái kiadására adta a fejét, illetve világossá válik az is, a helyesírás szempontjából miért nevezzük mérföldkőnek az 1642-es Bibliát.

Irodalom

- Agricola, Mikael 2007: *Abckiria*. Kriittinen editio. Toim. Kaisa Häkkinen. SKS, Helsinki.
- Finno, Jaakko 1988: *Virsikirja*. Näköispainos. Toim. Pentti Lempiäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 463. SKS, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen*. WSOY, Helsinki.
- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Heikki Paunonen – Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys 2*. SKS, Helsinki. 111–138.
- Ikola, Osmo 1990: *Kielen elämää ja käyttöä*. WSOY, Helsinki.
- Koivusalo, Esko 1997: *Kielen aika*. Kotimaisten kielen tutkimuskeskuksen Julkaisuja 92. Kielenkäytön oppaita 2. Edita, Helsinki.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru Silva 2009: *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

- Pyhä Raamattu 1992. Suomen Piipliaseura, Mikkeli.
Rapola 1933: Suomen kirjakielen historia I. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1947: Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1962: Vanha kirjasuomi. Tietolipas 1. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1965: Suomen kirjakielen historia I. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1968: Vanhan kirjasuomen lukemisto. SKS, Tampere.

*

The development of Finnish orthography in the 16-17th century

This paper discusses how the spelling system of the Finnish language evolved and developed in the 16th and 17th centuries. The introductory passages describe the circumstances and difficulties in which written Finnish evolved. The first Finnish texts were published in Stockholm in the middle of the 16th century, since the first Finnish printing press was opened only in the 1600s, owing to the development of education and to the Reformation. The spelling of texts printed in foreign linguistic environment, thus, was rather inconsistent, following foreign spelling practices. The first section of the essay discusses the orthography of this period – the era of Agricola and his contemporaries: Hemminki, Sorolainen and Jaakko Finno.

The second part describes the spelling of the 1642 Finnish Bible, the first unabridged Bible in Finnish, representing a milestone in the evolution of orthography. A great part of the translators' work was the standardization of spelling rules, and it is clearly observable from the analysis and the examples that Finnish orthography had become more consistent and settled by this time.

A separate short section is reserved for the description of the voiced palatal and dental fricatives, and the voiceless pair of the latter. These sounds do not occur in present-day Hungarian anymore, but have affected the language. They occurred mainly in consonant-clusters and were transcribed in several different ways.

Spelling and transcription practices are illustrated with contemporary examples. At the end of the paper, various versions of the Lord's Prayer from the 16th and 17th centuries are also included, in which one can observe the orthographical peculiarities discussed in the rest of the paper.

REGINA BÚDI

A manysi irodalmi nyelv átírásának kérdései¹

ENDRESZ Brigitta

Munkám témája a manysi átírás vizsgálata, ezen belül is a szoszvai nyelvjárással foglalkozom. Korábban a manysik is latin betűs ábécét használtak, később azonban változtatniuk kellett: 1937-től kötelezővé tették a cirill ábécé használatát a Szovjetunió minden kisebbsége számára. Ebben a tanulmányban igyekszem végigkövetni, ki, milyen átírási rendszert alkalmazott, s hogyan változott a gyakorlat az idő múlásával. Elsősorban a magánhangzók jelölésére koncentrálok, mivel ez a rész problematikusabb, mint a mássalhangzók jelölése. Sokszor bonyolult jelölésekkel találkozhatunk, ezért talán érdemes átgondolni, nem lehetne-e egyszerűsíteni ezt a rendszert.

A tanulmány elején a tudós kutatók írásmódjával foglalkozom, majd az irodalmi nyelvvel. Ezen belül előre veszem a latin betűs forrásokat, majd a cirill betűseket. A cirill források között előre kerülnek azok, amelyek még nem jelölik a magánhangzók hosszúságát, majd ezt követik azok a művek, amelyekben már igen. Végül tapasztalataimat összevetem Márk evangéliumának V. Sz. Ivanova által készített fordításával, majd levonom saját következtetéseimet és javaslataimat.

1. A kezdetek: a tudós kutatók írásmódjáról

A jelenlegi vogul (manysi) irodalmi nyelv az északi nyelvjárásokon alapul. Ezeket a dialektusokat beszélik a legtöbben (mintegy 3000 ember), a Szoszva és a Szigva folyók mentén, egészen az Ob-vidékig. A 19. században és a századfordulón magyar (Reguly Antal, Munkácsi Bernát) és finn (Artturi Kannisto) kutatók gyűjtöttek értékes folklóranyagot az északi vogulok köré-

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt program keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

ben. Reguly önmaga alakított ki a helyszínen (1843–44) átírási metódust, de hazatérve a gyűjtését már nem tudta lefordítani és kiadni. E kéziratos anyag megfejlesztésére Hunfalvy Pál biztatására Munkácsi Bernát vállalkozott. Az ő expedíciója idején (1888–89) a Szoszvától kissé délebbre, a Lozva felső folyásánál is e nyelvjárás csoportba tartozó vogul népesség lakott. Munkácsi ezt a csoportot északi (É) és felső-lozvai (FL) névvel illette. Munkácsi maga is kidolgozott egy fonetikus átírási rendszert. Kannisto gyűjtőútja (1901–05) előtt viszont már megszületett a Setälä-féle egységes finnugor transzkripció, amely mellékjelek segítségével a beszélt nyelv igen aprólékos, fonetikus leírását tette lehetővé. (Vö. pl. Kálmán 1976: 14–15; Munkácsi – Kálmán 1986: 15–18.) A későbbi kutatók (Wolfgang Steinitz 1944, Kálmán 1976, Honti 1982) már e fonémaelmélet alapján vázolták fel a vogul nyelv hangrendszerét.

A manysi fonémák rendszere kirajzolódik a tudományos átírások alapján, azonban az irodalmi nyelv kialakítása gyakorlati problémák megoldására sarkallta és sarkallja ma is a nyelvészeket. Ma már szerencsére vogul anyanyelvű kutatók és fordítók is részt vesznek a munkálatokban.

1.1. Munkácsi Bernát szótári anyaga, Kálmán Béla szerkesztői munkája révén végül 1986-ban látott napvilágot. Kálmán a *Wogulisches Wörterbuch* előszavában részletesen leírja Munkácsi átírásának jellemzőit (1986: 16–18). Munkácsi idején a fonéma fogalma még ismeretlen volt és a fonetikus írás sem fejlődött ki, így gyűjtései során még Setälä finnugor átírási rendszerét sem ismerhette. Népköltési gyűjteményének szövegeit a helyszíni leírásnak megfelelően tette közzé, mert utólag már nem vállalta az egységes fonetikus átírás alkalmazását. Kannisto rendszeréhez képest talán egyszerűnek tűnhet lejegyzési módszere, azonban saját korában ez volt a legpontosabb és legkorszerűbb eljárás. A magánhangzó-rendszer kapcsán megemlítendő, hogy Munkácsi jelölte a hangsúlyokat, valamint a fakultatív és kombinatorikus variánsokat is. Különbséget tett a hosszú–rövid magánhangzók között, olykor azonban ingadozások tapasztalhatók (például a 'hal' jelentésű szó néhol *χul*, máshol *χül* alakú). A zártabb *e* és a redukált *ə* hangot egyaránt *é* betűvel jelölte. A labializált palatovelárisokat *χw ~ khw*, illetve *kw* betűkapcsolattal írta le. A *γ* jelölése kezdetben ingadozott nála: használt *ʔ*, *gh* és *g* betűt is. A *j*-t olykor *i*-vel jelölte. Az *l* mellett pedig feltüntetett egy hátrább képzett laterálist is (*l̥*) (vö. Munkácsi – Kálmán 1986).

1.2. Kannisto öt évet töltött Vogulföldön 1901 és 1906 között. Munkácsinál sokkal jártasabb volt a fonetikában, rendszere ezért már lényegesen pontosabb és aprólékosabb. A *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe* című munkájának bevezetőjében elkülöníti az egyes nyelvjárásokat, illetve

felvázolja a magán- és mássalhangzók rendszerét. Részletes jelölési módjáról tanúskodik, hogy összesen 44 mássalhangzót és 41 magánhangzót különít el, és ezekhez persze számos diakritikus jelet használ (Kannisto 1919: IX–XIII).

1.3. Steinitz rendszere egyszerűbb. 1944-ben megjelent *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus* c. művében részletesen jellemezte az egyes finnugor nyelvek magánhangzó-rendszereit, köztük a manysiét is. Meghatározta az egyes manysi nyelvjárások vokálisait. Anyagát táblázatszerűen vetette össze Kannistóéval. Érdekességként megemlíthető, hogy külön tüntette fel a betűket és a fonémákat (ezek a betűk mellett zárójelben találhatóak). Az északi nyelvjárásokban az ő csoportosítása szerint 19 betű és 11 fonéma jelenik meg. Steinitz – sok diakritikus jelet használva – jelölte a hosszúságot és a képzés helyét is (Steinitz 1944: 78–79).

1.4. Kálmán Béla első manysi tankönyvében (1955) Munkácsi Bernát északi szövegei alapján „leltározta” a szoszvai magánhangzókat és mássalhangzókat (Kálmán 1955: 13–14). Kálmán a következő magánhangzókkal számol: a) hosszú magánhangzók (8): \bar{a} ($\bar{a}lmi$ ’emel’), $\bar{ä}$ ($\bar{ä}p$ ’köd, pára’), \bar{e} ($\bar{e}l\bar{a}m$ - $\bar{\chi}\bar{ä}l\bar{a}s$ ’ember’), \bar{e} ($v\bar{e}l't$ ’arc’), \bar{i} ($t\bar{i}li$ ’repül’), $\bar{ä}$ ($t\bar{ä}r\bar{a}m$ ’ég’), \bar{o} ($\chi\bar{o}l'ti$ ’fogyaszt’), \bar{u} ($\bar{u}nli$ ’ül’); b) rövid és redukált magánhangzók (7): a (ali ’öl’), $\bar{ä}$ ($\bar{ä}jk\bar{ä}$ ’öreg’), \bar{a} ($\bar{u}n\bar{l}\bar{a}s$ ’ült’), i ($mini$ ’megy’), \bar{a} ($\bar{ä}ji$ ’elalszik’), o ($ojti$ ’fizet’), u (χul ’hal’). Megjegyzi továbbá, hogy az $\bar{ä}$ és \bar{o} , \bar{a} és o , valamint az a és $\bar{ä}$ gyakran váltakoznak egymás közt az északi nyelvjárásokon belül is. Hosszú hangok, az \bar{a} kivételével csak az első szótagban fordulnak elő, talán azért, mert a szoszvai nyelvjárásban a szóhangsúly mindig az első szótagon van. Redukált \bar{a} hang nincs első szótagban. Kálmán tehát – Munkácsihoz hasonlóan – számol a magánhangzó-hosszúság releváns voltával.

Később maga Kálmán Béla is gyűjthetett anyanyelvi beszélőktől, de csak az akkori Leningrádban. Sajnálatos módon később sem nyílt lehetősége helyszíni gyűjtésre. Ennek fényében módosította korábbi jelölési, átírási rendszerét, hiszen már nem csupán Munkácsi szövegeire támaszkodhatott, hanem hallott, beszélt nyelvi adatokra is. Lássuk, milyen változást hozott mindez a magánhangzók rendszerében a tankönyv második, átdolgozott kiadása, a *Chrestomathia Vogulica* alapján (Kálmán 1976: 32–36)!

Ebben a művében különbséget tesz a) az időtartam alapján hosszú és rövid, b) nyílásfok alapján nyílt, középső és zárt, valamint c) a nyelv vízszintes mozgása alapján veláris és palatális magánhangzók között (a , \bar{a} , o , \bar{o} , u , \bar{u} , \bar{e} , i , \bar{i}).

Bár elsősorban fonematikus átírássra törekszik, gyakorlati szempontból indokoltnak tartotta két magánhangzó-allofón bevezetését: az egyik az i fonéma allofónja (\bar{i}), amely γ előtt és χ után veláris hangzású; a másik a redukált \bar{u} ,

amely bilabiális mássalhangzók (*m* és *p*) előtt lesz labiális színezetű. Megjegyzni, hogy a szoszvaiban az *ī* hang igen ritka. Az *e* és a redukált *ə* nem fordul elő első szótagban. Második és további szótagokban pedig főleg *a*, *i*, *e* és *ə* jelenik meg. Szó végén csak *a*, *e* és *i* fordulhat elő. Az *u* szabályosan csak *w* előtt, valamint az infinitívus *-uŋkwe* képzőjében van meg.

Összefoglalva: Kálmán tehát jelölte a magánhangzók hosszúságát; háromféle nyíltsági fokot és veláris–palatális szembenállást különített el. Korábbi, leningrádi tanulmányútja előtt, írott szövegek alapján készített rendszerében tizenötféle magánhangzót vett fel az északi manysiban. Később azonban már csak tizenkettőt (a két allofónnal és a redukált *ə* hanggal együtt). Tehát egyszerűsített a rendszeren, mivel már akkor ő maga is szükségét érezte ennek. Az újabb táblázatból hiányzik tehát: *ā*, *ē*, *ā̄*, *ā̄*, *ā̄*.

Kérdés, mennyire indokolt az általa bevezetett két magánhangzó-allofón?

A *γ* veláris zöngés spiráns, a *χ* pedig veláris zöngétlen spiráns, így mivel mindkettő veláris színezetű, véleményem szerint nincs szükség külön *i* allofón és betű bevezetésére, mivel az *i* mindig veláris színezetű lesz *γ* előtt és *χ* után. Hasonló a helyzet az " allofón kapcsán is: mivel az *m* és a *p* labiális mássalhangzók, és az *u* is labiális magánhangzó, nem volna szükséges tehát mindezt külön allofónnal jelölni. Ha elhagyjuk az "-t és *u*-t használunk helyette, az az állítás is érvényét veszti, hogy az *u* szabályosan csak *w* előtt, valamint az infinitívus *-uŋkwe* képzőjében van meg. A *w* és a *ŋkw* is labiális mássalhangzó(kapcsolat), így az *u* gyakori előttük – igaz, más vokális (pl. *a*) is megelőzheti: *potərtəŋkwe* 'beszélni', *pinawe* 'tétetik'. A leírtak alapján ez a két allofón tehát akár el is hagyható a magánhangzó-rendszerből.

Ami az *e*-féle magánhangzók előfordulását illeti: az *e* ritkán ugyan, de megjelenhet első szótagban (pl. *ness* 'hadd, csak'). Kálmán ezzel nem számolt.

1.5. Gulya János a finnugor nyelvek átírásával foglalkozó kötetben (1973: 112–118) javaslatot tett a fonetikus jelek értelmezésére és a magánhangzó-átírási gyakorlat egyszerűsítésére. Ő is igyekezett fonematikus elveket érvényesíteni munkája során, mint ahogy a későbbi kutatók is. Az első szótagban nyolcféle magánhangzót tételez fel a szoszvai nyelvjárásban, ezek: *a*, *ā*, *ē*, *i*, *o*, *ō*, *u*, *ū*. Nem első szótagban öt magánhangzót tüntet fel: *a*, *e*, *ə*, (*o*), (*u*). Utóbbi kettő csak másodlagosan került be a nyelvbe, illetve kései jövevényszavakban fordulnak elő. Az általa vázolt magánhangzó-rendszerben az első szótagi *ō* helyzete bizonytalan. Ez igazából egy nyílt labiális *a*-nak tekinthető, így a veláris, hosszú, nyílt kategóriába tehetjük.

Mivel a hangsúly a szoszvaiban az első szótagra esik, Gulya – sok más nyelvészhez hasonlóan – irrelevánsnak tartja és nem jelöli. A nem első szó-

tagban a magánhangzók kvantitása szintén irreleváns. Ezek az ə és részben az *i* kivételével (fonetikailag) hosszúak (félhosszúak). Kvantitásukat külön jellel nem jelöli. Ugyanakkor Kálmánhoz hasonlóan három nyíltsági fokot, palatális–veláris, illetve hosszú–rövid párokat különít el.

Gulya rendszerével kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy az *i*-t a nem első szótagi magánhangzók felsorolásából (1973: 115) kihagyja, míg az összegző táblázatban (1973: 118) szerepelteti. Rendszerét Kannisto jelölésére alapozva építi fel. A diftongusokat nem tartja fontosnak. Csupán tőszavakkal dolgozik, azonban toldalékos alakokat is érdemes lenne vizsgálni, hiszen például az *i* gyakran fordul elő toldalékokban. Mivel a nyelvi részrendszerek általában szimmetriára törekednek, talán így egészíthetnénk ki Gulya rendszerét (az általam beírt kiegészítések szögletes zárójelben szerepelnek a táblázatban; az ə nem fordul elő első szótagban):

	Veláris		Palatális	
	Hosszú	Rövid	Hosszú	Rövid
Zárt	\bar{u}	<i>u</i>	$[\bar{i}]$	<i>i</i>
Középső	$[\bar{o}]$	<i>o</i>	\bar{e}	<i>ə, e</i>
Nyílt	$\bar{\bar{o}} (?), \bar{a}$	$[\bar{\bar{o}}], a$	$[\bar{\bar{e}}]$	$[\bar{\bar{e}}]$

1.6. Szintén 1973-ban jelent meg Je. I. Rombangyjejeva *Мансийский (вогульский) язык* című könyve. Ő a következő magánhangzókat veszi fel (1973: 26): $\bar{u}, u, \bar{o}, o, \bar{a}, a, \bar{i}, i, \bar{e}, \bar{e}, ə, e$. Ez a rendszer, már alig tartalmaz „üres helyeket”. Rombangyjejeva szükségesnek érzi behozni az \bar{e} elemet is. Ebben a műben is relevánsnak minősül a hosszú–rövid oppozíció.

1.7. Honti László 1982-es *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe* című könyvében szereplő példaanyag alapján (1982: 123–206) a következő magánhangzó-rendszer rajzolódik ki a szoszvaiban: a) első (hangsúlyos) szótagban: *a* (*alpi* ’bőr, test’), *o* (*tow* ’ág’), *u* (*urti* ’rész’), $\bar{\bar{o}}$ (*əŋtil* ’borda, szelet’), \bar{a} (*ālm-* ’emel, megragad’), \bar{u} (*χūl* ’hal’), \bar{e} (*nēn* ’ti ketten’), *i* (*titt-* ’etet, táplál’); b) nem első szótagban: *i* (*āwi* ’ajtó’), *e* (*χul’me* ’maradó’), *a* (*χōtal* ’nap’), *o* (*ńololow* ’nyolc’), *ə* (*χūrəm* ’három’), \bar{a} (*siltāl-* ’vágni, metszeni’). Ezeket táblázatba foglalva (az ə nem fordul elő első szótagban):

	Veláris		Palatális	
	Hosszú	Rövid	Hosszú	Rövid
Zárt	\bar{u}	<i>u</i>		<i>i</i>
Középső	\bar{o}	<i>o</i>	\bar{e}	<i>ə, e</i>
Nyílt	$\bar{\bar{o}} (?), \bar{a}$	<i>a</i>		

Első szótagban tehát nincs *e* és *ə*. Az egész rendszerben nincs \bar{i} és \bar{o} , ami aszimmetrikus rendszert eredményez, de mégis pontosabb, mint a korábbi jelölési rendszerek esetében. Honti jelöli a hosszúságot és – Gulyához hasonlóan – csak tőszavakat vizsgál.

1.8. Keresztes László 1998-as összefoglaló művében a következő magánhangzókat vette fel az északi nyelvjárásokban: *i, ii, e, ee, a, aa, u, uu, o, oo, ə*. A magánhangzók hosszúságát – Daniel Abondolo fordító-szerkesztő „jóvoltából” – betűkettőzéssel jelöli. Megjegyzi, hogy a rövid *u* és *o* ritkán fordul elő; szóvégi helyzetben csak *a, e, i* áll; a redukált *ə* pedig csakis hangsúlytalan szótagban található meg. A mássalhangzók esetében a következőket sorolja fel: *m, n, n', η, p, t, t', k, k', s, s', χ, w, j, γ, l, l'*. A palatalizációt a fordító-szerkesztő egy felső indexbe tett ^{*j*} jellel jelzi. A *k'* olyan szavakban fordul elő, melyekben ezt a hangot labiális veláris magánhangzó követi (pl. *ee^jk'a* 'asszony'). A *γ* és az *η* szókezdő helyzetben nem fordul elő (Keresztes 1998: 392–395).

2. Irodalmi nyelvi átírási kísérletek

1917 után a központi direktívák szerint megindultak a kísérletek, hogy az Orosz Föderáció kisebbségi nyelvei számára irodalmi nyelveket hozzanak létre. Kezdetben a szerzők latin betűket használtak, ekkortájt elsősorban iskolai olvasókönyvek születtek. A latin betűs transzkripció, az oroszban meglevő, de a manysiban nem ismert hangok jelölése jövevényszavak esetében sokszor nagy fejtörést okozott az átírónak

1937-ben viszont át kellett térni a cirill betűk használatára. Ezek az átírások elsősorban a magánhangzók hosszúságának visszaadása miatt okoztak sok gondot, hiszen az oroszban a kvantitás nem fonematikus értékű, a vogulban viszont igen. Eleinte nem jelölték a magánhangzók hosszúságát, később azonban rájöttek, hogy nagyon fontos ez a különbség, hiszen a hosszúságnak jelentésmegkülönböztető szerepe van a manysiban (hasonlóan például a magyarhoz, finnhez). Főként nyomdai okok miatt a mellékjelek egyszerűsítésére is törekedni kellett, lehetetlen lett volna például Kannisto teljes jelölési rendszerét felhasználni (arról nem is szólva, hogy akkortájt a Szovjetunióban a tudományos átírást sem nagyon ismerhették). A versek esetében pedig sokszor még a kívánt ütem, a versritmus elérésének is alárendelődik a nyelvtani, jelölési helyesség szigorú betartása. A metrumból függően hangsúlyos szótagban a rövid magánhangzó is hosszabban ejtődik, hangsúlytalan szótagban pedig a hosszú magánhangzó is ejthető röviden.

Ebben a fejezetben elsőként egy 1933-ban kiadott latin betűs olvasókönyvet tanulmányozok. Ezt követi néhány cirill betűs kiadvány: kronologikus

sorrendben haladva először azokat mutatom be, amelyek még nem jelölik a magánhangzók hosszúságát, majd azokkal foglalkozom, amelyek már megkülönböztetik az időtartamot.

2.1. Egy latin betűkkel lejegyzett mű

Először egy 1933-as, latin betűkkel írott manyisi tankönyvet mutatok be. Ennek címe: *Lovintan maħʙs kniga (oul lomt)* [Olvasókönyv (első rész)]. Az egyes olvasmányok tartalmán, témáján (pl. Vöröshadsereg, Lenin stb.) érezhető a központi irányítás (és a korszellem), nagy valószínűséggel orosz szövegek szolgálták a fordítások alapjául. Emiatt nem igazán kapunk hiteles képet a manyisi népről, a manyisi emberek hétköznapijairól. A címlapon P. N. Zuļov szerepel szerzőként, belül azonban kiderül, hogy a vogul szövegek „mögött” V. I. Csernecov áll.

Az egyes hangok jelölésében gyakoriak a következetlenségek. A magánhangzók hosszúságát nem jelölik, pl. *mineħt* (Kálmán Béla átírásában *minēyt*) ’mennek’, *pineħʙn* = *pinēγʙn* ’teszel, raksz’; *oleħʙn* = *ōlēγʙn* ’vagy’; *oleħum* = *ōlēγum* ’vagyok’; *harteħt* = *ħartēγʔt* ’húznak’, *ten* = *tēn* ’ők ketten’.

Feltűnő, hogy gyakran szerepel a cirill ábécéből kölcsönzött ʙ betű (lágyljel, мягкий знак). Ennek hangértéke igen változatos. Sokszor ʙ szerepel ott, ahol ma *i* áll (*kony pal* = *koni-pāl* ’kívül’, *sʙrtep* = *sirtep* ’dara’). De ez jelölheti a veláris *i*-t is (*janħʙ* = *janīγ* ’nagy’). A *mħʙ* (mai formában: *miγ* ’ad’) szóban is ezt a betűt használja a szerző, azt sugallva, hogy redukált magánhangzónak tartja. Ez azonban nemigen lehet igaz, minthogy hangsúlyos szótagban szokatlan lenne egy redukált hang jelenléte. Szintén ugyanezt a „redukált” magánhangzót tünteti fel a *ħ* után is, akkor is, ha első szótagról van szó (*ħʙlunħkve* = *ħilunħkve* ’ásni’). A *talħʙ* = *tālīγ* ’tél’ szó esetében is azt sugallja a leíró, hogy a *γ* előtt nem teljes hang van, hanem esetleg veláris *i*, amit fonematikusan *tāləγ* formában lehetne átírni. Speciális eseteknek számítanak azok a szavak, amelyekben hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban egyaránt ʙ-t használ a fordító, pl. *vħħʙr* = *wīγʔr* ’vörös’, *pħħrʙs* = *piγriś* ’kisfiú’, és vannak olyanok is, melyekből hiányzik a ʙ ott, ahol ma jelölik a redukált hangot (*lavs* = *lāwəs* ’mondta, szólt’). A redukált hang természetéből fakadóan megfelelő fonetikai helyzetben teljesen eltűnhet. Összefoglalva tehát: az ʙ elem ebben az átírásban jelölhet veláris *i*-t, palatális *i*-t és „igazi” redukált hangot (ə) is. Megfigyelhető továbbá, hogy a hosszú magánhangzók esetében sokszor valami diftongusfélét jelöl a szerző az *eħ* hangkapcsolattal (*ħajtēħ* = *ħajtēγ* ’fut’, *juv-mineħʙ* = *juw-minēγ* ’ők ketten hazamennek’).

A mássalhangzók jelölésében is több következetlenség mutatkozik, főleg a palatalizáció kérdésében. A palatalizációt ebben a könyvben a mássalhang-

zók alá tett vesszővel jelölik, pl. *oŋsi* = *ōńsi* 'van neki'. Sokszor viszont csak *n* szerepel ott, ahol *ŋ*-nek kellene lennie (*nirnbł* = *nir* 'bokor, cserje', *nila* = *nila* 'négy'). Úgy tűnik, hogy az *i* előtti palatalizált *n* hangot fölöslegesnek tartották a szerzők külön melléjjellel ellátni. Csak ott használnak tehát melléjjelet, ahol a hangkörnyezetből automatikusan nem következethető ki a mássalhangzó lágy volta. A palatalizált *t'* jelölése *t* (*vaŋa* 'rövid' = *wāta*), ám ezt sem mindig jelölik ott, ahol várható vagy logikus lenne (ez egyébként meglehetősen ritka hang a manysiban). A *l* a palatalizált *l'* jelölésére használatos (*Vasił* 'Vaszil', *łoŋh* = *l'ōŋx* 'út'), azonban ez sem következetes: például a *juvle* (~ *juwle*) 'hátra, vissza' esetében sem tesznek a kiadványban az *l* alá vesszőt, minthogy az *e* előtt palatalizálódhat a mássalhangzó, így a melléjjelet fölöslegesnek ítélték. Sajnos, az anyagban nem voltak olyan szavak, amelyek *-le-*, *-li-* szekvenciákat tartalmaztak volna, s nem találtam *-ńe-* szekvenciát sem, így nem derült ki, hogy ilyen esetekben használtak volna-e melléjjeles *n*-betűt (a könyvbeli példákban csak kemény hangok szerepelnek: *ne* = *nē* 'nő', *nematər* = *nēmatər* 'semmi'). – A könyv a palatalizáció nyomdatechnikai jelölésében következtelen, mert az *s* jelölésére az áthúzott *s* betűt használja (*oŋsi* = *ōńsi* 'van neki'). Lássuk példákkal illusztrálva, a következő hangkapcsolatok előfordulását a könyvben:

- ni* *mini* = *mini* 'megy'; *ani* = *āni* 'csésze'
- ńi* *haŋistahtuŋkve* = *ħańištaħtuŋkwe* 'tanítani',² *haŋistan hum* =
ħańiştan ħum 'tanító'
- li* *ališlaŋkve* = *alişlaŋkwe* 'vadászni'; *unli* = *ūnli* 'ül'
- li* *łuli* = *l'ūli* 'áll'
- le* *puvlen* = *puwlen* 'fürödj!'
- le* *tuvle* = *tuwle* 'odafelé'

A többi mássalhangzó jelölése a következőképpen alakul: a bilabiális *w*-t *v*-vel jelölik: *jiv* (= *jiw*) 'fa', *juv* (= *juw*) 'be-, le-, vissza-, haza-'. Ugyancsak *v* jelenik meg az infinitívusz képzőjében is (*minuŋkve* = *minuŋkwe* 'menni'). Ám olykor előfordul, főképp szótagzáró helyzetben, hogy a *v* helyén *u* áll (*tau* = *taw* 'ő', *oul* = *owl* 'első'). A *γ*-t *ħ*-vel írja a szerző (*talbħ* = *tāliγ* 'tél'), viszont *g* is előfordul, például a címlapon (*kniga* 'könyv'), holott ez teljesen idegen a manysitól. Kérdés, vajon mit ejtenek a vogulok e szóban? Nagy valószínűséggel *γ*-t vagy *k*-t. A *ħ* helyén *h*-t találunk (*noŋh* = *nōŋħ* 'föl').

Jelentős problémát jelentett a tankönyv összeállítója számára az oroszban meglévő, a manysiban viszont idegen hangok jelölése. Ezekre igyekezett va-

² Ez azonban a szövegben előfordul palatalizált *ŋ* melléjjelet nélkül is: *hanistahtuŋkve*.

lamiféle megoldást találni: pl. a címlapon az *Učpedgiz* 'Állami Pedagógiai Könyvkiadó' rövidítés (< or. *Учпедгиз* kb. 'Állami tankönyvkiadó'); *burzuj* (< or. *буржуй* 'burzsuj'); *Kabir, Vladimir* (személynevek). Leningrád neve előfordul *Leningrat* és *Leningrad* formában is. Habár az oroszban a szó végén nem releváns a zöngés–zöngétlen oppozíció, mégis szerencsésebb lett volna következetesen jelölni ezt a városnevet.

Összefoglalva: látható, hogy bár sok a következetlenség, mégis ígéretes kísérletnek számít ez a tankönyv és „kortársai” is az irodalmi átírás kialakításában. Kár, hogy a reform félbeszakadt.

2.2. Cirill betűs kiadványok 1937 után

2.2.1. A magánhangzók hosszúsága jelöletlen

A manysiban a hosszúságnak jelentés megkülönböztető szerepe van. Balangyin és Vahruseva 1957-es *Мансийский язык* című munkájukban megfogalmazta, hogy komolyabb nyelvészeti szövegekben szükséges lenne a magánhangzók rövid–hosszú megkülönböztetése; ennek bizonyítására még minimálpárokat is felsoroltak: *caə* 'liget' ~ *cāə* 'sok'; *myp* 'tó' ~ *mȳp* 'torok, hang'. Azt viszont már nem vállalhatták fel, hogy írásrendszerükben is megjelentessék őket. Pár hosszú magánhangzó előfordul ugyan a táblázatukban (1957: 20), de csak zárójelben: *y* (*ȳ*), *o* (*ō*), *a* (*ā*), *u*, *ə*. (A rendszer része még a *ы*, amit ők felső nyelvállásúként tüntetnek fel, valahol a palatális és veláris magánhangzók között.) 1958-as szótárukban szintén csak rövid betűk szerepelnek.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a nagy vogul költő, Juvan Sesztalov 1958-as *Mākem at* [Макем ат] 'Földem illata' című verseskötetében még nem jelölte a magánhangzók hosszúságát, pl. *касынэ* = *kāsəŋ* 'minden', *толү* = *tōli* 'olvad', *эрыг* = *ērīγ* 'ének', *тэз* = *tēγ* 'eszik'.

2.2.2. A magánhangzók hosszúságának jelölése

Miután belátták a magánhangzó-hosszúság jelölésének fontosságát és nélkülözhetetlen voltát, elkezdték ezt írásban is alkalmazni. Ez a gyakorlat lassan, fokozatosan terjedt el az irodalmi nyelvben. Sesztalov, aki – mint láttuk – 1958-as verseskötetében még nem jelölte a hosszúságot, 1984-es eposzában (*Нюлы эрыг* 'Eskü ének') már igen. Az általa használt magánhangzók rendszere így kibővült: *a* (*я*), *ā* (*я̄*), *o* (*ө*), *ō* (*ө̄*), *y* (*ю*), *ȳ* (*ю̄*), *ə* (*э*), *e* (*э̄*), *u* (*у*), *ы* (*ы̄*). Ahol etimológiailag *ə* szerepelne, általában *ы* (*лāтыы* = *lātəŋ* 'szó, beszéd'), *a* (*māal* = *māal* 'földdel'), *u* (palatális *j* után: *ȳйул* = *ūjəl* 'állattal') vagy *y* (labiális mássalhangzók előtt: (*Tōpym* = *Tōrəm* 'Isten') áll helyette.

Egy-egy szó több alakban vagy a mai alaktól eltérő formában is előfordul. Ennek sokszor a ritmus az oka, mivel versről beszélünk. Például a *сам* (= *sam*) 'szem' szó *сām* (= *sām*) alakban jelenik meg cirillül. A *sām* jelentése egyébként 'halpikkely'. A szövegkörnyezetből természetesen egyértelműen kiderül, miről is van szó.

A magánhangzó hosszúságának a jelölése fokozatosan meghonosodott az időszaki irodalmi kiadványokban (verseskötetek, szépirodalmi művek és hetilapok), s ezt alkalmazzák ma is.

2010-ben jelent meg Je. I. Rombangyjejeva gondozásában a *Vogul népköltési gyűjtemény. Istenek hősi énekei. II. kötet. Героический эпос манси (вогулов). Песни святых покровителей*. A kiadvány forrásául szolgáló eredeti kötetet Reguly Antal gyűjtése alapján még 1892-ben állította össze a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Munkácsi Bernát. A három egységből álló mű első részében manysi szövegek találhatók különböző nyelvjárásokból. A második rész tárgyi és nyelvi magyarázatokat és szómutatót tartalmaz. A harmadik rész pedig kiegészítő információkat közöl. Rombangyjejeva cirill betűs átírásban közli az eredetileg latin betűs manysi szövegeket, amelyeket lefordított orosz nyelvre is. E kötet jelentősége tehát, hogy a *Vogul népköltési gyűjtemény* cirill betűs átírásban érthetővé, elérhetővé vált a manysi beszélők számára is; az orosz fordításnak köszönhetően pedig a manysiul kevésbé (vagy egyáltalán nem) tudók is haszonnal forgathatják. Vizsgáljuk meg, Rombangyjejeva milyen magánhangzókat használ a cirill betűs átírásban!

Röviddek:

Rombangyjejeva	Munkácsi		
a	э́ква 'asszony'	a	ēkwa
	сырай 'kard'	e	sirej
	сāухвасалавем 'dobál engem'	ä, è	sā́хwäsélawém
я	яныг 'nagy'	jä	jāni ³
о	хоса 'hosszú, távol'	а	χasä
ë	ëла 'alá'	jo	jolä
у	суснэ 'látó, néző'	u	susné
	ланум 'fölemelkedett'	è	lapém
ю	юв 'vissza, haza'	ju	jūw
	юйпāлт 'után'	jū	jui-pālt
э	суснэ 'látó, néző'	è	susné
	л̄юлигланэ́тэ 'álldogálása'	ä	l̄ül̄ilénätä

³ Munkácsi az *i*-t *i*-vel jelölte, az *iγ* helyett pedig *i'* jelet használt.

e	<i>сырае</i> 'kardja' <i>нире</i> 'vesszeje'	jä	<i>sirejä</i>
ы	<i>нумыл</i> 'felülről' <i>сын</i> 'nyak'	ä	<i>ńirä</i>
и	<i>мир</i> 'nép'	è	<i>numèl</i>
		i	<i>sip</i>
		i	<i>mír</i>

Hosszúak:

Rombangyejeva	Munkácsi		
ā	<i>tāраты</i> 'ereszt, enged'	ā	<i>tārāti</i>
я	<i>няврам</i> 'gyermek' <i>āнхум</i> 'apród' <i>яук</i> 'fehér'	a	<i>ńaurèm</i>
ō	<i>Tōрум</i> 'ég, Isten'	jä	<i>ajāń хум</i>
ē	<i>ēрынхум</i> 'nyusztos férfi'	jā	<i>jānk</i>
ū	<i>унлы</i> 'ül'	ā	<i>Tārèm</i>
ü	<i>лōльнэ</i> 'álló'	jā	<i>jārèn хум</i>
ē	<i>эква</i> 'asszony'	ū	<i>ūnli</i>
ē	<i>эмтс</i> 'jött, vált'	l'ū	<i>l'ūlné</i>
ы	<i>сāгранāлблум</i> 'vagdalom'	ē	<i>ēkwa</i>
й	<i>ййв</i> 'fa'	jē	<i>jēmтс</i>
		i	<i>sairēpālilēm</i>
		ī	<i>jīw</i>

Rombangyejeva igyekezett tehát leegyszerűsíteni, egységesíteni, talán a mai kiejtéshez igazítani Munkácsi jelölési rendszerét. A magánhangzók hosszúsága esetében gyakran eltérő a megítélésük. Például: *ūūв* ~ *jīw* 'fa', *няврам* ~ *ńaurèm* 'gyermek' stb.

2.3. A Márk evangélium új fordításának vizsgálata

A továbbiakban a V. Sz. Ivanova által készített próba fordítás (*Марк хум хансум ёмас ляххал*) átírásának elemzésére vállalkozom. A legérdekesebb kérdésnek itt is a magánhangzó-rendszer jelölése ígérkezik. A fordító jelöli a magánhangzók hosszúságát. Lássuk, milyen magánhangzók fordulnak elő az első szótagban! A példák először cirill, majd latin betűs átírásban szerepelnek Kálmán jelölési rendszerét követve.

Rövidék:	Hosszúak:		
a	<i>Марк</i> = <i>Mark</i> 'Márk'	ā	<i>лāтынг</i> = <i>lātəŋ</i> 'szó, beszéd'
я	<i>яныг</i> = <i>janiγ</i> 'nagy'	я	<i>ляххал</i> = <i>l'āχχal</i> 'hír'
о	<i>тох</i> = <i>toχ</i> 'így'	ō	<i>Tōрум</i> = <i>Tōrəm</i> 'ég, Isten'
ё	<i>ёмас</i> = <i>jomas</i> 'jó'	ē	<i>лēух</i> = <i>l'ōηχ</i> 'út'

у	хум = <i>χum</i> 'férfi'	ȳ	х̄лсум = <i>χ̄ulsəm</i> 'hallottam'
ю	Юдея = <i>Judea</i> 'Júdea'	ȳ	л̄юли = <i>l̄ül'i</i> 'áll'
э	[nem találtam példát]	ē	э̄ли-п̄алт = <i>ēli-pālt</i> 'előtt'
е	веськат = <i>weśkat</i> 'jámбор'	ē	п̄ернал = <i>pērnal</i> 'kereszttel'
ы	тыттунгкве = <i>tittunḡkwe</i> 'etetni'	ȳ	п̄ыг = <i>p̄yḡ</i> 'fiú'
и	Кристос = <i>Kristos</i> 'Krisztus'	ȳ	Ӣсус = <i>Īsus</i> 'Jézus'

Magánhangzók nem első, vagyis hangsúlytalan szótagban:

Rövidek:	Hosszúak:		
а	Иерусалим = <i>Jerusalim</i> 'Jeruzsálem'	ā	л̄авыг̄л̄ал̄с̄ым = <i>lāwylālsət</i> 'mondták'
я	к̄үсяй = <i>k̄ūsaj</i> 'úr'	ȳ	[nem találtam példát]
о	с̄аккон = <i>sākkon</i> 'törvény'	ō	эл̄умх̄о̄лас = <i>ēlumχolas</i> 'ember'
ө	[nem találtam példát]	ē	[nem találtam példát]
у	с̄астум = <i>sastum</i> 'sima'	ȳ	[nem találtam példát]
ю	вер̄б̄люд = <i>werb'lud</i> 'teve'	ȳ	[nem találtam példát]
э	ол̄нэ = <i>ōlne</i> 'levő, létező'	ē	ол̄эн = <i>ōlēn</i> 'legyetek'
е	ан̄гелум = <i>anḡelum</i> 'angyal'	ē	мин̄ым̄ен = <i>minimēn</i> 'ketten megyünk'
ы	л̄авыс = <i>lāwəs</i> 'mondta'	ȳ	х̄ум̄ыг̄ = <i>χ̄umiy</i> 'két ember'
и	так̄ви = <i>takwi</i> 'maga'	ȳ	[nem találtam példát]

A hosszú hangok hiánya nem meglepő, hiszen hangsúlytalan szótagban nemigen fordulnak elő. A jelölésben persze itt is akadnak következtelenségek. Ugyanaz a szó előfordul rövid, illetve hosszú magánhangzós formában is, továbbá az egyes igei személyragok jelölésében (*п̄отырт̄ыг̄ын* '(ti) beszéltek'; *х̄ул̄эг̄ын* 'halljátok') is gyakori az ingadozás. Problémát jelent, hogy a *ы* terheltsége igen nagy. Ez a betű több hangértékkel is rendelkezik: *ə*, *i*, *u*, *e* ~ *ē*. Például a *п̄отырт̄ы* 'beszél' szóban először *ə*, utána (kemény mássalhangzó után) *i* a hangértéke. A mássalhangzók utáni magánhangzók fejezik ki a palatalizáció meglétét vagy hiányát.

Javaslataim az eddigiek tükrében tehát a következők:

- Mindenképp jelölni kell a magánhangzók hosszúságát.
- A *ы* terheltségét csökkenteni kell. A redukált *ə* megfelelőjeként a cirill betűs jelölésben alkalmazhatnák a ъ-t (keményjel, твёрдый знак), mivel jelenleg ennek nincs funkciója, így nem is lenne zavaró az értelmezés szempontjából.
- Természetesen érdemes minél kevesebb diakritikus jelet használni, ez megkönnyíti az anyagok nyomtatott vagy internetes formában történő terjesztését

is. E tekintetben ennek a próbafordításnak a jelölési rendszere követendő példa lehet, mivel egyszerű, csupán nagyobb következetességet igényel. Praktikus kezdeményezésnek tartom, amit Keresztes László (1998: 392–393) és Ulla-Maija Kulonen (2007: 17–24) alkalmazott korábban: a magánhangzók jelölhetőek betűkettőzéssel, így nem kell a hosszú formákat mellékjelekkel írni.

– Általános szabály az átírásban (és véleményem szerint követendő példa is), hogy palatalizált mássalhangzók után *u* és *e*, nem palatalizáltak után *ʉ* és *ə* áll. Ha egy mássalhangzó palatalizált megfelelője nincs meg a manysiban, az *u* és *e* nyugodtan megjelenhet a mássalhangzó után.

– Megoldást kellene találni a főként duális és pluralis 2. személyű igealakokban (az alakok egybeesnek, például: *totēγən* 'ti ketten viztek ~ ti (többen) viztek'), ill. birtokos személyragokban jelentkező hosszú *ε* ~ *ē* jelölésére. Gondolni lehetne az *̄*, esetleg az *əə* bevezetésére.

Irodalom

- Balangyin – Vahruseva 1957: А. Н. Баландин – М. П. Вахрушева, Мансийский язык. Учпедгиз, Ленинград.
- Balangyin – Vahruseva 1958: А. Н. Баландин – М. П. Вахрушева, Мансийско–русский словарь. Учпедгиз, Ленинград.
- Gulya János 1973: A vogul nyelvjárások fonematikus átírása. In: Lauri Posti – Terho Itkonen (toim.), FU-transkription yksinkertaistaminen. Castrenianumin toimitteita 7. Helsinki.
- Honti László 1982: Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ivanova 2000: В. С. Иванова, Марк хум хансум ёмас ляххал. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm.
- Kálmán Béla 1955: Manysi nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kálmán Béla 1976: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kannisto, Artturi 1919: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt. MSFOu 46. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Keresztes László 1998: Mansi. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic Languages. Routledge, London and New York, (387–427).
- Kulonen, Ulla-Maija 2007: Itämansin kielioppi ja tekstejä. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Rombangyejeva 1973: Е. И. Ромбандеева, Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.
- Rombangyejeva 2010: Е. И. Ромбандеева, Vogul népköltési gyűjtemény. Istenek hősi énekei. II. kötet. Геройический эпос манси (вогулов). ООО «Принт-Класс», Ханты-Мансийск.
- Steinitz, Wolfgang 1944: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Series B, Linguistica 2., Stockholm.
- Sesztalov 1958: Юван Шесталов, Макем ат. Тюменское книжное издательство, Ханты-Мансийск.
- Sesztalov 1984: Юван Шесталов, Ньюлы эрыг. Средне-Уральское книжное издательство, Свердловск.
- Zuļov 1933: П. Н. Зулёв, Lovintan mañys kniga (oul lomt). Учпедгиз, Ленинград.

*

Вопросы записи текстов на мансийском литературном языке

В своей статье я представляю исторический процесс развития записи и переписи вогульских текстов, переход с латинского алфавита на кириллический, который происходил сначала без обозначения долготы гласных, затем последовательно стремясь к обозначению этого явления. В первой главе описываются способы переписи некоторых языковедов. Упоминаются, например, метод записи языкового материала Регули, Мункачи, Каннисто, Штейница, Белы Кальмана, Ромбандеевой, Ласло Хонти и Ласло Керестеша. Во второй главе прослеживается использование принципов переписи на практике в нескольких трудах, написанных на литературном языке. Сперва нами рассматривается книга для чтения, с записью на латинице, затем записанные кириллицей тексты. Из упомянутых сначала те, в которых еще не обозначается долгота гласных звуков, затем те, в которых уже обозначено это явление. Рассматривается в нашем исследовании и изданный в 2000 году перевод Библии: сосьвинский перевод Евангелия от Марка (на кириллице, работа В. С. Ивановой). Поскольку метод записи этого перевода достаточно последователен, возможно, он сможет в дальнейшем послужить образцом, конечно с некоторыми исправлениями, и более последовательным методом записи текстов. Статью завершают Наши предложения обозначений.

БРИГИТТА ЭНДРЕС

Ver

HONTI László

0. Ezen igénk eredetéről meglehetősen tarka kép alakult ki az utóbbi kb. százötven évben, amióta a szakemberek intenzíven foglalkoznak az uráli nyelvcsalád szókészletének eredetével és történetével. Jelen írásomban egy újabb magyarázati lehetőség ismertetésével kívánom még színesebbé tenni a képet, persze abban a reményben, hogy javaslatom elfogadható megoldást kínál.

1. Igénk kiterjedt jelentésköre volt a problémák forrása. A 'schlagen, prügeln' a legáltalánosabb, másrészt azonban a *kötelet ver* és társai 'flechten' jelentést sugallnak, végül pedig a *szemmel ver* okozott némi bizonytalanságot.

Elsőként talán Budenz nyilatkozott a *varr* 'nähen' kapcsán ezen igéről: „a magyarban még egy magashangú *ver-* ige is van, nyilván 'machen, verfertigen (gyártani)' jelentéssel, ebben: *kötelet verni, kötél-verő*; hiszen a közönséges értelemben vett »verés«-nek (schlagen) semmi különös köze a kötélkészítéshez” (MUSz 567, még vö. 573). Fokos (1909: 248–249) egyetértett Budenzcel abban, hogy itt két különböző *ver* igével van dolgunk; hasonlóan nyilatkozott K. Palló (1972) is. Budenz a ma. *varr* igével kapcsolta össze a zürj. és a votj. *vur-* 'nähen', valamint a cser. *orug-* 'suere; varr' (= modern feljegyzés szerint: *wurɣe-* 'nähen') igét (MUSz 566). E négy nyelv (a magyar, a zürjén, a votják és a cseremiszi) igéi valóban összetartoznak egymással, amint uráli etimológiai szótárunk állásfoglalása is mutatja, és ezek valamennyien egy FU **worke-* 'nähen' alakból vezethetők le (UEW 1: 584). Collinder ezekhez kérdőjelesen hozzákapcsolta az obi-ugor nyelvek 'machen' jelentésű igéjét: vog. *wār-*, *wār-* és osztj. *wer-* (FUV 123, FUV² 136); ez utóbbit indoeurópai (iráni, görög, germán és örmény) igékkal vetette egybe: „Av *varəz-* work, operate; make; *varəza-* m. (the) performing, performance, activity; Greek 1sg prs *ἔργω* (< **wergjō*)...; Norse *verk* n. work, deed (PGermanic **werka*); Armenian *gorc* (< **wor<o-*) work; Greek *ὄργανον* tool...” (FUV 139–140, FUV² 150). Collinder feltevése azonban téves, mivel

a FU 'nähen' veláris hangrendű volt: **worke-*, miként mai képviselői is azok: cser. *wurye-*, votj. *vur-*, zürj. *vur-*, ma. *varr-*, az idézett obi-ugor 'machen' jelentésű igék viszont palatális hangrendűek (UEW 1: 585). Korenchy (1972: 80–81) – Collinder (FUV 139–140) nyomán – az obi-ugor igéket iráni forrásból magyarázza (óiráni **varz-/?vārz-* 'machen'), és ő is felsorolja az indoeurópai szócsalád Collinder közölte tagjait. Az idetartozó indoeurópai adatok szinte teljes sora az általam elérhető indoeuropaisztikai etimológiai szótárakban így fest: görög *ἐργασία*, örmény *gorc*, *gorcem*, svéd *verk*, angol *work*, holland *werk*, német *Werk*, avesztia *vərəzya-*, *varəz-* 'work, labor, toil' (Buck 1949: 538–539; még vö. Walde – Pokorny 1930: 290, Pokorny 1959: 1168, Mann 1984–1987: 1518).

Bárczi Géza (SzófSz 335) a közben ismertté vált véleményeket akként összegezte, hogy *ver* igénk eredete bizonytalan. Finnugor magyarázata, amelynek során az osztj. *wareskel-* 'vereget', a zürj. *vart-* 'üt, csépel, döngöl' stb. szavakkal boronálták össze az elődök, nagyon kétes értékű. Ezen északi osztják *uàrəskə-*, *uàrəskə-*, *vàrəskə-* '(meg)csap, megvereget' igét Kara (1911–1912: 234) vonta ide, valójában azonban tévesen, hiszen a 'machen' jelentésű osztják ige a szurguti nyelvjárás csoport kivételével mindenütt *wer-* hangalakú, tehát a vokalizmus miatt nem kapcsolható össze az északi *uàrəskə-* stb. hangalakú igével, valamint az osztj. *wer-* igének vogul és magyar megfelelőjével sem. A DEWOS (1627) nem is tesz említést erről a Karától származó egyeztetésről, okkal.

A zürjén *vart-* 'schlagen, dreschen, stampfen' igét Budenz egyeztette elsőként *ver* igénkkel (MUSz 573–574). Itkonen (1954: 159) – nyilván Setälä (1894: 280, 1900: 15) és Kalima (1929: 133) nyomán – a zürj. *vart-* igét a finn *vartta*, *varsta* 'Dreschflegel; cséphadaró' szóhoz kapcsolta két kérdőjellel; a legfrissebb finn etimológiai szótár is ekképpen foglalt állást (SSA 3: 413, l. *varsta* alatt), de a magyar *ver* természetesen nem szerepel a szócikkben; a KESK (47) *вартны* 'молотить' szócikke ugyancsak nem említi meg a magyar szót, a zürjén szónak az esetleges finnségi kapcsolatáról pedig igen óvatosan szól.

Munkácsi (1906) amellett érvelt, hogy *ver* igénk 'flechten' jelentésben törökségi eredetű, vö. tö. *ör-*, *ür-* 'id.'.

Biztosra veszem, hogy Róna-Tas András következő vélekedése kínálja a megoldást: „I am inclined that the H[ungarian] *ver*¹ [to plait] results fr[om] a secondary split in the semantics” (Róna-Tas – Berta 2011: 1003), márpedig itt a *ver*² 'to beat' (Róna-Tas – Berta 2011: 1237) az elsődleges ige.

A TESz szerint: a „**ver**¹... 'ütlegel; prügeln | ütésekkel büntet; schlagen' ... Finnugor egyeztetése, valamint törökből való származtatása téves” (TESz 3:

1115–1116); „**ver**²...’fon, sodor; drehen, flechten | <kötelet, zsinórt stb.> sodrással, fonással készít; seilen’... Vitatott eredetű. – 1. Azonos a *ver*¹ igével. A ’kötelet, zsinórt készít’ jelentés a *ver*¹-nek ’ütésekkel valamit létrehoz’ jelentéséhez kapcsolható. Hasonló fejlődésre vö. ném. *schlagen* ’üt, ver’: *Hanf zu Faden schlagen* ’a kendert fonallá sodorja [tkp. veri]’, *Faden, Maschen, ein Tau schlagen* ’fonalat, hurkot, kötelet készít [tkp. ver]’... 2. Török eredetű; vö.: Kāšyr., türkm. *ör-*; oszm., kaz., alt. *ör-*; tat., bask. *ür-*: ’fon, sodor, összefon’... – Az 1. magyarázat jóval valószínűbb. A *szemmel ver* kifejezés *ver* elemének idekapcsolása téves. Finnugor egyeztetése, valamint szláv származtatása valószínűtlen.... Vö. **ver**¹, **verecsen**” (TESz 3: 1116). A Kálmán (1952) által javasolt és tévesnek bizonyult szláv egyeztetésről l. Kniezsa 1974: 779, a finnugor (= zürjén, osztják) egyeztetésről pedig l. fentebb. Az EWUng már ekképpen ír: „**ver**... l. ’prügeln; schlagen’...; 8. ... ’drehen, flechten; seilen’; 13. [*szemmel*~] ’mit dem bösen Blick treffen’..., Unbek[annt] Urspr[ungs]... Die frühen Belege bzw die zahlreichen Bed[eutungen] und Abl[eitungen] dürften darauf hinweisen, daß es ein altes W[ort] im Ung[arischen] ist. Bed[eutung] 1 ist wahrsch[einlich] die urspr[üngliche], aus der sich die übrigen vor allem metaph[orisch] entwickelt haben... Bed[eutung] 8 könnte vermutl[ich] aufgrund des [= deutschen] Synt[agmas] *Tau, Fäden schlagen* ’Tau, Fäden durch Schläge herstellen’ entstanden sein... – Herleitung aus dem Atürk [= Altürkischen] ist kaum wahrsch[einlich]” (EWUng 2: 1620). Megjegyzendő, hogy a franciában is található kapcsolat a kötélkészítés és az ’üt, ver’ között, vö. *machine à battre les cordes* ’kötélverőgép’, *battre* ’üt, megüt; ráüt, ráver’.

Az EWUng tehát már nem különíti el a ’schlagen’ és a ’flechten, seilen’ jelentésű igéket, valamint szerinte már a *szemmel ver* kifejezés *ver* igéje is belefér a ’schlagen’ és a ’flechten, seilen’ jelentésűekkel egy közös szócikkbe. Hogy „A *szemmel ver* kifejezés *ver* elemének idekapcsolása téves” (TESz 3: 1116) nézet miért módosult az EWUng (2: 1620) szócikkében, nem tudom, de indokoltnak vélem, hogy a szótár szerzői felülbírálták a korábbi állásfoglalást. Ilyen elkülönítésre én sem látok okot. Teljesen nyilvánvalónak gondolom, hogy itt a *ver* ’schlagen’ ige van e frazeologizmusunkban, ha nem így lenne, hasonló megfontolásból a *szemet vet vkire/vmire* frazeologizmus *vet* igéjét is el kellene választanunk a *vet* ’werfen; säen’ igétől. Hasonlóan kellene megítélnünk a né. *die Augen zu Boden schlagen* ’lesüti a szemét’, *ein Auge auf jn/etw. werfen* ’szemet vet vkire/vmire’ német és magyar igéjét, és a frazeologizmusban szereplő igét el kellene különíteni az „alapigétől”, ill. az ang. *to put the evil eye on someone* ’megigéz, megbabonáz, megátkoz vkit; szemmel ver vkit; balszerencsét hoz vkire’ igéjét is el kellene választani a *to*

put 'tesz, helyez' igétől; az angol *put* igenek egyébként a középanyolban volt ugyancsak hasonló jelentése: 'to thrust or push' (Partridge 1978: 538). A szemmel verés kérdésével kapcsolatban még vö. MNL 4: 638.

A né. *werfen* ige kapcsán is van megjegyzésem: Ez is hasonló kézmozdulatot ír le, mint a *schlagen*, és ezek jelentése is összefügghet a 'flechten' jelentéssel, vö. „**werfen**... Da Wörter für »werfen« häufig aus der Bedeutung »drehen« übertragen werden, ist wohl eine Erweiterung von ig. [= indogermanischem] **wer-* »drehen« anzusetzen” (Kluge 2002: 984).

Nyilvánvalónak látom, hogy az EWUng Kiss Lajos most következő állásfoglalásának következtében kapcsolta mégis össze a 'schlagen' és a 'flechten' jelentésű igéket; vö. „Kötelet ver. E szókapcsolat igei tagját el szokták választani az 'üt' jelentésű *ver*-től, és vagy ugor kapcsolatokat keresnek hozzá, vagy pedig török, esetleg szláv jövevényszónak tartják... Úgy gondolom, hogy a *kötelet ver*..., *zsinórt ver*, *övet ver*..., *csipkét ver*... stb. szókapcsolatokban szereplő *ver* nem különíthető el a *ver* 'üt' igétől... Nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy a 'kötélgyártó'-t más nyelvekben is jelölik olyan összetétellel, amelynek előtagja 'kötél' jelentésű főnév, utótagja pedig 'ver, üt' alapjelentésű ige származéka... [ebben] talán egy ősi kötélgyártási eljárás nyelvi nyoma rejlik, mégpedig azé a fonási technikáé, amelynek alkalmazásakor egy-egy – sok fonalból álló – ágat mindig két másik ág fölé vagy közé »vernek«” (Kiss 1970: 41). Kiss Lajos utal arra, hogy a kötélverés igéjeként több germán nyelv is 'schlagen' jelentésűt alkalmaz, de nem állítja azt, hogy a ma. *kötelet ver* német hatásra honosodott volna meg nyelvünkben, miként azt Ligeti (1986: 41) és az EWUng (2: 1620) tette.

A *verecs*, *verecsü* és a *verecsen* nyelvjárási kötélkészítési szakszók (ezekről l. MNL 4: 641, 5: 527, Szinnyi 2003: 2524) igen nagy valószínűséggel a *ver* ige származékai (a *verecsen* téves szláv egyeztetésről [Kálmán 1952] l. Kniezsa 1974: 780).

2. Régtől fogva motoszkál bennem az a gondolat, hogy *ver* igeink nem is megfejthetetlen eredetű, hanem talán az ugor korból való lehet. Etimológiai szótáraink azt sugallják, hogy a *ver* régi szó, vö. pl. „Korai előfordulása, jelentéseinek nagy száma, kiterjedt családja arra utal, hogy szókincsünk ősi rétegéhez tartozik, bár megfelelő rokon nyelvi szót nem tudunk kimutatni” (TESz 3: 1115–1116), „Die frühen Belege bzw die zahlreichen Bed[eutungen] und Abl[eitungen] dürften darauf hinweisen, daß es ein altes W[ort] im Ung[arischen] ist” (EWUng 2: 1620).

Szerintem a következő obi-ugor szó párral áll rokonságban: osztj. **wer-* > VVj *wer-*, Trj J *wär-*, DN Ko Kaz O *wer-* 'machen', VVj *wer* Trj J *wär*, DN

Ko Kaz O *wer* 'Arbeit, Tätigkeit' ~ vog. **wār-* > TJČ *wār-*, KU *wār-*, P So *wār-* 'arbeiten, machen' (DEWOS 1614–1616, Kannisto 1919: 2, 131; még vö. Honti 1982: 196, 1999: 18, 58), amelyek ugor alapnyelvi előzménye **wārš-* 'machen' lehetett (Csepregi Márta kolléganóm szíves szóbeli közléséből tudom, hogy valamikor Lükő Gábor szóban közölte a magyar *ver* igének az itt idézett obi-ugor igékkel való összetartozásának lehetőségét, de Csepreginek arról nincs tudomása, hogy ezt írásban is közzétette volna). A három ugor szó hangtanilag kifogástalanul illik egymáshoz, legfeljebb jelentéstani szempontból lehetnének aggályok: a ma. *ver* elsődleges jelentése ugyanis 'schlagen', míg a vog. *wār-*, *wār-* stb. és az osztj. *wer-* stb. igéé 'arbeiten, machen'. Ennek kapcsán jutottak eszembe Valentin Kiparsky szavai: „ich bleibe dabei, daß bei scheinbar unüberbrückbaren semantischen Klüften zunächst einmal versucht werden soll, Brücken zu schlagen” (Kiparsky 1966: 75, idézi Mikola 1976: 210); ehhez hozzáteszem, hogy a „Wörter und Sachen” szellemében vizsgálva a magyar és az obi-ugor szavak jelentéstani viszonyát, nem is tűnik áthidalhatatlannak a szakadék. Az általánosabb 'arbeiten, machen' jelentés nyilván az eredetibb, általánosabb jelentésű, amely megőrződött az obi-ugorban, ezért inkább a másodlagosnak látszó ma. 'schlagen' szorul magyarázatra.

A ma. *ver* az általánosabb 'schlagen' fogalmán kívül munkavégzés szaknyelvi megjelölésére szolgál: (1) *kötélverő* 'kötélkészítő', (2) R *verő*, *vasverő* 'kovács' (ehhez vö. pl. Györffy 1977: 441). A kovács hasonló módon végzi munkáját, ti. üti, veri, csapkodja a vasat kalapácsával, ennek következtében bizonyulhatott alkalmasnak *ver* igénk e tevékenység megjelölésére, valamint a kovácsnak és a kalapácsnak a megnevezése ezen ige *verő* melléknévi igenévi származékával. A kovács régi megjelöléseit aztán felváltotta a szláv eredetű *kovács* (Kniezsa 1974: 285).

A *ver* ugor alapnyelvi jelentése is 'csinál; machen' lehetett. Talán ezzel magyarázható, hogy a (UEW 1: 519) FU **teke-* 'tun, machen' (> fi. *teke-*, ma. *tē-*, *tēv-* 'ua.') az obi-ugorban nem maradt meg, mert az (óiráni **varz-/?vārz-* 'wirken, tun' [FUV 139–140, Korenchy 1972: 80–81] >) Ug **wārš-* 'machen' > OUG **wārš-/wērš-* 'machen' (vö. Honti 1982: 196) kiszorította. Az elő- vagy az ősmagyarban a **wārš-* ige 'machen' ≈ 'verfertigen' jelentésváltozáson mehetett át, amely 'Seil drehen, Tau schlagen; Brücke bauen, schlagen; mit Eisen beschlagen, Eisen schlagen (= schmieden)' jelentésű szakszóvá válván általános 'schlagen' jelentést is felvett, amiben befolyásolhatta a régi magyar nyelvvel érintkezésben állott törökségi nyelv; ehhez vö. „VER² [ver] 'to beat'... | *ver-* ← WOT [= West Old Turkic] **ver-* < **ür-* | EOT [= East Old Turkic] *ur-* 'to strike'. The verb *ur-* is present in all sources with

back vocalism” (Róna-Tas – Berta 2011: 1237–1238), „VER¹ [ver] ’to plait, to lay the rope’ | *ver-* ← WOT **ver-* < **ōr-* | EOT *or-* ’to plait’... Of debated T[urkic] origin” (Róna-Tas – Berta 2011: 1000). Róna-Tas szerint *ver* igéenk esetében „a T[urkic] starting point is unlikely” (Róna-Tas – Berta 2011: 1238), ill. „The verb *ver*-² ’to beat’ is, according to Benkő, of unknown origin (Benkő 1993–1997/2 [= EWUng 2]: 1620). There is no way to decide the question, but I am inclined to suppose that H[ungarian] *ver*-¹ ’to plait’ results fr[om] a secondary split in the semantics” (Róna-Tas – Berta 2011: 1003; mint már fentebb is idéztem), és itt a *ver*² igére [Róna-Tas – Berta 2011: 1237–1238] utal. A magyar szó törökségi származtatása valóban kizárható, viszont az iráriból való ugor kori átvétele talán valószínűnek látszik.

A hídépítésnek is van, lehet köze a veréshez, vö. ma. *hidat ver*, né. *Brücke schlagen*, ol. *gettare un ponte*, fr. *jeter un pont* ’hidat ver’. Ezen újlatin igék eredeti jelentésüket a latinból örökölték, vö. ol. *gettare* ’dob, vet, hajít’ ~ fr. *jeter* ’dob, hajít’ < vulg. lat. **jectare* < lat. *jactare* (De Mauro – Mancini 2000: 846, Dauzat 1938: 419) ’(gyakran és sokszor) dob, vet, hajít’.

A ’machen \approx verfertigen’ jelentésváltozás az obi-ugor nyelvekben is végbement, amit a Kaz osztják *wer-* széles jelentésköre is mutat: „... глагол *верты* используется в разных лексических значениях. [Bekezdés] 1. Со значением акциональности (созидания объекта в результате трудовой деятельности) он выступает в форме субъектного или объектного спряжения, а также в форме страдательного залога, сочетаясь с неодушевленными нарицательными именами существительными и передавая следующие значения: ’делать, сделать, смастерить’ (нож, чашку), ’приготовить’ (пищу), ’изготавливать, изготовить’; ’установить’ (ловушку), ’подготовить’ (место). [Bekezdés] 2. Со значением статальности он употребляется только в форме субъектного спряжения и сочетается с абстрактными именами существительными), приобретая значение ’вести себя, поступать’, ’действовать’, ’находиться в состоянии’. [Bekezdés] 3. В сочетании с именами существительными, обозначающими природные явления или отрезки времени, он также выступает только в форме субъектного спряжения, однако, кроме ограничения по типу спряжения, имеет еще и ограничение по категории времени – употребляется только в форме настояще-будущего времени и имеет значение ’наступить’ (о времени или природном явлении). [Bekezdés] Предстоит выявить и другие переносные значения данного глагола, наподобие того, которое представлено в следующем фольклорном примере: *Меңк ики хяңнэхё хурас вермал*, ’Менк превратился в человека, оказывается’ (букв.: сделал образ человека)” (Szolovar 2005: 33).

Miután a ma. *ver* ige 'machen \approx 1 verfertigen \approx schlagen \approx flechten' jelentésváltozatokkal gazdagodott, és a 'schlagen, prügeln' lett alapjelentésévé, nem volt általános 'machen' jelentésű ige (a *tész* nem tekinthető ilyennek, mert alapvetően 'tun' a jelentése), könnyen meghonosodhatott a szlávból átvett, általános 'machen' jelentésű *csinál* ige. Ehhez vö. „*csinál* XV szef [= század első fele]... – Vált: *csinal* ... [Bekezdés] = 1. facere, ager; machen, tun (XV szef-től valamennyi fenti adatban); – 2. pono, colloco; legen, stellen... [Bekezdés] < szláv *činjati*, a *činiti* iterativuma; vö. szh [= szerb-horvát] *činjati* 'factitare'...; igekötőkkel másutt is előfordul: orosz *učinjat* 'machen, tun'... – Az alapszó, a *činiti*, minden szláv nyelvben megvan: óegyh. szláv *činiti* 'ordnen, reihen, bilden'...; orosz *činiti* 'tun, machen, handeln, schaffen'; a *činь* 'ordo' származéka ('Ordnung machen' → 'ordnen' → 'machen, tun'... [Bekezdés] A magyar szó ugyancsak a szláv *činjati*-ből származhatik..., a palatalizált *ny*-es változatnak a régi nyelvben mégis semmi nyoma nincs. A magyarban[,] úgy látszik[,] már az átvétel idején disszimiláció történt: **csinyál* > *csinál*: a mai nyelvjárási *csinyál* pedig újabb magyar fejleménynek látszik..." (Kniezsa 1974: 135); „*csinál*... Szláv eredetű; vö.: ... or. *чиніть* 'tesz, csinál'. Az alapszó valamennyi szláv nyelvben megvan; vö. or. *чиніть* [*чинію, чинішь* stb.] 'tesz, csinál', *чиніть* [*чинію, чинішь* stb.] 'javít; <ceruzát stb.> kihegyez'... Az összl. **činiti* a **činь* 'rend; stb.' származéka... – A magyarba egy közelebbiről meg nem határozható szláv nyelv **činjati* 'tesz, csinál' szava kerülhetett át. A köznyelvi *csinál* *n*-je depalatalizálódás eredménye" (TESz 1: 532–533).

3. A fentiek alapján úgy vélem tehát, hogy a ma. *ver* 'schlagen', a vog. *wār-*, *wār-* 'machen' és az osztj. *wer-* 'ua.' szavak az ugor kori szókincsből valók, amely szavak őse esetleg valamilyen iráni nyelvből származhat.

Irodalom

- Bárczi Géza 1941: Magyar szófejtő szótár. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. = SzófSz.
- Buck, Carl Darling 1949/1988: A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A contribution to the History of Ideas. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Csúcs Sándor – Molnár Zoltán 2009: Alternatív rekonstrukciók az UEW-ben. NyK 106: 7–71.

- Dauzat, Albert 1938: Dictionnaire etymologique de la langue française. 4e édition, revue et augmentée. Librairie Larousse, Paris.
- De Mauro, Tullio – Mancini, Marco 2000: Dizionario etimologico. Garzanti Linguistica, Milano.
- DEWOS = Wolfgang Steinitz, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Lieferung 1–15. Akademie-Verlag, Berlin, 1966–1993.
- EWUng = Benkó, Loránd (Hrsg.), 1995: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992–1995.
- Fokos Dávid 1909: Török jövevényszavainkhoz. Nyr 38: 247–252.
- FUV = Björn Collinder, Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic languages. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1955. [Second Revised Edition: Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1977.]
- Györfy György 1977: István király és műve. Gondolat, Budapest.
- Honti László 1999: Az obi-ugor konzonantizmus története. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 9. JATE, Szeged.
- Honti, László 1982: Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. Bibliotheca Uralica 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Itkonen, Erkki 1954: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. FUF 31: 149–345.
- Kalima, Jalo 1929: Etymologische Streifzüge 24–25. FUF 20: 128–136.
- Kálmán Béla 1952: *Kötelet ver.* Magyar Nyelv 48: 150–154.
- Kannisto, Artturi 1919: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt. MSFOu 46.
- Kara Ferenc 1911–1912: Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához. NyK 41: 234–236.
- KESK = В. И. Лыткин – Е. С. Гуляев: Краткий этимологический словарь коми языка. Коми книжное издательство, Сыктывкар, 1999.
- Kiparsky, Valentin 1966: Etymologie gestern und heute. Kratylos 11: 68–78.
- Kiss Lajos 1970: Hatvanhét szómagyarázat. Nyelvtudományi Értekezések 71. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kluge, Friedrich 2002: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. Auflage. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Kniezsa István 1974: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. (2. kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Korenchy, Éva 1972: Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ligeti Lajos 1986: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Mann, Stuart E. 1984–1987: An Indo-European Comparative Dictionary. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Mikola Tibor 1976: Hangtan és jelentéstan az etimológiában. Nyelvtudományi Értekezések 89: 209–212.
- MNL 4 = Ortutay Gyula (szerk.), Magyar néprajzi lexikon. Negyedik kötet. N–Szé. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Munkácsi Bernát 1906: *kötél-verő*. Keleti Szemle 7: 371–372.
- MUSz = Budenz József, A Comparative Dictionary of the Finno-Ugric Elements in the Hungarian Vocabulary. – Magyar–ugor összehasonlító szótár. (Uralic and Altaic Series 78.) Magyar Tudományos Akadémia / Indiana University – Mouton & Co., Budapest / Bloomington – The Hague, 1873–1881/1966.
- K. Palló Margit 1972: A *ver*¹ és a *ver*². Magyar Nyelv 68: 294–299.
- Partridge, Eric 1978: Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. Book Club Associates, London.
- Pokorny, Julius 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. I. Band. Francke Verlag, Bern – München.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 2: »L–Z«. Conclusions, Apparatus. Turcologica 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Setälä, E. N. 1894: V. Thomsen, Beröringer mellem finske og de baltiske Sprog. Archiv für slavische Philologie 16: 269–281.
- Setälä, E. N. 1900: I. N. Smirnows Untersuchungen über die Ostseefinnen. Ein Gutachten, an die Kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu Petersburg abgegeben. JSFOu 17/4: 1–52.
- SSA 3 = Ulla-Maija Kulonen (toim.), Suomen sanojen alkuperä 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2000.
- Szinnyei József 2003: Magyar tájszótár. Gombocz Zoltán: Pótlékok a Magyar tájszótárhoz. Nap Kiadó, Budapest.
- Szolovar 2005: В. Н. Соловар, Лексикографическое описание хантыйского глагола *верты* 'делать' с опорой на его синтаксические и морфологические свойства (на материале казымского диалекта). In: М. И. Черемисина (отв. ред.), Языки коренных народов Сибири. Выпуск 16. Сборник научных трудов. Российская академия наук. Сибирское отделение. Институт филологии, Новосибирск. 28–33.
- TESz = Benkő Loránd (szerk.), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.

UEW 1 = Rédei, Károly [Hrsg.], Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden, 1988.

Walde, Alois – Pokorny, Julius 1930: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. I. Band. Walter De Gruyter & Co., Berlin – Leipzig.

*

Ungarisch *ver* 'schlagen, prügeln; flechten'

Im Laufe der vergangenen cca. 150 Jahre sind es mehrere Vorschläge bezüglich des Ursprungs dieses ungarischen Verbs vorgestetellt worden: es wurde mit Verben 'nähen', 'schlagen' und 'mehrmals schlagen' in finnisch-ugrischen Sprachen verglichen, mah hat sogar versucht, es aus Turksprachen zu erklären – irrtümlich. Lange rechnete man mit zwei *ver* Verben: 'schlagen, prügeln' und 'flechten', ebenso irrtümlich, die beiden Bedeutungen hängen nämlich aus arbeitstechnischen Gründen klar zusammen. U. a. aus diesem Grunde ist das ung. Verb in Frage mit den ob-ugrischen Verben wog. **wār-* > TJČ *wār-* usw. 'tun, machen', ostj. **wer-* > VVj *wer-* usw. 'id.', **wer* > VVj *wer* usw. 'Arbeit, Tätigkeit' am engsten verwandt. Björn Collinder und ihm folgend Éva Korenchy haben das obugrische Wortpaar für Entlehnung aus iranischer Quelle gehalten, vgl. altiranisch **varz-/?*vārz-* 'machen' (~ deutsch *Werk*, englisch *work* usw.). Da diese Elemente der drei ugrischen Sprachen zweifelsohne eine etymologische Wortfamilie bilden, haben wir in diesem Falle mit einem iranischen Lehnwort im ugrischen Zeitalter zu tun.

LÁSZLÓ HONTI

Adpositiot, liike ja dynamiikka: mikä erottaa muotoja *vieressä* ja *vierellä*?

Tuomas HUUMO – Piia PEIPONEN

Suomen – kuten eräiden sen sukukieltenkin – adpositiot ovat typologisesti siitä erikoisia, että niillä on melko produktiivinen sijataivutus. Varsin tyypillisesti ainakin ns. suunnan oppositiota ero-, tulo- ja olosijamuodon välillä ilmaistaan paitsi nominien myös adpositiovirtaloiden taivutusmuodoilla: esimerkiksi kieliopillistuneista ruumiinosannimistä (näistä ks. Ojutkangas 2001) sisäpaikallissijataivutuksen saa *kyljessä*, *kyljestä*, *kylkeen*, ulkopaikallissijataivutuksen taas *rinnalla*, *rinnalta*, *rinnalle* ja molemmissa paikallissijasarjoissa taipuu *päässä*, *päästä*, *päähän*, *päällä*, *päältä*, *päälle* (ks. kuitenkin Suutari 2006, joka asettaa kyseenalaiseksi *pää*-adposition ruumiinosannimistaustan). Kuten viimeksi mainitusta voi huomata, sisä- ja ulkopaikallissijamuotojen merkitysoppositio ei adpositioilla useinkaan ole samanlainen kuin nominintaivutuksessa (ks. Alhoniemi 1988). Nominintaivutuksesta tutun sisäisyyden ja ulkoisuuden oppositioon verrattuna *pää*-virtaloiden adposition paikallissijamuodot ilmaisevat hyvin toisenlaista oppositiosuhdetta. Sen ulkopaikallissijamuodot ilmaisevat sijaintia 'yläpuolella' (esim. *Lamppu roikkuu pöydän päällä*) tai 'päällispinnalla' (esim. *Television päällä on valokuva*), kun taas sisäpaikallissijamuodot sopivat ilmaisemaan sijaintia pitkäomaisen tarkoitteen alku- tai loppupäässä (esim. *Isäntä istui pöydän päässä*; *Tien päässä on pieni kylä*). Tällainen paikallissijamuotojen oppositiosuhde on idiosynkraattinen, sillä se esiintyy ilmeisesti ainoastaan *pää*-kantisella adpositiolla. Muiden sijataivutukseltaan produktiivisten adpositioiden sisä- ja ulkopaikallissijamuotojen välillä voi vallita aivan muunlaisia oppositiosuhdetta. Lähes synonyymisiltä tuntuvat *sisä*-virtalon sisä- ja ulkopaikallissijaiset taivutusmuodot *sisällä* ja *sisässä* (ks. kuitenkin Ojutkangas – Huumo 2010), kun taas muotojen *edessä* ja *edellä* merkitysero liittyy osallistujien staattisuuden (*Auto seisoo talon edessä*) ja liikkeen (*Auto ajaa bussin edellä*) erontekoon (ks. Keresztes 1964; elementtien metaforisista ja aikaa ilmaisevista käytöistä Huumo 2013).

Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on paikallissijataivutukseltaan produktiivinen adpositioivartalo *viere-*, joka *pää-*, *sisä-* ja *ete-*vartaloiden tapaan taipuu produktiivisesti sekä sisä- että ulkopaikallissijoissa: *vieressä*, *vierestä*, *viereen*; *vierellä*, *viereltä*, *vierelle* – lisäksi elementillä on merkitykseltään prolatiivinen muoto *vieritse*. Päähuomiomme on inessiivimuodon (*vieressä*) ja adessiivimuodon (*vierellä*) välisissä merkitys- ja käyttöeroissa, ja lähtöhypoteesimme on sellainen, että ainakin yksi muotoja erottava keskeinen piirre on osittain *ete-*grammin tapaan staattisuuden ja dynaamisuuden vastakohtaisuus: ihminen seisoo toisen *vieressä* mutta kulkee tämän *vierellä*. Jo kielitajun perusteella tuntuu kuitenkin ilmeiseltä, että oppositioon liittyy muutakin, sillä on helppo keksiä esimerkkejä, joissa muoto *vierellä* on käypä liikkeen puutteesta huolimatta: *Tien vierellä kasvaa pensaita*; *Presidentin puoliso seiso*i tämän vierellä kriisin aikana.

Tarkastelemme kirjoituksessamme *viere-*grammin semantiikkaa Kielipankin sanomalehtiaineiston valossa. Lähtökohtanamme on kyseenalaistaa sanakirjojen (esim. PS) muodoille antamat, lähes identtiset merkitysluonnehdinnat: sanakirjan mukaan muodon *vierellä* merkityksenä on 'olla lähellä jonkin reunaa, syrjää, laitaa, kylkeä tms., äärellä, varrella, sivulla, rinnalla', ja muodon *vieressä* merkityksiä puolestaan 'olla aivan (jonkin) ääressä, ohessa, varressa, laidassa, sivussa tai sivulla, rinnalla, pielessä, poskessa'. Kuvauksista voi huomata, että muotojen merkitykset esitetään hyvin toistensa kaltaisina, eikä sanakirja mainitse liikkumista osana *vierellä*-muodon merkitystä.

Artikkelissamme tarkastelemme ensin *viere-*vartalaisen adposition asemaa osana suomen **akseligrammien** järjestelmää. Tämän jälkeen vertaamme adposition inessiivimuodon *vieressä* ja adessiivimuodon *vierellä* käyttöä Kielipankin sanomalehtiaineistossa. Päähuomiomme on *vierellä*-muodon tehtävissä, jotka näyttävät muodostavan selviä semanttisia alaryhmiä, joissa liike tai muunlainen dynaamisuus on keskeistä; noin kuusi kertaa frekventimpi muoto *vieressä* taas osoittautuu yleiseksi lateraalisen sijaintisuhteen kuvaajaksi, jolla silläkin on staattisen sijainnin lisäksi myös liiketilanteisiin liittyviä käyttäjiä. Näissä on kuitenkin yleensä mukana muita tekijöitä, jotka motivoivat sisäpaikallissijamuodon valintaa; ts. kyse ei ole kahden rinnakkain liikkuvan entiteetin toisistaan riippumattomasta liikkeestä vaan esimerkiksi tilanteista, joissa liikkuvia entiteettejä yhdistää jonkinlainen konkreettinen sidos tai jossa päähuomio ei ole molempien liikkeessä vaan niiden keskinäisessä lateraalisisessa suhteessa.

Vieri-grammi osana suomen akseligrammien järjestelmää

Suomessa keskeisiä tilasuhteiden ilmaisukeinoja ovat yhtäältä paikallissijat, toisaalta funktioltaan vaihtelevat kieliopilliset sanat eli ns. grammit (termistä ks. Svorou 1994; suomen kielen osalta Ojutkangas 2005, Huumo – Ojutkangas 2006). Useat suomen grammit voivat esiintyä vaihtelevasti adpositioina (*Hän istui pöydän päälle*), adverbeina (*Rosvo hyökkäsi pimeästä päälle*) tai kiinteämmin verbiin liittyvinä partikkeleina (*Pane tuuletin päälle*). Grammeille ominainen merkitystehtävä on ilmaista sijaintia akseleilla (ks. esim. Levinson 2003; Ojutkangas 2005; Tenbrink 2007), joihin kuuluvat frontaalinen (*edessä – takana*), lateraalinen (*vasemmalla – oikealla*) ja vertikaalinen (*ylhällä – alhaalla*) akseli. Kognitiivisen kieliopin termin akselien avulla kuvataan muuttujan eli suhteutettavan sijaintia suhteessa kiintopisteeseen eli suhteutuskohtaan (Langacker 1987, 1991). Esimerkiksi lauseessa *Penkki on talon edessä* grammi *edessä* ilmaisee suhteen, jonka muuttujana on penkki ja kiintopisteenä talo ja jossa muuttuja sijaitsee kiintopisteen lähistöllä tämän etupuoleksi ymmärretyn osan suunnalla. Kutsumme tällaista akseleihin suhteutuvaa sijaintia ilmaisevia grammeja akseligrammeiksi.

Akseliston asettaminen suhteessa kiintopisteeseen vaihtelee erilaisten viittauskehysten mukana (suomen osalta ks. Ojutkangas 2005). Luontaisessa viittauskehyksessä akselit määräytyvät kiintopisteen omista ominaisuuksista käsin: kiintopisteellä ymmärretään olevan inherentti etu- ja takapuoli sekä (näiden kautta määrittyvät) oikea ja vasen puoli. Esimerkiksi elollisen olennon valinta kiintopisteeksi aktivoi tyypillisesti luontaisen viittauskehysten: lause *Kaukalo on porsaan edessä* tarkoittaa kaukalon olevan porsaan sillä puolella, jolla sen kasvot sijaitsevat ja jonka suuntaan se tyypillisesti liikkuu. Relatiivisessa viittauskehyksessä akseliston asettaa ulkopuolisen tarkastelijan näkökulma. Suomen kielessä relatiivinen viittauskehys sopii parhaiten sellaisten sijaintisuhteiden kuvaamiseen, joiden kiintopisteellä ei ole luontaista etu- ja takapuolta, kuten *Pallo on puun edessä* ('katsojan puolella puuta'). Kolmas viittauskehystyyppi, absoluuttinen viittauskehys, kytkee akseliston ulkopuolisiin kiintopisteisiin, jollaisia ovat esimerkiksi ilmansuunnat (*Lieto sijaitsee Turun itäpuolella*) tai suurikokoiset maantieteelliset entiteetit (*Turku sijaitsee Liedosta merelle päin*). Suomessa absoluuttista systeemiä on luontevinta käyttää juuri maantieteellisten kohteiden sijaintisuhteita kuvattaessa, mutta eräissä Levinsonin (2003) tarkastelemissa kielissä sitä käytetään produktiivisesti myös puhuttaessa pienikokoisista esineistä (*Lusikka on kahvikupin pohjoispuolella*).

Vanhastaan akseligrammien systeemiä on tarkasteltu tilanteista, joissa ainakin kiintopiste mutta tavallisesti myös muuttuja pysyy paikallaan. Esimerkiksi Levinsonin (2013) perusteellinen tutkimus keskittyy juuri tämäntapaisten tilanteiden kielentämiseen. Kuten erityisesti Tenbrink (2011) on korostanut, on kuitenkin tarpeen tarkastella myös tilanteita, joissa jompikumpi tai molemmat osallistujat ovat liikkeessä. Suomessa muuttujan suhdetta kiintopisteeseen koodataan ylipäätään adpositioiden taivutuksella varsin tarkkaan: esimerkiksi akseligrammien olosijamuodot (mm. *edessä, vieressä, takana, yllä*) ilmaisevatkin juuri muuttujan ja kiintopisteen välisen sijaintisuhteen pysyvyyttä samanlaisena, kun taas muutossijoilla ilmaistaan muuttujan siirtymistä hakualueelle (*eteen, viereen, taakse, ylle*) tai sieltä pois (*edestä, vierestä, takaa, yltä*). Lisäksi monilla akseligrammeilla on erillinen prolatiivimuoto ilmaisemassa muuttujan kiintopistettä sivuavaa liikettä: *editse, yli(tse), ohi(tse), vieritse, ali(tse)*.

Kuten edellä totesimme, juuri grammien taivutuksessa sisä- ja ulkopaikallissijojen välinen ns. laadun oppositio saa usein idiosynkraattisia tehtäviä. Eräiden grammien osalta tämä oppositio näyttää liittyvän siihen, liikkuko tilanteen kiintopiste vai pysyykö se paikallaan. Huumo (2013) tarkastelee suomen akseligrammien sellaisia käyttöjä, joissa sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat joko konkreettisessa tai kuvaannollisessa mielessä. Hänen lähtökohtanaan on Keresztesin (1964) havainto, jonka mukaan liiketilanteessa frontaalaisella akselilla sijaitsemista kuvataan eri grammimuodoilla kuin staattista sijaintia kielentävässä perusakselijärjestelmässä. Ihminen voi esimerkiksi seisoa ystävänsä *edessä* tai *takana* mutta kävellä pikemminkin tämän *edellä* tai *perässä*. Inessiivimuoto *edessä* näyttää siis sopivan parhaiten ilmaisemaan paikallaan pysyvän muuttujan suhdetta paikallaan pysyvään kiintopisteeseen, adessiivimuoto *edellä* taas liikkuvan muuttujan suhdetta samalla väylällä liikkuvaan kiintopisteeseen.

Semanttisesti samanlainen oppositio erottaa muotoa *takana* (esimerkiksi *seistä jonkun takana*) muodoista *perässä* ja *jäljessä* (esimerkiksi *juosta jonkun perässä*), mutta kuten voi huomata, tätä erontekoa ei ilmaista paikallissijamuotojen oppositiolla vaan kokonaan eri grammivartaloilla. Huumo (2013) toteaa, että staattisen ja dynaamisen akselisysteemin muotoero koodataan suomessa selkeimmin juuri frontaalaisella, heikommin lateraalaisella ja kaikkein heikoimmin vertikaalisella akselilla: esimerkiksi vertikaalista sijaintia kuvaavat muodot *yllä* ja *alla* käyvät yhtä hyvin staattisen kuin liiketilanteenkin ilmaisemiseen (esim. *Poliisihelikopteri leijui onnettomuuspaikan yllä* vs. *Poliisihelikopteri lensi pakenevan auton yllä*). Huumo (2013) selittää ilmiötä sillä, että frontaalinen akseli on liiketilanteessa monella tapaa primaarinen,

sillä se toimii paitsi yhtenä akseliston suunnista myös liikkeen projisoituna väylänä. Lisäksi se määräytyy helposti liikkeen suunnasta käsin siten, että liikkuvan kiintopiste-entiteetin etupuoleksi esitetään se puoli, jonka suuntaisesti liike etenee. Näin voi olla silloinkin, kun kyseessä ei ole kiintopiste-entiteetin oma luontainen etupuoli: hevonen voi esimerkiksi peruuttaa työntäen samalla *edellään* rattaita.

Lateraalista sijaintia ilmaisevan *viere*-grammin osalta oppositio näyttäisi myös toimivan ainakin osittain: *viere*-grammilla on sekä sisä- että ulkopai-kallissijamuodot, ja toisinaan näiden oppositio tuntuu liittyvän staattisuuden ja dynaamisuuden vastakohtaisuuteen periaatteessa samalla tapaa kuin *ete*-grammilla, esim. *Lapset säntäilevät soittokunnan vieressä* [soittokunta pysyy paikallaan] vs. *Lapset säntäilevät soittokunnan vierellä* [soittokunta marssii esim. kulkuessa]. Lateraalista sijaintia ilmaisevien muotojen *vieressä* ja *vierellä* merkitysoppositio ei kuitenkaan ole niin selkeä kuin frontaaligrammeja *edessä* ja *edellä* toisistaan erottava. Intuitiivisesti on kyllä mahdollista konstruoida minimipareja, joissa *viere*-vartalon sisäpaikallissijamuoto tuntuu implikoivan kiintopisteen staattisuutta ja ulkopai-kallissijamuoto liikettä (esim. *Lokit lentelevät laivan vieressä / vierellä; Soittokunnan vieressä / vierellä säntäili lapsia*), mutta aivan luontevaa on myös *vierellä*-muodon käyttö staattisten kiintopisteiden yhteydessä, esim. *Tien vierellä kasvaa horsmaa; Presidentin puoliso seisoi tämän vierellä juhlapuheen aikana; Lähiomaiset valvoivat koko yön kuolevan vierellä*. Tällaisissakin esimerkeissä ulkosijamuodon merkitykseen tuntuu joskus liittyvän jonkinlainen suuntaisuuden tai dynaamisuuden implikaatio. Ensimmäisessä esimerkissä kiintopisteeksi valittu tie on pitkänomainen olio, joka on tyypillinen ns. fiktiivisen liikkeen ilmauksissa suuntaisesti tarkasteltava osallistuja (*Tie menee Turusta Helsinkiin*). Toisessa esimerkissä *vierellä* seisominen taas saattaa synnyttää vaikutelman, jossa korostuu presidentin ja tämän puolison yhtenäisyys esimerkiksi tilanteessa, jossa he tukevat toisiaan (vrt. *vieressä*, joka olisi puhtaammin spatiaalinen), ja samanlainen henkisenä tukena ja läheisyydessä olemisen merkitys esiintyy myös viimeisessä esimerkissä. Muoto *vierellä* on ainakin kuvaannollisissa käytöissään merkitykseltään lähellä muotoa *rinnalla* (tästä ks. erityisesti Ojutkangas 2001: 220–224), joka myös soveltuu ilmaisemaan dynaamista akselisuhdetta, esimerkiksi *Kävelin hänen rinnallaan*, tai sentapaisia metaforia kuin *Presidentin puoliso pysyi hänen rinnallaan läpi kriisin*.

Lateraalisen akselin osalta tällainen oppositio koskee ainoastaan sijaintipuolen (oikea vs. vasen) kannalta neutraaleja *rinnalla*- ja *vierellä*-muotoja (jälkimmäisen vastaparina on staattinen *vieressä*), kun taas lateraalisia suuntia erottelevia termejä *oikealla* ja *vasemmalla* voidaan käyttää sekä staattista

että dynaamista tilannetta kuvattaessa: *Poika seisoi ~ marssi rivissä vasemmalla*. Mielenkiintoista on, että lateraalinen sijainti ylipäättäänkin eroaa frontaalista ja vertikaalisesta siinä, että tällaisia suunnan suhteen neutraaleja grammeja esiintyy nimenomaan sitä ilmaisemassa (Tenbrink 2007): vierivartalon lisäksi myös ruumiinosannimista kieliopillistuneet *rinnalla, kyljessä ja kupeessa* ilmaisevat lateraalista sijaintia spesifioimatta puolta (oikea vai vasen). Frontaalilla ja vertikaalisella akselilla ei ole samantapaisia puolten suhteen neutraaleja ilmauksia, jotka siis ilmaisivat sijaintia frontaaliakselilla spesifioimatta, onko kyse etu- vai takapuolesta, tai vertikaaliakselilla spesifioimatta, onko kyse ylä- vai alapuolesta. Eronteko johtunee lateraalisten puolten symmetrisyydestä ja tasa-arvoisuudesta. Lateraalista puolta ilmaisevat muodot *oikealla* ja *vasemmalla* taas eivät yleensä toimi adpositioina vaan itsenäisinä adverbina tai paikallissijamuodon kera esiintyvinä ns. kvasiadpositioina (tyyppi *minusta oikealle*; kvasiadpositio-termistä ks. Ojutkan-gas ja Huumo 2010), jollaiset saavat paikallissijamuotoisen seuralaisen.

Vierellä ja vieressä sanomalehtiaineistossa

Seuraavaksi tarkastelemme sitä, millaisiin kiintopisteisiin *vierellä* ja *vieressä* tekstiaineistoissa liittyvät. Ensisijainen mielenkiinnon kohteemme on se, vaikuttaako kiintopisteen liike grammin sijamuodon valintaan. Tarkoituksemme on myös huomioida kiintopisteen muita ominaisuuksia, jotka saattavat vaikuttaa sijamuodon valintaan, mm. kiintopisteen elollisuutta ja kokoa. Aineistonamme on CSC Kielipankin sanomalehtiarkiston korpus, josta valitsimme tarkastelun kohteeksi aamu1999-korpuksen. Tämä osakorpus sisältää Aamulehden vuosikerran 1999 numerot. Ennen varsinaisen tutkimusaineiston analysointia kävimme läpi koko Kielipankin sanomalehtiarkiston hakusanoilla *vierellä* ja *vieressä* nähdäksemme, mikä on muotojen esiintymisfrekvenssien suhde. *Vieressä*-esiintymiä on koko aineistossa 5217 kappaletta, *vierellä* puolestaan esiintyy vain 940 kertaa. Inessiivimuoto on näin ollen ainakin sanomalehtikielessä selvästi yleisempi kuin adessiivimuoto. Asiaan saattaa osin vaikuttaa inessiivimuodon runsas käyttö kuvateksteissä: sanomalehtikuvat esittävät staattisia otoksia tilanteista, joissa yleensä ihmisten keskinäistä sijaintia kuvattaessa käytetään pääasiassa muotoa *vieressä*.

Varsinaisena aineistonamme toimivassa vuoden 1999 Aamulehden otoksessa *vierellä*-osumien määrä on 113 ja *vieressä*-osumien määrä 712. *Vieressä* on siis tässäkin aineistossa selvästi *vierellä*-muotoa yleisempi. Kävimme kvalitatiivisesti läpi kaikki löytämämme osumat. Kvalitatiivisen analyysin perusteella muodostimme merkitysryhmiä, joiden ympärille erityisesti *vie-*

rellä-muodon esiintymät näyttivät ryhmittyvän. Tutkimusaineistosta otettujen esimerkkien perässä on sulkeisiin merkitty numerosarja, joka kertoo yksittäisen osuman sijainnin Kielipankin korpuksessa.

Yleisenä huomiona on, että muodon *vierellä* esiintymät keskittyvät vahvasti tiettyjen merkitysten ilmaisemiseen, kun taas muodon *vieressä* päätehtävänä on konkreettisen tai abstraktisen sijaitsemisen ilmaiseminen. *Vierellä*-muodon keskeisiä merkityksiä ovat a) liiketilanteet, joissa joko pelkkä muuttuja liikkuu tai kiintopiste ja muuttuja liikkuvat rinnatusten (esim. 1); b) ihmisten poseeraaminen (lehtikuvissa) esimerkiksi kulkuneuvon, teoksen tms. *vierellä* (esim. 2), c) pelaamista ilmaisevat tapaukset (esim. 3) sekä d) toisen ihmisen henkisenä tukena toimimisen ilmaukset (esim. 4).

- 1) Huollon pojat elävät tilanteissa mukana ja juoksevat [hiihtäjä Kaisa Variksen] *vierellä* kannustamassa. [138519567].
- 2) [---] hymyili hän uuden Peugeot-pyöränsä *vierellä* Finnjetin jonon ensimmäisenä [146275104].
- 3) Selänten *vierellä* vipeltävä pistepörssin nelonen Paul Kariya [---] [151456671].
- 4) Hän on valvonut miehensä siskon kanssa yötä päivää kolme viikkoa sitten syntyneen vauvan *vierellä* (150889529).

On helppo huomata, että näihin *viere*-muodon keskeisiin käyttötyyppeihin sisältyy monenlaista dynaamisuutta. Varsinaisen liikkeen ilmausten (1) lisäksi myös b)-tyypin lauseissa (2) esiintyy kiintopisteenä usein kulkuneuvo, joka on potentiaalisesti liikkuva tarkoite. Potentiaalisen liikkeen lisäksi tämän tyyppin tapauksissa elollisen osallistujan, esimerkiksi taideteoksensa *vierellä* poseeraavan taiteilijan, on nimenomaan tarkoitus – idiomilla ilmaisten – *tuoda itseään esille* lehden lukijoille. Ilmaistuun lateraaliseen suhteeseen siis liittyy muutakin kuin pelkkää sijaitsemista. Tyyppin c) lauseissa taas on kyse pelaamisesta, johon samoin liittyy usein sekä konkreettista liikettä että myös abstraktimpi kilvoittelu (kuten ilmeisesti esimerkissä 3) tai – saman joukkueen pelaajilla – yhteisen päämäärän saavuttamisen tavoite, jota kohti suuntautuva ponnistelu voidaan ymmärtää metaforisena liikkeenä. Kategoriaan luokituu myös tapauksia, joissa rallikuljettajan *vierellä* on kartanlukija – kilpailevathan hekin samassa joukkueessa samaan päämäärään pääsemiseksi, ja liikkuvat autossa ikään kuin rinnatusten, vaikka auton sisäpuolen kontekstissa heidän sijaintisuhteensa on staattinen. Tyyppissä d) taas on usein kyse fyysisessä mielessä staattisista tilanteista, joihin kuitenkin sisältyy samankaltaista abstraktia dynamiikkaa kuin eräisiin tyyppin c) tapauksiin, nimittäin yh-

teinen ponnistelu tavoitteen saavuttamiseksi tai toisen henkisenä tukena toimiminen. Ihmiskiintopisteiden yhteydessä grammimuotojen työnjako heijasteleekin sitä, onko tilanteessa mukana tällainen yhteinen pyrkimys johonkin tavoitteeseen vai ei. Jos yhteinen pyrkimys on mukana, muoto *vierellä* on tavallisesti käytössä, kun taas staattisissa, puhtaasti sijaintia ilmaisevissa lauseissa on käytössä yleensä muoto *vieressä* (esimerkki 5).

5) Aino kuunteli *vieressä*. (150450231)

Myös kuvateksteissä esiintyy *vieressä*-muodon rinnalla muotoa *vierellä*, jolloin merkityksenä saattaa olla konkreettisen sijainnin lisäksi samanlainen 'henkisenä tukena toimiminen' kuin tyyppin d) ilmauksissa; ks. esimerkkejä 6–8. Samassa kontekstissa käytetään kuitenkin tyyppillisesti myös *vieressä*-muotoa (esimerkki 9).

- 6) Mandelan *vierellä* olivat tuore vaimo Graca Macel ja rouva Eeva Ahtisaari. (150786173).
- 7) *Vierellä* on nuorikko Graca Machel, jolla on jo ennestään kokemusta ensimmäisen naisen asemasta. (150743861).
- 8) Toiminnanjohtaja Maarit Tammisto seuraa etenemistä silmä tarkkana *vierellä*. (147525504).
- 9) *Vieressä* Pollardin vaimo Esther [140491231]).

Toisinaan *vieressä*-muodon käyttö kuvateksteissä kuitenkin poikkeaa *vierellä*-muodon käytöstä. Tällöin verbinä on yleensä muu kuin *olla* (esimerkki 10).

10) *Vieressä* istuu poika Pekka. (140963620).

Ylipäättään *vieressä*-osumista merkittävä osa on konkreettisia paikansijainnin kuvauksia, joissa muuttujana on eloton esine, joka sijaitsee jonkin rakennuksen tai muuten suurikokoisen, paikallaan pysyvän tarkoitteen *vieressä*; esimerkit 11 ja 12.

- 11) [---] kylpylähotellia, joka sekin sijaitsee kulttuurimaisemassa Kaarinan keskiaikaisen kirkon *vieressä* (147548167),
- 12) Alin istuu vastaanottokeskuksen lämpimän uunin *vieressä* (141959736).

Liikettä sisältävissä tilanteissa käytössä on etupäässä muoto *vierellä*. Kontekstina sanomalehtikielessä voi tällöin olla esimerkiksi urheilukilpailu, jossa muuttuja ja kiintopiste etenevät rinnakkain.

- 13) Tarko oli helsinkiläissuosikin Juhani Sepän *vierellä* kaukana kärjestä, mutta aavisti sitten Nässyn oikut kirien lähdön seitsemänneksi. (144017087).
- 14) Maratonin taso oli huikea, sillä joukkoa vieneen Vieskerin *vierellä* tarponut El Vihuri merkkautti pitkän matkan uusiksi SE-lukemiksi 25,4. (143460155).
- 15) Äiti kävelee *vierellä*. (142661415).
- 16) Kävelytiellä *vierellä* löntystelevä alle kymmenvuotias koulupoika laahaa jalkojaan (142447976).

Vieressä-haun 712 osuman kiintopisteistä suurin osa on staattisia eli paikallaan pysyviä. Staattiset kiintopisteet ovat rakennuksia, alueita, väyliä ja muita esineitä. Sellaisia kiintopisteitä, jotka ainakin periaatteessa voisivat olla liikkeessä, ovat ihmiset, eläimet ja erilaiset kulkuneuvot. Nämäkin kiintopisteet ovat *vieressä*-muotoa käytettäessä yleensä paikoillaan; esimerkit 17 ja 18.

- 17) [---] Rita Castro Neves kertoo suomalaisen kuraattorikumppaninsa Stig Baumgartnerin nyökytellessä *vieressä*. (144619791).
- 18) Kalat arvioitiin veneen *vieressä* niiden pituuden ja pään koon mukaan, minkä jälkeen ne vapautettiin takaisin aaltoihin. (138374178).

Esimerkissä 17 sekä muuttuja että kiintopiste ovat ihmisiä, ja tilanne voisi hyvin motivoida henkisenä tukena olemisen merkitystä usein ilmaisevan *vierellä*-muodon käytön. Kirjoittaja on kuitenkin päätenyt puhtaammin spatiaalista sijaintia kuvaavaan *vieressä*-muotoon. Esimerkissä 18 taas kiintopisteenä on kulkuneuvo vene, mutta kuvatussa tilanteessa vene pysyy ilmeisesti paikallaan, kun kalaa arvioidaan. Samalla kala on veneessä olevien henkilöiden hallinnassa eikä siten pystyisikään itsenäisesti liikkumaan veneen *vierellä*, mikä osaltaan motivoinee *vieressä*-muodon valintaa.

Vieressä-muotoa käytetään toisinaan myös sellaisissa konteksteissa, joissa joko muuttuja liikkuu pitkänomaisen kiintopisteen vierustaa pitkin (19) tai sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat rinnatusten (20–21) ja joiden voisi siksi otaksua motivoivan pikemminkin *vierellä*-muodon valintaa.

- 19) Palaneen laakerin katkaisema pyöräpari ehti pomppia raiteen *vieressä* yhdeksän kilometriä Jalasjärven Ylivallin liikennepaikalta pohjoiseen, asemapihalle asti. (152453721).
- 20) Maroney ui 190 kilometrin matkan myrskyssä ja rankkasateessa veneen *vieressä* hailta suojatussa häkissä (142964266).

- 21) Äiti kulkee [ponin] *vieressä* ja varmistaa, että Joonas pysyy satulassa. (152107957).

Esimerkeissä huomiota kiinnittää se, että muuttuja ja kiintopiste ovat toisiinsa tavalla tai toisella kytkettyjä, eikä muuttujan liike siten ole kiintopisteestä täysin riippumatonta. Esimerkissä 19 kiintopisteenä on pitkänomainen raide, joka itse ei liiku mutta jollainen on tyypillinen fiktiivisesti liikkuva osallistuja ns. fiktiivisen liikkeen ilmauksissa (esim. *Nämä raiteet menevät asemalta varikolle*). Tilanteen muuttuja, pomppiva pyöräpari, on kuitenkin kiinni raidetta pitkin liikkuvassa junassa, eikä sen liike siten ole raiteeseen nähden itsenäistä. Esimerkissä 20 muuttuja (Maroney) ja kiintopiste (vene) ovat kyllä rinnakkaisessa liikkeessä, mutta uidessaan Maroney pysyy koko ajan veneessä kiinni olevassa suojahäkissä, joten hänenkään liikkeensä ei ole veneestä täysin riippumatonta. Lauseen 21 kuvaamassa tilanteessa äiti todennäköisesti pitelee kiinni ponista tai ratsastavasta lapsesta, jotta tämä ei putoaisi – liikkuvat osapuolet ovat nytkin kontaktissa keskenään. Osallistujien välillä vallitsee tällöin kontaktisuhde, ja on mahdollista, että tätä merkitystä sisäpaikallissijamuoto ilmaisee ulkopaikallissijamuotoa luontevammin.

Myös esimerkeissä 22–24 on kuvattavana liiketilanne, jossa molemmat osallistujat liikkuvat.

- 22) ”Viimeisellä pikiksellä meillä oli liian kovat renkaat ja joku helikopteri lensi kymmenkunta kilometriä ihan *vieressä* häiritsemässä vaikka yritimme hätistellä sitä pois.” (147778161).
- 23) ”Juoksin aivan Hajn *vieressä* ja näin mitä tapahtui. Järjestysmies otti ja ohjasi hänet kylmän rauhallisesti uudestaan Näsijärven rantaan suuntautuvalla reitillä”, kertoi kemiläisen *vieressä* puolimaratonin reittiä juossut ruovesiläinen Esko Riponiemi. (145762513).
- 24) Steels heitti tuolloin kirikilpailussa *vieressä* viilettäneitä kanssakilpailijaansa juomapullolla. (145086238).

Esimerkkilauseessa 22 on tyypillinen liikkuvan muuttujan (helikopteri) ja liikkuvan kiintopisteen (ralliauto) sisältävä tapaus, jossa kuitenkin on käytetty muotoa *vieressä*. Motivaationa saattaa olla se, että esimerkissä keskiössä ei niinkään ole itse samansuuntainen liikkuminen kuin helikopterin häiritsevän läheinen ja mahdollisesti kilpailun tulokseen vaikuttanut sijainti suhteessa ralliautoon. Voi ajatella, että tilanteessa korostuu kahden osallistujan läheisyys ja sivusuunnassa etenevä vuorovaikutus, ei niinkään samansuuntaisen liike. Voi myös huomauttaa, että esimerkissä helikopterilla ja ralliautolla

on matkaa tehdessään eri päämäärä: autolla maaliviiva, kopterilla auton seuraaminen ja kuvaaminen mahdollisimman läheltä. Nämä seikat ovat saattaneet motivoida *vieressä*-muodon valintaa liikkeen läsnäolosta huolimatta.

Esimerkissä 23 kyse on kahden juoksijan rinnakkaisesta etenemisestä, mutta siinäkään päähuomio ei ole rinnakkaisessa liikkeessä sinänsä, vaan juoksun aikana tapahtuneessa tilanteessa, jossa järjestysmieh ohjasi (mahdollisesti reitistä erehtyneen) juoksijan uudestaan juoksureitille. Konteksti ei näin ollen fokusoi koko juoksemistapahtumaan ja siihen liittyvään liikkeeseen vaan juoksun aikana sattuneeseen välikohtaukseen. Samoin esimerkissä 24 on kyse välikohtauksesta kahden rinnakkain juoksevan kilpailijan välillä, kun toinen heittää toista juomapullolla. Vaikka juoksijoiden liike etenee frontaalisen akselin suuntaisesti, juomapullon liike on lateraalista ja nostaa siten motivaatiota *vieressä*-muodon käytölle.

Tarkastellaan lopuksi liiketilanteen konstruoinnin osalta melko erikoista esimerkkiä 25:

- 25) Emokarhun *vieressä* jolkottelevaksi pentukarhuksi on osoittautunut sen sijaan rottweilerin sukuinen Remu. (145691404).

Artikkelissa on kyse metsän reunasta löydetystä tassun jäljistä, joiden on aluksi oletettu kuuluneen emokarhulle ja sen mukana kulkeneelle pennulle. Myöhemmin on kuitenkin käynyt ilmi, että pentukarhun jättämiksi oletetut jäljet kuuluvatkin koiralle, joka ilmeisesti on seurannut emokarhun jättämiä jälkiä. Liiketilanteen kuvaus perustuu siis jälkien avulla tehtävään päättelyyn, ja lauseessa muodostuu sulauma (englanniksi blend; ks. esim. Fauconnier – Turner 2002), jossa emonsa kanssa väylällä samanaikaisesti liikkuvaksi oletettu karhunpentu paljastuukin samaa väylää myöhempänä ajankohtana kulkeneeksi koiraksi. Nämä kaksi tarkoitetta identifioidaan toisiinsa predikatii- viadverbiaalin *pentukarhuksi* sekä verbin *osoittautua* avulla: koira esitetään pentukarhun roolin kautta. Koko tulkinta on kuitenkin metonymista päättelyä, sillä havaitsijan nähtävissä ovat vain hangella jatkuvasti näkyvillä olevat jälkiparit. Voi ajatella, että jälkien staattisuus ja aidon liikkeen puute osaltaan motivoivat tässä staattisen *vieressä*-muodon käyttöä.

Lopuksi

Artikkelissamme olemme lyhyesti tarkastelleet *vieressä*- ja *vierellä*-muotojen käyttöeroja yhtäältä kielitajun ja toisaalta sanomalehtiaineiston avulla. Keskeisenä tuloksena on, että *vieressä*-muoto on aineistossa ensinnäkin noin

kuusi kertaa frekventimpi kuin *vierellä*-muoto. Lateraalisella akselilla sijaitsemisen ilmauksista muoto *vieressä* on siten frekventimpi ja samalla semanttisesti tunnusmerkittävämpi kuin muoto *vierellä*, jonka käyttö keskittyy tiettyjen dynaamisten merkitysten ilmaisemiseen. Näitä dynaamisia merkityksiä ovat muuttujan ja kiintopisteen rinnakkainen eteneminen samaa väylää pitkin sekä tämän metaforisiksi laajentumiksi nähtävissä olevat tapaukset, joissa liike voi olla potentiaalista (ihminen paikallaan pysyttelevän kulkuneuvon *vierellä*) tai abstraktista (ihmiset pyrkimässä yhdessä tiettyyn päämäärään). Juuri abstraktin liikkeen laajentumaksi voidaan helposti ymmärtää myös toiselle ihmiselle henkisenä tukena olemista kuvaavat esimerkit, jotka niinkään kuuluvat *vierellä*-muodon tyypillisiin esiintymisympäristöihin.

Myös muoto *vieressä* voi – staattisen peruskäyttönsä ohella – esiintyä liiketilanteita kuvaamassa. Muotojen työnjako ei siis ole ehdoton tai mekaaninen. Esimerkkiaineistomme perusteella näyttää kuitenkin siltä, että käytetäessä *vieressä*-muotoa liiketilanteiden kuvauksissa yleensä korostuu jokin tilanteseen liittyvä muu piirre kuin itse rinnakkainen liike samaa väylää pitkin. Tällainen muu piirre voi olla konkreettinen yhdysside muuttujan ja kiintopisteen välillä, jolloin muuttuja ei olekaan kiintopisteestä erillinen, siitä itsenäisesti liikkuva olio. Aineiston liiketilanteita kuvaavissa *vieressä*-tapauksissa on usein myös kyse liikkujien keskinäisestä vuorovaikutuksesta, esimerkiksi toisen häiritsemisestä kesken urheilusuorituksen. Tällöin korosteista ei ole rinnakkainen liike sinänsä vaan muuttujaa ja kiintopistettä yhdistävä side tai vuorovaikutus, joka suuntautuu juuri lateraalisessti: kiintopisteinä toimiva urheilija etenee väylää pitkin, mutta kokee häneen sivusuunnasta kohdistuvan häiritsevän vaikutuksen.

Lähteet

- Alhoniemi, Alho 1988: Postpositorakenteiden synkroniaa ja diakroniaa. *Sananjalka* 30: 27–42.
- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 2002: *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books, New York.
- Huumo, Tuomas 2013: Kaiken edellä on nainen – suomen kielen dynaamisten akseligrammien järjestelmä ja sen käyttö paikan ja ajan ilmauksissa. *Sananjalka* 55: 7–28.
- Huumo, Tuomas – Ojutkangas, Krista 2006: Finnish spatial relations: local cases and adpositions. In: Marja-Liisa Helasvuo – Lyle Campbell (toim.),

- Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish. John Benjamins, Amsterdam. 1–20.
- Keresztes, Kálmán 1964: Morphemic and Semantic Analysis of the Word Families: Finnish *ete-* and Hungarian *el-* 'fore-'. Indiana University Publications 41. Uralic and Altaic Series. Indiana University, Bloomington.
- Langacker, Ronald W. 1987: Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 1991: Foundations of cognitive grammar. Vol. 2. Descriptive application. Stanford University Press, Stanford.
- Levinson, Stephen C. 2003. Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ojutkangas, Krista 2001: Ruumiinosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 845. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ojutkangas, Krista 2005: Viittauskehykset ja tarkastelunäkökulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? *Virittäjä* 109: 525–551.
- Ojutkangas, Krista – Huumo, Tuomas 2010: Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? ”Synonyymisten” muotojen analyysi. *Sananjalka* 52: 19–45.
- PS = Suomen kielen perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Suutari, Toni 2006: Body-part names and grammaticalization. In: Marja-Liisa Helasvuo – Lyle Campbell (toim.), Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish. John Benjamins, Amsterdam. 101–128.
- Svorou, Soteria 1994: The grammar of space. John Benjamins, Amsterdam.
- Talmy, Leonard 2000: Toward a cognitive semantics. Volume 1: Concept structuring systems. MIT Press, Cambridge.
- Tenbrink, Thora 2007: Space, time, and the use of language: An investigation of relationships. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Tenbrink, Thora 2011: Reference frames of space and time in language. *Journal of Pragmatics* 43/3: 704–722.

*

Adpositions, motion, and dynamics: What distinguishes the forms *vieressä* (inessive) and *vierellä* (adessive) 'next to' in Finnish?

The linguistic study of *frames of reference* (FoR) has recently expanded from the study of static spatial scenes (see e.g. Levinson 2003) to situations where the participants of the event are in motion (e.g., Tenbrink 2011). Different adpositional forms are typically used in the two kinds of situations; cf.

the English *in front of* (static) vs. *ahead* (dynamic). In Finnish, the opposition between static and dynamic FoRs (in the spatial domain) is, to an extent, marked by the opposition between **internal** and **external** local case forms of certain adpositions. For instance, the static meaning 'in front of' is expressed by the inessive form of the 'front' gram, *edessä*, whereas the dynamic sense 'ahead' is expressed by its adessive form *edellä* (Huumo 2013).

This paper studies similar oppositions in the functions of the lateral axis adposition *viere-* 'next to', which is also inflected in all six local cases. We pay attention to the opposition between its inessive form *vieressä* and adessive form *vierellä*. Native speaker intuition suggests that the opposition is, at least to some extent, similar to that between *edessä* and *edellä*: the inessive *vieressä* is compatible with static situations, whereas the adessive *vierellä* is able to designate a dynamic situation with a moving Ground. Our small corpus study of written newspaper text shows that *vieressä* is indeed the semantically unmarked 'next to' adposition in Finnish, and more frequent of the two, whereas the uses of *vierellä* concentrate around more specific meaning types: 1) expressions of motion, as in 'She was running next to me'; 2) expressions of support or solidarity between people, as in 'The family spent the whole night next to the dying grandfather'; 3) expressions of situations where people are posing next to an artifact often created or owned by them, such as a work of art, a car, or the like, as in 'The young Internet millionaire posing next to his new Lamborghini'. Meaning 3 is typical in captions related to pictures. What is common to these meanings is the sense of dynamicity, which may manifest itself as actual motion but also as a more abstract relationship between the participants. For instance, people who support each other can be seen as striving together towards an abstract goal (e.g., that of comforting a sick or dying person), and people posing next to artifacts often wish to communicate something about their relationship with that artifact (such as their artistic achievements or success in society) to other people. It can thus be argued that *vierellä* shows at least a tendency to occur in clauses designating a dynamic relationship between the Figure and the Ground, whereas *vieressä* is the semantically unmarked form to indicate the meaning 'next to'.

TUOMAS HUUMO – PIIA PEIPONEN

A pluratívák szemantikai csoportjai az északi lappban

KELEMEN Ivett

Korábbi, az északi lapp nyelv pluratíváival¹ foglalkozó írásaimban (Kelemen 2008, 2009, 2011, 2012) hosszabb-rövidebb terjedelemben már utaltam az északi lapp pluratívák szemantikai csoportjaira. Ebben a tanulmányban a pluratívák minél teljesebb szemantikai elemzését igyekszem elvégezni.

A nemzetközi szakirodalom (vö. pl. Braun 1930; Baufeld 1979; Ingo 1978, 1997) által legkedveltebb vizsgálati módszer a pluratívák szemantikai szempontú megközelítése, mivel azok jól csoportosíthatók kategóriákat hoznak létre. Ennek az lehet az oka, hogy kialakulásuk nem véletlenszerű, köztük logikai-szemantikai kapcsolat fedezhető fel.

Az alábbiakban bemutatom az északi lapp nyelv pluratíváinak egyik lehetséges szemantikai csoportosítását. Tanulmányomban az egyes szavak eredetéről csak akkor szólok, ha erről elegendő információval rendelkezem. Ezek a rövidebb értelmezések jól mutatják, hogy a pluratívák vizsgálata nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti és néprajzi szempontból is igen érdekes.

Az északi lapp pluratívák elemzéséhez a rendelkezésemre álló összes északi lapp szótár adatait feldolgoztam (Nielsen 1932–1962; Lagercrantz 1939;

¹ A *plurátiva* terminust a nyelvészeti szakirodalomban *plurale tantum*-ként ismert nyelvi jelenségek megnevezésére használom. A két fogalom nem szinonim, a plurátiva az adott jelenséghez tartozó elemek tágabb halmazát képes lefedni azáltal, hogy elhagyjuk belőle a „tantum” által jelölt kizárólagosságot, viszont megtartjuk a speciális többes-mozzanatot. A plurátiva – értelmezésemben – olyan nyelvi jelenség, melyben az egyes vagy kollektív jelentés többes formában valósul vagy valósulhat meg (vö. Ingo 1978: 42). Tágabb értelemben pluratívának tekintek tehát minden olyan szót, amely: 1) nem rendelkezik egyes számú paradigmával; 2) rendelkezik egyes számú paradigmával, de az egyes és a többes számú alak jelentése kisebb vagy nagyobb mértékben eltér egymástól; 3) rendelkezik egyes számú paradigmával, és az egyes és a többes számú alakok jelentése között látszólag nincs különbség.

Sammallahti 1989, 1993; Kåven et al. 1995; Sammallahti – Nickel 2006).² Az így gyűjtött 1036 pluratíva az alábbi 26 szemantikai csoportba sorolható:

1. Emberek

1.1. Családtagok, rokonok, ismerősök: *áhčežat* 'apa és fia, apa és lánya'; *būrežat* 'barátok, barátnők (egymás között)'; *curregat* 'ikrek (egymás között)'; *dovdosacčat* 'ismerősök (egymás között)'; *ednožat* 'nagybácsi lánytestvérének a gyerekével'; *ēneža(ga)t* 'anya és gyerek (anyáék)'; *fūlkkežat* 'rokonok (egymás között)'; *láhčamaččat* 'apósok (egymás között)'; *manježat* 'sógornők (egymás között)'; *oambēležat* '(lány) unokatestvérek (egymás között)'; *ránnat ~ ránnit* 'szomszédság'; *risváhnemat ~ vánhemat* 'keresztszülők'; *váhnemat ~ vánhemat* 'szülők'; *vieljažagat ~ vieljažat* 'fiútestvérek (egymás között)'; *vielljabēležat* 'mostohatestvérek (egymás között)'.

Az itt felsorolt példák többségében az -š képző szolgál a korrelatív viszony kifejezésére.³ Az -š denominális képző személyjelölő származékot hoz létre, amely két vagy több személy egymáshoz való viszonyát fejezi ki (Nesheim 1942: 30; Korhonen 1981: 321; Lakó 1985: 69). A képző eredetéről egybehangzó vélemények születtek, eszerint a fgr. *-nsa/-nsä vagy *-nća/-nčä, -nč(e) alakra vezethető vissza. Ennek eredetileg nomen possessorisi, ill deminutív jelentése volt. Ez a jelentés megfigyelhető több rokon nyelvben is, sőt ezekben a dualishoz közel álló kollektív jelentés is megvan (Toivonen 1927: 38–54, 172, 234; Korhonen 1981: 321).

A lapp példákon túl ezzel a képzővel találkozhatunk az észtenben (nyelvj. *sōzaritse* 'lánytestvérek együtt', *velitse* 'fiútestvérek együtt'); az osztjákban (*òp̄isàzn* 'fiú és lánytestvér, lánytestvérek'); a szamojédban (*šittj isakumos-käki* 'férfi és nő, házaspár') és a finnben (*kaksoiset* 'kettős' > *kaksoiset* 'ik-

² Hangsúlyozom, hogy tanulmányomban nem a valós nyelvhasználatot, hanem a szótárak szóállományát vizsgáltam. Az általam gyűjtött adatokból nem vonhatunk le általános következtetéseket az adott nyelvi jelenség tényleges használatára, gyakoriságára vonatkozóan.

³ A képző kapcsolódási szabálya az északi lapp főnevek mind a három (páros, páratlan és összevont) tőtípusa esetén a következőképpen valósul meg: a tő egyes accusativus/genitivus alakjához kapcsolódik az -š képző Gen/Acc formája, majd ezt követi a többes szám -t jele. Páros tő: *vieljaža(ga)t* 'fiútestvérek' (< *viellja* 'fiútestvér'); páratlan tő: *ustibaččat* 'barátok' (< *ustit* 'barát'); összevont tő: *olbmážat* 'barátok, cimborák' (< *olmmoš* 'ember'). A kapcsolódás során bekövetkezik egy töbelseji *i > e, u > o* változás, illetve az ütem első szótagjában bekövetkező monoftongizáció is megfigyelhető, pl. *fuolki* 'rokon' > *fūlkkežat* 'rokonok együtt'.

rek’) is (Fokos-Fuchs 1935: 321–322) (az északi lapp korrelatív képzőről részletesen ld. Kelemen 2009: 47–55).

1.2. Azonos tevékenységet végző emberek: *aviisaolbmot* ’sajtó’; *báhpát* ’papság’; *bērošteaddjit* ’publikum’; *fávttat* ’ország, őrszolgálat’; *girdihámmanbargit* ’reptéri személyzet’; *miedušteaddjit* ’kíséret’; *munjkkat* ’szerzetesrend’; *nonnát* ’apácarend’; *oahpaheaddjit* ’tanári kar’; *riikkabeaiveolbmot* ’parlamentari képviselők’.

1.3. Embercsoportok: *allaolbmot* ’arisztokrácia’; *baházat ~ bahážagat* ’ellenség (egymás között)’; *borgárat* ’polgárság’.

2. Állatok: *bátnefál’lát* ’fogascetek’; *biebmolottit* ’baromfi’; *botkkahasat* ’rovarok (Insecta)’; *meadđemat* ’halikra’; *oamit* ’jóság’; *riggēal’lit* ’gerincetek’; *soajálaččat* ’baromfi’; *šibihat* ’marha’; *šlittedaeal’lit* ’puhatestűek’.

3. Növények: *ajerássēšattut* ’mákfélék (Papaveraceae)’; *badvešattut* ’hüvelyesek’; *báktegáiskkešattut* ’páfrányfélék (Polypodiaceae)’; *buđetgilvagat* ’vetőburgonya’; *čáhppesmuorješattut* ’varjúbogyófélék (Empetraceae)’; *danjassattut* ’erikafélék (Ericaceae)’; *dálvefuodđarat* ’téli takarmány’; *eavrošattut* ’keserűfűfélék (Polygonaceae)’; *fiskesrássēšattut* ’boglárfafélék (Ranunculaceae)’; *geapmanšattut* ’orchideafélék (Orchidaceae)’; *hávgarássēšattut* ’gyékényfélék (Sparganiaceae)’; *irisšattut* ’nőszirmfélék (Iridaceae)’; *juopmošattut* ’sóskafélék (Polygonaceae)’; *kál’lašattut* ’kontyvirágfélék (Araceae)’; *lávkešattut* ’hagymafélék (Alliaceae)’; *muoksēsámmálat* ’májmoshák (Hapaticopsia)’; *niehttešattut* ’bükkfavirágúak (Corylaceae)’; *ol’jomuorrašattut* ’olajfafélék (Oleaceae)’; *piōnašattut* ’babarózsafélék (Paeoniaceae)’; *resēdašattut* ’rezedafélék (Resedaceae)’; *ruoivát* ’kender’; *sahálastašattut* ’békatutajfélék (Hydrocharitaceae)’; *šákkošrássēšattut* ’tengerifűfélék (Zosteraceae)’; *tamariskašattut* ’tamariskafélék (Tamaricaceae)’; *viđit* ’békaszőlőfélék’; *vihtešattut* ’békaszőlőfélék (Potamogetonaceae)’; *vuovdarásit* ’ernyősvirágzatúak (Apiaceae)’.

Az állatok és növények csoportjába tartozó pluratívák esetén fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy ezek többségét „kvázi” pluratíváknak tartom. A ténylegesen csak többes számban álló növények (pl. *ruoivát* ’kender’) mellett a csoport ugyanis elsősorban a biológiából ismert rendszertani csoportokat jelöli, így számuk bővíülhet. Mivel azonban a vizsgált szótárakban csak többes számban szerepeltek, így szükségesnek tartottam ezeket az elemeket is bevonni a vizsgálatba. A növények esetén kétféle szerkezetben valósul meg a

pluratív jelentés: leggyakrabban a *šattut* 'növényvilág, növényállomány' (< *šaddu* 'növény') és a *rásit* 'virágok' (< *rásši* 'virág') jelentésű utótaggal; valamint az adott növény puszta többes számával (*viđit* 'békaszőlőfélék').

4. Egyéb organizmusok: *baktearat* ~ *baktērat* 'baktériumok (Bacteria)'; *eallagat* 'szervezet, organizmus'; *orgánat* 'szervezet'.

5. Testrészek, szervek: *alimat* 'csípő, derék'; *boddosat* 'belsőségek'; *buđđát* 'herék'; *cin'nebakamat* ~ *-bakamat* 'szeméremajkak'; *deahkit* 'izomzat'; *dovdosuotnat* 'idegrendszer'; *gaskavuoignašat* 'köztiagy'; *gulb-męguolggat* 'szemöldök'; *kuolat* 'nemi szervek, petefészek'; *linsasuonat* 'szemlencsét függesztő szalagok'; *manimat* ~ *monimat*, *manumičcat* ~ *monimučcat* 'vesék'; *maņibut* 'méhlepény'; *nearvvat* 'idegrendszer'; *nierraskávžžát* 'pofaszakáll'; *öllolat* 'áll'; *ovdavuoiignašat* 'előagy'; *ruksesseallat* 'vörös vértetek'; *skávžžát* 'kecskeszakáll'; *stuuravuoignašat* 'nagyagy'; *vuoignamat* 'agy'; *vuoignašat* 'agy'; *vuosat* 'méhlepény'; *vuovttat* 'haj'.

Az emberi test szimmetrikus felépítése következtében bizonyos testrészek párban, egymással szimmetrikusan helyezkednek el, ezért érezheti úgy a beszélő, hogy ezt a többséget jelölnie kell. Azok a belső szervek, testrészek is ebbe a csoportba tartoznak, melyek több, jól elkülönülő részből épülnek fel, vagy összefoglaló szerepük van, például:

Vuoignašat 'agy'. A többes szám használatát a két részből, két agyféltekéből való felépülés indokolja. Ezen túl az agy további részekre is osztható: nagyagyra és kisagyra. Igen érdekes és szembevető, hogy maga az említett két rész is többes számban áll: *stuuravuoignašat* 'nagyagy', *uhcavuoiignašat* 'kisagy'. Ezek Ingo szerint analogikusan, a két agyféltekét jelölő 'agy' szóból jöttek létre (Ingo 1998: 364).

Čalmmit 'szempár'. A lappban a *čalbmi* 'szem' egyes alakja mellett a többes forma fejezi ki az 'egy pár szem' jelentést. Általánosságban a lapp a páros testrészek esetén a többes számot kedveli (erről ld. részletesen Kelemen 2012: 91–93).

6. Ünnepek, rendezvények, események. E szemantikai csoport kialakulásának oka a résztvevők sokasága. Ez egy ún. „prototípus” csoport, amely megtalálható szinte minden olyan nyelvben, amelyekben a pluratívák használatosak. Ebben a csoportban a résztvevők száma mellett azonban egy másik motiváció is megfigyelhető: az adott rendezvény több részből történő felépülése. Ilyen például a finnben a *hää*t szó, melyben a többes számot az idézheti

elő, hogy a kelet-finnországi esküvők két részből álltak: az egyik része a menyasszonyos háznál zajlott, míg a másik a vőlegényéknél (Palo 2001: 25). A többes szám használatának kiváltója lehet továbbá bizonyos naptári és egyházi ünnepeknek helyi, időbeli megoszlása. Meglehetősen logikus például a karácsony pluratív alakja, hiszen ez kétnapos ünnep (és még ideszámíthatjuk esetleg a négyhetes adventet is).

6.1. Egyházi ünnepek. Braun (1930: 13–14) véleménye szerint még a kereszténység előtti időkből származó többes formák azok, melyek mintául szolgálhattak az egyházi ünnepek megnevezésére. A lappban is számolhatunk ilyen jellegű folyamatokkal. Míg ugyanis a 'karácsony' jelentésű *juovllat* a lappban többes számban szerepel, addig az átadó nyelvben (fi. *joulu* 'karácsony') egyes számban áll. Azaz a lappban feltételezhetően a már meglévő többes számban álló ünnepek mintájára került a szó többes formába. Ebbe a csoportba sorolhatók a keresztény ünnepek lapp megnevezései: *hellodagat* 'pünkösd'; *loahppášbasit* 'vízkereszt'; *juovllat* 'karácsony'. Példák: *beas'sášbasit* 'húsvéti ünnepek'; *beas'sázat* 'húsvét'; *hellodagat* 'pünkösd'; *juovllat* 'karácsony'; *loahppášbasit* 'vízkereszt'; *loahppážat* 'vízkereszt'; *mihcamársuovvasat* 'Szent Iván napja'; *mihkalmasbasit* 'Szent Mihály ünnepek'.

A *beassázat* a finn *pääsiäinen* 'húsvét' szó átvétele (SSA II: 464). Lindahl – Öhrling 1780-as szótárában már szerepel *Påssats* formában, de egyes számban, tehát a pluratívává való átalakulás már a lappban következhetett be (részletesen ld. Kelemen 2012: 86).

6.2. Rendezvények, események. Az e csoportba sorolható események is több napig tartanak, vagy több részmozzanatra oszthatók. Példák: *dánsejaččat* 'bál, táncest'; *eahketvásut* 'estély'; *eal'ligovat* 'filmvetítés, mozi'; *gielddaválggat* 'helyhatósági választások'; *gihlájáččat* 'eljegyzési ünnep'; *girko-meanut* ~ *kirkomeanut* 'istentisztelet'; *gráv'vejaččat* ~ *kráv'vejaččat* ~ *ráv'vejaččat* 'végtisztesség, temetés'; *heajat* 'esküvő'; *hearrábeaivvit*, *herrásbeaivvit* 'országgyűlés'; *jugalmasat* 'dorbézolás, tivornya'; *márkanat* 'piac'; *meassut* 'ünnepség'; *riikkabeaivvit* 'parlament'; *ristejaččat* 'keresztelő'; *soagnut* 'eljegyzési ünnepség'; *vásut* 'mulatozás'; *vuovddálmassat* 'bazar'.

Dánssat 'bál, táncest': az egyes jelentés jelöli magát a tevékenységet (*dánssa* 'tánc') a többes forma pedig az eseményt, ahol ez a tevékenységi forma jellemző. Vagyis az egyes szám ~ többes szám jelentés szerinti elkülönése a 'cselekvés' ~ 'esemény'.

A rendezvények, ünnepnapok között megfigyelhetők a *beaivvit* 'napok' utótagú összetételek. Ezek többes használatának oka a több időegységből való felépülés, vagyis a szó az adott esemény, rendezvény több napig tartó voltára utal. Az egyes ~ többes megoszlás így az 'időegység' ~ 'rendezvény' formában történik. Különösnek tartható, hogy a 'napok' szóval jelölt események, ünnepek manapság már egynaposak, mégis a többes formával történik a jelölésük. Ennek történelmi okai lehetnek, vagyis a jelentés változott, de a megnevezés nem. Ingo azt is lehetségesnek tartja, hogy az orosz többes számú *именины* 'névnap' hatással lehetett a többes formák megszilárdulására, mivel más finnugor nyelvekben is (lúd *immeñad* 'névnap', vepsze *nimipä(ä)*) megfigyelhető ennek az orosz alaknak a többes átvétele (Ingo 1978: 166).

A *márkanat* 'piac' szó a finnből kerülhetett át (*markkinat*), a többes számú használat kialakulására Ingo két lehetőséget tart elképzelhetőnek: az egyik szerint a piac korábban több napig tartott, illetve a többes szám használatát az a fonológiai jelenség is segíthette, hogy például a norvég *d*-t (vö. norv. *marknad*) a finn *t*-vel helyettesítette, amit szóvégi pozícióban a nyelv-érzék a többes szám jelének érzékelhetett.

Szintén átvétel a finnből a *meassut* 'ünnepség' (< fi. *messut*), mely mindkét nyelvben rendelkezik egyes számú alakkal, viszont azok jelentése az alábbiak szerint különül el: az egyes számú forma (lp. *meassu*, finn *messu* 'mise') egyszeri, speciális egyházi tevékenység, míg a többes forma több napig tartó, általános, világi tevékenység. A számhasználatot érintő változást tehát a tevékenység jellegében való változás eredményezi.

A *heajat* 'esküvő, ünnep' szó eredete igen érdekes. Az oroszországi lapp nyelvek kivételével (lpKo *näim^é*; *näi'mm* ~ *näimm*; lpKi *svādba*) szinte minden lapp nyelvben megtalálható: lpS *hi'e'je*, *hiëje*; lpU *heäija*, *hiäjjama*; lpN *heajat*; lpL *hädja*; lpI *hæeija* ~ *hæejah*, *heejah*. Ennek ellenére az itt bemutatott szavak közös, ősi lapp töre nem vezethetők vissza: a lappba a finn *häät* 'esküvő' szó került át (SKES 100; SSA I: 213). A *häät* szó végső soron a középalmémet *höge* (írott formái *hoege*, *hoge*, *hage*, *hege*) < germ. **hugi*- szóból származik, amelynek eredeti jelentése 'kedv', ill. 'emelkedett hangulat, boldogság, vidámság' volt, ebből fejlődhetett ki a konkrét 'boldog ünnep, ünnepi vendégsereg, udvari ünnep, egyházi ünnepek' jelentés (Koivulehto 2002: 493; részletesen ld. Kelemen 2012: 86–88).

6.3. Étkezések. Az étkezések esetén a többes szám motivációja az étkezés, vendéglátás ünnepi jellegének hangsúlyozása. Az ünnepi étkezésekre jellemző a több fogás, a teríték cserélődése, amely indokolhatja a többes számú alakok használatának megszilárdulását. Jellemzően az ünnepi étkezések kö-

zött csak az 'ebéd' és a 'vacsora' figyelhető meg. Az ünnepi 'reggeli' kevésbé jellemző, ez érezhető a megnevezés hiányából is. Itt a legtöbb étkezés a *mállásat* szó összetételéből jött létre, ennek egyes számú alakja a *mállis* 'étel'. Vagyis a jelentésselkülönülés az egyes és többes szám használatában: 'étel' ~ 'étkezés'. Példák: *ávvomállásat* 'ünnepi lakoma'; *biđut* 'ünnepi lakoma'; *dearvvuohtamállásat* 'búcsúvacsora'; *eahketmállásat* 'vacsora'; *gaska-beaimállásat* 'ebéd'; *gaskabeaivvit* 'ebéd'; *juovlamállásat* 'karácsonyi lakoma'; *keasttat* 'lakoma, vendégség'; *mállásat* 'ebéd'; *riepmõmállásat* 'ünnepi lakoma'; *rihppamállásat* 'vacsora'; *váldõmállásat* 'főétkezés'.

6.4. Versenyek. A versenyek megnevezésében az egyes és többes számú alak között jelentéskülönbség figyelhető meg. Az egyes szám konkrét versenyt, versenyszámot jelent (egyetlen győztesel), míg a többes számú forma több versenyszámból álló versenysorozatok összességét, vagy ugyanannak a versenyszámnak különböző részeit (középdöntő, elődöntő, döntő) jelöli. Szerkezetüket tekintve a versenyt jelölő szavak az alábbiak lehetnek:

a) összetett szavak: *bilkengilvohallamat* 'lékhorgászverseny'; *gilvõviekamat* 'futóverseny'. Ezekben az esetekben az előtag jelöli a verseny „fajtáját”, a 'versenyt' jelentő tag pedig mindig többes számban áll.

b) Sg 'tevékenység': Pl 'ugyanannak a tevékenységnek a versenye': *čuoigamat* 'síverseny' < *čuoigan* 'síelés'; *vuodjamat* 'úszóverseny' < *vuodjan* 'úszás'.

Az 'olimpiai játékok' megnevezése kétféle szerkezetben fordul elő. Az *olympialaččat* egyszerű szó mellett az összetett forma követi azt a nemzetközi tradíciót, amely az olimpiai sporteseményt 'játékok'-ként adja vissza: (vö. ang. *Olympic Games*, ném. *Olympische Spiele*, finn *olympiakisat*): *olympia-gilvvut* 'olimpiai játékok' < *olympia* 'olimpiai-' + *gilvvut* 'versenyek, játékok' (< *gilvu* 'verseny'). További példák: *bilkengilvohallamat* 'lékhorgászverseny'; *čuigosat* 'síelés, síverseny'; *gilvõviekamat* 'futóverseny'; *máilm-mimeašt̄tirvuodagilvohallamat* 'világbajnokság'; *meašt̄tirvuodagilvohallamat* 'bajnokság'; *oaggungilvohallamat* 'horgászverseny'; *olympiagilvvut* 'olimpiai játékok'; *olympialaččat* 'olimpiai játékok'; *rátkimat* 'selejtező'; *rátkkačiekčamat* 'selejtező'; *rátkkagilvohallamat* 'selejtező'; *stoahkammat* 'verseny'; *vuodjamat* 'úszóverseny'; *vuodjangilvohallamat* 'úszóverseny'.

7. Tevékenységek

7.1. Tevékenységek általában: *čierrát* 'sírás'; *doaimmat* 'működés, tevékenység, cselekvés'; *gávdnasat* 'nevetés'; *illučuorvasat* 'ujjongás'; *jápmaho-*

akkat 'haláltusa'; *lávkkít* 'járás'; *roaiskkát* 'verés'; *veahķehandoaimmat* 'segélyakció'; *vuoiņņat* 'lélegzés'.

7.2. Munkával kapcsolatos tevékenységek: *bálkášiehtadallamat* 'bértárgyalás'; *čájáhal'lit* 'szereposztás'; *huksenbarggut* 'építkezések'; *kábelat* 'kábelezések'; *neavttárat* 'szereposztás'; *olggut* 'mezei munka, terepmunka'; *ruovttubarggut* 'háztartás'.

7.3. Hittel kapcsolatos tevékenységek: *čoakkálmasat* ~ *čoakkalmasat* 'imádkozás'; *girkõbiellut* 'harangozás'; *rihpat* 'gyónás'.

7.4. Pihentető tevékenységek

7.4.1. Pihentető tevékenységek általában: *beaiveṅnahkárat* 'szieszta (déli alvás)'; *gaskabealivat* 'szieszta'; *idjanahkárat* 'éjszakai alvás'; *nahkárat* 'alvás (konkr.)'.

7.4.2. Pihentető tevékenységek rének esetén: *beaiveṅbadjánanlivat* 'reggeli pihenő (rénszarvasoknál)'; *čüvvgodanlivat* 'reggeli pihenő (rénszarvasoknál)'; *eahķesguovssõlivat* 'esti pihenő (rénszarvasoknál)'; *gaskijalivat* 'éjjeli pihenő (rénszarvasoknál)'; *idjalivat* 'rénszarvasok éjszakai pihenése (télén)'; *iđedisguovssõlivat* 'rénszarvasok reggeli pihenése'; *iđitlivat* 'rénszarvasok reggeli pihenése'.

Az itt bemutatott tevékenységek többes számban való használata azzal magyarázható, hogy ezek több, különálló vagy azonos, de folyamatosan ismétlődő résztevékenységből épülnek fel. Utóbbira példa a *vuoiņņat* 'lélegzés', itt a ki- és belégzés állandó váltakozása miatt használatos a többes szám.

8. Testi folyamatok, tünetek: *ávttat* '(szülési) fájdalmak'; *biebmõsuddadanválttisvuodát* 'emésztési panaszok'; *bostagat* 'puffadtság'; *čáhceguolggat* 'trachoma (szembetegség)'; *čáhceruoppit* 'bárányhimlő'; *durvát* 'rüh, pikkelysömör'; *gahčahagat* 'pikkelysömör'; *ganat* 'korpa (a fejen)'; *ihtamat* ~ *ihttomat* 'ekcéma'; *jorggáldatjagit* 'klimax'; *mánõdávddat* 'menstruáció'; *njalat* 'fájdalom'; *njiellanválttisvuodát* 'nyelési nehézségek'; *raddébákčasat* 'mellkasi fájdalmak'; *rušmasat* 'kiütés'; *varrajohtinhehttehusat* 'keringési zavar'; *váibmõovdasat* 'szívpanaszok'.

A testi folyamatok esetén a többes szám használatát két motiváció indokolhatja: egyrészt ezek a folyamatok szabályos időközönként ismétlődnek és/vagy több napig, hosszabb ideig tartanak (klimax, menstruáció, szülési fájdalom), másrészt betegségek esetén elsősorban a betegség testi tünete (többnyire

bőrbetegségek, például himlő, kanyaró) eredményezhette a többes szám megszilárdulását.

A *mánqđávddat* 'menstruáció' összetett szó: *mánnu* 'hold' + *dávddat* 'betegségek' (< *dávda* 'betegség'). Évszázadokon keresztül a menstruációt bajnak, betegségnek tekintették, és sok esetben volt jellemző a menstruáló nő elkülönítése. A menstruáció betegségként, tisztátalan állapotként való megnevezése más nyelvekre is jellemző, ld. magyar *havibaj*, votj. *saptaškon* 'menstruáció' (< *sapt-* 'csúnya'; *saptal-* 'bemocskolni, bepizskítani'); vog. *mūl'ti* 'szenyvesnek, tisztátalannak lenni (szülés, havibaj)'. A többes szám használatát a havonta ismétlődő ciklusok eredményezik (vö. Munkácsy 1990: 415).

A betegségek esetén a többes szám motiváltsága leginkább a bőrelváltozások csoportjában érhető tetten, mivel főként kiütések, himlők megnevezései tartoznak ebbe a csoportba.

Čáhce ruoppi 'bárányhimlő' (lat. Varicella). A magyar megnevezésben a *himlő* utótag előtt a *bárány* szó a 'szelíd, ártatlan' jelentésben használva a betegség enyhe változatára utal. Hasonló szemléletű a francia *petite vérole volante* kifejezés is, ami „elszálló himlőként” fordítható. Ezekben a nyelvekben tehát a megnevezés a betegség jellegére vonatkozik. Ezzel szemben a lappban a *čáhci* 'víz' és *ruoppi* 'himlő' szavak összetételéből jött létre. Itt svéd és/vagy norvég mintát követtek (vö. norv. *vannkopper*, svéd *wattkopper* 'vízhimlő, vizes hólyag'), a bárányhimlős hólyagocskák víztiszta tartalmára utal az elnevezés.

Gahčahagat 'pikkelysömör' < *gahčahat* '(le)esés'. Itt speciális esettel találkozunk: az északi lapp pluratívák között számolhatunk olyan szavakkal, melyeknek van egyes számú paradigmája, de az egyes és a többes számú alak között jelentésbeli különbség van. Az egyes számú *gahčahat* 'leesés' és a többes számú betegségnév közötti kapcsolatot a pikkelysömör jellemző tünete, a hámló (= leeső) bőrfelszín jelenti.

Čáhce guolggat 'trachoma'. Metaforikus elnevezés, a betegség tünete indukálja, vö. *čáhci* 'víz' + *guolggat* 'haj-plur.' (< *guolga* 'haj'). Vagyis az arcon végigfutó könny mint a hajsza jelenik meg ebben a képben. Korábbi megnevezése: *čalmmetodjum* 'trachoma' (Lagercrantz 7951.).

9. Körülmények, viszonyok, kapcsolatok: *ássandilálašvuodat* 'lakáskörülmények'; *bargodilit* 'munkaviszonyok'; *bearašgaskavuodat* 'családi kapcsolatok'; *dálážat* 'mostani helyzet'; *dilit* 'helyzetek, körülmények'; *eallindilálašvuodat* 'életkörülmények'; *fitnodatoktavuodat* 'üzleti kapcsolatok'; *gávpeoaktavuodat* 'kereskedelmi kapcsolatok'; *johtolatdilálašvuodat* 'közlekedési viszonyok'; *johtolatdilit* 'közlekedési viszonyok'; *lágidaneavttut* 'szállí-

tási feltételek'; *oktavuođat* 'kapcsolatok'; *orrundiálálašvuođat* 'lakáskörülmények'; *sierradilit* 'különös körülmények'; *skáhpponeavttut* 'szállítási feltételek'; *vistedilálašvuođat* 'lakásviszonyok'.

A 'körülmények, viszonyok' valamiféle összességet hivatottak kifejezni. A 'kapcsolatokat' jelölő szavak többes számát az motiválja, hogy nem egyetlen kapcsolatot jelölnek, hanem egy vagy több ember, intézmény stb. több más személlyel, intézménnyel stb. fenntartott, kölcsönös kapcsolatát.

10. Állapotok, adottságok: *attáldagat* 'tehetség'; *árjannat* 'kitartás, energia'; *dáiddut* 'készség'; *dávvggut* 'fáradtság'; *doaimmahannávccat* 'teljesítőképesség'; *gárremat* 'részezség'; *máksinnávccat* 'fizetőképesség'; *mearri-dannávccat* 'elszántság, elkötelezettség'; *návccat* 'képesség'; *rupmašfámút* 'testi erő'; *searat* 'tettvágy, rátermettség'; *skuvlaváibasat* 'iskolai fáradtság'; *váibasat* 'fáradtság'; *váinnut* 'éhség, üldözés'; *vuoiŋŋánávccat* 'tehetség'.

11. Viselkedések, szokások, hagyományok: *álbmotvierut* 'folklor'; *árbevierut* 'hagyomány'; *beavdevierut* 'étkezési szokások'; *boradanvierut* 'asztali szokás, asztali illem'; *dilálašvuođat* 'viselkedés'; *meanut* 'viselkedés'.

A többes szám használatának oka itt abban keresendő, hogy a viselkedés és a szokások több részmozzanattól épülnek fel, azaz nem egyetlen, adott szituációban előforduló viselkedésformáról, hanem az embereknek a társas érintkezés során kialakult szokásainak, viselkedési formáinak általános jelöléséről van szó.

12. Szervezetek, intézmények: *áibmofámút* 'légierők'; *áššáskuhtineisevállddit* 'államügyészség'; *bargomárkanat* 'munkaerőpiac'; *bealuštanfámút* 'szövetségi haderő'; *dearvvašvuodaieisevállddit* 'egészségügyi hivatal'; *eisevállddit* 'hatóság'; *fatnasat* 'flotta'; *gearregat* 'alsófokú bíróság, járásbíró-ság'; *máilmmimárkanat* 'világpiac'; *mearrafámút* 'haditengerészet'; *riddo-fatnasat* 'partiőrség'; *skuvlaeisevállddit* 'iskolahatóság'; *soahtefatnasat* 'haditengerészet'; *soahtefámút* 'fegyveres erők'; *soahteveagat* 'hadsereg, katonaság'; *soalddáteisevállddit* 'katonai hatóság'; *sosiálaeisevállddit* 'szociális hatóság'; *stáhtaruovdegeainnut* 'államvasutak'; *vállddit* 'hatóság'; *vearjofámút* 'fegyveres erők'.

Ebben csoportban főleg olyan állami és katonai szervezeteket találunk, melyek egymással szorosan összefüggő, együttműködő részből épülnek fel, ez motiválhatja a többes szám használatát.

13. Rendeletek, szabályok, intézkedések: *bargosuodjemearrádusat* 'munkavédelmi rendelkezések'; *čoahkkinnjuolggadusat* 'üzleti szabályok'; *dáluortnetnjuolggadusat* 'házirend'; *johtolatnjuolggadusat* 'közlekedési rend'; *láh-kamearrádusat* 'törvényrendeletek'; *máksineavttut* 'fizetési feltételek'; *oai-vadusat* 'irányelvek'; *olmmošrievttit* 'emberi jogok'; *ortnetnjuolggadusat* 'hatósági rendelet'; *tuol'ļomearrádusat* 'vámszabályozás'; *vuodđovuogat-vuodát* 'alapvető jogok'.

A különböző szabályzatok, elvek többes számban állnak, mivel azok mindig egyfajta gyűjtőfogalomként értelmezendők, hiszen számos paragrafusból, tételből állnak.

14. Kommunikációval kapcsolatos szavak: *addagat* 'adat(ok)'; *áš'šę-báhpírat* ~ *-báhpárat* 'bizonyíték, eljárás'; *bustávat* 'írás'; *dajahusat* 'jojka szövege'; *dearvvahansánit* 'üdvözlő beszéd, köszöntő'; *eallinmuitalusat* 'emlékiratok'; *earrōdearvvuodát* 'búcsú'; *guohcunsánit* 'ócsárló szavak'; *iđi-tođđasat* 'reggeli hírek'; *kalohttaođđasat* 'hírek'; *lihkusávaldagat* 'gratuláció'; *muitosánit* 'gyászjelentés'; *muittašeamit* 'emlékiratok'; *ođđasat* 'hírek'; *ruhkosat* 'imádság'; *sáttasánit* 'előszó'.

A többes szám használatának az oka az, hogy az üzenet, mondanivaló „több szóból” áll.

15. Ismeretek, tanulmányok

15.1. Tudás, ismeretek: *dieđut* 'ismeretek, információ'; *fágadieđut* 'szaktudás'; *ovdadieđut* 'előismeretek'; *vuodđodieđut* 'alapismeretek'.

Az itt szereplő szavak mindegyike (tulajdonképpen) mint gyűjtőfogalom használatos, a megismerő tevékenység során megszerzett és rendszerezett tudásanyag összességét jelölik.

15.2. Tanulmányok, vizsgák, kutatás: *árvosatnelohkamat* 'diplomatanulmányok'; *ávnnaslohkamat* 'szakmai tanulmányok'; *dukkamat* 'kutatás, nyomozás'; *lohkamat* 'tanulmány'; *ovdadutkamat* 'vizsgálat'; *ovdadutkkalmasat* 'vizsgálat'; *stuđeantačállosat* 'érettségi vizsga (írásbeli)'; *vuodđolohkamat* 'alaptanulmány'.

Ezek a szavak szintén gyűjtőnévi jelentésűek, és valamilyen meghatározott kérdéskörrel, tudományággal folytatott foglalkozást, vizsgálódást jelölnek.

16. Épületek, helyiségek: *ávvolanjat* 'szórakozóhelyek'; *badjeosat* 'felépítmények'; *doaimanlanjat* 'üzlethelyiségek'; *duolvačáhcekanálat* 'csatornahálózat'; *lanjat* 'helyiségek'; *maņešiivut* 'járhatatlan, rossz út'; *stohkat* 'hajógyár, hajójavító műhely'; *válgalanjat* 'választóhelyiség'.

17. Ruházat. A ruhadarabok – követve az emberi test szimmetriáját – általában ugyancsak két vagy több részből állnak. A pluratívaként való használatot viszont nemcsak ez a szimmetria indokolja: esetükben a többes szám gyakran kollektív jelentésű, hiszen a viselet gyakran több ruhadarabból áll.

17.1. Páros/szimmetrikus ruhadarabok: *buksadoalanat* 'nadrágtartó'; *buvssat* 'nadrág'; *čičželiivat* 'melltartó'; *doņgárbuvssat* 'farmernadrág'; *fált-tehat* 'kezeslábas'; *gáđjunliivat* 'mentőmellény'; *gálbbenáhstigmat* 'borjúbőr nadrág'; *govdunliivvat* 'úszómellény'; *heamselat* 'nadrágtartó'; *juolgegárvvut* 'lábbeli'; *lášmmohallanbuvssat* 'tornanadrág'; *molssabuvssat* 'alsónadrág'; *sáhppát* 'egy pár csizma'; *skuovat* 'cipő, félcipő, lábbeli'; *stigmat* ~ *stigát* 'nadrág (rövid, bőr)'; *suohkkobuvssat* 'harisnyanadrág'; *vuojadanbiktasat* 'fürdőruha'; *vuojadanbuvssat* 'fürdőnadrág'; *vuolbuvssat* 'alsónadrág'.

A nadrágot rómaiak hordták először, eredetileg a lábak védelmére. Két bőrdarabból állt, amit a derékon kapcsoltak össze. Amikor megtanulták ezeket a bőroket összevarrni, akkor született meg ez a ruhadarab. Ezt a névadási motivációt tükrözi a lappban a *sigtat* ~ *stigát* forma (sg. *stikka* ~ *stihká* 'bőr' < ónorv. *stikka* 'bőr', Qvigstad 1893: 321), amely eredetileg bőroket jelentett, majd később a bőrből készült nadrágot. Azokban a nyelvekben, amelyekkel a lapp a legtöbbször érintkezik, ugyancsak többes formában használatos a 'nadrág' jelentésű szó (fi. *housut*; sv. *byxor*). Ez a germán **hūson*- 'héj' szóra vezethető vissza (vö. ném. *Hosen*; karj. *höüziit*; észt *huus*, *huusad*, Ingo 1998: 419). A 'nadrág' többes számú formájának használata viszont nem csak külső minta hatására jöhetett létre. Magának a nadrágnak a szerkezete (két, szimmetrikus szárból való felépülés) is motivációja lehet a többes szám használatának. – A lappban használatos *buvssat* 'nadrág' a norvég *buksa*, *boksa* 'nadrág(szár)' szó átvétele (Qvigstad 1893: 121), de annak többes alakját használják. Eredetileg ez is a fent említett germán **hūson*- 'héj' szóra vezethető vissza (Ingo 1998: 421).

A *suohkkobuvssat* 'harisnyanadrág' összetett szó: *suohkku* 'harisnya' + *buvssat* 'nadrág' (< *buksa*, ld. fentebb). A 'harisnyanadrág' megnevezése szerkezetileg ugyanolyan, mint finn *sukkahousut* 'ua'. Maga az előtag is finnből való átvétel (fi. *sukka* 'zokni' > lp. *suohkku* 'harisnya, zokni') vagyis

az eredeti jelentés mindkét nyelvben 'zokninadrág'. Ez azt tükrözi, hogy a nadrághoz egy idő után zokni is járult (Ingo 1998: 423). Vö. a 'nadrág' jelentésű szóról írottakat.

Mellény, melltartó. A lapp *liivvat* (< *liiva* 'míder, mellény') szó a finn nyelven keresztül – *liivi(t)* – a svéd *liv* szóra vezethető vissza. Ez a svédben eredetileg több dolgot is jelentett: a) felsőtestet, amely a fejben és a végtagokban végződött, b) a mellkas és a csípő közötti területet, c) a hasat. A metonimikus jelentésváltozáson keresztül a testrészek neveivel kezdték jelölni az adott testrészt jelölő ruhadarabot is. Így született meg a sv. *liv*, *livet*, *liv-stycke* 'női mellény'. E szó, átkerülve a finnbe (és a lappba) már nem jelentett testrészt. A *liivi* szó használata annak az új ruhadarabnak a megnevezésére szolgált, melyet a kabát ujjainak kivágásával nyertek. Ez az új ruhadarab az 1700-as években jelent meg Finnországban. Ekkoriban azonban már a női öltözékek között közel száz éve ismeretes volt a fűző (*kureliivit*), amely a női alsóneműk közé tartozott, így ennek mintájára a *liivi*, *liivit* egyre inkább ezek közé sorolódott 'melltartó' és 'fűző' jelentésben (Ingo 1998: 435). – A finnben ez a ruhadarab fakultatív pluratíva, vagyis állhat egyes és többes számban is. A többes szám használatát a szimmetrikus részekből való felépülés erősíthette. A lappban ennél érdekesebb megoldással találkozhatunk. Míg egyszerű szóként a *liiva* csak egyes számban használatos, összetételekben csak a többes forma jelenik meg: *čičželiivvat* 'melltartó'; *gádjunliivvat* 'mentőmellény'; *govdunliivvat* 'úszómellény'.

17.2. Komplex ruházat. Az egyszerre, egy időben viselt több ruhadarab, a teljes ruházat megnevezése többes számban történik. Ezekben az esetekben, habár a viselt ruhadarabok rendelkeznek saját megnevezéssel, a hangsúly nem az egyes elemeken, hanem az általuk alkotott egységen van. Példák: *arvebiktasat* 'esőruha'; *atnubiktasat* 'hétköznapi ruha'; *álbmotbiktasat* 'népviselet'; *biktasat* 'ruházat'; *bivut* 'vastag ruha, álca'; *dálvėbiktasat* 'téli ruházat'; *gárvvut* 'ruházat'; *keavlabiktasat* 'norvég ruha'; *liikebiktasat* 'fehérnemű'; *molssabiktasat* 'alsónemű'; *molsagat* 'egy váltás ruha'; *nissonbiktasat* 'női ruha'; *olgguldasbiktasat* 'felsőruházat'; *sámėbiktasat* 'lapp ruházat'; *sisgearddit* 'a legelső és középső réteg ruha a lapp bunda alatt'; *suojit* 'ruházat'; *váhtut* 'ruha, függöny'; *virgegárvvut* 'egyenruha'; *vuolbiktasat* 'alsónemű'; *vuolildusbiktasat* 'alsónemű'; *vuolõsbiktasat* 'alsónemű'.

Gárvvut 'ruházat': az ónorvég *gervi* 'ruha, ruházat' jelentésű szó átvétele, a többes szám használata a lappban bekövetkező belső fejlődés eredménye.

Váhtut 'ruha, függöny'. A finn *vaatteet* szó átvétele. Ez skandináv jövevényszó, egy ősi germán **wāðu* formára vezethető vissza. Ez a szó került át az észtbé (*vatt* 'kabát' és *vatid* 'ruha') és a lappba is. A többes használatot a finnben a szó 'szövetdarab' és 'ruhadarab' jelentése egyaránt okozhatta (Ingo 1998: 458).

18. Használati tárgyak. Bizonyos tárgyak többes számban történő használatának hasonló okai vannak, mint a testrészek, illetve a ruházat pluratív megnevezésének. Ezek a tárgyak vagy szimmetrikusan épülnek fel, vagy több részből állnak. A kezdetlegesebb munkaeszközöket valaha két vagy több rész összekapcsolásával hozták létre, az így kapott eszköz sokkal jobban szolgált a feladat elvégzésére. A mai, újabb eszközök neve sokszor analogikus úton kaphat többes számot. Sok fogó-, nyomó-, szorító- és hordozóeszköz tartozik ide, ezek nagy része ma már nem használatos. Külön alcsoportot alkotnak a vadászeszközök (ezek is páros eszközök), a lószerszámok, illetőleg a közlekedési eszközök (és azok részei). Tágabb értelemben a technikai eszközök közé sorolom a szemüvegféléket, illetve az egyéb, többnyire lakásban használatos tárgyakat is. A plurativitás alapja többnyire az eszköz páros mivolta vagy (az utolsó csoport esetében) az, hogy az adott elem több (hasonló) részből épül fel.

18.1. Eszközök, berendezések és azok részei: *áissát* 'szemüveg szárai'; *bađat* 'rókacsapda vaslemezei'; *bargoneavvut* 'szerszámkészlet'; *bállját* 'hámiga bélése'; *bátņeruoovddit* 'fogszabályozó'; *beavđelihtit* 'szervíz, teríték'; *biilabiergasat* 'autófelszerelés'; *boradanneavvut* 'teríték, evőeszköz'; *botņjeráhpát* ~ *-ráhpát* 'csigalépcső'; *čállinbiergasat* 'írószer'; *dahkubánit* 'műfogsor, protézis'; *dahkuvuovttat* 'paróka'; *dikšunávđnasat* 'piperecikkék'; *dolat* 'gyufa'; *gákkęsmuorat* 'szövőszék'; *gálvvut* 'felszerelés, berendezés'; *giehtaruovddit* 'bilincs'; *goarrundárbbasat* 'varrókészlet'; *lihtit* 'edénykészlet'; *ráhpát* ~ *-ráhpát* 'mozgólépcső'; *sábelát* ~ *sáhpelat* 'hordágy'; *stovllat* 'szövőszék'; *šilljogálvvut* 'kerti bútor'; *teadjalihitit* 'teáskészlet'; *urgot* 'orgona'; *vīdeobiergasat* 'videoberendezés'.

18.2. Páros szerszámok: *basttat* 'fogó, csipesz'; *bohčębasttat* 'csőfogó'; *botkenbasttat* 'csipesz'; *doaņggat* 'fogó'; *gazzaskár'rit* 'körömolló'; *kliippe-táņggat* 'csípő-, harapófogó'; *lotnolasbasttat* 'kombináltfogó'; *njunņębasttat* 'laposfogó'; *pinseahat* 'csipesz'; *skár'rit* 'olló'; *táņggat* 'fogó'.

A többes szám használatának motivációja a két azonos, szimmetrikusan összekapcsolódó részből felépülő eszköz. Elsősorban ollókat (*skierat*, *skár'rit*)

és fogókat (*basttat*, *doanngat* ~ *toanngat*, *tánngat*) jelentő szavak tartoznak ide. A *skierat*, *skár'rit* szavak skandináv jövevényszavak, az ósv. *særi*, norv. *skjære* 'olló' szó átvételei (Qvigstad 1893: 292).

A *basttat* szó a finn-permi együttélés korából származik (Sammallahti 1998: 121). A *doanngat* ~ *toanngat*, *tánngat* szavak skandináv átvételek (norv. *tång*, sv. *tång*), de megfelelői megtalálhatók a finnben (*tongit*), az észtnben (*tangid*) és a lívben is (*tangiD*) (Ingo 1978: 176).

18.3. Halász- és vadászeszközök: *bivdøbjergasat* 'vadászeszköz, halászeszköz'; *bivdøneavvut* 'fogóeszköz, halászeszköz'; *čeavráruovddit* 'vidrafogóvas'; *gumpperuovddit* 'farkascsapda'; *riebanruovddit* 'rókacsapda'; *seakteruovddit* 'csalétkes-fogóvas'.

A vadászeszközök között egyrészt összefoglaló jelleggel használatos a többes szám, például a halászeszközökhöz tartozik a horgászbót, szák stb. Másrészt a különböző csapdák két, egyforma vasfog(sor)ból épülnek fel, amelyek, ha az állat az eszköz közepén elhelyezett csalétekhez ér, összezárnak.

18.4. Ló- és rénszerszámok: *heasttabiergasat* 'lószerszám'; *leanggat* 'hámszerszám'; *njálbmeruovddit* 'zabla'; *riidensálat* 'lovaglónyereg'; *sálat* 'nyereg'; *silát* 'hámfelszerelés'; *spagat* ~ *spagát* 'málhanyereg'; *stoahčehat* 'hordozónyereg'; *suittet* ~ *suittehat* 'zabla'; *márkansuomut* 'piaci lószer-szám'; *suomut* 'díszhám'.

18.5. Szemüvegek. A szemüveg két, szimmetrikus részből álló szára indokolja a többes szám használatot. Az egyes szám : többes szám jelentésbeli különbsége: 'anyag' ~ 'tárgy', például *lássá* 'üveg' > *lásat* 'szemüveg'. Példák: *áibmøglásat* ~ *-klásat* ~ *-lásat* ~ *-láset* 'napszemüveg'; *beaivvásláset* ~ *-lásat* 'napszemüveg'; *brillat* ~ *rillat* 'szemüveg'; *čalbmeláset* ~ *-lásat* 'szemüveg'; *glásat* ~ *klásat* ~ *lásat* ~ *láset* 'szemüveg'; *suddjenláset* ~ *-lásat* 'védőszemüveg'; *suodječalbmeláset* ~ *-lásat* 'védőszemüveg'.

18.6. Járművek és részeik: *biikkat* 'szögesgumi'; *čuožžunčuovggat* 'helyzetjelző (autóban)'; *goazančuovggat* 'féklámpák'; *ril'labōrat* ~ *tril'labōrat* 'talicska'; *skearrut* 'kordé, taliga'; *jor'rit* 'kocsi'; *mōhtorsihkkelat* ~ *syhkkelat* 'motorbicikli'; *sihkkelat* ~ *sykkelat* ~ *syhkkelat* 'bicikli'.

18.7. Láncok, láncfélék: *čiknavidjjet* 'lánc (ékszer)'; *čuožžamat* 'lánc (szövőszéken)'; *diibmoláhkket* 'óralánc'; *gēhtegat* 'hóllánc'; *láhkkit* 'lánc'; *muohtagēhtegat* 'hóllánc'; *muohtavidjjet* 'hóllánc'; *vidjjet* 'lánc'; *viljjet* 'lánc'.

18.8. Fegyverek: *atōmavearjjut* 'atomfegyverzet'; *soahṭevarjjut* 'fegyverzet'; *váimmusvearjjut* 'nukleáris fegyverek'.

19. Anyagok, élelmiszerek, árucikkek

19.1. Élelmiszerek, árucikkek: *álvvut* 'fogás, zsákmány'; *borramušgálvvut* 'élelmiszer'; *garrabuḏehat* 'hójában főtt krumpli'; *hilggohasgálvvut* 'selejtes áru'; *lasáhusat* 'köret'; *láibbastagat* 'sütemény'; *makarōnat* 'makaróni'; *málesráḏit* 'levesbevaló'; *njálgát* 'édesség'; *njunnegoaikkanasat* 'orr-csepp'; *ruovḏebiergasat* 'vasárúk'; *teadjagáhkut* 'teasütemény'; *uhcagáhkōžat* 'apró sütemény'; *valeriánágoaikkanasat* 'macskagyökér cseppek'.

19.2. Anyagnevek: *bassaladdanbulvarat* ~ *-pulvarat* 'mosópor'; *bihttásohkkarat* 'kockacukor'; *bivgerievnnat* ~ *-rievnnit* 'dara'; *bulvarat* ~ *pulvarat* 'por (konkr.)'; *bulvvarsohkkarat* 'porcukor'; *deajat* ~ *teajat* 'tea (levelek)'; *fariinat* '(farin)cukor'; *gáfet* ~ *káfet* 'kávé'; *gárvenat* ~ *kárvenat* 'kömény'; *gunat* 'hamu (konkr.)'; *hávvarrievnnat* ~ *-rievnnit* 'zabpehely'; *hirssat* 'köles (szemek)'; *jáffšohkkarat* 'porcukor'; *jáfut* ~ *jáffut* 'liszt (konkr.)'; *kanēlat* 'fahéj (konkr.)'; *karduvssat* 'pipadohány'; *kemikálat* ~ *kemikáliat* 'vegyszerek'; *koalat* 'szén'; *kōkoszmáhkut* 'kókuszreszelék'; *láibunbulvarat* ~ *pulvarat* 'sütőpor'; *panērenjáfut* 'zsemlemorzsa'; *rīsenrievnnat* ~ *rievnnit* 'rizs'; *sálttit* 'só (konkr.)'; *sohkkarat* 'cukor (konkr.)'; *sulimat* 'rókaméreg'.

Az anyagnevek megnevezésének egyik fontos szempontja a részekre osztható csoport és az oszthatatlan „massza” elkülönítése. Palo szerint (1999: 62–63) az önálló részekből építkező, de egységes egészt kifejező plurale tantumok a kettő között foglalnak helyet. Külön alcsoportot alkot a gabonafélék és a rostos növények megnevezése (vö. Tunkelo 1918), a plurativitás háttérében a sok kis részecske alkotta egész képzete húzódik. Ebbe a csoportba leggyakrabban a fűszerek és a lisztfélék sorolhatók.

20. Maradékok, melléktermékek, kacatok: *bázahasat* ~ *bázahusat* 'piszok, szemét'; *botnit* 'kávézacc'; *čoačkáahasat* ~ *-husat* 'maradék'; *čuolahagat* 'fűrészpor'; *lámborat* 'limlom, kacat'; *luonit* 'hulladék'; *mieskkahasat* 'hulladék'; *njáskkahagat* 'irtási hulladék'; *ribat* 'szemét'; *ruovḏedoabbarat* 'ócskavas'; *ruskkat* 'hulladék'; *sahájáffut* 'fűrészpor'; *šloagit* ~ *šloagut* 'hulladék'; *vistēbázahusat* 'rom, törmelék'.

Hasonlóan az anyagnevekhez, itt is kevert, oszthatatlan egységek indokolják a többes alakkal történő jelölést.

21. Pénzügyek

21.1. Költségek: *ássangolut* 'lakhatási költségek'; *bargomátkegolut* 'bejárás költségek'; *birgengolut* 'megélhetési költségek'; *boadut* 'bevétel, jövedelem'; *divvungolut* 'javítási költségek'; *fierrredangolut* 'szállítási költségek'; *golut* 'költség, költségek'; *huksengolut* 'építési költségek'; *lassigolut* 'többletköltségek'; *lágastangolut* 'perkötség'; *liigegolut* 'többletköltségek'; *ráhkadangolut* 'termelési költségek'; *reklámagolut* 'reklámköltségek'; *siidogolut* 'többletköltségek'.

21.2. Pénzügyi kifejezések: *árvobáhpárat ~ -báhpírat* '(tőzsdei) értékpapír'; *bargodienasdieđut* 'jövedelem-/adóbevallás'; *gihpuruđat* 'kártérítés, fájdalomdíj'; *lotnásat* 'váltásdíj'; *reantoboadut* 'kamattjöveldmek'; *seastoruduđat* 'megtakarítások'; *seasttut* 'tartalék, megtakarított pénz'; *sisaboadut* 'jövedelem'.

22. Fizikai jelenségek: *alfasuotnjarat* 'alfa-sugárzás'; *áhpit* 'erő'; *álššat* 'erő, erónlét'; *árjannat* 'kitartás, energia'; *árjjet* 'kitartás, energia'; *doaibmannávccat* 'energia'; *gaskabárut* 'középhullám, erőátviteli tengely'; *röntgensuotnjarat* 'röntgensugarak'; *UOB= ũō-bárut* 'ultrarövidhullámok'; *vuoimmit* 'energia'.

23. Természethez kapcsolódó szavak

23.1. Természeti jelenségek: *áigašažat* '(jó) idő'; *balvvat* 'felhőzet'; *báhkát* 'kánikula'; *beaivvádagat ~ beaivvadagat* 'napfényes idő'; *beatnatbáhkát* 'kánikula'; *beatnatbeaivvit* 'kánikula'; *bieggagaccat* 'báránnyfelhő'; *bivvalat* 'meleg, enyhe idő'; *guovssahasat* 'sarkifény'; *idjagerbmosat* 'szürkület (késő nyári éjszakán)'; *norahat* 'zajló jég'; *siiggádat* 'hullámverés'.

23.2. Földrajzi egységek: *badjosat* 'felvidék'; *báktęsul'lot* 'szigetvilág'; *davviriikkat* 'északi országok'; *lájut* 'kaszáló'; *lulliriikkat* 'déli országok'; *máttariikkat* 'déli országok'; *miehtęeatnamat* 'lejtős vidék'; *nuortaeatnamat* 'keleti országok'; *nuortariikkat* 'keleti országok'; *oarjęeatnamat* 'nyugati országok'; *oarjiriikkat* 'déli országok'; *ovdavárit* 'előhegység'; *sul'lot* 'szigetvilág'.

24. Idővel kapcsolatos szavak: *áiggít* 'hosszú idő'; *guoktęlohjagít* 'húszas évek'; *mihcamárat* 'nyári napforduló'.

25. Tulajdonnevek

25.1. Helynevek: *Álppat* 'Alpok'; *Bievát* 'Bø'; *Buođggát* 'Pykeija'; *Dálmát* 'Kjelmøya'; *Divrrát* 'Dyrøy'; *Fearsull'lot* 'Färöer-szigetek'; *Hilssát* 'Hillesøy'; *Iččát* 'Ingøy'; *Ihkkot* 'Ekkerøy'; *Ivvarstádit* 'Ibestad'; *Lōdegat* 'Lødingen'; *Muosát* 'Måsøy-szigetek'; *Ovttastahtton stáhtat* 'Egyesült Államok'; *Skánit* 'Skåneland'; *Várggát* 'Vardø'; *Voagat* 'Vågat'.

Ebbe a szemantikai csoportba elsősorban hegységek, szigetcsoporthoz, illetve országok nevei tartoznak.

25.2. Csillagnevek: *Čuoiggaheaddjit* 'az Orion öve'; *Čuoigit* 'Ikrek csillagkép'; *Dávvggát* 'Nagymedve'; *Gállábártnit* 'az Orion Öve'; *Gievdneguoddit* 'Fiastyúk'; *Oaggut* 'Orion öve'; *Roavggut* 'Fiastyúk'; *Ruos'sanástit* 'Hattyú csillagkép'.

A csillagképeket több csillag alkotja, emiatt használatosak többes számban.

26. Egyéb: *bálddalasčieगत* 'mellékszögek'; *dovddut* 'hangulat, elme'; *gohččumat* 'mintázat'; *lihkahusat* 'vallási extázis'; *oamedovddováivvit* 'bűntudat'; *prográmmat* 'repertoár'; *ruos'salassánit* 'keresztretjvény'; *seariiddut* 'fagykárók'; *sierraborramušat* 'diéta'; *snōllosat* 'illetlenségek'; *uskealat* 'rakoncátlanság'; *vuostálassiiddut* 'szemközti oldalak'.

A fentebbi szemantikai csoportokba sorolt 1036 szó a következőképpen oszlik meg:⁴

03. növények (és azok részei)	164
18. használati tárgyak	146
06. ünnepek, események, rendezvények	85
01. emberek	83
19. anyagok, élelmiszerek, árucikkek	74
05. testrészek, szervek	58
17. ruházat	54
26. egyéb	43
21. pénzügyek	41
07. tevékenységek	34
09. körülmények, viszonyok, kapcsolatok	24

⁴ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezek csupán relatív számok, a csoportokba való besorolás ugyanis sok esetben szubjektív megítélés alapján történt.

20. maradékok, melléktermékek, kacatok	24
08. testi folyamatok, betegségek	21
12. szervezetek, intézmények	20
02. állatok	18
10. állapotok, adottságok	18
25a. tulajdonnevek/helynevek	18
14. kommunikációval kapcsolatos szavak	17
24a. természethez kapcsolódó szavak/földrajzi egységek	17
24b. természethez kapcsolódó szavak természeti jelenségek	15
15. ismeretek, tanulmányok	14
13. rendeletek, szabályzatok, intézkedések	13
25b. tulajdonnevek/csillagnevek	8
16. épületek, helyiségek	7
23. fizikai jelenségek	7
11. viselkedés, szokások, hagyományok	4
04. egyéb organizmusok	3
22. idővel kapcsolatos szavak	3

Összefoglalás

Az itt bemutatott csoportok alapján elmondható, hogy az északi lapp pluratívák szemantikai csoportjai általánosságban megfelelnek az indoeurópai (vö. pl. orosz: Braun: 1930; német: Baufeld 1979) és finnugor nyelvekből ismert csoportoknak (vö. finn: Ingo 1978, 1997; észt: Palo 1999, 2001; mordvin: Maticsák 2004). Új kategóriával nem számolhatunk, annak ellenére, hogy a „növények” és „állatok” nem jellemző kategória a pluratívákat használó nyelvekben, hiszen ezeket nem tekinthetjük tényleges pluratíváknak.

Mint a legtöbb, pluratívákkal rendelkező nyelvben, az északi lappban is igen hangsúlyos szerephez jutnak a használati tárgyak (141), az embercsoportok (79) és az ünnepek, események (77) megnevezései, amelyek prototipikus csoportnak számítanak, azaz minden, pluratívával rendelkező nyelvben megtalálhatóak.

Valamelyest több elemet tartalmaz a „Természethez kapcsolódó szavak” csoportja. Ez a lappok természetközeli életmódjával hozható összefüggésbe.

Irodalom

- Baufeld, Christa 1979: Semantische Beschreibung der Pluraliatantum im Deutschen. Greifswald. Disszertáció. Kézirat.
- Braun, Maximilian 1930: Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen: ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch. Leipzig.
- Fokos-Fuchs Dávid 1939: Finnugor–török mondattani egyezések. Magyar Nyelvőr 68: 13–19.
- Ingo, Rune 1978: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Åbo Akademi, Turku.
- Ingo, Rune 1997: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus II. Ruumiinosia ja vaatteita tarkoittavat sanat. Vaasan yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmä, Vaasa.
- Kåven, Brita – Jernsletten, Johan – Nordal, Ingrid – Eira, John Henrik – Solbakk, Aage 1995: Sámi-dáru sátnegirji. Samisk-norsk ordbok. Davvi Girji o.s.
- Kelemen Ivett 2008: Plurale tantumok az északi lappban. Folia Uralica Debreceniensia 15: 35–48.
- Kelemen Ivett 2009: Az -š korrelatív képző funkciói az északi lappban. Folia Uralica Debreceniensia 16: 47–55.
- Kelemen Ivett 2011: Pluratívák szintatikai és szemantikai vizsgálata az északi lappban. Folia Uralica Debreceniensia 18: 89–98.
- Kelemen Ivett 2012: Pluratívák vizsgálata az északi lapp Máté evangéliumban. Folia Uralica Debreceniensia 19: 83–100.
- Koivulehto, Jorma 2002: *Häät*. Virittäjä 106: 490–507.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kylstra, A. D. – Hahmo, Sirkka-Liisa – Hofstra, Tette – Nikkilä, Osmo: Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. I: A–J. Amsterdam – Atlanta, GA, Rodopi, 1991. II: K–O. Amsterdam – Atlanta, GA, Rodopi, 1996. III: P–Ä. Amsterdam – New York, B. V. Rodopi, 2012.
- Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I–II. Lexica Societatis Fennougricae 6. Helsinki.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lindahl, Eric – Öhrling, Johann 1780: Lexicon Lapponicum. typis Joh. Georg. Lange.

- Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. In: Permie, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. ELTE Finnugor Tanszék. Budapest. 264–276.
- Munkácsi Bernát 1990 [1896]. A votják nyelv szótára. Lexicon lingua votia-corum. Az Uralisztikai Tanszék kiadványai 1. Pécs.
- Nesheim, Asbjørn 1942: Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indogermanischer Verhältnisse. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist-Filos. Klasse. No. 5, Oslo.
- Nielsen, Konrad 1932–1962: Lappisk ordbok. Lappish Dictionary I–IV. Instituttet for sammenlignende kulturforskning B 17, Oslo.
- Palo, Triinu 1999: Suomen ja viron monikkosanojen semanttinen vertailu. Tartu. Szakdolgozat.
- Palo, Triinu 2001: Suomen ja viron pluratiivit eli monikkosanat. In: CIFU–9/6: 22–28.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl et Søn, Christiania.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy., Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1993: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalainen–saamelainen sanakirja. Girjegiisá Oy., Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji, Kárášjohka.
- Sammallahti, Pekka – Nickel, Klaus Peter 2006: Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch. Davvi Girji Os., Kárášjohka.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1981. [= SKES]
- Suomen sanojen alkuperä (toim. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000. [=SSA]
- Toivonen, Y. H. 1927: Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. Finnisch-Ugrische Forschungen 19: 1–269.
- Tunkelo, E. A 1918: Suomen *hamppu*, *heinä*, *herne*, *kaura*, *ohra*, *pellava*, *ruis*, *vehnä*, *villa* y. m. s. sanain eri merkityksenvivahduksista. Virittäjä 23: 1–23.

The semantic groups of the *plurativas* in the Northern Saami

The purpose of this study is the analysis of the semantic aspects of the *plurativa* in the Northern Saami. I have set up 26 possible semantic groups as follows: 1. people; 2. animals; 3. plants (and their parts); 4. other organisms; 5. body parts, organs; 6. celebrations, affairs, outings; 7. activities; 8. bodily processes, illnesses; 9. circumstances, relations, relationships; 10. states, makings; 11. behavior, customs, traditions; 12. organizations, institutions; 13. decrees, regulations, provisions; 14. words connected to communication; 15. ideas, studies; 16. buildings, places; 17. clothing; 18. articles for personal use; 19. materials, groceries, goods; 20. leftovers, spinoffs, bric-a-brac; 21. finances; 22. words connected to time; 23. physical phenomenon; 24. words connected to nature; 25. proper nouns; 26. other.

IVETT KELEMEN

Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozott és birtokos személyragozásban

KERESZTES László

Az erza-mordvin névragozást Maticsák Sándor dolgozta föl és tette közzé magyarul (vö. Maticsák 2003: 143–164). Ugyanilyen szempontok szerint magam is gyűjtöttem anyagot a moksa névszóragozás kérdéseiről, és Ny. V. Butilov segítségével összeállítottam a moksa-mordvin határozatlan névragozás vázlatát. Ezenkívül felhasználtam az újabb moksa (nyelven írt) nyelvtant is (MK 2000), amely eligazított ugyan a mai irodalmi helyesírási gyakorlatot illetően, ám a részletkérdésekben egyáltalán nem jelentett segítséget. Megjegyzem, hogy a legtöbb kérdést M. Je. Jevszjev leírása (1934/1963) alapján sikerült megoldanom. A moksa-mordvin határozatlan névragozás feldolgozása folyóiratunk korábbi számaiban, a Folia Uralica Debreceniensia 18. (Keresztes 2011b: 99–116) és 19. (Keresztes 2012: 101–124) számában látott napvilágot.

Az erza esetragok kapcsolódási szabályainak leírásához Maticsák (2003: 143) öt megkülönböztető jegyet vett figyelembe (vö. még Maticsák 2012: 127–128):

- a) a tövéghangzó (magánhangzó, ill. mássalhangzó),
- b) a mássalhangzós tő (egyszerű, ill. kapcsolat),
- c) a tő (utolsó szótagjának) magánhangzója (palatális, ill. veláris),
- d) a szóvégi vagy az utolsó szótagközi mássalhangzó minősége (palatális/lágy, ill. nem palatális/kemény),
- e) a szóvégi mássalhangzó szonoritása (zöngés, ill. zöngétlen).

Meg kell jegyezni, hogy míg az erza irodalmi írás a fonematikus, a moksa főként a fonetikus átírási elven nyugszik. A két mordvin irodalmi nyelv egyiségének jegyében magam itt is a fonematikus elveket próbálom érvényesíteni.

A fenti elvek alapján vázoltam én is a tő és esetrag kapcsolatát (Keresztes 2011b, 2012). Megjegyzem azonban, hogy egy kissé eltértem Maticsák tárgyalási sorrendjétől, mert – a felesleges ismétlések elkerülése végett – a ragozat másképpen csoportosítottam, és ennek megfelelően ismertettem a morfé-

ma-alternációkat. Másfelől nyilvánvaló, hogy a moksa fonetika eltér az erzától, ezért Maticsák szempontjait moksa oldalról ki kellett egészítenem újabbakkal.

A tövek és az esetragok kapcsolatát a következő sorrendben vázoltam: határozatlan ragozás 1) nominativus, 2) genitivus(-accusativus), dativus(-allativus), 3) lativus, ablativus, 4) illativus, inessivus, elativus (vö. Keresztes 2011b: 63–65), 5) prolativus, abessivus, translativus, comparativus, causativus, 6) többes nominativus (vö. Keresztes 2012: 101–124).

A toldalékok kapcsolódásának és a tőtípusoknak a tárgyalása során a példákat továbbra is először a finnugor fonematikus átírás szerint közlöm, ezt követően vagy párhuzamosan pedig a cirill betűs megfelelőiket hozom fel.

A nagyobb szótárak rendszerint az egyes és a többes nominativust adják meg, amelyek segítenek eligazodni a tóalternációk néhány fontos – de nem minden – kérdésében.

Nominativus (Indet): Ø-morféma (szótári alapalak)

a) A tövéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó: *moda* 'föld', *šorma* 'levél', *paksä* 'szántóföld', *prä* 'fej', *ši* 'nap', *kino* 'mozi' – *nal* 'nyíl', *kud* 'ház', *kal* 'hal', *kal'* 'fűzfa', *kel* 'sógornő', *käl'* 'nyelv', *ved'* 'víz' | *мода, сөрма, пакся, пря, ши, кино – нал, куд, кал, каль, кел, кяль, ведь*. Látható, hogy a szóvégi nyílt magánhangzókat a cirill alapján nem lehet megkülönböztetni.

b) A tövéghangzó lehet teljes vagy redukált magánhangzó: *varma* 'szél', *tunda* 'tavasz', *š(ə)ra* 'asztal', *ul'čä* 'utca' – *kizə* 'nyár', *év'*, *vel'ə* 'falu', *šuftə* 'fa', *ärkə* 'tó', *šel'mə* 'szem' | *варма, тунда, шра, ульця – киза, веле, шуфта, эрхке, сельме*. A redukált tövek véghangzója előtt állhat egy mássalhangzó, illetőleg mássalhangzó-kapcsolat. A szóvégi redukált hang fonetikai realizációi: veláris *a*, ill. palatális *ä*, Paasonen fonetikus átírásában (1903, 1909) *ä*, ill. *ë*. A genitivus rag utal arra, hogy a szóvégi magánhangzó redukált, mert előtte ebben a változó tőtípusban redukált *ə* áll, tehát *šufta* 'fa' [*ä*] : *šuftəh* (Gen), *vel'ä* 'falu' [*ë*] : *vel'əh* (Gen). A cirill betűs irodalmi átírásban ez *a* : *o* alternációként jelentkezik (*шуфта* : *шuftонь*), a palatális véghangzót viszont mindkét esetben *e*-vel jelölik (*веле* : *велень*). – A nyelvészeti szakirodalomban sokszor *т* betűt (keményjel, твёрдый знак) találunk a redukált jelölésére.

Vannak olyan redukált tövű névszók, amelyekben vagy kemény mássalhangzó vagy olyan mássalhangzó-kapcsolat található (*p*, *k*, *g*, *m*), amely utótagjának nincs fonematikus lágy fonémapárja, pl. *kepə* 'iga', *pekə* 'has', *käd'gə* 'edény', *šel'mə* 'szem', fonetikailag [kɛpɛ̃, pɛkɛ̃, käd'gɛ̃, šel'mɛ̃]. Az ilyen fonetikai jellemzőkkel rendelkező szavakban a toldalékok előtt a redukált

magánhangzó veláris allofónja [ɛ̃] áll: *pekâ-ní* (Gen), *šel'mâ-t* (NomPl). A moksai irodalmi írás szerint itt *e ~ o* váltakozás van: *kene* : *кено-нь*, *пеке* : *пеко-нь*, *кядьге* : *кядьго-т*, *сельме* : *сельмо-т*.

c) Lappangó mássalhangzós tövek. A többtagú *i* és *u* végű névszók egy része – de nem mindegyik – a ragozás során bizonyos toldalékok előtt *j*-vel, ill. *v*-vel bővül: *šed'i* 'szív' : *šed'i-j-əń*, *vani* 'ör, pásztor' : *vani-j-əń*, *kelu* 'nyírfá' : *kelu-v-əń* (GenSg). A cirill betűs irodalmi megfelelőik: *седи* : *седиень*, *ваны* : *ваныень*, *келу* : *келувонь*.

d) A mássalhangzós tő végződhet egy mássalhangzóra vagy kapcsolatra: *sur* 'ujj', *on* 'álom', *kuz* 'lucfenyő', *kel* 'sógornő', *švet* 'világosság', *riš* 'hiúz', *käd'* 'kéz' – *jofks* 'mese', *a'akš* 'kakas', *keńkš* 'ajtó', *peńč* 'merőkanál', *puřc* 'malac', *student* 'diák' | *сур, он, куз, кел, свет, рысь, кядь* – *эфкс, атяки, кенки, пенч, пурхи, студент*.

e) A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális (lágy) vagy nem palatális (kemény) tövű szavak: *j, č, d', l', n', r', s', t', z'; č*, (sokszor) *š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v*, pl. *škaj* 'isten', *käl'* 'nyelv', *mar'* 'alma', *krovat'* 'ágy', *vrač'* 'orvos', *meš'* 'méh', *šuž'* 'árpa' – *kud'* 'ház', *ver'* 'vér', *kuz'* 'lucfenyő', *kožf'* 'levegő', *flag'* 'zászló', *vek'* 'évszázad', *pop'* 'pópa', *t'ev'* 'dolog' | *шкай, кяль, марь, кровать; врач, меш, шуж* – *куд, вер, куз; кожф, флаг, век, поп, тев*.

f) A főnév utolsó szótagközi mássalhangzójának (kemény, ill. lágy) ugyan-csak szerepe van a magánhangzós végű főnevek ragozásában, bár jóval kisebb mértékben, mint az erzében: *kizə* 'nyár, év', *pekə* 'has', *pandə* 'hegy', *šel'mə* 'szem' – *vel'ə* 'falu', *pińə* 'kutya', *kečə* 'merőkanál' | *кизэ* : *кизонь*, *пеке* : *пеконь*, *панда* : *пандонь*, *сельме* : *сельмонь* – *веле* : *велень*, *пине* : *пинень*, *кече* : *кечень*. Kemény mássalhangzó után fonetikailag [ɛ̃], lágy után pedig [ə̃] használatos, amelyeknek a cirill betűs átírásban *o*, ill. *e* felel meg.

g) A szóvégi mássalhangzó szonoritásának, azaz zöngétlen, ill. zöngés voltának is szerepe lehet egyes toldalékok alternánsai szempontjából. Párok: *p* : *b*, *t* : *d*, *t'* : *d'*, *k* : *g*, *s* : *z*, *ś* : *ž*, *š* : *ž*, *f* : *v*, pl. *kud'* 'ház', *šed'* 'híd', *oš'* 'város', *šuž'* 'árpa', *gajf'* 'lárma', *t'ev'* 'munka' | *куд, седь, ош, шуж, гайф, тев*. Nincs zöngés párja a *č*-nek: *peńč'* 'kanál', *vrač'* 'orvos' | *пенч, врач*. Csak zöngések, rezonánsok: *j, l, l', r, r', m*: *vaj* 'vaj', *kal* 'hal', *lem* 'név' | *вай, кал, лем*. A szonoránsok közül két rezonáns nazális (*n, n'*) eltér a többitől, továbbá az összes obsztruenstól: *jan* 'ösvény', *lomań* 'ember' | *ян, ломань*. Megjegyzem, hogy a moksában vannak más zöngétlen mássalhangzók is (*J, L, E, R, Ř*), ezek azonban abszolút szóvégen, tehát nominativusban nem fordulnak elő. (Részletesen l. Keresztes 2011b: 100–102!)

I. A moksa-mordvin főnevek determinatív ragozása (Det)

A determinatív ragok a szótári (alap)alakokhoz kapcsolódnak:

1. Nominativus (Det): -s, -ć, -ǎš [-cъ, -цъ, -оcъ, -ecъ] (Jevszjev 1934/1963: 327–330; Grammatika 1962: 83–88, 106–108; Grammatika 1980: 220–228; MdChr 1990: 56–57; MK 2000: 55–56).

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. Az alapalak végződhet teljes magánhangzóra, amelyhez a határozott ragozás nominativusának **-s** toldaléka járul: *moda* 'föld' : *moda-s*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-s*, *pe* 'vég' : *pe-s*, *ši* 'nap' : *ši-s*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-s*, *ul'cä* 'utca' : *ul'cä-s*, *kino* 'mozi' : *kino-s*. | A cirill betűs átírásban is egyszerű a gyakorlat: *мода* : *мода-сь*, *пакся* : *пакся-сь*, *пе* : *пе-сь*, *ши* : *ши-сь*, *точка* : *точка-сь*, *ульця* : *ульця-сь*, *кино* : *кино-сь*.

b) A tövéghangzó lehet teljes vagy redukált. A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *varma* 'szél' : *varma-s*, *tunda* 'tavasz' : *tunda-s*, *š(ə)ra* 'asztal' : *š(ə)ra-s*, *ul'cä* 'utca' : *ul'cä-s* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-s*, *vel'ə* 'falu' : *vel'ə-s*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-s*, *kežə* 'köröm' : *kežə-s* | *варма-сь*, *тунда-сь*, *шра-сь*, *ульця-сь*. A cirill átírásban a redukált magánhangzó jelölése magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik. A veláris hangrendű szavakban *a ~ o*: *киза* : *кизо-сь* stb. A palatális hangrendűekben váltakozásra nincs lehetőség, itt mindkét pozícióban egységesen *e* van: *веле-сь*, *пиче* : *пиче-сь*, *кенже* : *кенже-сь*.

A redukált tövek véghangzója előtt tehát állhat egy mássalhangzó, illetőleg mássalhangzó-kapcsolat. A szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatok egy része után a redukált tőhangzó kiesik a toldalék előtt. Ilyenek – általában – a következő szekvenciákra végződő tövek: *-kə*, *-gə*, *-tə*, *-də*, *-d'ə*, *-mə*, *-cə*, pl. *pandə* 'hegy' : *pand-s*, *šuftə* 'fa' : *šuft-s*, *piŋgə* 'idő' : *piŋg-s*, *käd'gə* 'edény' : *käd'g-s*, *ärkə* 'tó' : *ärk-s*, *šel'mə* 'szem' : *šel'm-s*, *lofcə* 'tej' : *lofc-s* | *панда*, *пандо-* : *панд-сь*, *шүфта*, *шүфто-* : *шүфт-сь*, *пинге* : *пинг-сь*, *кядьге* : *кядьг-сь*, *ерьхке* : *ерьхк-сь*, *сельме* : *сельм-сь*, *лофца*, *лофцо-* : *лофц-сь*.

c) A lappangó mássalhangzós tövek az egyalakú tövek szerint ragozódnak, tehát a *v*, ill. *j* betoldás nem jelenik meg a toldalék előtt: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-s*, *šed'i* 'szív' : *šed'i-s*, *vani* 'pásztor' : *vani-s*. A cirill betűs átírásban: *келу* : *келу-сь*, *седу* : *седу-сь*, *ваны* : *ваны-сь*.

d) Mássalhangzó után a rag ugyancsak **-s** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-s*, *sur* 'ujj' : *sur-s*, *ved'* 'víz' : *ved'-s*, *pej* 'fog' : *pej-s*, *jofks* 'mese' : *jofks-s*, *piks* 'kötél' : *piks-s*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-s*, *bazar* 'piac' : *bazar-s*, *pop* 'pap' : *pop-s*, *vrač* 'orvos' : *vrač-s*. | A cirill betűs

átírásban: *нал-сь, сур-сь, ѓфкс-сь, анжел-сь, базар-сь, поп-сь, врач-сь*. Szibilánsok és affrikáták után magyar fül is tisztán hallja a palatalizált toldaléknak a tőhöz simulását!

Nazális (*n, ŋ*) után a toldalék affrikáta alternánsa **-ć [-цѣ]** használatos: *on* 'álm' : *on-ś* > *-ć*, *lomań-ś* > *-ć*. A cirill betűs átírás fonetikus: *он-цѣ, ломан-цѣ*. Érdekes, hogy az *m* végű tövekben nem történt *ś* > *ć* affrikáció (**l'em-ć*). Nyelvjárásokban likvidák után is tapasztalható affrikáció.

Látható, hogy a szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy, tehát például: *tol* 'tűz' : *tol-ś*, *kāl* 'nyelv' : *kāl-ś*, *karks* 'öv' : *karks-ś*, *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-ś*. Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-сь*, *кяль* : *кяль-сь*, *каркс* : *каркс-сь*, *кенкиш* : *кенкиш-сь*.

e) A tő mássalhangzójának minősége sem releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, ć, d', l', ŋ, r', ś, t', ź; ċ, š, ž* – *c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v*. A határozott ragozás nominativusa *-ś* előhangzó nélkül kapcsolódik a mássalhangzós tőhöz. Néhány nazális (*n, ŋ*) után a toldalék affrikálódik (l. az előző pontot).

Veláris és palatális párok:

- t – t'*: *śvet* 'világ' : *śvet-ś* (*свет-сь*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-ś* (*кровать-сь*)
d – d': *kud* 'ház' : *kud-ś* (*куд-сь*), *käd'* 'kéz' : *käd'-ś* (*кядь-сь*)
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-ś* (*пикс-сь*), *riś* 'hiúz' : *riś-ś* (*рысь-сь*)
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ś* (*куз-сь*), *kelaž* 'róka' : *kelaž-ś* (*келазь-сь*)
c – ć: *puřc* 'malac' : *puřc-ś* (*пурц-сь*), *grać* 'varjú' : *grać-ś* (*граць-сь*)
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-ś* (*кел-сь*), *kal'* 'nyírfa' : *kal'-ś* (*каль-сь*)
r – r': *ver* 'vér' : *ver-ś* (*вер-сь*), *mař* 'alma' : *mař-ś* (*марь-сь*)
n – ŋ: *san* 'ér' : *san-ć* (*сан-цѣ*), *lomań* 'ember' : *lomań-ć* (*ломань-цѣ*)

Palatalizáltnak számítanak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j*: *škaj* 'isten' : *škaj-ś* (*шкай-сь*)
ć: *vrač* 'orvos' : *vrač-ś* (*врач-сь*)
š: *meš* 'méh' : *meš-ś* (*меш-сь*)
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-ś* (*шуж-сь*)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b*: *pop* 'rópa' : *pop-ś* (*поп-сь*), *klub* 'klub' : *klub-ś* (*клуб-сь*)
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-ś* (*век-сь*), *flag* 'zászló' : *flag-ś* (*флаг-сь*)
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-ś* (*кожф-сь*), *snav* 'borsó' : *snav-ś* (*снав-сь*)
χ: *gréχ* 'bűn' : *gréχ-ś* (*грех-сь*)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pekə* 'has' : *pekə-s*, *piňə* 'kútya' : *piňə-s*. – Mint fentebb láttuk, a szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatok egy része után a redukált tőhangzó kiesik a toldalék előtt, pl. *pangə* 'gomba' : *pang-s*, *piňgə* 'idő' : *piňg-s*, *äřkə* 'tó' : *äřk-s*, *pandə* 'hegy' : *pand-s*, *šelmə* 'szem' : *šelm-s* | *neke* : *neko-cь*, *pine* : *pine-cь*, *panga* : *panz-cь*, *pinze* : *pinz-cь*, *erьhke* : *erьhьk-cь*, *panda* : *pand-cь*, *selьme* : *selьm-cь*.

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns: *p* – *b*; *t* – *d*; *k* – *g*; *s* – *z*; *f* – *v* + *-s* (*-cь*), pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-s* (*capaz-cь*); ill. *t'* – *d'*; *š* – *ž*; *š* – *ž* + *-s* (*-cь*), pl. *kelaž/-s* 'róka' : *kelaž-s* (*kelazь-cь*). Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: *l* – *l'*, *r* – *r'*, pl. *kal* 'hal' : *kal-s* (*kal-cь*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-s* (*каль-cь*). Kivétel az *n* – *ń* pár, amely után a határozott ragozás affrikáta alternánsa használatos: *san* 'ér' : *san-ć* (*сан-ць*), *lomań* 'ember' : *lomań-ć* (*ломань-ць*).

Az irodalmi írás csak a laterálisok utáni lágyjelet tartja meg: *kal* 'hal' : *kal-s* (*кал-cь*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-s* (*каль-cь*). Véleményem szerint nemcsak itt, hanem más hasonló szekvenciák esetében is meg kellett volna tartani a lágyjelet. A fenti példák megadásában én ennek megfelelően járok el, hiszen ennek híján más tőtípusokban nem lehetne különbséget tenni a kemény és lágy tő között, pl. *mir* 'világ' : *mir-s* (*мур-cь*) – *vir* 'erdő' : *vir-s* (*вур-cь*) | *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-s* (*capaz-cь*) – *kelaž* 'róka' : *kelaž-s* (*kelazь-cь*). Ugyanezen a véleményen volt moksa informátorom, Ny. V. Butilov is! (L. még az e-pontot!)

Összefoglalóul megállapíthatjuk, hogy a határozott ragozás nominatívusának kapcsolódási szabályai egyszerűek: 1) Az *-s* toldalék legtöbbször a szótári alakhoz (NomSgIndet) járul, függetlenül a végződéstől: *keńkš-s* 'ajtó'. 2) A nazális után a toldalék affrikálódik: *on* 'álom' : *on-ć*. 3) A szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatok egy része utáni (*-C* + *kə*, *gə*, *də*, *d'ə*, *mə*) szekvencia redukált tőhangzója kiesik: *pangə* 'gomba' : *pang-s*.

2. Genitivus(-accusativus) (Det): -t' [-mb] (Jevszjev 1934/1963: 328–330; Grammatika 1962: 83–88, 108–112; Grammatika 1980: 155, 161–163; MdChr 1990: 56; MK 2000: 55–56).

Az előző ponthoz képest megfogalmazható, hogy a determinatív genitivus-accusativus ragjának nincsenek alternánsai, és túlnyomó részt a névszó szótári alakjához (NomSgIndet) kapcsolódik. Egyetlen kivételként említhető, hogy mindazokban a szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó szavakban, amelyekben a szóvégi redukált hang kiesik, ugyanez történik a *-t'* előtt is, tehát *kal* 'hal' : *kal-s* (NomSgDet) – *kal-t'* (GenSgDet), *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-s* – *keńkš-t'*, de *pangə* 'gomba' : *pang-s* – *pang-t'* | *кал-ть*, *кенкиш-ть*, *панг-ть*.

Ez a genitivusi forma szolgál alapul a legtöbb analitikus függő esetnek, amelyhez egy névutó megfelelő esetragos alakja járul, pl. *eřkt' esə* (InessDet), *eřkt' es* (IllDet), *eřkt' estə* (ElatDet), *eřkt' ezga* (ProlatDet) stb. (L. alább!)

3. Dativus(-allativus) (Det): -t'i [-mu] (Jevszevjev 1934/1963: 329–333; Grammatika 1962: 97–98, 112–115; Grammatika 1980: 155–156, 163–164; MdChr 1990: 56; MK 2000: 55–56).

Túlnyomórészt a névszó szótári alakjához kapcsolódik, ahogyan a genitivusi alak is. Egyetlen kivételként említhető, hogy mindazokban a szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó szavakban, amelyekben a szóvégi redukált hang kiesik, ugyanez történik a *-t'* előtt is, tehát *kal* 'hal' : *kal-s* (NomSgDet) – *kal-t'i* (DatSgDet), *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-s* – *keńkš-t'i*, de *pangə* 'gomba' : *pang-s* – *pang-t'i* stb. Másik út: a dativus a genitivusból mechanikusan *-i* hozzáadásával formálható.

Megjegyzem, hogy a toldaléknak – kemény mássalhangzó után, az egyes szám 3. személyű birtokos személyragok után – van palatalizálatlan *-ti*, *-di* változata is (MK 2000: 59, 62). (L. lejjebb!)

A fenti, grammatikai eseteken kívül további szintetikus alakok nem használatosak a moksában.

4. Helyhatározói és egyéb függő esetek

A függő esetek nagy része – az erzával ellentétben – csak analitikusan fejezhető ki. A konstrukció a határozott ragozás genitivusára épül, amelyhez egy névutó (az *es-* improduktív névmástő) megfelelő esetragos alakja járul. Megjegyzendő, hogy a névmástőnek történetileg nincs köze a *še* mutató névmáshoz, sem pedig az *eš* visszahatónévmáshoz. A ritkább esetragoknak a moksában nem használatosak a határozott formájuk. Összefoglalva:

Determinatív	M	E
Helyhatározói esetek		
Ablativus (honnan?)	<i>-t' ezdə</i>	<i>-do/to/d'e/te-ńt'</i>
Illativus (hova?)	<i>-t' es</i> (~ Dat-All)	<i>-ńt' ejs ~ -ńt'eń</i>
Inessivus (hol?)	<i>-t' esə</i>	<i>-ńt' ejse ~ -so/se-ńt'</i>
Elativus (honnan?)	<i>-t' estə</i> (~ Abl)	<i>-ńt' ejste ~ -sto/ste-ńt'</i>
Prolativus (merre?)	<i>-t' ezga</i>	<i>-ńt' ezga ~ -va/ga/ka-ńt'</i>
Lativus (hova?)	—	—

Egyéb határozói esetek

Abessivus (-talanul)	—	-vtomo/vt'eme-ńt'
Translativus (-vá, -vé, -ként)	—	-kso/kse-ńt'
Comparativus (-nyi)	— (-t' eška)	-ška-ńt'
Causativus (-ért)	— (-t'ksa < *-inksə)	—

A szakirodalomban (Jevszevjev 1934/1963: 329) szórványosan találhatók még olyan alakok is, mint *пача-ть лаца* (*ladsə*) 'lepényként' (TranslDet). Ennek a névutós szerkezetnek a jelentése 'módjára, -ként'. A *ladsə* a *lad* 'mód' (< or. *лад* 'ua.') szó inessivusi alakja. A causativus a nyugati nyelvjárásokban fordul elő (Feoktistov – Saarinen 2005: 52).

A **többes determinatív formák** alapja a határozatlan névragozás többes nominativusa, amely a szótárakban a névszó második szótári alakja. Idézzük föl ennek az alaknak a kapcsolódási szabályait!

Nominativus pluralis (Indet): -t, -t' [-m, -mb] (Jevszevjev 1934/1963: 321–323, 323–327; Grammatika 1962: 76–79; Grammatika 1980: 145–148; MdChr 1990: 55–56; MK 2000: 41–46; Keresztes 2012: 112–114)

A többes szám jele szerepel a legtöbb mordvin szótárban az egyes nominativus után a főnév másik alapalapjaként. A legtöbb fonetikai változás ugyanis ez előtt a toldalék előtt következik be. A moksában a többes jel előtti zöngéségi hasonulás (= zöngétlenedés) fonetikailag legtöbbször jelölt. Megjegyzendő, hogy a határozatlan főnévragozásban az indeterminatív ragozásnak nincs esetparadigmája, csak többes nominativusa. Minthogy más toldalékok előtt ma már a fonematikus írásmód dominál a cirill betűs irodalmi átírásban, azaz nem jelölik a zöngesség szerinti asszimilációkat és összeolvadásokat (*кядь-кс, -с [кятъ-кс, кя-ц]* | *куд-кс, -с [кут-кс, куц]* stb.), véleményem szerint itt sem feltétlenül indokolt a fonetikus eljárás, tehát (*куч-т* helyett inkább *куз-т* lenne a helyes). Az anyanyelvi beszélők minden bizonnyal automatikusan tudják ezeket a fonetikai változásokat, és az iskolások számára is nyilvánvalóvá válnának a morfémák kapcsolódási szabályai. A következőkben a finnugor átírás fonematikus változatában közlöm a legfőbb típusokat, és megadom a cirill betűs irodalmi írás betű szerinti változatát is. A többes jel minden esetben egyetlen mássalhangzóból áll (-t, -t'), amely változatok jelzik az ősi hangrendet és illeszkedést, illetőleg a régi idők szabályainak reliktumai. (Vö. Keresztes 2012: 112–114.)

a) A tövéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó. A többes jel teljes magánhangzó után **-t**: *šorma* 'levél' : *šorma-t, pakšä* 'szántó föld' : *pakša-t, p'ä* 'fej' : *p'ra-t, ši* 'nap' : *ši-t, kino* 'mozi' : *kino-t* | *мода-т, сёрма-т, пакся-т, пря-т, ши-т, кино-т*.

b) A tövéghangzó lehet teljes vagy redukált. A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *varma* 'szél' : *varma-t*, *tunda* 'tavasz' : *tunda-t*, *š(ə)ra* 'asztal' : *š(ə)ra-št*, *ul'čä* 'utca' : *ul'ča-t* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-t*, *vel'ə* 'falu' : *vel'ə-t*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-t*, *keňžə* 'köröm' : *keňžə-t*, *šél'mə* 'szem' : *šél'mə-t*, *käd'gə* 'edény' : *käd'gə-t* | *варма-м*, *тунда-м*, *шра-м*, *ульця-м* stb. A cirill betűs átírásban a redukált magánhangzó jelölése veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában történik: *киза* : *кизо-м*, *сельме* : *сельмо-м*, *кядьге* : *кядьго-м* stb. A palatális hangrendűekben váltakozásra nincs lehetőség. Itt mindkét pozícióban egységesen *e* van: *пиче* : *пиче-м*, *кенже* : *кенже-м*.

A redukált tövek véghangzója előtt állhat egy mássalhangzó, illetőleg mássalhangzó-kapcsolat. A szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatok egy része után a redukált tőhangzó kiesik a toldalék előtt. Ilyenek a következő szekvenciákra végződő tövek: *-kə*, *-gə*, *-tə*, *-də*, *-d'ə*, pl. *pandə* 'hegy' : *pand-t*, *paŋə* 'gomba' : *paŋ-t*, *šuftə* 'fa' : *šuft-t*, *piŋgə* 'idő' : *piŋg-t*, *t'äšt'ə* 'csillag, jel' : *t'äšt-t'*, *ärkə* 'tó' : *ärk-š* | *панда*, *пандо-* : *пант-м*, *панга*, *панго-* : *панк-м*, *шүфта*, *шүфто-* : *шүфт-м*, *пинге* : *пинк-м*, *тяште* : *тяшт-мь*, *ерьхе* : *ерьх-м*.

Vannak olyan redukált tövű névszók, amelyekben vagy kemény mássalhangzó vagy olyan mássalhangzó-kapcsolat található, amely utótagjának nincs fonematikus lágy (*p*, *k*, *g*, *m*) fonémapárja, pl. *kepə* 'iga', *pekə* 'has', *käd'gə* 'edény', *šél'mə* 'szem', fonetikailag [kəpɛ̃, pɛkɛ̃, käd'gɛ̃, šél'mɛ̃]. Az ilyen fonetikai jellemzőkkel rendelkező szavakban a toldalékok előtt a redukált magánhangzó veláris allofónja [ə] áll: *pekə-ń* (Gen), *šél'mə-t* (NomPl). A moksa irodalmi írás szerint itt *e* ~ *o* váltakozás van: *кене* : *кено-ть*, *пекe* : *пекo-ть*, *кядьге* : *кядьго-м*, *сельме* : *сельмо-м*.

c) Lappangó mássalhangzós tövek. A többtagú *i* és *u* végű névszók a ragozás során a többes jel előtt *j*-vel, ill. *v*-vel bővülnek: *šedi* 'szív' : *šedi-j-t'* [-jʃ], *vani* 'őr, pásztor' : *vani-j-t'* [-jʃ], *kelu* 'nyírfa' : *kelu-v-t* [-ft]. A cirill betűs megfelelők: *седу* : *седух-ть*, *ваны* : *ваных-ть*, *келу* : *келу-фт*. A *j*-tövek után a többesjelnek *-t'* alternánása van. Ugyanígy a többi palatalizált mássalhangzó után is ezt használják.

d) A mássalhangzós tő végződhet egy mássalhangzóra vagy kapcsolatra. Mássalhangzók után minden esetben a jel *-t/-t'* előhangzó nélküli változatai használatosak. – Megjegyzem, hogy a toldalékolás szempontjából ez nem releváns, hiszen a jel mindig a mássalhangzós tőhöz törekszik: *pop* 'pap' : *pop-t*, *vrač* 'orvos' : *vrač-t*, *jofks* 'mese' : *jofks-t*, *atakš* 'kakas' : *atakš-t*, *keňkš* 'ajtó' : *keňkš-t*, *veňč* 'csónak' : *veňč-t*, *purc* 'malac' : *purc-t*. – Ez tapasztalható a b) pontban tárgyalt redukált magánhangzós végződés elíziójában is: *oftə* 'medve' :

oft-t, tǎštǎ 'csillag' : *tǎšt-t'*. – A véghangzó veláris, ill. palatális voltától füg-
gően van *-t*, ill. *-t'* változat: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-t*, *riš* 'hiúz' : *riš-t'*. Fontos je-
lenség az a kiterjedt zöngétlenedés, amely a toldalék előtti zöngés mássalhang-
zókat regresszíve hasonítja: *kud* 'ház' : *kud-t*, *ved'* 'víz' : *ved-t'*, *kal* 'hal' : *kal-t*,
kal' 'füzfa' : *kal-t'*, *kel* 'sógornő' : *kel-t*, *kāl* 'nyelv' : *kāl-t'*, *mar* 'halom' : *mar-t*,
viř 'erdő' : *viř-t'*, *kuj* 'kígyó' : *kuJ-t'*; és nem fonetikusán: [kut-t, veř-t', kaL-t,
kaL-t', keL-t, kāl-t', maR-t, viř-t', kuJ-t'], ahogyan a cirill betűs írás jelöli: *кут-т*,
вет-ть, *калх-т*, *кальх-ть*, *келх-т*, *кяльх-ть*, *марх-т*, *вирьх-ть*, *куйх-ть*
stb. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-t*, *ba-*
zar 'piac' : *bazar-t* | *ангелх-т*, *базарх-т*.

A *-t/-t'* [-*m/-mь*] előtt két nazális (*n*, *ń*) asszimilálódik a toldalékhoz: *on*
'álom' : *on-t* > *ot-t*, *lomań* 'ember' : *lomań-t'* > *lomať-t'*, *okean* 'óceán' : *oke-*
an-t > *okeat-t*. A cirill betűs átírás fonetikus: *om-т*, *ломат-ть*, *океат-т*. Érde-
kes, hogy az *m*-re végződő főnevekben a többen *m* > *p* hasonulás megy végbe:
lem 'név' : *lem-t* > *lep-t*, *jam* 'kása' : *jam-t* > *jap-t* | *лем* : *леп-т*, *ям* : *яп-т*.

e) A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy
nem palatális, kemény tövű szavak: *j*, *ć*, *d'*, *l'*, *ń*, *ř*, *ś*, *t'*, *ź* | *č*, *š*, *ž* – *c*, *d*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*,
t, *z* | *b*, *f*, *g*, *χ*, *k*, *p*, *v*. Kemény mássalhangzó után *-t*, lágy után *t'* használatos:

t – t': *stud'ent* 'diák' : *stud'ent-t* (*студент-т*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-t'*
(*кровать-ть*)
d – d': *kud* 'ház' : *kud-t* (*кут-т*), *kād'* 'kéz' : *kād'-t'* (*кят-ть*)
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-t* (*пикс-т*), *riš* 'hiúz' : *riš-t'* (*рыс-ть*)
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-t* (*кус-т*), *kelaz'* 'róka' : *kelaz'-t'* (*келас-ть*)
c – ć: *purc* 'malac' : *purc-t* (*пурх-т*), *grać* 'varjú' : *grać-t'* (*грац-ть*)
n – ń: *san* 'ér' : *san-t* (*сам-т*), *lomań* 'ember' : *lomań-t'* (*ломат-ть*)
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-t* (*келх-т*), *kal'* 'nyírfa' : *kal'-t'* (*кальх-ть*)
r – ř: *ver* 'vér' : *ver-t* (*верх-т*), *mař* 'alma' : *mař-t'* (*марьх-ть*)
j: *škaj* 'isten' : *škaj-t'* (*шкайх-ть*)

A többes jel szempontjából keménynek számítanak:

č: *vrač* 'orvos' : *vrač-t* (*врач-т*)
š: *meš* 'méh' : *meš-t* (*меиш-т*)
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-t* (*шуж-т*)

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *škap* 'szekrény' : *škap-t* (*шкан-т*), *klub* 'klub' : *klub-t* (*клуб-т*)
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-t* (*век-т*), *flag* 'zászló' : *flag-t* (*флак-т*)
f – v: *počf* 'liszt' : *počf-t* (*ночф-т*), *tev* 'dolog' : *tev-t* (*теф-т*)
χ: *gréχ* 'bűn' : *gréχ-t* (*грех-т*)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó(k) kemény, ill. lágy minősége tekintetében. Érdekes, hogy a redukált magánhangzó megmaradása, ill. kiesése nehezen köthető szabályhoz, ingadozik: *pekə* 'has' : *pek-t*, *kepə* 'iga' : *kep-t*, *kečä* 'merőkanál' : *keč-t*, de *piňə* 'kutya' : *piňə-t*, *vel'ə* 'falu' : *vel'ə-t* | *неке* : *нек-т*, *кене* : *кен-т*, *пине* : *пине-т*, *веле* : *веле-т*. A fenti példák alapján mégis valószínűsíthető, hogy a kemény mássalhangzó utáni redukált inkább kiesik, a palatalizált utáni viszont megmarad. Mint fentebb (l. a b-pontot) láttuk, a szóbeljeji mássalhangzó-kapcsolatok egy része után a redukált tőhangzó kiesik a toldalékok előtt, pl. *nurdə* 'szánkó' : *nurd-t*, *šuftə* 'fa' : *šuft-t*, *t'äštə* 'csillag, jel' : *t'äšt-t'*, *äřkə* 'tó' : *äřk-t* | *нурда*, *нурдо-* : *нурт-т*, *шүфма*, *шүфто-* : *шүфт-т*, *тяште* : *тяшт-т*, *ерьхе* : *ерьхк-т*. – Néhány érdekes kivétel: *šel'mə* 'szem' : *šel'mə-t*, *käd'gə* 'edény' : *käd'gə-t* | *сельме* : *сельмот*, *кядьге* : *кядьго-т*. Ezekben a példákban – noha a nominativusban palatális színezetű redukált van – a többes jel előtt az nem esik ki, hanem a kapcsolat utolsó kemény mássalhangzója miatt velarizálódik. Ezt az irodalmi nyelv *e ~ o* ingadozással jelzi.

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta nem releváns a fonematikus írásban:

- p – b*: *pop* 'rópa' : *pop-t* (*non-т*) *klub* 'klub' : *klub-t* (*клуб-т*)
t – d: *tarad*, *-t* 'faág' : *tarad-t* (*тарам-т*)
k – g: *unək* 'unoka' : *unək-t* (*унок-т*), *flag* 'zászló' : *flag-t* (*флак-т*)
š – ž: *oš* 'város' : *oš-t* (*ош-т*), *šuz* 'árpa' : *šuz-t* (*шущ-т*)
s – z: *saraz/s* 'tyúk' : *saraz-t* (*сарас-т*)
t' – d': *vlašt* 'hatalom' : *vlašt-t'* (*власт-т*), *käd'* 'kéz' : *käd'-t'* (*кят-т*)
ś – ź: *kelaž/ś* 'róka' : *kelaž-t'* (*келас-т*)
f – v: *počf* 'liszt' : *počf-t* (*почф-т*), *t'ev* 'munka' : *t'ev-t* (*теф-т*)

5. Nominativus pluralis (Det): -t'ňə [-тне, -не] (Jevszevjev 1934/1963: 327–330; Grammatika 1962: 83–88; Grammatika 1980: 151–181; MdChr 1990: 56–57, 195; MK 2000: 54–57).

A determinatív többes számot a határozatlan ragozás többes számához toldott *-ňə* [fonetikusán: *-ňě/-ňä*] determináns elemmel alkotjuk (cirill betűs átírásban *-тне*). A határozatlan többes nominativust a nagyobb szótárak mint a névszó legfontosabb alapalakját megadják. Mint már többször hangsúlyoztuk, a moksa irodalmi nyelv a fonetikus szempontokat részesíti előnyben. Be kell látnunk, hogy sokszor ez praktikusabb eljárás a fonematikus írásmóddal szemben.

A magánhangzós tövek utáni többes jel megmarad keménynek, ami miatt a szóvégi *ä* helyett *a* áll, ám a következő *ń* palatalizálja a *t*-t, így a határozott ragozás többese: *val'mä* 'ablak' : *val'ma-t* 'ablakok' : *val'mä-t'ńä* 'az ablakok' | *vel'ä* 'falu' : *vel'ät* 'faluk' : *vel'ät'ńä* 'a faluk'. Cirill átírásban: *вальмя* : *валь-мат* : *вальмятне* | *веле* : *велет* : *велетне*. – A szóvég és a toldalék alkotta mássalhangzó-kapcsolat *-t*-eleme viszont a torlódás közepéről, tehát a mássalhangzós tövekben, szabályszerűen kiesik: *-C(C)-t-ńä* > *-C(C)-ńä*, pl. *meš* 'méh' : *mešt* 'méhek' : *mešt'ńä* 'a méhek' | *kuz* 'fenyő' : *kuzt* 'fenyők' : *kuzt'ńä* 'a fenyők' | *mar* 'alma' : *mart* 'almák' : *mart'ńe* 'az almák'. A *t* többes jel előtti zöngés mássalhangzók – mint fentebb láttuk – szabály szerint zöngétlenednek, tehát [kust, mařt]; ezt a moksa irodalmi írás figyelembe veszi; a fenti példák tehát: *меш* : *мешт* : *мешне* | *куз* : *куст* : *кусне* | *марь* : *марьхть* : *марьхне*.

Többek között ezzel a zöngétlenedéssel állt elő olyan fonetikai helyzet, amelyben a likvidák (*l, l', r, r'*) zöngétlen változatai és a zöngétlen *j* is fonémává váltak. Minthogy a determinatív genitivus rag (*-t' < *-ńt'*) mindig a nominativushoz járul, a többes jel (*-t/-t'*) előtt pedig zöngétlenedés következik be, ennek következtében olyan minimális párok keletkeztek, amelyekben a ritka zöngétlen hangok (*L, L, R, R', J*) fonematizálódtak, pl. *kal'* 'fűzfa' : *kaL't'* (NomPl) : *kaL't'* (GenSgDet) | *käl'* 'nyelv' : *käL't'* : *käl't'* | *vir'* 'erdő' : *vir't'* : *vir't'* | *kuj'* 'kígyó' : *kuJ't'* : *kuj't'*. Irodalmi átírásban: *каль* : *кальхть* : *кальть* | *кяль* : *кяльхть* : *кяльть* | *вирь* : *вирьхть* : *вирьть* | *куй* : *куйхть* : *куйть*. Hasonló minimális párok születtek a determinatív ragozás többes nominativusa és a deminutív képzős formák között, pl. *vir'ńä* 'az erdők' : *vir'ńä* 'kis erdő' | *kuJ'ńä* 'a kígyók' : *kuj'ńä* 'kis kígyó', cirill fonetikus írásban: *вирьхне* : *вирьня* | *куйхне* : *куй-ня* stb. (Vö. Keresztes 1987: 110–111.)

6. Genitivus pluralis (Det): *-t'ńä-ń [-тне-нь, -не-нь]* (Jevszjev 1934/1963: 327–330; Grammatika 1962: 83–88; Grammatika 1980: 151–181; MdChr 1990: 56–57, 195; MK 2000: 54–57).

Könnyen képezhető a többes nominativusból egy *-ń* genitivus rag hozzátoldásával, pl. *moda-t'ńä-ń* 'föld', *vel'ä-t'ńä-ń* 'falu', *vir'-t'ńä-ń* 'erdő', *kaL'-t'ńä-ń* 'fűzfa' | *мода-тне-нь*, *веле-тне-нь*, *вирьх-не-нь*, *кальх-не-нь*.

7. Dativus pluralis (Det): *-t'ńä-ńd'i [-тне-нди, -не-нди]* (Jevszjev 1934/1963: 327–330; Grammatika 1962: 83–88; Grammatika 1980: 151–181; MdChr 1990: 56–57, 195; MK 2000: 54–57).

Könnyen képezhető a többes genitivusból egy *-d'i* dativus rag hozzátoldásával, pl. *moda-t'ńä-ń-d'i*, *vel'ä-t'ńä-ń-d'i*, *vir'-t'ńä-ń-d'i*, *kaL'-t'ńä-ń-d'i* | *мода-тне-н-ди*,

веле-тне-н-ди, вирьх-не-н-ди, кальх-не-н-ди. Vagy a többes nominativusból is ugyanezt az eredményt kapjuk egy *-ńđi* toldalék hozzáadásával, pl. *мода-тńđ-ńđi, вел'э-тńđ-ńđi, вир'тńđ-ńđи, кал'тńđ-ńđи* | *мода-тне-нди, веле-тне-нди, вирьх-не-нди, кальх-не-нди*.

8. Helyhatározói és egyéb függő esetek analitikusan (Jevszjev 1934/1963: 327–330; Grammatika 1962: 83–88; Grammatika 1980: 151–181; MdChr 1990: 56–57, 195; MK 2000: 54–57).

Az egyes számhoz hasonlóan a moksában többes számban is analitikus formák alakultak ki néhány függő esetben. Az erzával összevetve a következő azonos és eltérő vonásokat láthatjuk:

Determinatív	M	E
Helyhatározói esetek		
Ablativus (honnan?)	<i>-t'ńđń ezđə</i>	<i>-tne/tńe-d'e</i>
Illativus (hova?)	<i>-t'ńđń es (~ Dat-All)</i>	<i>-tne/tńe-s ~ -tńeń ejs</i>
Inessivus (hol?)	<i>-t'ńđń esə</i>	<i>-tne/tńe-se ~ -tńeń ejse</i>
Elativus (honnan?)	<i>-t'ńđń estə (~ Abl)</i>	<i>-tne/tńe-ste ~ -tńeń ejste</i>
Prolativus (merre?)	<i>-t'ńđń ezga</i>	<i>-tne/tńe-va ~ -tńeń ezga</i>
Lativus (hova?)	—	<i>-tne/tńe-v</i>
Egyéb határozói esetek		
Abessivus (-talanul)	—	<i>-tne/tńe-vteme</i>
Translativus (-vá, -vé, -ként)	—	<i>-tne/tńe-ks</i>
Comparativus (-nyi)	— (<i>-t'ńđń eška</i>)	<i>-tne/tńe-ška</i>
Causativus (-ért)	— (<i>-t'ńđń-ksə < *inksə</i>)	—

A szakirodalomban (Jevszjev 1934/1963: 329) szórványosan találhatók még olyan alakok is, mint *пача-тьнень лаца* (TranslDet), *пача-тне-фтема* (AbessDet). Ez utóbbi ugyancsak szabálytalan forma! A moksca causativusra I. Feoktistov – Saarinen (2005: 52)! – Az erza többes lativusi alakot csak Rueternél találtam (2010: 99).

Összegzés. A többes határozott alakok a határozatlan ragozás többes nominativusára épülnek. Alaktani szempontból ezért a toldalékokban nem mutatkoznak a határozatlan ragozás egyes számához hasonló morfológiai alternációk.

II. A moksa-mordvin főnév birtokos személyragozása (Px)

Az erza és a moksa névragozás legnagyobb, áthidalhatatlan különbségei a birtokos személyragozás grammatikai eseteiben (nominativus, genitivus, dativus) mutatkoznak.

A moksa irodalmi nyelvben egyéb, ritkább nyelvjárási alakok nem vertek gyökeret. (Vö. Jevszjevjev 1934/1963: 330–334; Grammatika 1962: 90–96; Grammatika 1980: 182–209; MdChr 1990: 57–60, 197; MK 2000: 58–64; Feoktistov – Saarinen 2005: 48, 52; Keresztes 2011b: 99–116; 2012: 101–124.)

1. Egyes szám 1. személy: egy birtok ('enyém')

1.1. Nominativus: *-žə, -žü, -əžə, -əžü [-ze, -oze, -eze, -ozja, -ezja]*. Paasonen *-žē* (1909: 04), Jevszjevjev *-зя* (1934/1963: 331), Feoktistov – Saarinen *-žä* (2005: 48).

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után *-žə* áll: *moda* 'föld' : *moda-žə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-žə*, *pe* 'vég' : *pe-žə*, *ši* 'nap' : *ši-žə*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-žə*, *ul'čä* 'utca' : *ul'čä-žə*, *kino* 'mozi' : *kino-žə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *мода* : *мода-зе*, *пакся* : *пакся-зе*, *пе* : *пе-зе*, *ши* : *ши-зе*, *точка* : *точка-зе*, *ульця* : *ульця-зе*, *кино* : *кино-зе*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-žə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-žə* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-žə*, *pandə* 'hegy' : *pandə-žə*, *šelmə* 'szem' : *šelmə-žə*, *pičə* 'fenyő' : *pičəžə*, *keňžə* 'köröm' : *keňžə-žə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза* : *кизо-зе*, *панда* : *пандо-зе*, *сельме* : *сельмо-зе* – *пиче* : *пиче-зе*, *кенже* : *кенже-зе*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitívusszal ellentétben – a nominativushoz járul. A birtokos személyrag tehát a változatlan alapalakhoz kapcsolódik: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-žə*, *šed'i* 'szív' : *šed'i-žə*, *vani* 'pásztor' : *vani-žə*. A cirill betűs átírásban: *келу* : *келу-зе*, *седу* : *седу-зе*, *ваны* : *ваны-зе*.

d) Mássalhangzó után a rag *-əžə* alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-əžə*, *on* 'álm' : *on-əžə*, *sur* 'ujj' : *sur-əžə*, *ved'* 'víz' : *ved'-əžə*, *pej* 'fog' : *pej-əžə*, *jofks* 'mese' : *jofks-əžə*, *piks* 'kötél' : *piks-əžə*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-əžə*, *bazar* 'piac' : *bazar-əžə*, *pop* 'pap' : *pop-əžə*, *vrač* 'or-

vos' : *vrač-ə́ə*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tövéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. | A cirill betűs átírás ezt a különbséget fonetikus elvek alapján jelöli, tehát *нал-озе, он-озе, сур-озе, вед-езе, пей-езе, ёфкс-озе, ангел-озе, базар-озе, пон-озе, врач-езе*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-ə́ə*, *käl* 'nyelv' : *käl-ə́ə*, *karks* 'öv' : *karks-ə́ə*, *keñkš* 'ajtó' : *keñkš-ə́ə*. Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-озе, кяль* : *кял-езе, каркс* : *каркс-озе, кенки* : *кенки-езе*.

e) A tö mássalhangzójának palatális (lágy), ill. veláris (kemény) volta a fonematikus írásban nem releváns: *j, ć, d', l', n', r', s', t', ź; č, š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v*

Veláris és palatális párok:

t – t': *švet* 'világ' : *švet-ə́ə* (*свет-озе*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-ə́ə* (*кровать-езе*)

d – d': *kud* 'ház' : *kud-ə́ə* (*куд-озе*), *käd'* 'kéz' : *käd'-ə́ə* (*кяд-езе*)

s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-ə́ə* (*пикс-озе*), *riś* 'hiúz' : *riś-ə́ə* (*рыс-езе*)

z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ə́ə* (*куз-озе*), *l'ivə́ž* 'verejték' : *l'ivə́ž-ə́ə* (*ливоз-езе*)

c – ć: *puřc* 'malac' : *puřc-ə́ə* (*пурч-озе*), *grać* 'varjú' : *grać-ə́ə* (*грац-езе*), de: *tañac* 'tánc' : *tañac-ə́ə* (*танец-езе*)! (A szóvégi mássalhangzó a második szótagi palatális magánhangzó miatt minden bizonnyal -ć.)

n – n': *san* 'ér' : *san-ə́ə* (*сан-озе*), *lomañ* 'ember' : *lomañ-ə́ə* (*ломан-езе*)

l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-ə́ə* (*кел-озе*), *kał* 'nyírfa' : *kał-ə́ə* (*кал-езе*)

r – r': *bazar* 'piac' : *bazar-ə́ə* (*базар-озе*), *mař* 'alma' : *mař-ə́ə* (*мар-езе*)

Palatalizáltak számítnak a moksában még a következő mássalhangzók is:

j: *škaj* 'isten' : *škaj-ə́ə* (*шкай-езе/шка-езе*)

č: *vrač* 'orvos' : *vrač-ə́ə* (*врач-езе*)

š: *meš* 'méh' : *meš-ə́ə* (*меш-езе*)

ž: *čič* 'árpa' : *čič-ə́ə* (*шуч-озе ~ -езе*) – itt ingadozás mutatkozik!

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'rópa' : *pop-ə́ə* (*пон-озе*), *klub* 'klub' : *klub-ə́ə* (*клуб-озе*)

k – g: *unok* 'unoka' : *unok-ə́ə* (*унок-озе*), *flag* 'zászló' : *flag-ə́ə* (*флаг-озе*)

f – v: *škaf* 'szekrény' : *škaf-ə́ə* (*шкаф-озе*), *snav* 'borsó' : *snav-ə́ə* (*снав-озе*)

χ: *gr'eχ* 'bűn' : *gr'eχ-ə́ə* (*грех-озе*)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *paŋgə* 'gomba' : *paŋgə-žə*, *piŋgə* 'idő' : *piŋgə-žə*, *pekə* 'has' : *pekə-žə*, *piŋə* 'kutya' : *piŋə-žə*. Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *паŋга* : *паŋго-зе*, *пинге* : *пинго-зе*, *пекє* : *пєко-зе*, *пине* : *пине-зе*. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-əžə* (-oze), pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-əžə* (*сараз-озє*); ill. *t' – d'*; *š – ž*; *š – ž* + *-əžə* (-eze), pl. *kelaž/-š* 'róka' : *kelaž-əžə* (*кєлаž-єзе*). Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: *l – l'*, *r – r'*, *n – n'*, pl. *kal* 'hal' : *kal-əžə* (*кал-озє*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əžə* (*кал-єзе*).

Látható, hogy a cirill betűs átírás a kemény mássalhangzó utáni előhangzót *o*-val, a lágy utánit pedig *e*-vel jelöli: *сан-озє*, *грєх-озє* – *ломан-єзе*, *мар-єзе*. Ugyanez vonatkozik mindazokra a toldalékokra, amelyek előhangzóval járulnak a mássalhangzós tövekhez.

1.2. Genitivus: *-žə-ń*, *-əžə-ń* [*-зе-нь*, *-озє-нь*, *-єзе-нь*]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus *-ń* ragja: *moda* 'föld' : *moda-žə-ń* (*мода-зе-нь*), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-žə-ń* (*пакся-зе-нь*), *kal* 'hal' : *kal-əžə-ń* (*кал-озє-нь*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əžə-ń* (*кал-єзе-нь*).

1.3. Dativus: *-žə-ńd'i*, *-əžə-ńd'i* [*-зе-нь*, *-озє-нди*, *-єзе-нди*] ~ *-ž-t'i*, *-əž-t'i* [*-з-ми*, *-оз-ми*, *-єз-ми*]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus *-ń* raghoz járul a *-d'i* dativus: *moda* 'föld' : *moda-žə-ńd'i* (*мода-зе-нди*), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-žə-ńd'i* (*пакся-зе-нди*), *kal* 'hal' : *kal-əžə-ńd'i* (*кал-озє-нди*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əžə-ńd'i* (*кал-єзе-нди*). A gyakoribb, rövid formában a *-t'i* dativusrag közvetlenül a birtokos személyraggal kapcsolódik: *moda-ž-t'i* (*мода-з-ми*), *pakšä-ž-t'i* (*пакся-з-ми*), *kal-əž-t'i* (*кало-з-ми*), *kal'-əž-t'i* (*кал-єз-ми*).

1.4. Fügő esetek: *-n* [*-н*]

A fügő esetek birtokos személyragos alakjai már nem különböznek a megfelelő erza formáktól. Az egyes számú moksa toldalékokhoz *-n* rag járul, tehát *val'mä* 'ablak' : *val'ma-sə* (Iness) : *val'ma-sə-n* 'ablakomban, ablakaimban'. Az illativusnak a névszói paradigmában *-s* ragja van, ez zöngésül a birtokos személyrag előtti magánhangzó miatt, tehát *val'ma-s* (Ill) 'ablakba' : *val'*

ma-zə-n 'ablakomba, ablakaimba'. Mássalhangzós tövekben ugyanezek az alakok például *sur* 'ujj' : *sur-sə-n* 'ujjammal, ujjaimmal', *sur-əz-ən* 'ujjamba, ujjaimba', *lomań* 'ember' : *lomań-cə-n* 'emberemben, embereimben', *lomań-ezə-n* 'emberembe, embereimbe' stb. A cirill betűs átírásban: *вальма-со-н, вальма-зо-н, сур-са : сур-со-н : сур-озо-н, ломань-цо-н : ломан-езо-н.*

2. Egyes szám 1. személy: több birtok ('enyéim, enyéme')

2.1. Nominativus: -ńə, -ńü, -əńə, -əńü [-не, -ня, -оне, -ене, -оня, -оня]. Paasonen -ńě (1909: 04), Jevszevjev -ня (1934/1963: 331), Feoktistov – Saarinen -ńä (2005: 48). A moksa nyelvű leíró nyelvtan e toldalék vonatkozásában igen következetlen (MK 2000: 58–64).

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után **-ńə** áll: *moda* 'föld' : *moda-ńə*, *paksä* 'szántóföld' : *paksä-ńə*, *pe* 'vég' : *pe-ńə*, *ši* 'nap' : *ši-ńə*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-ńə*, *ul'cä* 'utca' : *ul'cä-ńə*, *kino* 'mozi' : *kino-ńə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *мода : мода-не, пакся : пакся-не, пе : пе-не, ши : ши-не, точка : точка-не, ульця : ульця-не, кино : кино-не.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-ńə*, *paksä* 'szántóföld' : *paksä-ńə* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-ńə*, *pandə* 'hegy' : *pandə-ńə*, *šelmə* 'szem' : *šelmə-ńə*, *pičə* 'fenyő' : *pičəńə*, *keńžä* 'köröm' : *keńžə-ńə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза : кизо-не, панда : пандо-не, сельме : сельмо-не – пиче : пиче-не, кенже : кенже-не.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitivusszal ellentétben – a nominativushoz járul: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-ńə*, *ińži* 'vendég' : *ińži-ńə*, *vani* 'pásztor' : *vani-ńə*. Az irodalmi nyelvben: *келу : келу-не, иңжи : иңжи-не, ваны : ваны-не.*

d) Mássalhangzó után (az előhangzós és az előhangzó nélküli variánsok erősen ingadoznak) a rag **-ńə**, ill. **-əńə** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-əńə*, *sed* 'híd' : *sed-əńə*, *lomań* 'ember' : *lomań-əńə*, *jofks* 'mese' : *jofks-əńə*, *piks* 'kötél' : *piks-əńə*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakra is: *angel* 'angyal' : *angel-əńə*, de: *vrač* 'orvos' : *vrač-ńə*, *tańəc* 'tánc' : *tańəc-ńə*, *pej* 'fog' : *pej-(ə)ńə*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tövéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után ə, ill. lágy mássalhangzó után -ə. | Az

irodalmi átírás ezt a különbséget *o ~ e* váltakozással jelöli, tehát *нал-оне, сед-ене, ломан-ене, ёфкс-оне, ангел-оне*, de: *врач-не, танец-не, ней-(е)не*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás is csak részben megkülönböztető jegy: *purc* 'malac' : *purc-ńđ*, *kańf* 'kender' : *kańf-ńđ*, *karks* 'öv' : *karks-ńđ*, *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-ńđ*, *stud'ent* 'diák' : *stud'ant-ńđ*. Irodalmi megfelelőik: *пурхц* : *пурхц-не*, *канф* : *канф-не*, *каркс* : *каркс-оне*, *кенкиш* : *кенкиш-ене*, *студент* : *студент-оне*. Látható, hogy itt is ingadozás tapasztalható.

e) A *tő* mássalhangzója csak részben releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, ć, d', l', ń, r', ś, t', ź; ǰ, š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v*

Veláris és palatális párok:

t – t': *śvet* 'világ' : *śvet-ńđ* (*свет-оне*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-ńđ* (*кровать-ене*)

d – d': *kud* 'ház' : *kud-ńđ* (*куд-оне*), *śed'* 'hid' : *śed'-ńđ* (*сед-ене*), de: *käd'* 'kéz' : *käd'-(đ)ńđ* (*кяд-ене ~ кяд-не*)

s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-ńđ* (*пикс-оне*), *riś* 'hiúz' : *riś-ńđ* (*рыс-ене*)

z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ńđ* (*куз-оне*), *kelaź* 'róka' : *kelaź-ńđ* (*келаз-ене*)

c – ć: *purc* 'malac' : *purc-ńđ* (*пурхц-не*), *grac'* 'varjú' : *grac'-(đ)ńđ* (*грац-ене ~ грац-не*)

n – ń: *san* 'ér' : *san-ńđ* (*сан-оне*), *lomań* 'ember' : *lomań-ńđ* (*ломан-ене*)

l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-ńđ* (*кел-оне*), *kal'* 'nyírfá' : *kal'-ńđ* (*кал-ене*)

r – r': *ver* 'vér' : *ver-ńđ* (*вер-оне*), *śtír'* 'lány' : *śtír'-ńđ* (*стур-ене*)

Palatalizáltak számítanak moksában még a következő mássalhangzók is:

j: *pej* 'fog' : *pej-ńđ* (*ней-не*)

ć: *vrač'* 'orvos' : *vrač'-ńđ* (*врач-не*)

š: *meš* 'méh' : *meš-ńđ* (*меш-ене*)

ž: *šič* 'árpa' : *šič-ńđ* (*шуж-оне ~ шуж-ене*) – itt ingadozás van!

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'rópa' : *pop-ńđ* (*поп-оне*), *klub* 'klub' : *klub-ńđ* (*клуб-оне ~ клуб-не*)

k – g: *upok* 'unoka' : *upok-ńđ* (*унок-оне*), *flag* 'zászló' : *flag-ńđ* (*флаг-оне*)

f – v: *škaf* 'szekrény' : *škaf-ńđ* (*шкаф-не*), *t'ev* 'feladat' : *t'ev-ńđ* (*тев-оне*)

χ: *g'ech* 'bűn' : *g'ech-ńđ* (*грех-оне*)

Ny. V. Butilov informátorom – főként az egytagú veláris szavakban – jelzett előhangzó nélküli toldalékot. Véleményem szerint ez annak tulajdonítható, hogy az egyes szám 2. személy több birtokosra utaló alakjai néhány tőtípusban egybeesnek ezekkel az alakokkal. (L. alább!)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pangə-ńə*, *pińgə* 'idő' : *pińgə-ńə*, *pekə* 'has' : *pekə-ńə*, *pińə* 'kutya' : *pińə-ńə*. Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *панга* : *панго-не*, *пинге* : *пинго-не*, *пеке* : *пеко-не*, *пине* : *пине-не*. (Vö. b-pont.)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-əńə* (-one), pl. *saraz/s* 'tyúk' : *saraz-əńə* (*сараз-оне*); ill. *t – d*; *ś – ź*; *š – ž* + *-əńə* (-ene), pl. *kelaz/ś* 'róka' : *kelaz-əńə* (*келаз-ене*). Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: *l – l'*, *r – r'*, *n – n'*, pl. *kal* 'hal' : *kal-əńə* (*кал-оне*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əńə* (*кал-ене*).

2.2. Genitivus: *-ńə-ń*, *-əńə-ń* [*-не-нь*, *-оне-нь*, *-ене-нь*]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus *-ń* ragja: *moda* 'föld' : *moda-ńə-ń* (*мода-не-нь*), *pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ńə-ń* (*пакся-не-нь*), *kal* 'hal' : *kal-əńə-ń* (*кал-оне-нь*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əńə-ń* (*кал-ене-нь*).

2.3. Dativus: *-ńə-ńd'i*, *-əńə-ńd'i* [*-не-нди*, *-оне-нди*, *-ене-нди*]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus *-ń* raghoz járul a *-d'i* dativus: *moda* 'föld' : *moda-ńə-ńd'i* (*мода-не-нди*), *pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ńə-ńd'i* (*пакся-не-нди*), *kal* 'hal' : *kal-əńə-ńd'i* (*кал-оне-нди*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əńə-ńd'i* (*кал-ене-нди*).

2.4. Fügő esetek: megegyeznek az egy birtokra utaló alakokkal.

Mint hogy az indeterminatív ragozásban nincs többes paradigma, a több birtokra nincsenek külön formák, ezért a birtokos személyragos alakok jelentése – mint fentebb láttuk – mind egyes, mind többes számú, tehát *val'mä* 'ablak' : *val'ma-sə-n* (Iness) 'ablakomban, ablakaimban' stb. A cirill betűs átírásban: *вальмя* : *вальма-со-н*. Ugyanez áll a többi birtokos személyragos fügő esetre is.

3. Egyes szám 2. személy: egy birtok ('tied')

3.1. Nominativus: -ćə, -ćü, -əćə, -əćü [-це, -еце, -оце, -ця, -еця, -оця].
Paasonen -ćě (1909: 04), Jevszjev -ця (1934/1963: 331), Feoktistov – Saari-
nen -ćä (2005: 48).

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) részben megkülön-
böztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után *-ćə* áll: *moda* 'föld' : *moda-ćə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ćə*, *pe* 'vég' : *pe-ćə*, *ši* 'nap' : *ši-ćə*. A jöve-
vényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-ćə*, *ul'čä* 'utca' : *ul'čä-ćə*,
kino 'mozi' : *kino-ćə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *moda* :
moda-це, *пакся* : *пакся-це*, *пе* : *пе-це*, *ши* : *ши-це*, *точка* : *точка-це*,
ульця : *ульця-це*, *кино* : *кино-це*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírás-
ban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-ćə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ćə* – *kizə*
'nyár, év' : *kizə-ćə*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-ćə*, *keňžä* 'köröm' : *keňžə-ćə*. Ez a cirill
betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás for-
májában jelentkezik: *киза* : *кизо-це* – *пиче* : *пиче-це*, *кенже* : *кенже-це*. |
A *-da*, *-ga*, *-ge*, *-me*-végű kéttagú tövek magánhangzó-használata ingadozhat:
pandə 'hegy' : *pand(ə)-ćə*, *śel'mə* 'szem' : *śel'm(ə)-ćə* – *панда* : *пандо-це* ~
панд-це, *сельме* : *сельм(о)-це*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag –
a genitivusszal ellentétben – a nominativushoz, tehát a változatlan alapalakhoz
járul: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-ćə*, *inži* 'vendég' : *inži-ćə*, *vani* 'pásztor' : *vani-ćə*. A
cirill betűs átírásban: *келу* : *келу-це*, *инжи* : *инжи-це*, *седу* : *седу-це*, *ваны* :
ваны-це.

d) Mássalhangzó után a rag *-ćə*, mássalhangzó-kapcsolat után pedig sok-
szor *-əćə* alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-ćə*, *on* 'álm' : *on-ćə*, *sur* 'ujj' : *sur-ćə*, *ved'*
'víz' : *ved'-ćə*, *pej* 'fog' : *pej-ćə*, *jofks* 'mese' : *jofks-əćə*, *piks* 'kötél' : *piks-
əćə*, *puRC* 'malac' : *puRC-əćə* Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel*
'angyal' : *angel-ćə*, *bazar* 'piac' : *bazar-ćə*, *pop* 'pap' : *pop-ćə*, *vrač* 'orvos' :
vrač-ćə. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tővéghangzó mi-
nősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó
után *-ə*. | A cirill betűs átírás ezt a különbséget fonetikus elvek alapján jelöli, tehát
нал-це, *он-це*, *сур-це*, *вед-це*, *пей-це*, *ѳкс-оце*, *пикс-оце*, *пурхц-оце*, *ангел-це*,
базар-це, *пон-це*, *врач-це*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás csak részben megkülönböztető jegy: *tol*
'tűz' : *tol-ćə*, *käl'* 'nyelv' : *käl'-ćə*, *kaňf* 'kender' : *kaňf-ćə*, *stud'ent* 'diák' : *stu-
d'ent-ćə*, *karks* 'öv' : *karks-əćə* ~ *karks-ćə*, *keňks* 'ajtó' : *keňks-əćə* ~ *keňks-ćə*.

Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-це*, *кяль* : *кяль-це*, *каньф-це*, *студент-це*, *каркс* : *каркс-оце* ~ *каркс-це*, *кенкиш* : *кенкиш-еце* ~ *кенкиш-це*.

e) A tő mássalhangzója nem releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j*, *ć*, *d'*, *l'*, *ń*, *ř*, *ś*, *t'*, *ź*; *č*, *š*, *ž* – *c*, *d*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*; *b*, *f*, *g*, *χ*, *k*, *p*, *v*

Veláris és palatális párok:

- t – t'*: *śvet* 'világ' : *śvet-ćə* (*свет-це*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-ćə* (*кровать-це*)
d – d': *kud* 'ház' : *kud-ćə* (*куд-це*), *käd'* 'kéz' : *käd'-ćə* (*кядь-це*), *de*: *śed'* 'híd' : *śed'-ćə* (*сед-еце*)
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-ćə* (*пикс-оце*), *riś* 'hiúz' : *riś-ćə* (*рысь-це*)
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ćə* (*куз-це*), *kelaz'* 'róka' : *kelaz'-ćə* (*келазь-це*)
c – ć: *purc* 'malac' : *purc-ćə* (*пурц-оце*), *grac'* 'varjú' : *grac'-ćə* (*граць-це*)
n – ń: *san* 'ér' : *san-ćə* (*сан-це*), *lomań* 'ember' : *lomań-ćə* (*ломань-це*)
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-ćə* (*кел-це*), *kal'* 'nyírfá' : *kal'-ćə* (*каль-це*)
r – ř: *ver* 'vér' : *ver-ćə* (*вер-це*), *mar'* 'alma' : *mar'-ćə* (*марь-це*)

A cirill betűs írás szerint csak a laterálisok utáni lágyjelet tartja meg (*каль-це*). Véleményem szerint nemcsak itt, hanem más hasonló szekvenciák esetében is meg kellene tartani a többeli lágyjelet. Ennek híján ugyanis néhány helyen nem lehetne különbséget tenni a kemény és lágy tő között, pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-ćə* (*сараз-це*) – *kelaz'-ćə* (*келазь-це*). (Ezzel informátorom, Ny. V. Butilov is egyetértett. L. még a g-pontot!)

Palatalizáltak számítnak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j*: *pej* 'fog' : *pej-ćə* (*пей-це*)
č: *vrač* 'orvos' : *vrač-ćə* (*врач-це*)
š: *meš* 'méh' : *meš-ćə* (*меш-це*)
ž: *šuz'* 'árpa' : *šuz'-ćə* (*шуж-це*)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b*: *pop* 'rópa' : *pop-ćə* (*нон-це*), *klub* 'klub' : *klub-ćə* (*клуб-це*)
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-ćə* (*век-це*), *flag* 'zászló' : *flag-ćə* (*флаг-це*)
f – v: *kožf'* 'levegő' : *kožf'-ćə* (*кожф-це*), *t'ev* 'munka' : *t'ev-ćə* (*тев-це*)
χ: *gr'ex* 'bűn' : *gr'ex-ćə* (*грех-це*)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pekə* 'has' : *pekə-ćə*, *pińə* 'kutya' : *pińə-ćə*, *pangə* 'gomba' : *pang(ə)-ćə*, *pińgə* 'idő' : *pińg(ə)-ćə*. Az irodalmi nyelv a következőkép-

pen jelöli e váltakozásokat: *неке* : *неко-це*, *пине* : *пине-це*, *панга* : *панг(о)-це*, *пинге* : *пинг(о)-це*. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-ćə* (*-це*), pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-ćə* (*сараз-це*); ill. *t' – d'*; *ś – ź*; *š – ž* + *-ćə* (*-це*), pl. *kelaž/-ś* 'róka' : *kelaž-ćə* (*келазь-це*). Ugyanígy járnak el a szonóránssok után is: *l – l'*, *r – r'*, *n – n'*, pl. *kal* 'hal' : *kal-ćə* (*кал-це*) – *kal'* 'füzfa' : *kal'-ćə* (*каль-це*).

3.2. Genitivus: *-ćə-ń*, *-əćə-ń* [*-це-нь*, *-еце-нь*, *-оце-нь*]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus *-ń* ragja: *moda* 'föld' : *moda-ćə-ń* (*мода-це-нь*), *pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ćə-ń* (*накся-це-нь*), *kal* 'hal' : *kal-ćə-ń* (*кал-це-нь*) – *kal'* 'füzfa' : *kal'-ćə-ń* (*каль-це-нь*).

3.3. Dativus: *-ćə-ńd'i*, *-əćə-ńd'i* [*-це-нди*, *-еце-нди*, *-оце-нди*]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus *-ń* raghoz járul a *-d'i* dativus: *moda* 'föld' : *moda-ćə-ńd'i* (*мода-це-нди*), *pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ćə-ńd'i* (*накся-це-нди*), *kal* 'hal' : *kal-ćə-ńd'i* (*кал-це-нди*) – *kal'* 'füzfa' : *kal'-ćə-ńd'i* (*каль-це-нди*). Ritkábban itt is használatosak a rövid formák: *-ć-t'i* (*-ц-ми*) stb. Például: *moda-ć-t'i* (*мода-ц-ми*), *pakśä-ć-t'i* (*накся-ц-ми*), *kal-ć-t'i* (*кал-ц-ми*), *kal'-ć-t'i* (*каль-ц-ми*).

3.4. Fügő esetek: *-t* [*-m*]

A fügő esetek birtokos személyragos alakjai már nem különböznek a megfelelő erza formáktól. Az egyes számú moksa toldalékokhoz *-t* rag járul, tehát *val'mä* 'ablak' : *val'ma-sə-t* (Iness) 'ablakodban, ablakaidban'. Az illativusnak a névszói paradigmában *-s* ragja van, ez zöngésül a birtokos személyrag előtti magánhangzó miatt, tehát: *val'ma-s* (Ill) 'ablakba' : *val'ma-z(ə)-t* (Ill) 'ablakodba, ablakaidba'. Mássalhangzós tövekben ugyanezek az alakok például *sur* 'ujj' : *sur-sə-t* 'ujjaddal, ujjaiddal', *sur-əz(ə)-t* 'ujjamba, ujjaimba', *lomań* 'ember' : *lomań-cə-t* 'emberedben, embereidben', *lomań-ez(ə)-t* 'emberedbe, embereidbe' stb. Látható, hogy egyedül az illativus ingadozik rendhagyó módon: *pakśa-z-t* és nem *pakśa-zə-t*, vagy *sur-əz-(ə)t!* A cirill betűs átírásban: *вальма-со-т* : *вальма-з(о)-т*, *сур-со-т* : *сур-оз(о)-т*, *ломань-цо-т* : *ломан-ез(о)-т*.

4. Egyes szám 2. személy: több birtok ('tied')

4.1. Nominativus: -t'ńə, -t'ńä [-тне, -не, -тня, -ня]. Paasonen -t'ńě (1909: 04) Jevszevjev -тня (1934/1963: 331), Feoktistov – Saarinen -t'ńä (2005: 48). A moksa nyelvű leíró nyelvtan e toldalék vonatkozásában elég következetlen (MK 2000: 58–64). Ez a birtokos személyragos forma egybeesik a határozott ragozás többes nominativusával. A mássalhangzós tövekben ugyanis gyakorlatilag ugyanazok a változások következnek be, mint a többes jel előtt. (L. feljebb!)

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után **-t'ńə** áll: *moda* 'föld' : *moda-t'ńə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-t'ńə*, *pe* 'vég' : *pe-t'ńə*, *ši* 'nap' : *ši-t'ńə*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-t'ńə*, *ul'čä* 'utca' : *ul'čä-t'ńə*, *kino* 'mozi' : *kino-t'ńə*. | A cirill betűs átírásban is egyszerű a gyakorlat: *мода* : *мода-тне*, *пакся* : *пакся-тне*, *пе* : *пе-тне*, *ши* : *ши-тне*, *точка* : *точка-тне*, *ульця* : *ульця-тне*, *кино* : *кино-тне*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-t'ńə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-t'ńə* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-t'ńə*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-t'ńä*, *keńžə* 'köröm' : *keńžə-t'ńə*, *pandə* 'hegy' : *pand-t'ńə*, *šəlmə* 'szem' : *šəlm-t'ńə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза* : *кизо-тне*, – *пиче* : *пиче-тне*, *кенже* : *кенже-тне*, *панда* : *панд-тне*, *сельме* : *сельмо-тне*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 2. személyű személyrag a „lappangó” mássalhangzós tőhöz járul: *kelu* 'nyírfa' : *keluv-t'ńə*, *ińži* 'vendég' : *ińžij-t'ńə*, *vani* 'pásztor' : *vanij-t'ńə*. Az irodalmi nyelvben: *келу* : *келуф-не*, *инжи* : *инжий-не*, *ваны* : *ваный-не*.

d) Mássalhangzó után a rag **-t'ńə** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-t'ńə*, *šed* 'hid' : *šed-t'ńə*, *lomań* 'ember' : *lomań-t'ńə*, *jofks* 'mese' : *jofks-t'ńə*, *piks* 'kötél' : *piks-t'ńə*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-t'ńə*, de: *vrač* 'orvos' : *vrač-t'ńə*. A cirill betűs átírás ezt a fonetikus elvek alapján jelöli, tehát *налх-не*, *сед-не*, *ломат-тне*, *ёфкс-не*, *ангелх-не*, de: *врач-не*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *purc* 'malac' : *purc-t'ńə*, *kańf* 'kender' : *kańf-t'ńə*, *karks* 'öv' : *karks-t'ńə*, *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-t'ńə*, *stud'ent* 'diák' : *stud'ənt-t'ńə*. Irodalmi megfelelőik: *пурхи* : *пурхи-не*, *канф* : *канф-не*, *каркс* : *каркс-не*, *кенки* : *кенки-не*, *студент* : *студент-не*.

e) Ehelyett a tő mássalhangzója releváns. A szóvégi mássalhangzó minőségére szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, č, d', l', r', n', s', t', ž; ě, š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v*.

Veláris és palatális párok:

- t – t'*: *śvet* 'világ' : *śvet-t'ńə* (свет-тне), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-t'ńə* (кровать-тне)
d – d': *kud* 'ház' : *kud-t'ńə* (кут-тне), *käd'* 'kéz' : *käd'-t'ńə* (кят-тне)
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-t'ńə* (пикс-не), *riś* 'hiúz' : *riś-t'ńə* (рысь-не)
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-t'ńə* (кус-не), *kelaz'* 'róka' : *kelaz'-t'ńə* (келась-не)
c – č: *puřc* 'malac' : *puřc-t'ńə* (пурхц-не), *grać* 'varjú' : *grać-t'ńə* (граць-не)
n – n': *san* 'ér' : *san-t'ńə* (сам-тне), *lomań* 'ember' : *lomań-t'ńə* (ломат-тне)
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-t'ńə* (келх-не), *kal'* 'nyírfa' : *kal'-t'ńə* (кальх-не)
r – r': *ver* 'vér' : *ver-t'ńə* (верх-не), *śtír* 'lány' : *śtír-t'ńə* (стирхь-не)

Palatalizáltaknak számítanak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j*: *pej* 'fog' : *pej-t'ńə* (пейх-не)
č: *vrač* 'orvos' : *vrač-t'ńə* (врач-не)
š: *meš* 'méh' : *meš-t'ńə* (меш-не)
ž: *šuz* 'árpa' : *šuz-t'ńə* (шущ-не)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b*: *pop* 'rópa' : *pop-t'ńə* (поп-не), *klub* 'klub' : *klub-t'ńə* (клуб-не)
k – g: *unək* 'unoka' : *unək-t'ńə* (унок-не), *flag* 'zászló' : *flag-t'ńə* (флак-не)
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-t'ńə* (кожф-не), *t'ev* 'feladat' : *t'ev-t'ńə* (теф-не)
χ: *gr'eχ* 'bűn' : *gr'eχ-t'ńə* (грех-не)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pang-t'ńə*, *pińgə* 'idő' : *pińg-t'ńə*, *pekə* 'has' : *pek(ə)-t'ńə*, *pińə* 'kutya' : *pińə-t'ńə*. Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *панга* : *панк-не*, *пинге* : *пинк-не*, *пеке* : *пек-не*, *пине* : *пине-тне*. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b; t – d; k – g; s – z; f – v + -t'ńə (-тне)*, pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-t'ńə* (сарас-не); ill. *t' – d'; ś – ź; š – ž + -t'ńə (-тне)*, pl. *kelaz'/-ś* 'róka' : *kelaz'-t'ńə* (келась-не). Ugyanígy járnak el a

szonoránsok után is: $l - l'$, $r - r'$, $n - n'$, pl. *kal* 'hal' : *kal-t'ňə* (*калх-не*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-t'ňə* (*кальх-не*).

A mássalhangzós tövekben ugyanazok a változások következnek be, mint a determinatív többes alakban! (Vö. I/1. pont.) Gyakorlatilag tehát ez a birtokos személyragos forma azonos a determinatív többes nominativusszal. Összevetve ezt az alakot a hasonló jellegű toldalékcsoportokkal, a következő képet kapjuk:

NomPl (határozott)	<i>jalga-t'ňə</i> 'a barátok' <i>ялгатне</i>	<i>kal-t'ňə</i> 'a halak' <i>калхне</i>	<i>meš-t'ňə</i> 'a méhek' <i>мешне</i>
	<i>jalga-t'ňə</i> 'barátaid' <i>ялгатне</i>	<i>kal-ňə</i> 'halaid' <i>калхне</i>	<i>meš-ňə</i> 'méheid' <i>мешне</i>
Px2Sg (több birtok)			
Px1Sg (több birtok)	<i>jalga-ňə</i> 'barátaim' <i>ялгане</i>	<i>kal-əňə</i> 'halaim' <i>калоне</i>	<i>meš-ə-ňə</i> 'méheim' <i>мешене</i>

Látható, hogy a mássalhangzós tövekben a több birtokra utaló többes szám 1. személyű alak mindössze egy redukált hangtöbblettel szerepel! Ehhez hozzávehetjük még a deminutív képzős alakokat is, amelyek tovább növelik a homonimiát: *jalga-ňä* 'kis barát', *kal-ňä* 'halacska', *meš-ňä* 'méhecske' | *ялга-ня*, *кал-ня*, *меш-ня*.

4.2. Genitivus: **-t'ňə-ń [-тне-нь, -не-нь]**

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus **-t'ňə-ń** ragja: *moda* 'föld' : *moda-t'ňə-ń* (*мода-тне-нь*), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-t'ňə-ń* (*пакся-тне-нь*), *kal* 'hal' : *kal-t'ňə-ń* (*калх-не-нь*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-t'ňə-ń* (*кальх-не-нь*).

4.3. Dativus: **-t'ňə-ńd'i [-тне-нди, -не-нди]**

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus **-ń** raghoz járul a **-d'i** dativus: *moda* 'föld' : *moda-t'ňə-ńd'i* (*мода-тне-нди*), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-t'ňə-ńd'i* (*пакся-тне-нди*), *kal* 'hal' : *kal-t'ňə-ńd'i* (*калх-не-нди*) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-t'ňə-ńd'i* (*кальх-не-нди*).

4.4. Fügő esetek: **-t [-m].** Megegyeznek az egy birtokra utaló alakokkal.

5. Egyes szám 3. személy: egy birtok ('övé')

5.1. Nominativus: -c, -əc [-u, -ou, -eu]

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után -c áll: *moda* 'föld' : *moda-c*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-c*, *pe* 'vég' : *pe-c*, *ši* 'nap' : *ši-c*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-c*, *ul'čä* 'utca' : *ul'ča-c*, *kino* 'mozi' : *kino-c*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *мода* : *мода-ц*, *пакся* : *пакся-ц*, *пе* : *пе-ц*, *ши* : *ши-ц*, *точка* : *точка-ц*, *ульця* : *ульця-ц*, *кино* : *кино-ц*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-c*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-c* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-c*, *pandə* 'hegy' : *pandə-c*, *šelmə* 'szem' : *šelmə-c*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-c*, *keňžə* 'köröm' : *keňžə-c*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban *o* ~ *e* magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза* : *кизо-ц*, *панда* : *пандо-ц*, *сельме* : *сельмо-ц* – *пиче* : *пиче-ц*, *кенже* : *кенже-ц*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitivusszal ellentétben – a nominativushoz, a változatlan alapalakhoz járul: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-c*, *iňži* 'vendég' : *iňži-c*, *vani* 'pásztor' : *vani-c*. Az irodalmi nyelvben: *келу* : *келу-ц*, *инжи* : *инжи-ц*, *ваны* : *ваны-ц*.

d) Mássalhangzó után a rag -əc alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-əc*, *on* 'álm' : *on-əc*, *sur* 'ujj' : *sur-əc*, *ved* 'víz' : *ved-əc*, *pej* 'fog' : *pej-əc*, *jofks* 'mese' : *jofks-əc*, *piks* 'kötél' : *piks-əc*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-əc*, *bazar* 'piac' : *bazar-əc*, *pop* 'pap' : *pop-əc*, *vrač* 'orvos' : *vrač-əc*, vagyis *нал-оу*, *он-оу*, *сур-оу*, *вед-еу*, *пей-еу*, *эфкс-оу*, *ангел-оу*, *базар-оу*, *пон-оу*, *врач-еу*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-əc*, *käl* 'nyelv' : *käl-əc*, *karks* 'öv' : *karks-əc*, *keňkš* 'ajtó' : *keňkš-əc*. Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-оу*, *кяль* : *кяль-еу*, *каркс* : *каркс-оу*, *кенки* : *кенки-еу*.

e) Ehelyett a tő mássalhangzója releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j*, *ć*, *d'*, *l'*, *ń*, *ř*, *ś*, *t'*, *ž*; *č*, *š*, *ž* – *c*, *d*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*; *b*, *f*, *g*, *χ*, *k*, *p*, *v*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tövéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. A cirill betűs átírás ezt a különbséget a következőképpen jelöli (**-оу**, **-еу**).

Veláris és palatális párok:

- t – t’*: *švet* ’világ’ : *švet-əc* (*свет-оц*), *krovat’* ’ágy’ : *krovat’-əc* (*кровать-оц*)
d – d’: *kud* ’ház’ : *kud-əc* (*куд-оц*), *käd’* ’kéz’ : *käd’-əc* (*кяд-оц*)
s – s’: *piks* ’kötél’ : *piks-əc* (*пикс-оц*), *riš* ’hiúz’ : *riš-əc* (*рыс-оц*)
z – z’: *kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-əc* (*куз-оц*), *kelaž* ’róka’ : *kelaž-əc* (*келаз-оц*)
c – č: *puRC* ’malac’ : *puRC-əc* (*пурхц-оц*), *grač* ’varjú’ : *grač-əc* (*грац-оц*)
n – n’: *san* ’ér’ : *san-əc* (*сан-оц*), *lomañ* ’ember’ : *lomañ-əc* (*ломан-оц*)
l – l’: *kel* ’sógornő’ : *kel-əc* (*кел-оц*), *kal’* ’nyírfa’ : *kal’-əc* (*кал-оц*)
r – r’: *ver* ’vér’ : *ver-əc* (*вер-оц*), *mař* ’alma’ : *mař-əc* (*мар-оц*)

Palatalizáltak számítanak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j*: *škaj* ’isten’ : *škaj-əc* (*шкай-оц/шка-оц*)
č: *vrač* ’orvos’ : *vrač-əc* (*врач-оц*)
š: *meš* ’méh’ : *meš-əc* (*меш-оц*)
ž: *šuz* ’árpa’ : *šuz-əc* (*шуж-оц*)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b*: *pop* ’rópa’ : *pop-əc* (*ноп-оц*), *klub* ’klub’ : *klub-əc* (*клуб-оц*)
k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-əc* (*век-оц*), *flag* ’zászló’ : *flag-əc* (*флаг-оц*)
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-əc* (*кожф-оц*), *snav* ’borsó’ : *snav-əc* (*снав-оц*)
χ: *gréχ* ’bűn’ : *gréχ-əc* (*грех-оц*)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *paŋə* ’gomba’ : *paŋə-c*, *piŋə* ’idő’ : *piŋə-c*, *pekə* ’has’ : *pekə-c*, *piŋə* ’kutya’ : *piŋə-c*. Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *паŋə* : *паŋə-ц*, *пиŋə* : *пиŋə-ц*, *пеке* : *пеко-ц*, *пине* : *пине-ц*. (Vö. az előző pontot!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-əc* (*-оц*), pl. *saraz* / *-s* ’tyúk’ : *saraz-əc* (*сараз-оц*); ill. *t’ – d’*; *s’ – z’*; *š – ž* + *-əc* (*-оц*), pl. *kelaž* / *-š* ’róka’ : *kelaž-əc* (*келаз-оц*). Ugyanígy járnak el a szonoránssok után is: *l – l’*, *r – r’*, *n – n’*, pl. *kal* ’hal’ : *kal-əc* (*кал-оц*) – *kal’* ’fűzfa’ : *kal’-əc* (*кал-оц*).

5.2. Genitivus: *-nc*, *-ənc* [*-нц*, *-онц*, *-енц*]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag előtt áll a genitivus-accusativus *-n* ragja: *moda* ’föld’ : *moda-nc* (*мода-нц*), *pačsā* ’szántóföld’ : *pačsā-nc* (*пачся-нц*), *kal* ’hal’ : *kal-ənc* (*кал-онц*) – *kal’* ’fűzfa’ : *kal’-ənc* (*кал-енц*). Карcsolódási

szabályai azonosak a puszta 3. személyű birtokos ragéval: magánhangzó után *-nc*, mássalhangzó után *-ənc*.

5.3. Dativus: *-nc-ti*, *-ənc-ti* [*-нц-ты*, *-онц-ты*, *-енц-ты*]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt *-nc* genitivus-accusativus raghoz járul a *-ti* dativus: *moda* 'föld' : *moda-nc-ti* (*мода-нц-ты*), *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-nc-ti* (*пакся-нц-ты*), *kal* 'hal' : *kal-ənc-ti* (*кал-онц-ты*) – *kal* 'fűzfa' : *kal'-ənc-ti* (*кал-енц-ты*).

5.4. Fügő esetek: *-nzə* [*-нза*]

A fügő esetek birtokos személyragos alakjai már nem különböznek a megfelelő erza formáktól. Az egyes számú moksa toldalékokhoz *-nzə* rag járul, tehát *val'mä* 'ablak' : *val'ma-sə-nzə* (Iness) 'ablakában, ablakaiban'. Az illativusnak a névszói paradigmában *-s* ragja van, ez zöngésül a birtokos személyrag előtti magánhangzó miatt, tehát: *val'ma-s* (Ill) 'ablakba' : *val'ma-zə-nzə* 'ablakába, ablakaiba'. Mássalhangzós tövekben ugyanezek az alakok például *sur* 'ujj' : *sur-sə-nzə* 'ujjaddal, ujjaiddal', *sur-əzə-nzə* 'ujjamba, ujjaimba', *lomañ* 'ember' : *lomañ-sə-nzə* 'emberedben, embereidben', *lomañ-əzə-nzə* 'emberébe, embereibe' stb. A cirill betűs átírásban: *вальма-со-нза* : *вальма-зо-нза*, *сур-со-нза* : *сур-озо-нза*, *ломань-цо-нза* : *ломан-езо-нза*.

6. Egyes szám 3. személy: több birtok ('övéi')

6.1. Nominativus: *-nzə*, *-ənzə* [*-нза*, *-онза*, *-енза*]

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után *-nzə* áll: *moda* 'föld' : *moda-nzə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-nzə*, *pe* 'vég' : *pe-nzə*, *ši* 'nap' : *ši-nzə*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-nzə*, *ul'čä* 'utca' : *ul'ča-nzə*, *kino* 'mozi' : *kino-nzə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *мода* : *мода-нза*, *пакся* : *пакся-нза*, *пе* : *пе-нза*, *ши* : *ши-нза*, *точка* : *точка-нза*, *ульця* : *ульця-нза*, *кино* : *кино-нза*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-nzə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-nzə* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-nzə*, *pandə* 'hegy' : *pandə-nzə*, *šelmə* 'szem' : *šelmə-nzə*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-nzə*, *keñžə* 'kőröm' : *keñžə-nzə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза* : *кизо-нза*, *панда* : *пандо-нза*, *сельме* : *сельмо-нза* – *пиче* : *пиче-нза*, *кенже* : *кенже-нза*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitívusszal ellentétben – a nominatívushoz, tehát a változatlan alapalakhoz járul: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-nzə*, *ińži* 'vendég' : *ińži-nzə*, *vani* 'pásztor' : *vani-nzə*. Az irodalmi nyelvben: *келу* : *келу-нза*, *инжи* : *инжи-нза*, *ваны* : *ваны-нза*.

d) Mássalhangzó után a rag **-ənzə** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-ənzə*, *on* 'álm' : *on-ənzə*, *sur* 'ujj' : *sur-ənzə*, *ved'* 'víz' : *ved'-ənzə*, *pej* 'fog' : *pej-ənzə*, *jofks* 'mese' : *jofks-ənzə*, *piks* 'kötél' : *piks-ənzə*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-ənzə*, *bazar* 'piac' : *bazar-ənzə*, *pop* 'pap' : *pop-ənzə*, *vrač* 'orvos' : *vrač-ənzə*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tövéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. | A cirill betűs átírás ezt a különbséget a következőképpen jelöli (**-онза**, **-енза**), tehát *нал-онза*, *он-онза*, *сур-онза*, *вед-енза*, *пей-енза*, *ѣфкс-онза*, *ангел-онза*, *базар-онза*, *поп-онза*, *врач-енза*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-ənzə*, *käl'* 'nyelv' : *käl'-ənzə*, *karks* 'öv' : *karks-ənzə*, *keńks* 'ajtó' : *keńks-ənzə*. Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-онза*, *кяль* : *кяль-енза*, *каркс* : *каркс-онза*, *кенкиш* : *кенкиш-енза*.

e) A tő mássalhangzója nem releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j*, *ć*, *d'*, *l'*, *ń*, *ř*, *ś*, *t'*, *ž*; *č*, *š*, *ž* – *c*, *d*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*; *b*, *f*, *g*, *χ*, *k*, *p*, *v*.

Veláris és palatális párok:

t – t': *śvet* 'világ' : *śvet-ānzä* (*свет-онза*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-ənzə* (*кровать-енза*)

d – d': *kud* 'ház' : *kud-ənzə* (*куд-онза*), *käd'* 'kéz' : *käd'-ānzä* (*кяд-енза*)

s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-ənzə* (*пикс-онза*), *riś* 'hiúz' : *riś-ānzä* (*рыс-енза*)

z – ž: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ənzə* (*куз-онза*), *kelaž* 'verejték' : *kelaž-ənzə* (*келаз-енза*)

c – ć: *puřc* 'malac' : *puřc-ənzə* (*пурхц-онза*), *grać* 'varjú' : *grać-ənzə* (*грац-енза*)

n – ń: *san* 'ér' : *san-ənzə* (*сан-онза*), *lomań* 'ember' : *lomań-ənzə* (*ломан-енза*)

l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-ənzə* (*кел-онза*), *kal'* 'nyírfa' : *kal'-ānzä* (*кал-енза*)

r – ř: *bazar* 'piac' : *bazar-ənzə* (*базар-онза*), *mař* 'alma' : *mař-ənzə* (*мар-енза*)

Palatalizáltak számítanak a moksában még a következő mássalhangzók is:

j: *pej* 'isten' : *pej-ənzə* (*пей-енза/пе-енза*)

č: *vrač* 'orvos' : *vrač-ənzə* (*врач-енза*)

š: *meš* 'méh' : *meš-ənzə* (меш-енза)

ž: *šuiž* 'árpa' : *šuiž-ənzə* (шуж-енза)

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *por* 'rópa' : *por-ənzə* (пор-онза), *klub* 'klub' : *klub-ənzə* (клуб-онза)

k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-ənzə* (век-онза), *flag* 'zászló' : *flag-ənzə* (флаг-онза)

f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-ənzə* (кожф-онза), *t'ev* 'munka' : *t'ev-ənzə* (тев-онза)

χ: *gr'eχ* 'bűn' : *gr'eχ-ənzə* (грех-онза)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pang-ənzə*, *piŋgə* 'idő' : *piŋgə-ənzə*, *pekə* 'has' : *pekə-ənzə*, *piŋə* 'kutya' : *piŋə-ənzə*. Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *panza* : панза-нза, *pinze* : пинза-нза, *peke* : пеко-нза, *pine* : пине-нза. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-ənzə* (-онза), pl. *saraz/s* 'tyúk' : *saraz-ənzə* (сараз-онза); ill. *t' – d'*; *š – ž*; *š – ž* + *-ənzə* (-енза), pl. *kelaz'/š* 'róka' : *kelaz'-ənzə* (келаз-енза). Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: *l – l'*, *r – r'*, *n – n'*, pl. *kal* 'hal' : *kal-ənzə* (кал-онза) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-ənzə* (кал-енза).

6.2. Genitivus: *-nzə-n*, *-ənzə-n* [–нзо-н, –онзо-н, –ензо-н]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus *-n* raga: *moda* 'föld' : *moda-nzə-n* (мода-нзо-н), *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-nzə-n* (пакся-нзо-н), *kal* 'hal' : *kal-ənzə-n* (кал-онзо-н) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-ənzə-n* (кал-ензо-н).

6.3. Dativus: *-nzə-n-di*, *-ənzə-n-di* [–нзо-н-ды, –онзо-н-ды]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus *-nzə-n* ragoz járul a *-di* dativus: *moda* 'föld' : *moda-nzə-n-di* (мода-нзо-н-ды), *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-nzə-n-di* (пакся-нзо-н-ды), *kal* 'hal' : *kal-ənzə-n-di* (кал-онзо-н-ды) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-ənzə-n-di* (кал-ензо-н-ды).

6.4. Függő esetek: megegyeznek az egy birtokra utaló alakokkal.

7. Többes szám 1. személy: egy birtok ('mienk')

7.1. Nominativus: *-ńkə, -əńkə, -ńkū [-ньке, -оньке, -еньке]*. Ragvariánsa: *-ńäkü, -неськ [-некя, -неськ]* (Jevszejjev 1934/1963: 333).

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után *-ńkə* áll: *moda* 'föld' : *moda-ńkə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ńkə*, *pe* 'vég' : *pe-ńkə*, *ši* 'nap' : *ši-ńkə*. A jövevényiszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-ńkə*, *ul'cä* 'utca' : *ul'cä-ńkə*, *kino* 'mozi' : *kino-ńkə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *moda* : *мода-ньке*, *пакся* : *пакся-ньке*, *пе* : *пе-ньке*, *ши* : *ши-ньке*, *точка* : *точка-ньке*, *ульця* : *ульця-ньке*, *кино* : *кино-ньке*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-ńkə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ńkə* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-ńkə*, *pandə* 'hegy' : *pandə-ńkə*, *šelmə* 'szem' : *šelmə-ńkə*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-ńkə*, *keńžə* 'köröm' : *keńžə-ńkə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза* : *кизо-ньке*, *панда* : *пандо-ньке*, *сельме* : *сельмо-ньке* – *пиче* : *пиче-ньке*, *кенже* : *кенже-ньке*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitívusszal ellentétben – a nominativushoz, tehát a változatlan alapalakhoz járul: *kelu* 'nyírfá' : *kelu-ńkə*, *šedi* 'szív' : *šedi-ńkə*, *vani* 'pásztor' : *vani-ńkə*. Az irodalmi nyelvben: *келу* : *келу-ньке*, *седи* : *седи-ньке*, *ваны* : *ваны-ньке*.

d) Mássalhangzó után a rag *-əńkə* alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-əńkə*, *on* 'álom' : *on-əńkə*, *sur* 'ujj' : *sur-əńkə*, *ved'* 'víz' : *ved'-əńkə*, *pej* 'fog' : *pej-əńkə*, *jofks* 'mese' : *jofks-əńkə*, *piks* 'kötél' : *piks-əńkə*. Ugyanez érvényes a jövevényiszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-əńkə*, *bazar* 'piac' : *bazar-əńkə*, *pop* 'pap' : *pop-əńkə*, *vrač* 'orvos' : *vrač-əńkə*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tővéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. | Az irodalmi átírás ezt a különbséget a következőképpen jelöli (*-оньке, -еньке*), tehát *нал-оньке*, *он-оньке*, *сур-оньке*, *вед-еньке*, *пей-еньке*, *ѣфкс-оньке*, *ангел-оньке*, *базар-оньке*, *поп-оньке*, *врач-еньке*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-əńkə*, *käl'* 'nyelv' : *käl'-əńkə*, *karks* 'öv' : *karks-əńkə*, *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-əńkə*. Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-оньке*, *кяль* : *кял-еньке*, *каркс* : *каркс-оньке*, *кенкиш* : *кенкиш-еньке*.

e) A tő mássalhangzója releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, ć, d', l', ń, ř, ś, t', ź; č, š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v*.

Veláris és palatális párok:

- t – t'*: *śvet* 'világ' : *śvet-ńńkǎ* (*свет-оньке*), *krova* 'ágy' : *krova-ńńkǎ* (*кровать-еньке*)
d – d': *kud* 'ház' : *kud-ńńkǎ* (*куд-оньке*), *kǎd'* 'kéz' : *kǎd'-ńńkǎ* (*кяд-еньке*)
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-ńńkǎ* (*пикс-оньке*), *riś* 'hiúz' : *riś-ńńkǎ* (*рыс-еньке*)
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ńńkǎ* (*куз-оньке*), *l'ivǎź* 'verejték' : *l'ivǎź-ńńkǎ* (*ливоз-еньке*)
c – ć: *puřc* 'malac' : *puřc-ńńkǎ* (*пурхц-оньке*), *grać* 'varjú' : *grać-ńńkǎ* (*грац-еньке*)
n – ń: *san* 'ér' : *san-ńńkǎ* (*сан-оньке*), *lomań* 'ember' : *lomań-ńńkǎ* (*ломан-еньке*)
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-ńńkǎ* (*кел-оньке*), *kał'* 'nyírfa' : *kał'-ńńkǎ* (*кал-еньке*)
r – ř: *ver* 'vér' : *ver-ńńkǎ* (*вер-оньке*), *mař* 'alma' : *mař-ńńkǎ* (*мар-еньке*)

Palatalizáltak számítanak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j*: *śkaj* 'isten' : *śkaj-ńńkǎ* (*шкай-еньке/шка-еньке*)
č: *vrač* 'orvos' : *vrač-ńńkǎ* (*врач-еньке*)
š: *meš* 'méh' : *meš-ńńkǎ* (*меш-еньке*)
ž: *śuž* 'árpa' : *śuž-ńńkǎ* (*шуж-еньке*)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b*: *pop* 'rópa' : *pop-ńńkǎ* (*пон-оньке*), *klub* 'klub' : *klub-ńńkǎ* (*клуб-оньке*)
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-ńńkǎ* (*век-оньке*), *flag* 'zászló' : *flag-ńńkǎ* (*флаг-оньке*)
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-ńńkǎ* (*кожф-оньке*), *t'ev* 'munka' : *t'ev-ńńkǎ* (*тев-оньке*)
χ: *gr'eχ* 'bűn' : *gr'eχ-ńńkǎ* (*грех-оньке*)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangǎ* 'gomba' : *pangǎ-ńńkǎ*, *pińgǎ* 'idő' : *pińgǎ-ńńkǎ*, *pekǎ* 'has' : *pekǎ-ńńkǎ*, *pińǎ* 'kutya' : *pińǎ-ńńkǎ*. A redukált hangnak a palatális, ill. veláris voltát a cirill átírás a következőképpen jelöli: *panǎ* : *панго-ньке*, *pińǎ* : *пинго-ньке*, *peke* : *пеко-ньке*, *pine* : *пине-ньке*. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta nem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automati-

kusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: $p - b$; $t - d$; $k - g$; $s - z$; $f - v + -ə́nkə$ (-оньке), pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-ə́nkə* (сараз-оньке); ill. $t' - d'$; $š - ž$; $š - ž + -ə́nkə$ (-еньке), pl. *kelaz'/-š* 'róka' : *kelaz-ə́nkə* (келаз-еньке). Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: $l - l'$, $r - r'$, $n - n'$, pl. *kal* 'hal' : *kal-ə́nkə* (кал-оньке) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-ə́nkə* (кал-еньке).

A tőhangzó váltakozása a korábbi magánhangzó-harmónia maradványa. A következő esetek (Gen, de főként a Dat) hangzóinak minőségét Butilov sokszor következtetlenül jelölte.

7.2. Genitivus: *-ńkə-ń, -ə́nkə-ń (-ńəkə-ń) [-ńьko-ńь, -онько-ńь, -енько-ńь]*

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus *-ńkə-ń* ragja: *moda* 'föld' : *moda-ńkə-ń* (мода-нько-ńь), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ńkə-ń* (пакся-нько-ńь), *kal* 'hal' : *kal-ə́nkə-ń* (кал-онько-ńь) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-ə́nkə-ń* (кал-енько-ńь).

7.3. Dativus: *-ńkə-ń-d'i, -ə́nkə-ń-d'i, -ńəkə-ń-d'i [-ńько-н-ди, -онько-н-ди, -енько-н-ди]*

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus *-ńkə-ń-* raghoz járul a *-d'i* dativus: *moda* 'föld' : *moda-ńkə-ń-d'i* (мода-нько-н-ди), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ńkə-ń-d'i* (пакся-нько-н-ди), *kal* 'hal' : *kal-ə́nkə-ń-d'i* (кал-онько-н-ди) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-ə́nkə-ń-d'i* (кал-енько-н-ди).

7.4. Függő esetek: *-nk [-нк]*

A függő esetek birtokos személyragos alakjai már nem különböznek a megfelelő erza formáktól. Az egyes számú moksa toldalékokhoz *-nk* rag járul, tehát *val'mä* 'ablak' : *val'ma-sə-nk* (Iness) 'ablakunkban, ablakainkban'. Az illativusnak a névszói paradigmában *-s* ragja van, ez zöngésül a birtokos személyrag előtti magánhangzó miatt, tehát: *val'ma-s* (Ill) 'ablakba' : *val'ma-zə-nk* (Ill) 'ablakunkba, ablakainkba'. A cirill betűs átírásban: *вальма-со-нк* : *вальма-зо-нк, сур-со-нк* : *сур-оз-онк, ломань-цо-нк* : *ломан-ез-онк*.

8. Többes szám 1. személy: több birtok ('mieink'). Azonosak az egy birtokra utaló toldalékokkal!

9. Többes szám 2. személy: egy birtok ('tietek')

9.1. Nominativus: *-ńt'ə, -ə́nt'ə, -ńt'ü [-нте, -онте, -енте]*

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után *-ńt'ə* áll: *moda* 'föld' : *moda-ńt'ə*,

pakšä 'szántó föld' : *pakšä-ńtə*, *pe* 'vég' : *pe-ńtə*, *ši* 'pap' : *ši-ńtə*). A jövevényiszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-ńtə*, *ul'čä* 'utca' : *ul'čä-ńtə*, *kino* 'mozi' : *kino-ńtə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *moda* : *moda-ńte*, *pakšä* : *pakšä-ńte*, *pe* : *pe-ńte*, *ši* : *ši-ńte*, *točka* : *točka-ńte*, *ul'čä* : *ul'čä-ńte*, *kino* : *kino-ńte*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-ńtə*, *pakšä* 'szántó föld' : *pakšä-ńtə* – *kizə* 'nyár, év' : *kizə-ńtə*, *pandə* 'hegy' : *pandə-ńtə*, *šelmə* 'szem' : *šelmə-ńtə*, *pičə* 'fenyő' : *pičə-ńtə*, *keńžə* 'köröm' : *keńžə-ńtə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *kiza* : *kizo-ńte*, *panda* : *pando-ńte*, *sel'me* : *sel'mo-ńte* – *niče* : *niče-ńte*, *kenže* : *kenže-ńte*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitivusszal ellentétben – a nominativushoz, tehát a változatlan alapalakhoz járul: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-ńtə*, *ińži* 'vendég' : *ińži-ńtə*, *vani* 'pásztor' : *vani-ńtə*. Az irodalmi nyelvben: *kelu* : *kelu-ńte*, *ińži* : *ińži-ńte*, *vani* : *vani-ńte*.

d) Mássalhangzó után a rag **-əńtə** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-əńtə*, *on* 'álm' : *on-əńtə*, *sur* 'ujj' : *sur-əńtə*, *ved'* 'víz' : *ved'-əńtə*, *pej* 'fog' : *pej-əńtə*, *jofks* 'mese' : *jofks-əńtə*, *piks* 'kötél' : *piks-əńtə*. Ugyanez érvényes a jövevényiszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-əńtə*, *bazar* 'piac' : *bazar-əńtə*, *pop* 'pap' : *pop-əńtə*, *vrač* 'orvos' : *vrač-əńtə*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tövéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. | A cirill betűs átírás ezt a különbséget fonetikus elvek alapján jelöli (**-ońte**, **-eńte**), tehát *nal-ońte*, *on-ońte*, *sur-ońte*, *ved-eńte*, *pej-eńte*, *ěfks-ońte*, *angel-ońte*, *bazar-ońte*, *pop-ońte*, *vrač-eńte*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-əńtə*, *käl* 'nyelv' : *käl-əńtə*, *karks* 'öv' : *karks-əńtə*, *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-əńtə*. Irodalmi megfelelőik: *тол* : *тол-ońte*, *кяль* : *кяль-eńte*, *каркс* : *каркс-ońte*, *кенки* : *кенки-eńte*.

e) A tö mássalhangzója releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j*, *č*, *d'*, *l'*, *ń*, *ř*, *š*, *t'*, *ž*; *č*, *š*, *ž* – *c*, *d*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*; *b*, *f*, *g*, *χ*, *k*, *p*, *v*

Veláris és palatális párok:

t – *t'*: *švet* 'világ' : *švet-əńtə* (*свет-ońte*), *krovat'* 'ágy' : *krovat'-əńtə* (*кровать-eńte*)

d – *d'*: *kud* 'ház' : *kud-əńtə* (*куд-ońte*), *käd'* 'kéz' : *käd'-əńtə* (*кяд-eńte*)

- s – ś:* *piks* 'kötél' : *piks-əntə* (пикс-онте), *riś* 'hiúz' : *riś-əntə* (рыс-енте)
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-əntə* (күз-онте), *kalaź* 'róka' : *kelaź-əntə* (келаз-енте)
c – ć: *purc* 'malac' : *purc-əntə* (пурхи-онте), *grać* 'varjú' : *grać-əntə* (грац-енте)
n – ŋ: *san* 'ér' : *san-əntə* (сан-онте), *lomaŋ* 'ember' : *lomaŋ-əntə* (ломан-енте)
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-əntə* (кел-онте), *kal'* 'nyírfá' : *kal'-əntə* (кал-енте)
r – r': *ver* 'vér' : *ver-əntə* (вер-онте), *mař* 'alma' : *mař-əntə* (мар-енте)

Palatalizáltak számítanak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j:* *škaj* 'isten' : *škaj-əntə* (шкай-енте/шка-енте)
č: *vrač* 'orvos' : *vrač-əntə* (врач-енте)
š: *meš* 'méh' : *meš-əntə* (меш-енте)
ž: *šič* 'árpa' : *šič-əntə* (шүж-енте)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b:* *por* 'rópa' : *por-əntə* (пор-онте), *klub* 'klub' : *klub-əntə* (клуб-онте)
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-əntə* (век-онте), *flag* 'zászló' : *flag-əntə* (флаг-онте)
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-əntə* (кожф-онте), *t'ev* 'munka' : *t'ev-əntə* (тев-онте)
χ: *gr'ex* 'bűn' : *gr'ex-əntə* (грех-онте)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pangə-ntə*, *piŋgə* 'idő' : *piŋgə-ntə*, *pekə* 'has' : *pekə-ntə*, *piŋə* 'kutya' : *piŋə-ntə*. A redukált hangnak a palatális, ill. veláris voltát a cirill átírás a következőképpen jelöli: *панга* : *панго-нте*, *пинге* : *пинго-нте*, *пекө* : *пекө-нте*, *пине* : *пине-нте*. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta nem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-əntə* (*-онте*), pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-əntə* (сараз-онте); ill. *t' – d'*; *ś – ź*; *š – ž* + *-əntə* (*-енте*), pl. *kelaź/-ś* 'róka' : *kelaź-əntə* (келаз-енте). Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: *l – l'*, *r – r'*, *n – ŋ*, pl. *kal* 'hal' : *kal-əntə* (кал-онте) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-əntə* (кал-енте).

9.2. Genitivus: -ńt'ə-ń, -əńt'ə-ń [-нте-нь, -онте-нь, -енте-нь]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus **-ńt'ə-ń** ragja: *moda* 'föld' : *moda-ńt'ə-ń* (мода-нте-нь), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ńt'ə-ń* (пакся-нте-нь), *kal* 'hal' : *kal-əńt'ə-ń* (кал-онте-нь) – *kal* 'fűzfa' : *kal-əńt'ə-ń* (кал-енте-нь).

9.3. Dativus: -ńt'ə-ń-d'i, -əńt'ə-ń-d'i [-нте-н-ди, -онте-н-ди, -енте-н-ди]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus **-ńt'ə-ń-** raghoz járul a **-d'i** dativus: *moda* 'föld' : *moda-ńt'ə-ń-d'i* (мода-нте-н-ди), *pakšä* 'szántóföld' : *pakšä-ńt'ə-ń-d'i* (пакся-нте-н-ди), *kal* 'hal' : *kal-əńt'ə-ń-d'i* (кал-онте-н-ди) – *kal* 'fűzfa' : *kal-əńt'ə-ń-d'i* (кал-енте-н-ди).

9.4. Fügő esetek: -nt [-нм]

A fügő esetek birtokos személyragos alakjai már nem különböznek a megfelelő erza formáktól. Az egyes számú moksa toldalékokhoz **-nt** rag járul, tehát *val'ma-sə-nt* (Iness) 'ablakotokban, ablakaitokban'. Az illativusnak a névszói paradigmában **-s** ragja van, ez zöngésül a birtokos személyrag előtti magánhangzó miatt, tehát: *val'ma-zə-nt* (Ill) 'ablakotokba, ablakaitokba'. Másalhangzós tövekben ugyanezek az alakok például *sur* 'ujj' : *sur-sə-nt* 'ujjaitokkal, ujjaitokkal', *sur-əzə-nt* 'ujjatokba, ujjaitokba', *lomań* 'ember' : *lomań-sə-nt* 'emberetekben, embereitekben', *lomań-əzə-nt* 'emberetekbe, embereitekbe' stb. A cirill betűs átírásban: *вальма-со-нт* : *вальма-зо-нт*, *сур-со-нт* : *сур-озо-нт*, *ломань-цо-нт* : *ломан-езо-нт*.

10. Többes szám 2. személy: több birtok ('tieitek'). Azonosak az egy birtokra utaló toldalékokkal!

11. Többes szám 3. személy: egy birtok ('övék')**11.1. Nominativus: -snə, -cnə, -əsnə [-сна, -цна, -осна, -есна]**

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. másalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi teljes magánhangzó után **-snə** áll: *moda* 'föld' : *moda-snə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-snə*, *pe* 'vég' : *pe-snə*, *ši* 'nap' : *ši-snə*. A jövevényiszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-snə*, *ul'čä* 'utca' : *ul'ča-snə*, *kino* 'mozi' : *kino-snə*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *moda* : *мода-сна*, *пакся* : *пакся-сна*, *пе* : *пе-сна*, *ши* : *ши-сна*, *точка* : *точка-сна*, *ульця* : *ульця-сна*, *кино* : *кино-сна*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-snə*, *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-snə* –

kizə 'nyár, év': *kizə-snə*, *pičə* 'fenyő': *pičə-snə*, *keňžə* 'köröm': *keňžə-snə*. | A *-də*, *-gə*, *-mə* végű szavakban ingadozás tapasztalható: *pandə* 'hegy': *pand(ə)-snə*, *šel'mə* 'szem': *šel'm(ə)-snə*. Ez a cirill betűs átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *куза*: *кизо-сна*, *пиче*: *пиче-сна*, *кенже*: *кенже-сна*, *панда*: *панд(о)-сна*, *сельме*: *сельм(о)-сна*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az egyes 1. személyű személyrag – a genitivusszal ellentétben – a nominativushoz, tehát a változatlan alapalakhoz járul: *kelu* 'nyírfa': *kelu-snə*, *iňži* 'vendég': *iňži-snə*, *vani* 'pásztor': *vani-snə*. Az irodalmi nyelvben: *келу*: *келу-сна*, *инжи*: *инжи-сна*, *ваны*: *ваны-сна*.

d) Egy mássalhangzó után a rag *-snə* alakú: *nal* 'nyíl': *nal-snə*, *on* 'álmom': *on-snə*, *sur* 'ujj': *sur-snə*, *ved'* 'víz': *ved'-snə*, *pej* 'fog': *pej-snə*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal': *angel-snə*, *bazar* 'piac': *bazar-snə*, *pop* 'pap': *pop-snə*, *vrač* 'orvos': *vrač'-snə*. Mássalhangzó-kapcsolat után előhangzós változat *-əsnə* használatos: *jofks* 'mese': *jofks-əsnə*, *piks* 'kötél': *piks-əsnə*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tövéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. | A cirill betűs átírás ezt a különbséget fonetikus elvek alapján jelöli (*-осна*, *-есна*), tehát *нал-сна*, *он-сна*, *сур-сна*, *ведь-сна*, *пей-сна*, *ангел-сна*, *базар-сна*, *поп-сна*, *врач-сна*, *ёфкс-осна*, *пикс-осна*.

A szóvégi mássalhangzó-torlódás csak kismértékben megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz': *tol-snə*, *käl'* 'nyelv': *käl'-snə*, *karks* 'öv': *karks-snə*, *keňkš* 'ajtó': *keňkš-snə*. Irodalmi megfelelőik: *тол*: *тол-сна*, *кяль*: *кяль-сна*, *каркс*: *каркс-сна*, *кенки*: *кенки-сна*. Mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövekben néha előhangzós változata használatos a toldaléknak: *purc* 'malac': *purc-əsnə* (*пурци-осна*).

e) A tö mássalhangzója nem releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j*, *č*, *d'*, *l'*, *ń*, *ř*, *ś*, *t'*, *ž*; *č*, *š*, *ž* – *c*, *d*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*; *b*, *f*, *g*, *χ*, *k*, *p*, *v*

Veláris és palatális párok:

t – *t'*: *švet* 'világ': *švet-snə* (*свет-сна*), *krovat'* 'ágy': *krovat'-snə* (*кровать-сна*)

d – *d'*: *kud* 'ház': *kud-snə* (*куд-сна*), *käd'* 'kéz': *käd'-snə* (*кядь-сна*), *de*: *šed'* 'híd': *šed'-əsnə* (*сед-есна*)

s – *ś*: *piks* 'kötél': *piks-snə* (*пикс-сна*), *riś* 'hiúz': *riś-snə* (*рысь-сна*)

z – *ž*: *kuz* 'lucfenyő': *kuz-snə* (*куз-сна*), *livž* 'verejték': *livž-snə* (*ливозь-сна*)

- c – ć:* *puRC* 'malac' : *puRC-əsnə* (пурхц-осна), *grać* 'varjú' : *grać-snə* (граць-сна)
n –ń: *san* 'ér' : *san-snə* > *-snə* (сан-цна), *lomań* 'ember' : *lomań-snə* > *-snə* (ломань-цна). A nazálisok után – más szibilánstoldalékokhoz hasonlóan – a toldalék affrikálódik!
l – l': *kel* 'sógornő' : *kel-snə* (кел-сна), *kal'* 'nyírfa' : *kal'-snə* (каль-сна)
r – r': *ver* 'vér' : *ver-snə* (вер-сна), *mař* 'alma' : *mař-snə* (марь-сна)

Palatalizálódnak számítnak a moksában még a következő mássalhangzók is:

- j:* *škaj* 'isten' : *škaj-snə* (шкай-сна)
č: *vrač* 'orvos' : *vrač-snə* (врач-сна)
š: *meš* 'méh' : *meš-snə* (меш-сна)
ž: *šuiž* 'árpa' : *šuiž-snə* (шуж-сна)

Mindig kemények viszont a következők:

- p – b:* *pop* 'rópa' : *pop-snə* (поп-сна), *klub* 'klub' : *klub-snə* (клуб-сна)
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-snə* (век-сна), *flag* 'zászló' : *flag-snə* (флаг-сна)
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-snə* (кожф-сна), *tev* 'munka' : *tev-snə* (тев-сна)
χ: *gréχ* 'bűn' : *gréχ-snə* (грех-сна)

f) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pang(ə)-snə*, *pińgə* 'idő' : *pińg(ə)-snə*, *pekə* 'has' : *pekə-snə*, *pińə* 'kutya' : *pińə-snə*. A redukált hangnak a palatális, ill. veláris voltát a cirill átírás a következőképpen jelöli: *панга* : *панг(о)-сна*, *пинге* : *пинг(о)-сна*, *пеке* : *пеко-сна*, *пине* : *пине-сна*. (Vö. b-pont!)

g) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta a kiejtésben releváns: *p – b*; *t – d*; *k – g*; *s – z*; *f – v* + *-snə* (-сна), pl. *saraz/s* 'tyúk' : *saraz/s-snə* (сараз-сна ~ сарас-сна), *klub-snə* (клуб-сна ~ клуп-сна), *flag* 'zászló' : *flag-snə* (флаг-сна ~ флак-сна); ill. *t – d'*; *ś – ź*; *š – ž* + *-snə* (-сна), pl. *kelaž/ś* 'róka' : *kelaž-snə* (келазь-сна ~ келась-сна). – A szonoránsok nem zöngétlenednek, mint a többes jel előtt, tehát: *l – l'*, *r – r'*, pl. *kal* 'hal' : *kal-snə* (кал-сна) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-snə* (каль-сна). – Nazálisok (*n –ń*) után viszont affrikálódás (*-s-* > *-c-*) figyelhető meg: *lomań-snə* (ломань-цна).

11.2. Genitivus: *-snə-n*, *-cnə-n*, *-əsnə-n* [*-сно-н*, *-цно-н*, *-осно-н*, *-есно-н*]

Gyakorlatilag a birtokos személyrag után áll a genitivus-accusativus (?) ragja *-snə-n*: *moda* 'föld' : *moda-snə-n* (мода-сно-н), *pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-snə-n* (пакся-сно-н), *kal* 'hal' : *kal-snə-n* (кал-сно-н) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-snə-n* (каль-сно-н).

11.3. Dativus: -snə-n-di, -cnə-n-di, -əsnə-n-di [-сно-н-ды, -цсно-н-ды, -осно-н-ды, -есно-н-ды]

Gyakorlatilag a birtokos személyraggal összekapcsolt genitivus-accusativus **-snə-n** raghoz járul a **-di** dativus: *moda* 'föld' : *moda-snə-n-di* (мода-сно-н-ды), *pakšä* 'szántóföld' : *pakša-snə-n-di* (пакся-сно-н-ды), *kal* 'hal' : *kal-snə-n-di* (кал-сно-н-ды) – *kal'* 'fűzfa' : *kal'-snə-n-di* (каль-сно-н-ды).

11.4. Függő esetek: -st [-cm]

A függő esetek birtokos személyragos alakjai már nem különböznek a megfelelő erza formáktól. Az egyes számú moksa toldalékokhoz **-st** rag járul, tehát *val'ma-sə-st* (Iness) 'ablakukban, ablakaikban'. Az illativusnak a névszói paradigmában **-s** ragja van, ez zöngésül a birtokos személyrag előtti magánhangzó miatt, tehát: *val'ma-s* (Ill) 'ablakba' : *val'ma-zə-st* (Ill) 'ablakukba, ablakaikba'. Mássalhangzós tövekben ugyanezek az alakok például *sur* 'ujj' : *sur-sə-st* 'ujjakkal, ujjaitokkal', *sur-əzə-st* 'ujjukba, ujjaikba', *lomañ* 'ember' : *lomañ-cə-st* 'emberükben, embereikben', *lomañ-əzə-st* 'emberükbe, embereikbe' stb. A cirill betűs átírásban: *вальма-со-ст* : *вальма-зо-ст*, *сур-со-ст* : *сур-озо-ст*, *ломань-цо-ст* : *ломан-эзо-ст*.

12. Többes szám 3. személy: több birtok ('övéik') Azonosak az egy birtokra utaló toldalékokkal!

Összefoglalás

A moksa birtokos személyragokat a kapcsolódási szabályok szerint a következő csoportokra oszthatjuk. Azonos feltételekkel kapcsolódnak a tőhöz (legtöbbször a szótári alapalakhoz): a) magánhangzó után a mássalhangzós, b) egy mássalhangzó után vagy mindig, vagy többször az előhangzós toldalékváltozat használatos.

Nominativus

a) mássalhangzós tövekben mindig előhangzó:

egyes szám 1. személy (egy birtok): *-žə, -əžə* [-ze, -oze, -eze]

egyes szám 3. személy (egy birtok): *-c, -əc* [-ц, -оц, -ец]

egyes szám 3. személy (több birtok): *-nzə, -ənzə* [-нза, -онза, -енза]

többes szám 1. személy (egy/több birtok): *-ñkə, -əñkə* [-ньке, -оньке, -еньке]

többes szám 2. személy (egy/több birtok): *-ñtə, -əñtə* [-нте, -онте, -енте]

b) mássalhangzós tövekben részben (főként mássalhangzó-kapcsolat előtt, ingadozóan) előhangzó:

egyes szám 1. személy (több birtok): *-ńđ, -đńđ [-оне, -ене]*

egyes szám 2. személy (egy birtok): *-ćđ, -đćđ [-це, -еце, -оце]*

többes szám 3. személy (egy/több birtok): *-snđ, -đsnđ [-сна, -осна, -есна]*

c) Egyes szám 2. személy (több birtok): *-ťńđ, -ťńđ [-тне, -тњня]* = határozott NomPl

Genitivus

a) Nominativus + *-ń*, kivéve:

b) Egyes szám 3. személy genitivus (egy birtok): **-n-c** (mássalhangzós tövekben mindig előhangzó). Itt a genitivus rag – az összes többi személlyel ellentétben – megelőzi a birtokos személyragot!

Dativus

a) Genitivus *ń* + *-đi*, kivéve:

b) Px3Sg *-nc-ti*, Px3Pl *-snđ-n-di* (tehát kemény *-ti*, ill. *-di*)

Ritka formák a több birtokra utaló függő esetekben (Jevszevjev 1934/1963: 333–334). Vannak olyan alakok is, amelyeket nem találtam más a leíró nyelvtanokban:

ава-нень эса/эста 'nőimben, nőimből' (Iness/Elat),

ава-тњнень эса/эс 'nőidben, nőidbe' (Iness/Ill),

ава-нзон эса/эзга 'nőiben, női szerint' (Iness/Prol),

ава-некенъ еса/ешка 'nőinkben, nőinkhez hasonlóan' (Iness/Comp),

ава-нътень эса/лаца 'nőitekben, nőitek módjára' (Iness/Transl),

ава-снон эса/эзда 'nőikben, nőiktől' (Iness/Abl) stb.

Ezek a szerkezetek hasonlítanak a határozott névszóragozás függő eseteihez, hiszen analitikusan szerkesztődnek: a birtokos személyragos alak genitivusához kapcsolódó névutókkal fejezik ki az eseteket. Erre feltehetően azért van szükség, mert a szabályos, esetragos alakok többes számban nem használatosak, így a hozzájuk kapcsolódó birtokos személyragos forma egyaránt jelölhet egyes és többes birtokot: *ава-сđ-n* ~ *ава-ńđ-ń есđ*, vö. például határozott ragozás InessSg/Pl: *ава-ńť* *есđ* 'a nőben', *ава-ťńđń* *есđ* 'a nőkben' stb. A moksa nyugati nyelvjárásaiban vannak további analitikus alakok is, mint a causativus: *ве-źđ-ńкса* 'minun yöni vuoksi; az éjszakámért', *ве-ćđ-ńкса* 'sinun yösi vuoksi', *ве-nc-кса* 'hänen yönsä vuoksi' (Feoktistov – Saarinen 2005: 52). A személyrag után a névutóból (*inksđ*) keletkezett toldalék áll.

A birtokos személyragozás általános és függő eseteinek összefoglalása:

egy birt.	Px1Sg	Px2Sg	Px3Sg	Px1Pl	Px2Pl	Px3Pl
Nom	- <i>zə</i>	- <i>čə</i>	- <i>c</i>	- <i>ńkə</i>	- <i>ńtə</i>	- <i>snə</i>
Gen-Acc	- <i>zə-ń</i>	- <i>čə-ń</i>	- <i>n-c</i>	- <i>ńkə-ń</i>	- <i>ńtə-ń</i>	- <i>snə-n</i>
Dat-All	- <i>zə-ń-d'i</i>	- <i>čə-ń-d'i</i>	- <i>n-c-ti</i>	- <i>ńkə-ń-d'i</i>	- <i>ńtə-ń-d'i</i>	- <i>snə-n-di</i>
több birt.				↓	↓	↓
Nom	- <i>ńə</i>	- <i>tńə</i>	- <i>nzə</i>	=	=	=
Gen-Acc	- <i>ńə-ń</i>	- <i>tńə-ń</i>	- <i>nzə-n</i>	=	=	=
Dat-All	- <i>ńə-ń-d'i</i>	- <i>tńə-ń-d'i</i>	- <i>nəə-n-di</i>	=	=	=
egy/több birt.	Px1Sg	Px2Sg	Px3Sg	Px1Pl	Px2Pl	Px3Pl
függő esetek	- <i>n</i>	- <i>t</i>	- <i>nzə</i>	- <i>ńk</i>	- <i>ńt</i>	- <i>st</i>
több birt.	- <i>ńəń +</i> <i>esə</i>	- <i>tńəń +</i> <i>esə</i>	- <i>nzəń +</i> <i>esə</i>	- <i>ńkəń +</i> <i>esə</i>	- <i>ńtəń +</i> <i>esə</i>	- <i>snəń +</i> <i>esə</i>

Világosan láthatók az általános és függő esetekben használatos birtokos személyragok különbségei és egyezései. Az erza és moksa toldalékok az általános esetekben (Nom, Gen-Acc, Dat-All) különböznek alapvetően. Jevszevjev nyelvtanában a függő eseteknek analitikus (névutós) alakjai is adatolva vannak (Jevszevjev 1934/1963: 333–334).

Most már nincs más hátra, mint nyelvtörténeti szempontból áttekinteni B. A. Szerebrennyikov (1967) interpretációját a jelenlegi birtokos személyragok alternánsainak kialakulásáról, és megkísérelni a mordvin toldalékok és a finnugor rekonstrukciók anomáliáinak közelítését, ill. magyarázatát.

Irodalom

- Babuskina et al. 1987: P. В. Бабушкина – В. Р. Горбунова – О. Е. Поляков – М. А. Келин (отв. ред.), Мокшень орфографическый словарь. Мордовскый книжнай издательствась, Саранск.
- Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Bubrih 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. Мордовское Книжное Издательство, Саранск.
- EK 2000 = Д. В. Цыганкин и др. (ред.), Эрзянь кель. Красный Октябрь, Саранск.
- Feoktistov, Aleksandr – Saarinen, Sirkka 2005: Mokšamordvan murteet. MSFOu 249. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

- Feoktyisztov 1966: А. П. Феоктистов, Мокшанский язык. Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Наука, Москва. 199–220.
- Grammatika 1962: М. Н. Коляденков (ред.), Грамматика мордовских языков. Часть I. Фонетика и морфология. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- Grammatika 1980: Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Мордовский Государственный Университет, Саранск.
- Herrala, Eeva – Feoktistov, Aleksandr 1998: Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu 58. Turku.
- Jevszevjev 1934/1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды. Том третий. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- Kelin 1987: М. А. Келин (ред.), Мокшень орфографическый словарь. Мордовскый книжной издательствась, Саранск.
- Keresztes László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. *Studia uralo-altaica*. Universitas Szegediensis de Attila József Nominata, Szeged.
- Keresztes László 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Language. In: Zaicz 1995: 47–55.
- Keresztes László 2011a: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debrecen University Press, Debrecen.
- Keresztes László 2011b: Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban I. *FUD* 18: 99–116.
- Keresztes László 2012: Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban II. *FUD* 19: 101–124.
- Maticsák Sándor 2003: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban. *FUD* 10: 143–164.
- Maticsák Sándor 2012: Allomorphic variants of Erzya-Mordvin nominal derivational suffixes. In: Eberhard Winkler, Hans-Hermann Bartens, Cornelius Hasselblatt (Hrg.), *Laponicae investigationes et uralicae*. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 82: 125–141. Harrasowitz, Wiesbaden.
- MdChr 1990 = Keresztes László, *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MdWb 1990–1996 = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammenge stellt von Kaino Heikkilä, unter Mitarbeit von Hans-Hermann Bartens, Aleksander Feoktistow und Grigori Jermuschkin, bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

- Mészáros Edit 1998: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középfeladók-nak. JATEPress, Szeged.
- МК 2000 = Н. С. Алякин (ред.), Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь типографиясь, Саранск.
- MRV = Мокшень–рузонь валкс / Мокшанско-русский словарь. (Ред. Б. А. Серебренников, А. П. Феоктистов, О. Е. Поляков). Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- Ornatov 1938: П. Орнатов, Мордовская грамматика, составленная по наречию мордвы-мокши. Москва.
- Paasonen, Heikki 1903: Mordvinische lautlehre. MSFOu 22. Helsingfors.
- Paasonen, Heikki 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß. Helsingfors.
- Rueter, Jack 2010: Adnominal Person in the Morphological System of Erzya. MSFOu 261. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.
- Zaicz Gábor (ed.) 1995: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 17. Budapest.
- Zaicz Gábor 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic Languages. Routledge, London – New York. 184–218.
- Zaicz Gábor 2000: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése. FUD 7: 109–131.

*

Morpheme alternations in the Moksha-Mordvin definite and possessive declension

The linking rules in the nominative of the definite declension are most simple: 1) The *-ś* suffix is most often added to the base form (NomSgIndet) irrespective of its ending: *keńkš-ś* 'door'. 2) After a nasal consonant, the suffix is affricated: *on* 'dream' : *on-ć*. 3) The stem-final vowel of sequences after certain word-internal consonant-clusters (*-C + kə, gə, də, d'ə, mə*) is dropped: *pangə* 'mushroom' : *pang-ś*.

The plural suffixes of the definite declension are based on those of the indefinite plural declension. Therefore, from the morphological aspect, morphophonological alternations similar to the ones in the singular number of the indefinite declension are not observable in these suffixes. In the dependent cases, only analytic forms are used.

The greatest, irreconcilable differences between the Erzya and Moksha nominal declension system are present in the grammatical cases of the possessive declension (nominative, genitive and dative).

According to their linking rules, Moksha possessive case endings can be classified into the categories below. These suffixes are added to the stem (that is most often the dictionary base form) under identical conditions: a) after vowels, the variant containing a suffix-initial consonant is used, b) consonants are always (or more often) followed by the variant containing a suffix-initial vowel, c) after consonant-clusters, it is usually the variant with the suffix-initial vowel that is used.

The nominative

a) a suffix-initial vowel is always present in stems ending in consonant:

1st person singular (one possession): *-ǰə, -əǰə* [-ze, -oze, -eze]

3rd person singular (one possession): *-c, -əc* [-u, -ou, -eu]

3rd person singular (multiple possessions): *-nɰə, -ənɰə* [-hɰa, -onɰa, -enɰa]

1st person plural (one/multiple possessions): *-ńkə, -əńkə* [-ńke, -ońke, -eńke]

2nd person plural (one/multiple possessions): *-ńtə, -əńtə* [-nte, -onte, -ente]

b) a suffix-initial vowel is sometimes present in stems ending in consonants (mainly preceding a consonant-cluster):

1st person singular (multiple possessions): *-ńə, -əńə* [-one, -ene]

2nd person singular (one possession): *-ćə, -əćə* [-ue, -oue, -eue]

3rd person plural (one/multiple possessions): *-snə, -cnə, -əsnə* [-sna, -osna, -esna]

c) 2nd person singular (multiple possessions): *-tńə, -tńä* [-tne, -tńä] = definite declension plural nominative

The genitive: a) Nominative + *-ń*, except for b) 3rd person singular genitive (one possession): *-n-c* (a suffix-initial vowel is always present in stems ending in consonant). Here – unlike in all the other persons – the genitive suffix precedes the possessive suffix.

The dative: a) Genitive *ń* + *-d'i*, except for b) Px3Sg *-nc-ti*, Px3Pl *-snə-n-di* (that is hard *-ti*, and *-di*) and for c) short forms, where the *-t'i* suffix is added directly after the possessive suffixes: *-ǰt'i* (Px1Sg), *ć-t'i* (Px2Sg).

The possessive suffixed forms in the dependent cases do not differ from the corresponding Erzya forms. Singular Moksha suffixes take the same possessive suffixes as Erzya ones; that is: *val'mä* 'window' : (Iness) *val'ma-sə-n, -t, -nɰə, -nk, -nt, -sk* 'in my window, in my windows; in your window, in your windows' etc.

LÁSZLÓ KERESZTES

Morfológiai úton történő szóalkotás a finn kocsmaszlangban¹

KÓKAI Krisztina

A szlengkutatás a nyelvtudomány manapság igen kedvelt ága, a címben jelölt speciális témakörhöz tartozó korpusszal kapcsolatos vizsgálat azonban kevés született (l. pl. Varga 2001). Célom, hogy a témához kapcsolódó szlengszókincset összegyűjtssem, és átfogó elemzésnek vessem alá.

1. Bevezetés. Vizsgálatom az alkohollal és alkoholfogyasztással kapcsolatos szlengszókincsen alapul. A témához kapcsolódó szavak, kifejezések széles körben ismertek, ezért azok gyakorlatilag a közszleng részét képezik, de ezenkívül egyes szakszlangokban (például a vendéglátás szlangjében) is előfordulnak.

Az alkoholfogyasztás szókincséhez kapcsolódó szavak gyakran – mint a szlengszavak általában – rövid életűek. Azok a kifejezések, amelyek egykor a szlengszókincs részét képezték, néhány év vagy évtized alatt eltűnnek onnan. Minden kornak, korszaknak megvan a saját szókincsrétege (pl. az 1950-es évek hidegháborúja az *atomiolut* 'atomsör' szó létrejöttét eredményezte), s annak csak egy kis része az, amely hosszú időn keresztül megőrződik. Új szavak azonban folyamatosan születnek és kerülnek a helyükre, de az is előfordul, hogy a nyelvből már kiveszett szó újra használatba kerül (pl. a *bisse* 'sör' az 1900 és 1930 közötti években, majd az 1960-as évektől ismét a szókincs része), s közben akár jelentésváltozás is bekövetkezhet. A finn nyelvben a legtöbb „alkoholos” szlengszó az 1970-es években volt használatban, ami valószínűleg az alkoholtilalommal hozható összefüggésbe.

Az alkoholfogyasztással kapcsolatos szlengszavakat elsősorban Heikki Paunonen *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii* (2000) című szótára, ill. Kaarina Karttunen szlengszótára alapján gyűjtöttem össze. A szókincset interneten

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

található szlengszótárak² és szójegyzékek anyagával, valamint kérdőív segítségével gyűjtött adatokkal bővítettem. Az általam összeállított, az alkohol és alkoholfogyasztás témakörére vonatkozó kérdőívet huszonegy (24–66 év közötti) finn anyanyelvű válaszadó (8 nő és 13 férfi) töltötte ki 2012. március–áprilisában. Segítségükkel közel 250 szót szedtem össze. A kérdőív legnagyobb előnye, hogy ezáltal az élő nyelv szókincsére vonatkozó adatokról kaptam képet.

2. Vizsgálatomat két fő szempont, az attrakciós központok, valamint a szóalkotásmódok alapján végeztem. Az attrakciós központok olyan fogalmak, amelyek köré sok kifejezés, szinonima születik. Az alkoholfogyasztással kapcsolatos szlengszókincs attrakciós központja tulajdonképpen bármi lehet, ami a témakört érinti, például: ki? (pl. alkoholista), hol? (kocsma, Alko³), mit fogyaszt? (alkoholos italok fajtái, márkái); ide sorolható maga a tevékenység (iszik, iszákoskodik) és ennek következménye is (részeg, másnapos). Egyes fogalmakhoz több, másokhoz azonban sokkal kevesebb szinonima kapcsolódik: például az *alkoholi* 'alkohol, szesz', illetve *viina* 'pálinka, szesz' lexémákhoz több mint 60 (pl. *myrkky* 'méreg', *aikuisten juoma* 'felnöttek itala'), az *olla humalassa* 'részeg' kifejezésre pedig 400-nál is több kifejezést találtam (pl. *olla sumussa* 'ködben van', *olla imuri päällä* 'a poriszívó be van kapcsolva'). Ezek közül esetenként akár több tucat is élhet egyidejűleg egymás mellett, pl. az *olut* 'sör' szóra – amely az egyik legfontosabb attrakciós központ – 47 olyan adatot (pl. *birra*, *bisse*, *ööli*) gyűjtöttem össze a szótár alapján, amely a 20. század utolsó évtizedében volt használatos.

3. **Morfológiai úton történő szóalkotás.** Új szavak születése alapvetően kétféle módon történhet: szemantikai, illetve morfológiai változás útján. Jelen tanulmányban az utóbbi változás alapján érvényesülő szóalkotásmódokat vizsgálom. Ennek során elsősorban Kari Nahkola – az iskolai szleng vizsgálata során – felállított szempontjait követtem, de kiegészítettem azt egyéb, az összegyűjtött szókincs által megkívánt módszerekkel is. Kutatásomat néhány példával igazolom, melyek azonban csak töredékét képezik az általam feltérképezett szókincsnek.

3.1. A nyelvben már meglévő szó szlengszóvá válhat a **hangalakjában történt változás** következtében, ekkor általában a jelentése nem változik:

² <http://urbanisanakirja.com>

³ Skandináviában alkoholt (az I., II. és III. sör kivételével) csak külön üzletekben lehet kapni. Svédországban ez a *Systembolaget*, Norvégiában a *Vinmonopolet*, Finnországban pedig az *Alko*.

a) A **szótőben** bekövetkező változások:⁴ *Ölvi* 'sör' < *Olvi* [sörfajta] – itt a svéd *öl* 'sör' szó játszott szerepet a folyamatban; *Gines* [sörfajta] < *Guinness* (a *gin* szó motiválhatta a változást); *Jellona* < *Leijona* 'oroszlán = pálinkafajta' (ebben az esetben *yell* 'ordít' angol ige lehetett a motiváció, melyre az oroszlánról asszociálunk).

b) **Szóképzés** során a lexémák megrövidült alakjához kapcsolódnak a képzők. A képzett szlengszavak alapja – ahogy az alábbi példák és a kérdőíves adatok is igazolják – nagyon gyakran jövevényszó. Az alkoholfogyasztás szókincsében, mint általában a finn szlengben, a legproduktívabb szlengképzők az *-is* és az *-Ari*, pl. *alkis* 'alkohol', *alkkis* 'alkoholista, alkohol' (< *alkoholi*); *daagis* 'másnaposság' (< sv. *dagen efter* 'ua. '); *darris* 'másnaposság' (< sv. *darra* 'reszket, remeg'); *keskis* (< *keskiolut* 'közepes sör, III. fokozatú sör'); *Koskis* (< *Koskenkorva* [egy vodka márkaneve]); továbbá *dokari* 'részezes' (< *dokata/dogata* 'iszogat'); *jysäri* 'másnaposság/fejfájás' (< *jysähdys* 'koppanás, puffanás'); *Lappari* 'Lapin Kulta [sörfajta]'; *snabari* 'snapsz'; *Tumppari* 'Tuborg' stb.

Meglehetősen sok szó keletkezett a *-kka*, *-kki* és *-kkU* képzőkkel is: *bisukka* 'sör' (< sv. *bisse* 'sör'), *ölkkä* (< sv. *öl* 'sör'), *drinkki* (< *drink* 'alkoholtartalmú ital'), *valkki* (< *valkoviini* 'fehérbor'), *konkka* 'konyak' (< *konjakki*), *lonkku* (< *lonkero* 'Long drink [gin szódával]') stb. Az általam gyűjtött szóállományból sok *-u* képző segítségével jött létre, pl. *Finu* (< *Finlandia*), *Kapu* (< *Captain Morgan*).

Kevesebb szó megalkotásában vesz részt a *-ska*, *-tsi*, *-tsAri* és *-us* képző: *Jaliska* (< *Jaloviina* [pálinkamárka]), *kaltsi* (< *kalja* 'sör'), *Koskinen* (< *Koskenkorva*), *buglaus* 'hányás' (< sv. *buga sig* 'meghajol'), *spuglaus* (< *spurgu* 'alkoholista' < sv. nyj. *burk* 'ingerlékeny'), *trokaus* 'csempészet' (< *trokaa* 'csempész' < ?sv. *drogata* 'drogozik, kábítószerezik') stb. Elvértve található egy-két példa a *-rra*, *-ska*, *-ski*, *-ssi*, *-su*, *-li*, *-tsA*, *-tsU*, *-ro* képzőkkel alkotott szavakra is.

Nem ritka, hogy egy tőhöz különböző szlengképzők járulnak, pl. *salkkari*, *salmari*, *salmis*, *Salmis* < *salmiakki* 'szalmiákszesz'; *valkkari*, *valkki*, *valkkis*, *valkku* < *valkoviini* 'fehérbor', ezekben az esetekben az új szlengszavak jelentése nem változik. További példák: *ölkkis* ~ *ölkky* ~ *ölppis* ~ *öltsi* 'sör' (< sv. *öl* 'sör'); *brenkkis* ~ *brenkku* (< sv. *brännvin* 'pálinka'); *bulis* 'részezes',

⁴ A szótőben bekövetkező változás vagy egy mássalhangzó (proteettinen konsonantti) betoldásával, vagy – gyakrabban – a magánhangzók minőségi változásával történik (Nahkola 1999b: 619).

bulttari ~ *bulttis* 'másnaposság', *pulsari* ~ *pultsari* ~ *bultsari* 'iszákos' (< sv. *bulta* 'ver, vág; dobog, dörömböl'), *Kosanderi* ~ *Koskis* ~ *Kossu* (< *Koskenkorva*).

c) **Rövidülés.** A rövidített szóalakok különösen kedveltek a szlenghasz-
nálásban, ez főként a jövevényszavakat érintő változás (Hämäläinen 1955:
241). A rövidülésnek áldozatul eshet a szó vége (*Ape* < *Aperita*, *Jägeri* < *Jä-
germeister*) és a szó eleje egyaránt (*holi* < *alkoholi* 'alkohol', *holisti* < *alko-
holisti* 'alkoholista', *Sintti* < *Absintti*).

d) **Rövidítés, mozaikszó.** Találtam példát arra az esetre is, amikor egy
összetett szó első tagját egy kezdőbetűvel rövidítik, az utótag viszont válto-
zatlan marad. Ilyen részleges rövidülés például: *A-market* 'alkoholüzlet' <
Alko-market; *d-virus* 'másnaposság' < feltehetőleg a *drikkis/driku/drinkkis*
'ital' vagy a *da(a)gis/darra* 'másnap' szlengszavakból. Italnevek tagjainak
kezdőbetűiből alkották meg a következő betűszókat: *GT* 'Gin Tonic', *JD*
'Jack Daniel's'. Sajátos eset, amikor az alkoholos ital nevéből csak egy betű
marad meg, pl. *G* vagy *Gee* 'Gambina [márkájú erős bor]'. – Szóösszevonás
a *Laku* 'Lapin Kulta [sörmárka]' (Nahkola 1999b: 619–620).

e) **Kontamináció** esetén általában két hasonló jelentésű vagy rokon értel-
mű szó hangalakjának keveredése által keletkezik egy új szó, pl. *konjaviini*
'konyak' < *konjakki* 'konyak' + *viini* 'bor', *brenjakki* < *brännvin* + *konjakki*,
ill. a *konjamiini/mehu* előtagja *konjakki* + *vitamiini* kontaminációja révén
születhetett meg (*mehu* 'gyümölcsle'). Az 1930–40-as években használt
brenjamiini 'alkohol' kifejezés a *brenjakki* és *vitamiini* kontaminációja révén,
de akár a *konjamiini* mintájára is létre jöhetett. A régebbi helsinki szlengben
még kevésbé, az újabban viszont már nagyon gyakoriak az analogikus úton
született szavak (Paunonen 2006: 360).

f) A *brenjakki* szó *prenjakki* alakban is él. **Alakváltozatok** születésekor
jellemző a zöngés-zöngétlen megfelelés, ill. a szóeleji *s*- megléte vagy hiá-
nya, pl. *grabbis*, *krabbis*, *grappis*, *krappis*, *krabis*, *krapis*; *skrabis*, *skrabbis*,
skrappis, *rapis* 'krapula = másnaposság'. Ezek a lexémák akár beszélőnként
is változhatnak (Paunonen 2006: 337).

A hangmegfeleléseken kívül a lexikai változatok is jellemzőek, mint pl. a
'sörözni megy' kifejezésre használatos *mennä yhdelle/yksille*, *mennä oluel-
le/oluselle/olusille*. Ezek az utóbbi évtizedekben jöhettek létre nagyobb
számban.

g) **Ikerítés** során a szó saját hangalakjához bizonyos hangtani szempontok alapján megváltozott szó kerül, erre lehet példa a 'be van rúgva' jelentésű *olla beisi keis, olla tillin tallin, olla tiutau* kifejezés.

h) **Szóferdítésre** lehet példa az 'alkohol' jelentésű *alkomaholi, alkoma-hooli, alcoholica, alkoholica* szavak, melyek esetében a szándékosan megváltoztatott szóalakok humoros tartalommal rendelkeznek, a *-ma-* elem betoldásával az *alkoholkómára*, ill. a *-ca* végződés esetében nőnemre utalhatnak a szavak. Kedvelt mód az idegen eredetű alkoholmárkák szlengsesítésére pl. *Heinäkenkä* 'szénacipő' < *Heineken*; *Madjaaribooli* 'magyarbólé' < *Magyar Fehér Bor*; *Rin-Tin-Tin* < *Rioja Tinto* [vörösbor], *Sorkkabussi* 'patabusz (tkp. lábbusz)' < *Sorbus* [egy bizonyos erős borfajta].

3.2. Összetételek útján is sok szlengszó jön létre. A vizsgált szókincsben jellegzetes például, hogy az előtag általában olyan köznévfőnév, amely valamely tulajdonsága alapján utal az adott italtra, pl. *Heinävesi* '[Zubrovka vodka]⁵ = szénavíz' (az előtag az alkohol alapanyagára utal); vagy annak hatásával van kapcsolatban, pl. *kuperkeikkavesi* 'bukfencvíz = pálinka, alkohol', *ruumiinpesuvesi* 'testmosó víz = szesz, erős pálinka'.

Gyakran előfordulnak olyan szócsoportok, amelyek előtagja ugyanaz, pl. a *keskiolut* 'közepes sör, III. fokozatú sör' > *keskikalja, keskikepukka, keski-ketterä*.

Adataim alapján kitűnik, hogy sok esetben az alkoholos italok utótagja a szlengben olyan folyadékot jelöl, amely nem áll összefüggésben az alkohollal, így ezek a szavak humoros, ironikus jelentéstartalommal rendelkeznek. A legtöbb a víz, ital és gyümölcsleves utótagú kifejezés, a többire (pl. *-liemi* 'lé', *-maito* 'tej', *-piimä* 'aludttej', *-kerma* 'tejszín', *-pirtelö* 'turmix', *-öljy* 'olaj') elvértve találunk példát.

-vesi 'víz': *Heinävesi* 'szénavíz = Zubrovka vodka', *Hörppyvesi* 'hörpölővíz = Herba, gyógynövénylikőr', *keikausvesi* 'bukfencvíz = pálinka', *Koskisen kurlausvesi* 'Koskinen gargalizálóvize = Koskenkorva', *kusivesi* 'húgyvíz = sör', *raakavesi* 'nyers víz = rum', *rähinävesi* 'zajosvíz = alkohol', *sihtivesi* 'célzóvíz/szitavíz = pálinka/szesz', *ölövesi* 'sörvíz = sör' stb.

-juoma 'ital': *kommunistijuoma* 'kommunista ital = vörösbor', *lännenjuoma* 'a nyugat itala = whisky', *mallasjuoma* 'malátaital = sör', *Napajuoma*

⁵ Bölényfűvel ízesített lengyel vodka, melyből egy szárított szál minden üvegben megtalálható, az ital címkéjén is egy bölény (*žubr*) szerepel

'Sarkkör-ital' [Polar nevű likőr]⁶, *ohrajuoma* 'árpaital = sör', *seurajuoma* 'társasági ital = alkoholtartalmú ital', *Vaimon lempijuoma* 'a feleség kedvenc itala' [a Liebfraumlilch nevű fehérbor], *Voimajuoma* 'erő-ital' [az Alko Dry Vodka nevű itala] stb.

-*mehu* 'gyümölcslé': *Anismehu* 'ánizslé = ánizslikőr', *Herkkämehu* 'érzékeny lé = Herba, gyógynövénylikőr', *katajanmehu* 'borókalé = gin', *konjamiinimehu* 'konyaklé = konyak' (ld. a 3.1/e pontban), *mallasmehu* 'malátalé = sör', *Markkinamehu* 'piaci lé = Sorbus, erős bor', *Punamehu* 'vörös-lé = Nordfors márkájú bor' stb.

3.3. A több tagból álló megkövesedett **szószerkezetek** általában metaforikus kifejezések, melyek gyakran humoros, ironikus töltéssel rendelkeznek. A legtöbb ilyen szerkezetet a 'hányini' ige kifejezésére találtam, pl. *kääntää nurinpäin* 'kifordít', *puhaltaa porkkanat* 'sárgarépat fúj', *tulla hissit* 'jönnek a liftek', *heittää danskaa* 'dánt [nyelvet] dob'. Egyéb kifejezések: *puhua/spiikkaa/opiskella norjaa* 'norvégul beszél/dumál/tanul = másnapos', *mennä stobelle* 'elmegy egy korsóra [sörre] = sörözni megy', *ottaa hömpysyt* 'páleszt vesz = iszogat', *rypistää hiivaa otsaan* 'élesztőt gyűr a homlokába = iszogat', *tehdä ylitöitä* 'túlórázik = iszákoskodik', *käydä ehtoollisella* 'úrvacsorán jár = vörösbort iszik', *nousta hattuun* 'a kalapjába emelkedik = fejébe száll (az alkohol)'.

3.4. Az alkohol(fogyasztás) témakörébe tartozó **jövevényszavak** főleg az angol és a svéd nyelvből származnak, de találunk más, például orosz vagy olasz eredetre visszamenő szavakat is, pl. *baari* < ang. *bar* 'kocsma', *hangooveri* < ang. *hangover* 'másnaposság', *pubi* < ang. *pub* 'kocsma'; *brenkku* < sv. *brännvin* 'pálinka', *bulttis* 'másnaposság' < sv. *bulta* 'ver, vág; dobog, dörmöböl', *darra* 'másnaposság' < sv. *darra* 'reszket, remeg', *spurgu* 'alkoholista' < sv. (nyj.) *burk* 'ingerlékeny', *fylla* 'részség' < sv. *fylla* 'tölt, leitat; részség, mámor'; *bisse* < sv. *bira* / ném. *Bier* 'sör'; *pohmelo* < or. *нох-мелье* 'másnaposság', *kapakka* < or. *кабак* 'kocsma', *birra* < ol. *birra* 'sör', *taverna* < ol. *taverna* 'kocsma' stb. Gyakoriak a tipikusan *-i* tövéghangzóval elfinnesített alakok, ill. a megrövidített szóalakokhoz járuló szlengképzővel alkotott új kifejezések (ld. fentebb). A szavak jelentése a legtöbbször megmarad, némely esetben azonban akár szófajuk is megváltozhat.

⁶ ang. *polar* 'sark, sarki-'

3.5. Tükörfordításra is akad példa idegen eredetű italnevek esetén: *Jussi Jalankulkija* 'Johnny Walker (whisky)', *Musta ja valkonen* 'Black and White (whisky)', *Pitkä Jussi* 'Long John (whisky)', *Pihvinsyöjänkini* 'Beefeater's Gin', *Remu-Martti* 'Rémy Martin (konyak)'. Az alkoholos szlengszókincsben kevésbé jellemző ez a szóalkotási mód.

3.6. Népetimológia: *Erkin pikakivääri* 'Erkki [férfinév] gyorstüzelő fegyvere', *Erkin pikakaveri* 'Erkki gyors haverja', *Erkin pikavieteri* 'Erkki gyors rugója', *Erkin pikavärkki* 'Erkki gyors eszköze/anyaga' < *Egri bikavér*. Egyéb példák: *Hamppari* 'csavargó' < *Champion* márkájú keserű; *Johan valkenee* 'Johan megvilágosodik' < *Johnny Walker*; *Kotirauha* 'családi béke' < *Côtes du Rhône* [vörösbor]; *Krookus* 'krókusz, sáfrány' < *Krakus* [vodka]; *Musketti* 'muskéta' ~ *Muskotti* 'szerecsendió' < *Muscat* [erős bor]; *Paras mustikkavelli* 'a legjobb feketeáfonyakása' < *Patras Muscatel* [erős bor], *Porttilankku* 'kapupalánk' ~ *Porvoon Lankku* szó szerint: 'porvói [egy finn város] palánk' < *Bordeaux Blanc* [fehérbor].

4. Összegzésként elmondható, hogy a finn szleng alkoholfogyasztáshoz köthető témaköre nagyon bő szókincsel rendelkezik, a kifejezések száma több ezerre tehető. Az új szlengszavak keletkezésük szerint két fő csoportba sorolhatók: szemantikai vagy morfológiai változás révén jöttek létre. A helyzet azonban ennél sokkal árnyaltabb, hiszen a szóalkotás módok gyakran keverednek egymással, s az új szavak, kifejezések nem sorolhatók be pusztán egyetlen merev kategóriába. (A kérdőívem segítségével összegyűjtött több mint 260 kifejezés közül 51% a szemantikai változások közé sorolható (ezzel a típussal jelen írásomban nem foglalkoztam).

A morfológiai változások legnagyobb csoportját a szó szerkezetek alkotják (l. 3.3. pont), mintegy 16%-kal. Szintén gyakoriak az alakváltozatok (3.1.f) – ahogy az újabb helsinki szlengben általában –, ezek 14%-ot tesznek ki. A szavak kb. 8%-ában történt szóképzés (3.1.b), a kérdőív adatai alapján az *-Ari* és az *-is* képzők a legproduktívabbak, gyakoriságuk megegyezik. Némileg kevesebb a megrövidült szóalakok (3.1.c) és összetett szavak (3.2.) száma, ezek aránya nagyjából 7–7% körül mozog.

Legritkábban az olyan szlengszavak fordulnak elő, amelyek szóferdítéssel (3.1.h) vagy szótöbéli változással (3.1.a) jöttek létre, ezek a kérdőíves adatbázisomban kb. 3–3%-ot tesznek ki.

Az összes adat mintegy 10%-a tekinthető jövevénytípusnak, közöttük nagyjából azonos arányban vannak jelen a svéd és az angol eredetűek (a régebbi helsinki szlengben a svéd, az újabbban az angol a meghatározó átadó nyelv).

A kérdőíves adatokat tekintve a mozaikszók, ikerítések, tükörfordítások és népetimológiával született szavak aránya nem jelentős, egy-két szlengszó keletkezett a fent említett módok mindegyikén.

Az általam végzett kérdőíves vizsgálat természetesen nem ad maradéktalanul pontos képet a manapság használatos szlengszókincs egészéről, az arányokat tekintve azonban hasonlóak lehet az eredmények.

Irodalom

- Hämäläinen, Simo 1955: Kirjain- ja typistesanoista. *Virittäjä* 59: 241–257.
- Karttunen, Kaarina 1979: *Nykyslangin sanakirja*. WSOy, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Nahkola, Kari 1999a: *Nykyslangin sananmuodostusoppia*. *Virittäjä* 103: 195–221.
- Nahkola, Kari 1999b: *Koululaisslangin sanastolähteistä*. *Virittäjä* 103: 619–623.
- Paunonen, Heikki 2006: *Synonymia Helsingin slangissa*. *Virittäjä* 110: 336–364.
- Paunonen, Heikki 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii: stadin slangin suursanakirja*. WSOy, Helsinki.
- Varga Judit: *Otetaan toisellekin jalalle! – az alkoholfogyasztással kapcsolatos szavak és kifejezések a finn nyelvben*. *Specimina Fennica* 10: 135–141. Szombathely, 2001.

*

Pub slang in Finnish language

The aim of my paper is to discuss Finnish slang vocabulary on alcohol and alcohol consumption. Even though slang is a very popular topic among linguists, and it has been widely discussed, there has not been any relevant study on the theme in Hungary recently. My study is mainly based on the attraction points and the ways at derivation in my data (http://www.tiede.fi/artikkeli/348/viina_villitsee_kielenkin).

KRISZTINA KÓKAI

The Earliest Contacts between Scandinavians and South Saami¹

Lars-Gunnar LARSSON

1. The first inhabitants of Scandinavia

Over the centuries the opinion about the ethnic identity of Scandinavia's first population has moved back and forth. Up until the middle of the 19th century, the Saami were generally regarded as the original inhabitants of all Scandinavia. Such an opinion is expressed clearly by Johan Ihre in his preface to the Saami dictionary of E. Lindahl & J. Öhrling, *Lexicon Lapponicum*, from 1780. According to Ihre, the greatest linguist of Sweden at that time, this idea was first presented by G. W. von Leibniz. Ihre's version of the theory is, however, mixed with a mythical perspective; the Germanic language was introduced into Scandinavia by "Odin and his company". In other words, the main god of the Scandinavians has become a historical person.

At the middle of the 19th century the general opinion changed in a radical way. The Saami were now seen as immigrants, often late immigrants, particularly in the southern parts of their area of distribution. According to the Norwegian historian Yngvar Nielsen (1891: 26) the Saami had spread from the north at a very late point of time and had not reached the area of Røros, in the southernmost Saami area of today, until late in the 17th or even early in the 18th century. His view is clearly connected with the Norwegian nationalism that was growing strong at this time, but his expressions occasionally have a distinct racist character, e.g., when talking about the need "to stop the Lappish invasion" or when describing what happens when the Saami "get into closer contact with culture". Certainly there was a similar nationalism in Sweden, as all over Europe at that time. In the writings of Karl Bernhard Wiklund, the first Swedish scholar in Finno-Ugric and Saami research, this nationalism was intertwined with a strong darwinistic perspective (Larsson 1996: 49 f.). According to him also it was a question of "a real Lappish im-

¹ The broad version of the study was delivered on 28 November 2013 at the University of Debrecen in the framework of the author's Doctor honoris causa lecture.

migration towards the south” (Wiklund 1910: 4) and the Saami had not reached their southernmost areas ”until in our days” (Wiklund 1925: 114).

Even today one can meet representatives of Scandinavian studies who talk about the Saami as an alien people in Sweden, and dislike the term ”aboriginal people” to describe the Saami, since it is impossible to know whether they were in fact the first inhabitants. That argument would, however, pertain to the Swedish-speaking population as well, since no language was spoken on the Scandinavian peninsula during the Ice Age. The ethnic identity of the first populations in Scandinavia will remain unknown, as regards both south and north Scandinavia. Palaeolithic finds cannot be connected with any present-day group of languages, but only bear witness to the presence of human beings. Even if this is so, we can, of course, study the contacts between speakers of Saami and speakers of Scandinavian languages.

According to the traditional view, the Saami arrived rather late in such central Swedish areas as Jämtland and Härjedalen (the later area is situated on the same latitude as Røros in Norway). This opinion also prevailed in archaeological research, but was challenged when Inger Zachrisson (late overview given in MÍG 33 ff.) investigated anew some graves in Vivalen in Härjedalen. Although the graves were dated to the 11th century, she found them predominantly Saami (Zachrisson 1997: 80, 124, *passim*). Thereby she pushed the borderline of Saami presence farther to the south and further back in time. Her investigation was met with harsh criticism as well as with enthusiastic support. The whole question could seem unimportant, but apart from its interest to scholars in history and prehistory, it also has a political dimension. It is an essential question to the south Saami to know whether their presence in the southernmost areas has a history of some 1000 years instead of a couple of hundred years as Yngvar Nielsen maintained. The Saami are just one of a number of harassed peoples in Europe thought of as an alien group in a country. Therefore, an investigation based on indisputable facts is needed.

2. Are there indisputable facts in linguistics?

In the following I will try to show that the results of research into language can constitute such indisputable facts that are needed to corroborate a theory. Even if human language is, in one way, ephemeral, it can nevertheless provide arguments that can hardly be ignored.

Many linguistic arguments are, however, too vague to be suitable. That does not mean that they are incorrect, but just that they are too imprecise to form a sharp argument. When, e.g., Ole Henrik Magga (2012: 114) shows

that the snow terminology of South Saami is very different from that of North Saami, this is, of course, a solid argument for his conclusion that "South Saami has been a language of its own for a long time [et selvstendig språk i lang tid]". However convincing that result is, the problem is what the phrase "a long time" means. How many years constitute a long time: 250 years? 500 years? 1000 years? Or even more? Even detailed knowledge of the material does not result in any exact dating.

There are examples where the material provides evidence that is undeniable in some way. One such case is, I believe, the expression *gosen milkie grasi*, that can be found in a Saami wordlist from the 1770s. The wordlist contains words taken down by a pupil of Carl von Linné, Per Holmberger. Holmberger studied for Linné for ten years and kept up his botanical interest throughout his life. He translates the plant name into its Latin name, *Ballota nigra*, a name given by Linné some 20 years earlier when establishing this species. The Latin name has not been changed since, it is still called *Ballota nigra*. In English, this plant is called black horehound. This means that Holmberger must have taken down the Saami word *gosen milkie grasi* somewhere where this plant can be found. There can be no misunderstanding, since the same name is used today and since Holmberger knew his botany. Consequently, the northern border of the distribution area of *Ballota nigra* is identical with the northern border of the area where Holmberger could make his interview with Saami speakers. The northern borderline of the plant runs some 200 kilometers north of Stockholm, at the city of Gävle. So in the 1770s, Saami must have been spoken in that part of the country, far away from the present distribution area of Saami. The conclusion is inevitable, because, as Holmberger himself put it, you don't have words for things you don't know (cf. Larsson 2005).

In the case of black horehound it is the semantic side of the word that settles the question. In the following I will discuss a case where formal aspects play a similar role. Before doing so, we must have a look at the Finno-Ugric historical phonology.

3. Finno-Ugric historical phonology

According to Voltaire, etymology is an art where consonants play a very small role and the vowels none at all. That is not the case with the historical phonology of Finno-Ugric languages. We have a very clear picture of the development of the sound-system from Proto-Finno-Ugric into the languages of today. That certainly does not mean that there are no unsolved problems

left, but the present theories are based on the work of several generations of researchers. The proto-language had, e.g., three sibilant phonemes, as can be seen already from a comparison of representative examples in Saami, Finnish and Hungarian.

Saami	Finnish	Hungarian	Reconstructed	Meaning
<i>salla</i>	<i>syli</i>	<i>öl</i>	* <i>süli</i>	‘lap, arms’
<i>čuohti</i>	<i>sata</i>	<i>száz</i>	* <i>śata</i>	‘100’
<i>luossa</i>	<i>lohi</i>	–	< Balt., cf. Lith. <i>lašiša</i> etc.	‘salmon’
–	<i>hiiri</i>	<i>egér</i>	* <i>šijere</i>	‘mouse’

These examples show that there are three types of correspondences:

Saa. *s* = Fi. *s* = Hung. \emptyset

Saa. *č* = Fi. *s* = Hung. *sz*

Saa. *s* = Fi. *h* = Hung. \emptyset

A lower number of reconstructed sibilants cannot provide any explanation with a regular development of the sounds. The fact that the word represented by Saami *luossa* is a Baltic loanword helps us identify one of the sounds in the proto-language as **š*. When material from more languages is added, the conclusions will be even safer, be it material from Finno-Ugric languages or from languages that Finno-Ugric has borrowed words from. To mention one such case, the reconstructed palatal sibilant is supported by the Permian languages, where the opposition of non-palatal vs. palatal consonant is preserved, and by loanwords from Indo-Iranian languages, e.g. the word for ‘100’, where the palatal *ś* is preserved also, cf., e.g., Sanskrit *śata*- ‘100’.

It should also be noted that among the examples above there is no word where an initial **š* is represented in all three languages. The language historian cannot expect the words to be preserved just because they present interesting facts about the proto-language. A living language is not a systematically built up museum, so we have to work with the material that has accidentally remained. Some sounds are extremely stable over time, e.g., **m* and **r*, and are maintained in several languages, but in general, the reconstructed, original sound can be found as such in just a few languages. An initial **k*, e.g., is maintained in the western, Finno-Permian languages, but in Ugric languages it changes under certain conditions. Furthermore, the different sounds had a different frequency in the proto-language, and that certainly affects their chances to remain in the languages of today. When working with questions of this kind, the data presented in Statistik der uralischen Lautensprechungen (SUL) are very useful. Of course, sounds that were frequent in

the reconstructed proto-language provide us with a richer picture of the system. In UEW one can even find examples of reconstructed minimal pairs, e.g., **sala* ‘verstecken, verhehlen, stehlen; Dieb’ ≠ **śala* ‘Ulme’. That is in good accordance with the fact that non-palatal **s* can be found in 38 reconstructions and palatal **ś* in 48 cases (SUL 116 ff.).

Among the reconstructed phonemes we also find a non-palatal **δ* and a palatal **δ’*. There are several examples that support the non-palatal **δ* after the first syllable, and it shows a different development than, e.g., the occlusive **t*:

Saami	Finnish	Hungarian	Reconstructed	Meaning
<i>giehta</i>	<i>käte-</i>	<i>kéz</i>	<i>*käti</i>	‘hand’
<i>buođđu</i>	<i>pato</i>	<i>fal</i>	<i>*paða</i>	‘dam; enclosure for netting salmon’ (KN)

There is, however, no certain example of a reconstructed word that would have had a **δ* in the initial position. The only one of this kind could be **δāpδē* ‘spleen’, an etymology that is accepted by Sammallahti (1998: 198 f.) and Lehtiranta (1989: 219), but is regarded as highly uncertain by Korhonen (1981: 129; cf. UEW s.v. *läppä*²). On the other hand, there are three reconstructed words with an initial palatal **δ’* (SUL 98), which results in a rather puzzling picture of the frequency of these sounds in Proto-Finno-Ugric (here compared with the number of **t* in both positions; all numbers according to SUL):

Phoneme	Initial	Non-initial
<i>*t</i>	43	16
<i>*δ</i>	0	13
<i>*δ’</i>	3	10

The palatal **δ’* differs from all other reconstructed sounds in one notable respect; namely, that it has not been maintained in any language of today, so some element of uncertainty is connected with it. László Honti (latest 2012) has for this, and some other reasons as well, suggested that the quality of this sound was another, namely *ʃ*, with a non-palatal correspondence *ʃ*. The advantage of this explanation is that such a sound can be found in Khanty dialects (Honti 2012: 47) and can be explained as deriving directly from the same sound in the proto-language. Of course, it is also possible to argue in favour of the traditionally reconstructed **δ’*, since there is a good deal of logic in it. Already the correspondence between Saami *ođđa* ‘new’ / Finnish *ute-lias* ‘curious’ / Hungarian *új* ‘new’ indicate that we are dealing with a dental, palatal sound.

This classical problem certainly cannot be solved in this article, and it is not needed for the following discussion. There is a unanimous opinion among researchers in Saami language history that this mysterious sound – whatever its quality was in Proto-Finno-Ugric – developed into a voiceless, dental fricative, $*\theta$, in Proto-Saami (Korhonen 1981: 129; Sammallahti 1998: 199).

Proto-Saami	SaaS	SaaN	Finnish	Other FU lang.	Hung.	UEW
$*t$	<i>dälle</i>	<i>dolla</i>	<i>tuli</i>	Md. <i>tol</i>	–	$*tuli$ ‘fire’
$*t$	<i>dieves</i>	<i>dievas</i>	<i>täysi</i>	Ma. <i>tić</i>	<i>tele</i>	$*täw-$ ‘full’
$*t$	<i>dihkie</i>	<i>dihkki</i>	<i>täi</i>	Udm. <i>tej</i>	<i>tetű</i>	$*täji$ ‘louse’
$*\theta$	<i>hibmie</i>	<i>dapmi</i>	<i>tymä</i>	Udm. <i>lem</i>	–	$*\deltaümä, \deltaimä$ ‘glue’
$*\theta$	<i>hijse</i>	<i>daņas</i>	–	??Ko. ” <i>laņas</i> ”	–	Not in UEW: $*\deltaijis, \deltaijis$ ‘twigs’
$*\theta$	<i>fuome</i>	<i>duopma</i>	<i>tuomi</i>	Udm. <i>löm-pu</i>	–	$*\deltaömi$ ‘bird cherry’

As can be seen from the above examples, the dental fricative $*\theta$ in an initial position has another representation in South Saami than it has in northern Saami languages. The material is not extensive – language is no systematical museum – but it is regular.

In his book on the vocabulary of common Saami, Lehtiranta (1989) presents altogether five words with an initial $*\theta$ ($<*\delta$), and he is the one presenting the parallel South Saami *hijse* / Komi *laņas* (referring to KESK). This parallel seems to be extremely uncertain; it is not noted in UEW, and the semantics of the Proto-Permian **laņas* does not fit together with the Saami word (cf. KESK). Even if the Komi parallel has to be rejected, the correspondence within Saami – SaaS. *hijse* / SaaN. *daņas* – is regular (cf. Bergsland 1946: 22).

Bergsland (1946: 22) suggests another example as well. SaaS. *hâvva* ”the protuberant upper part of the marrowbone of the backside of the forefoot of the reindeer” (translation from Rydving 2012:164 based on SLW s.v. *hâv-vaa*) / SaaN. *duv’va* ‘protruding upper end of the *dab’bâ* at the back of fore-legs of reindeer (or other animal)’ (form and translation from KN s.v.). This word could be a Scandinavian loanword, cf. OSw. *thuva*, ON. *þúva* ‘tussock, grassy hillock’. Bergsland himself regards the correspondence as uncertain and the semantic part seems to cause great problems. Furthermore, the development in South Saami seems to presuppose a dissimilation ($*\theta uv-$ $>$ $*huv-$ $>$ *hâv-*) to explain the initial *h-* (cf. below). So even if the contrast between SaaS. *h-* / SaaN. *d-* is what we expect from a Proto-Saami $*\theta-$, this etymology seems uncertain (marked with ? in the table below).

Lehtiranta (1989: 30 f.) also presents a word found in Lagercrantz' dictionary (LW s.v. *håppe*, here somewhat simplified transcription) which denotes another bone: SaaS. *haabbe* 'der obere Vorderbein im Vorderbein des Rentieres' / SaaN. *dab'bâ* 'the marrow-bone above the *čib'be*'. The Ume Saami form is *håbba* (Schlachter 1958 s.v.), whereas the languages further to the north and east have forms with an initial occlusive. The word is formally regular and the semantics is unproblematic. The forms can be derived from a Proto-Saami **θāmpə*, as Lehtiranta suggests.

Another word to be dealt with here was noted already by Qvigstad (1893: 140). It is the verb 'to felt' as in, e.g., SaaL. *tuohppit* 'verfilzen, walken', *tuohpanit* 'sich verfilzen, gewalkt werden' (HG s.v.), also in Lindahl – Öhrling: *tuopet* 'valka kläde eller walmar'. Qvigstad (ibid.) connected it with a word in Scandinavian languages, Sw. *tova*, No. *tov* etc.; in Icelandic it has an initial fricative, *þæva* 'valka' (cf. SAOB T2184 for more forms). The initial *t-* in Lule Saami does not allow any conclusion as to the age of this loanword, but the word is found also in four out of the five eastern varieties of Ume Saami with forms like, e.g., Msk. *fühpət*, Mlm. *füöhپət* 'to felt' (Calleberg). This word is not found in Schlachter's dictionary (1958), and since that dictionary has been regarded as synonymous with the notion of Ume Saami (Larsson 2012: 76), the Ume Saami forms have not been noted in research. The correspondence SaaU. *fuo-* / SaaL. *tuo-* makes it obvious that this is an old loanword from a Scandinavian word with an initial **θ*, written *þ* and known as "thorn" in Scandinavian studies. Lule Saami *tuohppit* could represent a Scandinavian *t-*, whereas Ume Saami *f-* can not.

There was a dental fricative in Proto-Scandinavian that remained in Old Swedish and Old Norse and is still to be found in Modern Icelandic. It was a phoneme separate from /t/ and reflects the same Proto-Germanic sound (Widmark 2001: 78; e.g. Krahe 1966: 76, 91). So, in this respect the same phonemes existed in Proto-Saami and in Proto-Scandinavian, and Scandinavian loanwords in Saami can show the same development as inherited words, if they are old enough.

The phonetic representation of this old dental fricative *þ* in loanwords allows us to group loanwords into different historical strata. In the oldest ones a continuative in South and/or Ume Saami reflects a Scandinavian *þ* (= PS **θ*). In the following stratum a Scandinavian occlusive is rendered as the letter <d>, and in the youngest loanwords the letter <ɬ> is used in South and North Saami to show the postaspiration of the Scandinavian occlusive (Haselbrink 1944: 122, 77; Bergsland 1946: 23 f.), e.g.:

I: SaaU. Msk. *fühpət* / SaaL. *tuohppit* 'to felt', cf. OSw. *thova*;

- II: SaaS. *dovres* ‘dear’ cf. Sw. *dyr*; *dovne* ‘pillow’, cf. Sw. *dyna*; *dæjsta* ‘tuesday’, cf. Sw. *tisdag*; *dåase* ‘box’, cf. Sw. *dosa*;
 SaaN. *diibmu* ‘clock; hour’, cf. Sw. *timma*; *dinga* ‘thing’, cf. Sw. *ting*;
 III: SaaS. *taake* ‘roof’, cf. Sw. *tak*; *teegele* ‘brick’, cf. Sw. *tegel*; *tiije* ‘time’, cf. Sw. *tid*.
 SaaN. *teasta* ‘test’, cf. Sw. *test*; *tomáhtta* ‘tomato’, cf. Sw. *tomat*.

The initial occlusive in the Norwegian and Swedish word *tak* ‘roof’ was a dental fricative in older stages of the language. Consequently, SaaS. *taake* must have been borrowed after the change $*p (= *θ) > t$ had taken place in Scandinavian (Rydving 2012: 164).

4. The thunder god

In the literature about the Saami it is often said that their name for the thunder god was *Horagalles*. That statement is, however, a consequence of the fact that the sources to Saami prechristian religion mostly describe circumstances in the southern parts of Sápmi, but the information has been often generalised to cover all Saami (Rydving 2010: 95). Håkan Rydving is the researcher who has succeeded in establishing a strict relation between the sources and the area they described. His picture is much more precise and varied, than the one presented in old overviews.

Following Hasselbrink (SLW: 21 f.), Rydving (e.g. 2012: 165) divides the South Saami language area not into two parts, as is often done (e.g., Korhonen 1981: 15 f.), but into three parts: southern South Saami, central South Saami, and northern South Saami. This division can be supported by strict linguistic criteria, e.g., the form of the infinitive ending and that of the accusative singular:

Form	Northern SaaS	Central SaaS	Southern SaaS
Infinitive	<i>-dh</i>	<i>-dh</i>	<i>-jh</i>
Acc. sg.	<i>-b</i>	<i>-m</i>	<i>-m</i>

The word *Horagalles* is a compound, where the latter part corresponds to SaaS. *gaellies* meaning ‘old man’. The first part of the word can be found in a few other compounds: *hovresåektie* and *hovrenåarja* ‘thunder’, *hovrenåarjan steavhke* ‘rainbow’, and *hovreskodtje* ‘thunder’,² as well as a simplex *Hovre* ‘the god of thunder’. Rydving (2012: 165) underlines that these words

² The word *hovren-gierkie* ‘mountain crystal’ (Bergsland – Mattsson Magga) also seems to belong to this group, but I have no data on the dialectgeographic distribution of this word.

have an explicitly southern distribution in the Saami language area: apart from *hovreskodtje* ‘thunder’ that is found also in central South Saami all of them are restricted to southern South Saami, i.e. southern Jämtland and Härjedalen in Sweden and Røros in Norway. The usual words for ‘thunder’ further to the north are, e.g., *raejrie* and *aatja* (Rydving 2012: 165). The word *hovre(n)-*, is borrowed from the Scandinavian name for the thunder god, Thor, runic Sw. *þor*, *þur*, ON. *Þórr* (SAOB T2021; Qvigstad 1893: 195; SLW s.v. *Huvre*; Sköld 1985: 65 f.; Rydving 2012). So, the continuative *h-* in southern South Saami derives from a Scandinavian *þ*.

In the – admittedly few – examples above an older Saami **θ* has developed into *f-* before a labial vowel. Bergsland (1946:22) reckons with a development **huo-* > *fuo-* in South Saami, which can be observed both in inherited words and loanwords. Such a change is known also from some Finnish loanwords in Saami languages further to the north, e.g. SaaN. *fuomašit* ‘notice’ < fi. *huomata* (Korhonen 1981: 134), but in contrast to South and Ume Saami the change there seems to be spontaneous. In general, northern forms in *huo-* correspond to southern forms in *fuo-*, e.g.: Lule Saami *huovva* ‘Schar, Haufen, Rudel’ ~ Ume Saami M. *fuovva*, ST. *fūowə* (Moosberg ST), Msk. *fuovvə* (Calleberg) ~ SaaS. *fuove* (SLW s.v.); SaaU. Mlm. *fuöhppē* ‘rush (noun)’ ~ SaaN. *hoahppu* ‘id.’; SaaN. *fuotni* ~ SaaU. Msk. *fuotnū* ‘bad’ < Fi. *huono* ‘id.’; but SaaL. *fuonōs* and *huonōs* ~ SaaU. SoF. *fuonūs* ‘the evil one, the devil’. So, the regular development of South and Ume Saami is represented in SaaS. *fuome* ‘bird cherry’, SaaU. (Msk.) *fūehpət* ‘to felt’, whereas the initial *h-* is irregular in SaaS. *hāvva* ‘the protuberant upper part [...]’ and *Hovre-*, *hovren-äärja* ‘thunder’ and so forth. SaaS. *hāvva* could – if it belongs here – be explained as the result of a dissimilation, whereas the *hovre(n)-* forms need another explanation.

There is obviously no reason to search for any quality differences in the loan-giving Scandinavian languages; both the name of the thunder god and the verb ‘to felt’ started with the same *thō-* in Old Swedish (Lennart Elmevik, personal communication, 20. 11. 2013). The explanation for the irregularity should be found in Saami.

In Finno-Ugric studies, not least in Finland, it is not uncommon to explain irregularities in phonological development by pointing to the risk that a regular development would cause homonymy. Even though such a possibility must be reckoned with, this explanation seems to exaggerate the disturbances homonyms would bring into the system. Language can bear homonymy, since words are always used in a context. The Swedish word *vad* has five dif-

ferent meanings: 1. ‘what’, 2. ‘calf (of the leg)’, 3. ‘ford’, 4. ‘bet, wager’, and 5. ‘seine’. This homonymy never causes any problems in communication.

However, when ON. *Þórr* is rendered as SaaS. *hovre(n)*- instead of an expected **fuorra*, there is an obvious risk of a disturbing homonymy. There is another Scandinavian loanword that is wide-spread in Saami languages; namely, OSw. *hōra*, isl. *hóra* etc. < germanskt **hōrōn* (Hellqvist 1948 s.v. *hor*) meaning ‘whore’ (the English word also belongs here, of course). This word can be found in Saami from North Saami, Nesseby *fuörra* ‘Hure’, Suijavaara, Könkämä *huorra* (LW s.v.; the transcription here somewhat simplified) as well as in the Saami languages further to the south: SaaL. *huorrā* ‘liederliches Weibsbild, »Hure«’ (HG s.v.), SaaU. *fuarra* ‘Hure’. Lagercrantz connects this word with SaaS. *fuärrä* ‘ein Fluch: Teufel’, that he has taken down in Snåsa and Vefsen. Hasselbrink (SLW s.v.) gives the form *fuärraa* with the same meaning also from Meraker, Offerdal, Anarisfjällen, Undersåker and Røros. The semantic change ‘whore’ > ‘devil’ does not require any detailed comments, it is enough to compare with the corresponding word in Hungarian: Hung. *kurva* ‘whore’; *kurva hideg van!* ‘it’s bloody cold’ (MÉSz. s.v.; my translation into English).

The wide distribution of this loanword in Saami indicates an early borrowing. As could be expected, this old loanword has participated in the change *huo-* > *fuo-* in South and Ume Saami. There are, however, a couple of instances in these languages with an initial *h-*: SaaS. Vfs. *howrà* ‘whore’ (LW s.v. transcription somewhat simplified) and SaaU. ST *hourā-ol^omài* ‘whorish man’ (Moosberg ST s.v.). Here it must be observed that these words are obviously local and late. Their form seems to be almost identical with the Swedish word, where a slightly diphthongised pronunciation of closed long vowels is typical. Furthermore, in South Saami the change in meaning – SaaS. *fuärraa* ‘devil’ – in the old borrowing opened up for a new borrowing with the meaning ‘whore’. In Ume Saami, where *fuarra* has retained its original meaning, this later borrowing is only known in a compound with another meaning. Lagercrantz word from Vefsen, *howrà*, could be regarded as a quotation loan.

Against this background it seems very probable that the irregular representation of Scandinavian *p-* in SaaS. *Hovre(n)*- can be explained by a wish to avoid homonymy. It would be highly inappropriate to give the name **Fuärragaellies*, ‘the old whore-man’, to a god who was worshipped and feared (Rydving 2010: 94).

The distribution of the words support this reasoning: the loanword for ‘whore’ can be found over a wide Saami area, from Nesseby down to Røros.

The word *Hovre* and its compounds – all connected to the thunder god – are restricted to southern South Saami, even if one case out of five is registered also in central South Saami. The late loanword SaaS. *howrà* ‘whore’ is taken down in Vefsen alone and its pronunciation is almost identical with that in Swedish.

5. Summing up

To sum up, there were in Proto-Saami two phonemes */t/ and */θ/, which derived from separate phonemes in Proto-Finno-Ugric. Neither Finnish, nor northern Saami languages show any difference as to how these sounds are rendered. In South and Ume Saami, however, these phonemes have different representations: the old occlusive remains an occlusive, whereas PS *θ is represented by a continuative. Even if the examples are few, we can distinguish between two different representations of PS *θ depending on phonetic context: in front of a non-labial vowel *h-* but in front of a labial vowel *f-*. This development seems to be regular to ”southern Saami in a broad sense of the word”, i.e. South Saami and Ume Saami.

In the first phase then, PS *θ- developed into *h-* in southern Saami, which, of course, affected both inherited words, like *θimä ‘glue’ and *θōmi ‘bird-cherry’, and loanwords, like θōva ‘to felt’. Ume Saami developed in the same way as South Saami, as can be seen in the word for ‘glue’ attested in seven out of the nine varieties in my investigation into Ume Saami variation (Larsson 2012): in each variety where this word is found, we find an initial *h-*, eg. ST *hīppmie*, Msk. *hippmē*, i.e. the same development as in SaaS. *hibmie*. At some time in this early phase the Scandinavian word for ‘whore’ – OSw. *hōra* etc – has been borrowed.

After this, the change *huo- > fuo- took place, which is regular in the southernmost languages: SaaS. *fuome*, SaaU. *füöhpæt* and SaaU. *fuarra*. It might seem strange from a cultural point of view that the textile term ‘to felt’ was taken over earlier than the name of the thunder god, since the textile term OSw. *thova* is not attested until 1450 (SO s.v.), whereas the name of the thunder god is known in runic Swedish. The felted cloth, however, is known from prehistoric finds and the Swedish word for this kind of cloth appears for the first time in a written text in 1292 (Nationalencyklopedin s.v.).

After the development *huo- > fuo- had taken place, the name of the thundergod, ON. *þōr* etc., was borrowed into (southern) South Saami, where it got the form *hovre*. According to Sköld (1985: 65), ”[t]he most probable” explanation is that the South Saami substituted Scandinavian *þ* with *h*, when taking over the word. So instead of the unfortunate homonymy, it could be

the development of the South Saami sound system that provides an explanation to the correspondence Scand. *þ-* ~ SaaS. *h-* in *Hovre*. The explanations do not necessarily exclude one another. However that question is resolved, there remains the vowel problem: here, the long Scandinavian *ō* is rendered by *-ov-*, not by the diphthong *-uo-*. Does that indicate that the diphthongisation had also taken place when the name of the thunder god was borrowed?

Southern Saami	Northern Saami	Proto-Saami / < Scand.	Older FU form	Meaning
SaaS. <i>hibmie</i>	N. <i>dapmi</i>	* <i>θümā</i> , * <i>θimā</i>	* <i>δümā</i> , <i>δimā</i>	‘glue’
SaaS. <i>hijse</i>	N. <i>dajas</i>	* <i>θijis</i>	??* <i>δijis</i> , <i>δijis</i>	‘twigs’
SaaS. <i>haabbe</i>	N. <i>dab’bâ</i>	* <i>θāmpə</i>		‘protuberant part of a bone’
SaaS. <i>hāvva</i>	N. <i>duvva</i>	??skand. <i>θúva</i>		‘a bone’
SaaS. <i>fuome</i>	N. <i>duopma</i>	* <i>θōmi</i>	* <i>δōmi</i>	‘bird-cherry’
SaaU. <i>füöhpət</i>	L. <i>tuohppit</i>	Scand. <i>θova</i>	–	‘to fet’
SaaS. <i>hovre(n)-</i>	–	Scand. <i>θórr</i>	–	‘the god of thunder’

The important thing in this etymology is, however, not the vocalism, but the fact that the initial continuative in SaaS. *hovre(n)-* must reflect a continuative (cf. Rydving 2012: 164). A Scandinavian occlusive would have been rendered by a Saami occlusive, as in SaaS. *taake* ‘roof’ < Scand., cf. Sw. *tak* ‘roof; ceiling’ < *þak*. In present-day Swedish and Norwegian, the thunder god is called Tor, the old fricative *þ* has developed into an occlusive, *Tor*. This means that the form *hovre(n)-* must have been taken over before this sound change took place in Scandinavian languages. The undisputed, common opinion among scholars in Scandinavistics is that this development took place “at the latest around 1400” (Wessén 1968: 82). This gives us a terminus ante quem for the borrowing, but there is also a terminus post quem. In the west Germanic languages the name of the thunder god has a nasal – Eng. *Thunder*, Ger. *Donner* – which has disappeared in Old Scandinavian (Sköld 1985: 65 f.; Rydving 2012: 163). No nasal is reflected in SaaS. *Hovre-* and therefore Sköld (1985: 66) concludes that the word “was apparently borrowed during the Viking age or during the Early Middle Ages”.

6. The contacts between southern Saami and Scandinavians

Yngvar Nielsen (1891) and Wiklund (1925) assumed that the southern Saami arrived in their present areas in the 17th or 18th century viz. after the

beginning of the 16th century.³ The results of Sköld (1985) and Rydving (2012), however, indicate that the southern Saami have been there before the beginning of the 15th century. It must once again be underlined that the forms in *Hovre*- are almost exclusively restricted to southern South Saami. It is not attested in more northerly Saami languages.

Would then the difference between a couple of centuries in the dating of the South Saami – Scandinavian contacts be of such a great importance? Yes, it certainly would, depending on the kind of criteria that it is based on. The important difference between the datings of Nielsen and Wiklund and the dating based on SaaS. *hovre*- is that the latter one is supported by an undisputed sound-criterium. Nielsen's and Wiklund's, on the other hand, is an estimation based on an idea about Saami immigration. To put it frankly: it is pure guesswork.

If one were to follow Nielsen's dating, one would have to assume that there elapsed some 200 or 300 years before Proto-Saami * θ had changed into t in the Saami language in Härjedalen. That would be an impossibility. By the beginning of the 18th century Saami was growing into a written language. The amount of texts varied from region to region and the written language can be more or less obscure, but the general picture is getting clearer and clearer and the dating of the texts is certain. An earlier dating of the Saami presence in the southernmost areas is further supported by many circumstances, such as the general differences in snow terminology pointed out by Magga (2012). So, if there was a desperate need – for some incomprehensible reason – to declare that the contacts between the South Saami and the Scandinavians had started after 1500, it would be necessary to explain how an occlusive in Scandinavian could be rendered by a South Saami fricative. Such efforts would probably be as convincing as an explanation that the South Saami word *Hovre* was taken over from Icelandic, where the fricative has remained.

Furthermore, Wessén's dating "at the latest 1400" is a *terminus ante quem* and according to Sköld there was a period of almost 700 years, during which the word could be taken over and result in a form with an initial h -. So, the difference between the datings of Nielsen and Wiklund and that of

³ A frequently used argument against an early presence of the Saami in their present-day areas has been the lack of old Saami place-names (to this discussion see, e.g., Zachrisson 1997: 18). Proponents of the theory of an old Saami presence have then, more or less successfully, tried to find Saami place-names that reflect very old stages in the development of Scandinavian languages. When it comes to place-names, however, it must never be forgotten that mapping has always been in the hands of the majority population.

Sköld and Rydving is not one of 200 or 300 years. It is the difference between guesswork and a solid linguistic criterium that yields a reliable terminus ante quem.

One could consider the question, whether it is reasonable that the name of the thunder god was taken over in, say, the 14th century. That would seem rather late for the name of a pagan Scandinavian god. Therefore, it is easier to join Sköld in his opinion in his article, that the word was taken over "during the Viking Age or during the Early Middle Age" (Sköld 1985:66). Considering this possibility and the absolute time-limit "before 1400" and also considering the very southern distribution of the forms in *hovre(n)-*, linguistics support Zachrisson's dating of the Saami grave at Vivalen in Härjedalen. And we are dealing with a linguistic argument that is very hard to come around.

Abbreviations

Eng	English	OSw	Old Swedish
Fi	Finnish	PS	Proto-Saami
Ger	German	Saa	Saami
Hung	Hungarian	SaaL	Lule Saami
Ko	Komi	SaaN	North Saami
Ma	Mari	SaaU	Ume Saami
Md	Mordvin	SoF	Ume Saami forest variety
Mlm	Ume Saami variety of Malmesjaure	ST	Ume Saami variety of Southern Tärna
Msk	Ume Saami variety of Maskaure	Udm	Udmurt
ON	Old Norse	Vfs	South Saami variety of Vefsen

Literature

- Bergsland, Knut 1946: Røros-lappisk grammatikk. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B: XLIII. Oslo.
- Bergsland, Knut – Mattsson Magga, Lajla 1993: Åarjelsaemien–daaroen baa-koegærja. Sydsamisk–norsk ordbok. Indre Billefjord Idut, Oslo.
- Calleberg, C. Axel: Uppteckningar på lapska (Malå, Malmesjaur, Maskaure, Ullisjaure and Sorsele). ULMA 22480. Institutet för språk and folkminnen, Uppsala.
- Hellqvist, Elof 1948: Svensk etymologisk ordbok 1–2. 3rd ed. Lund.

- Honti, László 2012: Hangtani és szemantikai megfelelés az uralisztikai etimológiai kutatásban. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 43–60.
- Janhunen, Juha 2001: On the paradigms of Uralic comparative studies I. *FUF* 56: 29–41.
- KESK = В. И. Лыткин – Е. С. Гуляев, Краткий этимологический словарь коми языка. Москва, 1970.
- KN = Konrad Nielsen: Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XVII: 1–5. Oslo. 1932–1962.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370. Helsinki.
- HG = Harald Grundström: Lulelappsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch 1–4. Skrifter utgivna genom Landsmåls- and folkminnesarkivet I Uppsala. Ser. C: 1. Uppsala – København. 1946–1954.
- Krahe, Hans 1966: Indogermanische Sprachwissenschaft. I: Einleitung und Lautlehre. Berlin.
- Larsson, Lars-Gunnar 1996: Karl Bernhard Wiklund. In: Raimo Raag – Lars-Gunnar Larsson (utg.), *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994. Ursus 2. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.* 33–55.
- Larsson, Lars-Gunnar 2005: Saami Speakers in Central Sweden. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 59–68.
- Lindahl, Eric – Öhrling, Johan 1780: *Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico.* Holmiæ.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto.* MSFOu 200. Helsinki.
- LW = Eliel Lagercrantz: *Lappischer Wortschatz I-II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI.* Helsinki. 1939
- Magga, Ole Henrik 2012: Om ord og setninger i sørsamisk I. In: Eberhard Winkler – Hans-Hermann Bartens – Cornelius Hasselblatt (Hrg.), *Lapponicae investigationes et uralicae. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 82:* 111–123. Harrasowitz, Wiesbaden.
- MÉSZ = Magyar értelmező kéziszótár. Ed. J. Juhász et al. Budapest. 1972.
- Moosberg, Nils, ST: *Uppteckningar gjorda sommaren 1917 i Fjällstugan vid Krutvattnet (Norge) efter Sara Andersdotter ("Sjuls-Anders' Sara") född i Ülliesjaurie 1844, sedan ung. 40 år bosatt i Björkvattnet, Tärna.* ULMA 16775: 1–2. Institutet för språk and folkminnen, Uppsala.
- Nationalencyklopedin 1–20. Höganäs. 1989–1996.
- Nielsen, Yngvar 1891: Lappernes fremrykning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt. In: *Det Norske Geografiska Selskabs Årbog. II.* 1890–1891. Kristiania. 19–52.

- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1893: 1. Christiania.
- Rydving, Håkan 2010: Tracing Sami Traditions: In Search of the Indigenous Religion among the Western Sami during the 17th and 18th Centuries. Oslo.
- Rydving, Håkan 2012: South Sami *Hovragaellies* and the early history of the southern Sami. In: Eberhard Winkler – Hans-Hermann Bartens – Cornelius Hasselblatt (Hrg.), *Laponicae investigationes et uralicae*. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 82: 163–167. Harrasowitz, Wiesbaden.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka. SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska akademien. 1–. 1898 ff. Lund.
- Schlachter, Wolfgang 1958: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. *Lexica Societatis Fenno-ugricae XIV*. Helsinki.
- Sköld, Tryggve 1985: On the origin and chronology of Saamish (Lappish) words. In: L. Bäckman – Å. Hultcrantz (eds.), *Saami Pre-Christian Religion: Studies on the oldest traces of religion among the Saamis*. Stockholm.
- SLW = Gustav Hasselbrink, *Südlappisches Wörterbuch 1–3*. Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C: 4. Uppsala. 1981–1985.
- SO = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 1–2. 2009.
- SUL = Statistik der uralischen Wortentsprechungen. Usammengestellt von Sándor Csúcs – László Honti – Zsuzsa Salánki – Judit Varga. *Linguistica B. Documenta 1*. Budapest. 1991.
- Wessén, Elias 1968: *Svensk språkhistoria. Ljudlära and ordbildningslära*. 8th ed. Stockholm.
- Widmark, Gun 2001: *Det språk som blev vårt. Ursprung and utveckling i svenskan: Urtid – runtids – riddartid*. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 76*. Uppsala.
- Wiklund, Karl Bernhard 1910: *Om lapparna i Sverige*. 2nd, rev. ed. Studentföreningen Verdandis småskrifter 82. Stockholm.
- Wiklund, Karl Bernhard 1925: *Lapparnes invandring till Skandinavien*. In: *Föreläsningbiblioteket utgivet av Oskar Eklunds bokförlag under redaktion av Mauritz Sterner*. 20:e årgången. Stockholm. 108–114.
- Zachrisson, Inger et al. 1997: *Möten i gränsland: Samer and germaner i Mellanskandinavien*. Statens historiska museum/Stockholm Monographs 4. Stockholm.

***Rudimenta*, suomen kielen oppikirja 1600-luvulta¹**

Petri LAUERMA

Varhaisimmat suomen kieliopit

Suomen kielioppia tiedetään ainakin suunnitellun jo 1500-luvun lopulla. Kieliopin laatiminen annettiin 1570-luvulla tehtäväksi Böömissä Olmützin jesuiittakollegiossa opiskelleelle Olaus Marci Sundergelteukselle (1551–n. 1601), jolta tehtävä siirtyi 1580-luvun alussa raumalaiselle Johannes Jussoilalle (n. 1555–n. 1604). Tehtävä kytkeytyi vastauskonpuhdistuksen tavoitteisiin, mutta kieliopin valmistumisesta tai myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa. (Mark 1949: 55–58; Vihonen 1978: 28; Nuorteva 1997: 191–204, 214–217, 443.)

Varhaisimmat säilyneet tiedot suomen kielen rakenteesta ovat peräisin 1600-luvulta. Ruotsalaisen kartografin Andreas Bureuksen (1571–1646) *Orbis Arctoi* -kartaston (1626) selityksiin sisältyy joitain tietoja suomen rakenteesta. Näitä on sittemmin siteerattu mm. ruotsalaisen Ericus Schroderuksen nelikielisessä *Lexicon Latino-Scandinavico* -tulkisanakirjassa (1637: b3b–b4a). Ilmeisesti Naantalin kappalaisena toimineen Henricus Crugeruksen tiedetään 1640-luvulla laatineen laajan, mutta sittemmin kadonneen kieliopin. Tämän joitain tietoja on kuitenkin siteerattu vanhoissa tanskalaisissa lähteissä. (Mark 1949; Vihonen 1978: 28–29.)

¹ Artikkelin pohjautuu toimittamaani *Rudimenta*-kieliopista vuonna 2012 julkaistuun editioon (ks. *Rudimenta*) ja lähdeluettelossa erikseen mainittuihin tähän sisältyviin artikkeleihin, joiden kirjoittajia ovat Tuomas Heikkilä, Pirkko Kuutti, Petri Lauerma, Anneli Mäkelä-Alitalo, Ilkka Paatero & Sirkka Havu, Riitta Palkki sekä Suvu Randén, joka editoi ja suomensi teoksen latinankielisen tekstin), joiltain yksityiskohdiltaan hiukan tarkennettuna suunnilleen siinä laajuudessa, missä työtä esittelin Budapestissa 7.5.2013 pidetyssä ELTE:n suomen kielen professuurin 30-vuotisjuhlaseminaarissa. Kiitän kaikkia tutkimus- ja julkaisuhankkeessa mukana olleita, niin kirjoittajia kuin tätä muuten edistäneitä.

Ensimmäinen painettuna säilynyt suomen kielioppi oli Ruotsista Turun akatemian professoriksi siirtyneen Eskil Petraeuksen (1593–1657) *Linguae Finnicae Brevis Institutio* (1649; teoksesta ja sen taustasta Perälä 1940 ja Vihonen 1978: erit. 29–30, 185–194). Tämän ja kirkkoherra Henricus Stahlin (n. 1600–1657) aiemmin ilmestyneen viron kieliopin *Anführung zu der Estnischen Sprach* (1637) pohjalta suomea ja viroa on vertailtu Turun akatemian oikeustieteen professorin Michael Wexioniuksen (1608–1670) teoksessa *Epitome Descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae, et subjectarum provinciarum* (1650; teoksesta ja sen suhteesta Stahliin Koski 1995).

1600-luvun jälkipuoliskolla laaditut kieliopit tai näiden luonnokset eivät tuoneet kovin paljon uutta tietoa. Saksalaisen lääkärin ja polyglotin Martin Fogelin (1634–1675) vuonna 1669 laatima käsikirjoitus *De Finnicae lingua indole observationes* toistaa suureksi osaksi varhempien tutkijoiden tuloksia (Setälä 1892: erit. 184–185, 189–191, 195–200). Viipurin lukion rehtorina toimineen Matthias Martiniuksen (1655–1728) kielioppi *Hodegus Finnicus* (1689) pohjautuu puolestaan pitkälti Petraeuksen työhön, joskin sitä täydentäen (Tarkiainen 1927: 7–11; Vihonen 1978: erit. 31, 185–194). Uusia uria aukoi vasta Ilmajoen kappalainen Bartholdus Vhael (1667–1723) postuumiksi jääneessä kieliopissaan *Grammatica Fennica* (1733).

Rudimenta – latinankielinen käsikirjoitus suomen kieliopista

Aiemmin tuntematon anonyymi 24-sivuinen suomen kieliopin käsikirjoitus *Rudimenta linguae finnicae breviter delineata* löytyi 2008 Sothebyllä myynnissä olleesta Macclesfieldin jaarlien kirjastoon sisältyneestä niteestä Petraeuksen kieliopin (1649) ja Laurentius Petrin teoksen *Synopsis Chronologiae Finnonicae rythmica eli ajan tieto* (1671) väliin sidottuna. Teoksen 1700-luvulta peräisin oleva sidos ja muu samaan aikaan myynnissä ollut kirjallisuus (josta ks. huutokauppaluettelo *The Library of the Earls of Macclesfield removed from Shirburn Castle*, XII) saivat Sothebyn asiantuntijat arvioimaan käsikirjoituksenkin olevan peräisin n. vuodelta 1700. (Palkki – Lauerma – Kuutti 2009: 2; Paatero – Havu 2012: 9–11, vrt. myös alav. 80 s. 93.)

Käsikirjoituksessa käytetty paperi on kuitenkin todennettavissa vesileimassa olevan vaakunan perusteella Rantzaun paperimyllyssä Schleswig-Holsteinissa Saksassa valmistetuksi. Vesileimassa olevaan vaakunaan liittyvät kirjaimet CGZRHABR osoittavat paperin tulleen valmistetuksi Rantzaun kreivi Christianin kaudella vuosien 1650 ja 1663 välillä. (Heikkilä 2012: 12–13; vaakunan kuvana ks. Lindberg 1998: A35, LIN 158.) Työn pysty ja harvoja lyhennyksiä sisältävä käsialakin viittaa 1650-luvulle, myös kirjainten

välin, korkeuden ja isojen ja pienten kirjainten sekä esim. *a:n* ja *e:n* toisistaan erottuvuuden nojalla (Mäkelä-Alitalo 2012: 15–16).

Rudimenta on kirjoitettu varsin sujuvalla, pitkiäkin lauseita sisältävällä latinan kielellä. Ortografiassa on joitain samoja klassisesta käytännöstä poikkeavia piirteitä kuin Petrauksen ja Martiniuksen kieliopeissa (esim. muodot *litera*, *quatuor*), mutta myös eroja (*Rudimentassa* esim. *flexio*, ei *flectio*). Suoranaisia virheitä on vähän (huom. kuitenkin taivutus *coronis* : *coronidi*, ei *coronidis*). Latinan kieli on *Rudimentassa* myös kuvauksen pohjana, joskin joitain vertailuja on tehty myös ruotsin kieleen, kerran hepreaankin. (Randén 2012: 33–35, vrt. 28.)

Kieliopin rakenne

Rudimenta jakautuu viiteen jaksoon: *Nomenclatura*, *Orthographia*, *Etymologia*, *Prosodia* ja *Syntaxi*. Näistä kaksi ensimmäistä ovat vain virkkeen mittaisia. Sanastoa kehoitetaan opiskelemaan jonkin latinalais-suomalaisen sanaston tai jokapäiväisen käytännön pohjalta, ortografiasta todetaan vain suomessa olevan samat kirjaimet kuin ruotsissakin, suomesta puuttuvaa kirjainta *ff* lukuun ottamatta.

Kieliopin tärkeimmäksi jaksoksi muotoutuu etymologia, jolla tähän aikaan ymmärrettiin sanojen rakenteen, merkityksen, yhdistämisen ja myös taivutuksen analyysia. Suomen kielen sanojen todetaan jakautuvan nomineihin, pronomineihin, verbeihin, partisiippeihin, adverbisiin, konjunktioihin, prepositioihin ja interjektioihin. Useuden ilmaisemista, sanojen johtamista, kieliopillisen suvun puuttumista ja kahta numerusta (yksikköä ja monikkoa) esitellään muutamalla lauseella. Nominien todetaan taipuvan kuudessa sijamuodossa (nominatiivi, genetiivi, datiivi, akkusatiivi, vokatiivi ja ablatiivi), kuten latinan kielessä; näiden taivutus esitetään sanojen *Ihminen*, *Mies* ja *Jumal* 'Jumala' avulla. Adjektiivien komparaatioasteina esitetään positiivi, komparatiivi, superlatiivi ja „enemmän kuin superlatiivi” (esim. *Caickein Cunnialisin* 'kaikkein kunniallisin'). Pronominit on kieliopin alun pykälämerkinnät päättävällä roomalaisella lukusanalla merkitty jakson toiseksi luvuksi. Tässä esitellään ”demonstratiiviset” pronominit *Minä*, *Sinä*, *Hän*, *Se*, *Tämä* ja *Toi* 'tuo', interrogatiiviset pronominit *Cuca* 'kuka' ja *Kenengä* 'kenenkä' ja relatiivinen pronomini *Joca* 'joka'. Taivutusesimerkit annetaan *Minä*, *Hän* ja *Se*-pronomineista. Luvun kolmanneksi merkitty jakso esittelee verbit. Näitä todetaan käytettävän sekä aktiivissa että passiivissa, moduksista indikatiivissa, imperfektissä, optatiivissa ja infinitiivissä, tempuksista pree-sensissä, yksinkertaisessa ja ”kompleksisessä”) preteritissä, pluskvamperfektissä ja futuurissa, numeruksista yksikössä ja monikossa, kolmessa per-

soonassa. Koko kieliopista kolmanneksen vievissä taivutusluetteloissa esimerkkisanoina ovat latinan kieliopissa tavallisen *rakastaa*-verbin lisäksi myös verbit *kuulla* ja *olla*. Myös adverbejä esitetään pitkästi omassa, joskin numeroimattomassa alaluvussaan. Paikkaa ilmaisevat adverbit ryhmitellään latinan prepositiorakenteita vastaaviin olo-, tulo- ja erosijaisiin sekä kauttatyyppeihin muotoihin. Myös aikaa ilmaisevia adverbeja luetellaan pitkästi, mutta sinänsä lukuisista muista adverbityypeistä kuin lukumäärää ilmaisevista annetaan enimmäkseen vain muutamia esimerkkejä. Oman otsakkeensa alla tarkastellaan myös konjunktioita, jotka luetellaan kopulatiivisiin, disjunktiiivisiin, adversatiivisiin, kausaalisiin ja päättelyä ilmaiseviin jaoteltuina. Prepositioita käsittelevässä alaluvussa luetellaan rektion mukaan jaoteltuina itse asiassa vain postpositioita. Latinan *a*, *ab*, *ex* ja *ad* -prepositioita vastaavien ilmausten erikoisuutena todetaan, että ”niiden merkitys ilmaistaan nominin loppussa” heprean affiksien tapaan (esim. *Saxahan* ’Saksaan’).

Ilman omaa otsikkoa tarkastellaan vielä lyhyesti prosodiaa, jossa muotoiltaan sääntö eri pituisten sanojen painotuksesta. Käsikirjoituksen viimeinen luku on otsikoitu syntaksia käsitteleväksi, mutta tästä todetaan vain sen ja sanajärjestyksen olevan lähes samanlaista kuin ruotsin kielessä, joskin suomalaisuuksien huomautetaan poikkeavan ruotsalaisesta puhumisen tavasta. Luvun loppuksi luetellaan suomen kielen keskeiset lukusanat.

***Rudimentan* suomen piirteitä**

Suomen kieltä on *Rudimentassa* käytetty vain esimerkeissä ja taivutuskaavioissa. Sanojen merkintä ei tuo suuria yllätyksiä: ortografialtaan *Rudimenta* noudattaa samoja periaatteita kuin vanha kirjasuomi yleensä. Tekstissä on kuitenkin myös joitain sellaisia piirteitä, joita kirjasuomessa on käytetty 1600-luvun alkupuolen jälkeen enää harvemmin. Tällaisia piirteitä ovat *k*:n käyttö *c*:n sijasta välillä takavokaalienkin edellä (*Koconans* ’kokonaan’) ja *q*:llinen kirjoitusasu *qwin* ’kuin’, tavunloppuisen *h*:n merkitseminen joskus *ch*:lla (*hohtimet* ’hohtimet’), *e*:n ja *ä*:n vaihteleva merkintä (*kymmende* ~ *kymmänd* ’kymmentä’) ja pitkien vokaalien merkitseminen lyhyellä vokaalilla joskus ensi tavussakin (*mutoin* ’muutoin’). Muoto *Jummal* ’Jumala’ vie ajatukset viron kieleen ja Stahlin (1637) kielioppiin. (Palkki 2012: 38–44, vrt. VKS s.v. *hohtimet*, *Jumala*, *kokonaan*, *kuin*, *kymmen*.)

Rudimentan selvästi lounaismurteisia piirteitä on runsas loppuheitto, jota tavataan jopa nominatiivissa (esim. *Engel* ’enkeli’). Lounaismurteisia ovat myös esim. muodot *munaisti* ’monesti’, *oikja* ’oikea’ ja *on caiken* ’kaiketi’. Sen sijaan *mee*, *tee*, *hee* ’me, te, he’ -asuiset pronominit voivat olla joko lounaismurteisuuksia tai kaakkoishämäläisyyksiä, samaten kuin *cunga* ’kuhun-

ka' -muodot ja (vanhassa kirjasuomessa sinänsä tavalliset) *Turcuhun*-tyyppiset illatiivit. Kirjasuomeen sittemmin vakiintuneet monikon 1. ja 2. persoonan *mme*, *tte* -persoonapäätteet ovat 1600-luvun kielessä vielä hämäläisyyksiä tai satakuntalaisuuksia. Taivutuskaavion *racastit*-asuisen muodon kommenttina kieliopissa todetaan mon. 3. p.:n muodon olevan Hämeessä *racastiwat*-asuisen. Verbintaivutuksessa huomiota kiinnittää myös uniikki *he onowat* 'ovat' -muoto sekä liittomuotojen pääverbin monikon päätteiden horjuvuus (esim. *cuuluet* ~ *cuulut* ~ *cuulet* 'kuulleet'), joka poikkeaa jo Petraeuksen (1649) vakiintuneista (ja *kuulla*-verbistä tavattavista lyhentymättömän *cuulla*-tyyppisistä) muodoista. (Palkki 2012: 41–45, vrt. SMS esim. s.v. *enkeli*, *he*, *kaiken* ja *kussa*.)

Rudimentan tuntematon tekijä

Crugeruksen laatima sittemmin kadonnut suomen kielioppi *Rudimenta* ei voi olla, koska tässä työssä tiedetään esitetyn suomessa olevan 12 sijamuotoa (Kuutti 2012: 18). *Rudimentan* arkaistiset merkintätavat ja murrepiirteetkin saavat kuitenkin pohtimaan, voisiko kyseessä olla Sundergelteuksen ja Jussoilan jesuiittojen toimeksiannosta laatima kielioppi (Palkki – Lauerma – Kuutti 2009: 13–14), vaikka teoksen kielenpiirteet ovat sinänsä olleet mahdollisia vielä 1600-luvun alkupuoliskon suomen kielessä (Palkki 2012). Porilaisen ja raumalaisen kirjoittajan yhteistyö selittäisi tämän ajan kielessä yllättävän monikon 1. ja 2. persoonan muotojen *e*-päätteisyydenkin muuten enemmänkin lounaismurteisiin viittaavassa teoksessa, jos oletamme *e*-päätteisten muotojen alueelta (josta ks. Kettunen 1940: kartta n:o 164) kotoisin olleen Sundergelteuksenkin työtä ennättäneen kirjoittaa. Työn katolisuu-teen tuntuivat puolestaan viittaavan eräät sanonnat, etenkin *Yxi VSCO yxi totuus* 'yksi usko, yksi totuus'. Neitsyt Mariaan viittaavan *Ja mar* -sanonnan selityksen korjailu näyttää johtaneen sinänsä pikemminkin protestanttisen oloiseen huomautukseen (Randén 2012: 33), jonka alla ollut teksti on kuitenkin poikkeuksellisesti häivytetty ei enää luettavissa olevaksi (Lauerma 2012: 96). Sellaiset reformoiduille kielioppeille vieraat dispositiopiirteet kuin prosodian sijainti etymologian ja syntaksin välissä ja verbeistä puuttuva jaottelu persoona- ja impersonaali- muotoihin voisivat myös viitata *Rudimentan* katolisuu-teen, mutta kyseessä voi olla vain opetuskielioppien käytänne (Kuutti 2012: 17–18, 23; Randén 2012: 37). Aikaisintaan 1650-luvulla kirjoitettuna meille säilynyt käsikirjoitus ei tietenkään voi olla Sundergelteuksen eikä Jussoilan omakätisesti kirjoittama. *Rudimentassa* käytettyjen merkintätapojen variaatio ja eri alueiden murrepiirteetkin voisivat – etenkin käsikirjoitukseen tehtyjen korjausten (joista ks. Randén 2012: 34) verraten vähäiseen määrään suhteu-

tettuna – kuitenkin viitata työn olevan kopio vanhemmasta käsikirjoituksesta. Tähän voisi viitata myös otsikoinnin tilaa säästävä pelkistyminen käsikirjoitusvihon loppua kohden. (Lauerma 2012: 96–97.) Mutta vaikka työ olisi kopio, sen mahdollinen yhteys Olmützin jesuiittakollegioon jää edelleen vain hypoteesiksi.

Lexicon Latino-Scondicumiin (Schroderus 1637) sisältyvään porilaisen Marcus Pauli Sadeleruksen koostamaan suomenkieliseen aineistoon *Rudimentaa* yhdistävät eräät arkaismit, mutta Palkki (2012: 45) on osoittanut detaljeissa erojakin. Hämäläisen lainlukijan Hartikka Speitzin (1591–1651) kieli olisi riittävän vanhahtavaa, muttei tarpeeksi lounaismurteista (mt. 45–46). Vuonna 1638 asetetun raamatunsuomennoskomitean miehistä Petraeus ja Martin Stodius osasivat tuskin suomea riittävän hyvin, mutta heitä (Petraeuksen kieliopinkin teossa avustaneet) Henrik Hoffman ja Gregorius Favorinus eivät kielellisesti sovi *Rudimentan* tekijöiksi (Palkki 2012: 46–47); Petraeuksen (ja Martiniuksenkin) kielioppi ja *Rudimenta* ovat myös niin laajuudeltaan kuin rakenteeltaankin kovin kaukana toisistaan (Kuutti 2012: 20). *Rudimentan* ja Wexioniuksen kielioppiluonnoksen (1650) monet yhtäläisyydet (substantiivintaivutuksen samat esimerkkisanat, adjektiivien neliportainen komparaatio ja lukusanojen esittely syntaksia käsittelevässä luvussa) juontuvat (persoona- ja impersonaalimuotojen erottelemattomuutta lukuunottamatta) Stahlin (1637) kielioppiin (Kuutti 2012: 21–23, Randén 2012: 33), elleivät *Rudimentan* käyttöön lähtenä (Lauerma 2012: 97–98). Vielä eräissä 1650- ja 1660 -lukujen töissä, kuten Jacob Raumannuksen *Confessio Fidei* -suomennoksessa ja tyrvääläisen Thomas Rajaleniuksen suomenkielisissä saarnoissa on tuntuvammin *Rudimentalle* ominaisia arkaismeja, mutta teosten murrepiirteet ovat erilaisia (ks. mt. 47 alav. 79), kieliopin kirjoittajaksi toisaalla epäillyn Jacobus Flachseniuksen 1680-luvulla julkaisemasta saarnasta puhumattakaan (Lauerma 2013). Käsialavertailut varmistavat, että kenenkään tässä kappaleessa mainitun henkilön omakätisesti kirjoittama *Rudimenta* ei voi olla.² Martiniuksen kieliopissa (1689) on joitain *Rudimentaa* muistuttavia sanakäänteitä, mikä saattaa viitata hänen käyttäneen lähteenään tätä tai tälle

² Anneli Mäkelä-Alitalon vertailemat käsialanäytteet ovat peräisin Ruotsin Riksarkivetin (Marieberg, Stockholm) *Acta Ecclesiastica*-kokoelmasta (Gregorius Favorinus), *Skokloster*-kokoelmasta (Jacobus Flachenius, Henrik Hoffman, Eskil Petraeus, Jacob Raumannus, Marcus Sadelerus, Martin Stodius, Michael Wexionius) ja *Stegeborg*-kokoelmasta (Hartikka Speitz) sekä Suomen Kansallisarkiston *Ecclesiastica*-kokoelmasta (Thomas Rajaleni). Kiitän kummankin arkiston henkilökuntaa avusta aineistojen paikallistamisessa ja käytössä. Stahlin eroavan käsialan näytteenä ks. Vinkel 1965: 128.

yhteisiä lähteitä, mutta Martiniuksenkaan käsiala ei *Rudimentassa* käytettyä muistuta (Randén 2012: 34–35).

Rudimentan tekijä jää siis edelleen tuntemattomaksi. Työn luonne on kuitenkin selvä: nimensä mukaisesti *Rudimenta* on alkeiskielioppi suomen kielen perusteiden opettelua varten. Meille säilynyttä käsikirjoitusta on luultavimmin käytetty jossain varhaisessa oppilaitoksessa, kuten Turun katedraaliskoulussa tai jossain triviaalikoulussa, joissa monet edellä vertailluista henkilöistäkin ovat opettaneet. Mutta koska nämä eivät kielenpiirteiltään eivätkä käsialoiltaan *Rudimentan* kirjoittajiksi sovi, tämän kieliopin on voinut laatia tai kopioida myös joku muuten tuntemattomaksi jäänyt, muita teoksia jälkeensä jättämätön suomen kielen opettaja.

Lähteet ja kirjallisuus

- Bureus, Anders 1626: Orbis Arctoi, Imprimisque Regni Sveciae Nova et accurata descriptio. In: Pohjoismaiden kuvaus v. 1626. Suomennos, johdanto ja selitykset Tuomo Pekkanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 427. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1985.
- Heikkilä, Tuomas 2012: Rudimentan kodikologinen tutkimus. In: Rudimenta, 12–14.
- Kettunen, Lauri 1940: Suomen murteet III A. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- Koski, Mauno 1995: Suomen ja viron kontrastiivista tarkastelua 1600-luvulla. Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu. 57–80.
- Kuutti, Pirkko 2012: Varhaisimmat suomen kieliopit, Rudimenta ja Stahlin viron kielioppi. In: Rudimenta, 17–23.
- Lauerma, Petri 2012: Rudimentan tausta ja luonne. In: Rudimenta, 93–98.
- Lauerma, Petri 2013: Rudimentan vesileimasta ja tekijästä. Virittäjä 117: 419–420.
- Laurentius Petri 1671: Synopsis Chronologiae Finnonicae rythmica eli ajan tieto. Turku.
- The Library of the Earls of Macclesfield removed from Shirburn Castle XII. Sotheby's, London 2008.
- Lindberg, Nils J. 1998: Paper comes to the North. Sources and Trade Routes of Paper in the Baltic Sea Region 1350–1700. A Study Based on Water-

- mark Research. International Association of Paper Historians, Marburg – Lahn.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2012: Rudimentan käsialan ikä. In: *Rudimenta*, 15–16.
- Mark, Julius 1949: Die finnische Grammatik von Henricus Crugerus. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 30/1–2: 55–146.
- Martinius, Matthias 1689: *Hodegus Finnicus, Eller Finsk Wägwijsare*. Holmiae. [Näköispainoksena 1968, ks. *Vanhat kielioppimme*.]
- Nuorteva, Jussi 1997: Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun Akatemian perustamista. [Summary: Finnish Study Abroad before the Foundation of the Royal Academy of Turku (Academia Aboensis) in 1640.] *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 177. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Paatero, Ilkka – Havu, Sirkka 2012: Rudimenta-kieliopin tie Oxfordshirestä Suomeen. In: *Rudimenta*, 9–11.
- Palkki, Riitta – Lauerma, Petri – Kuutti, Pirkko 2009: Historiallinen löytö: Rudimenta – uusi suomen varhaiskielioppi. *Virittäjä* 113: 2–17.
- Palkki, Riitta 2012: Rudimentan vanhaa kirjasuomea ja murteellisuuksia. In: *Rudimenta*, 38–47.
- Perälä, Väinö 1940: *Eskil Petraeuksen suomen kielen oppikirja*. Varsinais-Suomen Maakuntakirja 7. Varsinais-Suomen Maakuntaliitto, Turku. 56–65.
- Petraeus, Eskil 1649: *Linguae Finnicae Brevis Institutio*. Aboae. [Näköispainoksena 1968, ks. *Vanhat kielioppimme*.]
- Randén, Suvi 2012: Rudimenta, latinan kieli ja kieliopit. In: *Rudimenta*, 24–37.
- Rudimenta = Rudimenta linguae finnicae breviter delineata. Suomen kielen varhaiskielioppi ja sen tausta. [Summary: The Background and Nature of Rudimenta.] Toim. Petri Lauerma. Alkutekstin editointi ja suomennos Suvi Randén. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 1380. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Schroderus, Ericus 1637: *Lexicon Latino–Scondicum*. Holmiae. [Näköispainoksena 1941, toim. Bengt Hesselman, Lundequitska bokhandeln, Uppsala.]
- Setälä, E. N. 1892: *Lisiä Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan*. Suomi III: 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 181–350.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. *KKTKJ* 36. Kotus, Helsinki 1985–.

- Stahl, M. Henricus 1637: Anführung zu der Estnischen Sprach, auff Volgemeinten Rath, vnd Bittliches Ersuchen. [Näköispainoksena 1974, Maarjamaa taskuraamat nr. 4. Kirjastus Maarjamaa, Rooma.]
- Tarkiainen, Viljo 1927: Mattias Martinius. Virittäjä 31: 1–14.
- Vanhat kielioppimme. Petraeus 1649, Martinius 1689, Vhael 1723. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1968.
- Vhael, Bartholdus G. 1733: Grammatica Fennica. Johan Kämpe, Abo. [Näköispainoksena 1968, ks. Vanhat kielioppimme.]
- Vihonen, Sakari 1978: Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla. Kieliopillinen ajattelu 1600-luvun suomen kielen oppikirjoissa. [Referat: Die ersten Lehrbücher der Finnischen Sprache aus dem 17. Jahrhundert.] Studia Philologica Jyväskyläensia 11. Jyväskylä.
- Vinkel, A. (toim.) 1965: Eesti kirjanduse ajalugu 1. Eesti Raamat, Tallinn.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. KKTKJ 33. Kotos, Helsinki 1984–.
- Wexionius, Michaël O. 1650: Epitome Descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae, et subjectarum provinciarum. Aboae.

*

Rudimenta linguae finnicae breviter delineata.
Lehrbuch der finnischen Sprache aus dem 17. Jahrhundert

Die Abfassung der finnischen Grammatik wurde bekanntermaßen bereits am Ende des 16. Jahrhunderts an Olaus Marci Sundergelteus aus Pori und Johannes Jussoila aus Rauma in Auftrag gegeben, doch von der Fertigstellung der Arbeit ist nichts bekannt. Von der von Henricus Crugerus in den 1640er Jahren verfassten Grammatik sind nur einige in anderen Quellen zitierte Informationen erhalten geblieben. Ein wenig über die Struktur der finnischen Sprache ist auch in den Kartenerläuterungen von Andreas Bureus (1626) enthalten, welche u.a. Ericus Schroderus (1637) in der Einleitung seines Wörterbuchs zitiert hat. Die erste im Druck erhaltene finnische Grammatik ist *Linguae Finnicae Brevis Institutio* von Aeschillus Petraeus (1649). Auf Grundlage dieser und der estnischen Grammatik von Stahl (1637) sind Finnisch und Estnisch im Werk *Epitome* von Michael Wexionius (1650) miteinander verglichen worden. Das von Martin Fogel im Jahre 1669 verfasste kurze Grammatikmanuskript und die umfangreiche Grammatik *Hodegus Finnicus* von Matthias Martinius (1689) übermitteln nicht sehr viele neue Informationen, sondern sie beruhen auf älteren Quellen, die letztgenannte vor allem auf der Grammatik von Petraeus.

Im Jahre 2008 konnte über die Sotheby's Auktion ein vorher unbekanntes, 24 Textseiten umfassendes Manuskript der finnischen Grammatik *Rudimenta linguae finnicae breviter delineata* nach Finnland ersteigert werden. Durch das Wappen des Wasserzeichens und die darin befindlichen Buchstaben lässt sich ableiten, dass das im Manuskript verwendete Papier in der Rantzauer Papiermühle in Schleswig-Holstein, in der Ära des Grafen Christian zwischen 1650 und 1663 hergestellt worden ist. Ebenso weist die senkrechte und wenige Verkürzungen aufweisende Handschrift auf die 1650er Jahre hin, auch aufgrund des Zwischenraums und der Höhe der Buchstaben sowie deren Unterscheidungskraft voneinander.

Rudimenta ist in recht fließendem, auch lange Sätze aufweisendem Latein geschrieben worden. Die Orthografie weist einige gleiche von der klassischen Praxis abweichende Charakteristika wie die Grammatiken von Petraeus und Martinius, aber auch Unterschiede auf; regelrechte Fehler gibt es wenig. Die lateinische Sprache dient im *Rudimenta* auch als Grundlage zur Beschreibung, doch einige Vergleiche sind auch in schwedischer Sprache durchgeführt worden.

Rudimenta ist in fünf Abschnitte eingeteilt: *Nomenclatura*, *Orthographia*, *Etymologia*, *Prosodia* und *Syntaxi*. Die ersten zwei Abschnitte sind jeweils nur einen Satz lang. Es wird aufgefordert, Vokabular anhand der Glossare oder der Praxis zu lernen, und es wird festgestellt, dass Finnisch über die gleichen Buchstaben wie Schwedisch verfügt (bis auf den Buchstaben *ff*). Das Hauptkapitel der Grammatik bildet die Etymologie, in welcher insbesondere die Deklination eingehend abgehandelt wird. Kasus gebe es die gleichen sechs wie im Latein (Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ, Vokativ und Ablativ); deren Deklination wird anhand der Wörter *Ihminen* 'Mensch', *Mies* 'Mann' und *Jumal* 'Gott' veranschaulicht. Als Komparationsstufen der Adjektive werden Positiv, Komparativ, Superlativ und eine besondere "mehr als Superlativ" (z.B. *Caickein Cunnialisin* 'aller ehrbarste') angeführt. Die Deklinationsbeispiele zu den Pronomina werden mit den Pronomina *Minä* 'ich', *Hän* 'er, sie' und *Se* 'es' angegeben. Der größte Teil der Grammatik befasst sich mit der Vorstellung der Verben. Es wird festgestellt, dass diese sowohl im Aktiv als auch im Passiv, von den Modi im Indikativ, Imperfekt, Optativ und Infinitiv, von den Tempora im Präsens, (im einfachen und „komplexen“) Präteritum, im Plusquamperfekt und Futur, von den Numeri im Singular und Plural, in drei Personen konjugiert werden. Als Beispielwörter werden die Verben *rakastaa* 'lieben', *kuulla* 'hören' und *olla* 'sein' verwendet. Adverbien werden sowohl nach Bedeutung als auch den Präpositionsstrukturen des Lateins gegliedert. Konjunktionen werden in kopulative, disjunktive, adver-

sative, kausale und konklusive eingeordnet. Als Präpositionen, nach Rektion klassifiziert, werden allerdings nur Postpositionen dargestellt und daraufhin wird eine Besonderheit von einigen bestimmter lateinischer Präpositionen entsprechenden Ausdrücken festgestellt, wonach sie wie im Hebräisch am Ende des Nomens affixiert werden (z.B. *Saxahan* 'nach Deutschland'). In einer einen Abschnitt langen Prosodie wird eine Regel über die Betonung der ersten Silbe der finnischen Sprache etwas umständlich formuliert. Im Kapitel über Syntax wird festgestellt, dass die Wortstellung beinahe gleich wie in der schwedischen Sprache sei, nur weichen die finnischen Ausdrücke von der schwedischen Art des Sprechens ab, wonach das Kapitel im Verzeichnis der zentralen Zahlwörter der finnischen Sprache etwas überraschend endet.

Finnische Sprache ist im *Rudimenta* nur in Beispielen und Beugungstabellen verwendet worden. In der Orthografie befolgt *Rudimenta* die gleichen Prinzipien wie das alte Schriftfinnisch im Allgemeinen. Der Text weist jedoch auch solche Charakteristika auf, welche im Schriftfinnisch nach dem Anfang des 17. Jahrhunderts seltener verwendet worden sind. Solche Charakteristika sind die Verwendung von *k* anstatt *c* manchmal auch vor den hinteren Vokalen (Anmerkung: auch die Schreibweise des *kuin*-Wortes *qwin* 'wie, als'), die gelegentliche Kennzeichnung des sich am Silbenende befindlichen *h* durch *ch*, die variable Kennzeichnung von *e* und *ä* und die Darstellung der langen Vokale durch einen kurzen Vokal auch mal bereits in der ersten Silbe. Zu den eindeutigen südwestlichen Mundartmerkmalen des *Rudimenta* gehört insbesondere eine ausgiebige Apokope, welche sogar im Nominativ vorkommt (z.B. *Engel* 'Engel'). Stattdessen können die Pronomina *mee*, *tee*, *hee* 'wir, ihr, sie' sowohl in den südwestlichen Mundarten als auch den südöstlichen Mundarten der Häme-Region vorkommen. Die sich später im Schriftfinnisch etablierten *mme*, *tte*-Personalendungen der 1. und 2. Person im Plural sind in der Sprache des 17. Jahrhunderts noch typisch für die Häme- und Satakunta-Regionen.

Die von Crugerus verfasste finnische Grammatik kann *Rudimenta* nicht sein, weil in diesem Werk bekannt ist, dass Finnisch 12 Fälle haben soll. Die im *Rudimenta* vorkommenden archaischen Aufzeichnungen und auch einige Mundartmerkmale bringen einen jedoch zum Erwägen, ob es sich um eine Kopie der von Sundergelteus und Jussoila verfassten Grammatik handeln könnte – auf die katholische Art des Werks könnten auch die Wendung wie *Yxi Vsco yxi totuus* 'ein Glaube, eine Wahrheit' und die Korrektur der Erläuterung der auf die Jungfrau Maria deutenden Wendung *Ja mar* hinweisen, sowie die für eine Reformationsgrammatik fremde Lösung, eine Prosodie zwischen Etymologie und Syntax zu platzieren. Archaistische Sprachmerkmale

sind jedoch noch in der Mitte des 17. Jahrhunderts möglich gewesen, die Wendungen können auch von Protestanten verwendet worden sein und die Dispositionslösungen können als eine gängige Praxis der Lehrgrammatiken interpretiert werden und somit muss man das Verhältnis von *Rudimenta* zu der in den Olmützer Jesuitenkollegien eventuell verfassten Grammatik nach wie vor als eine reine Hypothese gelten lassen.

Den im 17. Jahrhundert verfassten Beschreibungen der finnischen Sprache ähnelt *Rudimenta* von der Sprache, vom Umfang und von den Lösungen her nicht explizit, doch die Beispielwörter der Nomendeklination, die vierstufige Komparation der Adjektive und die Vorstellung der Zahlwörter in dem sich mit Syntax befassenden Kapitel verbinden das Werk mit dem Entwurf von Wexionius und der Estnischen Grammatik von Stahl, und einige Wendungen sind mit der Grammatik von Martinius verbindbar. Den Ähnlichkeiten können jedoch gemeinsame Quellen oder sogar die Nutzung von *Rudimenta* als Quelle zugrunde liegen. *Rudimenta* ist der Sprache oder Handschrift der bedeutenden Entwickler oder Nutzer der finnischen Sprache im 17. Jahrhundert (deren Auflistung sich im Verweis 2 befindet) nicht ausreichend ähnlich. Der Charakter des Werks ist jedoch eindeutig: wie der Name besagt, ist *Rudimenta* eine Elementargrammatik zum Erlernen der Grundlagen der finnischen Sprache. Das für uns erhalten gebliebene Manuskript wurde offensichtlich in einer frühen Lernanstalt verwendet, wie z.B. in der Kathedralschule Turku oder einer Trivialschule, doch der Verfasser der Grammatik bleibt weiterhin unbekannt. [Übersetzt von Liisa Leinonen.]

PETRI LAUERMA

Az improduktív *-v* főnévképző az erza-mordvinban¹

MATICSÁK Sándor

Az erza-mordvinban két *-v* névszóképző fordul elő. Az egyik egy gyakran használatos, a mai napig produktív melléknévképző, a másik egy elhomályosult, improduktív főnévképző. Nézzük meg elsőként, hogyan definiálják a szuffixumokat a mordvin kézikönyvek és leíró nyelvtanok: egy vagy két képzőnek tartják-e őket, s milyen funkciókat tulajdonítanak nekik. (Sok helyütt együtt kezelik a *-j* melléknévképzővel.)

1. A mordvin nyelvészeti szakirodalom viszonylag kevés figyelmet fordít a névszóképzőkre (ezek áttekintését l. Maticsák 2012a: 95–98). Ennek fényében cseppet sem meglepő, hogy az általam most vizsgálni kívánt képző(k)ről is csak nagyon röviden tesznek említést, s a példaanyaguk sem bőséges.

Az első jelentős mordvin nyelvész, M. Je. Jevszjev mai napig használható nyelvtanában csak röviden foglalkozik a képzőkkel. Ő a *-v* képzőnek három funkciót tulajdonít: a) „*в, ъ* образуют имена прилагательные от существительных; указывают, что предмет, означенный основой слова, имеется в достаточном количестве в другом предмете: *тикше-в* ’травной’”; b) „суффикс *в*, на вопрос куда, образует также наречия направления: *кудо-в – домой*”; c) „суффикс *в*, с именами числительными означает деление на части: *вете-в явия* – я разделил на пять частей” (Jevszjev 1934/1963: 42–43).²

¹ A publikáció elkészítését a ТÁМОР-4.2.2/В-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² a) A *в* és *ъ* névszókból hoz létre melléknéveket; azt mutatják, hogy az alapszóban megjelölt tárgy bőséges mennyiségben jelen van egy másik tárgyban: *тикше-в* ’füves’; b) a hová kérdésre felelő *в* szuffixum irányt kifejező határozószót hoz létre: *кудо-в* ’haza’; c) a *в* szuffixum számnevekhez kapcsolódva részekre osztást fejez ki: *вете-в явия* ’öt részre osztottam’.

Az 1962-es nyelvtani kézikönyv is csak ezekről a funkciókról tesz említést: „При помощи суффиксов эрз. -в, -й, мокш. -у (-ю), -и (-ы), -в образуются имена прилагательные от соответствующих существительных”³ (Grammatika 1962: 41). Ez a könyv – Jevszjevhez nyomdokába lépve – az *алов* ’le, lefelé’, *верев* ’fel, felfelé’ adverbiumokba is ezt a képzőt látja bele – ez téves felfogás, hiszen ezekben a -в lativusrag rejlik. Ugyancsak a melléknévképzőből vezeti le a *кавтов* ’kétfelé, két részre’, *комов* ’hatfelé, hat részre’ (vö. *кото* ’hat’, *кавто* ’kettő’) alakokat; holott itt is lativusszal kell számolnunk.

M. V. Moszin egy korai cikkében (1977: 10–11) még egy kalap alá veszi a két szuffixumot (de ő legalább már elkülöníti a főnévképzőt): суффиксы эрз. -в, -й, мокш. -у считаются суффиксами образования отыменных прилагательных, обозначающий качество того имени – предмета, от которого они формально произведены [...]. Наряду с этим у к а з а н н ы е с у ф ф и к с ы [kiemelés tőlem, M.S.] наличествуют и в именных существительных типа эрз. *ми́яв* ’бобр’...”⁴

Ugyanő – Lipatovval és Matyuskinnal közösen írt – 1983-as tanulmányában azonban már két -в képzőről beszél: „суффиксы -в/-й производит имена, большей частью называющие предметы” (1983: 122), ill. „при помощи суффиксов -в, -й/-у производятся качественные прилагательные со значением »обладающий каким-либо признаком, свойством«” (124).⁵

Az 1980-as kiadású, újabb nyelvtani kézikönyv, a *Грамматика мордовских языков* szintén elkülöníti a főnév- és a melléknévképzőt. Előbbit így minősíti: „имен существительных, в структуре которых -в синхронного воспринимаются как деривационный аффикс, немного” (Grammatika 1980: 107);⁶ a melléknévképzőről pedig ezt írja: „с помощью их образуются качественный от основ существительных со значением »обладающий каким-либо признаком, свойством«” (i.m. 112).⁷

³ Az erza -в, -й, moksa -у (-ю), -и (-ы), -в szuffixumok segítségével melléknevek jönnek létre a megfelelő főnevekből.

⁴ Az erza -в, -й, moksa -у denominális melléknévképző annak a névszónak – tárgynak – a minőségét fejezi ki, amelyből formálisan létrejött. Emellett a jelzett szuffixumok az erza *ми́яв* ’hód’ típusú névszókban is megfigyelhetők.

⁵ A -в/-й szuffixum legtöbbször tárgyakat megnevező névszókat hoz létre, ill. a -в, -й/-у szuffixumok segítségével „valamilyen jelleggel, tulajdonsággal rendelkező” jelentésű, minőséget kifejező melléknevek jönnek létre (124).

⁶ Olyan főnév, amelynek szerkezetében a -в szinkron szempontból képzőaffixumként fogható fel, nincs sok.

⁷ Segítségükkel a főnévi alapszóból „valamilyen jelleggel, tulajdonsággal rendelkező” melléknevek jönnek létre.

Cigankin képzőtani monográfiájában (1981: 46–47) csak a melléknévképzőkkel foglalkozik, a -*ε*-ről szinte szó szerint ugyanazt közli, mint a Grammatika. Egy másik tanulmányában ezt írja: „они в основном обозначают предметы, обладающие тем, что выражает производящая основа” (2000b: 150).⁸

Az erza nyelvű grammatikakönyv egy mondatot szentel a főnévképzőnek: „явови кода валонь теиця суффикс пек аламо вантнэсе” (EK 2000: 37),⁹ és ugyancsak röviden szól a melléknévképzőről: „сынъ теить существительнойтнестя истят прилагательнойть, конатнесэ невтеви предметсэнть кодамояк улемачинь (признаконь) кирдемась” (EK 2000: 38).¹⁰

Raija Bartens finn nyelvű összefoglaló munkájában a melléknévképzők között, a *j*-vel és *η*-vel együtt tárgyalja a -*v*-t, s ugyanitt említi („mordvassa on myös substantiiveja, jotka sisältävät samannäköisen johdianeksen”¹¹ [kiemelés tőlem, M.S.]) a *kil’ej*, *kil’η* ’nyírfa’, *kulov* ’hamu’, *šed’ej*, *šed’η* ’szív’ szavakban rejlő, ma már etimológiailag nem átlátható („johtosuhdetta ei siis mordvassa ole substantiivien osalta muuta kuin etymologise-na”)¹² elemeket (Bartens 1999: 110–111).

A kresztomátiák, nyelvkönyvek a következőket írják: Keresztes (1990: 66) a -*v*-t és a -*j*-t is felveszi a denominális névszóképzők közé, „valamivel való ellátottság” funkciót rendel hozzá. Mészáros (1998: 102) a melléknévképzőt -*v*/-*ov*/-*ev* alakban veszi fel (a kapcsolódási szabályokról l. Maticsák 2012b: 30), funkcióját nem adja meg, csak „elég gyakori és viszonylag produktív képző” minősítéssel látja el.

Mindezek alapján láthatjuk tehát, hogy csak a szakirodalom egy része tesz említést a denominális névszóképzőről, s ezek is igen röviden szólnak róla.

2. A -*ε* mint melléknévképző gyakori és produktív. Anyagnevek esetében alapvetően az azzal való ellátottságot fejezi ki: *медев* ’mészes’ ← *медь* ’méz’, *почтов* ’lisztes’ ← *почт* ’liszt’, *салов* ’sós’ ← *сал* ’só’, *сэвонев* ’agyagos’ ← *сэвонь* ’agyag’, *чемев* ’rozsdás’ ← *чемень* ’rozsdá’. Természeti környezethez, növénynevekhez kapcsolódva az adott természeti környe-

⁸ Ezek alapvetően olyan tárgyakat jelölnek, amelyek az alapszóban megnevezett [tulajdonságokkal] rendelkeznek.

⁹ Mint szóképző szuffixum nagyon kevés szóban fordul elő.

¹⁰ Ezek [ti. a -*ü* képzővel együtt tárgyalja a -*ε*-t] olyan mellékneveket hoznak létre a főnevekből, amelyekben megfigyelhető a tárgyakban valamilyen tulajdonság megléte?

¹¹ A mordvinban vannak olyan főnevek, amelyek ugyanolyan alakú/kinézetű képzőelemet tartalmaznak.

¹² A képzőviszony a mordvinban a főnevek részéről csak etimológiai[lag értelmezhető].

zetre jellemző vagy az adott növénnel benőtt helyet jelöli: *виpев* 'erdős' ← *вирь* 'erdő', *кевев* 'köves' ← *кев* 'kő', *нупонев* 'mohás, mohával benőtt' ← *нупонь* 'moha', *пелев* 'felhős' ← *пель* 'felhő', *пиземев* 'esős' ← *пиземе* 'eső', *пудазов* 'sáros; piszkos' ← *пудаз* 'sár', *цецяв* 'virágos' ← *цеця* 'virág'. Gyakran tulajdonság, állapot megnevezésére szolgál: *виев* 'erős' ← *вий* 'erő', *эжсов* 'ravasz, agyafűrt' ← *эжсо* 'ézés', *кежев* 'haragos, mérges' ← *кеж* 'harag, düh', *тевев* 'dolgós, munkás' ← *тев* 'dolog; tennivaló', *уцяскав* 'boldog, szerencsés' ← *уцяска* 'boldogság, szerencse', *ядов* 'mérges' ← *яд* 'méreg', *ярмаков* 'vagyonos' ← *ярмак* 'pénz'. Az alapszó sokszor valamilyen (tágabb értelemben vett) emberi vagy állati testrésznév: *келев* 'beszédés' ← *кель* 'nyelv', *ловажав* 'csontos' ← *ловажа* 'csont', *сакалов* 'szakállas' ← *сакало* 'szakáll', *телав* 'testes, kövér' ← *тела* 'test', *толгав* 'tollas' ← *толга* 'toll (madáré)', *унксов* 'púpos' ← *ункс* 'púp', *усав* 'bajuszos' ← *уса* 'bajusz', *шержев* 'ősz hajú' ← *шерже* 'ősz haj'. Néha betegségnévhez is kapcsolódhat: *верьксэв* 'gyulladt, gyulladós' ← *верькс* 'szemgyulladás', *ормав* 'beteg' ← *орма* 'betegség'. Egyes északi erza nyelvjárásokban *-η* alakváltozat is előfordul, pl. *салоη* 'sós'.¹³ (A moksában e képzőnek *-в* [-v], *-у* [-u] és *-и* [-i] alakja van.) (Grammatika 1962: 41–42; Feoktyisztoв 1966: 183; Grammatika 1980: 112; Cigankin 1981: 46–47; Bartens 1999: 110–111; EK 2000: 38; MK 2000: 92.)

3. Írásomban a továbbiakban az improduktív, mára elhomályosult **-в** **névszóképzővel** foglalkozom.

A mordvin szakirodalomban – már ahol egyáltalán említik e képzőt, mint az az 1. pontban közreadott rövid áttekintésből is kiderülhetett – csak nagyon kevés példát hoznak e képzőre (összesen 13 adatot találtam a kézikönyvekben, cikkekben), ráadásul a példaanyaguk egy része etimológiailag sem állja meg a helyét. Eredetmagyarázat nélkül vélik a képzőt felfedezni a *вадов* 'héja', *илев* 'vessző, rőzse', *коткудав* 'hangya', *лавтов* 'váll', *мияв* 'hód', *цянав* 'fecske', *чичав* 'bolha' és *шукиторов* 'ribizli' szavakban. Népetimológiai kísérletnek minősíthetjük a *кулов* 'hamu' és a *нимиляв* 'lepke' egy-két szerzőnél olvasható magyarázatát. Előbbit a *куло* 'halott' szóból vezetik le (az okfejtés gondolatmenete talán az, hogy porrá és hamuvá leszünk?), utóbbit pedig a *менель* 'menny, égbolt' szóból magyarázzák (mivelhogy ott repkednek a pillangók?). A *норов* 'gabona, termés' szót a *нор* 'szántóföld, mező' lexémából eredeztetik (ez szemantikailag vajmi nehezen

¹³ Az *η* ezekben a nyelvjárásokban a tőszavakban is fonematikus értékű: *ков* ~ *куη* *коη* 'hold', *килей* ~ *куη* *килеη* 'nyírfa' (Keresztes 2011: 18).

állja meg a helyét). A *mee* 'munka' szót a *mee-* 'csinál' igéből származtatják; holott ez a finn-volgai **tewe* főnév folytatása.¹⁴ Esetleg elképzelhetőnek látszik a *цёков* 'fülemüle' magyarázata, mely szerint egy hangutánzó *цёк* szóra vezethető vissza. (Grammatika 1980: 107; Vildjaeva 1980: 121; Cigankin 1981: 46–47; Moszin–Lipatov–Matyuskin 1983: 122; Grebnyeva 1997: 43; EK 2000: 38; Moszin 2001: 93.)

Mindezek alapján indokoltnak tűnik e képző részletes vizsgálata, az első pillantásra ide sorolható szavak szigorú etimológiai megrostálása.

A mordvin szóvégmutato szótárban (RDM 126–135) 337 erza (és 164 moksza) -*v* végű névszót találhatunk. Ezek közül jelen vizsgálatból ki kell zárni az orosz (eredetű) szavakat (ezekből nagyon sok, több mint félszáz fel van véve a szótárba), pl. *актив* 'aktív', *архив* 'archív', *инфинитив* 'infinitivus', *локомотив* 'mozdony', *морков* 'sárgarépa', *негатив* 'negatív', *объектив* 'objektív', *перерыв* 'szünet', *полуостров* 'félsziget', *пристав* 'rendőrbiztos', *скандинав* 'skandináv', *состав* 'összetétel' stb.

Ennél is nagyobb, 172 szavas csoportot alkotnak a szóvégmutato szótárban azok az összetett szavak/szintagmák, amelyek utótagja/második eleme önálló lexémaként is él, pl. *ашо кснав* 'fehérborsó', *чеерень кснав* 'egérborsó'; *ведь|цянав* 'vízi fecske'; *вирь|коткудав* 'erdei hangya'; *вирь|умбрав* 'erdei sóska'; *давол|ков* 'február', *чады|ков* 'április', *медь|ков* 'július', *умарь|ков* 'augusztus' (< *давол* 'vihar', *чады* 'áradó', *медь* 'méz', *умарь* 'alma' + *ков* 'hó(nap)'); *каль|илев* 'fűzfavessző'; *кедь|нимияв* 'denevér' (< *кедь* 'bőr' + *нимияв* 'lepke'); *килей|кирьгов* 'nyírfakéreg'; *киш|молдав* 'kenyérdarab'; *накся|нов* 'mezei fogoly(madár)'; *тол|кев* 'tűzkő', *яжамо кев* 'örlőkő'; *якстере шукишторов* 'vörös ribizli'; *ярмак|кескав* 'pénzeszsák', *удома кескав* 'hálózsák' (< *ярмак* 'pénz', *удома* 'alvás' + *кескав* 'zsák') stb. – ezeket az utótag alapján tárgyalom.

Kizártam a helyneveket (*Пирьмиёв*, *Рамажов*, *Саратов*, *Темников*, *Тумолов*, *Утюв* stb.) és az alakváltozatokat (*кирмалав* ~ *кумарав* 'bojtorján', *нимияв* ~ *немияв* ~ *имбияв* ~ *вишиляв* 'lepke', *ситав* ~ *сютав* 'íj', *чудожов* ~ *шудожов* 'mezei csorbóka', *шоржав* ~ *чоржав* 'csorbóka').

Vannak olyan, az ősi szókincsbe tartozó egyszótagú szavak, amelyekben a -*v* egyértelműen nem képző, hanem valamilyen alapnyelvi mássalhangzó folytatásaként jelenik meg. A mai mordvin -*v* három alapnyelvi előzményre

¹⁴ FV **tewe* 'Arbeit, Werk' > fi. *työ*, é. *töö*, mdE *tév* (UEW 796), ill. PU **teke-* 'machen' > fi. *teke-*, lpN *däkkä-*, mdE *tėje-*, m. *tev-* (UEW 519).

mehet vissza (e hangtörténeti jelenségről részletesebben l. Keresztes 2011: 44–47):

- a) **-w-* > *-v-*: FP *jewä* 'Getreide' > mdE *juv* 'pelyva', fi. *jyvä* (UEW 633); FU *kiwe* 'Stein' > mdE *kev*, fi. *kivi*, m. *kő* (UEW 163); FV *powa* 'Knopf, Perle' > mdE *pov*, é. *pōv* (UEW 738); FV *tewe* 'Arbeit, Werk' > md *t'ev*, fi. *työ* (UEW 796);
- b) **-ŋ-* > *-v-*: U *kuŋe* 'Monat' > mdE *kov*, fi. *kuu*, m. *hó* (UEW 211); FV *čīna* 'Schaum; ?Hefe' > ?mdE *čov*, ?fi. *hiiva* (UEW 621) – a *-v* helyén több erza nyelvjárásban *-ŋ* jelentkezik;
- c) **-m-* > *-v-*: FP *k8m3* 'Speicher, Vorratskammer' > ?md *kav*, ?fi. *kumo* (UEW 680); FP (?FU) *lume* 'Schnee' > mdE *lov*, fi. *lumi*, ?m. *lom*, *lam* 'lucok, csatak' (UEW 253); FV *sume* 'Nebel' > mdE *suv*, fi. *sumu* (UEW 767); FU *šeme* '(Fisch-)Schuppe' > mdE *šav*, fi. *suomu* (UWE 476).

4. Összességében, a fenti szócsoportok kizárása után 47 olyan *-v* végű szót találtam az erzában, amelyről elképzelhető, hogy képzőelem. A továbbiakban ezeket a szavakat veszem egyesével górcső alá. A lista elején azok a lexémák állnak, melyekben biztosan fellelhető egy denominális főnévképző, a felsorolás vége felé haladva a bizonytalan etimológiájú szavak száma egyre nő.

A szócikkek felépítése a következő. Címzőként a mai erza irodalmi nyelvi alak áll. A jelentéseket magyarul (Mészáros Edit erza-mordvin–magyar szótára [EMSz] alapján), oroszul (az erza–orosz nagyszótár [ERV] alapján, ill. oroszul és németül (Paasonen nagy nyelvjárási szótára [MdWb] alapján), s végül finnül (az erza–finn kisszótár [ESS] alapján) adom meg. Amennyiben van a szónak moksa megfelelője,¹⁵ azokat a moksa–orosz nagyszótár (MRV) és a MdWb alapján közlöm. – Mindezeket az adott szóra vonatkozó etimológiai információk követik. Az uráli (UEW) és a finn etimológiai szótár (SSA) mellett felhasználtam Keresztes László etimológiai szójegyzékét (Geschichte), a Litkin–Guljajev-féle zürjén etimológiai szótárt (KESK), ill. a többé-kevésbé megbízható új, Versinyin-féle mordvin etimológiai szótárt (ESM) is. A teljesség igénye miatt közlöm a régebbi mordvin etimológiai szótárak (ESE és EtV) adatait is; sajnos, ezeknek a szótárak a megbízhatósága, nyelvtörté-

¹⁵ Előfordul, hogy a moksában orosz eredetű szó szerepel, pl. E *конѣв* ~ M *бумага* 'papír' (MRV 74); E *мияв* ~ M *бобр* 'hód' (MRV 65). Néha a moksában más, belső keletkezésű lexéma áll, pl. E *коткудав* ~ *панжам*, *шанжа* 'hangya' (MRV 460, 852); E *горнипов* ~ M *коряйбря* 'csengettyű' (MRV 285). Egy helyütt törökségi eredetű szóval is találkozhatunk: E *вадов* 'héja' ~ M *каръхциган* (MRV 233).

neti színvonala nagyon sokszor nem üti meg a tudományos szintet, ezért a bennük foglaltakat erős kritikával kell fogadnunk.

A) Az adott szóban a rokon nyelvi adatok alapján a -v képzőelem

1) *мияв* 'hód (Castor fiber)' (EMSZ 230); *мия* 'бобёр' (ERV 385); *mijal*, *mijav* 'бобр / Biber' (MdWb 1258); *мияв* 'majava' (ESS 95).

Finn-permi eredetű szó. A rokon nyelvi adatok bizonyítják a -v képző voltát, vö. fi. *majava*, karj. *majoa*, *majava*, aun. *majai*, lüd *majai*, ve. *majag*, é. *majajas*, *majaja*; lpN *magjeg* ~ *magjek*, Nrt. *mājjij*, *mājjij*, K *mājjeg*, Kld *mājey*, T *mājjeg*, Not *mājjij*; vj. *mijj*, *mij*, *mij*, zj. *moj* (Geschichte 88; UEW 697; SSA 2: 140). – Az UEW és a KESK (173) egy FP **maja* lexémából eredzeti e szavakat (a mordvinban a -j hatására vált palatálissá az első szótagi magánhangzó). A mordvin etimológiai szótárak (ESE 59, EtV 108) szintén erre vezetnek vissza, de ők tévesen finnugor jelzettel látják el.

A szónak van *мия* (ESE 59, ERV 385, EtV 108, ESM 254) alakja is, ill. Paasonen az erza mareszevói nyelvjárásában (ma a Mordvin Köztársaság csamzinkai járásában lévő Большое Марецево falu) *mijal* formát is adatolt (MdWb 1258); mindezek szintén a -v képző jellege mellett szólnak.

2) *норов* 'gabona, termés' (EMSZ 249); 'хлеб' (ERV 418); 'зерно, хлеба / Getreide' (MdWb 1351); 'vilja' (ESS 104). Moksa megfelelője: *нору* (MdWb 1351).

Finn-permi eredetű szó. Az UEW (710) a md. *norov* szót a zj. *nur* 'érett gabona' lexémával kapcsolja össze, egy FP **norz* 'Getreide(korn)' alakot rekonstruálva. A KESK (196) a zürjén szó mellett a vj. *нур-нур* (*нӧзьыны*) 'megfő, szétfő' és – kérdőjellel – a cser. *нургеитамш* '(tésztát) főz' szavakkal is egybeveti, ezeket az UEW a szemantikai nehézségek miatt nem fogadja el.

A mordvin etimológiai szótárak egyéb megoldási javaslatokat is felvetnek, ezek szemantikailag nem állják meg a helyüket. Az ESE (65) a fentebb említett megfeleléseket kiegészíti a fi. *nurmi*, é. *nurm* 'pázsit' lexémákkal, az EtV (121) a kolai lapp *нӱрр* 'fiatal' és a cser. *нур* 'mező' szavakat is idevonja (az SSA [2: 242] a fi. *nurmi* szócsaládjához a balti finn megfeleléseken kívül csak lapp, vogul és osztják adatokat kapcsol). Versinyin (ESM 295) megjegyzi, hogy a votják és cseremisiz szavak közel állnak az archaikus orosz *нурить* 'főz, megfőz' szóhoz.

Összességében, a finn-permi rekonstruktum alapján kijelenthető, hogy a mordvin szóban egy -v képző rejlik.

3) *умбрав* 'sóska, mezeisóska (Rumex acetosa)' (EMSz 396); 'щавель' (ERV 694); 'щавель / Ampfer, Sauerampfer (Rumex)' (MdWb 2456); 'suolaheinä' (ESS 178). Moksa megfelelője: *умбрав* (MRV 781).

Finn-permi eredetű szó, rekonstruált alakja: **om(p)ra* 'eine Art saure Wiesenpflanze'. E szónak az UEW (718) szerint a zürjénben van megfelelője, vö. *omra* 'eine röhrenstengelige Wiesenpflanze', *umra* 'eine große Kerbelart'. A finn-permibe az iránból kerülhetett (**om(b)ra*). A md. -v tehát képzőelem. (Vö. továbbá: ESE 107; EtV 195; ESM 461.)

4) *чичав* 'bolha' (EMSz 431); 'блоха' (ERV 751); 'блоха / Floh' (MdWb 258); 'kirppu' (ESS 192). Moksa megfelelője: *чичав* (MRV 867).

Finnugor eredetű szó. A szó rokon nyelvi megfelelői: fi. nyj. *sonsar*, *sonsari*, karj. *tšontšoi*, lúd *tšondžoi*, ve. *sonzar'*, cser. *šuršš*, osztj. *čunč*, vog. *šoš*, a finnugor alapalak **čonča ~ čoča* 'Floh' (UEW 39, SSA 3: 199; a mordvin hangfejlődésre vö. FP *penčä ~ pečä* 'Kiefer' > fi. *petäjä*, mdE *piče*, UEW 727). Ennek alapján a mordvin -v tehát egyértelműen névszóképző (más rokon nyelvekben a -r képző tapadt a szótőre). Vö. továbbá: ESE 113; Geschichte 158; EtV 213; ESM 494.

5) *шукшторов* 'ribizli (Ribes)' (EMSz 445); 'смородина' (ERV 767); 'смородина / Johannisbeere' (MdWb 2248); 'herukka, viinimarja' (ESS 197). Moksa megfelelője: *шукшторы* (MRV 885).

Valószínűleg finn-volgai eredetű szó. Az UEW (615) kérdőjellel kapcsolja a fi. *siestar* 'schwarze Johannisbeere', é. *söster*, *söstar* 'Johannisbeere' szavakhoz (vö. továbbá ink. *sēstara*, lúd *sestroï*, ve. *sestrikäine*, SSA 3: 173). Finn-volgai alapalakja: **čəkčz-tərz*. Az ESE (116) és az EtV (219) a cser. *шоптыр* 'шукшторов' szót is ideveszi. Versinyin (497) felveti az orosz *жостер* 'крушина' szóval való rokonságot, ez nem állja meg a helyét.

Nyelvjárási változatai – *čukstorov*, *šukštoroy*, *šikštiroy*, *čukšturu* stb. – közül a *šukštor* alak szintén valószínűsíti a -v képző meglétét (MdWb 2248).

6) *илев* 'vessző, rózse' (EMSz 126); 'прут, хворостина' (ERV 207); 'прут / Rute, Gerte' (MdWb 454); 'vitsa' (ESS 56). Moksa megfelelője: *или* (MRV 203).

Finn-permi eredetű szó. Az UEW (624) a FP **elz* 'Ast, Zweig' szóból származtatja, vö. vj. *ul*, zj. *ul*, *uv* (hasonlóképpen: KESK 295; ESE 21; EtV 52). Versinyin (85) a cser. *иле-* (*илены* 'fűz'), osztj. *wäl* 'füzesbokor; vessző', nyeny. *wěl* 'hajlékony (ág)' szavakat is idekapcsolja. Keresztes (1986: 41) egy ősm. **ēlā* alakot rekonstruál. Az ESE és az EtV egy ősi -η képzőt feltételez.

A -v tehát e szóban a rokon nyelvek tanúsága alapján képző. Ezt a nyelvjárási alakok is alátámasztják, vö. *il'ej, il'ij, il'i, il'u, M il'i, il'u* (MdWb 454).

7) **күцюв** 'ложка' (ERV 320); 'ложка / Löffel, Esslöffel' (MdWb 918). Moksa megfelelője: *күцю* (MRV 308).

Talán finnugor eredetű szó. Az UEW (164) a moksa *koću* szót (mai irodalmi alak: *күцю*, MRV 304) kérdőjellel veti egybe az osztj. *ko'alki, ko'ij* 'Trinkgefäß aus Birkenrinde' szavakkal. Paasonen (MdWb 918) törökséginek tartja, vö. tat. *kašik*, csuv. *kažik*, alt. *kažək (kožik)* (adatai szerint a moksa szónak van *kucuk* változata is).

Amennyiben az UEW álláspontját fogadjuk el, úgy a -v képzőnek tekinthető. Ha törökségi eredetűnek tartjuk, abban az esetben talán $k > \gamma > v$ hangváltozással kell számolnunk.

8) **кснав** 'borsó (Pisum)' (EMSz 183); 'горох' (ERV 306); 'горох / Erbse' (MdWb 905); 'herne' (ESS 78). Moksa megfelelője: *снав* (MRV 644), *ksnav* (MdWb 905).

Talán finn-permi eredetű szó. A KESK (33) a zj. *анькытти* 'borsó' összetett szó (vö. *ань* 'nő, női-') második elemét és a vj. *көжы* 'ua.' lexémát kérdőjellel kapcsolja a mordvin szóhoz. A szótár egy **kžš* alakot következtet ki. Az ESE (43) a szócsaládot finnugor eredetűnek tartja, a fent említett permi szavak mellett ugyanis a vog. *анькас* és osztj. *анькеи* szavakkal is egybeveti (a KESK szerint ezek zürjén kölcsönzések). Az EtV (81) ugyancsak finnugor szónak minősíti, de csak a zj. *кытти* és a vj. *коты* szót hozza példának (ennek alapján tehát finn-permi lenne a szó). Versinyin (174) *кс-* és *-нав* elemekre bontja a szót, ez teljességgel rossz elképzelés. Keresztes véleménye szerint elképzelhető, hogy – a **šikšna > kšna* 'szíj' analógiájára (vö. Geschichte 68) itt egy **siksna(v) > ksnav* hangfejlődéssel számolhatunk.

Amennyiben a szó tényleg kapcsolatba hozható a permi alakokkal, abban az esetben a -v (és a -n?) olyan képzőnek tekinthető, amelyik a mordvin külön életében tapadt a szótőre.

B) Az adott szóban (a rokon nyelvi adatok alapján) a -v képzőbokr része

9) **тевеляв** 'лёгкие' (ERV 651), *t'evil'av* 'лёгкое / Lunge' (MdWb 2401); *тевелявт* [Plur.] 'tüdő' (EMSz 366); 'keuhkot' (ESS 167). Moksa megfelelője: *тевлав* (MRV 712).

Uráli eredetű szó, vö. fi. (nyj.) *tävy*, é. *täü*, vj. *tü*, zj. *tj*, ?m. *tüdü*, jur. *t̄wāk* stb. < U **täwe* (UEW 519; SSA 3: 358; l. még ESE 100; EtV 182; ESM 433).

Az UEW a md. *-lav* elemet összetett képzőnek minősíti.

10) *коткыдав* 'hangya (Formica)' (EMSz 180); 'муравей; мурашки' (ERV 298); 'муравей / Ameise' (MdWb 879); 'muurahainen' (ESS 76). Moksa megfelelője: *kotkōdav* (MdWb 879).

Finn-permi eredetű szó. A rokon nyelvi adatok alapján – vö. é. *kuklane*, lív *kukki*, lpN *got'ká*, L *kår'hkå*, K *kotk*, Kld, Not *kōtk*; cser. *kōtkō*, *kutko*, zj. *kot*, *kot* – az UEW (678) egy *-dov*, *-dav* képzőt tételez fel, s mindezt egy FP **kutke* 'Ameise' alakra vezeti vissza (l. még Geschichte 68).

Az ESE (42) ugyanezt a finn-permi alapalakot adja meg, de az előbb említett lív és cseremisiz alakok mellett a fi. *kotka*, é. *kotkas*, vj. *кузыли*, lp. *kot-ka*, zj. *кодзувком* 'sas' szavakkal kapcsolja össze. Ez jelentéstanilag lehetetlen; vö. FP *kočka* 'Adler' > fi. *kotka*, é. *kotkas*, lpN *goas'kem* stb., md. *kučkan*, cser. *kučkež*, vj-zj. *kuč* (UEW 68; SSA 1: 412). (Jellemző egyébként a mordvin etimológiai szótár színvonalára, hogy a *kučkan* 'sas' címszava alatt ugyanezek a finn és észti adatok vannak megadva, vö. ESE 46.)

A rokon nyelvi adatok alapján a mordvin szó kétségkívül valamilyen képzőt – meglehet, képzőbokrot – rejt (vö. a következő szócikket).

11) *ypедев* 'násznagy' (EMSz 397); 'шафер' (ERV 696); 'сват, шафер / Brautwerber, Brautführer' (MdWb 2474); 'sulhaspoika, hääkulkueen sulhasen puoleinen osanottaja' (ESS 179). Moksa megfelelője: *ur̄ōd'u* (MdWb 2472).

Az EtV szerint (197) alapja az *ype* 'szolga, rab', ebből keletkezett egy *-d-* és egy *-e-* képző hozzátoldásával. Versinyin (ESM 463) az *урьва* 'menyasszony' szóból eredezteti (vö. *ur̄va* 'невестка / Schwiegertochter', *ur̄v-al'a* (*al'a* 'legény, férfi') 'шафер / Brautdiener', MdWb 2476). Esetleg szóba jöhet az *ur̄a* 'невестка / Schwägerin, Frau des Bruders' (MdWb 2469) kiinduló alak is. – Ezek a szavak összefüggenek egymással, a jelentésfejlődés 'szolga' > 'idegen asszony (a családban)' > 'menyasszony' lehetett (vö. Geschichte 176).

A 'menyasszony' lexéma valószínűbb alapalak, mint a 'szolga' (a tővégi veláris magánhangzó a palatális konzonáns hatására *-e-re* változhatott). Az *ur̄va* finn-volgai eredetű szó, vö. fi. *orpana* 'unokatestvér; férjhez ment lány', lpN *oarben* 'soror', ?cser. *arwezə* 'Knabe od. Mädchen' (UEW 722).

Amennyiben a fentiek közül valamelyik etimológia helytálló, úgy egy *-dav/-d'ev* képzőbokorral számolhatunk (l. az előző szócikket).

C) Olyan jövevényszavak, amelyek talán -v képzőt kaptak a mordvinban

12) *күлов* 'hamu' (EMSz 186); 'зола' (ERV 311); 'пепел, зола / Asche' (MdWb 945); 'tuhka' (ESS 79). Moksa megfelelője: *күлү* (MRV 302).

Az UEW (194) szerint a mordvin szó csak abban az esetben tartozik össze az osztj. *кајџм* 'Schlacke (Barre), die beim Brennen von Espenholz in der Feuerstelle zurückbleibt', vog. *χул'џм, кул'џм* 'Asche', m. *hamu* szavakkal (< FU *kuδmэ), ha a -v nem képző, hanem az alapnyelvi mássalhangzó-kapcsolat folytatása. Az SSA (1: 431) rendkívül bizonytalanak („perin epävarma”) tartja a fi. *kulmu* 'hulladék, piszok, szemét', md. *kulov*, m. *hamu*, ill. a vogul és az osztják alakok összetartozását.

Az EtV (83) etimológiáját (~ fi. *kulu* [kulo] 'avartűz, futótűz', лрК *kunn* 'hamu') jelentéstani (finn) és hangtani (lapp) okokból sem lehet elfogadni. Az ESE (44) e szót törökségi eredetűnek tartja, vö. nogaj *күль*, üzb. *күл*, alt. *күл*. Versinyin (ESM 181) lehetségesnek tartja a tat. *köl* 'hamu' szóval való kapcsolatot.

Amennyiben a mordvin szó tatár jövevényelem (ennek némiképp ellentmond a hangrend), abban az esetben a szóvégi -v-t denominális főnévképzőnek lehetne tekinteni.

13) *конёв* 'papír' (EMSz 175); 'бумага' (ERV 286) 'бумага / Papier' (MdWb 851); 'paperi' (ESS 73).

Vándorszó, vö. sum. *kunukku*, örm. *knik*, ujj. *küin*, óbolg. *книга*, óeszl. *кьнига*, m. *көнүв* (EWUng 818). A mordvinba valamelyik törökségi nyelvből kerülhetett be, jelentésváltozással (EtV 78; ESM 163). A magyarba valószínűleg szintén valamilyen török nyelvből kerülhetett, eredeti alakja *könyű*, *könyű* lehetett, „a *көнүв* elvonás a szabályszerűen létrejött v-s tőváltozatot tartalmazó toldalékos alakokból” (TESz 614). A magyar szó hangtani fejlődése alapján kizárható egy ősi v-s alak átvétele.

Elképzelhető, hogy a mordvin szó -v eleme valamilyen denominális főnévképző.

D) A mordvin alakváltozatok tanúsága alapján a -v valószínűleg képző

14) *шанжав* 'rók' (EMSz 439); 'паук' (ERV 760); 'паук / Spinne' (MdWb 2214); 'hämähäkki' (ESS 194).

Az etimológiai szótárak közül csak Versinyin tárgyalja (ESM 500), a M *шанжа* 'hangya' címszó (!) alatt. Ő nem zárja ki ezek közös eredetből való származtatását, 'csúszómászók' jelentéssel; ez nem nagyon valószínű.

A -v képzőjellegét bizonyíthatják a *šanžaka*; *šeňzej*, *šenžij* alakváltozatok, ill. a *šandalks* 'pókháló' (< *šanža* + *alks* 'alj, alsó rész') és *šanča-londaks* 'ua.' (< *londaks* 'háló') jelentésű összetett szavak (MdWb 1347, 2214).

15) **цянав** 'fecske; füstifecske (*Hirundo rustica*)' (EMSz 415); 'ласточка' (ERV 715); 'ласточка / Schwalbe' (MdWb 2090); 'pääskynen, pääskey' (ESS 189). Moksa megfelelője: *цянавня* (MRV 829).

Az etimológiai szótárak közül csak Versinyin tárgyalja (ESM 482), ő onomatopoetikus szónak tartja. A -v képzőjellegét bizonyíthatják a szó alakváltozatai: *šańa*, *šapaka*, *čapaka*, *šeńaka*, *čapava*, *šańava* (MdWb 2090), M *цянавня* (MRV 829, ESM 482).

16) **цѣков** 'fülemüle, csalogány (*Luscinia megarhynchos*)' (EMSz 409); 'соловей' (ERV 722); 'соловей / Nachtigall' (MdWb 184); 'satakieli' (ESS 187). Moksa megfelelője: *ćoku* (MdWb 184), *цѣфкс* (MRV 821) (? < *цѣкофкс*).

Versinyin onomatopoetikus szónak tartja, ennek alakváltozata a *коков* 'fülemüle' (ERV 277; ESM 156, 476).

Alakváltozatai közül az E *ćokol*, *ćoko*, M *ćoku* (MdWb 184) azt sugallják, hogy a szóvégi -v képző. Etimológiailag nincs köze a *ćoko* 'bojt, rojt' szóhoz.

17) **шоржав** 'csorbóka (*Sonchus oleracues*)' (EMSz 444); 'молочай / Wolfsmilch (*Euphorbia*), Löwenzahn (*Taraxacum officinale*)' (MdWb 282); *ведьшоржав* 'молочай' (ERV 117); 'tyräkki' (ESS 195).

Valószínűleg ismeretlen eredetű szó, a mai etimológiai szótárakban nem szerepel (de Lehtisalo [1936: 242] összekapcsolja az osztj. *tšuntš* alakkal). A nyelvjárási alakváltozatai miatt gyanakodhatunk arra, hogy a -v képző, vö. *čorža*, *šorža*, *šorš*, *šorža*, *šorža* (MdWb 282).

18) **лавтов** 'váll' (EMSz 193); 'плечо' (ERV 323); 'плечо / Schulter' (MdWb 1037); 'hartia' (ESS 82). Moksa megfelelője: *лафту* (MRV 328).

Az EtV (88) finn-volgai eredetűnek tartja, s összekapcsolja a fi. *lavan* (ez valószínűleg a *lapa* 'lapocka' genitivusi alakja), lpK *лѣбнь* 'ua.' szavakkal. Az UEW (236) és az SSA (2: 46) azonban a *lapa* szócsaládjába (~ é. *laba*, lpN *lappe*, ??vog. *lop*, ?jur. *lab'e* stb.) nem veszi fel a mordvin szót.

Versinyin (ESM 193) a moksa *лапode-* 'felrak, rátesz, rádob' szóval rokonítja, ezt sem hangtani, sem szemantikai alapon nem lehet elfogadni.

Paasonen adatai szerint (MdWb 1037) a *lavtov* alakváltozatai között szerepelnek a *lavtomo* (*laftomo*), *lavto*, M *laftu*, *laftum* adatok, ezek alapján nem lehet kizárni a -v képző jellegét (a -*mo* is névszóképző).

19) **кансяв** 'sömör, kelés, tályog' (EMSz 140); 'нарыв; рожа; лишай' (ERV 232); 'лишай / Schwinde, Flechte' (MdWb 603); 'partasieni; paise' (ESS 63). Moksa megfelelője: *камцяв* (MRV 225).

Ismeretlen eredetű szó, az etimológiai szótárakban nem szerepel. Paasonennél előforduló alakváltozatai (E *kańćav*, M *kańćav*) közül csak a tenygu-sevői járás Kadom nevű falujából adatolt *kańśa* az egyetlen -v nélküli alak: ennek alapján talán nagyon óvatosan meg lehet kockáztatni, hogy a -v a többi szóalakban képző.

20) **марав** 'muslica (*Drosophila melanogaster*)' (EMSz 218); 'мошка, мошкара' (ERV 362); 'мошкара / Mücke' (MdWb 1179); 'mäkära' (ESS 90).

Ismeretlen eredetű (vö. ESM 232). Az ERV (362) adatai szerint van *ма-рака* alakja is, ez a -v képző jellegét valószínűsíti.

21) **цюцэв** 'гроздь [fürt], кисти [bojt, rojt, fürt]; серёжки [barkavirágzat]'; кисть, гроздь / Büschel [csomó, nyaláb, csomó (virágzat)], Traube [fürt, virágzat]; кисть ягод / Beerentraube; серёжка / Kätzchen [barka]' (MdWb 189).

Valószínűleg törökségi eredetű szó, vö. miser *cäcäk* 'blume, franze', csuv. *čěček* 'оспа; цветок' (Paasonen szerint: „zu dem die mord. wörter wegen des vokals der ersten silbe lautlich nicht gut stimmen”) (Paasonen 1897: 51).

Az átadó nyelvi alakok alapján nem lehet eldönteni, a -v képző vagy hangrendi fejlődés eredménye. A szó *цюцка* 'кисть, гроздь / Büschel, Traube' alakváltozata (MdWb 189) ugyamakkor inkább a képző státus felé billenti a mérleget.

22) **кезов** 'járvány' (EMSz 151); 'эпидемия' (ERV 248); *keзge* 'эпидемия / Seuche, Epidemia' (MdWb 738).

Versinyin (ESM 125) megkockáztatja, hogy a *кез-* tő kapcsolatban állhat a *kež* 'harag, düh, méreg' szóval – ezt hangtani és szemantikai alapon egyaránt ki lehet zárni. A többi etimológiai szótárban e szó nem szerepel.

A Paasonennél szereplő *keзge* alak alapján a *кезов* szóban képzőre gyanakodhatunk.

E) Nem lehet eldönteni, ezekben a szavakban képző-e a -v

23) **алув** 'несушка, курица или птица с яйцом [tojó] / Eier tragend' (MdWb 22). Moksa megfelelője: *aluv, alu*.

Egyedül Paasonennél fordul elő, ő az *al* 'tojás' származékszavának tartja – ha ez helytálló, akkor itt valószínűleg egy nomen possessoris képző szerepel ('tojásos').

24) **нимиляв** 'lepke, pillangó' (EMSz 246); 'бабочка' (ERV 413); 'бабочка / Schmetterling' (MdWb 1390); 'perhonen' (ESS 103). Moksa megfelelője: *мелав* (MRV 373).

Az etimológiai szótárak közül csak Versinyin tárgyalja (ESM 241, 290). Véleménye szerint kapcsolatba hozható a zj. *ном* 'szúnyog; muslica', lpS *натек* 'apró szúnyogfajta', cser. *луме* 'szúnyog; muslica', nyeny. *ñimärä* 'szúnyogfajta', zj. *номыр*, vj. *нумыр* 'kukac, lárva' szavakkal. Ez jelentéstanilag több mint kérdéses.

A szó alakváltozatai – E *ñemil'av, ñimil'au, ñumil'av, ñumul'av, temul'av, mimil'av, imbul'av, mil'av*; M *mel'av, melu, mil'av* (MdWb 1390) – nem segítenek a képző státusának eldöntésében.

25) **кирмалав** 'bojtorján' (Arctium lappa)' (EMSz 163); 'репейник, репей' (ERV 265); 'репейник / Klette' (MdWb 950); 'takiainen' (ESS 69). Moksa megfelelője: *кумбарав* (MRV 303).

Az EtV (72) talán törökségi eredetűnek tartja (vö. tat. *кырмалаву*), Versinyin (ESM 146) viszont a cser. *кержалмаи* 'megkapaszkodik vmiben' igével, ill. a *korsanġe, каржангы* 'bojtorján' főnevekkel veti egybe. Nyelvjárási változatai (E *kirmalaу, kirmarav, komarav, kormalav, kormarav, kumarav*, M *k̄mbarav, k̄rmlaу, k̄rmlav, k̄rmarav, kumbara, kumbarav*) nem segítenek a képző státusának megítélésében (MdWb 950).

26) **козьгалав** 'щавель [sóska]' (ERV 276); *козьгал, козгалав* 'hierakka' (ESS 71). Moksa megfelelője: *козгалак* (MRV 266; MdWb 888).

Törökségi eredetű szó, vö. tat. *kuzgalak* (ESM 154, MdWb 888).

Kérdés, hogy a moksa irodalmi *kozgalak* és annak *koźgala* nyelvjárási formája (MdWb 888) mellett az erzában élő *козьгалав* lexémában képző-e a szóvégi mássalhangzó vagy pedig csak hangtani változás eredményeképp született (az utóbbi látszik valószínűbbnek). A finn–erza szótárban adatolt *козьгал* inkább a képző jelleg mellett szól.

27) *адилав* 'дерюга [durva vászon, darócszövet]; одеяло [ágytakaró]' (ERV 35).

Orosz eredetű szó (vö. Zaicz 2012: 207). Paasonennél az *одеяло* mordvin alakja E *od'ejal*, M *ad'ijala* (MdWb 1427). Az ERV-ben szereplő alakban a szóbelseji *-ja-* szótag kieshetett; a szóvégi *-v* tisztázatlan.

F) Ismeretlen eredetű szavak

28) *вадов* 'héja (Accipiter); kánya (Milvus)' (EMSz 65); 'ястреб; коршун' (ERV 97); 'беркут (белая голова); ястреб / Königsadler (weisser Kopf); Hühnerhabicht (Aquila regia; Astur palumbarius)' (MdWb 2508); 'haukka' (ESS 21).

Az etimológiai szótárak közül csak Versinyin (ESM 36) veszi fel ezt a szót, de véleményét nem lehet elfogadni. Ő az *ад-* ige- (vö. *адеро́ямс* 'оцарапать, ударить [megkarcol, lekapar']') és a *ват-* névszótóval (vö. *ваткафкс* 'ссадина, царапина [horzsolás, héj]') kapcsolja össze, ezek a megfeleltetések szemantikailag nem állják meg a helyüket. Megpendíti a német *Adler* 'sas' *ад-* elemével való egybeesést is („интересно частичное совпадение...”) – ezt nem lehet komolyan venni (vö. ófn. *adelare* 'edler Aar', Kluge 1967: 1).

29) *веряв* 'какая-то вышивка / irgendeine Stickerei [vmilyen hímzés]' (MdWb 2624). Alakváltozata: *ve'ava*.

A nagyszótárban *верявкс* 'вышивка русским крестом' alakban fordul elő (ERV 128), Versinyin (ESM 49) a *веравт* 'вышивка по плечу и вороту женской рубахи крестиком' címszó alatt említi a *верявкс* alakot, s megköszöktatja, hogy a *вepe* 'felső' szócsaládjába tartozik (egyfajta „rátét” jelentéssel?).

30) *завав* 'karvaly (Accipiter nisus)' (EMSz 97); 'ястреб-тетеревятник' (ERV 143). Moksa megfelelője: *завав* (MRV 136).

Ismeretlen eredetű szó. Sem Paasonennél, sem az etimológiai szótárakban nem szerepel.

31) *эларав* 'червяк [féreg, kukac], гусеница [hernyó]' (ERV 182); *vel-darav* 'волосатая гусеница / Narraupe' (MdWb 2603) *вельдарав* *сукс* 'toukka' (ESS 27). Moksa megfelelője: *verdalaу* (MdWb 2603).

Paasonennél a *veldarav*, *väldarav*, *verdalav* szónak *joldarav* (Atraty faluból, Alatiri járás) és *jaldarav* (Gorodiscse faluból, Penzai járás) alakváltozatai szerepelnek. A szó az etimológiai szótárakban nem szerepel.

32) **кашкамав** 'просвирник приземистый [erdei mályva]' (Agafonova et al. 47).

Ismeretlen eredetű szó. A vizsgált források közül egyedül a helyesírási szótárban szerepel.

33) **кашпав** 'головной убор чувашских женщин / Kopfbedeckung der tschuw. Frauen' (MdWb 643).

Ismeretlen eredetű szó.

34) **кескав** 'zsák' (EMSz 158); 'мешок [zsák]; диал. крючок [kampó, kapocs]' (ERV 257); 'мешок / Sack' (MdWb 729); 'säkki' (ESS 68). Moksá megfelelője: *кяскав* (MRV 316).

Versinyin (ESM 139) a 'növényi hüvely' jelentésű tat. *кузак* szóval való „közelségét” veszi észre, ez szemantikailag nem állja meg a helyét. Az ERV-ben szereplő második jelentés alapján a szótár összekapcsolja a *кечказ* 'horog, kampó' szóval. Ezt az ESE (34) és az EtV (69) a *кичкере* 'görbe' szóból vezeti le (vö. FV *kečke-rä* 'rund, krumm' > fi. *kehkerä*, cser. *kaskär*, UEW 655; SSA 1: 334). – A *кескав* és a *кечказ* között nem lehet igazolni az etimológiai összefüggést, így azt sem lehet eldönteni, képző-e a szóvégi -v.

35) **лижарав** 'божья коровка [katicabogár]' (ERV 342); 'leppäkerttu' (ESS 85).

Ismeretlen eredetű szó. Versinyin (ESM 212) ötletkísérleteit (*ликша* 'hajdina, pohánka' + *раужа* 'fekete', *ривезь* 'róka') nem lehet elfogadni. Paasonen nem veszi fel szótárába.

36) **молдав** 'ломоть [darab, szelet] комок [csomócska, rög] / abgebrochenes Brotstück; Erdklumpen' (MdWb 1275). Alakváltozata: *мокүлдав*. Moksá megfelelője: *boldav*.

Versinyin (257) a *мокулдав* 'bucka, zsombék' szót hangulatfestő, affektív eredetűnek tartja, a szóvégi -v elem státusát ennek alapján nem tudjuk megítélni.

37) **нарав** 'татарин (тайное слово) / Tatare (Geheimw.)' (MdWb 1322).

Ismeretlen eredetű szó.

38) **ситав** 'лук (для стрельбы) [íj]' (ERV 589); *šutav ~ šit'av* 'вид пращи, подобной бичу, для метания стрелы / eine Art Schleuder, der Peitsche ähnlich, mit der man einen Pfeil schleudert [ostorhoz hasonlatos parittyafajta, nyíl kilövésére]' (MdWb 2203).

Ismeretlen eredetű szó (ESM 406).

39) **тодов** 'párna, vánkos' (EMSz 376); 'подушка' (ERV 664); 'подушка / Kissen, Kopkissen' (MdWb 2300); 'тууну' (ESS 170). Moksa megfelelője: *modu* (MRV 726).

Ismeretlen eredetű szó (ESM 440).

40) **тутмаков** 'анис [ánizs]' (ERV 684).

Ismeretlen eredetű szó.

41) **чудожов** 'осот полевой [mezei csorbóka]' (ERV 758); 'осот / Distel' (MdWb 295); 'valvatti' (ESS 193). Moksa megfelelője: *шудижув* (MRV 884). Moksa megfelelője: *šudžžu* (MdWb 295).

Ismeretlen eredetű szó (ESM 497).

G) Biztos, hogy ezekben a szavakban a -v nem képző

42) **кирьгов** 'nyírfakéreg' (EMSz 164); 'береста, берёста / Birkenrinde' (MdWb 789); *керьгов, кирьгов* 'берёста' (ERV 256, 267); *киргов* 'tuohi' (ESS 69). Moksa megfelelője: *куйгор* (MRV 300).

Ebben a szóban nincsen -v képző, ugyanis ez eredetileg *kivger'* [*kivker'*] alakú volt (változatai: *kivgir', kirgev, kirgov, kirgou, gigir, guger', M kijgâr, givgâr*), ami valószínűleg a *kil'ej* 'nyírfa' + *ker'* 'kéreg' összetételből rövidült, majd alakult metatézissel mai alakjává (MdWb 716, 758, 789).

43) **сэзнэтов** 'бубенцы [csörgő]' (ERV 631).

Versinyin (ESM 419) összetett szónak minősíti, előtagja egy onomatopoeitikus elem lehet, utótagja a *нов* 'gomb' (vö. *горнипов*), vö. a következő szócikkkel.

44) **горнипов** '1. csengettyű; 2. boglárka, zergeboglár (Trollius europaeus)' (EMSz 100); '1. бубенчик [csengettyű]; погремушка [csörgő(játék)]; 2. купальница европейская; лютик [boglárka]' (ERV 153); '1. погремушка / Schelle; 2. водяной пузырь / Wasserblase [vízi hólyag]; ?Trollblume (Trollius europaeus)' (MdWb 418) '1. kulkunen; 2. leinikki' (ESS 37).

Az EtV (39) szerint összetett szó: *горни* 'hangot kiad; cseng, csilingel' + *пов* < *поводемс* 'felakaszt, odaköt', ez az etimológia az utótag jelentése miatt nem jöhet szóba. Sokkal valószínűbb Paasonen levezetése: az előtag ugyanaz, de az utótag a *пов* 'gomb' szó, így a szó jelentése: 'klingender Knopf' (MdWb 1774; hasonlóképpen: ESM 60). Ha ez az etimológia helytálló, akkor ebben a lexémában nincs -v képző.

45) *улав* 'szekér, lovaskocsi' (EMSz 394); 'воз, подвода' (ERV 692); 'подвода / Fuhre, Fuhrwerk' (MdWb 2445); 'kuorma, kuormarattaat' (ESS 178). Moksa megfelelője: *улав* (MRV 778).

Törökségi eredetű szó, vö. miser *ilau*, csuv. *olav* (Paasonen 1897: 57; vö. továbbá ESE 106; EtV 194; ESM 460). Ebben a szóban nincs mordvin képző.

46) *улов* 'покойник; труп [halott, megboldogult; hulla]' (ERV 693); 'покойник, труп / Verstorbener, Leichnam' (MdWb 2447); 'vainaja' (ESS 178).

Törökségi eredetű szó, vö. miser *ülek* (Paasonen 1897: 57; vö. továbbá ESM 460). Ebben a szóban nincs mordvin képző.

47) *шаршав* 'függöny' (EMSz 439); 'занавес, шатёр' (ERV 761); 'занавеска / Vorhang' (MdWb 219); 'verho, esirippu' (ESS 194).

Törökségi eredetű szó, vö. miser *čaršav*, csuv. *čaržav* (Paasonen 1897: 51). Ebben a szóban nincs mordvin képző.

5. A példatár adatai alapján tehát 22 olyan szót találtam, amelyben a -v többé-kevésbé biztosan képzőnek tekinthető. Ezek között feltűnően nagy számban vannak jelen állat- (7) és növénynevek (6): *мияв* 'hód' < FP **maja*; *чичав* 'bolha' < FU **čonča* ~ *čoča*; *коткудав* 'hangya' < FP **kutke*; *цёков* 'fülemüle' ~ dial. *čokol, čoko*, M *čofks, čoku*; *шанжав* 'pók' ~ dial. *šanžaka; šeňžej, šenžij*; *šandalks, šanča-londaks*; *цянав* 'fecske; füstifecske' ~ dial. *šaňa, šanaka, šaňava*, M *čapanňa*; *марав* 'muslica' ~ dial. *марака*, ill. *умбрав* 'sóska' < FP **om(p)ra*; *шукиторов* 'ribizli' < FV **čzkčz-tzrz*; *кснав* 'borsó' < ?FP **kžž*; *шоржав* 'csorbóka' ~ dial. *čorža, šorža, šorš, šorža, sorža* (s talán szegről-végről ebbe a kategóriába sorolható a *цуцёв* 'fürt' ~ dial. *цуца* és a *норов* 'gabona, termés' < FP **norz*). Elképzelhető, hogy az állatnevekben e képzőnek kicsinyítő funkciója volt.

Az analógia erős hatása miatt nem tartom kizártnak, hogy az ismeretlen eredetűnek minősített *вадов* 'héja', *завав* 'karvaly', *ёлдарав* 'főreg; hernyó',

лижарав 'katicabogár', ill. *кашкамав* 'erdei mályva', *тутмаков* 'ánizs', *чудожов* 'mezei csorbóka' szavakban is egy denominális főnévképző rejlik.

6. A képző eredete

Ahhoz, hogy eldönthessük, a denominális főnév- és melléknévképző közös eredetre megy-e vissza, mindkét szuffixum fejlődését meg kell vizsgálnunk.

A md. -v melléknévképző Lehtisalo szerint (1936: 245–249) az uráli *-p melléknévképzőre vezethető vissza, amelynek minden mai uráli nyelvben van folytatása, ebből eredezteti pl. a fi. -va/-vä (*lihava* 'kövér' ← *liha* 'hús', *terävä* 'éles' ← *terä* 'éle vminek') és a m. -ú/-ű képzőket is. E melléknévképző mellett/helyett a mai mordvin nyelvjárásokban -η áll (*salon* 'sós', *kežen* 'haragos'), ezt Lehtisalo (1936: 141) egy alapnyelvi *-ηə/-ηđ képzőre vezeti vissza (vogul, osztják és szamojéd megfelelőikkel). Szerebrennyikov (1967: 78–79) ezzel vitába szállt, szerinte a mdE -v, -j, mdM -v, -u, -i képzők mindannyian egy ősm. *-η alakra mennek vissza (ennek emlékét őrzi az alatiri nyelvjárás alakváltozata), amit ő az uráli *-η denominális melléknévképzőből vezet le. (Vö. továbbá OFUJa 347, 350.)

Ezzel szemben a mordvin nyelvészek egy része (az 1. pontban idézett Jevszjev és az 1962-es Grammatika mellett Cigankin is) a -v melléknévképzőt összekapcsolja a lativusraggal: „при других именных основах они имеют направительное (лативное) значение”, pl. *кудов* 'в дом', *велев* 'в село' (Cigankin 2000a: 125–126). Hasonló véleményen van Raija Bartens is: „on mahdollista selittää johdin aiemmaksi kaasuspäätteeksi, latiivinpäätteeksi”.¹⁶ Ez a jelenség nem elképzelhetetlen a finnugor nyelvekben (l. Bartens 1991: 12–14), éppenséggel meglehet, hogy így alakulhatott ki a mordvin -*n* melléknévképző is a genitivusból (Ravila szerint ez fordítva történt); de – nem utolsósorban a rokon nyelvi adatok alapján – talán valószínűbb, hogy a mai mordvin -v melléknévképző ősi, uráli képzőszuffixum(ok)ra megy vissza.

Lehtisalo (1936: 242, 337) a mai mordvin -v denominális főnévképzőt két uráli képzőre vezeti vissza:

a) PU *-p > -v. Ide veszi a md. *šoržav* 'csorbóka', *čičav* 'bolha', *umbrav* 'sóska' szavakat (valamint – balti finn, lapp, permi, ugor és szamojéd lexémákkal együtt – pl. a finn *orava* 'mókus', *halava* 'babérfűz', *harava* 'gereblye', m. *háló* alakokat);

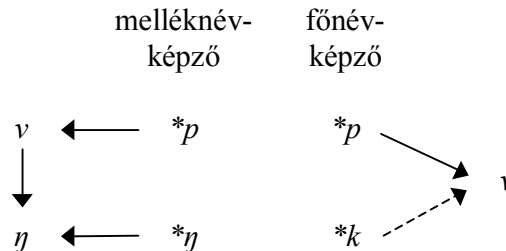
¹⁶ Elképzelhető, hogy a képző egy korábbi esetragból, a lativusragból származik.

b) PU **-k* > *-v*. Ide sorolja a md. *mijav* 'hód', fi. *majava* 'ua.', *kajava* 'sírály', *pihlaja* 'berkenye' szavakat (hasonlóan: OFUJa 340; Moszin 1989: 73).

Ez egybevág a mordvin hangtörténeti folyamatokkal: az alapnyelvi **-p*-ből és **-k*-ből egyaránt fejlődhetett *-v*, vö. FV **šepä* > ősmd. *šēbä* > *štwe* > mdE *šive* 'gallér'; FV **tika/tuka* > ősmd. *tūye* > mdE *tuvo* 'disznó' (Keresztes 2011: 45–47).

Lauri Hakulinen (1979: 146–147) finn oldalról a *-va/-vä* főnév- és melléknévképzőt (pl. *halava*, *harava*, *orava*, *pellava* 'len', *silava* 'szalonna', *ystävä* 'barát', ill. *etevä* 'kiváló', *henkevä* 'szellemes', *luiseva* 'csontos', *väkevä* 'erős', *ylevä* 'fenséges') egy alapnyelvi közös **-pa/-pä*, **-βa/-βä* képzőre vezet vissza.

Mindezek alapján – elsősorban Lehtisalo feltevéseiből kindulva – a képzők története a következőképpen alakulhatott: a melléknévképző az alapnyelvi **p*-re és **ŋ*-re vezethető vissza, a főnévképző kiindulópontja pedig valószínűleg a **p*- (esetleg a **k*) volt.

Irodalom

- Agafonova et al. 2002: Н. А. Агафонова – М. Д. Имайкина – М. В. Мосин – Д. В. Цыганкин – В. П. Цыпкайкина – Т. Г. Гаврилова, Вейсэ, башка, тешкс вельде. Красный Октябрь, Саранск.
- Bartens, Raija 1991: Das rätselhafte Adjektiv. *Lingustica Uralica* 27: 12–14.
- Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232.
- Cigankin 1981: Д. В. Цыганкин, Словообразование в мордовских языках. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
- Cigankin 2000a: Д. В. Цыганкин, Характерные черты именной деривации мордовских языков. In: Мордовские языки глазами ученого-лингвиста. Типография Красный Октябрь, Саранск. 121–127.

- Cigankin 2000b: Д. В. Цыганкин, Суффиксальное словообразование имен существительных в диалектах эрзянского языка. In: Мордовские языки глазами ученого-лингвиста. Типография Красный Октябрь, Саранск. 142–157.
- EK = Д. В. Цыганкин, (отв. ред.), Эрзянь кель. Морфология. Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000.
- EMSz = Mészáros Edit – Sirmankina, Raisza, Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- ERV = Б. А. Серебренников – Р. Н. Бузакова – М. В. Мосин, Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESE = Д. В. Цыганкин – М. В. Мосин, Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. (Школанень пособия.) Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1977.
- ESM = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков I–V. Стринг, Йошкар-Ола, 2004–2011.
- ESS = Niemi, Jaana – Mosin, Mihail 1995: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48, Turku.
- EtV = Д. В. Цыганкин – М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.
- Feoktistov 1966: А. П. Феоктистов, Мордовские языки. In: В. И. Лыткин – К. Е. Майтинская (отв. ред.), Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Издательство Наука, Москва. 172–220.
- Geschichte = Keresztes László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia uralo-altaica 26. Szeged, 1986.
- Grammatika 1962 = М. Н. Колядёнков (ред.), Грамматика мордовских языков. Часть I. Фонетика и морфология. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- Grammatika 1980 = Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Мордовский государственный университет, Саранск.
- Grebnyeva 1997: А. М. Гребнева, Флористическая лексика мордовских языков. Издательство Мордовского университета, Саранск.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Jevszevjev 1934/1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды. Том третий. Мордовское книжное издательство, Саранск.

- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2011: *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KESK = В. И. Лыткин – Е. С. Гуляев, *Краткий этимологический словарь коми языка*. Наука, Москва, 1970.
- Kluge, Friedrich 1967: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 20. Auflage. Bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin.
- Lehtisalo, Toivo 1936: *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe*. MSFOu 72.
- Maticsák Sándor 2012a: *A mordvin írásbeliség kezdetei (XVII–XVIII. század)*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Maticsák Sándor 2012b: *Allomorphic variants of Erzya-Mordvin nominal derivational suffixes*. In: *Laponicae investigationes et uralicae. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson*. Hrg. Eberhard Winkler, Hans-Hermann Bartens, Cornelius Hasselblatt. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 82. Harrasowitz, Wiesbaden. 125–141.
- MdWb = Paasonen, Heikki, *Mordwinisches Wörterbuch*. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII*. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki, 1990–1996.
- Mészáros Edit 1998: *Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak (Marija Imajkina közreműködésével)*. JATEPress, Szeged.
- МК = Н. С. Аляжкин (ред.), *Мокшень кяль. Морфология*. Красный Октябрь типографиясь, Саранск, 2000.
- Moszin 1977: *Сравнительно-исторический анализ зоологической терминологии мордовских языков*. In: *Вопросы морфологии и эрзянских и мокшанских диалектов (словоизменение и словообразование)*. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск. 3–15.
- Moszin 1989: *М. В. Мосин, Словообразовательная структура финно-угорского слова в мордовских языках*. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
- Moszin 2001: *М. В. Мосин, О некоторых явлениях в финно-угорской основе слова в мордовских языках*. In: *М. Д. Имайкина (отв. ред.), Финно-угристикань кевкстематне*. Красный Октябрь типографиясь, Саранск. 90–94
- Moszin – Lipatov – Matyuskin 1983: *Пути обогащения лексики мордовских языков*. In: *Д. В. Цыганкин (ред.), Лексикология современных мордовских языков*. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.

- MRV = Б. А. Серебренников – А. П. Феокистов – О. Е. Поляков, Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- OFUJa = В. И. Лыткин – К. Е. Майтинская – Карой Редעי (отв. ред.), Основы финно-угорского языкознания. Наука, Москва, 1974.
- Paasonen, Heikki 1897: Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. Journal Société Finno-Ougrienne XV/2: 1–64.
- RDM = Luutonen, Jorma – Mosin, Mikhail – Shchankina, Valentina (2004), Reverse Dictionary of Mordvin. Обратный словарь мордовских языков. Lexika Societatis Fenno-Ugricae XXIX. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = Erkki Itkonen – Ulla-Maija Kulonen (toim.), Suomen sanojen alkuperä I–III. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura–Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki, 1992–2000.
- Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984.
- UEW = Rédei Károly (Hrsg.), Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–1991.
- Vildjaeva 1980: А. М. Вилдяева, Словообразовательная структура флористических названий в мордовских языках. In: Финно-угристика. Межвузовский тематический сборник научных трудов. Выпуск 3. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск. 117–127.
- Zaicz Gábor 2012: A mordvin nyelv orosz jövevényszavai I. FUD 19: 205–222.

*

The unproductive nominalizing affix -v in Erzya-Mordvin

Erzya-Mordvin has two derivational affixes of the form -v. One is the frequent affix deriving adjectives, productive to this day, while the other is the now obsolete and no longer productive nominalizing affix. As a first step, I examined how these suffixes are defined in handbooks of Mordvin: whether they are regarded as one affix or two, and what functions are attributed to them. It can be stated in summary that the denominal nominalizer is only mentioned in some of the sources, and only very briefly: I only found 13

instances in handbooks and papers – and some of the examples proved etymologically incorrect.

On the basis of the data taken from the reverse dictionary of Mordvin – after the exclusion of words of Russian (origin), compounds, and the monosyllabic words of the ancient native vocabulary (where *-v* obviously appears as a continuant to some consonant of the original language) – I only found 47 words in Erzya in which the final *-v* is conceivably a derivational affix.

In the second part of the paper these words were examined in detail. I primarily relied on etymological dictionaries (UEW, SSA, KESK, Geschichte, ESE, EtV, ESM), bilingual (ERV, EMSz, ESS) and dialect dictionaries (MdWb) in the process.

The investigations reveal 22 words in which *-v* can be taken to be a derivational affix with reasonable certainty. Among them, names of animals (7) and plants (6) have been found prominent. In names of animals *-v* can perhaps be interpreted as having had a diminutive function. In view of the strong influence of analogy, it is not inconceivable that the words *вадов* 'go-shawk', *завав* 'sparrowhawk', *ёлдарав* 'worm; caterpillar', *лижарав* 'ladybird', and *кашкамав* 'wood mallow', *тутмаков* 'anise', *чудожов* 'sow-thistle', regarded as of unknown origin, also contain a hidden denominal nominalizing affix.

The final section of the paper examines the etymologies of the two affixes. The suffix forming adjectives goes back to the **p-* and **ŋ-* of the original language, whereas the nominalizing suffix probably originates in **p-* (or perhaps **k-*).

SÁNDOR MATICSÁK

Egyeztetési típusok a magyarban, finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban VII. (Számbeli egyeztetés III.)

Dennica PENEVA

Jelen tanulmány a folyóiratunkban 2005-ben indított „Egyeztetési típusok finnugor nyelvekben (magyar, finn, észt, lapp) és a bolgárban” sorozatnak a folytatása és egyben az utolsó és összefoglaló része. A cikkeimben (vö. Peneva 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2012) az egyeztetési típusokat vizsgáltam kontrasztív szempontból, leírtam és elemeztem azokat a fő típusokat, amelyek megtalálhatók mind az öt nyelvben. Jelen cikk első részében bemutatom az állítmány egyeztetését több többes számú alannyal, a második részében pedig összefoglaltam a kutatásaim eredményeit, a megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket a vizsgált nyelvekben. A tanulmány egy összefoglaló táblázattal zárul, amely a legfőbb egyeztetési típusokat mutatja be. A típus szemléltetésére egy-egy jellemző példát idézek.

1. Az állítmány egyeztetése több többes számú alannyal

Mind a magyar és a finn, mind az észt és a bolgár nyelvre jellemző, hogy „ha a mondatban több többes számú alany van, az állítmány alaki s egyben értelmi egyeztetéssel többes számba kerül (MMNy 1991: 254, Hegedűs 2005: 276).

1.1. Magyar. *A nézők [NomPl] és a játékosok [NomPl] összeverekedtek [Vx3Pl].* Az értelmi egyeztetés azonban itt is teremthet néhány olyan kivételt, mint az egy alanyt tartalmazó mondatokban. *Az Egyesült Államok [NomPl] és a Fülöp-szigetek [NomPl] megkezdte [Vx3Sg] a tárgyalásokat.* A két földrajzi név csak többes számban használható, de egy dolgot jelentenek. Úgy viselkednek, mint több egyes számú halmazott főnévből álló alany, és ebből kifolyólag az állítmány egyes számban áll. | *A magyarok [NomPl] és a finnek [NomPl] rokon nép [NomSg].* Bár gördülékenyebb lenne mindkét mondat szerkezete alaki egyeztetéssel: az első többes számú állítmánnyal, a

másodiké egyes számú alanyokkal. *A magyarok* [NomPl] és *a finnek* [NomPl] *rokonok* [NomPl] (MMNy: 254).

1.2. Finn. Több többes számú alany után az állítmány is többes számban áll: *Opettajat* [NomPl] *ja opiskelijat* [NomPl] *osallistuiivat* [Vx3Pl] *juhlaan*. 'A tanárok és a tanulók részt vettek az ünnepségen.'

Két plurale tantum alany esetén a magyarral ellentétben, a finn nyelvben az állítmány többes számban van. *Amerikan Yhdysvallat* [NomPl] *ja Fillippiinit* [NomPl] *aloittivat* [Vx3Pl] *neuvottelut*. 'Az Egyesült Államok [NomPl] és a Fülöp-szigetek [NomPl] megkezdte [Vx3Sg] a tárgyalásokat.' (Ebben az esetben a magyarban sem idegen az állítmány egyeztetése.) | *Unkarilaiset* [NomPl] *ja suomalaiset* [NomPl] *ovat* [Vx3Pl] *sukukansoja*. 'A magyarok [NomPl] és a finnek [NomPl] rokon nép [NomSg].'

1.3. Észt. Az észt nyelvben úgy, mint a finnben több többes számú alany esetében az állítmány többes számban áll. *Õpetajad* [NomPl] *ja õpilased* [NomPl] *lähevad* [Vx3Pl] *homme suvelaagrisse*. 'A tanárok és a tanulók reggel indulnak a nyári táborba.'

Az észt nyelvben két plurale tantum alany esetén a magyarral ellentétben, és a finn nyelvhez hasonlóan az állítmány többes számban van. *Ameerika Ühendriigid* [NomPl] *ja Filipiinid* [NomPl] *alustasid* [Vx3Pl] *läbirääkimisi*. 'Az Egyesült Államok [NomPl] és a Fülöp-szigetek [NomPl] megkezdte [Vx3Sg] a tárgyalásokat.' *Ungarlased* [NomPl] *ja soomlased* [NomPl] *on* [NomSg/Pl] *sugulasrahvad* [NomPl]. 'A magyarok [NomPl] és a finnek [NomPl] rokon nép [NomSg].'

1.4. Lapp. Több pluralisi alany mellett az állítmány természetesen többes számban áll: *Oahpaheaddjit* [NomPl] *ja oahppit* [NomPl] *oassálaste* [Vx3Pl] *ávvudeapmái*. 'A tanárok és a tanulók részt vettek a megnyitó ünnepségen.'

Két plurale tantum alany esetén a magyarral ellentétben, a lapp nyelvben az állítmány többes számban van: *Amerihká Ovtastuvvan stáhtat* [NomPl] *ja Filippiinnat* [NomPl] *álggahedje* [Vx3Sg] *ráddádallamiid*. 'Az Egyesült Államok [NomPl] és a Fülöp-szigetek [NomPl] megkezdte [Vx3Sg] a tárgyalásokat.' Ugyanígy a gyűjtőnévi állítmányi névszó is többes számú: *Ungáralaččat* [NomPl] *ja sápmelaččat* [NomPl] *leat* [Vx3Pl] *fuolkeálbmogat* [NomPl]. 'A magyarok [NomPl] és a lappok [NomPl] rokon nép [NomSg].'

1.5. Bolgár. A több pluralisi alany után az állítmány természetesen ugyancsak többes számban áll: *Учителите* [NomPl] *и учениците* [NomPl]

отидоха [Vx3Pl] на летен лагер. 'A tanárok és a tanulók részt vettek a nyári táborozáson.' | *Съединените Щати [NomPl] и Филипините [NomPl] започнаха [Vx3Pl] преговори.* 'Az Egyesült Államok és a Fülöp-szigetek megkezdték a tárgyalásokat.'

Ugyanez vonatkozik a gyűjtőnévi állítmányi névszóra is: *Унгарците [NomPl] и финландците [NomPl] са [Vx3Pl] близки народи [NomPl].* 'A magyarok és a finnek rokon nép.'

2. Az állítmány egyeztetése két vagy több különböző nyelvtani számú alannal

Ebben a pontban vizsgálom az állítmány számbeli egyeztetését olyan mondatokban, amelyekben az alany két vagy több különböző számú főnév. Erre a célra kiválasztottam egy magyar mondatot és a lehetséges kombinációit a halmazozott főnévi alanyban. Ezeket a mondatokat lefordítottam/lefordítottattam finnre (Susanna Virtanen), észtre (Kai Tiislär) és lappra (Kaarina Vuolab-Lohi) anyanyelvi informátorok segítségével. A bolgár mondatok fordítását a saját anyanyelvi kompetenciámra bízom.

2.1. Magyar. Ha az alanyok különböző – egyes és többes – számúak, az állítmány vagy a legközelebbi alannal egyezik (alaki egyeztetéssel), vagy az alanyok helyzetétől függetlenül többes számba kerül (értelmi egyeztetéssel) (MMNy 1991: 245, Hegedűs 2005: 276).

A szórend itt nagyon fontos szerepet játszik. *Az autóbusz vezetője [NomSg] és az utasok [NomPl] rémülten szemlélték [Vx3Pl] a balesetet.* A legördülékenyebb akkor lesz a mondat szerkezet, ha többes számú alany mellé kerül a többes számú állítmány. *A szép kilátás és [NomSg] a középkori műemlékek [NomPl] sok látogatót vonzanak [Vx3Pl].* | *Két rendőr [NomSg] és katonák [NomPl] segítettek [Vx3Pl] a mentésben.* | *Clo [NomSg] és a gyerekek [NomPl] már visszajöttek [Vx3Pl].* | *Korán reggel megérkeztek [Vx3Pl] a színészek [NomPl], a rendező [NomSg] és az operatőr [NomSg].*

Az is lehetséges, hogy az állítmány többes számú, bár a hozzá legközelebbi lévő alany egyes számban van. Értelmi egyeztetés esetén az állítmány mindig többes számú. Az efféle értelmi egyeztetés azonban jobbára csak úgy állja meg a helyét, ha az állítmány követi az alanyokat. Ez az egyeztetés jobban érezteti a halmazozott alany egységes voltát: *Az üvegek [NomPl], cukor [NomSg], kávé [NomSg] szétrepültek [Vx3Pl].* | *Pacsirták [NomPl] és egy gólya [NomSg] látszanak [Vx3Pl] a fényképen.* | *Papírzacskó [NomSg], új-*

ságlapok [NomPl] és *egy szakadt rongydarab* [NomSg] *repülnek* [Vx3Pl] *a szélben*.

Végül lehet az állítmány egyes számú is, ha egyes számú alany van mellette: *Láttam, hogy a cigányok* [NomPl], *a fekete ember* [NomSg] *s a muskétás* [NomSg] *egyaránt élni akar* [Vx3Sg]. | *Az üveggöngyök* [NomPl], *a szalvéta* [NomSg], *a díszdoboz* [NomSg] *lepotyogott* [Vx3Sg] *a földre*. | *Katonák* [NomPl] és *két rendőr* [NomSg] *segített* [Vx3Sg] *a mentésben*. ~ *Két rendőr* [NomSg] és *katonák* [NomPl] *segítettek* [Vx3Pl] *a mentésben*.

Ezzel az egyeztetési típussal kapcsolatban megfigyelhető, hogy a magyar nyelvben gyakoribb jelenség az alaki kongruencia, vagyis az állítmányok a legközelebbi alannal való egyezése. Ebből kifolyólag a szórend szerepe is fontos. Véleményem szerint az alábbi esetek illusztrálják ezt az állítást. A következő hat mondatban vizsgálom az állítmány számbeli egyezését mind az öt nyelvben:

- a. *A diákok* [NomPl], *a tanár* [NomSg] és *az igazgató* [NomSg] *részt vettek* [Vx3Pl] *az ünnepségen*.
- b. *A diákok* [NomPl], *a tanár* [NomSg] és *az igazgató* [NomSg] *részt vett* [Vx3Sg] *az ünnepségen*.
- c. *A tanár* [NomSg], *az igazgató* [NomSg] és *a diákok* [NomPl] *részt vettek* [Vx3Pl] *az ünnepségen*.
- d. *A tanár* [NomSg], *a diákok* [NomPl] és *az igazgató* [NomSg] *részt vettek* [Vx3Pl] *az ünnepségen*.
- e. *Részt vett* [Vx3Sg] *az ünnepségen a tanár* [NomSg], *az igazgató* [NomSg] és *a diákok* [NomPl].
- f. *Részt vettek* [Vx3Pl] *az ünnepségen a diákok* [NomPl], *a tanár* [NomSg] és *az igazgató* [NomSg].

A példákból látható, hogy a szórend befolyásolja az egyes és a többes szám használatát, azaz a legtöbb mondatban az állítmány a legközelebbi alany számához igazodik. Ha a különböző nyelvtani számú alany megelőzi az állítmányt, akkor az állítmány többes számban van. Viszont ha az állítmány megelőzi az alanyokat, az állítmány száma a legközelebbi alanytól függ.

2.2. Finn. Két vagy több nyelvtani számú alany esetén az állítmány többes számban áll a finn nyelvben is: *Kaunis maisema* [NomSg] *ja keskiaikaiset muistomerkit* [NomPl] *houkuttelevat* [Vx3Pl] *paljon kävijöitä*. 'A szép kilátás [NomSg] és a középkori műemlékek [NomPl] sok látogatót vonzanak [Vx3Pl].' | *Näyttelijät* [NomPl], *ohjaaja* [NomSg] *sekä leikkaaja* [NomSg] *saapuivat* [Vx3Pl] *varhain aamulla*. 'Korán reggel megérkeztek [Vx3Pl] a

színészek [NomPl], a rendező [NomSg] és az operatőr [NomSg]'. *Clo* [NomSg] *ja lapsset* [NomPl] *palasivat* [Vx3Pl] *jo*. 'Clo [NomSg] és a gyerekek [NomPl] már visszajöttek [Vx3Pl].' | *Näyttelijät* [NomPl], *ohjaaja* [NomSg] *ja kuvaaja* [NomSg] *tulivat* [Vx3Pl] *aikaisin aamulla*. 'Korán reggel megérkeztek [Vx3Pl] a színészek [NomPl], a rendező [NomSg] és az operatőr [NomSg].' | *Paperipussi* [NomSg], *sanomalehtiä* [PartPl] *ja revennyt räsy* [NomSg] *lentävät* [Vx3Pl] *tuulessa*. 'Papírzacskó [NomSg], újságlapok [NomPl] és egy szakadt rongydarab [NomSg] repülnek [Vx3Pl] a szélben.'

A fenti példamondatokból látható, hogy két vagy több különböző nyelvtani számú alannal való egyeztetésnél az állítmány többes számban áll:

- a. *Oppilaat* [NomPl], *opettaja* [NomSg] *ja rehtori* [NomSg] *ottivat osaa* [Vx3Pl] *juhliin*. 'A diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- b. *Oppilaat* [NomPl], *opettaja* [NomSg] *ja rehtori* [NomSg] *ottivat osaa* [Vx3Pl] *juhliin*. 'A diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vett [Vx3Sg] az ünnepségen.'
- c. *Opettaja* [NomSg] *ja rehtori* [NomSg] *ja oppilaat* [NomPl] *ottivat osaa* [Vx3Pl] *juhliin*. 'A tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- d. *Opettaja* [NomSg], *oppilaat* [NomPl] *ja rehtori* [NomSg] *ottivat osaa* [Vx3Pl] *juhliin*. 'A tanár [NomSg], a diákok [NomPl] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- e. *Juhliin osallistui* [Vx3Sg] *opettaja* [NomSg], *rehtori* [NomSg] *ja oppilaita* [PartPl]. 'Részt vett [Vx3Sg] az ünnepségen a tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és diákok [NomPl].'
- f. *Juhliin osallistui* [Vx3Sg] *oppilaita* [PartPl], *opettaja* [NomSg] *ja rehtori* [NomSg]. 'Részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg].'

A fenti mondatok alapján megállapítható, hogy ha a különböző nyelvtani számú alany megelőzi az állítmányt, akkor az állítmány többes számban van (vö. a–d. pontig). Az e. és f. mondatok ún. egzisztenciális típusúak, amelyekben az alany többes partitívusban áll. Az ilyen mondat típusban a partitívusi alany határozatlan, amely mellett csak egyes számú állítmány állhat (vö. Vilkuna 1996: 116).

2.3. Ész. Ha az ész mondatban két vagy több különböző nyelvtani számú alany szerepel, az állítmány a legtöbb esetben többes számba kerül: *Clo* [NomSg] *ja lapsed* [NomPl] *tulid* [Vx3Pl] *juba tagasi*. 'Clo [NomSg] és

a gyerekek [NomPl] már visszajöttek [Vx3Pl].’ | *Varahommikul saabusid* [Vx3Pl] *näitlejad* [NomPl], *lavastaja* [NomSg] *ja operaator* [NomSg]. ’Korán reggel megérkeztek [Vx3Pl] a színészek [NomPl], a rendező [NomSg] és az operatőr [NomSg].’ | *Paberkott* [NomSg], *ajalehed* [NomPl] *ja üks riidenarts* [NomSg] *lendlevad* [Vx3Pl] *tuules*. ’Papírzacskó [NomSg], újságlapok [NomPl] és egy szakadt rongydarab [NomSg] röpködnek [Vx3Pl] a szélben.’ | *Ihus vaade* [NomSg], *keskaegsed kunstimälestised* [NomPl] *tõmbavad* [Vx3Pl] *palju uudistajaid ligi*. ’A szép kilátás [NomSg] a középkori műemlékek [NomPl] sok látogatót vonzanak [Vx3Pl].’ |

A következő mondatban két megoldás lehetséges: *Sel aastal ilmus* [Vx3Sg] ~ *ilmusid* [Vx3Pl] *talt romaan* [NomSg] *ja mõned novellid* [NomPl]. ’Ebben az évben jelent meg tőle egy regény és sok novella’. Az állítmány tehát egyes vagy többes számú. Ha az egyes számot választjuk, akkor az állítmányt egyeztetjük a legközelebbi alannyal, azaz *romaan*. Ha viszont többes számba tesszük az állítmányt, ilyenkor az általános egyeztetési szabály szerint cselekszünk, miszerint több alany esetén az állítmány többes számba kerül. Viszont ha az első alany többes számban áll, akkor az állítmány kifejezetten vele egyezik és csak többes számú lehet. De: *Sel aastal ilmusid* [Vx3Pl] *talt mõned novellid* [NomPl] *ja romaan* [NomSg] (Mati Ereht: Lause Õigekeelsus 18).

Az észrt nyelvben, mint a bolgárban a halmozott alanyok után a sorrendtől függetlenül az állítmány többes számban áll, és mondhatjuk, azt, hogy a logikai egyeztetés érvényesül:

- a. *Pidustustel osalesid* [Vx3Pl] *õpilased* [NomPl], *õpetaja* [NomSg] *ja direktor* [NomSg]. ’A diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.’
- b. *Pidustustel osalesid* [Vx3Pl] *õpilased* [NomPl], *õpetaja* [NomSg] *ja direktor* [NomSg]. ’A diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vett [Vx3Sg] az ünnepségen.’
- c. *Pidustustel osalesid* [Vx3Pl] *õpetaja* [NomSg], *direktor* [NomSg] *ja õpilased* [NomPl]. ’A tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.’
- d. *Pidustustel osalesid* [Vx3Pl] *õpetaja* [NomSg], *õpilased* [NomPl] *ja direktor* [NomSg]. ’A tanár [NomSg], a diákok [NomPl] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.’
- e. *Õpetaja* [NomSg], *direktor* [NomSg] *ja õpilased* [NomPl] *osalesid* [Vx3Pl] *pidustustel*. ’Részt vett [Vx3Sg] az ünnepségen a tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl].’

f. *Õpilased* [NomPl], *õpetaja* [NomSg] *ja* *direktor* [NomSg] *osalesid* [Vx3Pl] *pidustustel*. 'Részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen a diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg].'

A fenti mondatokból megállapítható, hogy ha a mondatban több, különböző nyelvtani számú alany van, a szórendtől függetlenül az állítmányt többes számban áll.

2.4. Lapp. A fenti magyar, illetve finn és észti mondatokat anyanyelvi informátorom, Kaarina Vuolab-Lohi a következőképpen fordította: *Čáppa eanan*[NomSg] *ja* *gaskaáigásaš muitomearkkat* [NomPl] *geasuhit* [Vx3Pl] *ollu olbmuid*. 'A szép kilátás [NomSg] és a középkori műemlékek [NomPl] sok látogatót vonzanak [Vx3Pl].' | *Neavttárat* [NomPl], *bagadeaddji* [NomSg] *ja* *čuohppi* [NomSg] *bohte* [Vx3Pl] *árraidit*. 'Korán reggel megérkeztek [Vx3Pl] a színészek [NomPl], a rendező [NomSg] és az operatőr [NomSg].' | *Báberseahkka* [NomSg], *aviissat* [NomPl] *ja* *sáiganan livsku* [NomSg] *girdet* [Vx3Pl] *biekka fáro*. 'Papírzacskó [NomSg], újságlapok [NomPl] és egy szakadt rongydarab [NomSg] szállnak [Vx3Pl] a szélben.'

Látható, hogy több alany esetén, az alany számától függetlenül a lappban a kopula, ill. az igei állítmány többes számú.

Ugyanez a szabály érvényesül a következő mondatokban is:

- a. *Oahppit* [NomPl], *oahpaheaddji* [NomSg] *ja* *rektor* [NomSg] *válde* [Vx3Pl] *oasi ávvudemiide*. 'A diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- b. *Oahpaheaddji* [NomSg] *ja* *rektor* [NomSg] *ja* *oahppit* [NomPl] *válde* [Vx3Pl] *oasi ávvudemiide*. 'A tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- c. *Oahpaheaddji* [NomSg], *oahppit* [NomPl] *ja* *rektor* [NomSg] *válde* [Vx3Pl] *oasi ávvudemiide*. 'A tanár [NomSg], a diákok [NomPl] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- d. *Ávvudemiide válde* [Vx3Pl] *oasi oahpaheaddji* [NomSg], *rektor* [NomSg] *ja* *oahppit* [NomPl]. 'A tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl] és részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- e. *Ávvudemiide oassálaste* [Vx3Pl] *oahppit* [NomPl], *oahpaheaddji* [NomSg] *ja* *rektor* [NomSg]. 'Az ünnepségen részt vettek [Vx3Pl] diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg].'

f. *Ávvudemiide oassálaste [Vx3Pl] oahpaheaddji [NomSg] ja rektor [NomSg] ja oahppit [NomPl]*. 'Az ünnepségen részt vett [Vx3Sg] a tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl].'

Látható, hogy több alany esetén, az alany számától függetlenül a lappban – mint az észti nyelvben – az állítmány többes számú. A finnhez viszonyítva az a nagy különbség, hogy a lappban nincs partitívus, így mind a határozatlan, mind a határozott többes számú alany alakja [NomPl].

2.5. Bolgár. Az egyes és többes számú halmazott alany és az állítmány egyeztetésénél a már említett tendencia érvényesül. A magyar nyelvben az állítmány a legközelebbi alannal egyezhet, ezért az alaki és az értelmi kongruencia is bekövetkezik. A bolgárban viszont az alanyok helyzetétől függetlenül csak értelmi egyeztetés lehetséges, tehát csak a többes számú állítmány az egyetlen megoldás:

- a. *Учениците [NomPl], учителят [NomSg] и директорът [NomSg] взеха участие [Vx3Pl] в тържеството*. 'A diákok, a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- b. *Учениците [NomPl], учителят [NomSg] и директорът [NomSg] взеха участие [Vx3Pl] в тържеството*. 'A diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg] részt vett [Vx3Sg] az ünnepségen.'
- c. *Учителят [NomSg], директорът [NomSg] и учениците [NomPl] взеха участие [Vx3Pl] в тържеството*. 'A tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok [NomPl] részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- d. *Учителят [NomSg], учениците [NomPl] и директорът [NomSg] взеха участие [Vx3Pl] в тържеството*. 'A tanár [NomSg], a diákok és az igazgató részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen.'
- e. *В тържеството взеха участие [Vx3Pl] учителят [NomSg], директорът [NomSg] и учениците [NomPl]*. 'Részt vett [Vx3Sg] az ünnepségen a tanár [NomSg], az igazgató [NomSg] és a diákok.'
- f. *В тържеството взеха участие [Vx3Pl] учениците [NomPl], учителят [NomSg] и директорът [NomSg]*. 'Részt vettek [Vx3Pl] az ünnepségen a diákok [NomPl], a tanár [NomSg] és az igazgató [NomSg].'

A felhozott példákból kitűnik, hogy ennél az egyeztetés fajtánál a magyar nyelvben az alaki egyeztetés kerül túlsúlyba, a bolgárban viszont egyedül az értelmi kongruencia érvényesül.

Összegzés. Végezetül azt lehet megállapítani, hogy a magyar nyelvben a számbeliség területén az alany és az állítmány egyeztetésének gazdaságosabb érvényesüléséről beszélhetünk, azaz az értelmi kongruenciát sok esetben az alaki egyeztetés váltja fel, amely együtt jár a redundancia elkerülésére való törekvéssel. „Az alaki egyeztetés azért kerekedett az értelmi fölé, mert gazdaságosabb, és eleget tesz a világos, szabatos gondolatközvetítés követelményének” (Rácz 1990: 31). A bolgár nyelv szempontjából az egyeztetés hozzájárul a világos és félreérthetetlen közleményhez, azaz a magyar nyelvtől eltérően itt inkább az értelmi kongruencia érvényesül.

A finn mondatokban dominál az értelmi egyezés, viszont azokban a mondatokban, ahol az állítmány megelőzi az alanyt másképpen alakul az egyeztetés a mondat egzisztenciális volta miatt. A magyar és a finn nyelvvel ellentétben, az észti, a lapp és a bolgár mondatokban csak értelmi egyezés lehetséges, azaz több alany esetén az állítmány mindig többes számban van.

	magyar	finn	észti	lapp	bolgár
a)	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$	$V_{pl}N_{pl}N_{sg}N_{sg}$	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$
b)	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{sg}$	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$	$V_{pl}N_{pl}N_{sg}N_{sg}$	$N_{sg}N_{sg}N_{pl}V_{pl}$	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$
c)	$N_{sg}N_{sg}N_{pl}V_{pl}$	$N_{sg}N_{sg}N_{pl}V_{pl}$	$V_{pl}N_{sg}N_{sg}N_{pl}$	$N_{sg}N_{pl}N_{sg}V_{pl}$	$N_{sg}N_{sg}N_{pl}V_{pl}$
d)	$N_{sg}N_{pl}N_{sg}V_{pl}$	$N_{sg}N_{pl}N_{sg}V_{pl}$	$V_{pl}N_{sg}N_{pl}N_{sg}$	$V_{pl}N_{sg}N_{sg}N_{pl}$	$N_{sg}N_{pl}N_{sg}V_{pl}$
e)	$V_{sg}N_{sg}N_{sg}N_{pl}$	$V_{sg}N_{sg}N_{sg}N_{pl}$	$N_{sg}N_{sg}N_{pl}V_{pl}$	$V_{pl}N_{pl}N_{sg}N_{sg}$	$V_{pl}N_{sg}N_{sg}N_{pl}$
f)	$V_{pl}N_{pl}N_{sg}N_{sg}$	$V_{sg}N_{pl}N_{sg}N_{sg}$	$N_{pl}N_{sg}N_{sg}V_{pl}$	$V_{pl}N_{sg}N_{sg}N_{pl}$	$V_{pl}N_{pl}N_{sg}N_{sg}$

A fenti példák azt mutatják, hogy a magyarban ennél a pontnál az alaki kongruencia elterjedtebb, míg a bolgárban, az észti és a lappban az értelmi kongruencia dominál, függetlenül a szórendtől.

3. Az állítmány egyeztetése halmozott jelzőjú alanyokkal

3.1. Magyar. Ez az egyeztetési típus felkeltette sok olyan szerző érdeklődését, mint Balassa, Deme, Rácz és Ruzsiczky. Rácz Endre véleménye szerint „a vitatott kérdésben az az álláspont alakult ki, hogy ilyenkor hagyományosabb az egyes szám használata, de az értelmi egyeztetés többes száma sem helytelen, sőt célszerű is lehet akkor, ha félreértést hárít el” (Rácz 1991: 92). Az egyes számú egyeztetés kedvező a következő esetekben:

- amikor a halmozott jelzők alkotta szerkezet előtt hiányzik a határozott névelő,
- ha a halmozott jelzőket összeköti egy közös főnév,
- ha a jelzők nem egyszerű kapcsolatos viszonyban vannak,

- d) ha mennyiségjelző csatlakozik hozzájuk,
e) ha az állítmány megelőzi az alanyokat.

De ha nem teljesülnek ezek a feltételek, akkor is gyakoribb az egyes szám: *A szovjet és az amerikai csapat [NomSg] Münchenben is külön küzdelmet vív [Vx3Sg].* (Rácz 1991: 94) | *A bolgár és a magyar kormány [NomSg] közös egyezményt írt alá [Vx3Sg].*

3.2. Finn. „Kun lauseen subjektina on sellaistaen yhdyssanojen rinnastus, joiden yhteinen edusosa on yksiköllinen, predikaattiverbi on moniköllinen korostettaessa puheena olevien ilmiöiden erillisyyttä tai eriaikaisuutta.” [Ha a mondat alanya olyan mellérendelő összetett szókapcsolat, amelyeknek azonos első tagja egyes számú; az igei állítmány viszont többes számú, amikor a szóban forgó jelenségek különbözőségét vagy különidejűségét hangsúlyozzuk.] (ISK 2004: 1225): *Lento- ja rautatieliikenne [NomSg] eivät [Vx3PI] ole viikkokausiin toimineet normaalisti.* ‘A légi és a vasúti közlekedés egész héten nem működött normálisan.’ | *70- ja 80-luku jakoivat kansan kahtia.* ‘A 70-es és a 80-as évek megosztotta/megosztották a népet.’

Ugyanez a szabály érvényesül olyan szerkezetekben, amelyben az alany előtti melléknevek mellérendelő kapcsolatban vannak: *Uusi ja vanha toimintusjohtaja vaihtavat tehtäviä liukuvasti.* ‘Az új és a régi vezérigazgató rugalmasan váltogatja a feladatokat.’ | *Lämmin ja kylmä sää ovat [Vx3PI] vuoroitelleet.* ‘A meleg és a hideg idő váltakoznak/váltakozik.’ | *Neuvostoliiton ja Amerikan joukkue [NomSg] käyvät [Vx3PI] omaa erillistä kamppailuaan Münchenissäkin.* ‘A szovjet és az amerikai csapat [NomSg] Münchenben is külön küzdelmet vív [Vx3Sg].’ | *Bulgarian ja Unkarin hallitus [NomSg] allekirjoittivat [Vx3PI] yhteisen sopimuksen.* ‘A bolgár és a magyar kormány [NomSg] közös egyezményt írt alá [Vx3Sg].’

A következő mondatokban az állítmány egyes számban áll, mert így emeli ki a fogalmak összetartozását vagy a szóban forgó cselekvés egységes voltát. (ISK 2004: 1226): *Näyttämö- ja valaistustekniikka on Ekku Peltomäen hallussa.* ‘A színpadi és a világítástechnika Ekku Peltomäki kezében van.’ | *Pääministeri Jitzhak Rabinin hautajaisiin osallistui Yhdysvaltain entinen ja nykyinen johto.* ‘Jitzhak Rabin miniszterelnök temetésén rész vett az Egyesült Államok előző és a jelenlegi vezetősége.’

Az ISK így folytatja (2004: 1226): „Kun subjektina olevan lausekkeen edussana on merkitykseltään abstrakti, predikaattiverbi on niin ikään yksiköllinen.” [Amikor a halmozott jelzős alanyi kifejezésben a közös szó absztrakt főnév, az igei állítmány szintén egyes számban áll.]: *Koiviston, Kivistön ja*

Kajanojan suosio on laskenut yhden prosenttiyksikön aiemmasta radiouutisten mielipidemittauksesta. 'Koivisto, Kivistö és Kajanoja népszerűsége egy százalékkal csökkent a rádióhírek korábbi közvélemény-kutatásaihoz képest.' | *Sekä virallinen että epävirallinen kielenhuolto on avointa vallankäyttöä.* 'Mind a hivatalos, mind a nem hivatalos nyelvművelés nyílt presszió.'

3.3. Ész. Az állítmány egyeztetése halmazott jelzőjű alanyokkal az ész nyelvben is csak értelmi lehet, tehát az állítmány mindig többes számba kerül, hiszen itt két külön csapatról, ill. kormányról van szó: *Nõukogude ja Ameerika väed* [NomSg] *peavad* [Vx3PI] *ka Münchenis eraldi võitlust.* 'A szovjet és az amerikai csapat [NomSg] Münchenben is külön küzdelmet vív [Vx3Sg].' | *Bulgaaria ja Ungari valitsus* [NomSg] *kirjutasid* [Vx3PI] *alla ühisele lepingule.* 'A bolgár és a magyar kormány [NomSg] közös egyezményt írt alá [Vx3Sg].'

3.4. Lapp. Két különböző melléknévi jelző után a főnév egyes számban, az állítmány többes számban, ritkábban dualisban áll: *Ođđa ja boares doaimahushoavda* [NomSg] *lonohallaba* [Vx3Du] *bargguid geahppadit.* 'Az új és a régi vezérigazgató rugalmasan váltogatja a feladatokat.' | *Girdi- ja ruovderattejohtolagat* [NomPI] *eai leat* [Vx3PI] *doaibman mángga vahkkui albmá láhkai.* 'A légi és a vasúti közlekedés egész héten nem működött normálisan.'

Két birtokosjelző melletti alany többes számú, az állítmány is általában többes számban áll: *Ruošša ja Amerihká joavkkut* [NomPI] *attáskallet* [NomDu] *iežaset sierra kámpa Münchenisge.* 'A szovjet és az amerikai csapat [NomSg] Münchenben is külön küzdelmet vív [Vx3Sg].' | *Bulgária ja Ungára ráđđehusat* [NomPI] *vuolláičálle* [Vx3PI] *oktasáš soahpamuša.* 'A bolgár és a magyar kormány [NomSg] közös egyezményt írt alá [Vx3Sg].'

3.5. Bolgár. A bolgárban – a finnhez és az észthez hasonlóan – az állítmány egyeztetése halmazott jelzőjű alanyokkal csak értelmi lehet, azaz az állítmány többes számba kerül, hiszen itt két külön alanyról van szó: *Българското и унгарското правителство* [NomSg] *подписаха* [Vx3PI] *взаимно споразумение.* 'A bolgár és a magyar kormány [NomSg] közös egyezményt írt alá [Vx3Sg].' | *Шосейният и железопътният транспорт* [NomSg] *са* [Vx3PI] *прекъснати.* 'A közúti és a vasúti közlekedés nem üzemel/nem működik/leállt.' | *Моят и твоят брат* [NomSg] *са* [Vx3PI] *войници.* 'Az én testvérem és a tied katonák.' | *Гръцката и кипърската делегация* [NomSg] *отпътуваха* [Vx3PI]. 'A görög és a ciprusi delegáció elutazott.'

A magyarral ellentétben, ahol a tiszta alaki egyeztetéses változat a legökonomikusabb, s a mai köznyelvben a leggyakoribb, a bolgár, finn, észt és lapp nyelvben az állítmány egyeztetése halmozott jelzőjű alanyokkal csak értelmi lehet, azaz az állítmány többes számba kerül, hiszen itt két külön alanyról van szó.

4. Összefoglalás

Végezetül a következőkben összefoglalom tanulmányom tanulságait, korábbi kutatásaim eredményeit is figyelembe véve (vö. Peneva 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2012).

4.1. Legelső tanulmányaimban a jelzős szerkezetekkel foglalkoztam. Tanulságosnak ígérkezett az **attributív szerkezetek** (jelző ← jelzett szó) egyeztetési gyakorlata. A jelző és a jelzett szó egyeztetése nagyon sok nyelvben megtalálható; általánosan megvan az indoeurópai nyelvekben (legismertebbek az ógörög, a klasszikus latin és az orosz), de másodlagos fejleményként fellelhető a nyugati finnugor nyelvcsoporthoz, sőt a magyarban is.

A finnugor nyelvekben a jelző általában megelőzi a jelzett szót. A jelzőfajták különféleképpen viselkednek. E tekintetben érdekes a minőség- és mennyiségjelző inkongruenciája, ill. kongruenciája, ahogyan a melléknévi jelző viszonyul a ragozott főnévi alaptaghoz (*szép lányoknak* – fi. *Kauniille tytöille*). Speciális csoportot alkotnak a névmási, kijelölő jelzős szerkezetek (*ez a ház – ebben a házban*, lp. *Dát dállu – dás dálás*). Külön altípusba sorolhatók a névmási és mennyiségjelző kombinációi (*ez a két ház*, fi. *Nämä kaksi taloa*). Külön típusba sorolhatók a birtokos jelzői szerkezetek (*a lány lakása – az én lakásom*, fi. *Tytön asunto, minun asuntoni ~ mun asunto*), valamint az értelmező (*azt a lányt, a legszebbet*, fi. *Tuon tytön kauneimman*). Ez utóbbi utólagos korrekcióként főnévként viselkedik. A bolgárban a nyelvtani nem is szerepet játszik az egyeztetésben.

4.1.1. A minőség- és számjelzős szerkezetek a vizsgált rokon nyelvekben is nagy különbségeket mutatnak. Ragozatlan melléknevek vannak mindenütt: a magyarban általános, a finnben és észtben ritka, a lapp viszont „középutat” jelent a magyar és a balti finn között, itt ugyanis a legtöbb melléknév változatlan alakban szerepel a jelzős szerkezetben. A bolgár nyelvben a melléknevek igazodnak a főnév neméhez és számához.

– A mutató névmási vagy kijelölő jelző – a lappban a kérdő/vonatkozó névmási jelző is – teljes (magyar, balti finn) vagy félkongruenciában (lapp) van alaptagjával. A bolgárban a mutató névmás úgy viselkedik, mint egy tipikus melléknév.

– A számnévi jelző mutatja talán a legnagyobb változatosságot a vizsgált nyelvekben: a magyarban ragozatlan, a finnben és az észtnben a nominativus és accusativus egybeesik, a partitivus és a genitivus viszont különbözik a másik két grammatikai esettől. A lapp gyakorlat hasonlít a (balti) finnre; a lappban azonban nincs partitivus, de a számnévi jelzős szerkezetben használatos genitivus nagyon emlékeztet a finnségi partitivus használatára. Véleményem szerint e tekintetben areális jelenségről van szó. (Megjegyzem a számnevekkel az oroszban is genitivus partitivus használatos.) Ezt erősíti meg a kérdő névmási jelzőnek és alaptagjának viszonya is.

– A legrégebbi – és minden rokon nyelvben fellelhető – típus a jelöletlen jelző; ez ui. mindenütt megvan. A névmási – mutató, kérdő/vonatkozó és személyes névmási jelző kongruenciája – a különbségek ellenére is – arra vall, hogy ez a fajta inkongruencia ugyancsak ősi eredetű.

4.1.2. A birtokos jelzős szerkezetek (birtokos → birtok) történetére a vizsgált nyelvekben. A következő következtetés vonható le:

– A magyarhoz hasonló jelölt birtokos szerkezetnek (*a tanár könyve*), ha esetleg lett volna is ilyen a korai közfinnben, ma már nincs nyoma az utódnyelvekben: pl. fi. *Opettajan kirja*, é. *Õpetaja raamat*, lp. *Oahpaheaddji girji*. A mordvinban még ma is általános a személyraggal jelölt birtokos, bár a birtokon jelentkező birtokos személyragok mellett az abszolút ragozás határozott formái is egyre gyakoribbak.

A névmási birtokos szerkezetekben a személyragok (m. *könyvem*, fi. *Kirjani*) használata a vizsgált finnugor nyelvekben fokozatosan háttérbe szorult: olyannyira, hogy az észtnben teljesen eltűntek a birtokos személyragok (*minu raamat*), a birtokos személyjelek használata a finn köznyelvben (*mun kirja*), de főként a lappban (*mu girji*) is háttérbe szorult. A jelenség okának az előző bekezdésben tárgyalt szerkezetek analógiáját gyaníthatjuk. A birtokos személyragok használata ma még gyakrabban megvan az esetragos formákban (fi. *Kirjassani* 'könyvemben', lp. *Goađistan* 'sátramban, sátramból'). A bolgár nyelvben – a legtöbb indoeurópai nyelvhez hasonlóan – nincs birtokos személyragozás; a főnevek nem kaphatnak birtokos személyragot, így csak a birtokos névmás jelzi a birtokos személyét. Megkülönböztetünk teljes és rövid alakot. A birtokos névmás teljes alakja hasonlít a melléknevekre, tehát a neme és száma igazodik a főnévhez. A birtokos névmás rövid alakjai jellemzőek az élő beszédre, így gyakrabban használatosak, mint a teljes alakok, amelyek hangsúlyosok.

– Valójában nem jelzős szerkezetek, de – minthogy itt is a birtokos és a birtok viszonyának kifejezéseiről van szó – ide kívánkozik a *habeo*-szerkezet (*a lánynak van lakása, nincs pénzem*, fi. *Tytöllä on asunto, minulla ei ole ra-*

haa, lp. *Nieiddas lea dállu, mus eai leat ruhta*). A finnégi nyelvekben és a lappban a *habeo*-szerkezetek birtokszava általában jelöletlen. (A magyarhoz hasonló személyragozás a mordvinban van meg.) A bolgár nyelvben a *habeo*-ige 'uma' kifejezi a birtoklást és a birtokviszonyt. A *habeo*-ige számban és személyben egyezik a birtokos számával és személyével.

– Ugyancsak itt tárgyalom a állítmányi szerepben álló, ún. predikáló birtokos szerkezeteket. A predikáló birtokos szerkezetekben általánosan a kongruencia nélküli genitivus használatos (fi. *Kota on sedän* 'a sátor a nagybácsié', *kirja on minun/mun* 'a könyv az enyém', lp. *Goahti lea čeazi* 'a sátor a nagybácsié', *girji lea mu* 'a könyv az enyém'). Mindössze a magyarban találkozunk egy anaforikus birtokjellel (non-attributive possessive suffix/genitive: -é, pl. *a könyv a tanáré*), amely igen nagy mértékben kongruál a birtokszóval (*a könyvek a tanáréi*). A bolgár nyelvben a predikatív szerkezetekben a birtokviszony kifejezése a **на** előjáró segítségével történik: *Книгата е на учителя*. 'A könyv a tanáré'.

4.1.3. A vizsgált nyelvek közül az **értelmező jelzős** szerkezetek a magyar nyelvben a legelterjedtebbek. Az értelmező jelző a jelzett szó után áll, ilyenkor főnévi szerepet tölt be és főnévként ragozódik, pl. *Add ide a könyvet, a vas-tagot*. A finn, az észt és a bolgár nyelvben e szerkezetek helyett inkább vagy attributív jelzős szerkezeteket használnak, vagy más, hangsúlyos szerkezetet, mert az ő szemléletük szerint ez sokkal természetesebb kifejezési mód.

4.2. A következő tanulmányaimban sorra vettem a **predikatív szerkezeteknek**, az alanynak és az állítmánynak **számbeli** egyeztetési gyakorlatát (alany → állítmány). Külön tárgyaltam az igei és a(z) névszói állítmány egyeztetését.

A teljes és következetes grammatikai kongruencia esetén az alany és az igei állítmány számban egyezik: *A fiúk játszanak*. Fi. *Pojat leikkivät*. Van inkongruencia-eset is, amely kétféleképpen magyarázható: a) logikai érvekkel: az alany és az állítmány számban különbözik (*Az Egyesült Államok résztvett az ülésen*. Fi. *Yhdysvallat osallistui kokoukseen*.) Ezek a típusok mindegyik vizsgált nyelvben megtalálható (magyar, finn, észt, lapp, bolgár). Különleges finn jelenség, hogy a többes határozatlan vagy „részleges, osztható”, partitívusi alany mellett az állítmány mindig egyes számú: *Pihalla leikkii poikia*. 'Fiúk játszanak az udvaron.'

Hasonló a helyzet a névszói állítmánnyal, amely egyezik az alany számával: *A szék erős. A székek erősek*. Fi. *Tuoli on vahva. Tuolit ovat vahvoja*. | *A lány szeme kék*. Fi. *Tytön silmät ovat siniset*. 'A lány szeme kék (tkp. 'a szemei kékek')'. Különleges, szemantikai egyeztetés van a finnben: az alany és

állítmányi névszó esetben különbözik: *Tuoli on vahva.* 'A szék erős.' | *Kahvi on vahvaa.* 'A kávé erős.' Az első mondatban a szék konkrét, egyedi név, a másodikban anyagnév, amelyre partitivusi állítmány utal. Az ilyen szemantikai egyeztetés is csupán a finn nyelvre jellemző. Ez a típus teljes egészében kognitív szempontokkal magyarázható.

– **Predikáló adverbium.** A többes számú alanyhoz tartozó adverbium is lehet inkongruens (pl. magyar) vagy kongruáló (pl. finn): *Turistaként utaztam / utaztunk.* Fi. *Matkustin turistina / matkustimme turisteina.* (tkp. 'turistákként utaztunk?').

– Érdekesek a **mennyiségjelzős alany számbeli egyeztetésének** főbb típusai: *három lány érkezett, kettő elment,* fi. *Kolme tyttöä tuli, kaksi lähti* | *hárman érkeztek, ketten elmentek,* fi. *Kolme tuli, kaksi lähti.* Összefoglalásul megállapítható, hogy a vizsgált finnugor nyelvekben az alaki és logikai megoldások sokszor egymással is szemben állnak.

Az 'egy' tőszámnév mellett mindenütt egyes szám használatos. A kettőnél nagyobb számnevek után azonban a vizsgált nyelvekben a jelzett szó egyes számban áll, az állítmány pedig mind a jelzős szerkezeti, mind pedig a pusztán mennyiségnévi alany után a formai és a szemantikai szempontoktól függően ingadozik. A számjelzős szerkezetekben a magyar következetesen használja az egyes számot, a finnben viszont főként logikai szempontok, az észten pedig a logikai szempontok mellett formális szórendi szabályok is érvényesülnek. A lappban a képet a duális bonyolítja, hiszen a számjelzős szerkezetben inkább többes számú igealakokat használnak; a kettős szám csak korlátozott mértékben jelenik meg. Az egyes és többes szám használatának ingadozása egyazon szerkezetekben attól függ, hogy vajon az alany élőlényre, avagy élettelen dologra utal.

A harmadik típusban, a vonatkozó mellékmondatok kötőszavaiban fordul elő a legnagyobb ingadozás, főként a magyarban nagy a bizonytalanság (*három lány érkezett, aki/k ...*). Érdekes, hogy a finn és az észti gyakorlat eltér: a vonatkozó névmás a finnben többes számban, az észten viszont egyes számban áll. A számnevekkel kapcsolatos szerkezetekben, a bolgárban indoeurópai „következetességgel” a többes kongruencia kötelező.

– A **társhatározós alany** formailag lehet egyes számú, logikailag többes (esetleg kettős) számú. Emiatt ingadozó egyeztetés használatos. Ha az alanyon kívül [NomSg] társhatározó is van a mondatban, tehát ha az alany valakinek a társaságában végzi a cselekvést, a vizsgált nyelvekben az állítmány egyes számban is és többes számban is állhat: pl. *A lányommal utaztam ~ utaztunk.* A lappban a dualis miatt különleges a kongruencia gyakorlata.

– Az állítmány egyeztetése két vagy több (halmazott) egyes számú alannal ugyancsak ingadozást mutat. Megállapítható, hogy a kongruencia tekintetében nagy változatosság mutatkozik a vizsgált nyelvekben.

Két vagy több egyes számú alannal való egyeztetés gyakorlata a magyarban az esetek túlnyomó részében az, hogy az állítmány egyes számban áll. Itt fontos szerepet játszik a következő tényező: hogy vajon az alany konkrét vagy elvont főnév, személy vagy élőlény. A finn és az észti nyelvben két mellérendelt egyes számú alany esetén az állítmány általában többes számban áll, így ebben az esetben az értelmi kongruencia érvényesül. Mind a két nyelvben vannak ingadozó esetek is. A lappban a képet a duális bonyolítja, mivel két személy, állat után kettes szám használható. Több élettelen alany esetén az állítmány többes számban áll. Egyedül anyagnevek után használatos az egyes szám. A bolgárban az alaki és az értelmi egyeztetés ingadozik a több alany – állítmány kongruenciájánál is. A bolgár nyelvben két vagy több egyes számú alany mellett az állítmány többes számban áll. Ettől a szabálytól eltérések is vannak.

A magyar nyelvészek szabályosnak vélik a többes számú névszói állítmányt, ha az alanyok élő személyek (animated), de az élettelen alanyok (unanimated) mellett jobb az egyes számú állítmány: *A fiú* [NomSg] és *a lány* [NomSg] *barátok* [NomPl]. | *Az asztal* [NomSg] és *a szék* [NomSg] *bútor* [NomSg]. (Vö. Rác 1991: 97.) A magyarhoz inkább hasonlít e tekintetben a lapp. A finnben és az észti nyelvben viszont a névszói állítmány mind a két esetben többes számban áll, mivel két külön dolgot fejez ki.

A nem egyszerű kapcsolatos viszony esetén (fokozó, hozzátoldó, ellentétes, összefoglaló–megosztó) az állítmány legtöbbször a hozzá legközelebb álló alannal egyezik (magyar, finn, lapp). Itt is vannak kivételek, például a finnben a fokozó és összefoglaló kapcsolatos viszonyok esetén. A lappban két alany esetén általában duális használatos, több halmazott alany esetén pedig többes szám áll. A bolgár nyelvben is elég vegyes a kép, egyes és többes számú alakok egyaránt használatosak.

Összetett ország nevek után (mint pl. *Antigua és Barbuda*, *Trinidad és Tobago*) az állítmány a vizsgált nyelvekben egyes számban áll. Ez alól a szabály alól az észti nyelvben vannak kivételek.

Egyes számba kerül az állítmány a magyar nyelvben akkor is, ha az alanyok mennyiségjelzősek. A finnben ingadozás tapasztalható, mert az állítmány egyes és többes számba is kerülhet, az észti nyelvben pedig többes számba. A lappban az állítmány számhasználata az (élő és élettelen) alanytól függhet. A bolgár nyelvben a mennyiségjelzős alany után (ha egynél nagyobb) szinte

mindig többes számban áll az állítmány. Ez a gyakorlat több indoeurópai nyelvben is.

– Egyszerű az állítmány egyeztetése több többes számú alannyal. A magyarral ellentétben, ahol a tiszta alaki egyeztetéses változat a legökonomikusabb, s a mai köznyelvben a leggyakoribb, a bolgár, finn és észt nyelvben az állítmány egyeztetése halmazott jelzőjű alanyokkal csak értelmi lehet, azaz az állítmány többes számba kerül, hiszen itt két külön alanyról van szó. A finnben a határozatlan alany sokszor áll többes partitívusban, ekkor azonban az állítmány mindig egyes számban áll. A többi vizsgált nyelvben egyöntetűen az állítmány többes száma használatos.

Több, különböző számú alany mellett csak a magyarban ingadozó használat tapasztalható: az állítmány a hozzá legközelebb álló, egyes számú alanyhoz igazodhat. A többi vizsgált nyelvben a többes számú állítmány kötelező a szórendtől függetlenül.

Több, halmazott jelzőjű alany mellett a magyarban egyes számú az állítmány, a többi vizsgált nyelvben általában többes számban áll: *A finn és a magyar nyelv rokon. Fi. Suomen ja unkarin kielet ovat sukulaisia.*

4.3. A következőkben az alany és az állítmány **személybeli egyeztetését** vizsgáltam **a predikatív szerkezetekben.**

Különböző személyű alanyok esetén az állítmány többes számba kerül, és személyben a kisebb sorszámú alanyhoz igazodik. Az 1. személy a legerősebb, a 3. pedig a leggyengébb: *Te és Dennica moziba mentetek.* Ettől a szabálytól eltérés akkor figyelhető meg, amikor ellentétes hozzátoldó kapcsolatos viszony, vagy pedig kizáró ellentétes mellérendelő viszony áll fenn az alanyok között. Tulajdonképpen az állítmány a legközelebbi alannyal egyezik. Ilyenkor a közelségi kongruencia érvényesül.

– A magyarban, az udvariassági alakban az egyes szám 3. személy és a többes szám 3. személy szerepel attól függően, hogy hány cselekvőről van szó (*Mit csinál, uram? Mit csinálnak, uraim?*). A finn, az észt és a bolgár nyelv magázáskor a többes szám 2. személyt használja, függetlenül a megszólított személyek számától. Ilyenkor az igei állítmány mindig többes szám 2. személyű, és alakilag egyezik az alannyal: *Mitä te piditte elokuvista?* Másképpen alakul az egyeztetés a névszói állítmányos szerkezetekkel (melléknévi igenév, melléknév, főnév). A lappban – más ún. „természetes nyelvekhez” hasonlóan – nem alakultak ki udvarias megszólítási formák.

– Vonatkozó névmási alany után általában 3. személyű állítmány áll, amely egyezik a névmás számával. Ha viszont a vonatkozó mellékmondat 1. vagy 2. személyű személyes névmáshoz vagy megszólításhoz kapcsolódik,

az állítmány is a megfelelő személyhez igazodik. A vonatkozó mellékmondat igei állítmánya viszont a magyarban vagylagosan egyezhet a vonatkozó névmási alannal is, tehát egyes vagy többes 3. személyben is állhat (*Te voltál az, aki megcsaltál ~ megcsalt!*). A finnben ez a megoldás ritka, az észten, a lappban és a bolgárban nincs meg; az utóbbi nyelvekben a vonatkozó mellékmondatokban, főmondatban szereplő névmással egyezik az állítmány. A példából jól látszik, hogy a finn, az észti, a lapp és a bolgár nyelvben ez a kongruenciátípus hasonló, míg a magyar nyelvi logika más típusú egyezést is mutat.

4.4. Összefoglaló táblázat

A következő táblázat a legfőbb egyeztetési típusokat mutatja be. A típus szemléltetésére egy-egy jellemző kifejezést idézek. A lábjegyzetek azokra a folyóiratszámokra utalnak, amelyekben részletesen elemeztem az illető jelenséget és ahol az érdeklődő olvasó további példákat és magyarázatokat talál a különböző típusokra.

Típus	példa	magy.	finn	észti	lapp	bolg.
Attributív szerkezetek¹ (jelző – jelzett szó)						
Minőségjelző	<i>(szép lány, szép lánytól)</i>	–	+	+	–	+ fSg/ Pl
kijelölő jelző (mutató névmás)	<i>(ez a lány / ezek a lányok)</i>	+	+	+	+	+ fSg/ Pl
mennyiségjelző (tőszám)	<i>(két lány)</i>	Nom	Part Sg	Part Sg	Gen Sg	Nom Pl
kombinált (mutató névmás + tőszám)	<i>(ez a két lány)</i>	Nom Sg	PIPart Sg			Nom Pl
Birtokos szerkezetek² (birtokos – birtok)						
birtokos jelző (birtokos Gen – birtok Px)	<i>(a lány/nak a lakása)</i>	+	–	–	–	Prep+ Nom
(birtokos névmás – birtok Px)	<i>(az én lakásom)</i>	+	–	–	–	Pron+ Nom
habeo-szerkezet (birtokos Gen – birtok Px)	<i>(A lánynak van lakása.)</i>	+	–	–	–	–
(birtokos névmás – birtok Px)	<i>(Nincs lakásom.)</i>	+	–	–	–	–

¹ FUD 12: 87–102.

² FUD 13: 65–78.

predikáló birtokos szerkezet (birtokos -é)	<i>(A lakás a lányé.)</i>	-é	Gen	Gen	Gen	Prep+ Nom
(birtokos névmás)	<i>(A lakás az enyém.)</i>	Poss Pron	Pron Gen	Pron Gen	Pron Gen	Poss Pron
Értelmező ³	<i>(azt a lányt, a legszebbet)</i>	+	+	+	+	+Dx
Predikatív szerkezetek (alany – állítmány száma) ⁴						
igei állítmány (alany Sg)						
alany Sg – igei állítmány grammatikai	<i>(A lány sokat beszél.)</i>	+	+	+	+	+
alany Pl – igei állítmány logikai	<i>(Az Egyesült Államok nem írta alá a szerződést.)</i>	+	+	+	+	+/-
névszói állítmány (alany Sg)						
alany Sg – névszói állítmány grammatikai	<i>(A lány szép.)</i>	+	+	+	+	+
alany Pl – névszói állítmány logikai	<i>(A Fülöp-szigetek szegény ország.)</i>	+	+	+	+	+/-
alany Sg – névszói állítmány szemantikai	<i>(Tuoli on vahva. / Kahvi on vahvaa.)</i>	-	+	-	-	-
predikáló adverbium	<i>(Turistaként utaztam / utaztunk.)</i>	Sg	Pl/Sg	Sg	-	Sg/Pl
mennyiségjelzős alany ⁵						
mennyiségjelzős alany	<i>(Három finn lány érkezett.)</i>	Sg	Sg/Pl	Sg/Pl	Du/Pl	Pl
alany pusztán mennyiségjelző	<i>(Hárman jöttek.)</i>	Pl	Sg	Sg	Pl	Pl
alany vonatkozó névmás	<i>(Három lány érkezett, aki/k...)</i>	Sg	Pl	Sg	Pl	Pl
társhatározós alany	<i>(A lányommal utaztam / utaztunk.)</i>	Sg/Pl	Pl	Sg/Pl	Sg/ Du/Pl	Sg/Pl
több (halmozott) alany ⁶						

³ FUD 14: 87–89.⁴ FUD 14: 89–101.⁵ FUD 17: 55–68.⁶ FUD 19: 161–180.

több egyes számú alany	<i>(Egy lány és egy fiú távozott.)</i>	Sg/Pl	Pl	Pl	Pl	Pl
több többes számú alany ⁷	<i>(Új lányok és fiúk érkeztek.)</i>	Pl	Pl	Pl	Pl	Pl
különböző számú alany	<i>(Az igazgató és a diákok elutaztak.)</i>	Pl	Pl	Pl	Pl	Pl
(szórend függvénye)	<i>(A diákok és az igazgató elutazott.)</i>	Sg	Pl	Pl	Pl	Pl
több halmazott jelzőjű alany	<i>(A magyar és a lapp nyelv rokon.)</i>	Sg	Pl	Pl	Pl	Pl
Predikatív szerkezetek (alany – állítmány személye) ⁸						
több különböző személyű alany	<i>(Én és a finn diák elmentem/ünk.)</i>	Sg/ Pl1	Pl1	Pl1	Du1/ Pl1	Pl1
udvariassági kifejezések (Sg/Pl3, Pl2)	<i>(Mit csinál ön ma este?)</i>	Sg/ Pl3	Pl2	Pl2	—	Pl2
vonatkozó névmás személyegyeztetése	<i>(Te voltál az, aki megcsaltál.)</i>	Sg2	Sg2	Sg2	Sg2	Sg2

Irodalom

- Bencédy József et al. 1991: Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné, A mai magyar nyelv. 8. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Erelt, Mati (ed.) 2003: Estonian Language. Linguistica Uralica, Supplementary Series, Vol. 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- Erelt, Mati 2006: Lause õigekeelsus. Tartu.
- Erelt, Mati et al. 1993: Eesti keeli grammatika II. Süntaks. Eesti Teadust Akadeemia, Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- Erelt, Mati et al. 1995: Eesti keeli grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. (Peatoimetaja M. Erelt). Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- Hakulinen, Auli – Fred Karlsson 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä.

⁷ L. jelen tanulmányban.

⁸ FUD 15: 65–82.

- Hegedűs Rita 2005: Magyar nyelvtan. Tinta Kiadó, Budapest.
- Keresztes László 1995: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ISK = Hakulinen, Auli et al. 2004, Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget, Oslo.
- Nielsen, Konrad 1979: Lærebok i lappisk (samisk) 1. Grammatikk (2. opplag). Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Universitetsforlaget, Oslo.
- Pashov 1999: Петр Пашов, Българска граматика. Издателска къща Хермес, Пловдив.
- Peneva, Dennica 2005: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten és a lappban I. (Attributív szerkezetek) Folia Uralica Debreceniensia 12: 87–102.
- Peneva, Dennica 2006: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten és a lappban II. (Birtokos szerkezetek) Folia Uralica Debreceniensia 13: 65–78.
- Peneva, Dennica 2007: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten és a lappban III. (Értelmező jelzős és predikatív szerkezetek) Folia Uralica Debreceniensia 14: 87–101.
- Peneva, Dennica 2008: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten, a lappban és a bolgárban IV. (Személybeli egyeztetés). Folia Uralica Debreceniensia 15: 65–82.
- Peneva, Dennica 2010: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten, a lappban és a bolgárban V. (Számbeli egyeztetés I.). Folia Uralica Debreceniensia 17: 55–68.
- Peneva, Dennica 2012: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten, a lappban és a bolgárban VI. (Számbeli egyeztetés II.). Folia Uralica Debreceniensia 19: 161–179.
- Поров 1988: Константин Попов, Синтактичното съгласуване в български език. Народна просвета. София.
- Rácz Endre 1991: Mondattan. In: Bencédy et al., A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest. 205–458.
- Rácz Endre 1991: Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vilkuna, Maria 1996: Suomen lauseopin perusteet. Edita, Helsinki.

Types of agreement in Hungarian, Finnish, Estonian, Lapp (Saami) and Bulgarian VII. (Numerus agreement III.)

This paper is a follow-up to and simultaneously the last in a series of publications on „Types of agreement in Finno-Ugrian languages (Hungarian, Finnish, Estonian, Lapp [Saami]) and Bulgarian” that I first published in 2005.

In the first part of the present article, I discuss the agreement of the verb with more than one subject. In conjoint plural noun phrases in the languages under examination, the verb is in the plural. In mixed, conjoint singular and plural noun phrases, the verb is also in the plural, except in Hungarian where the verb agrees with the nearest subject. A similar case is found in conjoined attributive modifier phrases.

In the second part, I summarise the results of my research to date and illustrate the similarities and differences between the five languages under examination.

Finally, all main types of agreement accompanied by a relevant example are presented in a table to be found at the end of this study (cf pp ???). In the previous articles, I examined the types of agreement from a comparative point of view and described and analysed in detail the main types found in all five languages: general questions, adjective and numeral attribute (*Folia Uralica Debreceniensia* = FUD 12 [2005] 87–102); possessive constructions (FUD 13 [2006] 65–78); appositive complements (FUD 14 [2007] 87–89); nominal predicative constructions (FUD 14 [2007] 89–101); person agreement of the verbal predicative constructions (FUD 15 [2008] 65–82); numerus agreement of the verbal predicative constructions (FUD 17 [2010] 55–68 and FUD 19 [2012] 161–180).

DENNICA PENEVA

Emphatic Phrases in Finnish Literary Texts and their Hungarian Translations

Eliisa PITKÄSALO

This paper examines the translation of the emphatic phrases that are used primarily in spoken language and that are embedded in a sentence as an affective commentary. More specifically, this study focuses on the jussive mood phrases in a literary context. These jussive phrases (such as *hitto vieköön*) comment on the content of the sentence in which they are embedded. However, the question remains whether the position of these phrases affects the overall message of the sentence, and whether the phrases maintain their original tone and affective index in the Hungarian translation of Finnish literature. To illustrate this, an analysis of the phrases *piru vieköön*, *hitto vieköön* and *jumala paratkoon* in three novels is presented. The main finding of this study is that even if the same grammatical structure is used in Hungarian, the emphatic phrases are not necessarily translated by using it. As an example, there are seven alternative translations in Hungarian of the phrase *jumala paratkoon* in the same novel. Each of these has a different message, and the position of the phrase can affect the interpretation of the sentence.

1. Introduction

Emphatic and swearing phrases in literary context are an excellent research topic when studying languages such as Finnish and Hungarian, as both have numerous swearing phrases in frequent use. The usage of affective swearing phrases is decidedly more frequent in spoken than written language, with the exception of the hybrid forms of written and spoken language such as blog texts. In fiction, emphatic and swearing phrases likewise appear to occur most frequently in dialogues and monologues that depict spoken language and in the voice of the first-person narrator.

This article will present an analysis of one specific form of swearing phrases, crystallised emphatic phrase (in Finnish *kiteytynyt päivittely* cf.

VISK § 1666). More specifically, I will focus on the jussive construction that is formed with an expletive acting as the subject and a predicate in the finite, third-person singular, form of the imperative mood. An example of this type of construction is the phrase *hitto soikoon*. For the sake of clarity, I will henceforth refer to the emphatic phrases using the jussive construction simply as emphatic phrases.

This article addresses the following questions: how are emphatic phrases used in Finnish works of fiction; where in the sentence structure can an emphatic phrase be positioned and how does its positioning affect the meaning of the sentence; and how have the emphatic phrases been translated into Hungarian and how do the selected translations affect the meaning of the phrases?

My research material consists of the electronic corpus *Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita* (Classics of Finnish literature) of the Institute for the Languages of Finland (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus) as well as a random sampling of other Finnish literature that has been translated into Hungarian: Risto Isomäki's *Sarasvatin hiekkaa* (Sands of Sarasvati), Aleksis Kivi's *Seitsemän veljestä* (Seven Brothers) and Väinö Linna's *Tuntematon sotilas* (The Unknown Soldier). The translations (in chapter 3) under the examples are verbatim re-translations from Hungarian into Finnish and its verbatim translation into English. These translations will illustrate the use of emphatic phrase in each example. The examples have not been completely glossed. I have glossed in detail only the emphatic phrases that are the target of my study.

2. Emphatic phrases and their parentheticality

Central concepts in this article include parenthesis and emphatic phrases using the jussive construction. In this chapter, I will define these concepts as well as examine the positioning of emphatic phrases and the effect it has on the surrounding text.

2.1. Parenthetical Addition

The electronic version of *Iso suomen kielioppi* (VISK: §1071) defines parenthesis as an addition that is located in the middle of a syntactic structure and which can assume various forms. In other words, parenthesis is a grammatically unnecessary addition that interrupts the structural framework in which it has been embedded. There appears to be no unambiguous definitions for parenthesis to be easily found, but it seems that researchers are

unanimous regarding one of its features: its commenting nature (for example, Aronen 2005: 248; Duvallon – Routarinne 2001: 136).

Parenthesis naturally belongs to the scope of the study of spoken language (see, for example, Routarinne 2003), but on the other hand, the speech in fiction is merely an illusion of speech created by the author. Thus, the study of spoken language cannot be applied as such to the analysis of text fragments including dialogues, monologues and the first-person narrator's voice. Nonetheless, there is some convergence between spoken and written speech.

A parenthetical addition is usually separated from the surrounding text by means of punctuation marks: dashes, commas and, occasionally, brackets. In literary texts, however, the transition to parenthetical additions is not always indicated to the reader. This may be due to an error or to stylistic reasons. On occasion, the writer may use the lack of punctuation marks to illustrate that prosodic signs, for example, those relating to a change in intonation or stress, are also not found in the speech to indicate the beginning of a parenthetical addition. Instead, this addition is integrated into speech without intermission. Duvallon and Routarinne (2001: 125) remark that prosodic markings also do not appear to be necessary features of the parenthesis in conversational speech, citing the studies conducted by Mondada and Zay (1999) as well as Blanche-Benveniste (1997: 72–73, 121–123).

2.2. Emphatic Phrases

Emphatic phrases constitute one subcategory of swearing phrases and other expletives. Their relation to the content of the construction that they are embedded in can be perceived as commenting on it as an unnecessary affective addition. However, emphatic phrases do not contain any extraneous thoughts. In the research material I have analysed in this article, the emphatic phrases using the jussive construction consist of two components. According to the electronic version of *Iso suomen kielioppi* (VISK: §1666) this is a common phenomenon. Furthermore, the subject component frequently uses a name of a character of religious origin, for example *hitto*, *piru*, *jumala* and *lemppö* (Hjort 2007: 66). However, occasionally the subject component may be formed with other words, such as *koira* or *kissa*. The predicate component, on the other hand, is a verb in third-person singular imperative, such as *vieköön*, *soikoon*, and *paratkoon*. When the phrase is formed by combining a subject component that refers to a central character of Christianity, *jumala* or *herra*, with the verbs *parata** (meaning *parantaa*, 'to heal'), *varjella*, or *siunata*, it may have originally signified a prayer or a prayer-like appeal. None-

theless, analysing these types of phrases required special vigilance in selecting the material. Examples 1 and 2 demonstrates this difference in meaning:

- (1) *Jumala siunatkoon, auttakoon ja varjelkoon* sinua, herttainen lapsi!
(SKK: Pakkala)
- (2) „*Herra siunatkoon*, kukas tuolta tulee!” kaiku silloin Aina Kustavan ääni sisältä. Ja samassa emäntä juoksee aamuröjyssään eteiseen...
(SKK: Lehtonen)

The phrase *Jumala siunatkoon, auttakoon ja varjelkoon* has the object *sinua* in example 1. This indicates that the phrase is a prayer, request or desire rather than an emphatic phrase. In example 2, however, the phrase, where blessing, healing, or protection is requested from the characters of Christianity (*herra siunatkoon*), is an emphatic phrase due to its context. In other words, the original meaning has been removed from the phrase and therefore is not related to a Christian prayer. Ulla-Maija Kulonen (1990), however, asserts that there is no guarantee that the subject component is Christian in origin, although the names of the characters are decidedly religious in nature – be it Christian or pagan.

In some instances, the emphatic phrase assumes the characteristics of an interjection, which is generally not categorised as being parentheses owing to its phonological brevity, among other reasons. The research material includes some instances where an emphatic phrase has been shortened into a single-word phrase, but is still recognisable as an emphatic phrase because the jussive construction has lost its subject instead of its predicate (*siunatkoon*). In borderline cases, the emphatic phrase is separated from the text by an exclamation mark. This practice does, however, question the parentheticality of the emphatic phrase. I have excluded emphatic phrases that merely have an interjective function from my research material, except for those instances that are illustrated by example 3:

- (3) Simeoni. *Jumala paratkoon!* hillitön, villitty on elämämme ollut aina tähän päivään asti (Kivi 2012: 12).

In these types of examples, the emphatic phrase is separated from the rest of the sentence by an exclamation mark. The continuation of the sentence is, however, indicated by using a lower-case letter in the word following the exclamation mark.

The function of the emphatic phrase can be regarded as commenting on the content of its structural framework as an interpersonal addition. This is, in addition to specifying, correcting, expanding, anticipating and providing

background knowledge, one of the functions of a parenthetical addition (VISK: §1071). Emphatic phrases necessarily include some affect, which further supports their inclusion of into parentheses, as this has traditionally been considered as one of the features of the parenthesis (Ravila 1945: 10). Moreover, an emphatic phrase functions as a textual space that speakers may visit in order to observe the action they have taken, which is exactly how Duvallon – Routarinne (2001: 151) have described the metaphorical nature of the parenthesis.

2.3. The Positioning of Emphatic Phrases

An emphatic phrase may be positioned in the beginning, middle or end of a sentence. The parenthetical nature of the emphatic phrase, however, becomes questionable, especially at the beginning of a turn, if it cannot be deemed to interrupt any sentence structure. An emphatic phrase positioned at the beginning of a sentence prompts the reader to begin deducing what is to be expected of the rest of the turn and how to react to it, as in example 4.

- (4) Juhani. *Jumala paratkoon!* sitähan olemmekin aatelleet ja aprikoinneet oikein vahvasti ja tulleet ymmärtämään mikä siitä pojat perii. Niin, niin, peeveli meidät perii, ja sentähden olemme myös valinneet peevelin onnen osan (Kivi 2012: 297).

In this instance, the emphatic phrase influences the constructions that follow. Its sphere of influence includes the entire sentence, and possibly continues until the end of the turn.

An emphatic phrase that is positioned in the middle of a sentence or other construction may comment on the entire sentence; however, the reader receives an indication as to how to react to its content only in the middle of the turn. In the middle of a sentence structure, the emphatic phrase serves a punctuating function and, thus, its affective influence is more forceful in the middle of a structure than in the beginning. Examples 5 and 6 illustrate this kind of positioning.

- (5) Mutta emme nyt huoli ajatella ensinkään niitä asioita, emme *hiisi vieköön* huolikaan, koska meillä kerran on parempiakin tuumittavana. Niinkuin esimerkiksi tämä koppi. Sanokaas, eikö tämä ole hauska ja mukava, vai mitä? (SKK: Canth)
- (6) „Vai liian vanha?” toisteli hän tuon tuostakin. – „Kyllä minä näytän niille keltanokille, viikinki-penikoille!” – haukuskeli hän minulle tuon tuostakin poikiaan. „No, sen minä nyt kyllä huomaan, etten enää voi

oppia itse tätä kieltä käyttämään, mutta sen minä, *saakeli soikoon*, näytän, että ainakin voin ilman kielenkääntäjän apua saada selkoa asiakirjoista.” (SKK: Aho)

The spheres of influence of the emphatic phrases in examples 5 and 6 work in different directions. In both examples, the emphatic phrase encourages the reader to focus their attention on what is being expressed. In addition, it causes the reader to focus on whether the writer’s intent is to uphold the attitude created by the emphatic phrase for the length of the entire turn or only until the next punctuation mark. In example 5, the emphatic phrase appears to influence only the words immediately preceding and following it (*emme* and *huolikaan*), or, in any case, it does not influence the following subordinate clause as strongly as in example 6. This is probably caused by the fact that the emphatic phrase in example 5 is included in the parenthesis *emme hiisi vieköön huolikaan*, which restricts its immediate sphere of influence to the commas indicating the beginning and end of the parenthesis. The emphatic phrase in example 6, however, is an autonomous parenthetical addition that interrupts the structural framework. This causes it to maintain the force of its sphere of influence until the end of the sentence. As a consequence, the emphatic phrase, positioned in the middle of the sentence, has a stronger influence on the end than on the beginning. In fact, from the preceding turn, only the words immediately preceding the emphatic phrase, *mutta sen minä*, are included in its sphere of influence.

When positioned at the end of a sentence, an emphatic phrase comments on both the entire sentence preceding it and its content. This influences the entire sentence, and occasionally the entire turn. The function of this type of an addition is to highlight what has been expressed previously, as in example 7.

- (7) Lukkari. – Niin, olinpa teille kiinteä opettaja, kiinteä ja kova, sen tunnustan, ja katkerasti olen sitä jo katunut. Mutta samalla kiinteällä keinolla on kerran minua itseäkin opetettu, samalla kouristelevalla keinolla, *paratkoon Jumala!* (Kivi 2012: 345–346).

Example 7 features the emphatic phrase in an unconventional order, the predicate preceding the subject, but it remains an emphatic phrase due to its position at the end of the sentence.

In example 8, the emphatic phrase is no longer an unnecessary addition. Instead, it is connected to the surrounding structure seamlessly and cannot be detached from it.

- (8) Juhani. – Siinä mahdat istua ja haukoitella niinkuin parhaiten maistaa. Jörri sinä. Hehehee! Siinä saat istua rauhassa ja katsella kurran juoksu. – Mutta *soikoon saakeli*, ellei tässä kiekkoa löydetä! Etsimään sitä joka mies! (Kivi 2012: 249.)

In this case, one can still consider it an emphatic phrase, just not a parenthetical one.

3. Translating emphatic phrases

Translating emphatic and swearing phrases can pose problems because they are culture-bound concepts. Furthermore, the use of expletives is connected to both geographical and social language usage which, in turn, influences the translator's choices (Hjort 2006: 82–83). In this chapter, I will examine three emphatic phrases (*piru viekään*, *hitto soikoon* and *jumala paratkoon*) that are found in the three novels analysed in this article (*Sarasvatin hiekkaa*, *Seitsemän veljestä* and *Tuntematon sotilas*) along with their Hungarian translations (*Elsodort világok*, *A hét testvér* and *Az ismeretlen katona*). Furthermore, I will examine how the translator's choices can affect the tone and meaning of the text. The aim of my study is not to discuss the role of the editor in the final version of the translation, but only to point out the kind of strategies the translator seems to have used.

3.1. Jussive Construction into Conditional or Single-word Noun Phrase

Occasionally, the jussive construction in Finnish can be translated directly into Hungarian. This is because the imperative mood can be conjugated in all persons in Hungarian and because the language possesses the same grammatical construction. However, the translator may also choose to use other constructions. In example 9, the jussive construction has been replaced by the conditional.

- (9a) – Mukana ollaan. Mukana ollaan ja rattailta pysytään, *piru viekään* (Linna 2008: 24).

- (9b) – Mi is részesei leszünk. Részesei leszünk,
 Me myös osallisia olemme + FUT Osallisia olemme + FUT
 és nyél-be üt-jük a dolg-ot, hogy
 ja kädensija-ILL lyödä-2PL ART asia-ACC että
az ördög vinné el (Linna 1982: 22).
 ART piru viedä+COND VERBPART

'Meistä tulee osallisia. Meistä tulee osallisia, ja me teemme sen, piru vie. / We'll become involved. We'll become involved, and we will do it, the Devil take (us).'

The text in this example does not in itself indicate an explicit motive for selecting the conditional. However, it appears that the translator has chosen the conditional instead of the imperative mainly because the emphatic phrase would have too strong an affective impact if translated with the imperative.

Example 10 is from modern Finnish fiction. The translator's choices might have been influenced by it being recent:

(10a) *Hitto vieköön*, minusta me löysimme nämä rauniot vähän turhan helposti. (Isomäki 2009: 108.)

(10b) *A fené-be!* Túl könnyen találtunk rá
 ART hiisi-ILL Liian helposti löysimme VERBPART
 ezek-re a romok-ra (Isomäki 2010: 118).
 nämä-SUBL ART rauniot-SUBL

'Hiiteen/Hitto! Löysimme nämä rauniot liian helposti.'
 '(Go) To hell! We found these ruins too easily.'

Here the translator has selected a single-word noun phrase, even though using the jussive construction *fene egye meg* (trans. may the devil eat him/her/it) would have been an option. Instead, the translator has chosen a lighter and more vernacular phrase *a fenébe* (trans. 'to hell') that suggests the use of domesticating translation strategy (Leppihalme 2007: 372–373). The translator's choices could further be influenced by the predicate of the construction *fene egye meg* being a definite conjugation. However, the object of the construction cannot be deduced from the context.

3.2. Seitsemän veljestä: *jumala paratkoon*

I have selected Aleksis Kivi's novel *Seitsemän veljestä* as part of my research material because it contains a relatively large amount of emphatic phrases and has been translated into Hungarian. The most common emphatic phrase in the novel is *jumala paratkoon* which has seven alternative translations in the Hungarian version. In two instances, the phrase has been re-

(11b) *Juhani*. Én is azt gyanítom, mert Aapeli
Minä myös sitä epäilen koska Aapeli

csufondáros fickó. Ő költötte azt a gonosz gúnyverset
ilkikurinen heppu Hän runoili sen ilkeä pilkkarunon

öreg káplánukról is, aki – *Isten bocsá'*! –
vanha kappalaisesta myös joka Jumala antaa anteeksi+ IMP+ 2SG

a katekizmusvizsgán kissé beszennyezte az orrát. (Kivi 1955: 39.)
katekismikokeessa vähän likasi nenänsä

'Minäkin epäilen sitä, koska Aapeli on ilkikurinen heppu. Hän teki myös sen ilkeän pilkkarunon vanhasta kappalaisestamme, joka – Jumala anna anteeksi! – likasi nenänsä katekismikokeessa. / I also doubt it because Aapeli is a mischievous man. He did write that awful cruel poem about the old chaplain who – God, forgive (me)! – dirtied his nose in the catechism examination.'

As the conjugation of the imperative mood changes from the third-person singular to the second-person singular, the tone of the emphatic phrase changes accordingly, resembling an appeal.

In example 12, the re-positioning of the parenthetical addition to the end of the sentence changes its sphere of influence as well as how the sentence is punctuated and stressed.

(12a) *Juhani*. Me olemme, *Jumala paratkoon*, Impivaarasta (Kivi 2012: 171).

(12b) *Juhani*. Mi vagy-unk itt Impivaará-ról,
Me olla-3PL täällä Impivaara-ABL

áld-j-on meg az Isten. (Kivi 1955: 139.)
siunata-IMP-3SG+DEFC VERBPART ART Jumala

'Me olemme Impivaarasta, siunatkoon Jumala! / 'We hail from Impivaara, God bless (us)!'

Positioned in the middle of a sentence in the original text, the emphatic phrase both interrupts the speech and punctuates it, intensifying the force of the phrase. In the Hungarian translation, on the other hand, the emphatic phrase is positioned in the end and consequently, only amplifies what is expressed previously. In addition, the verb choice (*áld*, 'to bless') gives the emphatic phrase a more religious tone.

In example 13, the position of the emphatic phrase remains at the end of the sentence, and hence its impact, sphere of influence, and meaning remain unaltered.

(13a) Lukkari. – Mutta samalla kiinteällä keinolla on kerran minua itseäkin opetettu, samalla kouristelevalla keinolla, *paratkoon Jumala!* (Kivi 2012: 345–346.)

(13b) *A kántor.* Azonban annak idején engem is
Mutta se+DAT aikaan+POSS+ADE minua myös

ily szigorúan, ilyen kemény kézzel tanít-ott-ak
näin ankarasti tällainen kova kädellä opettaa-PRET-3PL

Isten óvjon tőle! (Kivi 1955: 281.)
Jumala varjella-IMP-3SG ABL+POSS 3SG

'Mutta siihen aikaan minuakin näin ankarasti ja kovalla kädellä opetettiin, Jumala varjelkoon! / But at the time I was also taught strictly and heavy-handedly, God protect (me)!'

The emphatic phrase *jumala paratkoon* has several alternative translations in the Hungarian translation which may result from the language possessing numerous expletives of religious origin. Nonetheless, the translator's choices might have resulted from an attempt to avoid repetition.

3.3. Seitsemän veljestä: *koira vieköön*

Another emphatic phrase that appears frequently in the novel *Seitsemän veljestä* is *koira vieköön*. The translation of this phrase presents an interesting feature: in one instance, the phrase has been translated to convey a religious origin, as illustrated in example 14. Like example 11, the translator has also switched the speaker, as Timo's words are spoken by Juhani.

(14a) Timo. Ja lapsekkaita kuin piimänaamaiset kakarat. Niinpä syövätkin, ryysyt rinnoilla, ja eivätpä – *koira vieköön!* – osaa lusikkaansaakaan nuolla, koska pöydästä nousevat; sen olen nähnyt omilla silmilläni suureksi ihmeekseni (Kivi 2012: 131).

(14b) *Juhani.* És gyermekesek, akár a tejfelesszájú kölykök.
Ja lapselliset kuin ART kermaviilisuinen kakarat

Úgy is esznek, mint azok: kendővel a nyakukban
Niin myös syövät kuin ne liina+INSTR-KOMIT kaulassaan

és nem tud-ják – *Isten uccse!* [= úgy segél-j-en] –
 ja ei tiedä-3PL+DEFC Jumala niin auttaa-IMP-3SG+INDC

hogy ha fölkelnek az asztaltól, hát illenék tisztességgel
 että jos nousevat pöydästä PART olla sopivaa säädyllisyydellä

lenyalni a kanalat! Ezt nagy csodálkozással
 nuolla lusikan Tämän suuri ihmetyksellä

magam is láttam (Kivi 1955: 107–108).
 itse+POSS 1SG myös näin

’Ja lapsellisia, aivan kuin maitopartaiset kakarat. He syövätkin niin kuin ne: liina kaulassaan eivätkä tiedä – Jumala auttakoon! – että kun he nousevat pöydästä, niin olisi sopivaa ja säädyllistä nuolla lusikka! Tämän olen itsekin nähnyt suureksi ihmeekseni. / And childish, as brats with milk moustache. They even eat alike: cloths on their necks and not knowing – God help (them)! – that stand up from the table it is proper and respectable to lick the spoon. This I have witnessed to my great surprise.’

As is evident in example 14, the tone of the translated phrase is decidedly different from the original. To a modern day reader, the emphatic phrase *koira vieköön* is a humorous remark whereas the Hungarian phrase *Isten uccse* is archaic and is not humorous.

In example 15, the emphatic phrase *koira vieköön* has been translated with the participle construction *kutya teringette*.

(15a) Timo. „Ja nuorempi veljensä Timoteeus!” Ja saipa, *koira vieköön!*
 Kaisa lapsellensa isän. (Kivi 2012: 90.)

(15b) *Timo.* „És fiatalabb testvére, Timotheus!”
 Ja nuorempi veli+POSS 3SG Timotheus

Hanem aztán, *kutya tering-ett-e!* -
 Vaan sitten koira luoda-PARTIC-GEN

kapott is Kaisa apát a fattyújának. (Kivi 1955: 75.)
 sai myös Kaisa isän äpärälleen

’Ja nuorempi veljensä Timoteeus! Mutta sitten, koiran luoma! Kaisa saikin isän äpärälleen. / And his younger brother Timoteeus! But then, cur’s creation! Kaisa did get a father for his bastard.’

The Hungarian translation does not contain the same construction as the original phrase, but the parentheticality of the emphatic phrase has been retained.

The translation of the novel has two instances where the subject in *koira viekään* has been changed from a dog into a bird – a black kite (*kánya*). The only difference between the two exceptions is that one lacks a verb particle. Thus, I have chosen to present only one of the translations here.

(16a) Mikko. Sekalaista, sekalaista sekä hyvää että pahaa, mutta ainapa, *koira viekään*, hyvä kuitenkin täällä päällimmäisenä keikkuu, ja tämän elämän retkutus käy laatuun, käypä se. (Kivi 2012: 347.)

(16b) Mikko. Hát vegyesen, vegyesen, van jó is, meg
PART sekalaisesti sekalaisesti on hyvä myös ja

rossz is. De *vi-gye* *el* *a kánya*,
huono myös mutta viedä-IMP+3SG+INDC VERBPART haarahaukka

végül mégis mindig a jó kerül felül
lopulta kuitenkin aina hyvä pääsee päälle

s az élet mégis megéri a pénzét (Kivi 1955: 283).
ja elämä kuitenkin on arvoinen raha+POSS+ACC

'No, sekalaisesti, sekalaisesti, on sekä hyvää että myös pahaa. Mutta viekään haarahaukka, lopulta kuitenkin hyvä pääsee päälle ja elämä on kuitenkin rahan arvoista. / Well, it's a mix, it's a mix, there is both good and evil. But may a black kite take (us), in the end good will win and life is worth the money (living), after all.'

In the source text of example 16, the emphatic phrase *koira viekään* is a clearer parenthetical addition because it interrupts its structural framework '*mutta ainapa hyvä kuitenkin täällä päällimmäisenä keikkuu*'. Moreover, the translation, *vi-gye el a kánya*, has retained the jussive construction as well as its parentheticality, even though the structural framework of the target text has fewer words than the source text. The punctuation of speech in the translation has been marked with different punctuation marks, but remains similar in relation to the emphatic phrase.

4. Conclusions

This article has presented an analysis of the emphatic and swearing phrases in three Finnish novels and their Hungarian translations. The emphatic phrases using the jussive construction rarely appear in written texts which meant material to compare was scarce. In addition, the amount of Finnish

fiction that has been translated into Hungarian is limited. The research material is, however, sufficient to answer the questions on how the emphatic phrases are used in Finnish fiction, how they are translated into Hungarian, and how their meanings are changed in the translations.

In terms of syntax, the emphatic phrase is a parenthetical addition if it interrupts its structural framework. Hence, in principle, parenthetical additions cannot be positioned at the beginning or at the end of a sentence in a written text. In written speech, however, pauses are indicated by punctuation which means that a full stop and an exclamation mark can be used to punctuate the speech without necessarily signaling the end of the sentence structure. The emphatic phrase can, therefore, be a parenthetical addition at the beginning or end of a sentence if it interrupts the narration. For example, the emphatic phrases in the novel *Seitsemän veljestä* are often punctuated with exclamation marks even though the sentence continues after the exclamation mark. In the Hungarian translation, a new sentence always begins after an emphatic phrase that ends in an exclamation mark, although in some instances these phrases clearly interrupted the construction or turn.

Comparing the novel *Seitsemän veljestä* and its Hungarian translation, I found no substantial differences in how the sphere of influence of the emphatic phrases changed. The source text contains only one instance in which the emphatic phrase both punctuates and interrupts the narration in order to emphasise meaning. In the Hungarian translation, however, this has been achieved by positioning the emphatic phrase at the end of the sentence and this emphasises the previous clause.

One noteworthy difference between the Finnish emphatic phrases and their Hungarian translations is that although the jussive construction can be found in both languages, it was not necessarily preferred for the translation into Finnish. The primary reason for this may be the translator's own language usage that is influenced by, for example, geographical variation. Another point is that the jussive construction is common in the gender vocabulary of swearing phrases in modern Hungarian spoken language. These types of swearing phrases are often too crude to be used as the translations of the emphatic phrases that are analysed in this study (cf. Vertanen 2007: 153). Moreover, other jussive construction phrases are in many cases too archaic in the Hungarian language. In the case of newer literature, it is likely that the translator, trying to imitate authentic modern Hungarian, does not want the speech to sound outdated. The emphatic phrases in older fiction, on the other hand, have to convey a more religious tone, which may be due to the archaic nature of the Hungarian equivalents.

Comparing emphatic phrases and their Hungarian translations demonstrates that to achieve authenticity the translator has to balance between the meanings expressed in the source language and the conventions of the target language, but the tone of speech can be affected by fairly subtle changes. These changes include removing of the emphatic phrase, changing its position in the sentence structure, and moderating or reinforcing of its tone. By using these techniques, the writer creates an illusion of the tone of the speech, the positioning of the stress, and the pauses heard in the speech.

Abbreviations Used in the Examples

ABL	= ablative case	ILL	= illative case
ACC	= accusative case	INDC	= indefinite conjugation
ADE	= adessive case	IMP	= imperative mood
ALL	= allative case	INSTR-KOMIT	= instrumental-comitative case
ART	= article	PART	= particle
COND	= conditional mood	PARTIC	= participle
DAT	= dative case	POSS	= possessive suffix
DEFC	= definite conjugation	PRET	= preterite
FUT	= future tense	SUBL	= sublative case
GEN	= genitive case	VERBPART	= verbal particle

Primary Sources

- Isomäki, Risto 2005/2009: *Sarasvatin hiekkaa*. Tammi, Helsinki.
- Isomäki, Risto 2010: *Elsodort világok*. (Transl. János Benyovszki, Brigitta Endresz, Klaudia Kiss, Bella Lerch and Ágnes Pasztercsák). Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Kivi, Aleksis 1870/2012: *Seitsemän veljestä*. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis 1955: *A hét testvér*. (Transl. István Rácz). Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.
- Linna, Väinö 1954/2008: *Tuntematon sotilas*. WSOY, Helsinki.
- Linna, Väinö 1982: *Az ismeretlen katona*. (Transl. Gábor Bereczki) Magvető Kiadó, Budapest.
- SKK = Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita [corpus]. – Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [cited on 15.2.2013]. (The corpus is included in the collection of corpora of the Institute for the Languages of Finland.) Available at: http://kaino.kotus.fi/korpus/klassikot/meta/klassikot_coll_rdf.xml

Literature

- Aronen, Hanna 2005: Pitkien virkkeiden parenteettisuus englannista suomeksi käännettyissä ja alun perin suomeksi kirjoitetuissa akateemisissa teksteissä. In: Anna Mauranen – Jarmo H. Jantunen (eds.), *Käännösuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere University Press. 245–263.
- Chesterman, Andrew 2007: Kääntämisen normit. In: H. K. Riikonen et al. (ed.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. SKS, Helsinki. 357–364.
- Duvallon, Outi – Routarinne, Sara 2001: Parenteesi keskustelun kieliopin voimavarana. In: Mia Halonen – Sara Routarinne (eds.), *Keskusteluanalyysin näkymiä*. Kieli 13. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki. 122–153.
- Hjort, Minna 2006: Kirosojen valikoituminen audiovisuaaliseen ja kaunokirjalliseen käännökseen. In: *Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-symposiumi XXVI*. Vaasa. 74–84.
- Hjort, Minna 2007: Kirošana vai voimasana ja muita karkeita terminologisia pohdintoja. In: *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet. Publikationer av VAKKI, Nr. 34*. Vasa. 63–75.
- Kulonen, Ulla-Maija 1990: Miten suomalaiset kiroilivat ennen kristinuskoa? *Kielikello* 1990/1: 3–6.
- Leppihalme, Ritva 2007: Kääntäjän strategiat. In: H. K. Riikonen et al. (ed.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. SKS, Helsinki. 365–373.
- Ravila, Paavo 1945: Lauseeseen liittyneet irralliset ainekset. *Virittäjä* 49: 1–16.
- Routarinne, Sara 2003: Tytöt äänessä. Parenteesit ja nouseva sävelkulku kertojan vuorovaikutuskeinoina. SKS, Helsinki.
- Tammi, Jari 2007: *Suuri kirosanakirja*. WSOY, Helsinki.
- Tiittula, Liisa – Nuolijärvi, Pirkko 2013: Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa. SKS, Helsinki.
- Vertanen, Esko 2007: Ruututeksti tiedon ja tunteiden tulkkina. In: Riitta Oitinen – Tiina Tuominen (eds.), *Olellaisen äärellä. Johdatus audiovisuaaliseen kääntämiseen*. Tampere University Press, Tampere. 149–170.
- Vilkuna, Maria 1996: Suomen lauseopin perusteet. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 80. Edita, Helsinki.
- VISK = The electronic version of Iso Suomen Kielioppi. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>

Északi hanti: nyelvjárási kontinuum vagy nyelvjárás csoportok?

SIPOS Mária

Bevezetés

A hanti nyelvjárások mai képe sok érdekes megfigyelésre ad alkalmat. Noha az oroszra való áttérés kétségtelenül a legfontosabb – ha nem is minden csoportban egyforma ütemű – tendencia, emellett megfigyelhető a 20. század eleji-közepi állapotokhoz képest a nyelvjárási jellemzők keveredése is. A településtörténettől kezdve egészen a presztízsvizonyokig számos oka van annak, hogy számos mai beszélő nyelvhasználatában az ismert nyelvjárási vonások vegyülése figyelhető meg. A kép értelmezéséhez azonban pontosan kell látnunk az eredetinek tekinthető nyelvjárási jellemzők térképét – ha nem is azt feltételezzük, hogy volt valaha egy mozdulatlan állapot, de a 20. század közepe előtti helyzet, amikor még az ipartelepítés, a halászó-vadászó népesség központi településekre költöztetése nem szakította el tömegesen az embereket eredeti lakóhelyüktől, jó viszonyítási alapnak tűnik.¹ Kizárólag a korábbi állapottal összevetve lehet megfigyeléseket tenni arról, hogy milyen szinteken tapasztalhatók engedmények / keveredések egy-egy beszélő nyelvváltozatában, illetve mely nyelvi szinteken tud változásokhoz vezetni egy nagyobb presztízssű, esetleg pusztán csak huzamosabb ideig beszélt nyelvjárás. Erre nézve természetesen vannak már megállapítások a dialektológiai szakirodalomban (pl. (Chambers – Trudgill 2005: 97–98). Az északi hanti anyagban erről pl. számos morfológiai szabály körében lehetne tájékozódni.

Jelen áttekintés nyilvánvalóan akkor nyeri el értelmét, amikor a kevert nyelvjárási vonásokat felmutató beszédprodukciók leírására kerül majd sor, de nyelvjárási sajátosságok pusztá összevetése után is többet tudhatunk meg az alábbiakról:

¹ „A kis falvakat az 50-es években mesterséges nagyközségekbe telepítették. Azóta a nyelvállapot annyira összekeveredett, hogy hosszasan kell keresgélni az idősebbek közt a régi falu tájszólását még viszonylag tisztán beszélőket. Szerencsére van néhány évről, amelyik a 40-es években már iskolázva volt, de még beletanult a tájszólásába, vagy később született, de a faluja tovább maradt érintetlen” (Schmidt 2005a: 93).

- a) Az Ob mellékfolyói közül a Szinja mentén beszélt nyelvjárás milyen, csak rá jellemző vonásokkal rendelkezik? – Elhelyezkedésük miatt a mellékfolyók mentén beszélt változatok körében számos, másutt nem tapasztalható egyedi vonás alakulhat ki, amint ez a Kazim folyó mentén is tapasztalható volt (Sipos 2012).²
- b) A tegi nyelvjárásról – amelyet átmenetinek is lehet tartani, de sok tulajdonsága a Kazim torkolati dialektusokhoz köti – gondoltakat módosítja-e, ha északibb változatokkal is összevetjük?³
- c) Az Ob folyó alsó szakaszán beszélt hanti nyelvjárások esetében mennyiben figyelhető meg az ilyen geolingvisztikai adottságok esetében várható nyelvjárás-folytonosság, illetve milyen nyelvi területeken mutatkoznak meg a szomszédos alnyelvjárások közötti eltérések.

Az északi hanti nyelvjárások hasonlósága és különbözősége

A hanti nyelvjárások eltéréseiről eléggé egyöntetűen szoktak nyilatkozni az osztjakológiai munkák: szinte felesleges elismételni, hogy három nagy nyelvjárás(csoport) van (keleti, déli, északi); köztük könnyen listázhatók az eltérések (pl. esetszám, időjelek stb.); a három nagy nyelvjárás csoporton belül azonban nincsenek nagy különbségek; közöttük átmeneti nyelvjárások vannak (pl. Honti 1984: 13–14); a nyelvjárás csoportok elhatárolását elsősorban a morfológiában fellelhető különbségek alkotják (Rédei 1965: 4) – bár Honti a többi nyelvi szintet is említi e tekintetben (Honti 1988: 174). A kazimi és a legészakibb obdorszki között beszélt nyelvjárások alig különböznek egymástól (Honti 1988: 174). Nem egységes a szakirodalomban, hogy e nyelv-

² A felső és középső kazimi az alábbiakban tér el az Ob menti nyelvjárásoktól (illetve részben egymástól): (1) a CxLoc tőhöz való kapcsolódásának módja; (2) nazális + szibiláns kapcsolat egyszerűsödése, ha a rákövetkező szó magánhangzó kezdetű; (3) a szibilánsra végződő ige-tövek speciális infinitívusa; (4) *š* és *ś* tövű ige-kb e szibilánsok *t*-vé és *t'*-vé változása \wedge előtt; (5) a személyes névmások *t*-accusatívusa. (Sipos 2012: 188–190).

³ A kazimi változatok sajátosságait a korábbiakban összegeztem (Sipos 2012), rámutatva egyebek között arra, hogy e változatok több tekintetben különböznek egymástól is, illetve hogy amennyiben a torkolati falvak nyelvjárásait kaziminak tartjuk, akkor a tegit is helyesebb ide sorolni, mint a berjzovi és suriskári irány felé átmenetinek tartani. A Kazim folyó felső és középső folyása mentén beszélt változatok a legteljesebb mértékben igazolják azt a dialektológiai megfigyelést, hogy a (viszonylagosan) peremhelyzetben levő, a többi változattal kevesebb kapcsolatot tartó nyelvjárás számos, a centrális helyzetűektől eltérő vonást mutatnak fel – akár innovációk, akár megőrzött régiségek okán.

járásokat összefoglalólag berjozovinak nevezik-e (pl. Honti 1988: 173), vagy kettéosztják berjozovira és suriskárra (Schmidt – Pjatnyikova 2006: 9). Fontos kiemelni azt az egyébként ismert tényt, hogy a különbségek általában kicsinyek, ritkán változtatnak lényegesen az ide tartozó változatok hangzásán, morfológiai arculatán vagy szintaktikai jellemzőin.

Noha a látszat a rengeteg gyűjtőpont és gyűjtési alkalom miatt félrevezető lehet, az osztjakológiai gyűjtések általában nem nyelvjárástani céllal és módszerességgel történtek, sokkal inkább nyelvtörténeti érdeklődésből, valamint folklórral, néprajzzal összefüggésben. A nem változók szisztematikus vizsgálata vezette a gyűjtéseket, ha később az egyes nyelvjárások teljességre törekvő leírásai ellensúlyozzák is valamelyest ezt a hiányt. Nem jellemzőek a nyelvjárási eltérések ábrázolását célzó, ún. display-feldolgozások sem.

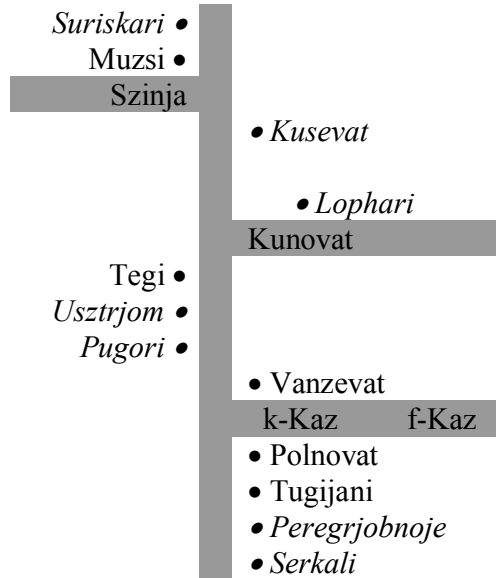
Jelen írásban a nagy változások korát megelőző, és lényegileg azonos elvek szerint leírt, latin betűs átírásban közölt gyűjtések jellemzőit tekintem át a Kazim torkolati nyelvjárásoktól a muzsiig.

A nyelvjárási jellemzők tárgyalása a bekezdés végén felsorolt szövegek alapján történik. A szövegek mennyisége a vanzevati és a kunovati nyelvjárás esetében elmarad a kívánatostól, de mind olyan kötetből származik, amelyet vagy Schmidt Éva (is) szerkesztett, vagy az ő szövegjegyzési és -kiadási elvei szerint jelentettek meg, és minden valószínűség szerint az adatközlők produkciója is a hagyományos nyelvállapotról ad tájékoztatást.⁴ A muzsi esetében nem a szövegekből, hanem sokkal inkább a chrestomathiában szereplő nyelvleírásból lehet kiindulni. A gyűjtés ideje mintegy 40 évvel korábbi a többi szövegénél, mindössze azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy a muzsi adatközlő kora szerint valószínűleg ma is az ideális informánsok közé tartozna.⁵ A suriskári azért maradt ki végül, mert az elérhető szövegek mennyisége minimális volt. Vanzevati: Jevdokija Jegorovna Moldanova (in: Szlepenkova 2003); kunovati: Marija Andrejevna Muratova (in: Schmidt – Pjatnyikova 2006); színjai: Szofia Onyina (in: Onyina 2009); muzsi (in: Rédei Károly 1965).

⁴ „Hasonlóképpen nehéz olyan emberre találni, aki viszonylag tiszta osztjaksággal gondolkodik és fejezi ki magát. Ilyen csak a legidősebbek között akad. Minden új helyen ki szoktam keresni egy olyan mintaszemélyt, akitől igyekszem minél több kötetlen beszélgetést felvenni nem az információtartalom, hanem a tiszta nyelvállapot kedvéért.” (Schmidt 2005a: 93)

⁵ „The grammatical outline – except the formation of nouns and verbs – is based on my own notes made in Leningrad in October 1957. My informant was a nineteen year old college student, Kim Kostin, speaking the Muzhi dialect (Rédei 1965: preface)” – ezek szerint Kim Kosztyin 1938-ban született.

Mivel a korábbiakban tisztázódott a felső- és közép-kazimi változatok viszonya a környező változatokhoz, csak a Kazim-torkolati falvak fognak szerepelni az összegző táblázatokban. Az összehasonlított nyelvváltozatok elhelyezkedését egy vázlatos térkép mutatja be (dőlt betűvel az ezúttal nem tárgyalt gyűjtőpontok jelennek meg):

Az egyes sorokban tárgyalt sajátosságok

A fonémarendszer különbségei

0. a kakuminális *n* és *t* megléte (+/-)⁶

Szilárd⁷ mássalhangzó-kapcsolatok egyszerűsödése

1. a *t* kiesése likvida / tremuláns után

⁶ E hangok fonéma mivoltáról nehéz biztosat mondani. Rédei muzsi leírásában nem szerepelnek, de elfogadja, hogy a színjaiban vannak ilyen hangok (Rédei 1965: 24). Onyina kétségesnek mondja e két hang meglétét, bár jóval későbbi nyelvallapotról van szó. Ruttkay-Miklián Eszter szóbeli közlése szerint egyes, különösen idősebb férfi színjai beszélők produkciója a hangok fonéma mivoltát támasztja alá. Amennyiben vannak ilyen fonémák, a színjainak eggyel több olyan vonásáról tudunk, amely más változatokra nem jellemző.

⁷ A „szilárd” (Rédei 1965: 29 *stable*) mássalhangzó-kapcsolat elnevezés hagyományos az osztjakológiában. Jelentésével ellentétben azonban nem változatlan hangkapcsolatra utal, mindössze arra, hogy ez a CC a szó tövéhez tartozik, szemben az „alkalmi mássalhangzó-kapcsolattal” (*occasional*; Rédei 1965: 31), amely toldalékolás során áll elő.

2. likvida / tremuláns zöngétlenedése a rákövetkező *t* kiesése után, ill. *s* előtt⁸
3. nazális + C egyszerűsödése szótagvégen vagy abszolút szóvégen a nazális kiesésével (+/-)⁹

Alkalmi mássalhangzó-kapcsolatok egyszerűsödése

4. a nazális változása: azonos helyen képzett zárhanggá válik *s* előtt

A fonémák rendszerét nem érintő, inkább fonetikai, illetve megterheltségbeli különbségek

5. az *u ~ ρ* hang előtti *w*- megléte (+/-)
6. az ósosztják **γ* hang folytatója illabiális palatális után (Honti 1999: 74–76): *j / w*
7. a spirantikus *l* megléte
8. *u ~ ρ* megfelelés

Egyéb¹⁰

9. a 'nál /-nél' jelentésű névutó *a*- vagy *i*- tövű
10. a 'től/-től' jelentésű névutó

		Muzsi	Syn	Kun	Tegi	Vanz	Poln	Tug	
0	kakum <i>ŋ t</i> van								nincs
1	<i>t > 0 / likv #</i>	n.a.							nincs
2	likv trem vált <i>s</i> előtt								nincs
3	<i>nt / mp / ŋ</i> denaz								nincs
4	<i>n > t, m > p, ŋ > k / _ s</i>								nincs
5	<i>u</i> - szókezdet								<i>wu- / wρ-</i>
6	<i>j</i>				<i>j / w</i>				<i>w</i>
7	nem spir <i>l</i>								spir <i>λ</i>
8	<i>u</i>								<i>ρ</i>
9	Postp <i>χōsa</i>								<i>χōsí</i>
10	Postp <i>elti</i>				<i>+ / -</i>				<i>ewəλt</i>

1. táblázat: néhány északi hanti faluban beszélt nyelvváltozat sajátosságai

⁸ Ez természetesen nem CC-egyszerűsödés, de az első oszlopban tárgyalt folyamat voltaképpen megteremti a környezetet a másoknak.

⁹ A mínusz jel egyszersmind azt is jelenti, hogy az egyszerűsödés a nem nazális elem törlődése révén áll elő.

¹⁰ Noha a lexikon különbségeit – átláthatatlansága és manipulálhatósága miatt – nem vonom be az eltérések leltárába, két esetben azért teszek kivételt, mert gyakran előforduló névutókról van szó. Nagy súlyuk azonban nem lesz a következtetések levonásakor.

A táblázathoz: 1. sor: a muzsiból erre nincs adat; 3–4. sor: a szövegek, ill. a kötet bevezetőjének tanúsága szerint ezek a jelenségek/változások részben megtalálhatók a kunovati adatözlő szövegeiben; 6. sor: a tegiben a *j* és *w* képviselőt egyaránt előfordul; 10. sor: a tegiben mindkét névutó előfordul, igaz, olyan szövegben, amelyről az adatközlő maga is mondta, hogy északibb vidékről származik.

a) A táblázat tanúsága szerint a színjai nyelvjárás is felmutat három olyan vonást, amely a tőle délre található változatoktól elkülöníti, bár a három közül az elsőt bizonytalannak tekintjük. Olyan sajátság tehát egyelőre nem akadt, amely kizárólag a színjaira lenne jellemző. Ennek egyik oka az, hogy a Szinja mellett élő lakosság kapcsolatai rendszeresek az Ob mentén élő szomszédos hanti nyelvű csoportokkal.¹¹

b) A tegi nyelvjárást az újabban felvett vonások is inkább a torkolati kazimihoz tartozónak mutatják. A színjai-muzsi sajátságok inkább a kunovati változatok környékén kezdődnek, amint Schmidt – Pjatnyikova 2006 bevezetőjéből is kiderül (11). A 6. oszlopban tárgyalt sajátság ellenőrizendő, mert az adatközlő elmondása szerint északról származó énekes mesét mondott, tökéletesen tudatában volt, hogy másik nyelvjárási változatról van szó, olyanmódon, hogy még a szókészleti eltérésekre is felhívta a figyelmet, tehát más jellemzők is keveredhettek (Schmidt – Pjatnyikova 2006: 82).

c) Ami a nyelvjárási folytonosságot illeti, a rendelkezésre álló adatok szerint a sajátságok nem fokozatosan változnak. A változatok áttekintésének izgalmas pontja a Kunovat folyó, ahol nem vegyes, hanem az északias és a délies közötti átmenetet képező jelenségek (vö. Chambers – Trudgill 2005: 110; mixed and fudged lects) tapasztalhatók, például a 3. és a 4. oszlopban ábrázolt vonások esetében. Ezért e cellák árnyékolása is az átmenetiséget mutatja az északias világosabb és a délies sötétebb árnyalatok között.

Összegzés

A fentiekben a Kazim torkolatiaktól a Szinja-torkolat környéki muzsi nyelvjárásig tekintetem át az arra alkalmas források alapján azokat a vonásokat, amelyek az adott szakaszon különböznek. Természetesen minden megállapítás érvényét korlátozza, hogy csekély számú adatközlő produkciója, illetve nem tekintélyes szövegmenntiségek feldolgozásának eredménye.

¹¹ „A színjai hantik gazdálkodását a halászat és a réntartás ciklikussága határozza meg. A lakosság túlnyomó része a jégzajlás után, nyár elején leköltözik az obi halásztelepekre, ahol nyár végéig, ősz elejéig halászik. Ezután visszaköltöznek a Szinja mentén található falvakba, ahol ősszel gyűjtögetéssel, szénakaszálással, vadászattal készülnek a télre.” (Ruttikay-Miklián 2012: 16).

A vizsgált vonások általában nem váltanak ki nagy figyelmet, mert a morfológiát és a szintaxist nem érintik, de a különböző nyelvi vonások eloszlásáról és terjedéséről sokat elárulhatnak, vagyis dialektológiai szempontból van jelentőségük.

Nagy eltérés mutatkozott a Kazim és a Szinja folyó között: míg a Kazim felsőbb szakaszainak alyelvjárásai nagyban különböztek még a torkolatiaktól (és részben egymástól) is, ez a Szinja mentén nem tapasztalható. Magyarázatul földrajzi tényezők (pl. a folyók eltérő hossza) és az adott változatot beszélő emberek életmódja, gazdálkodási szokásai szolgálnak – vagyis az, hogy mennyi lehetőség van rendszeres érintkezésre. A tegi nyelvjárás több nyelvi jellemző áttekintése után sem átmenetinek tűnik a kazimi és a suriskári nyelvjárások között. Sokkal inkább érdemes lenne e tekintetben a Kunovat folyó menti, átmeneti vonásokat felmutató változatokat megvizsgálni – ezek korábban nem voltak ismertek az osztjakológiában.¹² Természetesen ahhoz jóval több település hagyományos nyelvjárását kellene feldolgozni arra alkalmas szövegek vagy nyelvleírások alapján, hogy pontosabb képet kaphassunk, és az átmenetek is adatolhatók legyenek. Szerencsés esetben a táblázat további sorokkal (gyűjtőpontokkal) bővíthet, ami azért fontos, mert nagyobb kontextusba kerülve ártértékelődhetnek a korábbi megállapítások is – erre a tegi a legjobb példa: ha csak a két környező változattal hasonlítjuk össze, egészen más eredményre jutunk.

Amint pedig arra a kunovati példa figyelmeztet: a későbbiekben felbukkanó különféle mintázatokat ábrázolni képes megoldást is meg kell találni.

Irodalom

- Chambers, J. K. – Trudgill, P. 2005: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1988: *Die obugrischen Sprachen – Die ostjakische Sprache*. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 172–196.

¹² „Kunovat folyó, az 1994. évi néprajzi és folklór felmérés pótgyűjtései, különösen a településtörténet, archaikus világnézet témakörben. Nyelvészeti tanulmányként elkészült a kunovati tájszólás eddigi első részletes leírása, s egyetemi oktatását célzó videokurzusának felvétele” (Schmidt 2005b: 99).

- Honti László 1999: Az obi-ugor konzonantizmus története. *Studia Uralo-Altaica, Supplementum* 9. Szeged.
- Onyina, Szofia 2009: Szinjai hanti társalgási szótár. Budapesti Finnugor Füzetek. Budapest.
- Rédei, Károly 1965: Northern Ostyak Chrestomaty. Ural and Altaic Series, Vol. 47. Indiana University, Bloomington. Mouton & Co., The Hague.
- Ruttkay-Miklián Eszter 2012: Testi-lelki rokonság. A szinjai hantik rokonsági csoportjai. MTA BTK Néprajztudományi Intézet – PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan. Budapest – Pécs.
- Schmidt Éva 2005a: Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1995. évi munkájáról. In: Sipos Mária (szerk.), *Jelentések Szibériából*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 81–98.
- Schmidt Éva 2005b: Munkabeszámoló az 1995-ös évről. In: Sipos Mária (szerk.), *Jelentések Szibériából*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 99–102.
- Schmidt, Éva – Pjatnyikova, T. R. 2006: Арӧн моньщӧт. Песни-сказки. Издательство Томского университета, Томск.
- Sipos Mária 2012: A kazimi hanti nyelvjárás változatairól. *Folia Uralica Debreceniensia* 19: 181–192.
- Szlepenkova R. K. 2003: Арӧм-моньщӧм ел ки мӧнл... Если моя песня-сказка дальше пойдёт... Фольклорное творчество Евдокии Егоровны Молдановой из деревни Ванзеват. Ханты-Мансийск. Групп Полиграфист.

*

Northern Khanty: dialect continuum?

In the above paper the author makes a list of characteristics of the northern Khanty dialects situated between Muzhi and the mouth of River Kazym. The overview concentrates on a. the degree of differences of the tributary dialects Kazym and Synja; b. the status of the Tegi dialect; c. the patterns of isoglosses in the dialect groups Kazym and Shurishkary. As far as the survey is concerned, it is intended to serve as a base for future investigations focusing on the present day speech productions, which often show mixed dialect characteristics compared to the traditional descriptions of the northern Khanty dialects.

MÁRIA SIPOS

Tarinassa kiertelee mielenkiintoinen juoni **Katsaus liikeverbien merkitystyypeihin**

Jari SIVONEN

1. Johdanto

Kielen liikeverbit ovat tyypillisesti hyvin polyseemisiä ja osoittavat momentityypisiä prosesseja. Tässä katsauksessa tarkastelen suomen kielen liikeverbejä, joille – kuten tietenkin myös muiden kielten liikeverbeille – on ominaista se, että saman verbin avulla voidaan luontevasti ilmaista konkreettista siirtymistä (1a, 2a ja 3a), muutosta tai jotakin muuta toimintaa kuin liikettä (1b, 2b ja 3b) ja vieläpä jonkin olion äärihahmon muotoa tai sijaintia (1c, 2c ja 3c).¹

- (1a) *Liisa menee saunaan.*
- (1b) *Maito menee tänään vanhaksi.*
- (1c) *Minne tämä tie menee?*
- (2a) *Susi kiertelee pihapiirissä.*
- (2b) *Soini on kierrellyt aihetta vetoamalla vakaumuksensa yksityisyyteen.*
- (2c) *Kivikkoinen polku kiertelee metsikössä kohti heinäisen aukion laitaa.*
- (3a) *Muuttoauto kaartaa pihaan klo 11.*
- (3b) *Tällöin heille tuotiin lappu, jossa käskettiin kaartaa aameneen.*
- (3c) *Polku kaartaa pian tallipihaan.*

Tässä katsauksessa tarkastelen niitä merkitystyypejä, eräänlaisia ”liikkeen päälajeja”, joita liikeverbien avulla ilmaistaan. Näkökulmani on kognitiivisen semantiikan tapa ryhmitellä liikeverbejä, ja tarkasteluni pohjautuu etupäässä aikaisempaan monografiaan (Sivonen 2005). Käsittelyni lähtökohdiana ovat esimerkin (4) kaltaiset lauseet, jotka eivät tunnu luontevasti sopivan mihinkään kognitiivisessa verbikuvauksessa tavallisesti esitettyyn luok-

¹ Esimerkit ovat poimintoja internetistä ja edustavat siten autenttista kielenkäyttöä joskin hyvin monenlaisia rekistereitä.

kaan: ne kyllä kuvaavat jonkin olion muotoa tavanomaisen subjektiiviseksi tai fiktiiviseksi kutsutun liikkeen tapaan (1c, 2c ja 3c), mutta poikkeavat näistä siinä, että kuvattava olio ei sijaitse aistein suoraan havaittavassa reaali-todellisuudessa vaan jossakin abstraktisessa tai kuvitteellisessa maailmassa. Esimerkissä (4) kaunokirjallisen teoksen kerronnan rakennetta kuvataan liikettä epäsuoraa reittiä pitkin ilmaisevien *kierrellä* ja *kaartaa* -verbien avulla ja näin teoksen tapahtumien kulusta luodaan tietynlainen, monipolvinen ja rönsyilevä käsitys (vrt. esim. *Kirjassa on kummallinen kalakulttia käsittelevä juoni*).

(4) *Kirjan juoni kiertelee ja kaartaa kummallisen kalakultin ympärillä.*

Luonnostelen tässä katsauksessa liikeverbien semanttista ryhmittelyä, tietynlaista nelikenttää, jossa liikeverbien käyttö jakautuu kahtia konkreettis- ja abstraktismerkityksisiin, ja nämä kaksi ryhmää jakautuvat vielä kahtia dynaamisiin toiminnan kuvauksiin ja staattisiin sijainnin ilmauksiin. Tällaisen ryhmittelyn etuna on se, että liikeverbien erilaiset käytöt sijoittuvat aiempaa luokittelua kitkattomammin omiin lokeroihinsa. Aloitan käsittelyni kuitenkin tarkastelemalla ensin kognitiivisessa semantiikassa liikeverbeistä useimmiten käytettyä semanttista kolmijakoa objektiiviseen (1a, 2a ja 3a), abstraktiseen (1b, 2b ja 3b) ja subjektiiviseen (1c, 2c ja 3c) liikkeeseen.²

2. Kognitiivinen liikeverbiluokitus: objektiivinen, abstraktinen ja subjektiivinen liike

Liikeverbin prototyypin hahmona voi pitää prosessia, jossa muuttuja siirtyy suhteessa kiintopisteeseen. Tällaisessa lauseessa kuvataan siis jonkin olion konkreettista paikanmuutosliikettä kolmiulotteisessa todellisuudessa (1a, 2a ja 3a). Kognitiivisessa semantiikassa tällaista liikettä kutsutaan objektiiviseksi, ja siinä verbin osoittaman predikaation (merkitysrakenteen) kehys sijoittuu liikeverbin perusalueelle spatiaaliseen tilaan. Kognitiivisen näkemys mukaan merkitykset kuvataan siis suhteessa kehyksiin, jotka koostuvat monenlaisesta kulttuurillisesta ja ensyklopedisestä tiedosta (Leino 1993: 78). Silloin kun liikeverbin kehyksenä on spatiaalinen tila, kehys tuo ilmauksen merkitykseen mukaan erilaista maailmantietoa, joka koskee liikkumista kielenulkoisessa todellisuudessa: tietoa painovoimasta, liikettä vastustavasta kitkasta, liikkumiseen tarvittavasta energiasta, liikkumisen kontrolloinnista, liikkeen jakautumisesta inherentisti liikeradan eri osiin (lähtökohta, välivaihe

² Siinä missä Langacker (esim. 1987) puhuu *objektiivisestä* ja *subjektiivisestä* liikkeestä, käyttää Talmy (esim. 2000) termejä *faktiivinen* ja *fiktiivinen liike*. Tässä katsauksessa sovellan rinnatusten kumpaakin terminologiaa.

ja päätepiste) jne. Nämä tekijät ovat implisiittisesti mukana myös esimerkkien (1a, 2a ja 3a) tulkinnassa.

Abstraktisessa liikkeessä liikeverbin avulla ilmaistaan tyypillisesti subjektin tarkoitteen olotilan muutosta tai jotakin muuta toimintaa kuin liikettä. Vaikka lauseessa siis esiintyy perusmerkitykseltään liikettä ilmaiseva verbi ja tämän perusteella lauseen kirjaimellinen tulkinta esittäisi subjektin tarkoitteen liikkuvana, yleistiedon perusteella tiedetään, että lause ei kuvaa todellista liikettä. Yksi ero objektiivisen ja abstraktisen (myös subjektiivisen) liikkeen välillä on se, että siinä missä puhuja voi aistein nähdä kielenulkoisessa todellisuudessa objektiivisen liikkeen tarkoitetilanteen ja siis itse liikkuvan olion, abstraktinen ja etenkin subjektiivinen liike voidaan vain järkeillä. (Talmy 2000: 101–102.) Niinpä esimerkissä (1b) maidon muuttuessa juomakelvottomaksi mikään ei vaihda sijaintiaan, esimerkissä (2b) poliitikko ei liiku paikaltaan vaikka kierteleekin ja esimerkissä (3b) saarnaajan puheen toivotaan loppuvan, vaikka itse puhuja pysyy paikallaan.

Samalla tavoin tiedämme maailmantiedon perusteella, että esimerkkien (1c), (2c) ja (3c) kuvaamissa asiointiloissa mainitut väylät eivät tietenkään liiku mihinkään vaikka näissä virkkeissä niiden sanotaan liikkuvan. Kognitiivisessa kieliopissa tämäntyyppistä liikeverbien käyttöä kutsutaan subjektiiviseksi (virtuaaliseksi, fiktiiviseksi) liikkeeksi, koska varsinaista liikkujaa ei tilanteessa ole. Mikä sitten selittää sen, että näinkin staattiseen asiointilaan (esim. lauseessa *Tie menee Turkuun*) viitataan dynaamisella liikeverbillä? Kognitiivisen näkemyksen mukaan subjektiivisessa liikkeessä käsitteistäjä (puhuja) Leinon (1993: 145) sanoin ”seuraa pitkänomaisen muuttujan hahmoa sen toisesta päästä toiseen ja konstruoi esittämänsä asiointilan tällä tavoin liikeprosessiksi” (ks. myös Langacker 1987: 170–173, yksityiskohtainen analyysi on 1990: 157–160.). Kyse on siten mentaalien tarkastelupisteiden peräkkäisestä läpikäymisestä ja näiden keskinäisestä suhteesta rakentuvan kuvitteellisen reitin muodosta. Esimerkiksi lauseessa 3c (*Polku kaartaa pian tallipihaan*) puhuja tarkastelee mielessään vaiheittain polkua ja ottaa aluksi sen päästä yhden mentaalien tarkastelupisteen. Käsitteistyksen aikana mentaalit tarkastelupisteet seuraavat toinen toisiaan polun toiseen päähän asti.³ Koska tällaisessa prosessissa eri tarkastelupisteiden muodostama men-

³ Subjektiivisen liikkeen konseptuaalista perustaa on selitetty muun muassa ”ajatellun ajan” ja ”prosessointiajan” käsitteiden avulla (esim. Langacker 1990: 157–163, Leino 1993: 187–192). Tässä yhteydessä en puutu eri liiketyypin ilmausten mentaaliin prosessointitapaan lähemmin. Psykolingvististä evidenssiä fiktiivisen liikkeen prosessointitavalle on esittänyt mm. Matlock 2004.

taali ”reitti” on epäsuora fyysisen polun muodon mukaisesti, puhuja voi käyttää polun äärihahmon kuvaamiseen *kaartaa*-verbiä, joka objektiivisessa liikkeessä spesifioi muuttujan faktiivisesti kulkeman reitin juuri samanmuotoiseksi, samalla lailla epäsuoraksi. Mentaaleista tarkastelupisteistä muodostuvan reitin muoto vastaa siis esimerkiksi konkreettisesti pihaan *kaartaen* siirtävän muuttoauton (3a) reittiä, ja tämä motivoi liikeverbin käytön myös esimerkin 3c kaltaisissa tapauksissa. Jos siis lauseen (3a) kuvaama muuttoauton reitti piirrettäisiin paperille, näyttäisi se samanmuotoiselta kuin esimerkissä (3c) kuvatun polun muoto, kun molempia tarkasteltaisiin lintuperspektiivistä kaksikulotteisessa tilassa.

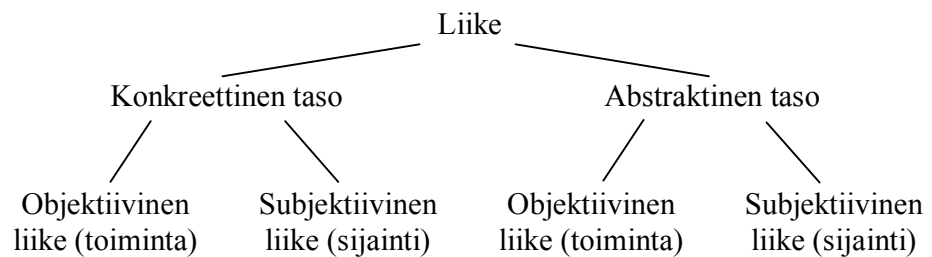
Tiivistäen voi sanoa, että predikaation kehysten vaihtuessa myös verbin ilmaiseman prosessin laatu vaihtuu olennaisesti, esimerkiksi konkreettisen liikkeen ilmaisemisesta toiminnan tai sijaitsemisen ilmaisemiseen. Kuten katsokseni alussa esittämistäni lauseista 1–3 voi huomata, kaikissa tällaisissa esimerkeissä asiointilassa kuvatun subjektitarkoitteen voi aistein havaita riippumatta siitä, millaisesta liikkeestä on kyse. Sen sijaan esimerkissä 4 (*Kirjan juoni kiertelee ja kaartaa kummallisen kalakultin ympärillä*) subjektin tarkoite, juoni, sijaitsee ainoastaan fiktiivisessä todellisuudessa. Kognitiivisessa semantiikassa usein sovellettu liikkeen ilmausten jako kolmeen päätyyppiin (objektiiviseen, abstraktiseen ja subjektiiviseen) näyttäytyykin riittämättömänä, kun sitä tarkastelee siltä kannalta, voiko ilmauksessa mainitun subjektin tarkoitteen suoraan havaita reaalityodellisuudessa. Objektiivisen (esim. *Muuttoauto kaartaa pihaan*), abstraktisen (*Pappi kaartaa aameneen*) ja subjektiivisen (*Polku kaartaa pihaan*) liikkeen tapauksissa näin on, mutta lauseen *Tarinassa kiertelee mielenkiintoinen juoni* kaltaisissa tapauksissa ei. Abstraktiselle alueelle sijoittuvassa subjektiivisessä liikkeessä muuttujan (*juoni*) tarkoite itsessään ei ole aistein havaittava olio, vaan sen voidaan ainoastaan kuvitella sijaitsevan kiintopisteessä. Lisäksi muuttujan kuvitteellisella tarkoitteella on liikeverbistä aiheutuva erityinen muoto. Toisin sanoen muuttujan tarkoitteen äärihahmon muoto kuvataan dynaamisen liikkeen ilmauksen avulla, mutta koko viitattu asiointi sijaitsee abstraktisella alueella. Seuraavassa hahmottelen liikeverbien luokitusta sen pohjalta, millaisesta liikkeestä on kyse, mutta myös siitä näkökulmasta, sijaitseeko liikeverbin avulla kuvatun asiointi konkreettisesti todellisuudessa vai ei.

3. Kohti kaksitasoista liikeverbiluokitusta?

Talmy (2000: 101–102) jakaa liikeverbien käytön kahteen pääryhmään, faktiivisen ja fiktiivisen liikkeen ilmauksiin. Näistä edellinen tyyppi viittaa

olion konkreettiseen liikkumiseen kolmiulotteisessa todellisuudessa, ja jälkimmäisessä liikkeen ilmauksen avulla ei viitata todelliseen liikkumiseen vaan kuvataan esimerkiksi jonkin olion ulkomuotoa tai sijaintia. Tämäkään jako ei kuitenkaan erottele lauseiden *Polku kaartaa pihaan* ja *Tarinassa kiertele mielenkiintoinen juoni* kaltaista käyttöä toisistaan. Koska kummassakaan ei kuvata todellista siirtymistä, tapaukset kuuluisivat fiktiivisen liikkeen pääluokkaan huolimatta siitä, että edellisen kuvaama asiointila on nähtävissä kielenulkoisessa todellisuudessa mutta jälkimmäisessä tapauksessa muuttujan ”tarkoite” voidaan ainoastaan kuvitella.

Niinpä voisikin ajatella, että myös toisenlainen lähestymistapa ja luokittelumalli ovat mahdollisia. Talmyn esittämän faktiivinen–fiktiivinen liike -dikotomian ajattelua lainaten liikeverbin osoittamat prosessit voi jakaa kahteen pääryhmään, konkreettisen ja abstraktisen tason liikkeen ilmauksiin. Molemmat pääryhmät taas jakaantuvat vielä objektiivisen liikkeen ”toimintaa” ja subjektiivisen liikkeen ”sijaintia” kuvaaviin ilmauksiin kuvion 1 osoittamalla tavalla.

Kuvio 1. Liikeverbien kuvaamien prosessien jako neljään päätyyppiin.

Näin saatavan nelikentän konkreettisessa tasossa liikkeen ilmauksen tarkoite, siis esimerkiksi konkreettisesti liikkuva olio (5a) tai liikkuvaksi käsitteistettävä olio (5b) voidaan nähdä suoraan kielenulkoisessa todellisuudessa. Esimerkissä (5a) urheilijoiden liike on siis silmin nähtävissä, mutta myös esimerkissä (5b) luontopolku on nähtävissä, vaikkakin sen liikkuminen on fiktiivistä. Sen sijaan abstraktisessa tasossa liike tulee päätellä. Vaikka esimerkiksi (5c) kuvaamassa tilanteessa lauseen subjektin (*George W. Bush*) tarkoite luonnollisesti on silmin nähtävissä, ilmeistä on, ettei tämän *kiertely* näy vastaavalla tavalla kuin esimerkeissä (5a) tai (5b). Toisin sanoen presidenttiehdokkaan kiertely eli se, että tämä ei vastaa hänelle esitettyihin kysymyksiin tai on muutoin vältellyt puhumasta kyseisestä aiheesta, ei ole millään lailla suoraan havaittavissa tilanteessa, vaan sen voi päätellä esimerkiksi ehdok-

kaan puheenvuorojen sisällön perusteella. Esimerkissä (5d) puolestaan jo muuttujan (*kerronta*) tarkoite on abstraktinen ja sijaitsee välittömän havainnoinnin ulottumattomissa.

- (5a) *Se on aika karseaa katsottavaa kun pakit kiertelee maalin takana hyökkääjien perässä ja maalin edessä ei ketään...*
- (5b) *Luontopolun reitti kiertelee vaihtelevassa maastossa, missä karut kallioalueet ja rehevät rinnealueet vuorottelevat.*
- (5c) *Ehdokkaana oleva George W. Bush on kierrellyt kysymystä jo pidemmän aikaa, mutta Schwarzenegger vastaa haastattelussa huumeekysymykseen avoimesti.*
- (5d) *Kerronta kiertelee taistelussa, kotirintamalla valokuvan ympärille järjestetyssä varainkeruukiertueessa ja nykyajassa veteraanien traumaattisessa arjessa.*

On mielenkiintoista, että abstraktisen tason subjektiiviseen liikkeeseen tuntuu yhdistyvän mielikuva muuttujan tarkoitteen pitkänomaisesta muodosta, vaikka tämä ei olekaan konkreettisesti silmin havaittavissa. Tyypillistä on, että ilmaustyyppillä viitataan jonkin kaunokirjallisen teoksen juoneen, kerrontaan tai vastaavaan olioon, joka voidaan hahmottaa enemmän tai vähemmän pitkänomaiseksi. Tulkinta narratiivisten tekstien sisällön hahmottumisesta toisiaan ajassa seuraavien jaksojen ”jonona” näkyy esimerkiksi siinä, että niissä kuvattua johtavaa ajatusta tai läpikäyvää piirrettä kuvataan tyyppillisesti *punainen lanka* -metaforalla (KS s.v. *punainen, lanka, juoni*), jonka kirjaimellinen merkitys viittaa kielenulkoisessa todellisuudessa pitkänomaiseen olioon. Niinpä esimerkki (6a) on luonteva, esimerkki (6b) saattaa tuntua oudolta ja esimerkki (6c) *ydin*-subjekteineen lienee jo kielenvastainen.

- (6a) *Tämän kirjan juoni kiertelee kotimaan ja rakkauden välillä.*
- (6b) *?Tämän kirjan tarina kiertelee kotimaan ja rakkauden välillä.*
- (6c) **Tämän kirjan ydin kiertelee kotimaan ja rakkauden välillä.*

Yksi ja sama polyseeminen liikeverbi voi ilmaista kaikkiin neljään tyyppiin sijoittuvaa liikettä. Niinpä nelikenttää hyödyntäen esimerkiksi *kierrellä, pujotella* ja *risteillä* -verbien erilaista liikettä ilmaisevia esimerkkejä voi ryhmitellä taulukon 1 tapaan.

Liikkeen taso	Konkreettinen taso		Abstraktinen taso	
	Objektiivinen liike ”toiminta”	Subjektiiivinen liike ”sijainti”	Objektiivinen liike ”toiminta”	Subjektiiivinen liike ”sijainti”
<i>Kierrellä</i>	<i>Hyökkääjä kiertelee maalin edessä.</i>	<i>Hiihtoreitti kiertelee metsässä.</i>	<i>Syytetty on kierrellyt aiheita.</i>	<i>Kerronta kiertelee tiedetekstin ja pakinan välimaastossa.</i>
<i>Pujotella</i>	<i>Palander pujottelee radalla.</i>	<i>Tie pujottelee kuusten lomassa.</i>	<i>Pekka pujottelee TV-kanavilla.</i>	<i>Kirjan juoni pujottelee nuoruuden läpi.</i>
<i>Risteillä</i>	<i>Laiva risteilee Saimaalla.</i>	<i>Metsässä risteilee pieniä polkuja.</i>	<i>Eduskunnassa risteilee selviytysvaatimuksia.</i>	<i>Eläinten ja puiden välillä risteilee monimutkainen vuorovaikutusverkosto.</i>

Taulukko 1.

Liikeverbien luokittelu konkreettisen ja abstraktisen tason objektiiviseen ja subjektiiiviseen liikkeeseen.

Kognitiivisen kieliopin tavanomaiseen ryhmittelymalliin verrattuna uutta on oma abstraktisen tason subjektiiivisen liikkeen kategoria. Tämänäyttöinen luokittelu erottaa toisistaan liikeverbien abstraktisella tasolla ilmenevät, muu-
tosta tai muuta toimintaa kuin liikettä ilmaisevat lauseet ja abstraktista sijaintia ilmaisevat lauseet. Abstraktisen tason lauseiden ryhmittely vastaa siten paremmin konkreettisen tason objektiivisen ja subjektiiivisen liikkeen pääjako-
koa. Kuitenkin myös tässä luokitusmallissa on ongelmallisia rajatapauksia siinä missä perinteisemmässäkin tavassa. Tällaisia ovat esimerkit (7a) ja (7b).

- (7a) *Eikä yleensääkään kerrottu tästä sosiaalisesta verkosta, missä opettaja joutuu koko ajan puikkelehtimaan.*
- (7b) *Heikin poistumisen jälkeen olemme eläneet surullisissa tunnelmissa. Olemme menettäneet poikamme täysin odottamattomalla tavalla. Mieleemme on vallannut syvä murhe. Monet kysymykset ovat risteilleet ajatuksissamme. Miksi ihmisen elämän pitää päättyä näin traagisella tavalla? Katkeruuskin on tahtonut hiipiä mieliimme.*

Esimerkiksi lauseen (7a) voi ensinnäkin tulkita abstraktisen tason subjektiivisen liikkeen tapaukseksi, jolloin se viittaa muuttujan virtuaaliseen sijaitsemiseen kiintopistettä edustavassa abstraktisessa, sosiaalista suhteista muodostuvassa lokaatioissa. Esimerkki voidaan kuitenkin nähdä myös abstraktisen tason objektiiviseksi liikkeeksi, jolloin se viittaisi opettajan toimimiseen sosiaalisessa verkostossa. Vastaavanlainen rajatapaus on esimerkki (7b), jonka voi katsoa edustavan abstraktisen tason subjektiivista liikettä, jos sen tulkitsee siten, että kyse on kysymysten virtuaalisesta, staattisesta sijainnista ajatuksissa. Nähdäkseni tämänkin esimerkin voi kuitenkin luontevammin tulkita abstraktisen tason objektiiviseksi liikkeeksi, aktiiviseksi toiminnaksi: esimerkin poikkeuksellinen asiointi ja laajempi konteksti ohjaavat hahmottamaan verbin merkitykseksi erilaisten kysymysten aktiivisen pohtimisen. Esimerkin (7b) luokittelamisen problematiikka ei siis liity niinkään itse liikeverbien semanttiseen luokittelutapaan, vaan pikemminkin sen ratkaisemiseen, millaisena asiointilana ajattelu ymmärretään. Ajatteluun voidaan viitata lukuisilla verbeillä ja konstruktiolla, jotka muodostavat semanttisen jatkumon aina intensiivisestä ponnistelusta (esim. *Pekka pohti kysymystä*) jonkin seikan lähes staattiseen mielessä sijaitsemiseen asti (esim. *Kysymys oli Pekan mielessä*). Luokiteltaessa epäsuoran reitin verbin tyyppiä silloin, kun verbillä viitataan ajattelun asiointilaan, joudutaan siten ottamaan kantaa siihen, mihin kohtaan ajattelun kielentämisen jatkumoa ilmaus sijoittuu. Tämä näkyy valintana abstraktisen tason objektiivisen ja subjektiivisen liikkeen välillä. Yhtä kaikki, liikeverbin käyttö kielenulkoisen todellisuuden staattisten asiointilojen kielentämiseen ilmentää ihmisen luontaista taipumusta dynaamiseen käsitteistämiseen (Talmy 2000: 101).

4. Päätäntö

Tässä katsauksessa olen tarkastellut liikeverbien kuvaamien asiointilojen luokittelua kognitiivisen semantiikan näkökulmasta. Tavoitteenani on ollut osoittaa, että taajaan käytetty tapa jakaa liikkeen ilmaukset kolmeen päätyyppiin – objektiiviseen, abstraktiseen ja subjektiiviseen liikkeeseen – ei luontevasti luokittelu sellaisia fiktiivisen liikkeen ilmauksia, jotka kuvaavat jossakin abstraktisessa domaanissa ”sijaitsevia” olioita, kuten esimerkiksi lauseessa *Kuunnelman juoni mutkittelee läpi sota-ajan*. Hahmottelemassani luokitusmallissa yksi ja sama liikeverbi voi ilmaista neljään eri päätyyppiin sijoitettavaa liikettä: 1) konkreettisen tason objektiivista liikettä, 2) konkreettisen tason subjektiivista liikettä, 3) abstraktisen tason objektiivista liikettä ja vielä 4) abstraktisen tason subjektiivista liikettä. Abstraktisen tason subjektiivisen

liikkeen erottamisella on myös laajempaa merkitystä verbisemantiikalle, sillä se rikastuttaa liikkeen ilmausten kategorisointia ja siten tarjoaa välineitä systemaattisempaan analyysiin.

Kirjallisuus

- KS = Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 132. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy. 2004.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 1990: *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. Cognitive Linguistics Research 1*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Leino, Pentti 1993: Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. *Kieli 7*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Matlock, Teenie 2004: Fictive motion as cognitive simulation. *Memory & Cognition* 32: 1389–1400.
- Sivonen, Jari 2005: Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa. SKST 1017. SKS, Helsinki.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics. Volume I. Concept Structuring Systems*. MIT Press, Cambridge, MA.

*

There is an interesting plot meandering in the story A review of semantic types of motion verbs

This paper addresses the semantic classification of verbs of motion within a cognitive semantic framework. In cognitive semantics, verbal motion expressions are often divided into three elementary groups, namely objective (e.g. *A boy is running in the yard*), abstract (e.g. *The milk is about to go sour*) and subjective motion (e.g. *A fence runs from plateau to valley*). The first type refers to what is normally understood as motion, a concrete movement of some entity through 3-dimensional space, whereas the others refer to situations where nothing actually moves regardless of the verb of motion. In this paper, it is suggested that earlier classifications may have overlooked

one productive type of subjective motion. In examples of this sort, a static but non-concrete appearance of an entity is conceived as subjective motion. Example (1) illustrates this kind of usage.

- (1) *Tarina-ssa kiertele-e mielenkiintoinen juoni.*
story-INE circle-3SG interesting[NOM] plot[NOM]
'There is an interesting plot meandering in the story.'

Example (1) differs from the commonly analyzed instances of subjective motion (*The road goes from San Diego to Mexico*) because the Trajector's (*plot*) referent is not a visible entity as such (compared with, for example, a road). Thus, it can only be imagined as existing in an abstract Landmark (the story) and, in addition, having a "shape" characterized by the verb of motion. Thereby the example represents an abstract kind subjective motion, where the shape of an entity is seen through motion, but moreover, the whole domain of the referred state of affairs is non-concrete. The postulate of abstract type of subjective motion contributes to the classification of motion expressions in general. This paper demonstrates that the traditional dichotomy of motion verbs can be further elaborated if we acknowledge that both domains (concrete and abstract) include objective (dynamic) and subjective (static) motion expressions. Consequently, a verb of motion can be used to express four basic meaning types: i) objective motion in concrete domain; ii) subjective motion in concrete domain; iii) objective motion in abstract domain; and iv) subjective motion in abstract domain.

JARI SIVONEN

Az uráli *-n genitívusz, a névutós szerkezet, a Cx-Px relatív sorrendje és a jelzős szerkezet egyeztetése közötti összefüggésekről

SZEVERÉNYI Sándor

1. Bevezetés

A dolgozat célja alapnyelvi szerkezetek, rekonstruktumok felülvizsgálata egy eddig korábban nem vizsgált összefüggésben. Ennek eszköze az összehasonlító uráli történeti nyelvészet bizonyos eredményeinek szinkron szempontú összevetése. Ezek az eredmények a következő jelenségekre terjednek ki:

- (a) a protouráli *-n genitívuszrag megléte;
- (b) az esetrag és a birtokos személyrag rekonstruált relatív sorrendje, különös tekintettel a grammatikai esetekre, ezen belül az *-n genitívuszragra;
- (c) az alapnyelvi névutós szerkezet fejének morfológiai jelöltsége;
- (d) az alapnyelvi melléknévi jelzős szerkezet kongruenciája, különös tekintettel a számban és esetben történő egyeztetésre.

Az alkalmazott módszer egyszerű: morfológiai jelöltségi összefüggést keresek a fentebb említett jelenségek között, szinkron megközelítésben, azaz:

- (1) az adott nyelvben morfológiailag jelölt-e a genitívusz eset [+/-Gen];
- (2) az adott nyelvben mi az esetragok és birtokos személyragok relatív sorrendje (és elkülönül-e alaktani szempontból a GenPx – és az AkkPx – a NomPx-től);
- (3) az adott nyelvben a névutós szerkezet feje milyen esetvégződéssel jelölt ([+/-Gen] vagy más esetraggal);
- (4) az adott nyelvben az attributív melléknév milyen inflexiós kategóriákban egyeztethető a főnévi fejjel.

Ha e négy jelenség között összefüggést tudunk kimutatni, akkor a következő kérdés az lesz, hogy ezeket az összefüggéseket az alapnyelvi rekonstrukció során milyen mértékben tudjuk felhasználni, s befolyásolja-e ez a korábbi elméleteket, eredményeket.

Természetesen egy ilyen típusú vizsgálat – mivel megfelelő tipológiai szempontú összevetés tudomásom szerint e tárgyban nem született – a teljességre való törekvést kívánja meg. Ennek úgy próbáltam meg megfelelni, hogy az uráli nyelvcsalád mindegyik ága reprezentálva legyen:¹ a finn (Hakulinen – Leino 1983), észti (Erelt 2007), vepsze (Zajceva 1981), északi számi (Sammallahti 1998, Hajdú 2001, Korhonen 1981, Korhonen 1988), komi és udmurt (Bartens 2000, Csúcs 2005), mari (Bereczki 2002), erza (Bartens 1999, Keresztes 2011), obi-ugor (Honti 1998, Kálmán 1988), hanti (Abondolo 1998), manysi (Keresztes 1998), magyar (Kiss – Pusztai 2003), szamojéd (Mikola 2004, Hajdú 1988, Janhunen 1998, Terescsenko 1973), tundrai nyenyec (Barmics 1999, Hajdú 1989, Salminen 1998, Terescsenko 1969), nganaszan (Helimski 1998a, Wagner-Nagy 2002), enyec (Siegl 2011, Labanauskas 2002, Terescsenko 1968), (tazi) szölkup (Alitkina 1983, Helimski 1998b, Kuznyecova et al. 1980) nyelvek adatait vizsgálom, elsősorban a zárójelben megadott források alapján.

2. Az egyes jelenségek bemutatása az uráli rekonstrukció szempontjából

Az egyes jelenségek bemutatásánál csak a legelfogadottabb (és jól ismert) nézetek ismertetésére törekszem, az egyes jelenségekhez kapcsolódó elméletek és magyarázatok részletes bemutatása nem része a dolgozatnak, többszörösére növelné a terjedelmet és a lényegi mondanivaló sikkadna el. Bemutatom, hogy az uráli/finnugor alapnyelvre milyen szerkezetek rekonstruálhatók, s hogy az adott szerkezetek miként valósulnak meg.

2.1. Genitívusz

Az uráli alapnyelvre egyfelől feltételeznek jelöletlen genitívuszt, de elég nagy az egyetértés abban (vö. pl. Raun 1988: 558–559, Havas 2007: 80–81), hogy **-n* toldaléknak már az uráli korban genitívuszi funkciója is lehetett, amely egy eredetileg latívuszi funkcióból alakult ki. Az **-n* genitívuszrag a permi és az ugor nyelveket leszámítva az összes uráli nyelvben a birtokosi funkcióval kimutatható. Ezen kívül jelölt genitívuszt találunk a permi nyelvekben is, ám ez egy ősermi **-len* adesszívusz (udm. *-len*, komi *-len*), azaz később kialakult genitívuszi funkciójú végződés. Az ugor nyelvekben nincsen morfológiailag jelölt genitívusz – bár a magyar *-nak/-nek* toldaléknak az

¹ A nyelvek után megadom elsődleges szakirodalmi forrásaimat. A továbbiakban csak akkor hivatkozok, amikor példát vagy nem általánosan ismert vagy elfogadott magyarázatot említek.

ómagyar korban kialakult birtokosi funkciója (datívusz possesszívusz, Kiss – Pusztay 2003: 369, 447).

Az *-n genitívusz kérdését legutóbb Havas Ferenc foglalta össze, kiegészítve néhány érdekes megjegyzéssel: „...ha a protouráliban létezett *-n genitívusz, akkor az nagy valószínűséggel már benne is az egyébként eredeti funkciójában is továbbélő *-n latívusz örököse volt, és jóval azután kellett keletkeznie, hogy a Px-ek agglutinálódtak (klitizálódtak, vagy legalábbis a személyes névmások adpozicionális értelmezői használata létrehozta a [proto]-birtokos szintagmát), különben a Px-ek elő sem álltak volna. Az uráli alapnyelvnek tehát feltétlenül volt olyan történeti stádiuma, amely nem ismerte a genitívuszt. Az a kérdés, hogy ez a stádium lehetett-e a felbomlást közvetlenül megelőző, vagy addigra már létezett a genitívusz, továbbra is nyitott” (Havas 2007: 81).

Szinkron szempontú összevetésünk szempontjából most csak azt fontos megvizsgálni, hogy az *-n genitívusz jellemzően milyen környezetben jelenhet, jelenik meg (egy-egy finn – ahol a genitívusz jelölt, és magyar – ahol jelöletlen, példával illusztrálva):

- (a) birtokos szerkezet:² fi. *talo-n ikkuna* 'a ház(nak az) ablaka'
fi. *talo-ni* 'a házamnak a ...'
(b) névutós szerkezet: fi. *ikkuna-n takana* 'az ablak mögött'

A genitívusz megjelenik, de nem genitívuszi funkcióban:

- (c) melléknév és főnév egyeztetése során:
fi. *iso-n talo-n ikkuna* 'a nagy ház ablaka'
(d) jelzős szerkezetekben: fi. *suome-n kieli* 'finn nyelv'

Természetesen ezek nem mind valódi birtokos viszonyt fejeznek ki, így például az egyeztetés során a jelző genitívusza az egyeztetés miatt jelenik meg. Jelen vizsgálat szempontjából lényegtelen, hogy a genitívusz ezekben a szerkezetekben milyen funkciót valósít meg. Mégpedig azért nem fontos, mert pontos funkciók megállapítása az uráli alapnyelvre vonatkozóan többnyire amúgy is bizonytalanabbak, és itt most csupán a felszíni morfológiai megvalósulásokra koncentrálunk.

2.2. Esetrag és birtokos személyrag relatív sorrendje

Az alapnyelvi rekonstrukció jellemzően a birtokos személyragok és az esetragok történetének relatív kronológiáján alapul. Ezek alapján leginkább

² Csak történetileg kimutatható Gen-Px.

protouráli Cx-Px sorrend valószínűsíthető, ha egyáltalán feltételezhetünk határozott, kialakult sorrendet, ugyanis az uráli nyelvek nagy változatosságot mutatnak ebben a vonatkozásban, s az is előfordul, hogy egy adott nyelven belül is megtaláljuk mindkét sorrendet:

Cx-Px	balti-finn nyelvek, szamojéd nyelvek;
Px-Cx	ugor nyelvek;
Cx-Px ~ Px-Cx	permi nyelvek, mari, mordvin.

A rekonstrukció szempontjából a következő lehetőségek merültek fel (a kérdés rövid, de alapos összefoglalását további szakirodalmi utalásokkal l. Honti 2004):

1. Cx-Px ~ Px-Cx (pl. Hajdú 1966: 70–71.)
2. Cx-Px (pl. Janhunen 1982, Salminen 1996)
3. Px-Cx – grammatikai esetek, Cx-Px – határozói esetek (pl. Honti 2004, Bartens 1993).

2.3. Névutós szerkezet

A névutós szerkezet jelöltségének kérdése először is azt a kérdést veti fel, hogy a névutó kategóriájának megléte feltételezhető-e az uráli vagy a finn-ugor alapnyelvben. Már ez utóbbi kérdésre sem egyszerű megadni a választ. Ennek az az oka, hogy a névutó kategóriája általános az uráli nyelvekben, gyakorlatilag nincs olyan uráli nyelv, amelyben ne lennének névutók, ugyanakkor nem tudunk névutókat rekonstruálni (Sipőcz 2008: 20). Erre is adható magyarázat: a névutók aktív résztvevői grammatikalizációs folyamatoknak, úgy mint ragos névszó > névutó > rag.

Az egyik felfogás szerint a névutók osztálya viszonylag késői kategória, szélesebb körben elterjedt vélemények szerint ez a típus azonban már a legkorábbi rekonstruálható alapnyelvben létezett (pl. Korhonen 1991: 176, Grünthal 2003: 66). Az bizonyos, hogy a névutók az uráli nyelvekben általánosan előfordulnak, ám finnugor vagy uráli alapnyelvre visszavezethető névutókat nem találunk.

Témánk szempontjából az a kérdés, hogy a névutós szerkezet alaptagja milyen esetrágot kap. Az uráli nyelvek ebben a tekintetben sem egységesek. A két leggyakoribb séma a következő:

[N + Nom] + névutó (pl. ugor nyelvek):
m. ház mellett

[N + Gen] + névutó (jellemzően finn-permi ág, szamojéd nyelvek):
fi. talo-*n* vieressä

Természetesen csak azokban a nyelvekben találunk genitívuszraggal álló névutót, ahol van genitívuszrag. Továbbá arról sem szabad megfeledkez-nünk, hogy egy nyelvben belül több séma is előfordulhat, nemcsak nominatívusszal és genitívusszal fordulnak elő névutók, hanem – igaz, nagyon ritkán, de – határozói esetekkel is (pl. a mordvinban néhány névutó). Ugyanakkor le kell szögeznünk egy fontos tény: a mordvinon kívül nincs olyan uráli nyelv, amelyben előfordulna *-n eredetű genitívusszal jelölt és nominatívusszal álló névutós szerkezet.

2.4. Melléknév és főnév egyeztetése

Melléknévi jelző és a főnévi jelzett szó között elvileg számban, személyben és esetben lehetséges egyeztetés. Az uráli alapnyelvre nem tételeznek fel egyeztetést (pl. Hajdú 2001), annak ellenére, hogy két közbülső nyelvcsaládban, a balti-finn nyelvekben, a lappban, valamint – nem annyira kiterjedten – bizonyos szamojéd nyelvekben is van egyeztetés. A vizsgált jelenségek közül az egyeztetést illetően a legnagyobb az egyetértés (mert a legegységelműbbnek tűnő – s talán emiatt a legkevésbé vizsgált?): az uráli alapnyelvre nem tételeznek fel egyeztetést melléknévi jelző és a főnévi fej között. Ahol kialakultak egyeztetési szabályok, ott azokat külső hatás eredményének tartják (elsősorban a balti-finn nyelvekben, pl. Turunen 1998) vagy esetleg belső fejlődés eredményének: Korhonen (1988: 284) szerint elképzelhető, hogy a korai proto-finnségiben részleges kongruencia lehetett, és balti vagy germán hatásra ebből alakult ki a teljes kongruencia.

Melléknévi jelző és a főnévi jelzettje között tehát számban, személyben és esetben fordulhat elő egyeztetés. Vannak uráli nyelvek, ahol alkalmilag fordul csak elő – számban. Személyben történő egyeztetéssel nagyon ritkán találkozunk, csak a tundrai nyenyecből tudok példát említeni (Nyikolajeva 2003: 324):

serako-r ^o	te-r ^o
fehér-PxSg2	rén-PxSg2
'fehér réned'	

Ha a számbeli és esetbeli egyeztetést vesszük figyelembe, akkor találunk az uráli nyelvek között olyat, ahol teljes az egyeztetés (pl. finn), olyat, ahol nincs egyeztetés (pl. magyar), illetve olyan nyelveket, ahol ún. félkongruenciát találunk (pl. nganaszan, számi).

Teljes egyeztetés:	finn	<i>iso-i-ssa talo-i-ssa</i>
Nincs egyeztetés:	m.	<i>nagy házakban</i>
Fél egyeztetés:	ngan.	<i>nəmbə-ʔ taa-ʔ</i> 'rossz rének' (? a többes szám jele) <i>ńaagə</i> [Gen] <i>ma-tənu</i> 'jó házban' (Nom: <i>ńaagə</i>)

3. Nyelvek, nyelvcsaládok tanúsága

Az alábbiakban a szerint csoportosítom a vizsgált uráli nyelveket, hogy mennyire egyértelmű korrelációt lehet megállapítani az egyes jelenségek között. Az alábbi csoportokat állítom fel: a) egyértelmű esetek, b) átmeneti esetek, c) problémás, magyarázatot igénylő esetek.

3.1. Az egyértelmű esetek. Egyértelmű eseteknek azokat tekintem, ahol a jelöltség (vagy jelöletlenség) következetesen végigvonul az összes vizsgált szerkezetben.

3.1.1. Balti-finn nyelvek

Finn: a finn nyelvben megtaláljuk az *-n genitívusz folytatását:

- megjelenik birtokos szerkezetben: *isä-n talo* 'az apa háza'
- a névutók többsége genitívusszal áll:³ *isä-n takana* 'az apa mögött'
- megjelenik egyeztetés során: *pitkä-n isä-n talo* 'a magas apa háza'
- az esetrag mindig megelőzi a birtokos személyragot: *talo-ssa-ni* 'a házamban'.

Észt: az észten is kimutatható az *-n genitívusz folytatása, ám szinkron szinten – annak lekopása miatt – a többi szerkezet jelöltsége is módosul:

- a genitívusz jelöletlen (= Nom) vagy fokváltkozás okozta töváltzat jelzi (pl. *tuba* 'szoba' – SgGen: *toa*),
- a névutó jellemzően genitívusszal áll: *akna kaudu* 'az ablakon keresztül' (Nom: *aken*),
- egyeztetés lehetséges számban és esetben. Bizonyos eseteknél teljes egyeztetést találunk, máshol „félkongruenciát”, ami azt jelenti, hogy a jelző genitívuszba kerül (Pusztay 1994: 62).

	<i>ametlik teade</i>	'hivatalos tudósítás'
InessSg:	<i>ametlikus teades</i>	(teljes)
ElatPl:	<i>ametlikkudest teadetest</i>	(teljes)
EssSg:	<i>ametliku (Gen) teatena</i>	(fél)

Vepsze: a vepszéről (Zajceva 1981 alapján) elmondható, hogy jelölt genitívusz (-n/-ń) van (utóbbi *i* után elenik meg, 179). A névutók többsége genitívusszal áll, kisebb részben partitívusszal, ill. illatívusz-elatívusszal (291), viszont nominatívusszal nem áll névutó. Az esetrag megelőzi a birtokos személyragot, pl. *tata-l'i-iń* 'apa'-All-PxSg1, 231).

³ Természetesen az egyes balti-finn nyelvek között is vannak különbségek, így pl. a lívben nominatívusszal álló névutókat találunk – Grünthal (2003) ezt külső hatás eredményének tartja –, továbbá nem térek ki a balti-finn nyelvekre jellemző prepozíciókra és bipozicionális adpozíciókra sem, ezekkel kimerítően foglalkozik Grünthal említett monográfiájában.

3.1.2. Ugor nyelvek. Az ugor ágban nem mutatható ki az *-n genitívusz. A később kialakult végződéses másodlagosak (m. -nAk). Ennél fogva a névutós szerkezetben sem találkozunk genitívusszal jelölt fejjel. Melléknévi jelző és a főnévi fej között nincs egyeztetés, továbbá az ugor nyelvekben alapvetően Px-Cx sorrend valósul meg.

3.1.3. Számi. A számi számos morfológiai tulajdonságát strukturálisan tekintve megegyezik a balti-finn nyelvekével.

(1) Megtalálható az -(n) genitívuszrag (van olyan számi nyelv, ahol lekopott, s a fokváltakozott tő mutatja az esetet, s vannak számi nyelvek, ahol teljesen megmaradt):

manna 'gyerek' – Gen: *māna*

(2) Az esetrag megelőzi a birtokos személyragot:

ak'ko 'nagyanya' – LokPxSg1: *akko-stā-m*

(3) A névutó genitívusszal áll.

(4) Az egyeztetésnél „félkongruenciát” találunk:

buore (Gen) *mānast* (Lok) 'jó gyerek'

Bizonyos esetekben teljes az egyeztetés:

buorren mannan (Ess)

A melléknév egyeztetésénél meg kell említeni a számira jellemző ún. attributív markert, melynek eredete, pontos használati szabálya a mai napig nem tisztázott kérdés (vö. Sammallahti 1998: 71–73). Amennyiben a melléknév felveszi ezt a markert, akkor a melléknévhez további toldalék nem járulhat, azaz nem vesz részt az egyeztetésben. E jelenség eredetéről legutóbb Hajdú Péter nyilatkozott. Ő „survival jelenség”-ként kezeli, ami annyit jelent, hogy Hajdú szerint az egyeztetett formák később alakultak ki, s az ilyen nem-egyeztetett, attributív jelölővel ellátott alakok az ősi, inkongruens szerkezet lenyomatai (Hajdú 2001). Mások viszont nem tartják kizártnak, hogy régebben a számiban is lehetett valamilyen mértékű egyeztetés a jelző és a főnév között.

3.1.4. Nnganaszan és nyenyec. A nnganaszan és a nyenyec a vizsgált jelenségek tekintetében nagyon hasonlóak, egyedül az egyeztetés esetében találunk különbséget.

nnganaszan

(1) Gen: -(ŋ). Szóvégen lekopott, a nyomát fokváltakozott tőváltozat jelezheti. Amennyiben a szóvégi nazális nem okoz a tőben változást, úgy a genitívuszi alak megegyezik a nominatívuszi alakkal.

- (2) A névutó mindig genitívusszal áll (amely ennél fogva lehet jelöletlen is).
- (3) Melléknév és főnév egyeztetésénél „félkongruenciát” találunk: grammatikai esetekben és számban teljes az egyeztetés. Amennyiben a jelzett főnév helyjelölő esetragot visel, akkor a jelző genitívuszba kerül.
- (4) Következésként Px-Cx a sorrend: ng. *kəðu-tənu-nə* 'karomban (karom-Loc-PxSg1)'. Ez történetileg gyakorlatilag C_{XADV} -[C_{XGEN} -Px] sorrendet takar. A GenPx végződések szinkron szinten szételemezhetetlenek (vö. NomSg1: *-mə*, GenSg1: *-nə* < **-n-mə*), a GenPx végződések paradigmája már valószínűleg a proto-szamojéd korban kialakult (vö. Janhunen 1998: 471, Mikola 2004: 107). A lokális esetek ezekhez a genitívuszi birtokos személyragokhoz kapcsolódnak.

3.1.5. Első összegzés. A balti-finn és az ugor nyelvek, valamint a nganaszan és a tundrai nyenyec alapján a következő óvatos hipotézist állíthatjuk fel: azokban a nyelvekben, ahol morfológiailag egyértelműen jelölt genitívuszt találunk, ott az esetragok jellemzően megelőzik a birtokos személyragot, továbbá a névutós szerkezet feje morfológiailag jellemzően genitívuszraggal, legritkábban nominatívusszal jelölt. Továbbá ezekben a nyelvekben valamilyen fokú egyeztetés található a melléknév és főnév között.

3.2. Átmeneti esetek. Átmeneti esetek közé azokat a nyelveket soroltam, ahol a vizsgált nyelvtani jelenségek közül legalább kettőben ingadozást találunk. Pl. Cx-Px és Px-Cx sorrend is előfordul, vagy a genitívusz ugyan jelölt, de ez nem hozható kapcsolatba az uráli **-n* raggal. Ez csupán a permi nyelveket jellemzi.

3.2.1. Permi nyelvek

- (1) A permi nyelvekben az **-n* genitívusz nem mutatható ki. A komi és az udmurt genitívusz ugyanakkor morfológiailag jelölt, mégpedig egy permi alapnyelvre visszavezethető külső helyjelölő (adessivus) raggal (udm. *-len*, komi *-len*).
- (2) A névutós szerkezet feje nominatívuszban áll.
- (3) Jelzős szerkezetben nincsen egyeztetés.
- (4) Birtokos személyrag és esetrag sorrendje kétféle módon valósulhat meg. A grammatikai eseteknél Cx-Px, a helyjelölő eseteknél jellemzően Cx-Px a sorrend (Bartens 2000: 117), néhány kivételtől eltekintve:
 1. Px-Cx
 - udmurt: Gen, (Acc), Abl, Dat, Kar, Adv, Appr, Term
 - komi: Gen, (Acc), Abl, Dat, Kom, Kons, 1SgKar, 1SgAppr, 1SgEgr

2. Cx-Px

udmurt: Term, Trans, Egr, Instr

komi: Term, Trans, Egr, Pros, Kar, Appr

Összességében a permi nyelvek is nagyrészt megerősítik a fenti hipotézist, magyarázatot csupán a Px-Cx sorrend ingadozása igényel. Ennek a kettősségnek a kialakulása kapcsán Bartens megemlíti a területi megoszlást, a török nyelvek hatását, és Bybee szemantikai relevancia elméletét (Bartens 2000: 117–118), ám megjegyzi, hogy a török hatás csak az ősspermi kor végén kezdődött, miközben a toldaléksorrend már eleve ősspermi eredetre utal. Legfőbb érve, hogy a permiből (és a mariból is) eltűnt az *-n-t tartalmazó Px-sor, amelyben az *n* grammatikai eset jelölője is volt. A névutós szerkezeteken – különösen 1. és 2. személyben – Cx-Px sorrend rögzült (mivel a személyes névmást nem szükséges kitenni). Azaz ő is a jelöltségben látja a legfőbb okot.

3.3. A problémás, magyarázatot igénylő esetek. A problémás esetek közé azokat a nyelveket soroltam, amelyek nem támasztják alá a fenti hipotézist. Ide tartozik a mari, a szölkup és az enyec, valamint a mordvin. A következőkben ezekre az eltérésekre keresek funkcionális magyarázatot.

3.3.1. Tazi szölkup. A tazi szölkupban a grammatikai esetragok megelőzik a birtokos személyragokat. Ugyanakkor nem minden esetben lehetséges ma már szétválasztani az érintett morfémákat. A határozói esetekben Cx-GenPx sorrendet találunk. A névutós szerkezet feje genitívuszban áll. Ezek megegyeznek a tundrai nyenyecben és a nganaszanban tapasztaltakkal. Ezzel szemben a tazi szölkupban nincsen egyeztetés. Ennek hasonló okát feltételezhetjük, mint a számi attributív képző esetében Hajdú (2001) feltételezett: a szölkupban egy produktív és gyakori *-l'* relációs melléknévképző jelenik meg jelzőn, s ezt a képzőt más toldalék nem követheti, azaz ez a képző mintegy gátolja az egyeztetést.

3.3.2. Enyec. A vizsgált nyelvek közül az enyec a legproblémásabb, egyfelől a hiányos nyelvtani lejegyzések miatt, másrészt pedig a genitívusz stá-tusa miatt.

- (1) Genitívusz: Terescsenko (1968: 442) még gégezárhanggal jelöli, amely az uráli *-n folytatása. Ugyanakkor ma már lekopott: a genitívuszt ma már jelöletlennek lehet minősíteni (vö. Labanauskas 2002: 11; Siegl 2011). Mivel az enyecben nincsenek olyan bonyolult morfofonológiai jelenségek, mint a nganaszanban, ez a lekopás érintetlenül hagyja a tö-

vet, azaz az esetek nagyobb részében a nominatívuszi alak és a genitívuszi (és az akkuzatívuszi) alak között nincs formai különbség.

- (2) Az enyecben Cx-Px sorrendet találunk. Ugyanakkor a NomPx, AkkPx és GenPx paradigmákban nagyfokú homonímiát találunk az eróziós folyamatoknak köszönhetően az akkuzatívusz és a genitívusz Px-ek esetében a nem első személyű alakoknál, illetve a nem egyes számú alakok esetében hononímiát találunk a nominatívuszi és akkuzatívuszi paradigmáknál (Siegl 2011: 115).
- (3) A névutós szerkezet genitívusszal jelölt.
- (4) Egyeztetés melléknév és főnév között jellemzően nincs, ugyanakkor nehéz meghatározni a pontos szabályokat. Ennek oka, hogy forrásokban, gyűjtésekben előfordulnak – elsősorban többes számú – egyeztetett adatok (Siegl 2011: 156–157). Elképzelhetőnek tartom, hogy mivel a genitívusz és az akkuzatívusz lekopása a másik két északi-szamojéd nyelvhez képest sokkal kevesebb nyomott hagyott hátra, így a vizsgált többi jelenség esetében is ehhez mérten tűntek el a jelölt alakok, s a fennmaradt egyeztetett alakok mutatják az eredeti állapotot. Mindez természetesen megfelelő mennyiségű és minőségű anyag hiányában csak erősen feltételes állítás.

3.3.3. Mordvin

- (1) A genitívusz jelölt: *-ń*. A ragot az uráli **-n* ragból eredeztetik (Bartens 1999: 75).
- (2) Cx-Px sorrend jellemző, kivéve a moksában később kialakult genitívusz-akkuzatívuszi és az allatívuszi végződéseit (Bartens 1999: 104). Az erzában a genitívuszi-akkuzatívuszi Px-k egybeesnek a nominatívuszival.⁴
- (3) A legtöbb névutó nominatívusszal áll, ám vannak genitívusszal állók, és van három ablatívusszal álló névutó.
- (4) Egyeztetés esetben nincs, bizonyos melléknevek esetében számban előfordul (Bartens 1999: 171).

⁴ Itt közlöm Keresztes László megjegyzését – amit nagyon köszönök –, miszerint a moksában „genitivus-accusativus Px-es formák vagy nincsenek, vagy azonosak a nominatívusszal. A moksa genitivusi alakok igen újak, és semmi okunk nincs feltételezni, hogy az ősi Px-ek ne lettek volna meg az alapalakokban. Ma a moksa genitivusi és datívusi formák Px-Cx sorrendet mutatnak, ám ezek igen új konstrukciók. Magam a mordvinra csak Cx-Px sorrendet vennék föl.”

Azaz a mordvin teljesen látszólag ellentmond hipotézisünknek: az *-*n* eredetű genitívusznak ugyan alapvetően megfelel a Cx-Px sorrend és a genitívusszal álló névutók, ám a nominatívusszal álló névutók, valamint az egyeztetés hiánya nem felelnek meg az elvárásainknak. Bartens a nominatívuszi és a genitívuszi névutós szerkezet kettőségét az attributív szerkezet kettőségével magyarázza (1991: 91): a főnévi jelző állhat genitívuszban és nominatívuszban is. Ez a magyarázat is azt mutatja, hogy a vizsgált szerkezetek között jelöltségi összefüggést lehet feltételezni. Az már más – és magyarázatot igénylő – kérdés, hogy a főnévi jelzős szerkezetek kettőségét pontosan mi jellemzi, s hogyan alakult ki.

4.3.4. Mari. A mariban az ősi eredetű (Gen: *-n*, Akk: *-m*) ragok esetében elvárttól eltérő Px-Cx sorrendet kell megmagyarázni. Ezt egyfelől permi hatással magyarázzák (Bereczki 2002: 55), vagy török hatással, amelyet belső analógiás változások is erősítettek (Salminen 1996: 26). Ugyancsak nem világos a névutói vonzatok közötti ingadozás eredete. A mari jellemzői:

- (1) genitívusz: *-n*, amely uráli eredetű
- (2) A permi nyelvekhez hasonlóan a mariban is
Px-Cx: Acc (*-m*), Gen (*-n*), Dat, Abl
Cx-Px: Ill, Iness
- (3) névutó: [– Gen] (főnevek) és [+ Gen] (névmások)
- (4) egyeztetés: nincs.

A mari azt mutatja, hogy ahol ingadozást találunk, az valamilyen formában kihathat a többi szerkezet stabilitására is. Látjuk, hogy a genitívusz ingadozása megjelenik a névutós szerkezetben is, és a Cx-Px sorrendre is kihat.

5. Összegzés, értékelés

Először egy összesítő táblázatba foglalom az elmondottakat:

	Gen	*- <i>n</i>	Cx-Px	PP	egyeztetés (> „fél”)
fínn	+	+	Cx-Px	Gen	+
észt	(+)	+	(Cx-Px)	(Gen)	+
<i>számi</i>	(+)	+	<i>Cx-Px</i>	<i>Gen</i>	+
mari	+/-	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom/(Gen)	–
erza	+	+	Cx-Px	Gen/Akk/Abl	–/(+)
moksa	+	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom/(Gen)	–
komi	+	–	Px-Cx/Cx-Px	Nom	–
<i>udmurt</i>	+	–	<i>Px-Cx/Cx-Px</i>	<i>Nom</i>	–/+

	Gen	*-n	Cx-Px	PP	egyeztetés (> „fél”)
magyar	–/(+)	–	Px-Cx	Nom	–
hanti	–	–	Px-Cx	Nom	–
<i>manysi</i>	–	–	Px-Cx	<i>Nom</i>	–
nyenyec	(+)	+	Cx-Px	(Gen)	+
enyec	(+)	+	Cx-Px	(Gen)	–
ngan.	(+)	+	Cx-Px	(Gen)	+
szölkup	+	+	Cx-Px	Gen	–

Jól kivehetők bizonyos szinkron összefüggések: azokban a nyelvekben, ahol a genitívusz morfológiailag jelölt, és ez a jelölt genitívuszrag a PU *-n megfelelője, ott Cx-Px sorrendet biztosan találunk (a mari nyelvben található eltérés magyarázatát már említettem). Továbbá, ahol a genitívusz jelölt, ott ez a rag megjelenik a névutós szerkezet fején (ez nem zárja ki azt, hogy más vonzattal rendelkező névutó ne fordulhatna elő). S mindez kiegészíthető az-zal, hogy ahol tisztán Cx-Px sorrendet és genitívuszraggal jelölt névutós szerkezetet találunk, ott a jelzős szerkezetekben nagy valószínűséggel találunk legalább „félkongruenciát”.

Az uráli, finnugor rekonstrukció szempontjából a következő következtetéseket vonhatjuk le, abból kiindulva, hogy melyik jelenséget tesszük fel legbiztosabban az uráli alapnyelvre:

1. Ha az uráli alapnyelvre Px-Cx sorrendet feltételezünk, akkor a névutós szerkezet névszói fejének jelöletlennek kellett lennie, továbbá a jelöletlen genitívuszi eset volt a domináns, végül a főnévi csoporton belül nem volt egyeztetés.

2. Az *-n-ből eredeztetett genitívusz megléte „garantálja” a Cx-Px sorrendet. Ahol nem, ott is elfogadott magyarázat született arra, hogy a feltehetően eredeti Gen/Acc-Px sorrend miatt és miként fordult meg, ráadásul ez csupán egy nyelvet, a marit érinti.

3. Ha az uráli alapnyelvre Cx-Px sorrendet feltételezünk, akkor abból az következik, hogy az alapnyelvben a genitívusz morfológiailag jelölt volt (*-n), a névutós szerkezet feje ezt a genitívuszragot viselte, ebben az esetben viszont az valószínűsíthető, hogy egyeztetés NP-ben – számban, esetben – valamilyen formában létezhetett, vagy legalábbis annyit állíthatunk, hogy az a tézis, miszerint főnévi csoporton belüli egyeztetés nem rekonstruálható, erősen megkérdőjelezhető.

4. Főnévi csoporton belüli egyeztetést a balti-finn és szamojéd nyelvekben találunk. Mindkét csoport esetében az egyeztetést később, külső nyelvi

hatásra kialakult jelenségnek tartják. Ha ezt elfogadjuk, akkor – megfordítva az előbb említett logikai sorrendet – ebből az következik, hogy a Cx-Px sorrend és a jelölt névutós szerkezet is később kialakult jelenség, azt pedig könnyű belátni, hogy ez nem lehetséges. Ha viszont a másik irányból közelítünk a problémához, tehát a Cx-Px sorrendet és a jelölt névutós szerkezetet is alapnyelvi eredetűnek tartjuk – mint ahogyan általában ez az elfogadott álláspont –, akkor ebből az is következne, hogy esetleg már az alapnyelvben lennie kellett valamilyen fokú egyeztetésnek is.

5. Ha a legóvatosabb verzióval számolunk – azaz azt mondjuk, hogy sem határozott uráli alapnyelvi Cx-Px/Px-Cx sorrendet nem tudunk megállapítani, s abban sem tudunk határozottan állást foglalni, hogy a jelöletlen genitívusz mellett jelölt genitívuszt rekonstruálhatunk-e az uráli alapnyelvre –, néhány közbülső alapnyelv esetében az összefüggés így is egyértelmű. Így a balti-finn nyelvek egyértelműen jelöltek, az ugor nyelvek egyértelműen jelöletlenek, a probléma a kettő összeegyeztethetőségében rejlik. A permi és volgai nyelvek esetében figyelhető meg nagyfokú ingadozás és kisebb részben el-
lentmondás – ezek gyökereit általában areális hatásként értékelik.

6. A szamojéd alapnyelvre vonatkozólag a következő megállapításokat tehetjük. Mivel Gen-Px, ill. Acc-Px sorrend és az *-n genitívuszrag nagy biztonsággal rekonstruálható a szamojéd alapnyelvre, ezért ezt elfogadhatjuk kiindulópontnak. Hipotézisünk értelmében a névutós szerkezet is genitívusszal jelölt – ez így is van. Ami a korábbi álláspontokhoz képest új, ámde óvatos megállapítás, az az, hogy ezek alapján (legalább) a szamojéd alapnyelvben már létezhetett az egyeztetés bizonyos fokig, tehát a szamojéd esetében nem az inkongruens, hanem a kongruens alakok tekinthetők – Hajdú Péter szavával élve – „survival”-nek. A szölkupban az inkongruens szerkezetekre találunk funkcionális magyarázatot, az enyecben azonban nem.

7. Végül – de nem utolsósorban – meg kell említeni azt a lehetőséget, mely szerint ha mindegyik jelenségben bizonytalanok vagyunk, akkor az összességében az egységes uráli alapnyelv elmélete (de nem az uráli nyelvrokonság!) ellen hozható fel érvként, ugyanis – mint ahogyan erre Havas is utalt idézett tanulmányában – számos szerkezetnek, toldaléknak még csak előzményei, csirái lehettek meg az alapnyelvben, amely(ek)ből különböző irányú változások következtek be.

Bármi bárhogya is legyen, dolgozatommal elsősorban arra akartam rámutatni, hogy az egyes alapnyelvi rekonstrukciók nem kezelhetők önmagukban: olyan más rekonstrukcióra is tekintettel kell lenni, amelyeknek látszólag nincs közük egymáshoz.

Irodalom

- Abondolo, Daniel 1998: Khanty. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 358–386.
- Alitkina 1983: Л. А. Алиткина, Синтаксическая функция имен прилагательных в селькупском языке. In: Г. М. Шайхутдинова (ред.), *Проблемы этногенеза и этнической истории самодийских народов*. ОмГУ, Омск. 29–33.
- Barmics 1999: М. Я. Бармич, Ненецкий язык в таблицах. Издательство Дрофа, Санкт-Петербург.
- Bartens, Raija 1993: Permiläiset *l* ja *s* -koaffiksit: *Sananjalka* 35: 23–42.
- Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* 232.
- Bartens, Raija 2000: Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* 238.
- Bereczki Gábor 2002: A cseremisiz nyelv történeti alaktana. *Studies in Linguistics of the Volga-Region. Supplementum 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen*.
- Csúcs Sándor 2005: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. *Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Grünthal, Riho 2003: Finnic adpositions and cases in change. *MSFOu* 244.
- Erelt, Mati 2007: Estonian Language, *Linguistica Uralica. Supplementary Series 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn*.
- Hajdú Péter 1966 (1988⁴): Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1988: Die Samojedischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 3–39.
- Hajdú Péter 1989³: *Chrestomathia Samoiedica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 2001: Még egyszer az uráli morféma-osztályokról. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai*. Osiris, Budapest. 368–375.
- Hakulinen, Auli – Leino, Pentti (toim.) 1983: *Nykysuomen rakenne ja kehitys 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki*.
- Havas Ferenc 2007: Az uráli nyelvek genitívuszáról. *NyK* 103: 57–85.
- Helimski, Eugene 1998a: Nganasan. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 480–515.
- Helimski, Eugene 1998b: Selkup. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 548–579.
- Honti, László 1998: ObUgrian. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 327–357.
- Honti László 2004: Hiedelmek és hipotézisek az uralisztikában. *MNy* 100: 1–15.

- Janhunen, Juha 1998: Samoyed. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 457–479.
- Kálmán, Béla 1988: The History of the Ob-Ugric Languages. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 395–412.
- Keresztes, László 1998: Mansi. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 387–427.
- Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST, Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1988: The Lapp Language. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 41–57.
- Korhonen, Mikko 1991: Remarks on the stucture and history of the Uralic case system. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 82: 163–180. [Újra megjelent: Korhonen 1996: 219–234.]
- Korhonen, Mikko 1996: Typological and historical studies in language by Mikko Korhonen. MSFOu 223.
- Kuznyecova – Helimszkij – Gruskina 1980: А. И. Кузнецова – Е. А. Хелимский – Е. В. Грушкина, *Очерки по селькупскому языку I*. Издательство Московского Университета, Москва.
- Labanauskas 2002: *Лабанаускас, Казыс, Родное слово. Энецкие песни, сказки, исторические предания, традиционные рассказы, мифы*. Санкт-Петербург, Просвещение.
- Mikola Tibor 1988: Geschichte der Samojedischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 219–263.
- Mikola Tibor 2004: Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen. SUA 45, Szeged.
- Nyikolajeva, Irina 2003: The Structure of the Tundra Nenets Noun Phrase. In: Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.), *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 315–327.
- Pusztay János 1994: Könyv az észti nyelvről. *Folia Estonica* III. BDTF, Szombathely
- Raun, Alo 1988: Proto-Uralic Comparative-historical Morphosyntax. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 555–575.

- Salminen, Tapani 1996: Comments on László Honti's Paper „Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. In: CIFU-8/VIII. 25–27.
- Salminen, Tapani 1997: Tundra Nenets Inflection. MSFOu 227.
- Salminen, Tapani 1998: Nenets. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 516–547.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi girji, Kárášjohka.
- Siegl, Florian 2011: *Materials on Forest Enets*. PhD-dissertation [ms].
- Sipőcz Katalin 2008: Szófajok. In: Sipőcz Katalin – Kozmács István (szerk.), *Uralisztika. Fejezetek az uráli nyelvészetből*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 7–22.
- Terescsenko 1968: Н. М. Терещенко, Энецкий язык. In: В. Лыткин, (ред.), *Языки народов СССР. Том 3. Финно-угорские и самодийские языки*, Наука, Москва. 438–457.
- Terescsenko 1969: Н. М. Терещенко, Именное сказуемое в самодийских языках. SF 5: 287–297.
- Terescsenko 1973: Н. М. Терещенко, Синтаксис самодийских языков. Наука, Ленинград.
- Turunen, Aimo 1988: The Balto-Finnic Languages. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 58–83.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002: *Chrestomathia Nganasanica*. SUAS 10. MTA Nyelvtudományi Intézet – SZTE Finnugor Tanszék, Budapest – Szeged.
- Zajceva 1981: М. И. Зайцева, Грамматика вепского языка. Наука, Ленинград.

*

The relation of the Uralic *-n genitive, the postpositional phrase, the relative order of Cx and Px and the congruence of adjective and noun

In this paper I (re)consider the possible relations between different morphological phenomena in the light of the results of the historical-comparative Uralic linguistics. The base of the investigation serves the morphological markedness of the investigated phenomena. As a conclusion, I argue that the *-n originated genitive suffix occurs consistently in all structures which "can be" marked with genitive case and it should be reflected in the reconstructed (PU, PFU) proto-languages.

SÁNDOR SZEVERÉNYI

Az égtájnevek vizsgálata a karjalai nyelvjárásokban¹

TÓTH Anikó Nikolett

1. A karjalai nyelv a balti finn nyelvek képzeletbeli rangsorában a harmadik helyet foglalja el, mind beszélőinek számát, mind nyelvi helyzetét tekintve. A karjalai nyelvjárások csoportosításáról többféle vélekedés létezik. Az eddigi legterjedelmesebb, közel 83 ezer címszót tárgyaló karjalai szótár, a Pertti Virtaranta vezetésével 1965 és 1997 között megjelent hatkötetes *Karjalan Kielen Sanakirja* (KKS) három nyelvjárást különít el: a vieni² és a déli karjalát (ezek a tulajdonképpeni karjalán belüli dialektusok), valamint az aunoszi (azaz livvi) karjalát. A balti finn nyelvjárási atlasz, az *Atlas Linguarum Fennicarum* (ALFE) a tulajdonképpeni karjalán belül szintén különválasztja a viena és déli karjalát, de a kategorizálása ennél részletesebb, mivel további alldialektusként tárgyalja az előbbi kettő mellett a raja-karjala és tveri területek, ill. a novgorodi–leningrádi terület nyelvjárásait. A másik nagy csoport, az aunoszi nem tartalmaz külön alldialektusokat. – Ebben a dolgozatban a balti finn égtájmegnevezések fontos forrásának, az ALFE-nak a felosztását követem.

Felmerül ugyanakkor a kérdés, szükség van-e az égtájnevek kutatásához a nyelvjárások ilyen részletekbe menő vizsgálatára. Mivel (még) nem jött létre egységes irodalmi nyelv, nem lehetett a dialektusonként eltérő égtájnevek közül a poliszémia elkerülése végett irányonként egy-egy lexémát kiválasztani. Annak hatása, hogy az egyes nyelvjárások saját nyelvváltozatuk alapján hoznak létre mintegy „saját” írásbeliséget, a karjalai égtájnevek vizsgálata során több ponton is tetten érhető. Egy-egy égtáj megnevezésére több kifejezés is létezik – a legtöbb a DÉL irányra (12) –, illetve egy kifejezés több égtáj

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Nevét a Viananmeri, azaz Fehér-tengerről kapta.

esetében is használatos. Nem lehet meghatározni azt sem, melyik a hivatalos égtájnév és melyek csupán szinonimák, nyelvjárási variánsok, s melyeknek lehet stilisztikai többletjelentése (mivel a szóbeli gyűjtések során kiderült, hogy ebben még az anyanyelvi beszélők sem jutnak konszenzusra).

A kutatásom során a következő forrásokat használtam fel: A karjalai szótárak közül a legtöbb adattal a már említett KKS szolgált. Ez azért is különösen értékes, mivel a szóanyag a karjalai nyelv összes nyelvjárását érinti. Ezen kívül felhasználtam Makarov 1990-es nagyszótárát, amely az aunuszi, ill. Punzsina 1994-es szótárát, amely a tveri dialektus szókincsét öleli fel. Ezt egészíti ki az ALFE égtájnevekkel foglalkozó kilenc fejezete, amely – más balti finn nyelvek mellett – részletesen foglalkozik a karjalai nyelvjárások égtájmegnevezéseivel is. Végezetül adataim feldolgozásában anyanyelvi beszélők szóbeli közléseit is felhasználtam.

2. Az égtájak megnevezése a karjalaiban

2.1. Égtájak szerint:

ÉSZAK: *pohjañi, pohjane, pohjatuuli, päivätön pohjaine, pimieranda, puoliööranda, puoliöine, keškiöööranda, viluranda, vilpual', severi.*

ÉSZAKKELET: *siverikkö, otuš, koil'ine, kesäpäivännousu.*

KELET: *itä, koiliñi, päivännoužuranda, nowžuranda, muatuuli, päivännouzučura, päivännouzučuppu.*

DÉLKELET: *murkinapäivä, murkinapäiväine, puolimurkina, meriñi, piñin-därviñi, mezenču, kaltaine.*

DÉL: *etelä, šuvi, puolipäiväranda, keškipäiväranda, puolipäivü, murkina-päivä, puolimurkina, lämbümäranda, lämmissranda, lämminpual', lämminrandu, lämminmua, jug.*

DÉLNYUGAT: *lounaštuuli, murkinapäivästuuli, otuštuuli, louna(s), lounaine, lounatpäivä, lownai, lownaranda, linnunnenä.*

NYUGAT: *luuveh, luueh, luu(v)eh, luodeh, keškiranda, päivänlasku, päivänkeltos, päivänlaskupuoli, meriñi, ziapad, manner(tuuli).*

ÉSZAKNYUGAT: *podsevernoi, kešpäivänlaškutuuli, luodeh, luuveh, luvveh, päivänlasku, päivänlaskupuoli, päivänlaskučura, pohja(n)luuveh, suviluvveh.*

2.2. Nyelvjárások szerint

a) viena karjala: É *pohjoine, puoli/öine* | K *kuoil'ini* | D – | NY *luotehini, luuveh, luote, luoteh* | ÉK *otuš, kesä/päivän/nousu, koiliñi* | DK – | ÉNY *luotehiñi tuuli* | DNY *lounaš/tuuli, otuš/tuuli, murkina/päivä/tuul'i*;

- b) déli karjala:** É *pohjoñi, pohjañe, pohjaine, päivätöin pohjaine* | ÉK *koil'line, koil'iñi, koil'ine, koiliñi* | K *koil'ine, kuoi'ini* | DK *pit'in/d'ärviñi* | D *šue, šui, šuji, suvi, murkina/päivä* | DNY *linnun/nenä, lounas, lounat/päivä, lounas/tuuli* | NY *luvveh, luotehini, luodeh* | ÉNY *luvveh, luueh, luvveh, luodane/tuuli*;
- c) aunoszi karjala:** É *pohjaine, pohjane, pohd'aine, pohjañe, päivätöin pohjaine* | ÉK *siverikkö, kesä/päivän/nousu, koil'iñe, koil'ine* | K *koil'ine, koil'line, mua/tuuli, päivän/nouzu, päivän/nouzu/čuppu, päivän/nouzu/čura, päivän/nouzu/puoli, vostok* | DK *mezenču, kaltaine* | D *jug, lämmin/randu, murkina/päivä, puoli/murkina* | DNY *lounaine, lounas, lounat/päivä* | NY *luodeh, luvveh, manner(tuuli), päivän/keltos, päivän/lasku, ziapad* | ÉNY *pod/severnoi*;
- d) tihvinä–valdai karjalai:** É *vilu/randa, pimie/randa* | ÉK – | K *päivän/noožu/randa* | DK – | D *l'ämbümä/randa, puoli/päivä/randa* | DNY – | NY *päiväzen/lašku/randa* | ÉNY –;
- e) tveri karjala:** É *pohjatuuli, vil/pual', severi, puoli/üö/randa, vilu/randa* | ÉK – | K *päiväzen/nowžu/randa, päiväžen/noužo/randa* | DK – | D *murkina/päivä, lämmin/pual', puoli/päivä/randa, keški/päivä/randa, l'ämbümä/randa, l'ämmis/randa* | DNY *louna* | NY *lašku/puol', päiväzen/lašku/randa, keški/randa, päiväzen/lašku, päiväzen/lašku* | ÉNY –.

3. Az elsődleges égtájak etimológiai-szemantikai vizsgálata

Észak. A deiktikus irányok, illetve a fent–lent, elől–hátsó, jobbra–balra stb. rendszerek gyakran képezik az égtájnevek alapját.³ Erre példa a területileg északabban fekvő karjalai nyelvjárások (viena és déli karjala) ÉSZAK megnevezése: *pohjañi, pohjane* < *pohja* 'alj, fenék' (Mägiste 2269–2271; SKES 3:588; SSA 383); összetételben (*pohja/tuul* 'északi szél') és jelzős szerkezetben (*päivätöin pohjaine* 'naptalan észak') is.

Az égtájak megnevezése során az egyik fő motiváció a Nap mozgása. Ehhez szorosan kapcsolódó természeti jelenség a fény (azaz itt a fénytelenység) leírása, vö. a délebben fekvő nyelvjárásokban használatos *pimie/randa* 'sötét + part' megnevezést.

A napszakok és az égtájak neveinek egybeesése több nyelvben is megfigyelhető, az észak ebben az idő–tér összevetésben az éjjellel, éjszakával korrelál: *puoli/öine* 'fél + éjszaka' > 'éjjél' > 'észak', *puoli/üö//randa* 'éjjéli part', *keški/üö//randa* 'éjjéli part' (*keški/üö* 'közép + éjszaka' > 'éjjél').

³ A germán nyelvekben ennek a nyoma pl. az ang. *north* 'észak'; no. *nord* < ósk. *norðr* < ieur. **n•to-* ~ *n•tro-* 'balra/alatt' = kelethez képest balra-lent' (Kluge 1967: 591).

A karjalai időjárásra utal a *vilu/randa* 'hideg + part', *vil/pual'* 'hideg + oldal'. A *vilu* 'hideg, hűvös' a balti finn nyelvekben deskriptív szó (SSA 3: 450). Égtájnév első elemeként csak a karjalai nyelvjárásokban használatos, emellett az észtbén helyjelölő többletjelentése van: *vilu* 'jahe päikesevarjulinekoht, vari; hűvös, árnyékos hely, árnyék' (EKSS 6/360–361).

A karj. *severi* orosz jövevényszó, az átadó nyelvben 'észak' jelentésben az időjáráshoz kapcsolódik, vö. or. *cevep* 'észak' (< *cevep* 'Norden', dial. *cuvep* 'Nordwind'; óbolg. *severь* 'Norden, Nordwind' ~ litv. *šiaurys* 'Nordwind', lat. *caurus* 'Norwestwind', gót. *skūra windis* 'Strumwind' stb., Vasmer II/600).

Kelet. A karjalai *itä* (KKS I/470) a Nap mozgását leíró név, vö. finn *itä*, é. *ida* – valószínűleg összefügg a fi. *itää* 'sarjad, kel' szóval, a jelentésmagyarázat ez alapján 'irány, ahol a nap felkel' (de a lívben az *ida* 'északkelet' jelentésű) (SKES 111; SSA 1: 230).

A karj. *koiliini* a FU **koje* 'hajnal' jelentésű szóra vezethető vissza, a balti finn nyelvekben K és ÉK irányra is használják, vö. finn *koi*, *koillinen* 'hajnal; északkelet' (SKES 207; SSA 1/383–384).

A Nap mozgásának leírásából keletkeztek a következő égtájnevek: *päivän/noožu/randa* 'nap + kelet + oldal', ill. *nowžu/randa* 'kelet + oldal'. Ez a névadási mód él a vepszében is (*päiva/nouzem*). További karjalai összetételek: *päivän/nouzu/čura* 'napfelkelte + sarok' (SKES 1126a) < or. *чупа* 'belső sarok, tölcser' (Vasmer III/358); ill. *päivän/nouzu/čuppu* 'napfelkelte + szél' (SKES 1125) < or. *чyna* 'szél, határ, vég' (Vasmer III/356).

A karj. *mua/tuuli* 'szárazföld + szél' az égtájakkal összefüggő szelek megnevezésén alapul. Ezek több irányt is jelölhetnek, mindig a beszélők megfigyelései és szóhasználata alapján, vö. karj. *manner/tuuli* 'szárazföld + szél = nyugat'.

Dél. Az évszakokkal való megnevezés nem igazán jellemző a balti finn nyelvek égtájneveire. A ritka példák egyike a karjalai *šuvi* 'nyár' > 'dél' jelentésű szó. A karj. *etelä* (~ fi. *etelä*, lív *jedaal* 'dél') eredetileg iránymeghatározásra szolgált, vö. *esi* 'elülső rész; elől' (Mägiste 154–155; SKES 41–42; SSA 1/108) (de az észtbén az *edel* 'délnyugat' jelentésű). Ezzel korrelál a *pohja* 'alap' > *pohjoinen* 'észak'

Az égtájnevek rendszerében a K–Ny irányokat sokszor egymással ellentétes jelentésű szóval jelzik. Ilyen korreláció, bár nem jellemzően, de előfordul az É–D esetében is, pl. a karjalaiban a napszakokkal való megnevezés során. Az 'észak' esetében l. *puoli/öine* 'fél + éjszaka' > 'éjfél' > 'észak', míg a DÉL megnevezésében ez a Nap tetőzésével, delelésével van összefüggésben, vö.

karj. *puoli/päivü* 'fél + nap' > 'dél (mint napszak)' > 'dél (mint égtáj)', *puoli/päivä//randa* 'dél + part = D'; *keški/päivä//randa* 'közép + nap + part' > 'dél + part = D'.

A karj. *murkina/päivä* 'reggel + nap' (ALFE 82.3.); *puoli/murkina* 'fél + reggel' napszakhoz kapcsolódó elnevezés alapja a germán **morginn* 'reggel' (SKES 352).⁴ A balti finn nyelvekben később ehhez járult a 'reggeli étkezés tízórai' többletjelentés is, vö. kar. *murkina* 'varsinainen aamuateria', fi. *murkina* 'reggeli; étel'. Hasonló motivációjú a fi. *aamu/päivä* 'reggel + nap = kelet', é. *hommiku/maa* 'reggel + föld = kelet' is.

A napszakokkal való megnevezés során az É–D korrelációt már láthattuk, hasonló megkülönböztetés figyelhető meg az időjárás alapuló névtípusokban is. Az időjárás alapján való megnevezés szintén a Naphoz kötődő természeti jelenség, a hideg–meleg korreláció megvan pl. az erza-mordvin égtájnévrendszerben is, vö. mdE *jakšamo jon(ks)* 'észak', *l'embe jon(ks)* 'dél' < *jakšamo* 'hideg', *l'embe* 'meleg' + *jon* 'oldal'. A *lämmin* 'meleg' jelentésű szó az alapja egyes 'dél'-t jelentő karjalai égtájneveknek: *lämmin/randu*, *lämmis/randa* 'meleg + part'; *lämmin/pual* 'meleg + oldal'; *lämmin/mua* 'meleg + föld', míg az 'észak' *vilu/randa* 'hideg + part', *vil/pual* 'hideg + oldal'.

Az aunoszi karj. *jug* orosz jövevényszó, vö. or. *юг* 'dél' < 'füledt meleg, aszály', vö. szlov. *jùg* 'Tauwind, Süden', *jugovina* 'Tauwetter; olvadás' (Vasmer III/467).

Nyugat. A Nap látszólagos mozgása alapján a nyugati irányt a 'nyugszik' ill. 'lemegy' szavakkal való megnevezése gyakori névadási típus. Ez figyelhető meg a karj. *päivän/lasku* 'nap + lemenés'; *päivän/lasku//puoli* 'nap + lemenés + oldal' égtájnevekben.

A földrajzi adottságokra reflektál a balti finn nyelvek *meri* 'tenger' szava. Ez több irányt is jelölhet, attól függően, hogy a használóhoz képest merre van a tenger. A karjalaiban a *merini* 'tenger' a nyugatot jelöli. A tveri karj. *keški/randa* 'közép + part' égtájnévi jelentésének alapja az irány megnevezése.

A *ziapad* orosz jövevényszó (< or. *занад* 'naplemente' < *за-* 'hátral, túl' + *над* 'zuhan, lebukik', vö. lat. *occidens*, Vasmer I/441).

4. Névadási típusok

A balti finn nyelvekben megjelenő névadási típusok a következők lehetnek: 1) nap; 2) napszakok; 3) évszakok; 4) fényviszonyok; 5) időjárás körülmények; 6) irányok; 7) térszínformák; 8) természet; 9) egyéb (Tóth 2011: 157–161). A finn és észti égtájnevekben az első öt névtípus gyakori, s vi-

⁴ Vö. ném. *Morgenland* 'kelet' (Kluge 632).

szonylag sokszor előfordul a hatodik típus is (a finn nyelvjárásokban még a jelzős szerkezetekkel keletkezett pontos kifejezési típus is viszonylag gyakori). A lapp nyelvjárások égtájneveiben ezzel szemben az első öt névtípus egyáltalán nem fordul elő: itt az irányok és a térszínformák, a környezet földrajzi jellemzői játszanak fontos szerepet (Tóth 2009: 128; Tóth 2010: 176–177).

Milyen elnevezési módok, névtípusok jelennek meg a karjalai égtájnevekben? A karjalai nyelvben a legtöbb elnevezési mód érvényesül: fontosak a beszélők kogníciói, ezáltal az égtájnevek reflektálnak a környezeti tényezőkre (nap állása, hideg–meleg, víz–szárazföld stb.). Összességében a napszakok alapján való névadás a leggyakoribb, ez teljes időbeli és 360 fokos térbeli rendszerként jelenik meg.

1) Nap. A karjalai nyelvjárásokban a Nap mozgásának leírásán alapuló névtípus a K–Ny, ill. ÉK–ÉNy irányokban van meg, vö. *päivän/nousu* 'a Nap (fel)kelése = K, ÉK', *päivän/lasku* 'a Nap ereszkedése = Ny, ÉNy'. Ennek a kettősségnek az lehet az oka, hogy a karjalaiak lakta vidék annyira északon van, hogy a Nap mozgása évszakonként más ívet jár be, és ezáltal két napfelkelte között, az év más és más időszakában nagyarányú eltérés lehet, azaz a napfelkelte és a napnyugta északabbra tolódik, vö. karj. *päivän/noožu//randa* 'nap + felkelés + part = K', *nowžu/randa* 'felkelés + part = K', *kesä//päivän/nousu* 'nyár + nap + felkelés = ÉK', ill. *päivän/lasku* 'nap + lemenés = Ny', *päivän/lasku//puol'i* 'nap + lemenés + oldal = NY, ÉNy', *kesä//päivän/lašku//tuuli* 'nyár + nap + lemenés + szél = ÉNy'.

2) Napszakok. Az égtájak és a napszakok (és ebből az étkezések időpontja) elnevezésének egybeesése több nyelvben is megfigyelhető (leginkább a DÉL többjelentésű alakokban). A karjalai nyelvjárásokban a hajnal, a reggeli/tízórai, ebéd/dél, éjszaka jelentésű szavak szolgálnak az irányok teljes körének leírására. Minderre hatással van a Nap állása az adott szélességi körön, ezáltal a hajnal jelenthet északkeletet és keletet, a tízórai/reggeli délkeletet, delet és délnyugatot.

A karjalai égtájnevek közül ebbe a csoportba sorolható: *puoli/öine* 'éjfél = É'; *keški/üö//randa* 'éjfél = É'; *koil'ine* 'hajnal = É, ÉK'; *murkina/päivä, murkina/päiväine* 'reggel + nap = DK, D'; *puoli/murkina* 'fél + reggel = DK, D'; *puol'i/päivü* 'dél = D', *louna(s), lounaine, lownai* 'ebéd = DNY'; *lounat/päivä* 'ebéd + nap = DNY' stb. (Vö. az észtkben *hommiku/maa* 'reggelföld = K', a nyugati finn nyelvjárásokban *ilta/päivä* 'estnap = Ny'.)

3) Az évszakok nevei a finn nyelvjárások égtájneveiben jelzőként szerepelnek, utalva arra, hogy a napfelkelte télen, ill. nyáron mennyiben eltérő. Ez

a karjalaiban a 'nyár' jelentésű szóval jelenik meg, vö. *šuvi, suvi* 'nyár = D'; *kesä//päivän/nousu* 'nyár + nap + felkelés = ÉK; *kešä//päivän/lašku//tuuli* 'nyár + nap + lemenés + szél = DNY'.

4) Fényviszonyok: *pimie/randa* 'sötét + part = É'.

5) Időjárás körülmények: *vilu/randa* 'hideg + part', *vil/pual'* 'hideg + oldal' = É; *l'ämbümä/randa, l'ämmis/randa, lämmin/randu* 'meleg + part', *l'ämmin/pual'* 'meleg + oldal, *l'ämmin/mua* 'meleg + föld' = D.

6) Irányok: vö. karj. *pohjane* 'alj(a) > É'; *etelä* 'elöl' > D'; *keški/randa* 'közép + part = Ny'.

7) Térszínformák: *mua/tuuli* 'szárazföld + szél = K'; *meriini* 'tenger = DK; NY'.

8) Természet: *linnun/nenä* 'madár + csőr = DNY'.

Míg az indoeurópai nyelvekben (és a magyarban is) a mellékégtájakat összetétellel nevezik meg, addig a balti finn nyelvekben általában ezekre is önálló szavak vannak. De külső nyelvi hatásra összetételekkel is találkozunk, pl. a finn nyelvjárásokban az *itäpohja* 'északkelet' (érdekes megfigyelni, hogy nem É + K, hanem K + É sorrendben szerepelnek az összetétel tagjai) vagy a karjalaiban *pohja(n)/luuveh* 'északnyugat', *suvi/luuveh* 'délnyugat'.

Ahogy a lapp nyelvjárásokban és a többi balti finn nyelvben is, a karjalai-ban is találkozhatunk poliszém, azaz több irányra is utaló égtájnevekkel: *luodeh, luuveh* 'nyugat; északnyugat'; *otuš* 'északkelet; délnyugat'; *koil'ine* 'északkelet; kelet'; *meriini* 'délkelet; nyugat'; *murkinapäivä* 'délkelet; dél'; *päivän/lasku, -puoli* 'nyugat, északnyugat'. Azonban míg a lappban nyelvjárásonként vagy területenként mást és mást jelent az adott név, addig a karjalaiban egy nyelvjáráson belül is megtalálható a poliszémia, vö. pl. aunuszi *koil'ine* 'északkelet; kelet'. Ennek oka feltehetően az irányok, téri dolgok nyelvi leírásának nehézségeiben rejlenek.

Az orosz nyelvnek az égtájnevekre gyakorolt hatása a karjalai nyelvjárások közül az aunusziban a legerősebb (K *vostok*, D *jug*, Ny *ziapad*, ÉK *siverikkö*).

Az utótagok közül gyakori elem a *ranta* 'part'; ill. a *puoli* 'oldal'. Előbbi esetében valószínűleg már nem összetett szóban megjelenő tartalmas jelentésű szóval számolhatunk, hanem inkább az eredeti alak grammatikalizációja kezdődött meg. A *ranta* eredeti jelentései (SKES 732; SSA 3/48): '1. járven, meren, joen tms. *ranta* (maa- t. *vesialue*)'; [utótagként] 2. 'muun luonnonpai-

kan reuna(ma), laita, syrjä; alueen laitaosa; taivaan-, ilmanranta; 3. esineen, vaatekappaleen reuna(osa); 4. seutu, tienoo; maa, maanääri, -kolkka'. Égtájnevekben való használatára l. *pimieranta* 'sötét + part = É', *viluranda* 'hideg + part = É'; *lämminrandu* 'meleg + part = D'. Ez valószínűleg analogikusan terjedt tovább, ma már olyan szavakban is megfigyelhető, mint pl. de *koilis/ranta* 'hajnal + part = kelet'; *lowna/randa* 'délnyugat + part = DNy'. A többi balti finn nyelv égtájmegnevezései között azonban egyetlen példát sem találtam a *-ranta* ilyen használatára. Úgy vélem, hasonló jelenség figyelhető meg az észti *-kaar* 'ív' esetében is (pl. *põhjakaar* 'észak'; *hommikukaar*, *idakaar* 'kelet'; *lõunakaar* 'dél'; *õhtukaar*, *läänekaar* 'nyugat'), ez a (grammatikalizálódott) utótag szintén nincs meg a többi balti finn nyelvben.

A *puoli* 'oldal' több balti finn égtájnévben is előfordul: karj. *vilpual* 'hideg + oldal = É', *lämminpual* 'meleg + oldal = D'; fi. *nousema(n)puoli* 'felkelő + oldal = K', lív *uomõgpuol* 'reggeli + oldal = K'; é. *lämmi puul* 'meleg + oldal = D', ve. *päilaskmanpol* 'naplemente + oldal = Ny'.

Összefoglalás

Az égtájak áttekintése során kiderül, hogy a balti finn nyelvekben az ÉSZAK a fő égtáj, erre van a legkevesebb variabilitás. A *pohjoinen* és variánsai, összetett szerkezetei kizárólag erre az egyetlen irányra használatosak, ellentétben a többi égtájjal. A karjalaiban azonban azt láthatjuk, hogy az ÉSZAK megnevezésére több különböző kifejezést is ismernek, ráadásul több olyan elnevezési módot használnak, amelyek hiányoznak a többi balti finn nyelvből.

A balti finn nyelvekben a déli égtájakra van a legtöbb eltérő kifejezés. A sokszínűséget valószínűleg a sajátos földrajzi helyzettel lehet magyarázni, hiszen hozzájuk képest majdnem minden délre van. Ez a tarkaság érvényes a karjalaira is.

A karjalaiban a K–Ny oppozíció mellett – a balti finn nyelvektől eltérően – az É–D korreláció is megfigyelhető.

Irodalom

- ALFE 1. = Atlas linguarum Fennicarum. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki, 2004.
- Beöthy Erzsébet 1967: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. Bloomington, The Hague, Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 84.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6. Szerk. Margit Langemets – Mai Tiits – Tiia Valdre – Leidi Veskis – Ülle Viks – Piret Voll. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2009.
- Heine, Bernd 1997: Cognitive Foundations of Grammar. Oxford University Press, New York – Oxford. 35–65.
- Kettunen, Lauri 1938: Livisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 5. Helsinki.
- Kluge, Friedrich 1967: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Walter der Gruyter, Berlin.
- Makarov 1990: Г. Н. Макаров, Словарь карельского языка. Ливвиковский диалект. Петрозаводск.
- Mägiste, Julius 1982–1983: Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Finnisch-ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- Neetar, Helmi 1991: Ilmakaared rahvasuus. Keel ja Kirjandus 11: 656–665.
- Neetar, Helmi 2000: Ilmakaared keeleatlases. Atlas Linguarum Fennicarum (ALFE 1). Studia ad geographiam linguarum Pertinentia. Eesti Keele Instituudi toimetised 6. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. 87–98.
- Nirvi, Ruben Erik 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Punžina A. V. 1994: А. В. Пунжина, Словарь карельского языка: тверские говоры. Петрозаводск.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. (Toim. Y. H. Toivonen.) Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1955–1981.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. (Toim. Erkki Itkonen – Ulla Maija Kulonen.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.
- Tóth Anikó Nikolett 2009: A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez. Folia Uralica Debreceniensia 16: 121–132.
- Tóth Anikó Nikolett 2010: Földrajzi viszonyok és égtájmegnevezések a lappban. Folia Uralica Debreceniensia 17: 167–180.

- Tóth Anikó Nikolett 2011: Az égtájmegnevezések szemantikai vizsgálata a finnben és az észtbén. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 155–164.
- Tsvetkov, Dmitri 1995: *Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXV*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Vasmer, Max 1986–87: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Прогресс, Москва.
- Virtaranta–Koponen 1968–97: *Karjalan kielen sanakirja I–VI*. (Päätoim. Pertti Virtaranta – Raija Koponen.) *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

*

Cardinal Terminology in the Karelish Language

This paper carries out a semantic and etymologic investigation of Karelian names for cardinal directions. The most significant issues in the cases of the above mentioned languages are that there are more than one expression for one direction and one expression can be used for more directions. So without the speaker's cognition and the environmental factors it cannot be understandable.

By the inclusion of all the different names associable with each direction, the variability of the naming methods applied is clearly demonstrable.

ANIKÓ NIKOLETT TÓTH

A mordvin nyelv orosz jövevényszavai II.

ZAICZ Gábor

Jelen közlemény egy háromrészes tanulmányorozat második egysége (az első részt l. FUD 19: 205–222).¹ Az első két írásban a Versinyin-szótár (ESMJa) orosz jövevényszavait vizsgálom meg, és értékelem (így többek között kérdőjeles etimológiáit megrostálom, közülül számosat elhagyok). Ennek során a szótár orosznak ítélt szavait egybevettem a két mordvin nagyszótár (ERV 1993, MRV 1998) szóanyagával. Amennyiben e szavaknak nincs irodalmi nyelvi alakjuk, és régi, elavult minősítést kaptak, ill. nem szerepelnek e nagyszótárakban, akkor minden esetben e lexémák alnyelvjárási voltát # jellel jelölöm. A mordvin szavakat latin betűvel, jelentésüket Versinyin alapján oroszul adom meg. A szótár alapján zárójelben utalok arra, ha az orosz szó más finnugor nyelvekbe is átkerült. A szófejtő szótár lapszámát közlöm e szótári adatokat felsoroló rész zárásaként, ezután – amennyiben kívánatosnak látszik – más források, ill. az én megjegyzéseim szerepelnek. Ugyancsak Versinyin műve az alapja az orosz nyelvjárási szótár – Dalj ma már tulajdonképpen elavult szavakat is közlő műve (Dalj 1880–1882/1955) – adatközlésének. Munkám során rendszeresen használtam H. Paasonen négykötetes mordvin nyelvjárási szótárát (Paasonen 1990–1996), az orosz szófejtő szótárt (Vasmer 1953–1958) és a mordvinföldi orosz nyelvjárások szótárát (SRG 1978–2002).

Szójegyzék (folytatás)

paćet M. 'подгон – запоздавшие побеги злаковых растений' ? < or. nyj.
(Dalj) *nodcada* 'недоростки, заморыши между рослыми стеблями'
(337)

¹ Javítás: a *čakonda* (FUD 19: 208) helyett a *čakolda*, valamint az *ebjať*, *ebjaž* (uo. 210) helyett az *ebät*, *ebäž* a helyes! E cikkben az orosz átadó alakok általában nyelvjárásiak, de erre következetes utalás nem történt.

- paćkala* M. # 'грязнула' < or. нyj. *пачкала* 'пачкун' (337)
- pađi* M. 'может быть, должно быть; наверное' < or. нyj. *поди* 'id.' (323)
- pařeřams* M. 'позорить; (при)стыдить' ? < or. *похерить* 'вычеркнуть' (337). – A jelentéstanı nehézség ellenére Paasonen (1502) is ebból az alakból származtatja.
- pařasa¹* M. 'перила' < or. нyj. *балясы* [jel. n.] (328), 'перила' (SRG 1: 29)
- pařasa²* M. # 'железная лопата' < or. нyj. *белеза* 'железный инструмент для конопачения' (< tat. *bälž'ä* 'мотыга, тесло') (328)
- pařećkä* M. 'божница; полка' < or. нyj. *полочка, полица* 'id.' (229 *малиница* a., 327)
- pařića* E. # 'сошник' < or. нyj. *паница* 'часть отвала у сохи или плуга' (327). – A mordvinföldi orosz nyelvjárásokban igen gyakori a szó használata, ötféle jelentése is van (SRG 5: 104–105).
- pařtok* M. # 'женское укороченное пальто' < or. *пальто* 'id.'. – A mdM -k képző (328).
- pařeta* M. 'онуча', *pařita* M. шерстяная онуча', *pařitka* E. #, M. # 'верхняя одежда' < or. нyj. (Dalj) *понитокъ* 'крестьянское полусукно; зипунь; сермяга' (375)
- pařs*: *piřeň bapš* [= *piřeňbapst* plur. (ERV 481)] E. 'пслён чёрный; крушина' < ? or. *боб* 'id.' (333); *piře* E 'собака'. – Jelentése tkp. 'kutya' + 'bab' (vö. a fenti erza szó 'abszóló' jelentését). Az -s talán a determináltság jele. Paasonen (1539) nem ad etimológiát.
- pařnaj* M. # 'инкубаторная курица' < or. *парной* 'id.'; vö. or. нyj. (Dalj) *парить яйца* 'сидеть на яйцах' (335)
- pařña* E. 'мастерская' < or. *парня* 'id.' (335)
- pařtušnoj* E. 'плата пастуху за работу' < or. нyj. *пастушное* 'id.' (336)
- pařop* E., *pařep* M. # 'плата пастуху' < or. нyj. (Dalj) *посопь* 'подать, ссыпка хлеба' (336)
- pařetovams* E. # 'сфотографировать' < or. R. *namret* 'портрет' (> cser. *patret* 'id., фотокарточка') (336)
- pařjaň* M. # 'луг' < or., vö. or. R., нyj. *пажа, пажить* 'id.', поле' (323). – Az -ň genitivusrag.
- pařencä* M. 'пятница' < or. *пятница* 'id.' (385)
- pařca* E. 'пятница' < or. *пятница* 'id.' (348)
- pařcad'* M. 'круглая вышивка на поясе', *pařcat'* # M. 'печать' < or. *печать* 'id.' (348)
- pařtavams* M. 'привести в порядок; воспитать' < or. *пестовать* 'id.' (347)
- pařt'erkaj* E. # 'хвощ полевой' < or. нyj. *пест*, (Dalj) *песты* 'хвощ' (347)

- petka* E. [!] 'крестец <снопы>' < or. nyj. *пятка* 'id.' (348)
- pəstaj* M. 'почти' < or. *почти* 'id.' (385)
- pəlšajks* M. # 'скорее всего' < or., vö. or. *больше* 'id.', nyj. (Dalj) *большо* 'сдается, думается' (473). – A *-ks* mdM képző, a régiségben (Paasonen 1640) a képzőtlen *pəlšaj* alak is jelentkezik.
- pərdams* M. 'спрятать, убрать' < or. *прятать* 'id.' (379)
- pəřčetks* (javítva, vö. MRV 539) M. 'причащение' < or. *причащать* 'id.'. – A mdM *-ks* képző (379).
- pićuk* E. # 'суслик' ? < or. *пищуха* 'id.' (368). – Hangutánzó eredetű is lehet; vö. csuv. *piž'u* 'суслик' (368). A lexéma Vasmer szótárából hiányzik. Az *erza* szót Paasonen (1649) török eredetűnek veszi.
- pija* E. 'пиво' < or. *пиво* 'id.' (369)
- pipka* E., M. 'пипка, курительная трубка' < or. R. *пипка* 'id.' (367)
- p'lamšems* E. # 'смаковать' < or., vö. or. nyj. *пьямкать* [jel. n.] (370). – A hangutánzó orosz szót Vasmer a 'schmatzen, schmatzend essen' jelentéssel látja el (Vasmer 2: 379).
- p'läħan* M. # 'солдат' < or. *пыхан* 'плешивый', R. 'солдат' (370; vö. Vasmer 2: 371)
- p'leška* E. # 'бляшка' < or. *бляшка* 'id.' (369)
- podněz* E. # 'бисерное кружево' < or. R. *поднизь* 'id.' (370)
- podorbams* M. 'капитально отремонтировать; избить', E. *podrobams* 'чинить; отремонтировать' < or. nyj. *подобрать* 'id.' (371); vö. or. (Paasonen 1713) *подрубать* 'id.' – Az orosz átadó nyelvjárásban mindenesetre meglehetett a '(meg)javít' jelentés.
- podovol'* E. 'исподволь' < or. (371), vö. or. *исподволь*, nyj. (SRG 5: 173) *подовольку* 'достаточно'
- podvaj* M. # 'палка, на которой везут соху' < or. nyj. **подвай* 'id.' (? < or. nyj. *подаванье* 'id.') (370). – Orosz eredete nyilvánvaló. Paasonen (1713–1714) az or. nyj. *подвой* 'Pflugband' szóra vezeti vissza. Megjegyzem, a szócikk példamondatában az összes – egyébként öt – szó egyaránt orosz jövevényszó.
- rogan'* M. 'эпилепсия; скряга; скупой' < or. nyj. *погань* 'id.' (370; vö. Vasmer 2: 381)
- poħeřats* M. 'опозорить, (о)хаять; обеспечить' (377) < or. nyj. (SRG 5: 243) *похерить* 'высказаться о ком-либо неодобрительно'. – Versinyin szófejtése hibás.
- poila* E. # 'напиток' < or. *пойло* 'id.' (371; Paasonen 1717–1718), nyj. (SRG 5: 189) 'место на реке, озере и т.п., где поят скот; водопой'. – Versinyin szótárában többször észrevehető, hogy az orosz szóelemet –

- nem tudjuk, milyen alapon – 'id.' [= azonos jelentés] minősítéssel adja meg. Itt valószínűbb a konkrét átadó jelentés.
- polbina* E. 'моченцы' [!] < or., vö. or. nyj. (Dalj) *плавъ* 'портомойный плотъ' (mdE ? < or. **плавина* 'моченцы') (373)
- полтана* M. # 'монета в 15 копеек' < or. R., nyj. *полтина* 'id.' (374; Vasmer 2: 399)
- poľcaz* M. 'деревянная ручка' < or. nyj. *полица* [jel. n.]. – A mdM -z képzőelem lehet (374).
- poľeńina* M. # 'печенье' < or. nyj. (Dalj) *паленица* 'булка, белый хлеб' (374)
- poľesna* M. 'непутёвый; посмешище' < or. nyj. *болезный* [jel. n.] (374)
- [*rominams* E., vö. ERV 498,] *rominandams*, *romondams* M. 'помянуть' < or. (374) *поминать*, *помянуть* 'id.' (a mordvin szó nyelvjárási és alakváltozataira ld. Paasonen 1741–1742). – A moksa átvette az orosz ige két alakját.
- porava* E. 'во время' < or. *пора* 'id.'. – A mdE -va prolatívuszrag (376; Paasonen 1752–1753).
- poľafa* M. 'бесстыдник, бессовестный; плохо одетый; (MRV 521) посмешище' < or. *потеха* 'id.' (377; Paasonen 3: 1771)
- poľiška* M. 'шут' < or. nyj. *потешка* [jel. n.] (376)
- projav* E. # 'призрак' < or. nyj. (Dalj) *проявь* 'чудо, невидаль' (379)
- prok* E. 'будто, словно, как' < or. *прок*, *впрок* 'id.' (379; Paasonen 1790). – Eszerint az orosz 'haszon, előny; javára, hasznára' jelentésből alakult volna ki az erza szó jelentése.
- prolop* E., (MRV 535) M. 'провода' ? < or. *провода* 'id.' (379; Paasonen 1791). – A mordvinba egy orosz nyelvjárási alak kerülhetett át, semmiképpen az idézett alak feltehető 3. szótagi hangsúlyával.
- promoz* M. 'привычка; повадка' ? < or. *промысел* 'id.' (379; Paasonen 1791). – A jelentésváltozás magyarázandó!
- pronca* E. 'помочи; бретельки' (379) < or. nyj. (SRG 5: 288, 290) *промца*, *пронца* 'лямки, бретельки'. – A Versenyin által említett or. nyj. (Dalj) *бринды* 'широкие рукава <одежды>' szóból való származtatása téves.
- prońams* M. 'донять; пристать' < or. *пронять* 'id.' (379; Paasonen 1791–1792 < ? or.)
- prorva* E. 'обжора' < or. *прорва* 'id.' (379; Paasonen 1792). – Az átvétel az orosz szó népnyelvi 'nagy tömeg; rengeteg; tenger (sok)' jelentéséből (OMSz. 1317) vezethető le.
- prostams* M. 'сквитать' ? < or., vö. pl. or. *простить* 'id.' (379) – Aligha hihető, hogy az orosz szónak a mokzával azonos 'elszámol valakivel'

- jelentése volna. Megjegyzendő, hogy a *prost'ams* 'простить, извинить' E., M. ige (vö. Paasonen 1793; ERV 520; MRV 537) biztos átvétele a fenti or. *простить* szónak.
- psič'a* E. # 'спичка, спица [!]' < or. *спичка, спица* 'id.' (380; Paasonen 1825; SRG 6: 117 is)
- puč'laña* E. 'пушистый, лёгкий' < or. *пухлый* 'id.'. – A mdE *-ña* képző (384).
- pujmo* E. # 'букет' < or., vö. or. *пуj.* (Dalj) *паймо* 'связка ниток' (381; vö. SRG 5: 104)
- purpol'* E. #, *purorka* M. # 'прыщ' < or. *пуj.* *пуньрь* 'id.' (382). – A mdM *-ka* kicsinyítő képző.
- purdoša* M. 'приданое' ? < or. (383) *пуj.* **пурдоша* 'id.'
- purka* E. 'корочка <на голове>' < or. *пуj.* (Dalj) *пархъ* 'шелуди' (383)
- puřkã* M. 'морковь' < or. (383) *пуj.* (Dalj) *пряга* 'id.' (FTM 76). – Versinyin – Paasonent (1855) követve – tévesen az or. *пуj.* *буркан*-ból 'id.' eredeztetéi.
- pušams* E. 'опушить' < or. or. *опушить* 'id.' (385). – Szerintem nagyon is lehetséges, hogy az erza szó az or. (OMSz. 1349) *пушить* 'pelyhez' átvétele (ugyanígy: Paasonen 1856).
- rast* M. 'период увеличения надоя' < or. *рост* 'id.' (388)
- rataž* E. # 'бездельник' < or. *пуj.* (Dalj) *ратахъ* 'шумный, сварливый человек' (388)
- raže, raži* 'разве; если' < or. *пуj.* *рази* 'разве' (387)
- rakava* M. 'фартук', *rukava* E. 'кофта' < or. *пуj.* *рукава* [jel. n.] (390) vagy or. *рукав* 'id.' (Paasonen 1906)
- rod'i* M. 'вроде' < or. *вроде* 'ua.' (473)
- roga*: ~ *pešt'e* E. # 'чилим, водяной орех' < or. *пуj.* *рогули* 'id.' (390; ld. /OMSz. 1440/ or. *рогульник* 'sulyom'); vö. *pest'e* E. 'орех'. – Jelentése: 'sulyomdió'.
- rogaľka* E. # 'крюк-вешалка', *rogul'ka* E. # 'ухват' < or. *рогулька* 'id.' [!] (390). – A helyi orosz nyelvjárásokban a szónak hatféle jelentése van (SRG 6: 54).
- rona* M. 'уровень' < or. (391 *ронаптомс* a.) *пуj.* **рона* 'id.'
- rosana* M. 'рослый' < or. *рослый* 'id.'. – A mdM *-ana* képző (391).
- rospuħ* E. 'губка' < or. *пуj.* (Dalj) *распуха* ['распухание'] < *распухать* 'id.' (391)

- roštova* E., *roštuva* M. 'рождество' < or. (391; Paasonen 1898–1899), vö. or. *рождество* 'id.'. – Versinyin az ugyancsak orosz eredetű cser. *rošto* 'id.' szót is megemlíti.
- rovnac* M. # 'отвес' ? < or. (390), vö. or. *ровно* 'id.', l. még: *rona* M. 'уровень' (391 *ронантомс* a.). – A -c mdM PхSg3 lehet.
- rož* E., M. 'рожь' ? < or. *рожь* 'id.' (391; Paasonen 1901). – A mordvin szó egyesek szerint finn-permi kori örökség, mások szerint balti, ill. iráni jövevényelem (vö. FTM 79).
- ručaga* M. 'кол; жердь' < or. *рычаг* 'id.' (392; Paasonen 3: 1920; SRG 6: 68 is)
- rukava* M. 'дымоотвод; намётка <рыболовная снасть>' < or. nyj. *рукав* 'id.' (391; SRG 6: 62)
- runduk* E. # 'сруб колодца' < or. (392) *рундук* 'id.'. – A helyi orosz nyelvjárásokban e szónak ötféle jelentése van (SRG 6: 63).
- ruz* E., M. 'русский' < or. R. *русь* 'русские' (391)
- ráps* M., *réps* E. 'репа' < or. *penc* 'id.' (389). – Jelentéstani szempontból vö. francia *navet* 'répa' : *navette* 'repce' (FTM 78). Paasonen (3: 1915) tévesen az or. *pena* 'id.' szóból eredezteti.
- řed'ams* E. 'увидеть; обнаружить' < or. *рядить* 'id.', nyj. (Dalj) 'управлять' (388)
- remežej* E. # 'иволга' < or. *ремез* 'id.' [tkp. 'függőcinege']. – A -žej végződésre a madártani szókészletből vö. *panažej* M. 'сарыч', *suvožej* E. 'глухарь' (389).
- [*řeňendams*, vö. MRV 577,] *riňendams* M. 'стремиться' < or. (390) *ринуться* 'id.' (vö. SRG 6: 51 is)
- retuga* E. # 'редька' [!], (EMV 549) 'брюква' < or. *редька* 'id.'. – Az or. nyj. (Dalj) *ретюха* 'брюква' változat a mordvinból való (389).
- rezančat* E. # 'блины' < or. *резанцы* [jel. n.] (388). – A mdE -t többesjel.
- ritnik* M. # 'колдун, чародей, волшебник' ? < or., vö. or. nyj. *ретовать*, *рятовать* 'спасать, избавлять от опасности' (390)
- rižanka* E. # 'волнушка' < or. nyj. *рыжанка* [jel. n.] (389)
- saban* E., M. 'соха, плуг' ? < or. *сабан* 'id.' (< tatár, 392). – Versinyin szerint valószínűbb, hogy a szó közvetlenül a tatárból került a mordvinba. Paasonen (1928; vö. FTM 81) mind az orosz, mind a török eredeztetést elfogadja.
- sad* E. 'сад' < or. *сад* 'id.' (393)

- salaska* M. 'челюсть' ? < or. nyj. (Dalj) *салазка* 'нижняя челюсть' (vö. or. *челюсть* 'id.'). – Az orosz nyelvjárási szó visszakölcsönzés is lehet a mordvinból (393; vö. Paasonen 1939).
- samed*, *zamed* M., *zamed'* E. 'забор, ограда' < or. nyj. *заметь* 'дощатый забор' (78)
- samolka* M. 'подхалим' < or. (394) nyj. **самолка* 'id.'
- sapjolka* M. 'глиняный свисток' < or. nyj. *сопелка* 'id.' (394)
- saša* E. # 'шоссе' < or. nyj. *саша* (> or. *шоссе*) 'id.' (395). – Vasmer a or. nyj. *шаша* 'id.' alakot közli (Vasmer 3: 422).
- sbit'än'* M. # 'упрямец' < or. nyj. (Dalj) *сбитень* 'сколотышь [!], крепышь, здоровяк' (395)
- sboj* M. # 'смелчак', *zboj* M. # 'смелый, отчаянный' < or., vö. or. nyj. (Dalj) *парень сбой* 'буян, удалец' (78, 395)
- sgadovams* M. # 'угадать', *skadovams* M. # 'выдумать; выгадать', *zgodovams* M. 'обдумать' < or. nyj. *сгадать* 'id.' (396, 406)
- sinok* M. # 'второй слив сусла с добавлением кипячёной воды при изготовлении браги' < or. nyj. *сынок* 'квас, пиво, брага второго разлива' (418), vö. *sinok*
- slota* E. 'оттепель' < or. nyj. (Dalj) *слота*, *слоть* 'слякоть, мокредь; снег сь дождёмь, зимнее мокрогодье' (407)
- s'ozka* M. 'бусинка' < or. nyj. (Dalj) *слеза* 'id.; вещь, похожая на слезу' (407)
- smol'anka* E. 'деревянный брусок' < or. nyj. *смолянка* 'id.' (407)
- smust'* E. 'смысл, суть', *smuž* M. 'мудрость, ум' < or. *смысл* 'id.' (407; Paasonen 1998)
- sogra* E. # 'пойма' < or. nyj. (Dalj) *согра* 'заболоченный черноольшаник в пойме реки' (vö. szelk. *sogur* 'топкое место с мелким кустарником') (408)
- soka* E., M. 'соха' < or. *соха* 'id.' (408; Paasonen 2006; SRG 7: 112–113 is)
- soldak* M. # 'солдат' < or. *солдат* 'id.', nyj. *желдак* 'id.' (> cser. *saltak* 'id.') (409). – Török közvetítés feltevésére nincs szükség (vö. FTM 84).
- solot* M. # 'платок с золотым шитьём', *zolod* M. # 'золото' < or. nyj. *золот* 'id.' (409)
- somorokta* M. # 'с испуга' ? < or., vö. or. nyj. (Dalj) *морокосить* 'мерещиться' (409). – A mdM -*ta* ablatívuszrag. Hangtani nehézségek.
- sorga* E., M. 'серьга' ? < or. *серьга* 'id.' (409). – A mordvin szó kérdőjelesen török eredetű (Paasonen 2014; vö. Vasmer 617).
- sosaks* M. 'жеребёнок-сосун' < or., vö. or. *сосать* 'id.'. – A mdM -*ks* névszóképző.

- spolat'* E. 'одобрение достоинств или поступков кого-л.; поделом, не зря' < or. R. *исполать*, пуј. *сполать* 'честь и слава' (410; vö. Paasonen 2022; Vasmer 1: 489)
- srastams* E. 'пугать' < or. пуј. *страцать* 'id.' (410; Paasonen 2037)
- s'rapka* E. #, *st'rapka* E. 'женский передник с рукавами; фартук' < or. (410) пуј. **стрябка* 'id.'; vö. (SRG 7: 157) *стряпка* 'кухня'
- stak* M. 'так, даром; просто так' < or. пуј. *за так* 'id.' (411)
- stamed* E. #, *stamit* E. 'шерстяная ткань' < or. R. *стамед* 'id.' (411; Paasonen 2027), (Vasmer 3: 3) 'Art Wollstoff'
- stanka* E. 'низ женской рубашки' < or. (411) R. (SRG 7: 134) *станка* 'холщовая юбка'. – A XIX. század végéről vö. *stan'ña* M. 'складки на рубашке' (Paasonen 2028), amely a *stan* 'станок' (< or. *станок* 'id.') képzett alakja.
- stirnoj* E. # 'большая кадушка' ? < or., vö. or. *итырь*, пуј. *стырь* 'затычка к бочке, к чану' (412). – A szó *-noj* végződése képzőelem lehet (valószínűleg orosz mintára).
- stomams* E. '(у)томить; волновать, беспокоить' < or. *истомить* 'id.' (411)
- stomec* E. # 'перекладина' < or. (411), vö. or. (SRG 7: 147) *стомик* 'подпорка'
- stramams* M. # 'напугать' < or. пуј. *трамить* [jel. n.] (412), 'ругать, бранить' (SRG 7: 150)
- stručel'nik* E. # 'акация' < or. пуј. *стручельник* [jel. n.] (412); vö. or. пуј. *стручѣтник* 'желтая акация' (SRG 7: 156)
- st'radondams* M. 'спохватиться; догадаться' < or. пуј. (Dalj) *суториться* 'собираться торопясь; суетиться' (412), (Vasmer 3: 52) *суторить* 'Unsinn reden'. – Az orosz eredetet erősíti Paasonen (2186) szófejtése; vö. or. пуј. *стрянуть* [jel. n.].
- st'rakandams* M. '(при)стыдить', *st'rekams* # M., *st'rekandams* # M. '(по)ругать, пристыдить' < or. *срекать* 'язвить', *подстрекать* 'id.' (412)
- [*st'ripka* E. #, vö. Paasonen 2187,] *st'rapka* M. # 'скрипка' < or. *скрипка* 'id.' (412)
- st'egla* M. # 'улица' < or. пуј. *стебло* 'id.', ? пуј. **стегло* [jel. n.] (411)
- st'eń* M. # 'туловище' < or. *стан* 'id.' (411)
- st'inat* E. 'крестины' < or. R. *кстины* 'id.' (411). – A *-t* többesszám-jel, mint a → *ks'inat* E. végén is.

- suľika* E. 'стекло, пузырьёк', *śulejka*, (MRV 687) *śuleka* M. 'бутылка' < ор. R. *суляя*, пуж. *сулейка* 'id.' (> лр. *suľa* 'id.') (415; Paasonen 2052; SRG 7: 169)
- supa'* M. 'род вышивки на подоле мордовской женской рубахи', (Paasonen 2055) *sup*, *supa* пуж. 'боковая часть рубахи по обе стороны', R. (1933) *sup(a)* 'клин (от холста, в рубашке' ? < ор. пуж. *суп* [jel. n.] (416; Paasonen i.h.)
- supa²* E., M. # (Paasonen 2055) 'бугорок, холм' < ор. пуж. *сон* 'насыпь', óор. *сьнь* 'id.', холм, гора' (416)
- supradka* E. R. 'помощ при прядени' < ор. пуж. *супрядка* 'id.' (416; Paasonen 2056; SRG 7: 172)
- surad* M. # 'выправка, манера держаться', *suradu* M. 'аккуратный' < ор. пуж. *сурядный* 'опрятный, порядочный' (416)
- suravka* E., *suravjaška* M. # 'сыроежка' < ор. *сыроежка* 'id.' (416)
- suraz* E. # 'незаконорождённый ребёнок' < ор. пуж. *суразь* 'внебрачно рождённый' (416)
- suraznaj* M. 'аккуратный' < ор. пуж. *суразный* 'видный, пригожий' (416)
- susal(ə)k* M. # 'детская болезнь' ? < ор., вö. ор. пуж. (Dalj) *сусовь* 'резь, колотьё', *шашалы* 'парши на голове' (> cser. *šičö*, *šičo* 'болячка на голове', vtj. *тиушты* 'лишай') (417). – Paasonen (2065) nem ad a moksa szónak orosz áradó alakot.
- sutnoms* E., M. # 'зудеть' ? < ор. (417) *зудеть* 'id.'. – Paasonen (2070) állásfoglalása alapján – ti. nem utal orosz áradó alakra – véletlen egyezés is lehet.
- sutolgdoms* E. # 'зашевелиться' < ор., вö. ор. *сутолока* 'id.' (417)
- sut'endams* M. 'разбавить' ? < ор. **сутье-*, вö. ор. пуж. *сытить* [jel. n.] (417)
- sval* E. 'всегда, постоянно; обычно', *falu*, *svalu* # M. 'всегда, постоянно' < ор. пуж. (Dalj) *сваль* 'толпа', *въ сваль* 'сообща, заодно' (395). – Bizonyos jelentéstani nehézségek ellenére Paasonen szótárában (2081) biztos etimológia.
- sviska* 'висок; волосы <на висках>' < ор. (396) *висок* 'id.' (Paasonen 2210)
- svočina* E. # < ор. *свояченица* (396), пуж. *своячена* 'id.' (SRG 7: 29)
- śavadoms* E, M. 'завидовать' ? < ор. (424) *завидовать* 'id.'. – Paasonen (2094) nem eredeteti oroszból.
- śečä* M. #, *śiča* M. # 'обработанный участок целины, рощисть [!]' < ор. *сеча* 'id.' (401)

- šex* E., *šix* M. # 'самый' < or. *vsex* 'id.' (> cser. *šek*; vtj. *šek* 'id.') (401; Paasonen 2119–2120)
- šel'aka* E. 'селезень' < or., vö. or. *селезень* 'id.' (398) vagy or. *puj. cselex* [jel. n.] (Paasonen 2125)
- šel'enčä*, *šel'ančä* M. # 'западня' < or., vö. or. R. *силять* 'ловить силком' (398; vö. SRG 7: 50 is)
- šeminga* E., M. # 'липа [(Tilia)]' < or. *puj. семянка* 'id.' (398)
- šeraboj* E., M. # 'зверобой' [= 'зверовой'] < or. *puj. зверобой* 'id.' (399)
- šerd'aka* E. 'бедняга, бедяжка', *šerd'az* M. # 'жалкий, несчастный' < or. *puj. (Dalj) сердяга* 'сердечный (о комъ жалею)' (399)
- šerd'ečkat* plur. M. # 'деревянные коньки' (399) < or. (Paasonen 2137) *puj. сердечник* [jel. n.]
- šijok* M. # 'лук-сеянец' < or. *puj. сеёк* 'id.' (404)
- šilom* E. #, M. 'наильно, против воли' < or. *силом* 'id.' (404)
- šilä* M. # 'яд' < or. *зелье* 'id.' (404)
- šimika* M. # 'семья' < or. *семейка* 'id.' (404)
- šinok* M. # 'разбавленное водой сусло' < or. *puj. сынок* 'id.' (405; Paasonen 1978; SRG 7: 186), vö. *sinok*
- šinavka* E. #, *šinička* E. # 'сыроежка' ? < or. (405), vö. például or. *сыроежка* 'id.' (ld. Vasmer 3: 58)
- šitkã* E. # 'затычка в двери, шпунт' < or. *puj. шить, шитик* 'id.' (406). – Paasonen (2163) nem említ orosz szót.
- šizaka* M. # 'лесной голубь' < or. *сизяк* 'id.' (404)
- šolda* [? E.] # 'всегда' < or. *всегда* 'id.' (402)
- šuvakaj* M. # 'всякий' < or. (420) *всякий* 'id.'
-
- šabra* E., M. 'сосед; соседний' < or. *puj. шабёр*, Gen. *шабра* 'id.' (499; Paasonen 2210)
- šala* M. # 'непутёвый' < or., vö. or. *puj. (Dalj) шалава, шалабола, шалагай* 'id.' (500)
- šalaga* E. 'шалаш', M. # 'навес' < or. *puj. (Dalj) шалага* 'копна сена' (500; Paasonen 2213)
- šalberník* M. 'бездельник, шалопай' < or. *puj. (Dalj) шалберникъ* 'id.' (500)
- šanšil* E. 'бездельник, туняец' < or., vö. or. *puj. (Dalj) шамшилка* 'кто побит шушукаться', *шашма* 'пустобай' (501)
- šaršun* M. # 'взьерошенный; шероховатый' < or., vö. or. *шершавый*, *puj. (Dalj) шаршавый* 'id.' (501)
- šatalomnáj* M 'необузданный' < or. (501) *puj. *шатоломный* 'id.'

- šaval'dems* M. # 'сдохнуть' ? < or., vö. or. нuj. *шваль* [jel. n.] (499); vö. or. нuj. (OMSz. 1866) *шваль* 'vacak, kacat'
- šavka* E. # 'сухой лошадиный помёт' < or. нuj. (Dalj) *шевяк* 'кал животных' (499)
- šapol'* M. [, *šepel'* E., vö. Paasonen 2227] 'шепелявый' < or. (510) *шепелявый* 'id.' (Paasonen i.h.)
- šapol'dems* M. 'шепелявить' < or. (510) *шепелявить* 'id.' – Vö. *šäpäl'ijams* 'закартавить' E # (Paasonen 2227).
- šätta, šät'(taka)* M. 'возможно, очевидно, наверно, может быть' < or. нuj. *чатъ* 'id.' (511; vö. Vasmer 3: 305)
- ščolka* M. # 'щеколда' < or. *щёлка: защёлка* 'id.' (512)
- šel'ikan* M., *šligan* E. 'праздничный женский головной убор с вышивкой' ? < or., vö. or. нuj. *шлык* ['id.'], (OMSz. 1876) *шлык* 'sapka'. – A szó a mordvinban rendkívül ritka -an képzővel keletkezhetett (502).
- šemetəm* M. # 'полным ходом', *šemetom* E. # 'быстро' < or. нuj. *шемотон* 'хлыщ, верхогляд', (Dalj) *шеметать* 'метнуться, кинуться' (502). – Paasonen (2227) kérdőjellel az or. нuj. *шеметень-ге* [jel. n.] vezetі vissza.
- šička* M. # 'маленький худенький человек' < or. нuj. (Dalj) *чечка* 'избалованный ребёнок' (503). – A szó orosz eredetű; Paasonen (2231) kérdőjellel a 'kuvik' jelentésű or. *сыч*-ből származtatja; vö. or. (OMSz. 1655) *сычом сидеть* 'begubózik'.
- šiš* E. 'один из жердей' < or. нuj. *шииш* 'примитивный овин' (503; vö. Vasmer 3: 403). – Paasonen (2233) a moksából is több adatot közöl; a szóra nem tesz etimológiai megjegyzést.
- šišem* E. 'шатром' [!] < or. *шиишом* ['id.'] (504; vö. OMSz. 1873)
- šival'na* E. 'швейная мастерская' < or. (503) *швальня* 'id.'
- šiveč* M., *šiveč* 'портной' < or. R., нuj. *швец* 'id.' (503; Paasonen 2233)
- škatod'ems* M. # 'очутиться, навязаться' ? < or. *шкотить* 'вредить' (504). – Paasonen a mdM *škatəd'əms* 'явиться, очутиться' M. # (2239) szót nem oroszból magyarázza, hanem a *škams* 'рождать; [etc.]' származékának veszi.
- šlik* M. 'шлык, головной убор женщин в старину' < or. *шлык* 'id.' (504; Paasonen 2240–2241)
- š'labok* M. 'шлык' < or. R., нuj. (Dalj) *шляпок* 'вид шляпы' (504)
- špal'era* M. 'обои' < or. R., нuj. *шпалеры* 'id.' (> cser., vtj. *špal'er* 'ua.') (506)

- šta* M. 'неужели' < or. *пуј. неужто, нешто* 'id.' (507). – Orosz eredete biztos; Paasonen (2246) a *što* E 'что, чтобы' lexémával együtt az or. *что* 'id.' kötőszóra vezeti vissza.
- šturba* E. 'уха' < or. *пуј. (Dalj) шурба* 'похлёбка, навар; уха' (507)
- šugofšems* M. # 'улизнуть; *своровать' ? < or., vö. or. *пуј. шигардаты* [jel. n.] (507; vö. Vasmer 3: 397)
- šula, šulga* M. 'левый' ? < or. *пуј. шульга* [id.] (> cser. *šola* 'id.') (508). – A szó törökségi eredetét vallotta Paasonen (2249). Az orosz szó belső keletkezésű (Vasmer 3: 435).
- takoj: takoj* či E. # 'будничный день' < or. *такой* 'id.' (428, *takovskoj* a.)
- takovskoj* E. # 'изношенный' < or. (428) *пуј. таковский* 'id.'
- talandum* [E.] # 'таланить (грести назад, поворачивать лодку)' < or. R. *маланить* 'id.' (429; Paasonen 2259), 'gelingen' (Vasmer 3: 72)
- taloka* M. # 'пустырь, пустошь' < or. *пуј. толок(а)* 'пар, на котором скот пасётся; выгон, поскотина [!]' (429)
- tal'eka* M., *tal'ika* E. 'доля' < or. *толика* 'id.' (429)
- tal'ika* E. #, *tal'ka* M. 'талика [!], ручное мотовило; моток ниток' < or. *пуј. талика* [jel. n.] (429) vagy *тальяка* [jel. n.] (Paasonen 2260)
- tamaša* E. 'случай, происшествие; диво, чудо' ? < or. *пуј. (Dalj) тумаша* 'чепуха, вздор; чудо, диво', *томаша*, R. *тамаша* 'суета, тревога, суматоха' (429). – A mordvin szó Paasonen szerint (2260) török eredetű; az orosz lexéma hasonlóképpen (Vasmer 3: 118).
- tauši* E. # 'новогодний вечер', (ERV 649) *tauša* # 'коляда, коядка' ? < or. *пуј. (Dalj) Таусень* 'Васильевъ-вечеръ' (432), 'Silvesterabend' (Vasmer 3: 82). – Egy másik magyarázat szerint a *tausams* E 'петь определённые песни в канун Нового года' származéka a főnév (Paasonen 2287).
- taval'aj* M. # 'стебель' ? < or. *пуј. таволга, тавлага* [jel. n.] (427), 'Spiraea, Spierstaude' (Vasmer 3: 67). – Hangtani nehézségek (vö. Paasonen 2288).
- tažams* E. 'сильно ругать' < or. *пуј. (Dalj) тазать* 'журить, бранить; бить' (428)
- tik* M. 'так' ? < or. *так* 'id.'. – Versinyin szerint az orosz szó nyelvjárási ejtése: [tək, dək] (451). Paasonen (2291–2292) a mordvin szót a törökből eredezteti.
- tolkač* M. # 'хвощ полевой' < or. *пуј. (Dalj) толкачи* 'хвощ' (441), *толкач* [jel. n.] (Paasonen 2311)
- tomondams* M. 'беспокоиться; томиться' < or. *томиться* 'id.' (442)
- torla* E., M., *torna* M. 'тёрн' < or. (443) *тёрн* 'id.'

- tořams* E. 'повторять одно и то же' < or. *вторить* 'id.' (444) vagy *пуј. морить* [jel. n.] (Paasonen 2328)
- tořna* E., M. 'тоска' < or. (445) *тошно* 'id.' (Paasonen 2330) – A Versinyin által közölt or. *тоска* 'id.' átvétele esetén talán **toskna* volt e szó régebbi alakja (vö. Vasmer 3: 128).
- trubkom* E. 'целиком' ? < or. *трубкой* (446) ← *трубка* 'id.'. – Az orosz szó eszközhatórozós esete. A mdE végződése kérdéses.
- truřams* E. 'жрать' < or. *пуј.* (Paasonen 2339) *трутить* [jel. n.] (446; Paasonen 2339; vö. Vasmer 3: 145)
- tridun*: *tridun řikře* E. # 'перец водяной' < or. *тритон* [jel. n.] (445); *řikře* E 'řü'. – Az orosz szó 'vízibors, borsos keserűfű' nyelvjárási jelentése kerülhetett át az erzába.
- řruřňams* M. # 'дрыхнуть' < or. *пуј.* (Dalj) *дрючить* 'id.' X or. *дыхать* 'id.' (446)
- řrupams* M. '(из)мучить' < or. *пуј.* (Dalj) *трупать* 'бить, колотить' (446)
- řruřňa* E. 'толстуха' < or. 1. *пуј.* (Dalj) *струшня* 'склоки; издержки'; 2. *старушня* [jel. n.] (446). – Hangalakja alapján mindenképpen orosz eredetű.
- tuk* E. # 'здоровье' < or. *пуј.* *тук* [jel. n.] (447; Paasonen 2346)
- tulara* E. # 'ротозей', *tul'ara* M. 'простофиля' ? < or. *пуј.* (Dalj) *тюльпа* 'глуповатый ротозей, разиня'. – Fordított irányú is lehet a kölcsönzés (453).
- tulkařems* E. '(вы)толкнуть, втолкнуть; оттолкнуть; столкнуть' < or. (448) *толкнуть* (448), ill. *толкать* 'id.' (Paasonen 2292)
- tupa* [M.], (MRV 754) *тупоца* M. 'тупой' < or. (448) *тупой* 'id.' (Paasonen 2351). – A régiségben előfordulnak a szó erza megfelelői is: a *tupa* és származéka, a *tupaza* 'id.' (Paasonen i.h.).
- tur*: *tureň řiře* M. 'зубровка' < or. *тур* 'дикий бык' (449); *řiře* M 'řü'. – Az -ň a genitívusz ragja. A moksa szó tkp. 'szentperje, máriafű' + 'řü'.
- turečina* E. # 'пижма обыкновенная' < or., vö. or. *пуј.* *турча, турчь* 'плавушник' [!] (449)
- tutorgodoms* M. 'присмиреть' ? < or. *пуј.* (Dalj) *тутуришиться* 'хмуриться, ёжиться, надуваться'. – A hasonlóság esetleges is lehet (451).
- tvetka* E. 'цветок' < or. (433) *цветок* 'id.' (Paasonen 2208–2209)
- řapřtoms* M. # '(у)красть' < or. *пуј.* *тяпать* 'id.', (Dalj) 'стибрить' (456)
- řarijems* M. 'тяпать; рубить, стучать' < or. *тяпать* 'id.' (456; Paasonen 2361–2362)

- t'ela* E., M. 'тело' (vö. ERV 653, MRV 712) < or. (434) *тело* 'id.' (Paasonen 2386); vö. *t'ola* M. # 'детина' (436)
- t'el'peñ*: *t'el'peñ ranga* M. 'скрипун <гриб>' < or. пуј. *мелень* 'кистень; ядро на цепи' (434); mdM *ranga* 'гриб'. Jelentése: 'buzogánygomba'.
- t'ela* E. 'отец' ? < or. пуј. *тятя* 'id.' (436). – Lehet gyermeknyelvi szó is, mint az orosz (Vasmer 3: 168). Paasonen (2396–2398) nem is említi átadóként az orosz szót.
- t'ikla* M. 'тыква' < or. (438) *тыква* 'id.' (FTM 99)
- t'ipoiñ* M. 'типун' < or. (439) *типун* 'id.'
- t'uña* M. # 'неряха; неряшливый' < or. пуј. (Dalj) *тюней* 'тунеядь, дармоедь, лентяй, шатунь' (453)
- [*t'uña*, vö. ERV 686,] *t'ur'tu'uška* E. # 'тюря, суп из хлеба' < or. *тюря* 'id.' (454; Paasonen 2418)
- ubdams* M. # 'угодить, усужить' < or. *угодить* 'id.' (457; Paasonen 2437 *ugod'ams* a.)
- u'ca* M. # 'судьба' < or. *участь* 'id.' (467)
- ufat* M. 'узор в виде ухвата' < or. *ухват* 'id.' (466; Paasonen 2440 *ухатка* a.), 'Topfgabel, Ofengabel' (Vasmer 3: 196)
- ugorst'* E. 'угар' < or. *угар*, пуј. *угарсть* 'id.' (457)
- ugrobams* E. # 'заболеть, занемочь' ? < or. (457) пуј. **угробить* 'id.'. – Amennyiben e feltehető orosz nyelvjárási szó jelentése 'megbetegszik'.
- uħačendams* M. 'храбриться' < or., vö. or. *ухарь* 'id.' (466)
- ulazams* M. 'качать мёд' < or. пуј. (Dalj) *улазит* 'борти' (460; Vasmer 3: 181)
- umordams* M. # 'тошнить' < or. (461) пуј. **умордить* 'id.'
- upetams* M. # 'иничтожить' < or. пуј. (Dalj) *упетать* ['id.'](462)
- upro'endams* M. 'собратся в кучу, сгрудиться' < or. (462) пуј. **упорить* 'id.'
- uprovod* E. 'задание, работа' < or. пуј. *уповод* 'id.' (462), 'Arbeitszeit von 2-4 Stunden' (Vasmer 3: 185)
- uprok* M. # 'скоро' < or., vö. or. пуј. (Dalj) *упорить* 'поспеть впору' (462)
- urban* M. 'уровень' < or. пуј. (462) *урбан* 'id.'
- u'rad* E., M. 'порядок' < or. R. *уряд* 'id.' (464; Paasonen 2471)
- u'ramo* E. 'тальник' ? < or. *урёма* 'id.' (464; Paasonen 2472 *u'rama* a.), (OMSz.1758) *урема* 'folyóparti erdő'. – Valószínűbb azonban, hogy török eredetű; vö. csuv. **urämä*, tat. *ärämä* 'id.' (Vasmer 3: 188; innen az orosz szó is). Vasmer is török átvételnek tekinti az erza lexémát.

- usloj* E. 'условие' ? < or. (465) *условие*, nyj. **услой* 'id.'. – A török eredet is számításba jöhet (Paasonen 2484).
- uškar* M. # 'гашик [!]; шнурок для завязывания брюк' ? < or. nyj. *ушкур* [jel. n.] (467). – Valószínűleg tatár eredetű, és az oroszban is török kölcsönszó (vö. Zaicz 2002: 156). Paasonen (2487) nem utal a moksa lexéma jövevényyszó voltára.
- utra* E. 'утор' < or. (466) *утор* 'id.' (Paasonen 2493; vö. Vasmer 3: 194)
- uza* M. [R. #; vö. Paasonen 2497] 'соты' < or. *уза* 'id.' (458; vö. Vasmer 3: 176)
- užjal'* M. 'жаль' < or. nyj. *ужьяль* [jel. n.] (458)
- užo* E. 'погоди' < or. R. *ужо* 'id.' (458; vö. Vasmer 3: 176, *ужотка* a.). – Paasonen (2500) nem ad orosz átadó alakot.
- vaχ'ams* M. испачкать; *небрежно сшить' < or. nyj. (Dalj) *вахлять* 'делать что нерадиво' (44)
- vana* E., M. 'вот' ? < or. *вона* 'id.' (> cser. *уна*, *онап* 'вот, вон') (39). – Inkább a *vanoms* E, *vanəms* M. igével függhet össze (Paasonen 2534–2536).
- vantoš* M. # 'уклейка' < or. nyj. (Dalj) *вандышь* 'корюшка' (40)
- vařaga* M., *vařga* E. 'варежка' < or. *варега* 'id.' (42; SRM 1: 61 is). – A mordvin szót Vasmer is az or. *варега* 'gestrickter, wollener Fausthandschuh' névszóból eredezteti (Vasmer 1: 170).
- vastrog* M. 'острог, тюрьма' < or. nyj. *вострог* (42) vagy or. *острог* 'id.' (Paasonen 2674, *vostrok* a.)
- vat* E. 'вот' < or. *вом* 'id.' (39)
- vatažendams* M. 'развлекаться' < or. nyj. *ватажиться* 'id.' (43)
- vatlandams* M. 'испачкать; износить' ? < or. nyj. (Dalj) *ватлать(ся)* 'пачкаться' (SRM 1: 62). – Másik magyarázat szerint belső fejlemény; vö. *vatkams* E., M. 'поцарапать (E.); очистить' (43). Ez utóbbi a jelentéskülönbségek miatt kevésbé valószínű.
- vatola* E., M. 'дерюга из пакли' < or. nyj. (Dalj) *ватола* 'крестьянская ткань' (43; Paasonen 2568; SRM 1: 62; vö. Vasmer 1: 232, *вотола* a.)
- vedra* E. 'ведро' < or. *ведро* 'id.' (45; Paasonen 2583–2584)
- ved'arka* M. # 'ведёрко' < or. *ведёрко* 'id.' (45; Paasonen 2594)
- večeř* M., *ve'el'* E. 'верёвочная сетка' < or. nyj. (Dalj) *вятель*, *вахирь* 'id.' (50; SRM 1: 105, *вятел*, *вахиль* a.)
- vel'andši* M. # 'вальдшнеп' < or., vö. or. *вальдинен* 'id.' (469; < német: Vasmer 1: 167)
- voraf* M. # 'ворох' < or. *ворох* 'id.' (54; Paasonen 1462, *orovt* a.)

- zabardams* M., *zabordams* E. # 'взять, захватить, забрать с собой; (M) схватить' < or. *забрать* 'id.' (78; SRM 2: 65 is)
- zaga* M. 'стеклянный шар; ёлочное украшение' ? < or. *пуж.* (Dalj) *зыга* 'кубарь, вертун, вертушка'; *vö. čaka* M 'камешек для детской игры' (78). – Véletlen hangalaki hasonlóság is lehet. Az orosz szó ismeretlen eredetű (Vasmer 1: 464).
- zagandams* M. # 'надумать, задумать' < or. *пуж.* *заганять* 'загадать загадку' (78)
- zapetnik* E. # 'проводящий' < or. *пуж.* (Dalj) *запятникъ* 'слуга на запятках' (78; Paasonen 2679; *vö. SRM 2: 92*)
- zarńik* M. 'озорник' < or. *озорник* 'id.' (78). – Szó elején *oz-* ~ *z-* az oroszban is ismeretes, *vö. például oзород, зород* 'Schober' (Vasmer 2: 258).
- zavilf* M. # 'черезчур, слишком, очень' < or. R. *забыль* 'вправду, не шутка, в самом деле' (78)
- zdarna* M. # 'струна' < or. *струна* 'id.' (79)
- zdor* E., M 'ссора' < or. *пуж.* (Dalj) *взор* 'id.' (79; Paasonen 2683–2684)
- zdořams* E., *zdořäms* M. # 'ссориться' < or., *vö. or. R. повзорить* 'id.' (79)
- zgodovams* M. 'обдумать' < or. *пуж.* *загадуть* 'id.' (78). – A mdM-ba 'megfontol' jelentésben kerülhetett át.
- zgilams* E. 'шутить; посмеиваться, насмехаться' < or. *пуж.* *изгаляться*, (Dalj) *згалиться* 'насмехаться, зубоскалить' (79; SRM 2: 116)
- zlidardems* E. 'бродяжничать, скитаться; шнырять' < or. *пуж.* (Dalj) *злодырь* 'злодей', *злыдарь* 'злонамеренный человек', *злыдарить* 'плутовать, тунеядничать' (79; *vö. Paasonen 2687 zlidar-* a.)
- zobna* E. 'желудок' ? < or. *пуж.* *зобня* 'пестерок, кошель, кузовок' (> *voj.* *zubno* 'кузовок'); *vö. zabarňa* M. 'мешочек' (78; SRM 2: 109). – A mdE 'gyomor' jelentés az idézett nyelvjárási szóból nemigen vezethető le.
- žel'ija* E. 'проныра, язва <о женщине>' < or. R. *зелье* 'id.', *пуж.* (Dalj) *зелие* 'пройдоха' (79; Paasonen 2692)
- žeńica* E. # 'донце' < or. *сиденьице* 'id.' (79). – Az or. *сиденье* szó 'ülőke' → *пуж.* 'kis fenék' jelentésű.
- žepe* E., M. 'карман' ?? < or. *пуж.* *зепь* 'id.', *пуж.* (Dalj) *мошна, сука* (79). – Viszont: a szakirodalom – mint az orosz szót is (Vasmer 1: 454) – török jövevényszónak eredeteti Paasonen óta (ld. például szótára 2136. oldalán).
- žilat* M. # 'силки' [!] < or. *силок, сило* 'id.' (79)

- ža* M., *žo* E. 'же, именно, ведь' < ? or. *же* 'id.' – A vokális alakulása azonban kérdéses (75, 76).
- žadajams* E. #, *žadavams* M. 'жадничать; стремиться' < or. пуј. (Dalj) *жадать* 'сильно желать, хотеть' (75; SRG 2: 50); пуј. *жадовать* [jel. n.] (Paasonen 2695)
- žagala* E., M. 'тонкий металлический прут, жигало' < or. пуј. *жигало*, *жегала* 'id.' (75), пуј. *жегало* [jel. n.] (Paasonen 2211, *šagala* a.)
- žatka* M #, *žotka* E. 'пряник' < or. пуј. *жомка* 'id.' (76)
- žeřebej* E., *žeřep* M. # 'жребий; (E.) кусок, (M.) бирка <для счёта, со знаками>' < or. пуј. *жеребей* 'бирка', (Dalj) 'кусочек' (76), пуј. *жеребий* [jel. n.] (Paasonen 2699)
- žeřeľa* E. 'монисто' < or. *ожерелье* 'id.' (76). – Véleményem szerint a mdE szó inkább az or. пуј. (SRG 2: 57) *жерелья* 'бусы' átvétele. Vö. még: *žeřeľka* E. 'ожерелье' (Paasonen 2699).
- žibel'ks* E. # 'косогор; гололедица', *žibol'* M. 'гладкий, скользкий' < or. пуј. (Dalj) *шибель* 'выбоины, ухабы, кочки и ямки' (> vtj. *šebel'* 'раскат') (76)
- žolbak* M. # 'палка с утолщением на конце' < or. *желвак* 'шишка на теле и т.д.' (76), 'Beule, Geschwür, Drüsengeschwulst' (Vasmer 1: 414). – Az orosz szó orvosi jelentése: 'dudor <ütéstől>' (OMSz. 380).
- žolga* E. 'шест, жердь', M. # 'длинная палка, шест' < or. пуј. *шолга* 'жердь, шест' (76–77; Paasonen 2701) (> zr. *šolga* 'Mast'; Vasmer 3: 419–420)
- žomar'* E. # 'жадина' < or. пуј. (Dalj) *жмарь* 'скупец' (77)
- žorems* E. # 'жадно есть; жрать' < or. *жрать*, пуј. *жарать* 'id.' (77)
- žul'aba* E. # 'плут' < or. пуј. *жулябия* 'id.' (77)
- žul'gja* M. # 'левша' [!] < or. пуј. *шутьга* 'id.' (77), R. *шуйца* 'bal kéz' (OMSz. 1882)
- žurav* M. # 'журавль <у колодца>' < or. пуј. *жураф* 'id.'; журавль' (77; Paasonen 249 *čarov* a.), *журавель* 'журавль; колодец с журавлем' (SRG 2: 62)
- žurams* M. '(по)ругать, (при)стыдить', E. '(по)журить' < or. *журить* 'id.' (78; Paasonen 2703)
- živata* M. 'скот' < or. пуј. (Dalj) *животы* 'домашний скот' (77) vagy пуј. *живот* [jel. n.] (Paasonen 2700)

Irodalom

- Dalj 1880–1882/1955: Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Москва. (A szójegyzékben a nyelvjárási szavakat illetően évszám nélkül utalok e szótárra.)
- ERV = Б. А. Серебрянников – Р. Н. Бузакова – М. В. Мосин (ред.), Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Москва, 1993.
- ESMJa = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Т. 1, *Аба–Кеверь*, т. 2, *Кеветие–Мекснемс*, т. 3, *Меки–Пиле*, т. 4, *Пиледемс–Уштомс*, т. 5, *Фала–Яштерь*. Йошкар–Ола, 2004–2011. (A lapszámozás folyamatos. Ha csak lapszámot adok meg, az e szótárra vonatkozik.)
- FTM = Zaicz Gábor, A földművelés terminológiája a mordvinban. Budapest, 1970. (Kézirat.) – Egyetemi doktori értekezés.
- MRV = Б. А. Серебрянников – А. П. Феокистов – О. Е. Поляков (ред.), Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Москва, 1998.
- OMSz. = Hadrovics László, Gáldi László (szerk.), Orosz–magyar szótár. Budapest, 1959².
- Paasonen 1990–1996: H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammenge stellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. I–IV. Helsinki (Lexica Societatis Fenno-ugricae XXIII/1–4). (A lapszámozás folyamatos.)
- SRG = Словарь русских говоров на территории Республики Мордовия. Т. 1, *А–Г*, т. 2, *Д–И*, т. 3, *К–Л*, т. 4, *М–Н*, т. 5, *О–П*, т. 6, *Р*, т. 7, *С*. Саранск, 1978–2002.
- Vasmer, Max 1953–1958: Russisches etymologisches Wörterbuch I–III. Heidelberg.
- Zaicz Gábor 2002: Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz. Paasonen jövevénymonográfiájának szófejtéseiről. FUD 9: 145–158.

*

Russian loan words in the Mordvin language (Part II)

The first part of this publication (FUD 19: 205–222) discussed the first half of Russian origin vocabulary in the Mordvin language, while this second part is about the second half of it. The finishing third part (to be published in the 21th issue of FUD) examines the most important issues of Mordvin–Russian lexical connections, like the phonetic characteristics of the loans, grammatical categorical relations, conceptual categorization etc.

GÁBOR ZAICZ

**Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии**

**Je. I. Rombangyjeva: Vogul népköltési gyűjtemény.
Istenek hősi énekei. II. kötet. – Героический эпос манси (вогулов).
Песни святых покровителей
Принт-Класс, Ханты-Мансийск 2010. 648 l.
ISBN 978-5-4289-0001-9**

Rombangyjeva kiadványa Munkácsi *Vogul népköltési gyűjteményének* (VNGy) II. kötetére épül. 2010-ben jelent meg Hanti-Manszijszkban. Rombangyjeva több szöveget is kiválasztott, és cirill betűs átírásban közli azokat az eredeti latin betűs helyett, ráadásul orosz nyelvre is lefordította az egyes műveket. Mindez hatalmas jelentőségű a manysi néphagyomány szempontjából, hiszen az átírás és a fordítás által a manysi anyanyelvű, ill. a manysiul kevésbé tudó, inkább oroszul beszélő, valamint a teljesen orosz anyanyelvű olvasók is megismerkedhetnek a VNGy tartalmával, ezáltal pedig még többet tudhatnak meg a manysi nép hitvilágáról, életéről.

A Munkácsi-féle második kötet – melynek alcíme: *Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi* – Reguly Antal gyűjtése alapján készült, s 1892-ben jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából. A kötet három részből áll. Az első részben manysi szövegek találhatók különböző nyelvjárásokban. Munkácsi ezt az egységet a következő fejezetekre osztotta: *Az Obvidék istenei; A Szoszva-vidék istenei; A Kondavidék istenei; Istenek hőslő énekei és regéi; Istenidéző igék*. A második rész tárgyi és nyelvi magyarázatokat és szómutatót, a harmadik rész pedig kiegészítő információkat tartalmaz, kapcsolódva az első két füzethez. Bemutatja a hősköltészet, a hősélet és a hősénekek jellemzőit. Ez a fejezet szintén tartalmaz tárgyi és nyelvi magyarázatokat, függelék, szómutatót, illetve a korábbi füzetek hibáinak javításait.

Rombangyjeva könyvének harmadik oldalán láthatjuk Reguly Antal és Munkácsi Bernát portréját, valamint Rombangyjeváról is egy 1975-ös képet. A könyv Rombangyjeva bevezetőjével indul (5–27). Ebben többek közt a különböző manysi irodalmi műfajokról esik szó, pl. sorsénekek, hősi epo-

szok, bölcsődalok, találós kérdések, szólások, közmondások stb. A sorsénekekben a figyelmet a dallamra, annak szépségére és megható hangzására fordítják. A hősi eposzokban a szó erejére, a beszéd ünnepélyességére koncentrálnak, így a dallam egyszerűbb. Ezek azok a manysi néphagyomány részét képező alkotások, amelyek a manysi nép nemzeti emlékezetét alkotják.

A műfajok mellett Rombangyejeva bemutatja azt is, hányan és hol élnek ma a manysik, miből tartják fenn magukat, kik a szomszédaik, milyen nyelvjárásokra tagolódnak a nyelv stb. Ezután részletesen szól azokról a kutatókról is, akik tanulmányozták a manysik életmódját és nyelvét. A következő neveket említi például: Reguly Antal, Hunfalvy Pál, Munkácsi Bernát, August Ahlqvist, Kálmán Béla, Artturi Kannisto, Matti Liimola stb. Az orosz kutatók közül megemlíti például Plotnyikovot, aki egy szoszvai sámán elbeszéléseit jegyezte fel. Avgyejev orosz költőként tizenkilenc medveéneket rögzített, és le is fordította őket oroszra. Csernyecov feleségével együtt 1936-ban kiadta az első manysi–orosz szótárt egy nyelvtani melléklettel együtt. Balangyin 1938-ban manysi meséket jelentetett meg orosz nyelvű fordítással látva el őket. Vahruseva keleti manysi szövegfeljegyzéseket készített és publikált. Kuzakova északi manysi népköltészeti anyagokat gyűjtött.

Maga Rombangyejeva már egyetemi évei alatt elkezdett foglalkozni a manysi nyelvvel és folklórral. A Szigva menti Ljapinban született, és itt is végezte első gyűjtését 1952-ben: a falubeliek közreműködésével összesen 53 éneket jegyzett fel. Később mondákat, meséket, szertartási szövegeket is publikált, valamint szótárakat, nyelvkönyveket jelentetett meg. Ma is aktív nyelvész, akinek sorra jelennek meg publikációi, és rengeteget munkálkodik a manysi nyelv népszerűsítéséért, életben tartásáért, fejlesztéséért. Mostani kiadványának is az egyik legfőbb célja, hogy egyre szélesebb rétegekhez jusson el a VNGy-ben megjelent szövegek.

Rombangyejeva bevezetője után következik az a harmincöt mű, amelyet Munkácsi szövegei közül választott ki (28–373). Feltünteti, hol található Munkácsi kiadványában az adott rész, majd ezt cirill betűs átiratban közli, a másik oldalon pedig, a cirill betűs manysi szöveg mellett szerepel az orosz fordítás.

A Rombangyejeva által kiválasztott szövegek:

1. A Világügyelő-férfi, az Ég-fia (R¹ 28–30, M 98–99).
2. A Világügyelő-férfi, az Ég-fia felülről való lebocsátásának éneke (R 30–35; M 100–104).

¹ R = Rombangyejeva, M = Munkácsi.

3. A Világügyelő-férfi, az Ég-fia felnövekedésének éneke (R 36–47; M 105–115).
4. A Világügyelő-férfi, másképp „Asszony-fiá”-nak nevezett fiúcska regéje az ő Numi-Târem atyjától való felavatásáról (erővel való bocsátásáról) (R 48–51; M 116–118).
5. Отыр Сõрни Пыг кастыл (Отыр Сорни Пыгу призывная) [Szornyi Pig hõs idézõ éneke] (52–54). Hiányzik a forrásmegjelölés.
6. Тэпаң Ас, хұлаң Ас Талях Отыр [лунт хуриң Отыр] (Верховья питательной Оби, рыбной Оби Отыр [в образе гуся Отыр] [Táplálékos Ob, halas Ob forrásvidéki hõs], (54–57). Hiányzik a forrásmegjelölés.
7. A Világügyelő-férfiúnak, az Ég-fiának idézõ igéje Náxšém-võl faluban (R 58–68; M 311–319).
8. A Világügyelő-férfiúnak, az Ég-fiának idézõ igéje Jugra falván (R 68–73; M 320–323).
9. A Világügyelő-férfiúnak idézõ bûvöletes hymnusa Muunkész faluból (R 74–85; M 348–358).
10. A Világügyelő-férfiú, az „Ég-fia” igézete a Lozva-folyó mellékén (R 86–90; M 359–363).
11. A Világügyelő-férfi, az Aranyos fejedelemhõs idézõ igéje Xal-paul faluban (R 90–93; M 364–366).
12. Az Aranyos Fejedelemhõs hymnusa (R 94–95; M 369–371).
13. A Fekete-nyuszt = bõr-galléros-ruhát-viselõ-fejedelemhõs, a Világügyelő-férfi regeképpen elõadott hõsi éneke (R 96–102; M 119–123).
14. A Kaltès-leány nászregéje vagy a [Világügyelõ] „Fejedelemhõs” nõszerzõ regéje (R 102–125; M 294–310).
15. Az „Asszony-fia” fiúcska regéje (R 126–130; M 125–129).
16. Az Obközép öregének, Ajász-istennek hõsi éneke (R 130–150; M 1–18).
17. A hét jávorbika bõre irhájából készült ruhát viselõ öreg õcsikéjének Ajász-istennek regeképpen elmondott hõséneke (R 150–125; M 150–158).
18. A vorjabeli fejedelemhõsök hõsi éneke (R 158–170; M 204–221).
19. Neves fejedelemhõs (R 170–182; M 77–93).
20. A fölemelkedett-makkrécze-magasságú-fejedelemhõs õcsikéjének, a Hadisten öregnek hõsi éneke (R 182–207; M 181–203).
21. A lopmúsi öreg hõslõ hymnusa (R 208–220; M 276–287).
22. Polèm-isten öregnek hõslõ éneke (R 150–125; M 220–236).
23. Polèm-isten szoszvafõi idézõ igéje (R 236–247; M 402–411).

24. Полум Талихт вāгылттым Нэ үй эрге (Песня Медведицы, добытой в Верховье Пелыма [Pelim forrásánál szerzett Nösténymedve éneke (R 248–265; M III: 266–282).
25. A szoszvaközépi öreg hősi éneke (R 266–288; M 160–180).
26. A szigva-torkolati „Ég fia” öreg hőslő éneke (R 288–310; M 256–275).
27. A Tavi-hattyú-obi-hattyú-fehérségű-fejedelemhősnek, a Szoszvafői öregnek hősi éneke (R 310–343; M 130–159).
28. A Víz-szentjének idéző igéje Jugra-faluban (R 344–346; M 381–384).
29. A Víz-szentjének idéző igéje a Lozva forrásánál (R 346–350; M 385–387).
30. A Víz-szentjének idéző igéje Szaw-faluban (R 350–351; M 388–389).
31. A Víz-szentjének idéző igéje (R 352–354; M 391–393).
32. Vízi idéző ige (R 354–356; M 395–397).
33. A két ural-bérczi istenke hymnusa (R 356–358; M 399–401).
34. Megrontás ellen való istenidézlet (R 358–362; M 372–375).
35. Сякв Хөн-Аги пōйкын эрыг (Призывная песня Дочери) [Szent vízi fejedelemnőhöz könyörgés] (362–373). Hiányzik a forrásmegjelölés.

A szövegek után pár képet láthatunk, amelyek manysikat, manysi ruhákat, szokásokat ábrázolnak (374–377). Rombangyjeva Munkácsihoz hasonlóan kiegészítő kommentárokat fűz a lefordított szövegekhez (385–454). Ezt követi egy manysi–orosz szójegyzék, személynevek és földrajzi nevek magyarázata. Az egyes nevek mellett feltünteteti, melyik szövegben található meg az adott név (455–464). Például: *Аяс Тōрум Ойка* ’Ajász-isten’ – *дух-покровитель природы* – *сын Нуми-Торума* ’oltalmazó lélek – Numi-Tōrum fia’ 16, 17, 24, 27 (456). Ezután következik a forráslista (466–478), majd a rövidítések jegyzéke (479).

Az ismertetett szövegek sora azonban nem ér véget a már említett harmincöt művel, Rombangyjeva még tizenkét manysi énekkel folytatja könyvét (484–513). Ezeket is cirill betűs átírásban, orosz fordítással együtt közli, majd kommentárt is fűz hozzájuk (514–518).

A Rombangyjeva által közölt énekek:

1. Алпыл сэрипос [Virradat] (484)
2. Сōврукве [Nyulacska] (484–486)
3. Пил вātнэ āгит эрыг [Bogyószedő lányok éneke] (486–488)
4. Яңкен ольпың яныг найыңхап [Fehér színű nagy gözhajó] (488–490)
5. Мулы пāвыл мāнь Саххарка [Muli-falubeli kis Zaharka] (490–492)
6. Хоривāt Митри эрыг [Horivati Dmitrij éneke] (492–494)

7. Пётрав котьялги эрыг [Petrov középső lánya] (494–496)
8. Мувынтес Ваньк ойка эрыг [Muvinteszi Ványka bácsi éneke] (496–498)
9. Хослõх Павыл улылан эрыг [Hószloh-falu dicsõítõ éneke] (498–502)
10. Мёсыг Павыл улылан эрыг [Mészig-falu dicsõítõ éneke] (502–503)
11. Кӯринька Сёманõвнэ (ййтән эрыг) (ошхоль эрыг) [Szemanovna húros hangszeres táncdala (gúnydal)] (504–506) (504–506)
12. Миснэ эрыг [Miszne tündér éneke] (506–513)

Az énekek után Rombangyejeva faksimile formában közli Munkácsi néhány szövegét, latin betűs átírásban, feltüntetve a magyar fordítást is: *Az Ob-közép öregének, Ajász-istennek hősi éneke* (525–542); *Polém-isten öregnek hőslõ éneke* (543–556); *A szoszvaközépi öreg hősi éneke* (557–576); *A föl-emelkedett-makkrécze-magasságú-fejedelemhõs õcsikéjének, a Hadisten öregnek hősi éneke* (577–599); *A vorjábeli fejedelemhõsök hősi éneke* (600–617); *A Szigva-torkolati „Ég fia” öreg hőslõ éneke* (618–637). A könyvet végül tartalomjegyzék zárja (638–646).

Összegezve tehát kinek is ajánlható ez a könyv? Rombangyejeva bevezetője érdekes információkat nyújt a manysikról, a körükben elterjedt irodalmi műfajokról és az életükrõl, ill. a nyelvüket kutató tudósokról. Mint már említettem, a Munkácsi-féle latin betűs szövegek cirill átírása lehetőséget nyújt nagyobb olvasóközönség számára, hogy megismerhessék ezeket a szövegeket. Az egyes elbeszélések segítenek a manysik életének, hitviláguknak a megismerésében és megértésében. Mivel bizonyos szövegek esetében Rombangyejeva az eredeti latin betűs változatot is közli, még az átírás rendszerét, módszerét is kielemezhetjük: kiderül, Rombangyejeva mivel felelteti meg Munkácsi hangjelöléseit. Átírásában több következetlenség figyelhető meg.

Az énekek elolvasása által egyre közelebb kerülünk lélekben a manysikhoz. Ezt elősegíti, hogy a könyvhöz egy CD is tartozik, amelyre ezeket a dalokat énekelték fel, így hallhatjuk is, hogyan ejtik ki a manysik az egyes szavakat, és a dallam által érzékelhetjük a közvetíteni kívánt hangulatot, érzéseket is. Akit bármilyen formában érdekel a manysi nyelv és kultúra, annak ez a kiadvány mindenképp érdekes olvasmány lesz.

ENDRESZ BRIGITTA – KÖRÖSI ZITA

A Terminologia scholaris sorozat mordvin anyagáról

Köztudott, hogy az oroszországi finnugor nyelvek túlélésnek egyik záloga a nyelv presztízsének emelése. Ennek egyik fontos területe a szaknyelvek szókincsének kidolgozása és elterjesztése. Az egyes nyelvek a szaknyelvi terminológia terén tettek már többé-kevésbé jelentős lépéseket, de csak mostanra sikerült eljutni az összehangolt munkáig.

Ez a kezdeményezés Pusztay János nevéhez fűződik, aki az általa alapított Collegium Fenno-Ugricum *Terminologia scholaris* programját részben e célnak szentelte. Pusztay a nyelv megújítása egyik legfőbb eszközének az általános iskolai szaknyelvek megteremtését látja. Ennek érdekében indította útjára oroszországi finnugor szakemberek segítségével a „Создание терминологических словарей на национальных языках для общеобразовательных школ в регионах проживания финно-угорских народов Российской Федерации” c. programot.

A programban öt nyelven – zürjénül, votjákul, cseremiszul, erzául és moksául (véleményem szerint ez utóbbi kettő a mordvin nyelv két nyelvjárása) – készültek el az irodalom, nyelvtan, történelem, társadalomismeret, matematika, kémia, fizika, biológia, informatika és földrajz szaknyelvi kiegészítései, szójegyzékai. A program eszmei koordinátora Pusztay János volt, gyakorlati irányítója a projekt idején még a sziktivkari egyetemen dolgozó Marina Fegyina, társkoordinátor a mordvinoktól Alekszej Rodnyakov, a cseremiszek oldaláról Je. Guszeva, Udmurtföldről pedig L. Fedorova vett részt az irányítómunkában.

A továbbiakban a sorozat mordvin anyagát mutatom be röviden. Mordvin szaknyelvteremtő kezdeményezések korában is születtek, főként a nyelvészet terén (l. elsősorban Zaicz Gábor tevékenységét), de ezek a kreációk még nem igazán tudtak meghonosodni – habár itt elismerően kell szólnunk a 2000-ben erzául és moksául napvilágot látott nyelvészeti kézikönyvekről, az *Эрзянь кель* és a *Мокшень кяль* c. grammatikákról, utóbbi 2008-as mondattani folytatásáról, vagy Imajkina *Неень шкань эрзянь келесь* c. művéről. A többi szakterületen még rosszabb a helyzet; rengeteg teendő vár a nyelvészekre, nyelvtervezőkre. (Hadd említsek egy jellemző esetet: egy 2000 februárjában Szaranszkban tartott finnugor konferencia kötetének 93 nyelvészeti előadásából mindössze kettő volt mordvin nyelvű – s mindkettőt az amerikai Jack Rueter adta közre...).

A sorozatban ezidáig 20 füzet jelent meg az erza és a moksa szaknyelvekről. Habár a füzetek elsősorban az általános iskolai diákok anyanyelvi mű-

veltségének fejlesztésére szolgálnak, ezek a kiadványok nagy hasznára lehetnek az idősebb generációknak is.

A tíz szakterület szókincsének közreadása az alábbi szakemberek nevéhez fűződik (zárójelben a kiadványok terjedelme):

szakterület	erza	moksa
társadalomtud.	V. P. Cipkajkina (45)	Ny. A. Kulakova (51)
nyelvészet	V. P. Cipkajkina (40)	O. Je. Poljakov (37)
irodalom	Ju. G. Antonov (75)	G. Sz. Ivanova (79)
történelem	M. V. Moszin (85)	N. Sz. Aljamkin (80)
matematika	Je. F. Klementyjeva (46)	O. Je. Poljakov – A. N. Kelina (48)
fizika	N. A. Agafonova (53)	Ny. F. Kabajeva (49)
informatika	Sz. G. Motorkina (44)	V. P. Grisunyina (42)
földrajz	F. G. Beszpalova – Je. F. Klementyjeva (80)	V. P. Grisunyina (77)
kémia	F. G. Beszpalova (45)	G. Sz. Ivanova (45)
biológia	I. Ny. Rjabov (47)	V. F. Rogozsina (42)

A kiadványok felépítése egységes, a szavak, kifejezések három oszlopba vannak rendezve: az elsőben az erza/moksa terminológia áll (*Эрзянь терминэсь / Мокшень лемтне*), ezt az orosz megfelelője követi (*Рузонь терминэсь / Рузонь лемтне*), majd a harmadik rovatban (*Чарькодемась / Лемтнень смузсна*) mordvin nyelvű értelmezés, leírás következik. A FUD 19. (2012) számában Motorkina 228 címszavas informatikai adattáráról adtam közre részletesebb elemzést, most az erza irodalmi és a moksa biológiai szakszókincset választottam ki rövidebb analízis céljából.

Múlt évi írásomban a szójegyzék állományát a terminológia megújításának, új szakszavak létrehozásának szempontjából négy csoportba osztottam. Az elsőbe azok az orosz eredetű szavak kerültek, amelyek változtatás nélkül kerültek át a mordvinba. A másodikba azok sorolhatók, amelyek őrzik orosz jellegüket, s csak valamilyen mordvin toldalékkal vannak ellátva. A harmadik csoportba a részlegesen lefordított kifejezések kerültek, míg a negyedikbe a ténylegesen mordvinra ültetett elemek. Motorkina szójegyzékében számításaim szerint az egyes csoportok aránya a következő volt: 28 – 14 – 29 – 29%, azaz közel hatvan százalékra tehető a részben vagy egészben „mordvinosított” szóállomány, ami nagyon jó eredménynek mondható.

Hasonló csoportosítás alapján vizsgáltam meg a fentebb említett két szótárt. Ju. G. Antonov erza irodalmi szakszótára (*Словарь терминов по литературе на эрзянском языке для общеобразовательных школ / Обще-*

образовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ литературань терминтнэнь валкс) összesen 318 címszót tartalmaz. Ennek 56%-a (177 adat) tartozik az első csoportba, 25% (81) a másodikba, azaz az orosz elemek aránya rendkívül magas, meghaladja a szóállomány négyötödét! A 3. csoportba csak 9, a negyedikbe 10% sorolható. A szerző javára kell írni, hogy az egyes irodalmi fogalmak meghatározása során nagyon pontos, részletező, a definíciók sokszor a tízsoros terjedelmet is meghaladják. Ezért is érthetetlen „lustasága”, hiszen az *автор, антология, баллада, вариант, генбезис, герой* 'hős', *драма, интонация, ирония, композиция, конфликт, легенда, лирика, метафора, мифология, новелла, поэма, проза, ритмика, сатира, стих* 'vers', *текст, эпизод, япилог, юмор* 'humor' szavak helyett igazán található/csinálható volna mordvin megfelelőket, s a szóvég mordvinná (?) tétele sem igazán elegáns megoldás (*афорзмиа* < or. *афоризм, гимна* < *гимн, драматизма* < *драматизм* stb.). A részleges fordítások (3. csoport) kicsit jobbak, pl. *кортамонь стиль* 'elbeszélő stílus' < or. *разговорный стиль; литературной ютавтома* 'műfordítás' < *перевод литературный; риторикань кевкстема* 'költői kérdés' < *вопрос риторический; свал шкань эпитет* 'állandó jelző' < *эпитет постоянный*, de kis fáradozással itt is lehetett volna mordvionosabb alakokat létrehozni.

A negyedik csoport, a valódi mordvin szakszavak halmaza csak 32 elemet számlál. Ráadásul ezek nagy része a szaknyelv és a köznyelv határán mozgó, egyszavas terminus, pl. *вал* 'szó' ~ *слово* (megtalálható a legújabb, 2012-es kiadású *Русско-эрзянский словарь*-ban is, 520. oldal), *валмеревкс* 'közmondás' ~ *пословица* (428); *вачкодъкс* 'hangsúly' ~ *ударение* (576); *эвтнема* 'elbeszélés' ~ *рассказ* (480); *кортамтома* 'varázsige' ~ *заговор* (145); *лайшема* 'sirató' ~ *причитание* (444); *ловнома* 'olvasás, olvasmány' ~ *чтение* (611); *мор* 'ének' ~ *песня* (404); *ютавтома* 'fordítás' ~ *перевод* (397). Jó mordvin fordítás a *лавсень мор* 'bölcso dal' ~ *песня колыбельная; лиякс эвтамо* 'allegória [másképp mondás]' ~ *иносказание; нурька мор* 'rövid (alkalmi) vers' ~ *частушка*. Szép lelemény a *сѣлмов валт* 'szárnyas szavak' a *крылатые слова* 'szállóige' visszaadására, ill. a *скороговорка* '1. gyors beszéd, 2. nyelvtörő' mordvin megfelelőjére a *кель яжамка* (< *кель* 'nyelv' + *яжам* 'örlés, zúzás'). Ilyenekből kellett volna még több!

Lényegesen kedvezőbb arányokat mutat V. F. Rogozsina moksa biológiai szókincstára (*Словарь терминов по биологии на мокшанском языке для общеобразовательных школ / Мокшень кяльса общеобразовательной школатненьди биологиянь терминовь валкс*). Szintiszta orosz elem nincs a szójegyzék moksa részében, ugyanis a jövevénelemek valamilyen mértékben mindenütt mordvinná vannak téve. Ez általában csak a határozott rago-

zás nominativusának *-сь (-ць)* elemével történik, pl. *анатомиясь, биосферась, генетикась, инсулинць, медузась, нектарсь, резус-факторсь, симбиозсь, фаунась, флорась*. A másik eljárás a többes alakok mordvin plurálisjellel (*-тне*) való ellátása: *витамиттне* < or. *витамины, гормоттне* < *гормоны* 'hormonok', *лимфоцитаттне* < *лимфоциты, хромосоматтне* < *хромосомы* stb. Összességében ebbe, a kategorizálásomban másodiknak nevezett csoportba a szójegyzék 359 szavának/kifejezésének csak 37%-a (133 szócikk) sorolható. Örvedetes, hogy a többi teljes (199 adat, 55%) vagy részleges (27 adat, 8%) mordvin fordítás! A teljes fordítások között vannak kevésbé jól sikerültek (ezek nyilván ki fognak hullani az idő rostáján), de vannak olyanok is, amelyek igazi fordítói lelemények. Néhány példa a mordvin alakokra: *ваймонь тарксемасть* [a lélek kihúzása] ~ *дыхание* 'lélegzés'; *верзаттне* [vér + erek] ~ *артерии, капилляры* 'artériák; hajszálerek'; *калонь пацятне* [a hal uszonya] ~ *плавники* 'uszonyok'; *касыксть поладомац* ~ *черенкование* 'növény dugványozása, oltása'; *кафта пяльксса касыксне* ~ *двудольные растения* 'kétszikű növények'; *копорьбакарень уйсь* ~ *спинной мозг* 'gerincvelő'; *лангакедсь* [felszíni bőr] ~ *эпидермия* 'felhám'; *лофца пейхне* ~ *молочные зубы* 'tejfogak'; *нилема кьрганарьсь* [nyelés + garat] ~ *пищевод* 'nyelőcső'; *од эрявонь тиема* [új élet csinálása] ~ *размножение* 'szaporodás'; *полафнемась* ~ *изменчивость* 'változékonyság'; *потма пилесь* ~ *внутренне ухо* 'belső fül'; *санць* ~ *вена* 'véna'; *сокор сюлопесь* [vak bélvég] ~ *аппендикс* 'féregnyúlvány, vakbél'; *тутмась* ~ *зоб* 'begy'; *шуваня сюлось* ~ *тонкая кишка* 'vékonybél'; *эряфонь пинге* [élet + idő] ~ *жизненный цикл* 'életciklus' stb.

Ez a szójegyzék jól sikerült, követendő például szolgálhat a nyelvújítók, nyelvtervezők számára, hiszen ez a munka remélhetőleg nem áll (nem állhat) le.

Pusztay János a húsz szójegyzék anyagát elkezdte szisztematikusan feldolgozni, a *Terminologia scholaris – Analysis* címet viselő alsorozat első köteteként a moksa szakszókincset vette górcső alá (*Анализ словарей школьной терминологии мокшанского языка*. NH – Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj, 2013). Ebben az elemzésben a szerző a nyelvészeti terminológiától a számítástechnikáig sorra veszi az egyes moksa szavakat, kifejezéseket, s hozzájuk rendeli az elkészült erza, zürjén, cseremisiz és votják adatokat (talán szerencsésebb lett volna a zürjént és a votjákot egymás mellé rendelni?). A nyelvészeti szakszókincsből néhány példa (a címszavakat Pusztay oroszul adja meg): *значение* 'jelentés' ~ moksa *смузьсь*, erza *смусть* ~ zj. *вешэртас*, mari *ын*, vj. *валатон*, *пуитрош словосочетание* 'szóösszetétel' ~ M *валсюлмось*, E *валсюлмавкс*, zj. *кивтэчас*, vj. *кылтэчет*; *число*

мнозественное 'többes szám' ~ М ламалувкссъ, Е ламонь числа, зj. уна лыд, cser. шуко чот, vj. трос лыд és így tovább, sok száz példán át...

Az egyes adattári részek után a szerző elemzi a szókincset, jelentés és eredet szempontjából, s számos javaslattal is él, az orosz szavak helyett milyen moksá (stb.) megfelelőéseket lehetne létrehozni. Az egyes fejezeteket mélyreható statisztikai adatsorok zárják, mindezekből világosan kiderül, mely részterületeken lehet szép eredményeket megfigyelni, s mely szakszókincesek átültetése terén vannak még jócskán teendőök. A moksában ilyen az iskolai történelemoktatás szókinces (itt rengeteg az orosz elem), de nincs sokkal jobb helyzetben a matematika, informatika, fizika, kémia, valamint a társadalomtudományok és az irodalom szókinces sem. Viszonylag jó eredményeket eddig a nyelvészet és a földrajz terén értek el, s legjobban a biológia áll.

Pusztay Jánost gyakran aposztrofálják egyfajta „finnugor Don Quijoténak”. Lehet, hogy az, s lehet, hogy könyvei, írásai, fellépései, melynek segítségével igyekszik ráébreszteni az oroszországi finnugor népeket arra, hogy nincs idejük halogatni a nyelv megújítását, s végre össze kellene fogniuk ennek érdekében s gyorsan, hatékonyan cselekedniük kellene, végül tényleg szélmalomharc lesz. De az is lehet, hogy elszánt harca végül eredményt hoz, s az általa hirdetett eszmék lassacskán beszivárognak a köztudatba, s az ő szervezésében megjelent kiadványok gazdag anyaga lassacskán átkerül az iskolai oktatásba, majd a mindennapi életbe, segítve ezzel életben tartani oroszországi rokonaink csökkenő presztízssű, visszaszorulófélben lévő nyelveit.

MATICSÁK SÁNDOR

Helmi Länsman: Cealkke dearvvuođaid I.

Sámediggi, Vaasa 2005. 143 l.

ISBN 978-952-441-154-7

Helmi Länsman egy négy kötetből álló tankönyvsorozattal (*Cealkke dearvvuođaid I–IV*. = Add át üdvözetemet! I–IV.) bővítette az északi lapp nyelv gyakorlati szintű elsajátításához használható tankönyvek sorát (vö. Knut Bergsland: *Lærebok i samisk* (1961); Israel Ruong: *Lärobok i samiska* (1970); Pekka Sammallahti: *Lapin kielen oppikirja I–II*, (1972); *Lapin kielen oppikirja III*, (1973); *Saamen kielen oppikirja I–II*, (1974); *Saamen peruskurssi I–II*, (1981); Inga Guttorm – Johan Jernsletten – Klaus Peter Nickel: *Davvin 1–4* (1983–1985); Hans-Hermann Bartens: *Lehrbuch der saamischen*

(*lappischen*) *Sprache* (1989); Cecilia Hedlund–Lars-Gunnar Larsson: *Ii dušše duoddaris! Lärobok i nordsamiska* (2011). Recenzióban a tankönyvsorozat első, kezdőknek szóló tankönyvét mutatom be.

Külső megjelenés. Fontosnak tartom külön kiemelni a könyv külső megjelenését, tipográfiáját, grafikáját. A tankönyv nagy erénye, hogy – a színes és látványos grafikák mellett – képei, valamint a benne fellelhető szövegek is hűen tükrözik azt a kettőséget, mely oly jellemző a lappok életére: a tradicionális és a modern sajátos keveredését. Tanulás során láthatunk lapp népviseletben mobiljával telefonáló férfit, sms-szöveget lappul, de megismerhetjük az Utsjokiban élő elismert képzőművész, Outi Pieski lapp természet, kultúra ihlette egy-egy alkotását is. A könyv a mai, modern tankönyvek megjelenésével szemben támasztott követelményeknek teljes mértékig megfelel, és ezzel magasan kiemelkedik az általam eddig megismert lapp nyelvkönyvek sorából. Mindez kiegészül a nyelvoktatás szempontjából manapság szintén nélkülözhetetlen, és az autodidakta nyelvtanulást segítő nyelvi CD-vel.

A könyv szerkezete. A tartalomjegyzéket (*Sisdoallu/Sisältö*) követő előszóból (*Ovdasátni/Alkusanat*) kiderül, hogy a szerző könyvsorozatát a középiskolában és a felnőttképzésben, az északi lapp mint idegen nyelv oktatásához szánja.

A tankönyv legelején a szerző bemutatja a lapp nyelv(ek) helyét a finn-ugor családfán belül (*Saamen kielen historiaa*), majd ismerteti a tíz lapp nyelvet (*Saamen kielet*), melyeket térképen is elhelyez (*Sámegielat*).

A „nagyobb” nyelvek tankönyvíró hagyományában már megszokott, ám az északi lappban kiemelkedő újításnak számítanak a szövegek. Länsmän könyveiben ugyanis állandó szereplők (a 24 éves Biret-Ingá és a 26 éves Máhte és családjuk) történeteinek keresztül ismerkedik a tanuló a lapp nyelvvel. Dicséretes törekvés, hogy a szereplők a mai modern fiatalok életét élik (képi megjelenésük is erre utal), akik kávézóban/étteremben/telefonon beszélgetnek, bevásárolnak a boltban, postára mennek vagy éppen banki ügyeket intézik.

A tankönyv gerincét a 17 számozott fejezet adja (10–113). Az egyes fejezetek alapvetően megegyeznek a hagyományos tankönyvi struktúrával: a fejezetek elején a szerző bemutatja, hogy milyen témakör és milyen nyelvtan kerül ismertetésre. Ezt követi egy hosszabb-rövidebb szöveg és a hozzá kapcsolódó szószedet. Igen kényelmessé teszi a tanulást, hogy jóllehet a szószedet megelőzi magát a szöveget, de mindig tükörben, vagyis nem kell lapozgatni az olvasás/fordítás során. Ugyancsak nagy segítség, hogy a szavak nem betűrendben, hanem a szövegben elfoglalt helyük szerint kerülnek felsorolás-

ra, így egyszerűsítve az önálló olvasást-fordítást. A szövegeket mindig új nyelvtani anyag, majd annak elmélyítését szolgáló gyakorlatok követik.

Nyelvtan. Ugyancsak a szerző érdemeit emeli, hogy a nyelvtan tanításával egyenletesen, kis lépésekben halad. A tankönyvcsalád első részében alapvetően a névszóragozáson (névmások, esetragok) van a hangsúly és csak az utolsó fejezetekben kap helyet az igeragozás (jelen idejű, egyes, kettes, többes számú, páros szótagú).

Az első fejezetben megismerkedünk az egyes számú személyes névmásokkal (*mon, don, son*), majd a második fejezetben ezek genitivus-accusativusi (*mu, du, su*), illetve locativusi (*mus, dus, sus*) alakjaival is. A nyelvtanuló itt sajátítja el a létige (*leat*) egyes számú ragozását is. A lapp nyelvben használatos kettes szám ismertetése is a személyes névmásokon keresztül történik (Nom. *moai, doai, soai*; Gen/Acc. *munno, dudno, sudno*). Ugyanebben a fejezetben néhány partikula bemutatására is sor kerül: *-go, -son, -han, -ge, -nai*. A 3–5. fejezetben új nyelvtani anyagként tulajdonképpen csak a felszólitó mód jelenik meg, ezekben a részekben elsősorban kifejezések tanítása történik. A 6. fejezettől kerülnek bevezetésre az esetek. Itt a locativusszal, valamint ezzel szoros összefüggésben a *habeo*-szerkezettel, illetve az északi lapp egyik sajátos hangtani jelenségével, a fokváltakozással is foglalkozik a szerző. A 7. fejezetben jön a nominativus és a genitivus/accusativus, majd a 8. fejezetben a comitativus. A 9.-ben az illativus esetével ismerkednek a tanulók. A 10. fejezetben az essivus és a többes számú személyes névmások mellett megjelenik a létige állító és tagadó ragozása is minden számban és személyben. A névszóragozás-oktatás a 12. fejezetben a mutató névmások paradigmásorával ér véget. A 13. fejezet foglalkozik az igeragozással (figyelembe véve a páros, páratlan, összevont töveket). A fennmaradó három fejezetben tehát csak a páros szótagú igék jelen idejű egyes (13. lecke), majd kettes (14. lecke), végül többes számú állító és tagadó ragozásának tanítása történik (15. lecke). Az utolsó két fejezetben már nem jelenik meg új nyelvtani anyag.

Külső szemmel nézve indokolatlannak tűnhet a nyelvtan ilyen szintű tagolása, de aki ismeri a lapp nyelv nyelvtanának bonyolultságát, az bizonyára egyetért Länsman megoldásával, aki nem kívánta elvenni a nyelvtanulók kedvét azzal, hogy óriási nyelvtani penzumokat mér ki rájuk.

Itt kell azonban megjegyezni, hogy az első fejezetben ért talán a legnagyobb csalódás, és – a tankönyv további fejezeteinek ismeretében – itt kell visszavonnom azt a korábbi állításomat, miszerint a tankönyv alkalmas az autodidakta nyelvelsajátításra, így például a nem finn anyanyelvűek (esetlegesen a magyar finnugrista hallgatók) nyelvtanulására. Úgy vélem, a kiejtés gyakoroltatásához lett volna leginkább használható a tankönyvhöz mellékel

nyelvi CD, ez azonban elmaradt. Az egyes hangok ejtését gyakoroltató feladatok (1. lecke) esetén a szerző instrukciója a következő: „Gyakoroljátok a tanár segítségével az alábbi szavak kiejtését...”² A lapp kiejtést bemutató első fejezetben amúgy is kicsit elveszik a tanuló: a CD-n hallható anyag nem paralel a tankönyvvel. Az ábécét ugyan hallhatjuk, de az leírva nem szerepel az adott fejezetben (csak a tankönyv végén a nyelvtani összefoglalóban). A „problémás” hangok, azaz azoknak a hangoknak az ismertetése, melyek nem használatosak a finn nyelvben (vö. *đ*, *ɛ*), szintén a tankönyvi példáktól eltérő sorrendben vagy teljesen más példákkal kerülnek ismertetésre. Ezt a fejezetet tehát kevésbé tartom a CD anyagával összehangoltnak.

Gyakorlatok. Mint a legtöbb nyelvkönyvben, úgy ebben is a legtöbbször behelyettesítő, transzformációs feladatok, valamint finnról lappra, vagy lappról finnre történő fordítások segítségével történik az adott nyelvtani anyag elmélyítése. Az, hogy a tankönyv valójában lappul tudó tanári vezetéssel, segítséggel használható, arról a gyakorlatokban számos alkalommal megbizonyosodhatunk: a locativus tanításakor például csak finnországi városok neveit mutatja be a szerző lappul, az ezt követő feladatban viszont képek alapján országok és/vagy külföldi városok neveivel kellene válaszolni a *Hol él...?*, *Hol található....?* típusú kérdésekre. Ezek lapp megfelelője viszont nem található meg a könyvben. Szintén a tanári részvétel szükségességét támasztja alá az a tény is, hogy a feladatok megoldásai nem szerepelnek a tankönyv végén.

Szövegek. Mint arra fentebb már utaltam, a tankönyv szövegei modern, a mindennapi életben használatos párbeszédeket mutatnak be, ami nem véletlen, hiszen a szerző alapszintű, beszélt nyelvi kompetencia fejlesztését tűzte ki céljául. *A rénszarvas a hegyen van* típusú mondatok helyett valós élethelyzetekben (bevásárlás, készpénzfelvétel, ételrendelés, telefonbeszélgetés, bejelentkezés orvosi vizsgálatra, taxirendelés stb.) használt kifejezésekkel ismerkedhet meg a nyelvtanuló. A megtanulandó fontosabb kifejezések az egyes fejezetekben a következőképpen oszlanak meg: köszönés, bemutatkozás, udvariassági kifejezések (1–5. lecke); számok, a hét napjai (7. lecke); ennivalók, innivalók, zöldségek, gyümölcsök nevei (8. lecke); tanórák nevei (13. lecke); sorszámok, hónapok, napszakok nevei (16. lecke).

A számozott fejezeteket követi egy rendkívül jól sikerült nyelvtani összefoglaló (114–125), melyben a nyelvtani anyagot a tanult sorrend alapján foglalta rendszerbe, a legtöbbször példával illusztrálva.

A tankönyvet a szövegben használt szavak betűrendbe szedett (lapp–finn; finn–lapp) szószedete (126–143) zárja. A szószedet kiemelendő pozitívuma,

² „Harjoitelkaa opettajan johdolla lausumaan seuraavia sanoja...”

hogy ugyanannak a szónak a szövegekben előforduló összes alakja megtalálható, pl. *hálbbit* 'halvat', *hálbi* 'halpa'; *hálbin* 'halvaksi, halpana'. A több esetben előforduló betűrendi hiba mellett problémásnak tartom továbbá, hogy egyes szavak esetén éppen az alapalak bemutatása hiányzik, pl. *bánkkus* 'pankissa, pankista', *bánkui* 'pankkiin'. Ez nyilván azért lehetséges, mert a tankönyvben nem szerepel az alapalak, azonban véleményem szerint a tankönyv végén szereplő szövegben mindenképpen szükségszerű lett volna az alapalak és az ehhez kapcsolódó ragozott formák megadása.

A fent ismertetett kritikai megjegyzéseim ellenére is úgy vélem, a tankönyv frissességével, modern megjelenésével az északi lapp nyelv oktatásának és tanulásának kiváló eszköze lehet.

KELEMEN IVETT

A karjalai nyelv legújabb szótárai

A kisebb balti finn nyelvek szótárai nem töltenek meg könyvtárakat, talán egy könyvespolcon is elférnének. Még sok a fehér folt és a pótlásra szoruló terület. A karjalai nyelv helyzete a legstabilabbnak tekinthető az oroszországi balti finn nyelvek közül, mégis veszélyeztetett mind anyanyelvi beszélőinek számát, mind a nyelvhasználatot, ill. annak presztízsét tekintve. Éppen ezért nagyon fontos és értékes minden szótár és nyelvtanítást segítő kezdeményezés, különösen ha szakmailag olyan kiváló művekről adhatunk számot, mint a négy legújabb, a 2006 és 2012 közötti időszakban megjelent karjalai szótár.

A karjalai nyelvnek nincs átfogó, mindent lefedő irodalmi nyelve a folyamatos kezdeményezések ellenére sem, az írásbeliség inkább nyelvjárásonként alakult ki.³ (Északról délre haladva a főbb dialektusok a következők: az északi vagy „tulajdonképpen” karjala, más néven vienai karjalai (Viananmeri = Fehér-tenger); a déli karjala; az aunusi, azaz livvi vagy olonyeci karjalai; ill. a tveri karjalai, mely egyébként a déli dialektushoz tartozik). Ez különlegessé teszi a karjalai lexikográfia helyzetét is, mivel a karjalai szótárak így sokszor nem az egész nyelvnek, csupán egy-egy dialektus szóincsének visszaadását célozzák meg. De mielőtt számba venném a legújabb szótárakat, tekintsük át a karjalai szótárkiadás eddigi állomásait.

³ A karjalai írásbeliségről l. Dennica Peneva: *Nyelvíjtási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban*. FUD 11 [2004]: 101–113, főként a 101–103. oldalakat.

Az első, 1913-ban megjelent karjalai szótár, amely Viktor Koroljov, vitelei tanár munkája (*Русско–карельский словарь*) az aunusi karjalai szókinccset tárgyalja, 74 oldalban. A salmi terület nyelvjárásában, azaz szintén az aunusi karjalai dialektusban íródott Pekka Pohjanvalo 1947-es szótára (*Salmi murteen sanakirja*), mely az SKST-sorozatban látott napvilágot, s ugyancsak itt jelent meg ennek 1950-es kiegészítése is.

A karjalai lexikográfia ékköve vitathatatlanul a hatkötetes karjalai–finn szótár, a *Karjalan kielen sanakirja*; a kötetek főszerkesztője Pertti Virtaranta volt, 1997-ben bekövetkezett halála után a munkát Raija Koponen folytatta. A közel 3600 oldalon mintegy 83 ezer címszót tartalmazó hat kötet nyomtatott formában 1968 és 1997 között jelent meg, s 2009 óta könnyen kezelhető változatban megtalálható az interneten is (kaino.kotus.fi/kks). Nyelvjárási szótárnak is szokás nevezni, mivel az összes dialektus szókinccset tartalmazza, egyedül a karjalai szótárak közül.

Orosz nyelvvel párosítva jelentek meg Makarov szótárjai, az első, közel 10 ezer címszavas mű 1975-ben (*Русско–карельский словарь*), majd bővített, mintegy 20 ezer címszót tárgyaló munkája (*Словарь карельского языка*) 1990-ben – mindkettő alapja az aunusi karjalai nyelvjárás. A Punžina 1994-es orosz–karjalai szótárának különlegessége, hogy ez az első tveri dialektusban készült karjalai szótár, kb. 17 ezer címszóval. A jelen írásban is tárgyalt, egyik újabb karjalai szótár szerzője, Ljudmila Markianova és Tatjana Boiko közreműködésével készített karjalai–orosz szótára 1996-ban jelent meg, közel 8 ezer címszót tartalmaz.

A karjalai nyelv egy meglehetősen kis területének részletes lexikológiai bemutatására tett kísérletet Matti Punttila 1998-ban (*Impilahden karjalan sanakirja*). A Lexica Societatis Fenno-Ugricae sorozat 27. kötete a kevésbé kutatott déli karjalai nyelvjárás Impilahti területén beszélt dialektuson alapul, és az előszó tanúsága szerint összesen 5247 címszót tartalmaz. Az északi, azaz vienai karjalai nyelvjárás szótára Pekka Zaikov és L. Rugoeva gyakorlati használatra szánt munkája 1999-ből (*Karjalais–venäläini sanakirja*), közel 9 ezer címszóval. – A továbbiakban tekintsük át, hogyan bővült a legújabb négy szótár megjelenésével a karjalai lexikográfia!

Martti Penttonen: Karjal–suomi–karjal sanakniigu

Karjalan Kielen Seura, Helsinki, 2006. 402 l.

ISBN 952 921 2224, ISSN 978 952 921 2224

A mai karjalai szótárak és nyelvkönyvek egyik legaktívabb gondozója a Karjalan Kielen Seura [Karjalai Nyelvi Társaság]. Munkájuk eredményeképp

számtalan mesekönyv, szöveggyűjtemény és újabban hanganyag mellett aunusi karjalai nyelvtankönyv és gyakorlófüzet is megjelent (*Livvinkarjalan kielioppi*, 2011 és *Livvinkarjalan harjoituskirja*, 2012) Raija Pyöli jóvoltából, finn közvetítőnyelv bevonásával.

Ugyancsak a Karjalai Nyelvi Társaság támogatásával jelenhetett meg 2006-ban a tulajdonképpen első, mindennapi használatra szánt, gyakorlati szempontokat szem előtt tartó karjalai szótár. Martti Penttonen – aki foglalkozását tekintve informatikaprofesszor, továbbá az aunusi karjalai *Oma Mua* újság egyik rendszeres írója – a szerzője a legújabb, 402 oldalas „oda-vissza”, azaz karjalai–finn–karjalai szótárnak, mely 14 ezer aunusi karjalai, ill. 12 ezer finn címszót tartalmaz. Az eddigi karjalai szótárakkal ellentétben nem nyelvjárási, tudományos használatra szánt munkával van dolgunk, a szótár az aunusi karjala szókincsét a nyelvtanulás szempontjából mutatja be. A kötet kedves és játékos borítója bizonyára rögtön magához csalogatja a célközönséget, mivel ez elsősorban gyerekeknek, fiataloknak szánt könyv a nyelvtanulás segítésére, ezzel együtt a mindennapi használatban is kiválóan alkalmas lehet az idősebb generációk számára is. Sikerét bizonyítja, hogy a megjelenése utáni évben már a harmadik kiadás is napvilágot látott.

A szótár áttekinthető, könnyen használható és világos tipográfiájú. A finn nyelvvel párosított karjalai szókincs bemutatását a két nyelv nagyfokú szókincsbeli és grammatikai hasonlósága ellenére sem kezeli felszínesen a szerző, a jelentésmegadás mellett például rengeteg példamondat segíti a nyelvtanulókat.

A felhasználóbarát szótár szókincese tematikailag is különleges, mivel azon túl, hogy a modern élet újonnan kialakult szavait is tartalmazza, nagy hangsúlyt fektet az informatika terminológiájának kialakítására is (bizonyára a szerző szakmai elfoglaltsága révén is), hozzájárulva ahhoz, hogy a karjalai nyelv virtuálisan is teret nyerjen. Ez a célkitűzés később önálló kötet megjelenésével is járt, Martti Penttonen 2009-es munkája már kizárólag az informatika szókincsére épül (*Tiedotehniekku*. Karjalan Kielen Seura, 2009, 122 l.).

Ljudmila Markianova – Raija Pyöli: Sanakirja suomi–karjala

Salmi-Säätiö, Kuopio, 2008. 522 l.

ISBN 9529240457

Szintén az aunusi karjala szókincsét öleli fel Ljudmila Markianova és Raija Pyöli 2008-ban megjelent, igen impozáns finn–karjalai szótára, amely 522 oldalon tartalmaz közel 20 ezer finn címszót. Ez közel kétszerese a fentebb

bemutatott szótár finn–karjalai részének. A kiadás kézzelfogható apropója a Salmi Alapítvány 60. évfordulója volt.

Ahogy már szó esett róla, egy karjalai szótár esetén elengedhetetlen tisztázni, hogy melyik terület, mely nyelvjárások szókincsét fedi le az adott szótár, erről hosszan szólnak a szerzők is a szótár előszavában. Külön hangsúlyozzák, hogy esetükben a karjalai nyelv alatt az Aunus, Salmi, Suistamo és részben Suojärvi területein használt nyelvi formát értik, azaz – ahogy a beszélők is hívják – a livvi (a magyar terminológiában inkább aunusi) karjalát.

A szerzők a megosztott karjalai területek két oldaláról fogtak össze. Ljudmila Markianova – akinek Tatjana Boikóval közösen 1996-ban már jelent meg karjalai–orosz szótára – az oroszországi Karjalai Köztársaság fővárosában működő Petrozavodszki Egyetem docense, a karjalai nyelv szakértője, oktatója és fordítója, a karjalai szókincs egyik megújítója, míg a finn Raija Pyöli nevéhez fűződnek a fentebb említett finn nyelvű aunusi nyelvkönyvek és gyakorlófüzetek.

A szótár célja gyakorlati szempontú, azaz mindazoknak ajánlják, akik a nyelvtudásukat fejleszteni és javítani szeretnék, valamint szeretnének helyesen beszélni és írni karjalaiul. A szótári rész felépítése jól áttekinthető, a címszavak bőven tartalmazznak példamondatokat, kifejezéseket, ezzel is segítve a minél pontosabb megértést és a szavak használati körének elsajátítását. A szerzők kiemelik, hogy a szókincs összeállítása során törekedtek a megváltozott társadalom és a modern élet kifejezéseinek bemutatására, sőt szlengszavakat is felvettek. A szótárak a karjalai nyelvújítás és nyelvtervezés fontos eszközei lehetnek. Mivel a karjalai nyelvhasználat a mindennapokban nem fed le minden témát és területet (az orosz nyelvhasználattal szemben), nem alakultak ki szakszavak, ezek helyett legtöbbször orosz (eredetű) szavakat használnak. A szótárak szerzőinek tehát nemcsak azzal kell megbirkózniuk, hogy nem áll rendelkezésükre karjalai szótárminta, de a különböző szakszavak terminológiai megújítására is kísérletet kell tenniük, ennek eredménye pl. a *piäzüsana* 'salasana; jelszó'; *siväinvaldimotaudi* 'sepelvaltimotauti; kószorúér-betegség' v. az AIDS szó, melyre az *aids* 'immunitietukado' kifejezés mellett az orosz jövevényszó is megtalálható, ld. *spiidu* (< or. СПИД). A nemzetközi vándorszavak is bekerültek a szótárba, pl. *burau* 'baari; bár' vagy a karjalaivá tett *kapuccino*.

A szakmailag is kiváló szótár jelentőségét hangsúlyozza, hogy a Karjalan Liitto [Karjalai Egyesület] az év karjalai nyelvű könyvének választotta.

**Jelena Filippova – Sanna-Riikka Knuuttila: Käytännön karjalaa.
Suomi–livvi–venäjä, sanastoa arkipäivän tilanteisiin**

Karjalan Kielen Seura, Helsinki, 2011. 97. l.

ISBN 9525790177

A Karjalai Nyelvi Társaság legújabb kiadványa egy háromnyelvű, finn–aunusi karjalai–orosz gyakorlati szótár. A szerzőpáros 97 oldalas kötete leginkább társalgási szójegyzéknek minősíthető, tíz különféle alapszituációhoz, a mindennapi helyzetekhez nyújt háromnyelvű segédletet.

A szótár szerzői mindennapi munkájuk során is a karjalai nyelv státuszának erősítésén dolgoznak, közös kiadványuk célja pedig egyértelműen a nyelvhasználat és nyelvtanulás segítésére szolgál. A Kelet-Finnországi Egyetem kutatója – a Joensuu kampusz Karjalai Intézetében – Sanna-Riikka Knuuttila, aki többek között a karjalai nyelv jövőjével, a gyerekek nyelvhasználatának vizsgálatával és az aunusi karjala szókicsével foglalkozik; Jelena Filippova többek között az *Oma Mua* című aunusi karjalai újság munkatársa.

A háromnyelvű kötet a finn, karjalai és orosz példamondatokat párhuzamosan közli, a témakörök a kezdő nyelvkönyveknél megszokott tematikát követik. Sajnos, terjedelme miatt nem lehet egy minden igényt kielégítő opusz, de reméljük hamarosan bővített kiadását vagy még inkább folytatását is köszönhetjük.

Jelena Filippova – Sanna-Riikka Knuuttila: Русско–карельско–финский разговорник. Веña–karjal–suomelaine paginsanagirju.

Keskusteluopas venäjä–suomi–karjala

Periodika, Petrozavodsk, 2012. 144. l.

ISBN 9785881702250

Az előző finn–karjalai–orosz háromnyelvű szótár szerzői szorgosan használják ki a megkezdett munkájuk adta lehetőségeket, ennek fényében egy évvel később megjelent a kötet párja, ezúttal orosz–finn–karjalai elrendezésben, a Periodika kiadásában. A karjalai rész alapjául ismét az aunusi dialektus szolgált.

A karjalai lexikográfia elmúlt 100 éve (az első szótár megjelenése 1913-ban) számtalan értékes és különleges kiadvánnyal szolgált eddig. Reméljük, hogy a mostanában megfigyelhető szótárkészítési hullám még sokáig fog tartani, és újabb kiadványokkal örvendeztetni meg mindazokat, akik a karjalai nyelv iránt érdeklődnek, legyenek nyelvtanulók vagy tudósok, és mindazokat a karjalaiakat, akik oroszul vagy finnül tanulnak.

Irodalom

- Koroljov 1913: Виктор Королев, Русско–карельский словарь. Выборг.
 Makarov 1975: Г. Н. Макаров, Русско–карельский словарь. Петрозаводск.
 Makarov 1990: Г. Н. Макаров, Словарь карельского языка. Ливвиковский диалект. Петрозаводск.
 Markianova, Ljudmila – Boiko, Tatjana 1996: Karjal-veñalaine sanakniigu. Petrozavodsk.
 Pohjanvalo, Pekka 1947: Salmin murteen sanakirja. SKST 233. Helsinki.
 Pohjanvalo, Pekka 1950: Salmin murteen sanakirja. Täydennysosa. Helsinki.
 Punttila, Matti 1998: Impilahden karjalan sanakirja. LSFU XXVII. Helsinki.
 Punžina A. V. 1994: А. В. Пунжина, Словарь карельского языка: тверские говоры. Петрозаводск.
 Virtaranta, Pertti – Koponen, Raija (päätoim.) 1968–1997: Karjalan kielen sanakirja I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
 Zaikov, P. M. – Rugojeva, L. 1999: Karjalais–venäläini sanakirja. Periodika, Petrozavodsk.

TÓTH ANIKÓ NIKOLETT

**Katja Västi: Verbittömät tapahtumanilmaukset
 Suunnannäyttäjänä LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio**

Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 107.

Oulun yliopisto, Oulu 2012. 106 l.

<http://www oulu.fi/suomenkieli/node/10265>

ISBN 978-952-62-0024-8 (pdf)

Katja Västi käsittelee väitöskirjassaan kahta predikaattiverbitöntä konstruktioita, niiden syntaktisia ja semanttisia ominaisuuksia sekä merkityspotentiaalia. Tutkimuksen kohteena on ablatiivialkuinen ns. LÄHDE-konstruktio (esim. *Hectorilta uusi levy hitaasti*) sekä allatiivialkuinen ns. KOHDE-konstruktio (esim. *Lähipoliisille Trabant*), joissa kummassakin toiminta ilmaistaan ilman predikaattiverbiä. Tutkimus on rajattu koskemaan niitä tilanteita, joissa alkuasemainen elementti on tulkittavissa elollisuusviitteiseksi, joskin elollisuusviitteisyys on katsottu aika laajaksi käsitteeksi: mukaan on otettu myös erilaisia yhteisöjä ja instituutioita koskevat ilmaukset.

Itsenäisen lauseen kriteerinä on perinteisesti pidetty predikaattiverbin läsnäoloa. Syntaktiset tutkimukset perustuvat lähes poikkeuksetta tähän oletukseen: predikaattittomia lauseita käsitellään elliptisinä tai muutoin vajavaisina. Kirjoittaja pyrkii tutkimuksellaan osoittamaan, että verbittömät rakenteet eivät ole elliptisiä eivätkä lainkaan niin marginaalisia kuin monet kielitieteen tutkimukset antavat ymmärtää. Aineistollaan hän haluaa todistaa, että verbittömät rakenteet ovat itsenäisiä konstruktioita, ja että niissä sijamuodoilla on predikaatinomainen rooli. Hän korostaa pyrkivänsä vaikuttamaan lausemääritelmään ja käsitteeseen yleiselläkin tasolla: tähän saakka predikaattiverbin läsnäoloa on pidetty lauseen määritelmän ytimenä, minkä kirjoittaja haluaa työllään kyseenalaistaa.

Semanttisiin kehyksiin perustuva jaottelu. Tutkimuksen teoreettisena kehyksenä toimii kognitiivinen konstruktiokielioppi, erityisesti Goldbergin käyttämä argumenttirakennekonstruktioin käsite, sekä kehysemantiikka. Konstruktiokielioppia soveltaen kirjoittaja katsoo, että rakenteilla ei ole erillistä sisäistä ja ulkoista muotoa, vaan rakenteen merkitys vastaa sitä, miltä se ulospäin näyttää. Näin ollen hänen aineistoesimerkeistään ei tarvitse etsiä piileviä verbejä. Kehysemantiikan mukaan taas kielellistä tietoa ei voi eikä kuulu erottaa kielenulkoisesta tiedosta. Sen sijaan ilmauksille voidaan määrittellä semanttinen kehys käsitejärjestelmää käyttäen. Tätä kirjoittaja soveltaa aineistonsa luokittelussa loogisesti. Lisäksi kirjoittaja viittaa joihinkin aiempiin tutkimuksiin, missä predikaattittomia lauseita ei niin ikään ole tulkittu elliptisiksi. Hän myös nostaa esiin ns. sijapredikaatin käsitteen, jolla viitataan paikallissijassa taivutetun nominin predikaattimaiseen funktioon. Tässä valossa hän toteaa aineistoonsa sisältyvien verbittömien rakenteiden olevan luontaisesti verbittömiä.

Aineistona lehtiotsikoita. Tutkimusaineisto koostuu lehtiotsikoista, jotka on kerätty Kielipankin⁴ kokoelmista. Kirjoittaja korostaa, ettei tee tekstintutkimusta eikä myöskään tarkastele otsikkokieltä itsessään. Tällä tavoin hän siis irrottaa aineiston kontekstistaan, mikä herättää tiettyjä kysymyksiä. Vaikka verbittömät lauseet otsikoissa toimivatkin itsenäisinä ja ymmärrettäviä kokonaisuuksia, ne eivät kyseisen käyttökontekstin ulkopuolella ole konventionaalisia. Lisäksi otsikko linkittyy aina laajempaan tekstiin, jolloin sen merkitys on usein vain johdattaa lukija kiinnostumaan artikkelitekstin sisällöstä: osa merkityksestä voikin jäädä pelkän otsikon varassa auki: tässä valossa elliptisi-tulkintaa on vaikea kokonaan kiertää. Kirjoittaja kuitenkin myöntää, että

⁴ Kotimaisten kielten keskuksen ylläpitämä suomen kielen e-korpus.

tietyillä kontekstuaalisilla tekijöillä on vaikutuksensa mainitunlaisten rakenteiden tulkintaan.

Väitöskirjan aineistoon sisältyy n. 500 toteutumaa, jota on vielä täydennetty muualta kerätyllä hajaotannalla, mikä on riittävä määrä väitöskirjatutkimukseen. Aineiston keruussa on huomioitu myös maantieteellinen ja sosiaalinen jakauma valitsemalla keruun kohteeksi kolme sanomalehteä: Aamulehti, Demari ja Kaleva, joista Aamulehti ja Kaleva edustavat suhteellisen laajalevikkisiä paikallislehtiä, Demari taas poliittisen ryhmittymän, sosiaalidemokraattisen puolueen, omaa julkista näkökantaa. Tarkastellut tekstit ovat vuosilta 1998–2000.

Aineisto on kummankin rakenteen osalta jaoteltu useampaan alaryhmään sijaituvutetun argumentin funktioiden mukaan, joita kirjoittaja siis käsittelee semanttisina kehyksinä. Kirjoittaja kuitenkin myöntää, ettei aineiston jaottelu ollut helppoa, ja aina ei yksittäisen tapauksen kohdalla pysty tekemään aukotonta valintaa. Jaottelussa on aluksi käytetty kirjoittajan omaa intuitiivista luokittelua, minkä jälkeen luokitteluhypoteesin todentamisessa on sovellettu parafrasitestiä, johon osallistui yht. 372 Oulun yliopiston opiskelijaa.

Aineiston käsittely ja analyysi. Väitöskirja koostuu neljästä artikkelista, joista kolme ensimmäistä käsittelee mainittuja rakenteita ja jotka muodostavat hyvin harmonisen kokonaisuuden. Neljäs artikkeli tuo kokonaisuuteen vertailumielessä lisää näkökulmaa esitellen muita aineistosta löytyneitä verbittömiä rakenteita. Toisaalta artikkelit voidaan luokitella kahteen ryhmään myös sen mukaan, että kahdessa ensimmäisessä käsitellään yhtä mainituista konstruktioista kerrallaan, kahdessa jälkimmäisessä taas mainittujen rakenteiden viitekehyksiä ja verbittömiä rakenteita yleisemmin.

LÄHDE-rakenteelle kirjoittaja erittelee neljä eri merkitystyyppiä: *luopuja, tuottaja, toimija ja tahaton luovuttaja* (johdantokappaleessa viimeksi mainittuun viitataan myös termillä *menettäjä*). Jokaisesta merkitystyyppistä on esitelty runsaasti aineistoesimerkkejä ja perusteltu esimerkkien sijoittamista kyseiseen ryhmään myös parafrasitestin tuloksilla. *Luopuja*-tyypin kirjoittaja katsoo kuvaavan luovuttamistapahtumaa, joka voi liittyä konkreettisiin teemoihin (esim. *Poliisilta synttärrikortti rikollisille*) mutta myös abstrakteihin teemoihin (esim. *Meritalta lisäaikaa Norjalle*). *Luopuja*-tyypin osallistujan nähdään selvästi agenttiivisena, aktiivisesti osallistuvana ja pyrkimyksellisenä toimijana. *Tuottaja*-tyyppi taas kattaa erilaisia valmistamistapahtumia kuten tuotteiden tai palveluiden tuottamista (esim. *Huittisten Lihpojilta kolesterolivelite*). Myös *toimija*-tyyppi (esim. *Unkarilta sysäys Berliinin muurin kaatamiseen*) todennetaan agenttiivisen osallistujan sisältämäksi, joskin kirjoittaja viittaa tyyppiin liittyvien tapahtumien tyypittelyn vaikeuteen.

KOHDE-rakenteelle kirjoittaja erittelee kahdeksan eri merkitystyyppiä: *saaja*, *hyödyntäjä*, *kohderyhmä*, *implikoitu toimija*, *vaikutuksenalainen*, *onnistuja* ja *hankkija*. Näistä erityisen keskeiseksi kirjoittaja nostaa *saaja*-tyypin, jonka ilmaisema toiminta vastaa pitkälti LÄHDE-konstruktioissa esitetyä *luopuja*-tyyppiä. Yleensä ottaen KOHDE-rakenteen osallistajat ovat rooliltaan vähemmän agenttiivisia ja vähemmän aktiivisia. KOHDE-rakenteiden luokittelussa ja analyysissa nousee keskeiseksi myös kysymys lähdeosallistujan läsnäolosta: kirjoittajan mukaan *hyödyntäjä*-, *onnistuja*- ja *kohtaaja*-merkitystyyppit eivät voi saada osakseen kolmantena argumenttina ilmaistavaa lähdeosallistujaa, kun taas viidelle muulle tyyppille lähdeosallistujan läsnäolo on aika luontaista (esim. *saaja*-tyyppi: *Ericssonille tilaus Soneralta*).

Kirjoittaja vertailee kohteena olevaa kahta rakennetta ja niiden funktioita myös keskenään. Hän myös pohtii, mitkä kohderakenteiden alaluokat ovat funktioiltaan finiittisten rakenteiden kaltaisia ja mitkä eivät esiinny finiittisinä lainkaan. Tutkimuksensa tulosten perusteella kirjoittaja päätyy toteamaan, että kielen kuvauksen finiittiverbikeskeisyyttä olisi syytä harkita uudestaan. Samoin hän katsoo tuottaneensa uutta tietoa ablaatiivi- ja allatiivisijojen funktiosta: sijoilla on itsenäistä merkityspotentiaalia. Kuten kirjoittaja jo johdannossaan toteaa, etenkin ablaatiivia on aiemmin pidetty hyvin selkeästi tulkittavana suunnanilmaisijana, joka ei edes tarvitse osakseen moniulotteisempaa tarkastelua. Kirjoittajan tekemien päätelmien myötä sijapredikaatin funktio ja merkityksellisyys korostuu.

Lopuksi. Kirjoittajan esittämä lopputulos herättää ajatuksia. Tutkimuksella on rohkeasti kyseenalaistettu oletamus, jota on usein pidetty jopa itsestään selvänä kielen piirteenä. Toisaalta tutkimuksessa esitetystä analyysistä huolimatta aineisto edustaa kontekstisidonnaista otosta. Kirjoittaja viittaa mm. Ylipartasen (2001) tutkimukseen,⁵ jossa todetaan, että uutisotsikoiden ”puuttuvat” verbit löytyvät otsikkoa seuraavasta tekstistä. Näin olen myös itse oman intuitioni perusteella mieltänyt. Siitä huolimatta kirjoittaja ei ole katsonut tarpeelliseksi tarkastella artikkelitekstejä, joihin hänen tutkimansa otsikot liittyvät. Tällä tavoin hän on valitettavasti vain rajannut yhden tulkintamahdollisuuden ulos esittämättä asiaankuuluvia perusteluja tai todisteita.

Kirjoittaja mainitsee konstruktioiden ominaisuuksista korostuvan neljä piirrettä: verbin sisältävästä lauseesta poikkeava merkitys, polyseemisyys, skemaattisuus ja monitulkintaisuus. Nämä ovat piirteitä, jotka lukija voi ha-

⁵ Ylipartanen, Tuomo 2001: *Pohjolan Sanomien etusivuotsikoitten lausemaisuuksien vuosina 1915–2000*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kieli-tieteen laitos.

vaita otsikoissa ilman kielitieteellistä analyysiäkin, ja juuri niiden myötä otsikkokieli myös usein osoittautuu mielenkiintoiseksi ja jopa humoristiseksi. Otsikoilla pyritään kalastelemaan lukijoita ja välillä jopa vääristelemään tai liioittelemaan itse uutisen sisältöä. Kaiken kaikkiaan tutkimus on paitsi ansiokas kielitieteellinen työ myös viihdyttävää lukemista monipuolisine esimerkkeineen.

SUSANNA VIRTANEN

**Anni Jääskeläinen: Todisteena äänen kuva
Suomen kielen imitatiivikonstruktio**

Unigrafia Oy, Helsinki 2013. 361 l.

ISBN 978-952-10-8859-9

ISBN 978-952-10-8860-5 (pdf)

Anni Jääskeläinen, a Helsinki Egyetem finn szakos doktorandusza nem átlagos témát választott doktori disszertációja témájául. A 361 oldalas értekezésben a finn hangutánzó (imitatív) elemeket tartalmazó szó szerkezetekről írt elemzést (ilyen mint például: *naps, poks, loiskis, kops* ja *tömps, fruum, ziiipoks, pshiuuu, hyrryrryrryryryyyr* ja *sirlsirlsurlsur*.)

Választott témáját, az onomatopoeitikus indulatszavak egy csoportját, a hangutánzókat Jääskeläinen a következőképpen határozza meg: „a természetből vagy környezetből vett, illetve emberi vagy állati hangot vagy a közlekedés hangjait utánzó, ragozhatatlan szó”. Ezeket sokan periferikus témának tartják, éppen ezért a finn nyelvészek közül igen kevesen kutatták (l. pl. Juha Leskinen írását, FUD 7 [2000]: 67–89). Ezek a szavak ragozhatatlanságukból adódóan kimaradnak a szófajok szerinti csoportosításból, ráadásul lejegyzésük és kiejtésük sokszor eltérhet a nyelvi normától. Jääskeläinen ezeknek a problémás szavaknak és ezek tartalmzó szerkezeteknek a leírásához különböző nyelvészeti irányzatokat hív segítségül, hogy teljes képet adhasson róluk.

A szerző igyekezett megtalálni a hangutánzó szavak helyét a finn nyelv lexikai rendszerében. Megvizsgálta a tipikus hangutánzó szóalakokat és azok jelentését, illetve a kontextust, amelyben ezeket használjuk. Kutatásai során elsősorban a kognitív és konstrukciós nyelvészet eszközeivel élt.

Jääskeläinen az írott nyelvet vizsgálta, példaanyaga is főként onnan származik (az általa feldolgozott 4250 (!) hangutánzó szó között akad néhány beszélt nyelvi példa és régi, 19. század végi szóalak is).

Jääskeläinen az imitatív szavakat élő és nem élő csoportokra osztja. Az első csoportba sorolja például az állati hangutánzó szavakat (meglátása szerint ezek a nem élőtől eltérően viselkednek, például az állatok hangjai erősen hasonlítanak az emberi kommunikációra és valami akaratlagosat fejeznek ki).

Dolgozatában a szerző a nem élő hangutánzókat (pl. (*naps* 'kb. klapp/csatt' *poks* 'pukk', *loiskis* 'loccs/platty', *runts* 'reccs') vizsgálja részletesebben, az egyszavasaktól a szószerkezeteken át a több mondatos kontextusban előfordulóig. Több esetben felhívja a figyelmet az extralingvális jelenségekre is, melyek szerves részei a nyelvnek és a hangutánzókkal együtt járnak (szóban: gesztus, hangszín, hangerősség, hossz; írásban: nagybetű, gondolatjel, kötőjel, dőlt betűk, például: *PAM!*, *-h-r-r-h-r-h-r-r-rrrrrrrrr*). Beszél olyan hangutánzó szavakról is, melyek nem konkrétan hangot utánoznak, hanem inkább a cselekvés módját, minőségét fejezik ki (*pfhiuuu*, *sirlsirlsurl-surl*).

Szó esik a hangutánzó szavak csoportjának más szófajcsoportokkal való kapcsolatáról, illetve a mondatban elfoglalt helyükről. Mivel nem ragozzuk ezeket, a mondatban szerepelhetnek alanyként, tárgyként és állítmányként, illetve valamilyen más bővítményként (állítmányként való viselkedésre nehéz példát találni, mert a finnben nincs az angolhoz hasonló jelenség, hogy a hangutánzó szó változtatás nélkül két szófajcsoportba is beletartozhat, de a finnben is ugyanabból a töből képezzük mindegyiket: *nilkka sanoi naks...* 'és akkor a bokája azt mondta, reccs....', *väänsi keppiä, ja niks naks – se oli poikki* 'megesavarta a botot és riccs-reccs – eltört'; *metalliliiton Matti Putkonen, ja naks! Ajatus kostosta on iskenyt kuin johdatettuna* 'A fémmunkások szakszervezetének Matti Putkonenje, és akkor katt! A bosszú gondolata hatalmába kerítette.) A szerző nem pusztán fontosnak a hangutánzók szerkezetét mutatja be, hanem funkcióit, használatuk motivációit és a kommunikációban elfoglalt helyüket is elemzi.

A disszertáció második fejezetében az onomatopoeízisről, szinesztéziáról, kifejezőerőről, ikonikusságról szól a szerző (utóbbi nála azt jelenti, hogy maga a szóalak valamiféle jelentést ábrázol), illetve bemutatja az expresszív szavak sajátosságait. Ezután a hangszimbolikáról ír. Mielőtt pontosan definiálná a hangutánzó szó jelentését, végigköveti, milyen irodalmak születtek erről a finn nyelvészetben majd bemutatja a hangutánzók fokozatos konvencionalizálódását, a „szelíd és vad” imitatív alakokat (szelídek: *jyskis* = erős, hangos hang, lehet reccs, dübb, csattanás, *rops* = esőkopogás hangja, *hau-hau* = vau-vau; vadak: *Fiuu pfhiuuu svhiiiiuuu!!!, fsssssssst phiihihihi, fsssssssst phiihihihi, fsssssssst phiihihihi*).

A harmadik részben Jääskeläinen bemutatja vizsgálatának elméleti hátterét, a kognitív és a konstrukciós nyelvészetet, megmagyarázva és igazolva, miért éppen ezeket választotta a hangutánczók kutatásához. Szó esik többek között arról, hogyan viszonyulnak ezek az értelmezések a szóhoz és a szerkezethez, hogyan ábrázolják ezeket, valamint szó esik még a profílozás jelenségéről, a metaforáról, a metonímiáról és a folyamatábrázolásról is.

A negyedik részben a kutatás anyagául szolgáló adatokat tárja elé, annak összetételét és összegyűjtési folyamatát írja le (sok anyagot internetről gyűjtött). Az 5–9. fejezetekben a szerző az imitatív konstrukciókat vizsgálja négy kérdés segítségével: mit?, hol?, hogyan?, miért?. Az 5–7. fejezetek témája az imitatív konstrukciók formája, a kisebbektől a nagyok felé haladva; itt elemzi ezek jelentését és használatát is. A nyolcadik részben a konstrukciók használatáról és funkciójáról ír, a kilencedik rész kiegészíti az eredményeket a hangutánczó konstrukciók alaki és használati motiváltságával, illetve szól a hangutánczók és a nonverbális jegyek kapcsolatáról. A disszertáció végén, a tizedik fejezetben rövid összegzést találunk.

A dolgozat szerkezete világos, érthető. A megfelelő mennyiségű példanyag világossá teszi és kiegészíti a magyarázatokat. A konstrukciók leírása során Jääskeläinen formális ábrákat készített a könnyebb megértés érdekében, ezeket általában meg is magyarázza.

Ez a disszertáció azért fontos, mivel hasonló témájú átfogó dolgozat nem született eddig. Természetesen még bőven van kutatnivaló e témában, így olvasásra ajánlom ezt a munkát mindazoknak, akik a kognitív és a konstrukciós nyelvészet szempontjából közelítenek a nyelvhez és eddig nem vagy kevésbé kutattak nyelvi jelenségekkel kívánnak foglalkozni a jövőben.

BÜDI REGINA

Riitta Rajasuu: Kuopiossa, Oulussa ja Turussa vuosina

1725–1744 ja 1825–1844 syntyneiden kastenimet

Itä-Suomen yliopisto, Joensuu 2013. 226 l.

ISBN 978-952-61-1105-6

Riitta Rajasuu doktori értekezése új vizsgálati szemponttal járul hozzá a Finnországban oly népszerű névtani kutatásokhoz. A szerző három finnországi város, Kuopio, Oulu és Turku két évszázadnyi keresztnévadási szokásait dolgozza fel, emellett a városok 17. és 18. századi történeti háttérével és kultúrájával is megismerteti röviden az olvasót.

A diakrón szemléletű értekezés Bevezetésében (1–14) olvashatunk a kutatás háttéréről, a fontosabb terminológiai kérdésekről. Az olvasó képet kap a finn keresztnévek történetéről és az almanachok (kalendáriumok) névanyagra gyakorolt hatásáról. Szintén itt fejt ki a szerző doktori értekezése célkitűzését: feltárja az egymástól földrajzilag és szociálisan eltérő települések névanyagában tapasztalt mennyiségi és minőségi változásokat, s emellett figyelmet fordít az új nevek és névtípusok területi és szociális használatára és elterjedésére. A szerző kiemeli, hogy értekezésében három település névanyagát vizsgálja, de általánosabb következtetései az egész országra is jellemzőek lehetnek.

A bevezetést egy rövid kutatástörténeti áttekintés (15–20) követi, amelyben a szerző mind a belföldi (finnországi), mind a nemzetközi (többek között a német, szlovák, angol, dán, s természetesen svéd) kutatásokra figyelmet fordít. A finnek közül olyan nagy névkutatókat említ, mint Eero Kiviniemi, Kustaa Vilkuna, Viljo Nissilä, Marianne Blomqvist, Sirkka Paikkala, s nem utolsósorban Pirjo Mikkonen. Az áttekintésben figyelmet fordít a fontosabb doktori értekezésekre és szakdolgozatokra is.

Rajasuu a disszertáció harmadik fejezetében (21–48) mutatja be a vizsgálat alapjául szolgáló forrásokat, s a témához kapcsolódó elméleti módszereket is itt ismerhetjük meg. A szerző adatait az evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmjeiről gyűjtötte, s adatbázisában összesen 20 301 újszülött gyermek 31 715 anyakönyvezett nevét veszi vizsgálat alá. Ebben a részben a keresztelési regiszterek rövid történetéről is olvashatunk, ebből többek között kiderül, hogy az egyházi anyakönyvekben a következő adatokat adták meg: sorszám, születési és keresztelési időpont, a család lakóhelye, a gyermek keresztnéve, az apa kereszt- és családneve, foglalkozása, az anya kereszt- és családneve, életkora, s végül a keresztszülők nevei. Ezek az alapadatokon kívül más információkat is közölhettek az egyházi anyakönyvekben, ha például ikreket kereszteltek, ezt mindig feltüntették. Az egyházi anyakönyveket a vizsgált időszakban svéd nyelven vezették, így minden információ svéd nyelvű. Ezért ezeknél az információknál Rajasuu zárójelben megadja a svéd nyelvi változatot is, pl. a kettes- és hármasikrek esetében: (tv.[illingar]/trill.[ingar]).

A szerző a keresztnévek ortográfiai kérdéseivel is ebben a fejezetben foglalkozik, hiszen a 17–18. századi egyházi anyakönyvekben egy keresztnévnek többféle írásmódja is lehetséges volt, pl. *Henrik, Henric, Henrick, Henrich, Henricus, Hendrik, Hendric, Hendrick, Hendrich, Hendricus* (27). Végül a fejezet végén az olvasó megismerkedhet a vizsgált települések 17. és 18. századi helyzetével.

A következő fejezettől (49–94) kezdődik a névanyag elemzése, amelyet táblázatok, diagramok tesznek igazán színessé. Riitta Rajasuu ebben a fejezetben foglalkozik a vizsgált időszak névkészletével, azaz a nevek számával s nemek szerinti megoszlásával, a legkedveltebb nevek eredetével és szerkezetével, az egy gyermek ~ egy név típusokkal, s végül a társadalmi változások névanyagra gyakorolt hatásával.

Az 1725 és 1744 közötti időszakban kevesebb női nevet adtak, mint férfi-nevet. A szerző ezt azzal magyarázza, hogy ebben az időszakban főként a bibliai eredetű neveket, valamint szentek neveit adták a gyermekeknek, s ebben a névanyagban eleve több férfinév volt, mint női. A legkedveltebb nevek is ebbe a csoportba tartoznak: *Anna, Catharina, Christina, Elisabeth, Maria*; ill. *Johan* és *Johannes*.

A száz évvel későbbi, 1825 és 1844 közötti időszakban megnő a női nevek száma, s már a svéd, német és latin eredetű nevek is jelentős részét képezik a névanyagnak. Ebben az időszakban divatossá válik a királyi családra jellemző neveket adni az utódoknak. Nagyon gyakori azoknak a neveknek a száma, melyek csak egyszer fordulnak elő a névanyagban, pl. *Bleckertina, Servatius*. Mindezzel a névanyag sokkal gazdagabbá vált ekkortájt. A 19. század eleji társadalmi változások – 1809-től Finnország az Orosz Birodalom része lett – is hatást gyakoroltak a névadásra: népszerűek lettek az orosz királyi családban használatos nevek, mint pl. *Alexandra, Olga; Alexanderi, Nicolai*.

Az ötödik fejezet (95–114) a nevek szerkezetével foglalkozik. Rajasuu ebben a részben vizsgálja meg a nevek szótagszámát, valamint a különleges szerkezetű neveket (mint pl. a latinos *-us* végű neveket, vagy a férfinevekből képzett női neveket). A szerző vizsgálatai alapján megállapítja, hogy az első periódusban általában két szótagból álltak a nevek, de a másodikban már három-négy tagúak voltak. Ennek az az oka, hogy a 19. század elején terjedtek el a férfinevekből képzett női nevek, pl. *Gustaf > Gustava, Henric > Henrica, Wilhelm > Vilhelmina*. A férfinevek mindig kevesebb szótagszámból álltak, s nem voltak ritkák közöttük az egy szótagú nevek sem, mint a *Lars, Nils, Hans*, amelyeket széles körben használtak. A férfinevek sorában meg kell említeni az *-us* végű neveket (pl. *Ericus, Hernicus*), amelyek főleg Ouluban terjedtek el. Az 1825 és 1844 közötti időszakban egy-egy keresztnév rövidebb alakját is megtaláljuk az anyakönyvekben, mint pl. *Magdalena > Lena; Mathias > Matts*). Szintén ekkor kezdett divatba jönni a nevek angol típusú (*y* végű) rövidítésének használata is, mint pl. *Elisabeth > Betty*, vagy *Harry*.

A hatodik fejezet (115–156) a többnevűség kérdését vizsgálja, amely Finnországban igen fontos része a névadásnak. A 18. században még nem volt bevett szokás, hogy az újszülöttnak több nevet adjanak, csak a felsőbb társadalmi rétegekben (hivatalnokok, fontosabb kereskedők és kézművesmesterek, magasrangú katonatisztek és a polgárság körében) volt ez divat. Egy évszázaddal később azonban már minden társadalmi rétegben igen általánosnak számított a többnevűség, s főleg a lányoknak adtak több keresztnévet. A legkedveltebb névpárok a *Maria Sofia*, *Anna Maria*, *Maria Vilhelmina*; valamint a *Johan Henric*, *Johan Jakob* és *Carl Gustaf* voltak. Emellett a szerző kitér a kétnevűség öröklődésének kérdésére is, s megállapítja, hogy általában az (egy keresztnévű) szülő neve lett a gyermek első keresztnéve.

A névanyag elemzésének utolsó, hetedik fejezete (157–172) a keresztnévek családi környezetére koncentrálna. Rajasuu itt az ikerpárok névadásával, névöröklésével, valamint a házasságon kívüli gyermekek neveivel foglalkozik. Az ikrek névadásában azt tapasztalta a szerző, hogy sokszor az ikerpárok keresztnéveinek kezdőbetűje (*Amanda* és *Augusta*, *Jacob* és *Johan*) vagy első két betűje azonos (*Helena* és *Henric*), Fiú-lány ikerpárok esetében gyakori, hogy a női név a férfinév képzett párja (*August* és *Augusta*). A szerző további megfigyelései alapján az ikerpár idősebb tagja kapja az ábécé szerinti előbbi nevet (*Anna* és *Brita*), valamint – Rajasuu szóhasználatával – szemantikailag összetartozó névpárok (*Eva* és *Adam*) is előfordultak a vizsgált névanyagban. A szerző felhívja a figyelmet, hogy a házasságon kívüli gyermekek névadása esetén „bátrabb” névválasztást lehet tapasztalni, hiszen különlegesebb nevek kaptak, főleg a lánygyermekek, mint pl. *Andreitte*, *Bleckertina*.

A nyolcadik fejezetben (173–182) a szerző összefoglalja a névanyag elemzését, s felhívja a figyelmet a névanyagban bekövetkezett innovatív változásokra. A vizsgált települések közül Turku volt az adott időszak kulturális és szellemi fellegetvára, s itt jelentek meg leghamarabb az adott korra jellemző divatirányzatok, melyek leginkább Svédországból származtak, hiszen a város lakossága is többnyire svéd volt. Ezzel ellentétben a másik két vizsgált város mindig is finn többségű volt. A szerző előzetes várákozásaival ellentétben a legújabb divatjelenségek nem Ouluban jelentek meg hamarabb, hanem Kuopióban. Ez egyrészt az Oulura és környékére jellemző északi zárkózottabb életmód, valamint az ott ekkorra már meghonosodott laestadianizmus elzárkózó életmódjára vezethető vissza.

A művet a felhasznált irodalom jegyzéke (183–198), és a függelék (199–222) zárja, amelyben a kutatáshoz felhasznált táblázatokat találjuk (pl. keresztnévek településenként, társadalmi csoportok megoszlása településen-

ként, a latinos keresztnévek listája településenként stb.). Sajnálatosnak tartom, hogy az disszertáció elején lévő angol absztrakton kívül nincs egy hosszabb angol nyelvű összefoglaló.

Riitta Rajasuu doktori értekezése sokoldalúan vizsgálja a 18. és 19. századi finnországi keresztnévadás aspektusait, amellyel új ismereteket ad a finn névkutatásról. Emellett a névanyag vizsgálata során bemutatott diagramok és táblázatok érdekes színezetet adnak az egész disszertációnak. Rajasuu doktori értekezése népszerű kérdéskört vizsgál Finnországban, ez a laikus olvasót is foglalkoztatja. Többek között ezért is találunk a disszertációról szóló ismeretterjesztő jellegű írásokat a finn médiában.

BUZGÓ ANITA

**Spoelman, Marianne: Prior linguistic knowledge matters:
the use of the partitive case in Finnish learner language**

Acta Universitatis Ouluensis 111. Oulu 2013. 393 l.

<http://herkules.oulu.fi/isbn9789526201146/isbn9789526201146.pdf>

ISBN 978-952-62-01 14-6 (pdf)

Írásom tárgya egy doktori disszertáció ismertetése, melynek szerzője Marianne Spoelman, az oului egyetem kutatója. A mű 2013-ban látott napvilágot. Spoelman témavezetői: Jarmo H. Jantunen és Helena Sulkala. Maga a kiadvány az *Acta Universitatis Ouluensis 111.* száma.

A disszertáció témája egy, a finn nyelvben igen fontos eset, a partitívusz vizsgálata, amely egyike a finnben meglevő tizenöt esetragnak. A partitívusz elsajátítása és helyes használata általában gondot jelent a finnül tanulók számára. Ez a kutatás a tárgyi, alanyi és állítmányi pozícióban levő partitívusz használatát vizsgálja olyan észti, német és holland anyanyelvi beszélők esetében, akik igyekeznek elsajátítani a finn nyelvet. A finnhez hasonlóan az észti nyelvben is használatos a partitívusz, míg a másik kettőben nincs ilyen. A vizsgálat egyik tárgya, hogyan tudják elsajátítani és használni a partitívuszi esetet rokon és nem rokon nyelvet beszélő nyelvtanulók. A kutatás során a szerző részletesebben megvizsgálta mind a forrás-, mind a célnyelv hatását a partitívuszi eset használatával kapcsolatban, és feltérképezte az egyes anyanyelvi beszélőkre jellemző, gyakran elkövetett típushibákat is.

A disszertáció elején egy rövid absztrakt olvasható angolul (3) és finnül (5), ezt követi egy köszönetnyilvánító, személyesebb hangvételű rész (7–8), majd a tartalomjegyzék (9–12) és egy rövid bevezető rész (13–16). Ha a bevezető és az összefoglaló fejezetet nem számoljuk bele a nagyobb egységekbe, öt nagy témakörre oszlik a dolgozat.

A szerző az első részben általánosságban ír a partitívusról (17–103). Részletesen bemutatja a finn, valamint az észti, német és holland nyelv esetrendszerét. Olvashatunk a finn partitívuszi terminus kialakulásának, alakulásának történetéről. Ezenkívül külön ír azokról a példákról, amikor a partitívusz alanyi, tárgyi vagy állítmányi szerepet tölt be. Ezután jellemzi az ilyen példákban fellelhető hasonlóságokat és különbségeket az egyes nyelvek vonatkozásában. Például az állítmányi partitívusz egyik típusát alkotják az olyan típusú mondatok, amelyekben a létige mellett a névszó partitívuszban áll: *hän on suurta sukua* 'népes családból származik'. Ez a szerkezet már régóta ismeretes a finnben. Ugyanez a jelenség megvan például az észti, karjalaiban és a vepszében is. Ezzel szemben a disztributív állítmányi partitívusz (distributive predicative partitive) csak a finnben van jelen. Helyette az előbb említett nyelvek egyszerűen alanyesetet alkalmaznak, például: finn *sillä he olivat kalastajia* 'ők halászok voltak', észti *nad olid kalurid*, karjalai *hüö oldih kalastajat*, vepsze *hö oliba kalanikad* (41–42). Az 1540 és 1820 közé eső időszakban, amit a régi írott finn nyelv (*Vanha kirjasuomi*) korszakának neveznek, ez a szerkezet sokkal produktívabb volt, mint a mai modern finnben. Valószínűleg svéd hatásra alakulhatott ki.

A tárgyi partitívusz lényege, hogy a tárgy partitívuszi esetben áll. E mellett a típus mellett a szerző beszél még egy restriktív ('megszorító') tárgyról is (restrictive object), amelyet már sokkal nehezebb megragadni és nem is lehet pusztán morfológiai eszközökkel megmagyarázni. A megszorító tárgy három lehetséges módon fejezhető ki a finnben: nominatívuszi, genitívuszi vagy akkuzatívuszi toldalékkal (a valódi akkuzatívusz csak a személyes névmásokban fordul elő). Ha egy magyar anyanyelvű diák finnül tanul, teljes tárgyról beszélünk neki, és azt tanítjuk, hogy ha a tárgy egészére vonatkozik a megállapításunk, akkor az adott tárgy nem partitívuszi esetben kerül, hanem akkuzatívuszba. Valójában sokszor igen bonyolult annak eldöntése, akkuzatívuszt vagy partitívuszt kell-e használni. A régebbi nyelvtanokban (például Karlsson, Hakulinen stb. könyveiben) még használták az akkuzatívuszi tárgy (accusative object) kifejezést is. Mára inkább a teljes tárgy (total object) elnevezés terjedt el a finn szakirodalomban az Iso Suomen Kielioppi jóvoltából (43–45).

A finnben az alany szerepét leggyakrabban a nominatívusz tölti be, amely egyeztetve van az igével, de ezen kívül a partitívuszt is találhatjuk ebben a

szerepben. A finnben két olyan mondattípus van, amelyekben gyakran találkozhatunk alanyi partitívusszal: az egzisztenciális és a mennyiséget kifejező mondatokban. Az egzisztenciális mondat megléte igen jellemző az indoeurópai nyelvekre. Lényege, hogy kötött mondat szerkezettel rendelkezik, ahol a mondat alanya hordozza az új információt; a mondat elején pedig egy helyviszonyt jelölő eset található (*Hollannissa on tuulimyllyjä* 'Hollandiában szél-malmok vannak'). A mennyiséget kifejező mondatok lényege, hogy a mondat elején partitívuszi alakot találunk, majd ezt a segédige követi. A mondat elején szereplő elem feladata, hogy kifejezze azoknak a konkrét vagy absztrakt entitásoknak a számát, amelyek egy adott csoporthoz tartoznak (*meitä oli seitsemän* 'heten voltunk') (62–65). A finn és azt észl egymáshoz nagyon közeli rokon nyelvek, így nem csoda, hogy párhuzamba állítva őket a partitívusz használatának hasonlóságait és eltéréseit is részletesen bemutatja Spoelman.

A következő fejezetben (103–159) azt vizsgálja a szerző, milyen hatással van az anyanyelv a finn mint idegen nyelv elsajátítására. Külön szól a morfológiai és a szintaktikai hatásokról. Ír arról is, hogyan lehet az anyanyelvi tudást ügyesen felhasználni egy másik nyelv elsajátítása során. Meg kell különböztetni implicit és explicit tudást. Az implicit tudás maguktól működő, intuitív folyamatokat jelent. Például a tanuló hallgat egy szöveget, és pusztán a hallgatás által intuitív módon következtetéseket von le az adott idegen nyelvről, és ezek a felismerések később segítik a nyelvtanulásban. Ezzel szemben az explicit tudás kontrollált folyamat. Magyarországon például az iskolákban hagyományosan explicit módon tanítják a nyelveket az egyes nyelvi szabályok és szerkezetek megtanítása és gyakoroltatása révén. Egy nyelv elsajátításához valóban szükség van a szabályok bizonyos szintű ismeretére, de az implicit gondolkodásmód magunkévá tétele nélkül nem válhatunk egy idegen nyelv mesterévé, így a két típusnak egyszerre kellene jelen lennie az oktatásban. Explicit módon megtanuljuk a nyelvi normákat, az alapvető nyelvtani szabályokat, de amikor beszélünk, már nem ezek a szabályok jutnak eszünkbe, hanem intuitív módon rakjuk össze a mondatokat. Úgy, ahogy korábban hallottuk őket, azoknak a felismeréseknek alapján, amelyeket intuitív módon elraktároztunk (153–155).

Spoelman ezt követően (159–199) a kutatás alapjául szolgáló elméleti háttérre, illetve a disszertáció elkészítése során felhasznált források bemutatására tér ki. Megfogalmazza a vizsgálat alapvető kérdéseit és a várható, megjósolható eredményeket. Az egyik fő kérdés, hogy milyen különbség figyelhető meg a finnel rokon és nem rokon anyanyelvűek esetében a finn nyelv tanulásakor. Anyanyelvük hogyan hat az új nyelv megtanulására? A szerző a kont-

rasztív analízis módszerével él kutatása során. További kérdés még, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az észti, német, holland nyelvtanulók partitívusz-használata esetében? Az adatokat hogyan lehetne számszerűsíteni, és lehet-e esetleg általános érvényű szabályokat felállítani a kapott eredmények alapján? Milyen különbség, illetve hasonlóság fedezhető fel, amikor a finn és az észti nyelv anyanyelvi, tárgyi vagy állítmányi szerepű partitívuszt használ?

Végző konklúzióként többek között a következőket állapítja meg a szerző: a finn és az észti nagymértékű hasonlóságot mutat a partitívusz használatában (kivéve az állítmányi szerepet). Különbség viszont például, hogy a finnben egy, míg az észti két különböző típusú egzisztenciális mondat van. Ha a tárgy többes nominatívuszi alakú, a finnben ezt egyes szám harmadik személyű állítmány előzi meg. Az észti megvan ugyanez, viszont az egzisztenciális mondatok másik típusában egyeztetés szükséges, és többes szám harmadik személyű az állítmány (finn *pöydällä oli kirjoja* 'az asztalon könyvek voltak' ~ észti *Lauul oli raamatuid* – *Lauul olid raamatud*). A német nyelv morfológiai elemeinek száma nagy a többi indoeurópai nyelvhez képest, azonban közel sem tekinthető morfológiailag gazdag nyelvnek, ha például az agglutináló finnel hasonlítjuk össze. A mennyiséget és a különböző aspektusokat a holland és a német teljesen máshogy fejezi ki, mint a finn. Így természetesen a német és holland anyanyelvűeknek sokkal nehezebb dolguk van a finn elsajátításakor, mint az észteknek (167–172).

Az ötödik részben (199–343) Spoelman a szövegvizsgálatok után leszűrt eredményeket osztja meg az olvasókkal. Részletesen leírja, mi jellemzi a partitívusz használata tekintetében a különböző anyanyelvű finnül tanulókat. Megállapítja például, hogy az állítmányi partitívuszok ritkán fordulnak elő az észteknél, míg a német és a holland tanulóknál gyakoriak. A szerző munkájában számos szemléletes ábrát találhatunk például a partitívuszi alakok előfordulási gyakoriságáról, a partitívusz használata során vétett hibák gyakoriságáról, a hibák elemzéséről stb.

A hatodik részben (343–371) Spoelman megfogalmazza a tanulságokat, eredményeket. Ez a rész általános elméleti javaslatokat tartalmaz a finn nyelv tanítására vonatkozóan. Igazából az ötletet részben Ringbom kutatása adta Spoelman számára (343): Ringbom azt tanulmányozta az iskolákban, hogyan teljesítenek a finn és a svéd gyerekek az angol nyelv tanulása során. Az eredmények alapján a svédek jobban boldogulnak finn társaikkal és kevesebb hibát vétenek. Ringbom összefoglalta azokat a pozitív hatásokat, amelyeket az anyanyelv gyakorol a nyelvtanulóra rokon nyelv elsajátítása esetén. Igazából Spoelman is ugyanezt vizsgálja, csak ő az észti, német, holland nyelveket ta-

nulmányozta részletesebben, és a finn nyelv elsajátításának csak egy kis szeletére, a partitívusz használatára koncentrált. Az egyik legfontosabb javaslat, hogy másfajta aspektusból kellene megközelíteni azokat a finnül tanulókat, akik egy finnel közeli rokon nyelvet beszélnek, jelen esetben az észteket, és azokat, akik nem a finnel rokon nyelvet vallhatnak anyanyelvüknek, ilyenek például a németek és a hollandok. Az explicit nyelvtanulás, a nyelvtani szerkezetek szolgálai bemagoltatása helyett inkább az implicit mechanizmusokat kellene aktiválni és fejleszteni, akár egyes szituációk átélése révén, akár az idegen nyelv hallgatása által.

A hetedik rész az általános összegzés (371–372). Újra összefoglalja a finn nyelv, ezen belül a partitívusz használatának jellemzőit, a kutatás folyamatát és célját, e vizsgálatban forrásként használt korpuszt. A disszertáció forrásul elsősorban az ICLFI (International Corpus of Learner Finnish) szolgált, és a szerző egy integrált kontrasztív analízist alkalmazva, hibaelemzésekre támaszkodva jutott el a végső következtetéseikig.

A disszertációt végül a bibliográfia (373–386) és a függelékek jegyzéke zárja (387–392). Ez igen hasznos rész. Megtalálható benne többek között az ICLFI szerkezeti leírása és a CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) nyelvtudást igazoló szintjeinek jellemzői.

Összegezve tehát elmondható, hogy ez egy igen friss, aktuális disszertáció. Olyan kérdést dolgoz fel, amelyet egyetlen finnül tanuló sem kerülhet el. A partitívusz a finn nyelv egyik legfontosabb és leggyakoribb eleme. Az a végeredmény, miszerint egy igen közeli rokon nyelvet beszélő személy előnyben van a nyelvtanulás során azzal szemben, aki egy nem rokon nyelvet tudhat magáénak, talán nem az évszázad legújabb felismerése. Azonban a disszertáció erőssége és jelentősége abban rejlik, hogy valóban egy nagyon produktív finn elemet vizsgál, ezért a dolgozat sokak számára hasznos információkat hordozhat. A szerző egyszerre több nyelvet is (finn, észt, német, holland) részletesen összevet. Az eredmények felhasználhatók további kutatók számára is, ugyanakkor az oktatásra vonatkozó megállapítások pedig bármely nyelvet oktató javára válhatnak. A hibaelemzések érzékletesek, bőven találhatunk példákat is mind angol, mind finn nyelven.

ENDRESZ BRIGITTA

**Zsuzsanna Oinas: Finnish dictionary for the language learner
13 000 words and phrases arranged by topics**

Finnlibri, Espoo 2007. 378 l.

ISBN 978-952-99553-1-2

Zsuzsanna Oinas (Zölley Zsuzsanna) grammatikai tárgyú munkái – *Guide to Finnish verbs*, 2005 és *Guide to Finnish declension*, 2008 – mellett, 2007-ben megjelent szótára a finn nyelvet gyakorlati szinten elsajátítani vágyók szókincsének fejlesztését hivatott szolgálni. A szótár első és legszembetűnőbb pozitívuma, hogy a szavak jelentését angolul adja meg, ezzel is biztosítva a nemzetközi szintű használhatóságot.

Témakörök. A szótárban mintegy 13 ezer szó található, a következő nagyobb témakörök köré csoportosítva: az emberi test; egészség és betegség; a család; társadalmi kapcsolatok; étel és ital; otthon; az oktatás; a munka; eszközök; számítógép és internet; sport; növények, állatok; a természet és a környezet. Ezek a nagyobb témakörök a recenzens szubjektív csoportjai, valójában összesen 91 számozatlan témakört és azon belül is számtalan alcsoportot különít el a szerző: például az *Asuminen ja koti* témakörön belül Oinas megkülönbözteti a *Rakennukset ja asuinympäristö*; *Talo ja koti*; *Huonekalut ja sisustus*; *Lastenhuone*; *Kypyhuone, sauna*; *Kotityö ja siivous*; *Keittiö, keittöjä keittiövälaineet*; *Säilytysastiat* csoportokat. Természetesen egy nyelv szókincsének témakörökbe rendezése meglehetősen szubjektív, így némely esetben lehetne vitázni az egyes szavak besorolási helyével: például a *Gyümölcsök, bogyók* az *Étel, ital* kategóriába került, míg ezek mellett szerepelt egy *Növények, virágok, bokrok, fák* csoport is, amelybe fentebb említett csoport ugyancsak joggal szerepelhetett volna.

Szerkezet. A szócikkek felépítése valamelyest eltér a megszokott finn–idegen nyelv szótárak felépítésétől. A szerző nem elégedett meg pusztán „szójegyzék” írásával, hanem érdemben kívánta segíteni a szótárhasználót azáltal, hogy a címszó után, szögletes zárójelben az adott szó fontosabb ragozott alakjait is bemutatja: a névszók esetén egyes genitívus, egyes partitívus és többes partitívusi alak szerepel, majd ezt követi a jelentés, pl. **poika** [pojan, poikaa, poikia] ’boy’. A szerző a bevezetésben (7) utal arra, hogy a többes partitívus nincs megadva azoknál a szavaknál, melyek nem állnak többes számban vagy ha a többes forma irreleváns. Külön utal a csak többes számban előforduló szavakra, melyek esetében az alapszó is többes nominatívusban áll, így értelemszerűen csak a többes genitívus és többes partitívusi alakok megadására van szükség: **sakset** [saksien, saksia] ’scissors’. Igék esetén

az infinitivusi alapalak (*tehdä*) mellett az E/1 jelen idejű (*teen*), E/3 múlt idejű (*teki*) és a befejezett melléknévi igenévi (*tehnyt*) formákat veszi fel.

A szó ragozott alakjait követően a szerző megjelöli a kötelező vonzatókat: **sitoutua** [sitoudun, sitoutui, sitoutunut] jhk 'commit oneself (to)'; illetve amennyiben szükséges, az igék tranzitivitását is: **herättää** [herätän, herätti, herättänyt] tr. 'wake up'.

A kövérrel szedett címszó alatt az adott szónak gyakori vagy már megszilárdult szókapcsolatokban való használatára is találunk példát: az **ikävä** 'boring, dull' mellett szerepel az *ikävä päivä* 'a boring day' és a *jklla on ikävä* | *Minulla on niin ikävää* 'feel bored | I feel so bored' szerkezet is.

Kissé zavaró, hogy bizonyos esetekben (elsősorban összetett szavak esetén) a szerző szögletes zárójelben utal arra, hogy adott szó ragozása mely másik szócikk alatt érhető el: **manteli|puu** [puu]. Habár a szerző célja érthető, véleményem szerint talán még egyértelműbb lett volna a [see puu] forma használata.

Szókincs. A szótár két legfontosabb érdeme: a modernség és a részletesség. Mindkettő tetten érhető az olyan, a szókincs speciális részét képező témakörökben, mint például az *informatika* vagy a *politika*. Előbbi 314 (pl. *pixel*, *memória kártya*, *jelszó*, *tabulátor*, *letöltés*, *szmájli* stb.), utóbbi 142 (*kormányoz*, *koalíció*, *szólásszabadság*, *szavazat*, *közalkalmazott* stb.) szócikket tartalmaz. Persze lehetne vizsgálgatni, hogy mely szavak maradtak ki a szótárból, de ezt – lévén szó egy speciális szótárról – teljességgel szükségtelennek érzem, mert e hiány a munka értékéből amúgy sem venne el.

Összességében tehát elmondható, hogy a szótár minden finnül tanuló számára kiváló segédeszköz, de különösen ajánlott a finn nyelvvizsgára, érettségire készülő diákok, hallgatók számára, hiszen az itt bemutatott témakörök tökéletesen lefedik a fent említett vizsgák – Magyarországon is érvényben lévő – szóbeli témaköreinek szókincsanyagát.

KELEMEN IVETT

**Jakab László: Magyar–finn szótár
Unkarilais–suomalainen sanakirja**
Akadémiai Kiadó, Budapest 2013. 553 l.
ISBN 978-963-05-9387-8

Ugyan a finn–magyar lexikográfia irodalmának jelentős múltja van, magyar–finn nagyszótárak tekintetében mégsem bővelkedhetünk. Az első magyar–finn szótár Weöres Gyula zsebszótára (*Unkarilais–suomalainen taskusanakirja*) volt, amely 1934-ben jelent meg. Ezt követte a Szinnyei–Jalava-féle nyelvkönyvhöz készült 114 lapos szójegyzék. Nyirkos István 1969-ben megjelent magyar–finn szótára (*Unkarilais-suomalainen sanakirja*) már 10.000 szócikket és 26.000 adatot tartalmazott. Szintén Nyirkos munkája a finn–magyar–finn zsebszótár (*Suomi–unkari–suomi taskusanakirja*; első kiadása: 1977). A több mint 700 oldalas műben kb. 40.000 címszót találunk.

A következő, s egyben napjainkig a legterjedelmesebb mű Papp István és Jakab László *Magyar–finn szótára* (1985). A szótár anyagának szerkesztését Papp István kezdte el 1968-ban és Jakab László fejezte be 1980-ban. A szótár 56.000 szócikket és 62.000 kifejezést tartalmaz, s a kor modern magyar irodalmi nyelvi anyaga mellett köznyelvi, népnyelvi és régies kifejezéseket is felölel.

Jakab László művét az élő nyelv szókincsének folyamatos változása – amelyet elsősorban a társadalmi-technikai változások idéztek elő – teszi aktuálissá, így egy régóta várt hiánypótló művet tarthat kezében a nyelvtanuló. Az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott *Magyar–finn szótárt* a szerző 2007-ben megjelent *Finn–magyar diákszótárának* párjaként tekinthetjük.

A több mint 500 oldalas mű szerkezete a szótárak megszokott felépítését követi. A rövid magyar nyelvű előszó után használati utasítást kapunk a szótárhoz. Ezután egy rövidítésjegyzéket találunk, amely a szókincs különböző rétegeire, stílusminősítéseire, a szófajokra, az ige tárgyas/tárgyatlan voltára vonatkozó információkat tartalmaz. Már a rövidítésjegyzéket bogarászva kitűnik, hogy a Papp–Jakab szótárhoz képest hiányzik pl. a bányászat és a postaügy szakszókincse, nincsenek becenevek; viszont új a számítástechnika terminológiája. A finn nyelv vonzatainak rövidítésjegyzéke után – az előző szótárhoz képest újításként – a magyar ábécét és a finn fokváltakozást bemutató segédanyagot találunk.

Jakab László alapos és felhasználóbarát szótárt ígér az olvasónak. A keresést az oldalak szélén sötétebb színnel jelzett betűk valóban megkönnyítik. A közel 30.000 címszót tartalmazó szótár legfőbb előnye, hogy az élőbeszéd

szókincsére épülő, modern szóanyagot tartalmaz, melyhez Jakab az 1985-ös *Magyar–finn szótár* és a *Diákszótár* mellett a *Kielitoimiston sanakirja* anyagát is felhasználta.

A szótárírás nem egyszerű feladat, Jakab azonban jeleskedik ebben a munkában. A szócikkek szerkezete világos, könnyen áttekinthető. A tipográfiaiailag is jól elkülönülő, félkövér betűkkel szedett címszavak után kurzívált stílusminősítést, ill. egyes szakterületekhez történő besorolást (s ahol indokolt, a lexémák szófajára vonatkozó adatokat) találunk. Poliszém kifejezések esetén a szófaji megkülönböztetés római számokkal történik, pl. *bizalmas* I. *mn* II. *fn*, az egyes jelentések pedig arab számokkal különülnek el, pl. *fény* 1. *ált* valo, [*halvány*] *tuike*, *átv* valaistus 2. [*pompa*] *loisto*. Homonimák, pl. a *hold* vagy a *vár* esetén külön szócikkben szerepelnek az egyes alakok, ezeket számozással jelzi a szerkesztő.

A szócikkek informatívak. Amennyiben egy lexémának van konkrét és átvitt értelemben használatos jelentése is, egy szócikken belül szerepelnek, pl. *balkezes* 1. [*vki, vmi*] *vasenkätinen* 2. *átv* kömpelő, poropeukalo. Gyakori a példákkal történő szemléltetés, pl. *átszállás*: ~ *Szeged felé Cegléden*; *lemegy*: ~ *a Balatonra*; *leugrik*: ~ *a Balatonhoz*, ~ *cigarettaért*; *szív*: *Budapest ~ében*; *tetőzik*: ~ *a Duna Pestnél stb*.

Névszók mellett előfordulhatnak a lexémára vonatkozó megjegyzések, pl. a *kitartó* címszóban [*szívós*], [*fáradhatatlan*], ill. [*hű*]. Névszók esetén a szótárban egyes nominativusi forma szerepel; ahol csak a többes számú alak használatos, ott értelemszerűen a többes formák állnak. Az igék a magyar szótárírás hagyományainak megfelelően kijelentő mód, jelen idő Sg. 3. személyben állnak, finn megfelelőjük pedig infinitivusi alakban szerepel. Amennyiben van vonzatuk, azt szögletes zárójelben jelzi a szótár, pl. *keres* [*vmit/vkit*].

A szótár legfőbb újítása és nagy előnye az igekötős igék jelölésének bevezetése, mely elsősorban a finn használók számára hasznos, így ennek szükségyszerűsége nem vitatható, pl. az *olvas* címszó után az **Ik**: *át~*, *be~*, *el~*, *fel~*, *ki~*, *le~*, *meg~*, *végig~* arra utal, milyen igekötőkkel használatos a lexéma (az igekötős alakok külön címszó alatt találhatóak meg a szótárban). Néhány szócikk, pl. az *órázik* azonban feleslegesnek tűnik, mivel ebben az alakban nem használatos, annál inkább a *túlórázik* szavunk, melyre a szócikk **Ik**: *túl~* jelzéssel utal. Pontosán megjelölt formában (pl. 12 órázik) előfordul, a szótárban azonban erre vonatkozó jelentést nem találunk. A *pécéz* lexéma is inkább csak *kipécéz* formában használatos, ezt a szótár az **Ik**: *ki~* jelöléssel jelzi.

Összekapcsolódó, „rendszerben elhelyezett” lexémákat jelölő címszók – pl. hónapok neveinek – esetében → irányít a *január* szócikkhez, ahol különböző időhatározós szerkezeteket találunk. A napok neveinél hasonló megoldással él a szerkesztő.

Az alakváltozatok, ill. szinonimák esetében (a korábbi Papp–Jakab szótárhoz hasonlóan) = jel kalauzol a szócikkek között, pl. *messze* = *messzi*, *oly* = *olyan*, *ottan* = *ott*, ill. *alkotórész* = *alkotóelem*, *bárki* = *akárki*, *nyelvtanítás* = *nyelvoktatás* stb.

Rövidítések is szerepelnek a szótárban, pl. *a.m.* = *annyi mint*, *b.t.* = *betéti társaság*, *Btk.* = *Büntető Törvénykönyv*. A mozaikszók közül megtalálható pl. az *APEH*, *ENSZ*, *MÁV*, *MTA*, *MTI*, *NOB*, *UNESCO*.

A Papp–Jakab szótárhoz hasonlóan sok ikerszó szerepel ebben a szótárban is, pl. *ágas-bogas*, *apró-cseprő*, *sebbel-lobbal*, *szerteszét*, amit a szerző esetenként finn nyelven is megpróbál visszaadni, például frázissal: *sülve-főve együtt vannak* ’he ovat kuin paita ja peppu’.

Frázisokat bőven találunk a szótárban, köztük néhány szólást, közmondást is, pl. *alszik, mint a mormota* ’nukkua kuin tukki’; *átrágja magát valamin* ’rämpiä läpi jtk’; *Damoklész kardja* ’Damokleen miekka’; *egészséges, mint a makk* ’terve kuin pukki’; *megvesz az Isten hidege (bennünket)* ’on niin kylmä että me kuolemme pakkaseen’; *sok lúd disznót győz* ’useampi heikko yhdessä voittaa voimakkaan’; *nincs sok sütnivalója* ’hän ei ollut paikkalla kun älyt jaettiin, hänellä on vintti pimeänä’ stb. (Ezeket általában a ritkábban használt tagnál találjuk meg.)

A szlengszavak száma – indokoltan – meglehetősen sok, pl. *fater*, *gürizik*, *haverkodik*, *kégli*, *muter*, *narkó*, *nyafka*, *nyápic*, *ócska*, *ofő*, *oltári*, *szimpi*, *vacak*, *zsaru*, stb. Ezek a nyelvi elemek nagyban színesítik a szótár anyagát.

Egy szótár esetében a benne található szókinés döntő fontosságú. Egy jó szótár számos országismereti információt tartalmaz. A Papp–Jakab-féle szótárhoz hasonlóan megtalálhatóak például a következő szócikkek: *Árpád-ház*, *Balaton*, *nyilas*, *pálinkás butykos*, *mohácsi vész*, *országalma*, *Országház*, *puli*, *rovásírás*, *szalonnasütés*, *székely*, *zsúpfedél*, s szerepel pl. az *Osztrák-Magyar Monarchia* kifejezés is.

A „magyaros” szócikkek között szerepel a *magyar*: ~ *állampolgár*, ~ *módra*, ~*ok határon innen és határon túl*, *határon túli ~ok*, ~ *nyelv*; ~ *tan tárgy*; továbbá *magyarán*, *magyarlakta*, *magyaróra*, *Magyarország*, *magyarországi*, *magyaros*, *magyarosít*, *magyarság*, *magyartalan*, *magyarul*. Megtalálható pl. a *magyarbarát*, de a *magyarelles* hiányzik.

Az új szótárban nem tartalmazza külön függelék az ételek és italok neveit, de a szócikkek között keresgélve számos ilyen elemet, köztük sok magyar

jellegetességet is találunk, pl. *akácméz*, *bográcsgulyás*, *fasírt*, *gombóc*, *gulyásleves*, *halászlé*, *lacipecsenye*, *lángos*, *lecsó*, *nudli*, *páros kolbász*, *pogácsa*, *rétes*, *ringlő*, *tarhonya*, *tejbegríz*, *tejberizs* stb., továbbá pl. *nyalóka*, *parizer*, *péksütemény*, *piskóta*, *ropi*, ill. olyan újabb keletű „élelmiszereket” is, mint a *húsleveskocka* vagy a *palacsintapor*. Az italok közül szerepel pl. a *fröccs*, *stampedli*, és az elmaradhatatlan *tokaji* ’Tokajin viini’, ill. *aszú* (itt a szerző lefordítja az ital nevét, s közben magyarázatot ad arról, hogy édes borról van szó – ’jalohomeinen makea vanha Tokajin viini’). Személy szerint hiányolom az „étlapról” a bundáskenyeret és a túrórudít.

A magyar konyha specialitásait – a két nép étkezési kultúrájának különbségei miatt – nem könnyű finnre fordítani. A szótárban a jelentések megadásánál gyakran egyszerű magyarázat szerepel, pl. *gulyásleves* ’(kb) lihakeitto [húsleves]’, *halászlé* ’kalakeitto [halles]’, *lángos* ’suolamunkki, litteä munkki [sós fánk, lapos fánk]’, *tarhonya* ’pastakuutio [tésztakocka]’ (a *kuiva taikinamuru* találóbbnak tűnik), *tejberizs* ’riisipuuro [rizskása]’. Ezek azonban nem adják vissza teljes mértékben, milyen ételről van szó.

Esetenként némileg pontosabb magyarázattal szolgál a szerző, pl. *bográcsgulyás* ’avotulella padassa valmistettu gulassi [nyílt tűzön fazékban készített gulyás]’, itt már nem szerepel, amit a Papp–Jakab szótárban még olvashattunk: paprikával gazdagon ízesített húsleves; *fröccs* ’soodavedellä sekoitettu viini [szódavízzel kevert bor]’; *nudli* ’perunataikinasta keitetty makaroonimainen ruoka [krumplítésztából főzött makaróniszerű étel]’ (itt a makaróniszerű nem egészen megfelelő).

Az elmúlt három évtizedben bekövetkezett politikai, gazdasági és technikai változások társadalmi és életmódbeli változásokhoz is vezettek, ez jól tükröződik a szótárban. Megjelentek az Európai Unióhoz kapcsolódó szavak, pl. *EU* = *Európai Unió*, *EU-elnökség*, *EU-konform*, *euró*, *euróövezet*, *Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet*, *EU-tagállam*, *EU-támogatás*. A politikai szókinccset vizsgálva megtalálhatjuk az aktuális politikai pártokat: *FIDESZ*, *Jobbik*, *LMP*, *MSZP*, továbbá olyan kifejezéseket, mint az *alakuló közgyűlés*, *államháztartás*, *kereszténydemokrata*, *kampánycsend*, *ombudsman*, *mentelmi jog* stb. A *párt*-előtagú és az ebből képzett szavak száma jelentősen csökkent a korábbi szótárhoz képest, már nem szerepelnek olyan szavak, mint a *pártélet*, *pártkassza*, *pártmegbízás*, *pártmunkás* stb.

A gazdasághoz kapcsolódnak olyan újabb keletű kifejezések, mint pl. a *GDP*, *makrogazdaság*, *osztalék*.

Bekerültek az új szótár anyagába olyan eszközök nevei, mint az *adapter*, *gombem*, *hangtompító*, *kéziporszívó*, *mobil*(telefon), *vonalkód-leolvasó*, ill. a technikai újításhoz kapcsolódó kifejezések, pl. *chat* = *cset*, *chatel* = *csetel*,

faxol, képűjság, lézershow, márkaszervíz, PIN kód, sms, xeroxmásolat, xeroxozás, xeroxozik.

Jelentősen bővült a számítástechnikához kapcsolódó szókincs, többek között a következő címszavakat találhatjuk a szótárban: *alaplap, átprogramoz, böngésző(program), CD-meghajtó, cédé = CD-lemez, internetcsatlakozás, e-mail, e-mailez, kurzor, laptop, on-line, mikroprocesszor, programnyelv, programoz, programozás, programozó, világháló* (habár napjainkban az (inter)net elterjedtebb forma), *web, webcím, winchester.*

Az életmódra utalnak a következő új szavak: *biobolt, biotermék, kalória-szegény, környezetbarát, újrahasonosítás, vákuumcsomagolás* stb; de olyan, ma már kissé régiesnek tűnő szavak is megtalálhatóak, mint a *rezsó* vagy a *sámlí.*

Az egyes szakterületek terminológiája is képviselteti magát, az ezekhez tartozó szavak mennyiségileg nagyjából azonos arányban vannak jelen. Jellemző, hogy általában a hétköznapi életben gyakrabban használatos kifejezések kerültek be a szótárba, néha azonban olyan szavakkal is találkozunk, melyek felvétele nem feltétlenül lett volna szükséges, ha a mindennapi nyelvhasználat szempontjából gondolunk rájuk.

Az orvosi-anatómiai szókincs részét képezik pl.: *járóbeteg-rendelés, nyúltagy, pajzsmirigy*; sok betegség nevét is megtaláljuk pl. *homloküreggyulladás, ideg-összeroppanás, immunhiány-betegség, övsömör, Parkinson-kór* stb.

Sok növény- és állatfaj található a szótárban, általában a főbb fajok. Szembetűnő a gomba-, ill. halfajták nagyobb száma, pl. *galóca, galambgomba, kucsmagomba, laskagomba, pereszkegomba, redőgomba, rókagomba, sampinyon, tinórugomba, tölcséres rókagomba, vargánya*, valamint *angolna, apró hering, dévérkeszeg, fogas, harcsa, hering, keszeg, lazac, pisztráng, ponty, süllő, szardínia, tintahal, tonhal, tőkehal, törpeharcsa.* A ritkább fajok felvétele a finnek szempontjából indokoltabbnak tűnik.

A földrajzi nevek között felfedezhetőek olyan, az előző magyar–finn szótárból hiányzó adatok, mint *Délvidék, Felvidék, Jászság, Kárpátalja, Partium, Székelyföld, Vajdaság.*

A sporthoz köthető szókincs is jelentős, a sportágak – pl. *párbajtőr, rögbi, síkfutás* stb. – mellett olyan kifejezéseket is megtalálunk, mint *öngól, partjelző, pehelysúly, rajtgép* stb.

Tekintélyes az iskolai élethez kapcsolódó szókincs, sok szlengszó is felvételre került (nem véletlenül), pl. *államvizsgázik, alsós, ballag, bölcsész(hallgató), bölcsészkar, opponens, ösztöndíj, padsor, posztgraduális,*

pótvizsga, prof, professzor, sulí, stréber, szakdolgozat, szemeszter, szigorlat, tesi, utóvizsga, uv stb.

Viszonylag sok nyelvészeti terminus szerepel a szótárban pl. *ajakhang, alakváltozat, alapnyelv, alapszókincs, fonéma, igenév, morféma, főnév, főnévragozás, kötőszó, középfok, mozaikszó, névkutatás, óhajtó mondat, részhang, származékszó, szintaxis, toldalék stb.*

A nyelvhez kapcsolódó szócikkek száma 40 (az előző szótárban 88). Itt több frazeologizmust is találunk, pl. *a nyelve hegyén van a szó, megoldódik a nyelve, rossz nyelvek szerint, nyelvet ölt valakire.* A korábbi szótárhoz képest változott a *nyelvbotlás* finn megfelelője: a korábbi 'kiele(l)line)n kömmähdys' helyett a 'lipsahdus' szerepel a Jakab-szótárban. Érdekes, hogy a *nyelvtörő* a korábbi szótár szerint 'kielellinen kompastuskivi', az új szótár viszont körülírással él: 'loru jossa kieli menee solmuun' (itt esetleg használhatta volna a 'kielivoimistelu' megfelelőt). Az új szótárban a *nyelvész* címszó alatt nem a mára már elavult 'kielimies', hanem a 'kielentutkija' szerepel. Kimaradt a *nyelvbúvár* szócikk, nem kár érte.

Aktualitását tekintve felettébb elégedettek lehetünk az új szótárral, azonban néhány olyan szó is felbukkan, melyek nem tartoznak a hétköznapi szókincs szerves részéhez, pl. *agyelszívás, növendékmarhahús, nyakló, paplankabát, pipaszutyok* vagy *megumbuldál*, így nem feltétlenül kellene helyet kapniuk ebben a szótárban. Több olyan címszóval is találkoztam, melynek ma közkeletűbb formája is él a magyar nyelvben, pl. *pakompart, rentábilis, skandalum, stafírunng.* A *jövedelmező, botrány* és *kelengye* szócikkek is szerepelnek a szótárban, ezekre azonban nem utal a szerző.

A *sajtkukac* szócikket tanulmányozva pedig felmerül a kérdés valóban indokolt-e a 'juustomato' jelentés felvétele is az izgó-mozgó emberre vonatkozó szólás mellé (vö. izeg-mozog mint a sajtkukac 'pyöriä kuin väkkyrä')?

Ezt a szótárt a kezdő, s a finn nyelvet elmélyültebben tanulmányozó nyelvhasználóknak egyaránt szánta a szerző, s magam is úgy vélem, mindkét tábor haszonnal forgathatja. A jellegzetes kék-fehér színű borító valóban korszerű szókincsset tartalmazó könyvet rejt. Természetesen nem lehet olyan bő szókincese, mint egy nagyszótárnak, de a több tízezer címszó így is nagy mennyiségű és sokrétű információt tartalmaz.

KÓKAI KRISZTINA

Sonja Gehring – Sanni Heinzmann: Suomen mestari 2.
Suomen kielen oppikirja aikuisille
 Finn Lectura, Helsinki 2012. 320 l.
 ISBN 978-951-792-477-1

A szerzőpáros 2010-ben kiadott nagy sikerű nyelvkönyvének (*Suomen mestari 1*) folytatása 2012-ben jelent meg a Finn Lectura kiadásában. Hasonlóan az első kötethez, ez a könyv is rendkívül modern, színes és egynyelvű. Ahogy a könyv alcíme (*Suomen kielen oppikirja aikuisille*) is mutatja, a 320 oldalas nyelvkönyv a felnőtt közönséget kívánja megcélozni. A könyv előszava alapján a nyelvkönyv megfelel a Közös Európai Referenciakeret (Common European Framework of Reference for Languages) A2/1-es szintjének. A szerzők nyelvkurzusra, valamint önálló tanulásra egyaránt ajánlják művüket.

A nyelvkönyv összesen nyolc leckét tartalmaz. A két részre (szókincs és nyelvtan) bontott *Tartalomjegyzékben* (4–5) nyomon követhetjük az egyes leckék felépítését. A szókincs a következőképpen épül fel: (1) utazás, ruhák, indulatszavak, idő kifejezése; (2) egészség és betegség, testrészek, orvosnál; (3) nyaraló, szauna, természet; (4) szabadidő és hobbi; (5) hivatali ügyintézés; (6) esküvő, párkapcsolat, ünnepek és szokások; (7) iskolázottság/oktatás, munka; (8) vásárlás, ügyintézés. Ebből a felsorolásból is látszik, hogy a nyelvkönyv a hétköznapi élet szókincsét próbája elsajátíttatni a tanulókkal.

A grammatikai részt a következőképpen osztották fel: (1) az imperfektum állító ragozása; *Mennään!*-szerkezet; *-us, -ys, -os, -ös, -es* tőtípusok (pl. *vas-taus, kerros, vihannes, elämys, käännös*); (2) tárgy; *täytyy*-szerkezet; a *joka* névmás; *-in, -e, -as/-äs* tőtípusok a fokváltakozásban (pl. *soitin, osoite, hidas*); (3) ige + *-maan/-massa/-masta* (pl. *syömään, syömässä, syömästä*); tranzitív és intranszitiv igék; hatodik igecsoport; (4) az imperfektum tagadó ragozása; *-minen* főnévképző (pl. *sanominen, uiminen*); vonzatok; (5) perfektum, imperfektum és perfektum használata; *-ut/-yt* és *-nut/-nyt* tőtípusok (pl. *lyhyt, väsynyt*); *joku, jokin, ei kukaan, ei mikään* névmások; (6) a pluskvamperfektum; az igeidők használata; birtokos személyragozás; *-Vus/-Vys* tőtípus (pl. *ystävyyss, rakkaus*); az *uku* : *uvu* fokváltakozás; (7) a helyhatározók többes számú alakjai; hosszú szavak többes száma; a *joka* vonatkozó névmás többes száma; *nämä, nuo, ne* névmások; vonzatok; (8) a partitívusz és a genitívusz többes száma; melléknevek fokozása; vonzatok. – A felsorolásból is kitűnik, hogy ebben a könyvben az igei csoport túlsúlyt élvez, hiszen a 3. lektől egészen a 6. leckéig szinte csak az igékkal foglalkozik a könyv. Ez ta-

lán azzal magyarázható, hogy a szerzők a nyelvkönyv első részének névszói túlsúlyát próbálták kompenzálni.

Az előszó után a szerzők röviden bemutatják a könyv nemzetközi szereplőgárdáját, ebben a finnek mellett brazil, orosz és dél-afrikai nyelvtanulók is feltűnnek. A bemutatás után a skandináv államok és Finnország térképét tanulmányozhatjuk, a jelentősebb városok feltüntetésével.

A leckék elején találunk egy összefoglalást az adott lecke tartalmáról, ez megegyezik a tartalomjegyzékben felsoroltakkal. Az egyes leckék három részből állnak, amelyet a könyv szerzői a színhasználattal is elkülönítettek egymástól. Minden lecke olvasmánnyal és lexikai ismeretekkel kezdődik, amelyet sötétkéssel jelölnek. Az olvasmányok a *Suomen mestari 1* szövegeihez képest hosszabbak. Ebben a részben sok hasznos kifejezéssel ismerkedhet meg a nyelvtanuló, a szerzők igyekeztek érdekes olvasmányokat összeállítani. A szövegek között találunk párbeszédet alapulót, valamint elbeszélést is. Általánosságban elmondható, hogy a szövegértésen keresztül a nyelvtanuló megismerheti egy Finnországban élő átlagos fiatal életét. Jó ötletnek tartom, hogy az első lecke egy képeslappal kezdődik, hiszen ez a nyaralás témakörét járja körül. Ebből nem keveset profitálhat a nyelvtanuló, a levélforma mellett ugyanis megtanulja a címzést is, amely sok nyelvkönyvből hiányzik.

A szöveget minden leckében szószedet követi, ez a szöveg legfontosabb szavait, kifejezéseit tartalmazza. Az igék esetén zárójelben jelzik, hogy melyik igecsoporthoz tartozik az ige, ez nagy segítséget jelent a (kezdő) nyelvtanulónak. A szerzők sokszor megadják a vonzatokat is, ez szintén segíti az tanulást. Ezt követi az adott témához tartozó szókincs, amelyet gyakran egyértelmű ábrákkal illusztrálnak. Véleményem szerint a könyv megfelelő, biztos szókincset ad egy átlagos külföldi finnországi boldogulásához.

Sajnálatosnak tartom, hogy a szerzők csekély figyelmet fordítanak a beszélt nyelv tanítására. Manapság állandó vita tárgya a finn irodalmi nyelv és a beszélt nyelv közötti különbség, amely, valljuk be, egy kezdő szinten álló nyelvtanulónak feladja a leckét. Sajnos, a régebbi nyelvkönyvek elsiklottak a probléma felett, holott saját tapasztalataim alapján (is) igencsak meglepődik a frissen Finnországba érkezett nyelvtanuló, mert nem érti a szavakat, nyelvtani szerkezeteket. Ez a könyv ezeket a hiányosságokat csak kismértékben próbálja meg kiküszöbölni, szerintem még bátrabban el lehetett volna mélyülni a két nyelvforma különbségeiben. Véleményem szerint sokkal könnyebb elfogadni a finn beszélt és irodalmi nyelv közti különbséget, ha a nyelvtanuló már a kezdetektől tisztában van a jelenség alapjaival, s fokozatosan tanulja a beszélt nyelvi szavakat, kifejezéseket, szerkezeteket.

A szövegértés/szókincs részt a zölddel jelölt grammatika követi. A könyv első részéhez híven, itt is világosan, pontosan magyarázzák az amúgy bonyolult finn nyelvtant, minden esetben megemlítve a fontosabb kivételeket. A nyelvtani részen látszik, hogy a szerzők diákbarát nyelvkönyvet próbáltak szerkeszteni, nem traktálják feleslegesen idegen nyelvtani kifejezésekkel a nyelvtanulókat. Ilyen például a harmadik lecke, amelyben a szerzők nem a kezdő nyelvtanuló számára talán ijesztően hangzó III. infinitívusz kifejezést használják, hanem megelőgszenek az egyszerűbb és befogadhatóbb „ige + *-maan/-massa/-masta*” kifejezéssel. Hasonlóan jó példa a „*nesessiivi-rakenne*” helyett a *täytyy-rakenne* használata. Ennek ellenére nem értem, hogy a fokváltakozást miért nem nevezik nevén, ehelyett a „*k-p-t* vaihtelu” kifejezést használják.

A *Suomen mestari* mindkét részére jellemző, hogy a nehezebb grammatikai egységeket szétbontva tanítja. Ilyen módon tárgyalja például a névszótípusokat. Az első könyvből hiányzó tőtípusokat négy leckére bontva mutatja be. Véleményem szerint ez jó megoldás, hiszen a nyelvkönyv célcsoportja elsősorban a bevándorlóréteg, akik igen vegyes iskolázottsági és műveltségi szinttel rendelkeznek. Viszont a könyv végéről hiányzik egy összefoglaló táblázat a névszó- és igeragozásról, amelyben rendszerszerűen át lehetne tekinteni a problémás eseteket.

Azonban a többes szám tanításával már nem jártak el ilyen körültekintően a szerzők, ugyanis a hetedik leckében tárgyalják a helyhatározók többes számú alakjait, majd az utolsó leckébe sűrítik a többes partitívusz és genitívusz képzését és használatát, amelyet a melléknévfokozás követ. Véleményem szerint nem szerencsés két ilyen nehéz nyelvtani kérdést egy leckében tárgyalni, hanem már korábban tanítani kellett volna a melléknévfokozást, s a többes szám képzésére és használatára is nagyobb figyelmet lehetett volna fordítani, hiszen a finn többes szám alapján véve nehéz morfológiai jelenség. Érthetetlen, hogy ha a múlt időt mintegy négy leckében tanítják, akkor az annál sokkal nehezebb nyelvtani résszel miért nem bántak körültekintőbben?

Ezzel szemben kifejezetten hasznosnak tartom, hogy a szerzők nagy hangsúlyt fektetnek az ige + vonzat problémakörre, melyet három leckében is tanítanak. Véleményem szerint ez megkönnyíti ezeknek a kifejezéseknek az elsajátítását.

A leckék utolsó, egyben leghosszabb része a gyakorló feladatsor, melyet világoskék színnel különítenek el. Nagyon pozitív tapasztalataim voltak már a *Suomen mestari 1* esetében is a feladatokat illetően, hiszen rengeteg, sokszínű, néha játékos gyakorló feladatsoron keresztül segíti elsajátítani az adott lecke lexikai és grammatikai részeit. Az utolsó lecke után extra feladatok is

találhatóak, amelyek az ismeretek elmélyítését segítik elő. Véleményem szerint nagyon fontos, hogy egy nyelvkönyvben sok gyakorló feladat legyen, mert ezek alapján lehet jól megtanulni a bonyolult finn nyelvtant. Sajnos, néhány mai modern nyelvkönyv is hiányosságokkal küzd ebben a tekintetben, de ez alól a *Suomen mestari* kivételt képez. Emellett ebben a részben találjuk a társalgás fejlesztésére szolgáló feladatokat is, amelyek túlnyomórészt párban végezhetőek el. Ezek a feladatok az igen fontos beszédkészség mellett a szókincset is fejlesztik. A feladatok megoldását a könyv végén található megoldókulcsban találjuk meg, ez nagyban megkönnyíti az önálló nyelvtanulást.

A hallott szöveg értéséhez tartozó feladatok is változatosak, többek között szövegkiegészítést, kifejtős és igaz-hamis feladatokat találunk itt. Minden leckéhez 2-3 hallás utáni szövegértés tartozik. Sajnos, az extra feladatokhoz már nem találunk hanganyagot. A *Suomen mestari 2* hanganyagát a könyvhöz tartozó két CD-n találjuk meg. A szereplők, közreműködők érthetően, szépen beszélnek. Külön üdvözlendő, hogy a leckék elején található olvasmányokat is meg lehet hallgatni, tehát ezzel is tovább csiszolhatja a nyelvtanuló a tudását. Igazán kár, hogy a megoldókulcsból kihagyták a hanganyagra vonatkozó feladatok megoldásait, holott a könyvet önálló tanulásra is ajánlják. Az is jó lett volna, ha a hanganyag szövegei megtalálhatóak lennének a könyv végén, de ez is kimaradt, pedig ez is nagyban elősegítené az önálló nyelvtanulást, s szókincsfejlesztésre is kitűnő lenne.

Ebben az összességében nagyon jó nyelvkönyvben az országismeret elég gyérre sikerült. Az olvasmányok alapján a nyelvtanulónak lesz ugyan némi fogalma a mökkiről vagy a finnek szaunázási szokásáról, ám ez nem ad kielégítő országismeretet, még annak ellenére sem, hogy egy nyelvkurzus során elsősorban a nyelvtanár feladata a finn szokások megismertetése. Kár, hogy erre a dologra nem fordítottak kellő figyelmet a szerzők.

Összességében elmondható, hogy ez a nyelvkönyv kiválóan megfelel a finn nyelv modern tanítására és tanulására. Az olvasmányok érdekesek, a feladatok sokszínűek, a grammatikai rész érthető egy nem nyelvszakos tanuló számára is. A *Suomen mestari* kevesebb nyelvtannal dolgozik, ám mégis kommunikatív tudást képes adni a nyelvtanulónak. Hasznos, a mindennapi életben kamatoztatható szókincset biztosít, emellett rengeteg feladaton keresztül gyakoroltatja a kommunikációt. A nyelvkönyv feladatai mellett a www.suomenmestari.fi honlapcímen további tananyagokat is találunk. A szerzők azt adták, amit a *Suomen mestari 1* után várhattunk. Kíváncsian várjuk a sorozat következő részét!

BUZGÓ ANITA

**Grammatika és kontextus – új szempontok
az uráli nyelvek kutatásában III.**

Uralisztikai Tanulmányok 20. Budapest 2013. 317 l.
ISBN 978-963-284-361-2

A „Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában” előadássorozat harmadik szimpóziumára 2011. április 19–21. között került sor Budapesten. Az első előadássorozatot 2004-ben, szintén Budapesten, a másodikat pedig 2007-ben, Helsinkiben tartották. A 2011. évi előadások anyagát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszékének kiadványa, az Uralisztikai Tanulmányok 20. kötete gyűjtötte egybe.

A szimpózium célja, hogy teret biztosítson mindazoknak az uráli nyelvekkel foglalkozó kutatóknak, akik akár szinkrón, akár diakrón szempontból vizsgálják a grammatika és a kontextus kapcsolatát. Az előadások nyelve főleg a magyar, az angol és a finn, de voltak orosz (korábban észt) nyelvű fellépések is. A kutatásokról szóló beszámolók szövegnyelvészet, nyelvoktatás, beszélgetéselemzés, fordításelemzés témában hangzottak el. A legtöbb – a huszonkettőből tíz – foglalkozik a magyar nyelvvel (is), annak valamely grammatikai elemével. Születtek Továbbá a finn (4), észt (2), udmurt (4), manysi (2), mordvin (2), mari (1) és komi (1) nyelvvel kapcsolatban is előadások, tehát ez alkalommal is előtérbe kerültek a kis nyelvek.

Az előadások rámutattak a különböző nyelvi elemek szövegben való előfordulásának, realizálódásának jelentőségére, arra, hogy a nyelv ezen építőköveinek szerepe, funkciója a nyelvhasználat során, a szöveggörnyezetben más képet is mutathat, mint amikor pusztán nyelvi elemekként, az egyes nyelvészeti iskolák által meghatározottak szerint tekintünk rájuk.

A kötet magyar nyelvvel kapcsolatos tanulmányainak egyike a zöngés réshangokkal foglalkozik (Grácsi Tekla Etelka – Bárkányi Zsuzsanna: *Voiceless fricatives in Hungarian*). Népszerű téma volt a magyar nyelv különféle grammatikai elemeinek a kontextusban való megjelenése (Dér Csilla: *A kontextus szerepe a magyar ragvonzó névutók viselkedésében*; Fekete Csenge: *Miért is fosztunk meg valakit valamitől? Iránymegfordításokról és szerepcseréről a magyar ablativus használatakor*; Horváth László: *A felszólító módú igealakok közötti választás mai magyar drámákban – történeti háttérrel*; Tolcsvai Nagy Gábor: *Nominals with dative suffix as focal elements in the Hungarian clause*).

Az anyanyelvünk iránt érdeklődők olvashatnak pl. a *mondván* diskurzusjelölő elem grammatikalizálódásáról, kódexekbeli előfordulásáról (Dömötör Adrienne: *Idéző szerkezetből diskurzusjelölő elem: a mondván szerepei és*

története); vagy a szövegváltoztatások szerepéről szintén kódexek szövegeinek kapcsán (Haader Lea: *Pragmatika és grammatika kölcsönhatása az ó- és középmagyar korban*).

Grammatikai elemet vizsgál Dmitrij Jefremov is, aki arra keres választ, hogyan befolyásolja az udmurt nyelvben a kontextus (a szemantikai, morfológiai, szintaktikai tényezők) az igék vonzatait (*Kontekstin vaikutus verbin rektioon udmurtin kielessä*). Tuomas Huumo, a kognitív nyelvtudomány jeles képviselője előadásával az érzékelés és észlelés nyelvi szinten is megjelenő szerepére hívja fel a figyelmet – többek között – a finn érzékelést kifejező igéi kapcsán (*The language of cognition: From the world to the mind and back*).

Funkcionális és strukturális szempontból közelíti meg F. Gulyás Nikolett a komi személytelen szerkezeteket. Ezekről azt is megállapítja, hogy fiktív szövegekben több változatuk fordul elő, mint újságcikkekben (*Towards the classification of impersonal constructions in Komi: A functional-typological approach*). Németh Szilvia a manysi *ta* és *ti* partikulákat vizsgálja az információkódolás szemszögéből (*A manysi információstruktúrát kódoló konstrukcióinak egyik csomópontja*).

Észtl nyelvvel foglalkozó előadás kevés volt hallható. Tiina Rütmaa kontrasztív szempontú írásában (*Meglepő ekvivalensek a magyar és az észtl mellékmondatbeli igemódszerben*) a magyar–észtl mellékmondati megfeleléseket kutatja az igemódszer, mégpedig a felszólító és feltételes mondatok szempontjából. A magyarban pl. a felszólító mód nem csupán felszólítást, óhajtást, kérést, hanem konjunktívuszi funkciót is betölt.

Nyelvtanításhoz/nyelvtanuláshoz köthető vizsgálat Panka Erzsébet munkája (*Objektin sijnvaihtelun oppiminen ja opettaminen*), aki 2004-ben elhangzott előadása – a *tárgy* különböző eseteinek finn nyelvkönyvekben történő bemutatása után – az *objekti* tanításának nehézségeit vizsgálja. A kvantitatív jellemzők, határozottság, referencia, oszthatóság, tagadás, kongruencia, aspektus mind-mind olyan tényezők, melyek meghatározzák a *tárgy* használatát, s egyben megnehezítik a nyelvtanulók dolgát. Azt, hogy a *tárgy* milyen esetben áll, nagyban meghatározza annak kontextusfüggősége. Panka szerint az *objekti* különböző, bonyolult szövegekben történő tanítása főleg a már haladó szinten álló nyelvtanulóknak válhat nagy segítségére.

A *tárgy* szerepét elemzi Susanna Virtanen is, aki a keleti manysi főnevek *direct object*ként történő jelölésére használatos morfológiai elemeket, s azok kontextuális funkcióját vizsgálja (*Contextual function of noun marking in the direct object-marking system of Eastern Mansi*).

Tatyjana Jefremova munkája (*Mondattani kontaktusszerkezetek megítélése és használata a városi marik beszédében*) a városi és falusi marik kétnyelvűségével, nyelvhasználatuk különbségével, ill. azok megítélésével foglalkozik. Ahogy az előadásból kiderül, anyanyelvük és az orosz nyelv közötti kódváltások elsősorban lexikai elemek szintjén jelennek meg, de a mondattani kontaktusszerkezetek is egyre fontosabb jelenségek ebből a szempontból.

M. Bodrogi Enikő a többnyelvűség/egynyelvűség, a nyelvi-kulturális kisebbségben/többségben élés kérdéskörét taglalja irodalmi kontextusban, Bengt Pohjanen háromnyelvű író életrajzi regénye első fejezetének tükrében (*Monikielinen periferii vaston ummikkokeskustaa Bengt Pohjasen tuotannossa*).

Horváth Laura a nyelvi jelenségek aspektuális szerepéről értekezik (*On the aspectual markers of the Udmurt language: Expressions of aspect in dialects*), melyeket udmurt dialektusokban íródott szövegeken, ill. egy modern udmurt novellán keresztül vizsgál. Elena Lomsina lingvakulturális aspektus alapján szemléli a mordvin nyelv morális fogalmainak nyelvi megjelenését (*Языковые основания нравов: лингвокультурологический аспект*).

Fordításelmélet témában Olga Ignatyeva (*Magyar reáliák fordítása udmurtra*), valamint Eliisa Pitkäsalo (*Limanahkaisia, lumikissoja ja valonvahvistimia: Risto Isomäen yhteiskuntapoliittista ohjelmaa unkarintamassa*) előadásának anyaga olvasható. Ez utóbbiban Risto Isomäki *Sarasvatin hiekkaa* című művének magyar fordításáról (*Elsodort világok*), a munka közben felmerült nehézségekről számol be a szerző. Az előadások rámutatnak arra, hogy a fordítás során sarkalatos szempont a forrásszöveg stílusa, de legalább ennyire fontos az olvasó-befogadó közönség is.

Azok, akik a grammatikai elemek és kontextus egymásra gyakorolt hatása iránt érdeklődnek, érdekes kutatások anyagát olvashatják ebben a több mint 300 oldalas kötetben. Az elhangzott előadások rávilágítanak arra, hogy grammatika és kontextus bonyolult kapcsolata minden nyelvi szinten megjelenik. Reméljük, az idén júniusban negyedik alkalommal Tartuban megrendezett konferencia anyagát is hamarosan kézbe vehetjük.

KÓKAI KRISZTINA

In honorem

Alho Alhoniemi 80 éves

A Turku Egyetem finnugor nyelvészprofesszora, a cseremisz, a mordvin és a finn nyelv kutatója, Alho Alhoniemi ez év május 14-én ünnepelte 80. születésnapját. Pályafutását a cseremisz nyelv vizsgálatával kezdte: licenciátusi dolgozatában tisztázta a cseremisz lativus és illativus funkcióbeli különbségét: az illativus csak olyan igékkal együtt fordulhat elő, amelyek ablativusi esetragot is kaphatnak (legtöbbször mozgást fejeznek ki), a lativus pedig olyan igékhez járul, melyek megjelenést, keletkezést, növekedést fejeznek ki. Alhoniemi munkáját doktori disszertációvá bővítette (*Über die Funktionen der Wohin-Kasus im Tscheremissischen*, 1967), amelyben a hová? kérdésre felelő összes cseremisz esettel foglalkozott. Alhoniemi strukturalistaként tárta fel a nyelv különböző szintjein uralkodó rendszert és az azok közötti viszonyokat.

Alhoniemi egyik monográfiájában részletesen foglalkozott az igenevekhez kapcsolódó tárggyal (*Über die Form des zu Verbalnomina tretenden Objekts im Tscheremissischen*, 1970), s feltérképezte a cseremisz nyelv eredet-határozós eseteit is (*Zur Verwendung der Trennungskasus im Tscheremissischen*, 1977). Széleskörű cseremisz ismereteit nyelvtanában mutatta be, amely 1985-ben finnül (*Marin kielioppi*), majd 1993-ban németül jelent meg (*Grammatik des Tscheremissischen (Mari)* címmel).

Alhoniemit 1971-ben nevezték ki a Turku Egyetem Finnugor Tanszéke nyelvészprofesszorává. Székfoglaló előadása iránymutató volt, mivel a szinkrón kutatási szempontok jelentőségét hangsúlyozta. Egészen addig ugyanis a finnországi finnugristák a nyelvtörténeti kérdések felderítésére összpontosítottak. Alhoniemi kiemelte a finnugor szintaktikai kutatások fontosságát is, amellyel korábban egyáltalán nem foglalkoztak a finnek.

Alho Alhoniemi úttörő volt a finnugor korpuszkutatásban is. Rájött, hogy az egyes nyelvtani alakok funkcióinak vizsgálatát megkönnyítheti a számítógépes adatbázis. 1974-ben a Finn Akadémia anyagi támogatásával indította el az úgynevezett MORMULA-projektet, a mordvin alaktani és mondattani

szövegek analizálásához és feldolgozásához használt, számítógépes módszereken alapuló kutatást. A kutatási program egyhuzamban hat évig tartott, de még az 1980-as években is dolgoztak rajta. Ennek eredményeként körülbelül 240 000 szónyi (mintegy 1500 oldalnyi) erza és moksa nyelvjárási és irodalmi nyelvi, morfológiailag kódolt anyag áll a kutatók rendelkezésére. Az adatbázisból könnyen és gyorsan hozzá lehet jutni a kívánt ragozott alakokhoz (szövegkörnyezetben) és azok fordításához.

A projekt révén Alhoniemi érdeklődése a mordvin felé fordult, amely szerkezetét és kifejezésmódját tekintve közelebb áll a balti finn nyelvekhez, mint ahogy azt annak idején vélték. Ennek eredménye számos, a mordvin nyelvvel foglalkozó cikk lett, többek között a predikatív ragozásról, az ablativusi esetekről, a tárgy esetválasztásáról, valamint a helyragok és a névutók viszonyáról. A mordvin ablativus használatát Alhoniemi összehasonlította az azonos eredetű finn partitivusszal: mindkét eset előfordul alanyként és tárgyként egyaránt.

A mordvin és cseremisiz névutós és helyhatározós szerkezetek tanulmányozása Alhoniemi finn nyelvet érintő kutatásában is visszaköszönt. Vizsgálta például a finn terminativust, az *l-* és az *s-* kezdetű helyragok viszonyát és a névutórendszer fejlődését. Alhoniemi fennszeptikai kutatásait „előkognitív-nak” nevezhetjük, mivel ezekben hasonló gondolatok fordulnak elő, mint amelyeket a kognitív nyelvészet később vallott.

Alhoniemi élen járt a finn és az oroszországi finnugristák közötti viszony ápolásában. Korán felismerte, hogy a közös munka fontos a kis finnugor nyelvek és a nemzeti kultúrák szempontjából is. Alho Alhoniemi 1993-ban a Turku Egyetemen megalapította a volgai nyelvek kutatócsoportját, melynek keretében közös projekteket szervezett. A kutatócsoport ez idáig több mint tíz szótárt készített a Volga-vidéki finnugor nyelvekről. Alhoniemi maga vezette a finn–erza szótár (*Suomalais–ersäläisen sanakirja*, 1999) szerkesztését, és munkája során számos új erza szó megalkotásában is részt vett.

Alho Alhoniemi díszdoktori címet kapott az Uppsalai, a Mari és a Mordvin Egyetemeken. Számos tudományszervezői feladatot látott el nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. Tiszteletbeli tagja a Finnugor Társaságnak és a Societas Uralo-Altaicának is. Emberként szerény, közvetlen és melegszívű.

Alho Alhoniemi a finnországi finnugor kutatások meghatározó személyisége, sok kutatási projekt létrehozója, a finn és a volgai területek nyelvész-kutatói kapcsolatrendszerének fejlesztője.

SIRKKA SAARINEN

Tiit-Rein Viitso 75 éves

Az ünnepelt 1938. március 4-én született, Tallinnban. Viitso a Tartui Egyetem balti finn nyelvekért felelős professzor emeritusa, mégis ha az érdeklődési, kutatási körét kellene meghatároznunk, legegyszerűbben azt mondhatnánk: minden érdekl, minden formában. Korunk polihisztorja máig aktívan részt vesz az észtországi és a nemzetközi finnugor kutatásban. Terepen végez gyűjtéseket, órákat tart, számos folyóirat szerkesztője és több társaság megbecsült tagja, publikációs listája mind mennyiségében, mind egyes tételeiben különleges, miközben lelkesen, mit sem csökkenő energiával sétál szerényen mosolyogva az új Philosophicum folyosóin.

Viitso 1961-ben végzett a Tartui Egyetemen, és még abban az évben publikálta 45 oldalas dolgozatát a vót nyelv egyik nyelvjárásának hangtanáról. A nyelvjárások vizsgálatában már ekkor megmutatkozó precízsege végigkíséri pályáját. Ismerői azt szokták mondani, hogy lehetetlen megbecsülni, hány nyelven beszél és ért. Ennek tükrében annak összeszámlálását, hány nyelv dialektusát térképezte fel akár hangtani, akár morfológiai vagy lexikológiai szempontból, jobb meg se kísérelni. Már a publikációs listáján való barangolás (tételeinek száma bőven 300 felett jár és folyamatosan bővül) is igazi „tudományos kalandpark”.

1966-os kandidátusi védésén az északi vepsze hangtani kérdései (*Äänisvepsa murde väljendustasandi kirjeldus*), majd 1982-es nagydoktori disszertációjában a balti finn nyelvek fonológiai rendszere és annak főbb nyelvtörténeti kérdései (*Основные проблемы фонологической структуры прибалтийско-финских языков и ее истории*) foglalkoztatták. A hangtan későbbi kutatásainak is meghatározó vizsgálati területe, első összehasonlító munkájában (1981) az észti, lív, vepsze és vót hangtani jellemzőinek feltérképezése későbbi munkáinak is alapjául szolgált. Számtalan ismeretterjesztő és sok tekintetben fontos összefoglaló műben (mint pl. az Abondolo szerkesztette *The Uralic languages* c. munkában) jelentek meg a balti finn nyelveket érintő áttekintő írásai; folyamatosan publikál észti nyelvet vagy kutatástörténetet előtérbe helyező tanulmányokat, illetve részt vett a balti finn nyelv atlasz, az *Atlas Linguarum Fennicarum I–III.* sorozat írásában és szerkesztésében.

Meg kell említenünk a lívekhez és a lív nyelvhez való viszonyát is. Ez az eredményekkel és sikerekkel kikövezett ív talán szépen kirajzolódik abban, hogy az 1981-ben megjelent *Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastatega I–II.* kötetekben még/már résztvevőként jelenik meg a kutatásban; 1995-ben javaslatot tesz a lív helyesírás megreformálására; a teljes mértékben működő elveket a gyakorlatban is alkalmazza publikációs tevékenysége során, vala-

mint eddigi munkásságának csúcspontjaként 2012-ben megjelent új lív szótárában (*Līvõkīel–ēstikīel–leļkīel sōnārōntōz. Liivi–eesti–lāti sōnaraamat. Lībiešu–igauņu–latviešu vārdnīca*), mely minden eddiginél nagyobb, 13 ezer címszavas lexikográfiai mű. És mi sem bizonyítja jobban, hogy nem szobatudós, mint hogy az 1970-es évektől napjainkig részt vett a gyűjtéseken.

1989 óta vesz részt az *Emakeele Seltsi Aastaraamat* [Anyanyelvi társaság évkönyve] szerkesztésében, 1998-tól a *Liivlaste Sõprade Ühingu* [A lívek barátainak egyesülete] munkájában.

Kitüntetései is önmagukért beszélnek. Többek között az oktatásban és a tudományban végzett kiemelkedő munkájáért 2001-ben a Valgetähe teenetemärk, azaz Fehér csillag érdemrenddel jutalmazták, ezt követte 2005-ben a Paul Ariste medál, 2006-ban a Doctor honoris causa Universitatis Latviensis, majd 2011-ben a Ferdinand Johann Wiedemann díj.

Munkássága során elért értékeit jól jelzik a tiszteletére rendezett konferenciák témái és a résztvevők sora. Idén márciusban a kisebb balti finn nyelvek kultúrája és nyelve témakörében került sor ilyen ünnepi rendezvényekre, jubileumi alkalomként is fórumot biztosítva az aktuális és fontos kérdéseknek.

TÓTH ANIKÓ NIKOLETT

Csúcs Sándor 70 éves

1963 táján hatan kezdtük az Eötvös Loránd Tudományegyetemen finnugor szakos tanulmányainkat: Csúcs Sándor, Honti László, Szíj Enikő, én, és a körünkben már nem található Boda Mária és Korenchy Éva. Éppen ötven évvel ezelőtt indult meg hazánkban, az ELTE-n és a debreceni egyetemen a finnugor szakos oktatás.

Csúcs Sándor a permissztika kimagasló kutatója, a nyelvtudomány doktora lett, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a finnugor tanszék kezdeményezője, majd professzora, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Reguly Társaság megalapítója, a Finnugor Világ szerkesztőbizottságának elnöke, a FUD szerkesztőbizottságának tagja és votják állami kitüntetés mellett 2010. május 21-e óta a Finn Oroszlán lovagrend első osztályú érdemrendjének birtokosa. Nézzük dióhéjban életrajzát!

Szegeden született 1943. április 7-én. Másik két egyetemi szakja a magyar és az orosz volt. Az ELTE elvégzése után három évig egy pesti általános iskolában tanított. 1970-től 1976-ig a Turku Egyetem magyar lektora. 1976-tól nyugdíjazásáig az MTA Nyelvtudományi Intézet finnugor osztályán tudományos munkatárs, főmunkatárs, osztályvezető. 1992-ben a PPKE-n a magyar

tanszék, majd az ő közreműködésével létrejött finnugor tanszék professzora, 2013-as nyugdíjba vonulásáig. 1993-tól 1998-ig kultúrdiplomáciai tevékenységet folytatott: Helsinkiben a Magyar Kulturális és Tudományos Központ igazgatójaként elsősorban a magyar–finn oktatási és tudományos kapcsolatok fejlődését igyekezett elősegíteni. Számos finn és európai egyetemen tartott tudományos előadásokat, többek között Helsinkiben, Szentpéterváron, Izsevszkben, Tartuban, Tallinnban, Hamburgban, Göttingenben és Groningenben.

Nyomtatásban megjelent könyveinek száma – számításaim szerint – tíz (az újabb kiadásokat is figyelembe véve 18). E művek a következők: *Unkarin alkeet* (Turku, 1973 és 1997 között 9 kiadás), *Unkarin fonetiikan harjoituksia* (Turku, 1974), *Uralisches etymologisches Wörterbuch. I–II.* (társ szerző; Bp., 1986, 1988), *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen* (Bp., 1990), *Chrestomathia Votiacica* (Bp., 1990), *Statistik der uralischen Lautentsprechungen* (társ szerző; Bp., 1991), *Yhteyksiä* (társ szerző; Helsinki, 1994), *Unkari lyhyesti '96* (társ szerző; Helsinki 1996), *Mondd magyarul! Unkarin alkeet* (társ szerző; Turku, 2005), *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache* (Bp., 2005).

1969-ben védte meg bölcsészdoktori értekezését (megjelent: *A votják nyelv orosz jövevényszavai I–II.* NyK 72: 323–362, 74: 27–47). Tudományos pályája Turkuban indult meg, többek között mai napig használatos nyelvkönyvével, melyet Keresztes László a Finnországban megjelent összes magyar nyelvkönyv között a legjobbnak tart: „ez az oktatási segédeszköz igen jól kiérlelt kommunikatív anyagot, praktikus, rövid nyelvtani összefoglalót, valamint jól kipróbált és megrostált gyakorlatokat tartalmaz”. Lektorai munkája során fontos magyar, votják és zürjén nyelvtörténeti előadásokat tartott.

A két legjelentősebb magyarországi szótári vállalkozásban részt vállalt: az uráli etimológia szótárnak volt munkatársa, ezzel egyidejűleg pedig a Benkő Loránd főszerkesztette *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* című szófajti szótárnak (Bp., 1993–1995) a lektora.

1988-ban, a Nyelvtudományi Intézetben Csúcs kezdeményezésére kezdődtek meg a „Finnugor szemináriumok”, amelyen a hazai egyetemek és tudományos intézmények szakemberei, PhD-hallgatói azóta is minden év januárjában valamelyik itthoni egyetemen vagy tudományos központban részt vesznek.

A szovjet birodalom felbomlása, 1991 után legalább egy tucatszor utazott a votják nyelvrokainak földjére. A permi nyelvek nemzetközileg elismert szakemberévé vált. A votják nyelv tatár jövevényszavait vizsgálta meg kandidátusi értekezése, és ezzel jóformán egyidejűleg jelent meg ismert leíró nyelvtana, a votják kresztomátia. 2000-ben készült el *A permi alapnyelv rekonstrukciója* című akadémiai doktori disszertációja, amelyet 2001-ben vé-

dett meg, és négy évvel később, németül adott ki. „Az értekezés korszerű szintézis, melynek eredményeit a jövő finnugrisztikai kutatásai aligha fogják tudni nélkülözni” – írja az ünnepelt 60. születésnapján a debreceni kolléga.

Az uralisztikai kutatásokban Csúcs Sándor kezdte elsőként alkalmazni a számítógépes adatfeldolgozást (*Uralische Etymologische Databasis*). A feldolgozás módszerét Bátori Istvánnal, a Koblenzi Egyetem professzorával együttműködve dolgozta ki.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) 1992-ben történt megalakulása óta oktatja az egyetem magyar szakosainak finnugrisztikai tárgyait. A szaknak ő volt a vezetője, egyrészt induláskor, majd pedig 1998-tól, a Finnországból történt hazajövetelét követve.

1998-ban Csúcs Sándor kezdte el szerkeszteni az évente négyszer megjelenő Finnugor Világ című folyóiratot, a Reguly Társaság Értesítőjét. Ez a lap a finnugrisztika fontos fóruma, amely a finnugor világ legszínesebb híreiről, újdonságairól számol be.

Tíz éve adtuk közre a Pázmány Péter Katolikus Egyetem sorozatának első kötetét az egyetem finnugor tanszéke professzorának 60. születésnapja alkalmából: *Permistica et Uralica. Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fennougrica Pázmániensia I.* Szerk. Molnár Zoltán és Zaicz Gábor. 303 lap). Az uráli nyelvekkel, azok kutatásának történetével, valamint az uráli népek műveltségével foglalkozó dolgozatokat kívántuk összegezni egy gyűjteményes kötetben. E veretes kiadványban valamennyi hazai oktató- és kutatóhely képviseltette magát.

Csúcs Sándor volt a piliscsabai XI. Nemzetközi Finnugor Kongresszus elnöke. Teljesítménye emberfeletti volt, mind a nagy találkozó előtt megjelent három kötet kiadásának megszervezése terén, mind a kongresszus vezetésében, mind pedig a seregszemle után egy évvel újabb hat kötet megjelentetésének gondos irányításában. (Sajnos, a PPKE finnugor tanszéke e kongresszus után másfél évvel, 2012 februárjában megszűnt, oktatói a magyar nyelvi és irodalmi intézet oktatói lettek, majd pedig a mellékszakos finnugor MA-, ezt követően pedig – 2013 nyarán – a BA-képzést is megszüntették.)

Az ünnepeltnek szemefénye 15 unokája, akik a hétvégeken színességet hoznak solymári házába. Mint tavaly a nyelvész és jó barát Valentyin Kelmakovnak írt ünnepi köszöntőben (Finnugor Világ XVII/1: 14) olvashattuk – a költő szavait idézve – „dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes.” Professzor Úr, további jó munkát, jó egészséget kívánunk. Kedves Sanyi, Isten éltesen sokáig!

ZAICZ GÁBOR

Honti László 70 éves

Honti László, az MTA rendes tagja a magyarországi finnugrisztikának ma már „number 1, grand old man”-je 1943. augusztus 27-én született. Régen és ma balatongyörökinek vallja magát, és a szakma is így véli. Az ELTE hallgatójaként 1966-ban a finnországi Turkuban tölthetett ösztöndíjasként egy tanévet. Itt kötött barátságot Matti Liimolával, a vogul nyelv legnagyobb kutatójával. Szerencsésen összecsendült az érdeklődési körük, hiszen Honti is ezzel foglalkozott. A bölcsészdoktori fokozatot 1970-ben szerezte meg (megjelent: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*, AK, Bp. 1975). Üstökösként ívelt föl pályája, melynek fontos állomása volt a komoly filológiai munkával és apparátussal megvédett kandidátusi disszertációja (megjelent: *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Bibliotheca Uralica 6. AK, Bp. 1982). Közben kiadott egy északi osztják nyelvemléket (*Nordostjakisches Wörterverzeichnis gesammelt von P. Popov, I. Rosljakov und V. Bartenev*. Studia Uralo-altaica 16. Szeged 1982). Kutatási eredményeit tankönyv formájában is közreadta a finnugor nyelvek kresztomátia-sorozatában (*Chrestomathia Ostiatica*. Bp. 1984). Az üstökös tovább szárnyalt az akadémiai doktori címig (*Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Bibliotheca Uralica 11. AK. Bp. 1993). Az obi-ugor vokalizmustól már csak egy lépés volt a konzonantizmushoz (*Az obi-ugor konzonantizmus története*. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 9. Szeged 1999), majd az *Az ugor alapnyelv kérdéséhez* (Budapesti Finnugor Füzetek 7. Bp. 1997).

Ennyit jegyeztem föl Honti László nyelvészpályájának legfontosabb állomásairól. Már nem is említem több száz, magasan jegyzett folyóiratban megjelentetett tanulmányát és recenzióját.

Kutatói pályájának kezdete óta foglalkoztatja és irritálja tudományszakunk, a finnugrisztika elleni antipátia, amely érthetetlen módon amőbaként terjed a közvéleményben. A dilettánsok („alternatívok”) ellenében több tanulmányában fejtett ki kritikát, legutóbb egy gyűjteményes kötetben (*A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2010); az utóbbit külön monográfiává bővítette (*Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 2012). Honti László legutóbbi műve nem csupán korábbi írásainak ismétlése, hanem a kérdés új szempontok szerinti szinopszisa. Érdekes és tanulságos olvasmány mindenkinek (szakembereknek és műkedvelőknek egyaránt), aki anyanyelvünk eredete és múltja iránt őszintén érdeklődik.

Kedves Laci! Engedd meg, hogy jeles évfordulód alkalmából köszöntsek, s egyúttal felelevenítsem pályánk és barátságunk néhány emlékezetes eseményét! A mi generációnk előszeretettel emleget egy debreceni „tanulmányi” kirándulást, amelyet Ti, pesti végzős hallgatók tettetek egyetemünkön. Hát ez bizony nagyon régen volt, nekem mindenestre az évtizedek – inkább fél évszázad – távlatából már csak halvány emlékem maradt a találkozásról. Ha igaz, akkor Bereczki vezette a csoportot. Már sokkal emlékezetesebb a tamperei „Kansainvälinen suomen kielen ja kulttuurin kurssi” 1967-ben. Te, Zaicz Gábor és Zemplényi Vera voltatok a résztvevők. Több előadót is hallgathattunk: Virtarantát, s főleg Aulis J. Jokit. Az utóbbi a finn nyelv indoeurópai eredetű szavairól tartott számomra emlékezetes előadást; én legalábbis tőle tanultam meg akkor, hogy a finn *kaunis* és a német *schön* összefügg... Ruovesibe és Virratba tettünk kirándulást; talán itt szaunáztál életedben először?

Aztán nekiveselkedtünk a tudománynak. Te jobb iskolába kerültél: többen voltatok, akik elköteleztétek magatokat a finnugrisztikának. Lakó, Rédei és Bereczki példás mestereitek lettek. A turkui ösztöndíj, Matti Liimola barátsága is meghatározónak bizonyult az obi-ugor orientációd megerősödésében. Te az UEW munkálataiban szereztél tapasztalatot és írtad a kandidátusi értekezésedet. A te védésed volt az első kandidátusi procedúra, amelyen részt vehettem. Imponáló teljesítménynek tartottam és tartom ma is.

A debreceni finnugor kongresszus után 1991 őszén került sor a groningeni finnugrisztika jubileumára. Ez minden debreceni résztvevő számára igen emlékezetes „kirándulás” lett.

Később áttetted állomáshelyedet Udinébe. Itt is meglátogattunk. Noha a Márták nem voltak San Danielében, a vendéglátás így is kifogástalan volt! Itáliát egyébként mi is nagyon megszerettük. Valahogy aztán mindketten hazakecmeregtünk külföldi száműzetésünkből. Az itthoni évek a „dilisekkel” folytatott harc jegyében telnek, több-kevesebb sikerrel. Nagyra tartom, hogy mindig kész voltál és vagy Debrecenbe jönni, akár baráti, akár szakmai ügyekben segítetted és segíted a tanszéki munkát.

Kívánom Neked, hogy töretlen lelkesedéssel dolgozz a finnugrisztika eredményeinek megóvásán. A jelenlegi helyzetben, egyelőre másra nem is gondolhatunk. Talán „jöni fog egy jobb kor...” Kívánok a magam és a tanszékünk munkatársai nevében Neked további eredményes munkát.

KERESZTES LÁSZLÓ

Lars-Gunnar Larsson 65 éves

„A becsület meg a szorgalom olyan, mint a jó szél:
előre hajtja az embert.” (Hans Christian Andersen)

Első találkozásunkkor két dologra lettem figyelmes: a mindig vidám, kedves Professzor Úr hetyke bajszára és kiváló magyar nyelvtudására. Lenyűgözően sokoldalú tudományos munkásságát ismerve megtisztelő volt – doktori értekezésem opponenseként – szakmai megjegyzéseit, tanácsait hallgatni. E beszélgetések alatt döbbsentem rá, hogy a minden elismerést és tiszteletet érdemlő tudós megmaradt barátságos, közvetlen, segítőkész, kiváló didaktikai érzékkel rendelkező pedagógusnak, akinek szavait issza a tudományos munka elején járó nyelvészpalánta. Mivel tudományos munkásságunk metszetében a lapp nyelv áll, így laudációmban a professzor urat elsősorban mint lapológust köszöntöm.

Az 1947. december 9-én született Lars-Gunnar kétkezi munkás család sarjaként nem volt predesztinálva a tudományos pályára, ám az édesapja melletti munka során hamar rádöbbsent, hogy nem ez az ő útja, más irányba kell haladnia. A professor emeritusi cím felé vezető első lépéseit az angol, német, a latin és görög, majd pedig a finn nyelv elsajátítása jelentette. 1967-ben a Lundi Egyetemen kezdte meg tanulmányait néprajz szakon, ám hamar irányt váltott és figyelme elsősorban a szanszkrit nyelv felé orientálódott. Miután felhívták figyelmét ezeknek a nyelveknek a „használhatatlanságára”, Lars-Gunnar finnugor szakos hallgató lett, és második finnugor nyelvként a magyart választotta (emellett észtül, lappul és oroszul is tanult). 1973-ban megszerezte finnugor és orosz szakos diplomáját, majd 1981-ben doktorált a balti finn nyelvek partitívusának funkcióit taglaló értekezésével (*Studier i de östersjöfinska språkens partitivbruk*). 1982-ben az Uppsalai Egyetem Finnugor Intézetének professzorává nevezték ki. Finnugor nyelvészeti munkásságának négy fő irányvonalát a négy tanult nyelv (magyar, finn, észt és lapp) jelölte ki.

Lars-Gunnar a lapp nyelv kutatójaként elsősorban lapp dialektológiával foglalkozik, azon belül is az umei lapp áll kutatásainak középpontjában, ez írásaiban is jól tükröződik.

Általános, elsősorban svédországi lappokkal kapcsolatos publikációi¹ (*Ge-meindelappen und Schweden; Sockenlapparnas språk; Saami Speakers in*

¹ Lars-Gunnar Larsson teljes publikációs listáját, illetve az említett tanulmányok pontos helyét l. Eberhard Winkler – Hans-Hermann Bartens – Cornelius Hasselblatt (Hrg.):

Central Sweden) mellett hangsúlyosabb szerephez jutnak a dialektológiai tárgyú írásai (*Kriterien zur Klassifizierung der lappischen Dialekte in Schweden; Nordligt i söder och sydligt i norr. Något om samisk dialektforskning; Glidvokalen i lulesamiskan. En dialektgeografisk studie på grundval av Harald Grundströms ordbok; Sprachhistorische Aspekte der Dialektologie: Saamisch; Gränser i den samiska dimman; Der Illativ Singular im Ullisjaur-esamischen. Ume Saami Language Variation. Samiska.*)

2012-ben, önálló kötetben megjelenő írásában (*Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*) az umei lapp nyelvterületen található nyolc település archivált anyagait dolgozta fel. E korpusz alapján vizsgálta meg az umei lapp nyelvi variációit, illetve a hang- és alakrendszer különbségei alapján állapította meg a határokat az umei lapp keleti és nyugati nyelvjárásai között, melyek jól tükrözik a hegyi és az erdei lappok közötti kulturális különbségeket.

Ugyanebben az évben Professzor Úr betöltötte 65. életévét, mely alkalomból a finnugrisztika jeles képviselői ünnepi kiadvánnyal köszöntötték (*Laponicae investigationes et uralicae*). A kötetben szereplő 25 szerző az általános finnugrisztikai témájú írások mellett különböző finnugor nyelvek (pl. lapp, észti, magyar, mordvin, mari) nyelvészeti (etimológiai, dialektológiai, lexikológiai), illetve néprajzi, művelődéstörténeti szempontú vizsgálatait tartalmazó cikkekkel gratulált a jubilánsnak.

Visszatérve Lars-Gunnar Larsson pedagógiai munkásságához, külön megemlítem a 2011-ben megjelent, kolléganőjével, Cecil Hedlunddal írt *Ii dušše duoddaris! Lärobok i nordsamiska* északi lapp nyelvtankönyvet (a tankönyvről írt recenziót l. e sorok írójának tollából a FUD 2011-es számában). A két szerző együtt rendszerezte az északi lapp nyelv tanítása során felhasznált tananyagait, s így született meg az igen magas színvonalú, rendkívül jól használható északi lapp nyelvkönyv.

Lars-Gunnar tanárként, témavezetőként végzett minőségi munkáját mi sem bizonyítja jobban, mint hogy irányításával eddigi pályafutása során 17 (!) különböző témából és nyelvből készült disszertáció látott napvilágot.

Larsson professzornak imponálóan széleskörű kutatási tevékenysége alapján, a Debreceni Egyetemen folytatott több évtizedes oktatói és tudományos kapcsolatokért, illetve a jövőben várható még szorosabb együttműködéséért az egyetem szenátusa 2013. november 30-án doctor honoris causa címet adományozott.

Laponicae investigationes et uralicae. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson. XV–XXVIII. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 82. Harrassowitz, Wiesbaden, 2012.

A közös munkát követően kialakult kollegiális kapcsolat számomra megtisztelő. Különösen nagy örömmel tölt el, hogy köszöntőmet igaz barátként is zárhatom: Kedves Lars-Gunnar, ezúton – a tanszékünk nevében is – szeretnék gratulálni a díszdoktori címhez, s kívánok jövőbeli munkádhoz jó erőt, egészséget és mindig szeretettel várunk „haza”, Debrecenbe! *Ráhkes ustiban: ollu lihku!*

KELEMEN IVETT

Tuomo Lahdelma 60 éves

Tuomo Lahdelma 1953. június 28-án született Mikkeliben, Dél-Savóban. Itt érettségizett, majd Jyväskyläben kezdte el egyetemi tanulmányait finn nyelv és irodalom szakon. 1976-ban diplomázott, 1986-ban védte meg doktori értekezését, 1994-ben magántanári képesítést szerzett magyar irodalomból. 2001-ben lett a hungarológia professzora. Vendégprofesszor volt Budapesten és Debrecenben. Vendégprofesszori előadásokat tartott Bécsben, Münchenben, Firenzében, Hamburgban, Padovában, Tartuban – és a világ minden táján, ahol magyar nyelvvel és kultúrával foglalkoznak. Közleményei főként Magyarországon és Finnországban láttak napvilágot. Fontosabb munkái: *Endre Ady's poems in Finnish* (SKS, Helsinki 1978), *Endre Adyn lyriikka ja Kalevala* (Jyväskylä 1985), *Mitta mitasta. Suomen ja unkarin metristen systemien vertailua* (Hungarologische Beiträge 1. Jyväskylä 1993), *Päntän äijän vajoaminen – yhteiskunnallinen juttu* (Folia Uralica Debreceniensia 8. Debrecen–Jyväskylä 2001), *Endre Ady ja Eino Leino* (Uralisztikai tanulmányok 7. Bp. 1996), *Márain lukemisen dokumentti. A gyertyák csonkig égnek -romaanin suomentamisen päiväkirjaa* (Hungarologische Beiträge 13. Jyväskylä 2001).

Fő műve doktori értekezése, amely Ady Endre korai költészetének interpretációja: *Vapahtajaa etsimässä. Evankeliumit Endre Adyn lyriikan subteks-tinä vuoteen 1908* [Megváltót keresve. Az evangéliumok Ady Endre költészetének mögöttes szövegeként 1908-ig] (Jyväskylä 1986).

Dobos Istvánnal együtt több irodalomelméleti munkát tett közzé. Műfordítások jelzik magyar irodalmi érdeklődését: Márai, Babits, Kosztolányi, Weöres Sándor és népdalok: *Lensi riikinkukko* [Felszállott a páva].

Tuomo Lahdelma főleg tudományszervező és nemzetközi kapcsolatépítő tevékenysége jóvoltából ismert és elismert kutató. Ő hívta életre a finnországi Jyväskylä egyetemén a hungarológia szakot és intézetet. Eddig 25-en véd-

ték meg hungarológiából (főként magyar irodalomból és nyelvészetből) PhD értekezésüket Jyväskyläben.

Tudományszervező tevékenysége hozta számára a legtöbb nemzetközi elismerést: 2001-ben ő volt az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus elnöke; az általa alapított *Hungarologische Beiträge* folyóirat főszerkesztője. Elismerései: Lotz János-érem (2001), *Pro Cultura Hungarica* (2003), Finn oroszlánrend I. o. lovagrendje (2005), Balassi Kard (2005), Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje (2011), *Professor doctor honoris causa* (Pécsi Egyetem 2012).

Álljon itt életünk néhány találkozási pontja! Az 1975-ös budapesti finnugor kongresszuson találkoztunk először, majd a debreceni ösztöndíjas időkben, amikor a szakdolgozatod készült. A barátkozást utána már 1981-től Jyväskyläben folytattuk, amikor megkezdtem második lektori működésemet. Azután jöttek a nehéz budapesti vendégtanári évek. Töretlenül haladtál tudományos pályádon, és 1986-ban elkészítetted doktori értekezésedet, amelynek egyik opponense én lettem. Bírálatomban megállapítottam: nagy kár, hogy nemcsak Ady, hanem Te sem világnyelven szóltál.

Ezután összekuszálódtak, vagy inkább összefonódtak életünk szálai. Leskinen professzorral karöltve szereztél nekem egy örökké emlékezetes kutatói ösztöndíjat, amelynek segítségével 1994 első felében két kontrasztív szimpóziumot szerveztünk nemzetközi részvétellel, és a szimpóziumok nyagát nem sokkal később sikerült megjelentetnünk az általad indított *Hungarologische Beiträge* sorozatban. Ekkorra tehető a hungarológia szak tantervének kidolgozása, elfogadtatása, továbbá a Jyväskylä–Debrecen „tengely”, az egyetemi együttműködés létrehozása, amelynek jóvoltából mind a mai napig gyümölcsöző oktatói és hallgatói csere jött létre. Véleményem szerint ez volt az első „aranykor”. Az 1995-ös jyväskyläi finnugor kongresszus idején szintén szíves közreműködéseddel tarthattam meg magántanári előadásomat szeretett egyetemünkön. Kétszer jártál nálam a norvég fővárosban. Azóta emlegetjük Pentti Haanpää novellájának „kanta vaikkapa hevosen” kifejezését már klasszikus mottóként (vö. *Päntän äijän vajoaminen – yhteiskunnallinen juttu*). Közben én is gyakran megfordultam Jyväskyläben.

Szó volt már a finnugor kongresszusról, viszont Hozzád kapcsolódnak a hungarológiai kongresszusok, amelyek szervezésében oroszlanrészt vállaltál. Ilyen nagyszabású rendezvényre 2001-ben került sor. Azután következett Debrecen, ahol Téged választottunk a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság elnökévé. Már elnökként irányítottad a kolozsvári kongresszust, és a Te égiszed alatt szerveződik a következő, a pécsi kongresszus is. Ezeknek

jóvoltából maradandó kézjegyet hagyod a nemzetközi hungarológia történetében. Ez lesz a második „aranykor”?

Minden bizonnyal sok minden kimaradt a visszaemlékezésből. De nem is írhatunk részletesebb köszöntőt. A magunk és a debreceni finnugor tanszék nevében köszönjük barátságodat, műfordítói és nemzetközi tudományszervező tevékenyedet. Vivat professor doctor honoris causa Eöblössy Tamás!

KERESZTES LÁSZLÓ

*

Vannak emberek, akik nem öregszenek. Vannak, akikről nem tudjuk elhinni, ha elérnek egy bizonyos kort. Ilyen hihetetlen számomra az, hogy Tuomo Lahdelma idén nyáron betöltötte 60. életévét. Ilyenkor mindig megálunk, elcsodálkozunk (egy picit talán el is szomorodunk, hiszen minket is sújt az idő érthetetlen elröppenése) – és ilyenkor számbavesszük, mi is történt velünk az elmúlt évtizedek során.

Keresztes László fentebb olvasható köszöntőjében felsorolta az ünnepelt pályafutásának legfőbb állomásait, én most ezek közül egyet, a jyvaskyläi hungarológia létrehozását és felfejlesztését emelem ki – szubjektív nézőpontból.

A múlt század nyolcvanas éveinek végén – a szocialista világrend megroppanása, a vasfüggöny elrozsdásodása idején – Tuomo Lahdelma igen jó „szimattal” ráérezett arra, hogy most jött el az ideje a magyarságtudományok új alapokra helyezésének. E törekvésében jó partnerre talált a hamburgi egyetem hungarológusában, Holger Fischerben és más hungarológusokban Magyarországon és külföldön egyaránt.

Az ún. paradigmaváltás színteréül a jyvaskyläi egyetemet szemelték ki, amely erre a kísérletre ideális terepnek bizonyult. Volt magyar lektorátus, de nem a hagyományos finnugor oktatási struktúrán belül, hanem a finn nyelvészeti tanszéken. Lahdelma fiatal, agilis oktatóként nem kevés munkával meg tudta győzni a kar vezetését, hogy csináljanak valami merőben újat! Erőfeszítései révén hat tanszék (nyelvészet, irodalom, történelem, néprajz, művészettörténet, zene) együttműködésének eredményeképp megszületett az új típusú hungarológia, amely az elejétől kezdve nagyon népszerűnek bizonyult (volt, hogy egyszerre több mint ötven diák tanult itt). A hallgatóknak nem kellett átrágniuk magukat a magyar és finnugor nyelvtörténeten, nem kellett kisebb rokon nyelveket tanulni, hanem egyből a magyarra „vethették” magukat. Sok történész, irodalmár, zenész és néprajzos kezdett el 1989-ben ma-

gyart tanulni, s közülük jónéhányan tudományos fokozatot szerezve mai is a pályán vannak.

Jómagam 1992-ben kerültem lektornak – a szintén debreceni S. Varga Pál után – Jyväskyläbe. Tuomo akkor még Budapesten dolgozott vendégprofesszorként, s csak néhány hónap múlva tért haza. Azt hiszem, nem túlzás állítanom, azonnal barátságot kötöttünk. Együtműködésünk eléggé széleskörű volt: a tanítási órákon túl rendszeresen megjelentem a szobájában, s számos kérdést megvitattunk: az aktuális egyetemi problémáktól a magyar gasztronómia rejtelméin át futballunk (már akkor is) siralmas állapotáig. Barátságunk nem maradt meg az egyetem falain belül: számtalanszor síeltünk, fociztunk (népes családja fiútagjaival egy egész kispályás csapatot alkottak), s Tuomo sokszor elvitt engem különféle kirándulásokra. (Különösen emlékezetes marad számomra az orivesi túra a finomabbnál finomabb finn ételekkel...)

Nem hagyhatom említés nélkül Tuomo családi hátterét, hiszen a neje, Mártika és őt szépen nevelt gyermeke biztosította háttér nélkül Tuomo egész biztosan nem vált volna a magyar kultúra finnországi apostolává, „utazó nagykövetünké”. És persze nem hagyhatom szó nélkül a náluk elköltött vacsorákat sem..

Együtműködésünk elmélyülése egybesett a hungarológia felfutásával. Együtt szerkesztettük a *Hungarologische Beiträge* köteteit, majd együtt készültünk fel – Petteri Laihonennel, későbbi lektorunkkal kiegészülve – az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszura, amelyet Jyväskylä egyeteme és városa igen nagy sikerrel rendezett meg 2001 augusztusában.

A kongresszus után kissé elváltak az útjaink, kevesebbet találkoztunk – de olyankor mindig ott folytatjuk, ahol abbahagytuk. Remélem, Lahdelma professzor úr a közeljövőben gyakrabban fog látogatást tenni egyetemünkön, tanszékünkön!

Kedves Tuomo (vagy ahogy bizonyos körökben szólítunk, neved tréfás magyarításával: Eöblössy Tamás), kívánom neked, hogy a következő évtizedeket is hasonló energiával, hasonló invencióval éld meg, és még sok sikeres hungarológiai esemény fűződjön a nevedhez!

MATICSÁK SÁNDOR

In memoriam

Kálmán Béla (1913–1997)

Kálmán Béla professzor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja 1913. február 28-án, a Kalevala napján született Lakompakon (korábban Sopron vármegye, ma Burgenland, Ausztria). 1936-ban szerzett Budapesten magyar–francia szakos tanári diplomát, majd 1938-ban finnugor nyelvészetből doktorált (*Obi-ugor állatnevek*. MNyTK 43). Több gimnáziumban tanított (1938: Budapest II., 1939–1945: Érsekújvár). A háborús évek és a szovjet fogságból visszatérése után 1947-től 1949-ig a budapesti egyetem bölcsészkarának dékáni hivatalában dolgozott titkárként, majd 1949-től 1952-ig tudományos kutatóként az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa lett. Itt folytathatta vogul nyelvi kutatásait: hozzálátott Munkácsi Bernát vogul nyelvi gyűjtésének feldolgozásához (*Vogul Népköltési Gyűjtemény III/2* [1952], *IV/2* [1963]), valamint részt vett a középiskolák számára szánt magyar nyelvtankönyv szerkesztésében is.

1952-ben meghívták professzornak a Debreceni (akkor: Kossuth Lajos Tudomány)egyetem Finnugor Nyelvészeti Tanszékének élére. 1957-ben megvédte akadémiai doktori értekezését (megj. 1961: *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. AK, Bp.), 1973-ban az MTA levelező, majd 1982-től rendes tagja lett (székfoglalója: *Szövegtan és tipológia*. AK, Bp., 1983).

Kutatásai felölelik a nyelvtudománynak szinte minden területét: önálló munkáinak sora kiterjed a tudományos monográfiáktól a tudománynépszerűsítő munkákig, a napilapok nyelvművelő cikkeiig. A hazai és nemzetközi fórumokon egyaránt jelen volt. Fáradhatatlanul írt kritikákat a hazai és nemzetközi szakmai művekről, és tevékenyen részt vett a tudományos minősítésben diszsertációk sorának opponenseként is. Számtalan könyv és tanulmány lektorálását is elvégezte, továbbá az észt szépirodalom és a vogul népköltészet igényes műfordítójaként is jeleskedett. Kálmán Béla tudósi és emberi habitusa hitelesen közvetítette tudományos kutatásának eredményeit a szakmának és a nagyközönségnek is. Munkássága töretlen lendülettel szolgálta a finnugor és magyar nyelvtudományt. Tudományos publikációinak sora a bizonyosság erre! Ezek

népszerűségét, „használati értékét” igazolja az egymást követő, átdolgozott, ill. változatlan kiadások sora (*Nyelvjárásaink* [1949], 1966, 1971, 1974, 1977, 1989; *Chrestomathia Vogulica* [1953], 1963, 1976, 1989, angolul 1965; *A nevek világa* 1967, 1969, 1973, 1989, angolul 1978).

Saját vogul gyűjtése 1976-ban látott napvilágot (*Wogulische Texte mit einem Glossar*. AK, Bp.). Kiemelkedő, igen jelentős produktumnak – fő művének – tartom Munkácsi szógyűjtésének a kiadását tudományos vogul nyelvjárási szótár formájában (*Wogulisches Wörterbuch*. AK, Bp. 1986). Ebbe beledolgozta saját gyűjtésének eredményeit is. Fontosnak vélem az általa szerkesztett nagyszabású vogul költészeti antológiát (*Leszállt a medve az égből*, Európa, Bp. 1980) és a *Munkácsi Bernát* munkásságát bemutató összefoglalást A múlt magyar tudósai sorozatban (1981). A hajdan Debrecenben tanuló külföldi hallgatók is szívesen gondolnak rá mint a Nyári Egyetem igazgatójára.

Tudományos munkásságát teljes részletességgel a Kiss Antal által összeállított bibliográfiából ismerhetjük meg (1993). Ilyen életművet csak igazán kivételes tudósegénység mondhat magáénak! A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 32 éves aktív tevékenysége elismeréseként díszdoktorává avatta 1988-ban, 1994-ben pedig Debrecen Város önkormányzata díszpolgárává választotta.

A tudós professzor 1997. augusztus 22-én hunyt el Budapesten, de a debreceni köztemető díszsírhelyén nyugszik, amelyet városának díszpolgáraként érdemelt ki. A síremléket menyee, Lóránt Zsuzsa szobrászművész tervezte; ugyanígy az ő munkája a DAB-székházban található fejszobra is.

Kálmán Béla születésének centenáriuma a Debreceni Egyetem Finnugor Tanszéke emlékezett meg professzoráról 2013 januárjában. Az alábbiakban közlünk egy-egy előadást a tudós professzor finnugrisztikai munkásságáról és tanári pályájáról.

KERESZTES LÁSZLÓ

A finnugrista Kálmán Béla

Egy-egy életmű értékelésekor a feladatra vállalkozó szakember nehéz helyzetben találhatja magát, miként most én. Ennek az az oka, hogy érdeklődési körünk, ennek következtében pedig az évek vagy évtizedek során kialakult speciális ismereteink nem feltétlenül fedik az áttekintendő életmű elemeit, vagyis a szubjektívizmuson kívül az értékelésre vállalkozó személy ismeretanyaga akár szegényesebb is lehet, mint amennyi a górcső alá veendő teljesít-

mény számbavételére szükségeltetnék. Esetemben ez nagyon is nyilvánvaló, hiszen Kálmán Béla professzor olyan területeken is aktív kutató volt, amelyeken én abszolút outsider vagyok, ilyenek egyebek között az onomasztika és a dialektológia.

Kálmán Bélának köztudomásúan kiterjedt volt az érdeklődési köre, a nyelvtudomány több részdiszciplínájába kitörölhetetlenül beírta a nevét. Ilyenek a tudománytörténet, a névtan, a dialektológia, az etimológia és a hangtörténet, a magyar nyelv-művelés, a magyar nyelvtörténet, a hagyatékfeldolgozás, többször foglalkozott a mai magyar nyelvben észlelhető változásokkal is. Gyűjtött magyar nyelvjárási anyagot, vogul és olykor osztják szövegeket is. E részterületeken elért eredményeinek legtöbbször megfelelő kompetencia híján aligha szólhatnak, ezért csak a finnugrisztikai, azon belül is leginkább az ugrisztikai tevékenységét méltathatom, mivel ezek hozzám is meglehetősen közel állanak. Úgy vélem, egy méltatás igazán csak akkor lehet méltó a méltatotthoz, ha a méltató az általa kifogásolható nézetekről is szól röviden – én is ezt teszem.

Kálmán Béla – tudtommal – meglehetősen óvatos ember volt, de a kommunista terror által a tudományok művelőire gyakorolt nyomás ellenére ő is véleményt nyilvánított a Molnár Erik által kiagyalt östörténeti rémálom ügyében (Kálmán 1953).

Noha a finnugrisztikán belül igazán a vogul nyelv kutatásának volt nemzetközileg is nagyra tartott szakembere, több alkalommal is hozzászólt szélesebb háttérű finnugor nyelvészeti kérdésekhez (pl. Kálmán 1958, 1990).

A szakma képviselői nyilván obi-ugrisztikai, főleg pedig vogulisztikai munkásságát értékelik legtöbbször. Ha munkásságának egészét tekintjük, kétségtelenül a vogul nyelv kutatásában tette a legtöbbet. Ennek egyértelmű bizonyítékai a Munkácsi Bernát vogul népköltészeti sorozatához elkészített, a szövegek magyarázataiként, jegyzeteiként közreadott pótkötetei (Munkácsi – Kálmán 1952, 1963). A magyar tudományosság nagy adósságát törlesztette a *Wogulisches Wörterbuch* (Munkácsi – Kálmán 1986) anyagának összeállításával, sajtó alá rendezésével és kiadásával.

Legközelebbi rokon nyelveink, azaz a vogul és az osztják immáron jó száz éve agonizálnak. Következésképpen, aki a még obi-ugor anyanyelvjárásán megnyilatkozni tudó emberektől népmesét, egyéb folklóranyagot vagy éppen köznapi szöveget jegyez fel, szinte leletmentést végez. Kálmán professzornak hálásak lehetünk, hogy nem sajnált időt áldozni erre a meglehetősen fárasztó és körülményes munkára. Ezeknek vogul nyelvkönyvében (Kálmán 1955), chrestomathiájának egymást követő kiadásaiban (Kálmán 1963, 1976a, 1989) és a vogul nyelvtani jegyzetekkel ellátott szöveggyűjteményében (Kálmán 1976b) biztosított helyet. Meg kell említenem azt is, hogy a kihalás szélén ál-

lott nizjami osztják nyelvjárásból is sikerült talán még egy utolsó leheletnyi emléket megörökítenie (Kálmán 1960).

A *Chrestomathia Vogulica* annyiban tudománytörténeti fordulathoz is tekinthető, hogy ezzel ő indította útjára az uráli nyelvek ilyen jellegű magyar sorozatát: (kronológiai sorrendben) szamojéd (Hajdú 1968, 1982), cseremisiz (Bereczki 1971, 1990), zürjén (Rédei 1978a [magyarul], 1978b [németül]), osztják (Honti 1984, 1986), lapp (Lakó 1986), mordvin (Keresztes 1990), votják (Csúcs 1990). Kálmán chrestomathia-sorozata azáltal válik ki a többi rokon nyelv hasonló leírásainak csoportjából, hogy a magyar nyelvű grammatikai vázlat és fordítás mellett német nyelvű is található, vagyis külföldi egyetemeken segédeszközeként is használható volt. Vogul chrestomathiája angolul is napvilágot látott (Kálmán 1965), talán ennek következményeként jelenhetett meg ugyancsak a „Uralic and Altaic Series” sorozat további tagjaként az északi osztják (Rédei 1965), a keleti osztják (Gulya 1966) és a jurák chrestomathia (Décsy 1966), természetesen szintén grammatikai vázlattal felszerelve.

Kálmán professzort a finnugrisztika etimológusként is számon tartja. E téren minden bizonnyal a vogul nyelv orosz jövevényszavait feldolgozó monográfiája a legjelentősebb (Kálmán 1961). Egy ifjú kollégával szövetkezve a vogulisztika egyik nagymesterének, Artturi Kannistónak a vogul nyelv tatár jövevényszavairól írott jelentős tanulmányát (Kannisto 1925) értékes adalékokkal egészítette ki (Kálmán – Berta 1981). Számos etimológiai cikket és hangtörténeti tanulmányt is közölt. Ezekben legtöbbször ugor, különösen pedig vogul problémákat tárgyalt. Az 1950-es években volt egy *Obi-ugor szófejtések* című sorozata (Kálmán 1951, 1952, 1954, 1959b) a Nyelvtudományi Közleményekben, amelyet egy közlemény erejéig a *Finnugor szófejtések* követett ugyanott (Kálmán 1962). Ezekre és egyéb etimológiai írásaira több helyütt hivatkozik az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Még megjegyzem, hogy az etimológiának az olykor humoros oldalát is megmutató népetimológiával is foglalkozott (Kálmán 1976c).

Az ugor nyelvek közös vonásainak taglalásakor fontos téma az igekötők ismertetése. A szakirodalomban erről több megalapozatlan vélekedés olvasható, amelyek lényege, hogy a magyar igekötőzés az obi-ugor nyelvekétől függetlenül, latin, német vagy szláv hatásra alakult ki. Az ugor nyelvek igekötőzése azonban egészen biztosan ugor kori örökség. Erről Kálmán így nyilatkozott: „A finnugor nyelvek közül csak az ugor nyelvekben (magyar, vogul, osztják) és az észtkben fejlődtek ki teljesen a ma is eleven igekötőrendszerek. Hogy miért nem voltak meg az uráli alapnyelvben a igekötők, azt talán az is okozta, hogy hiányzott az alapnyelvben a prepozíció szófaja. Az ugor korban azért már számolhatunk igekötők meglétével, hiszen

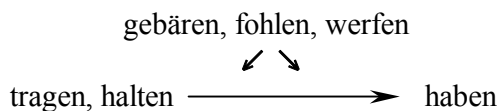
mindegyik ugor nyelvben azonos módon használják őket, több igekötőnk pedig finnugor tövű mint az *el-*, *ki-*, *át*. Az ugor és az észti igekötőrendszer azonban egymástól függetlenül fejlődött. Így tehát nehéz volna igazolni, hogy a magyar igekötőrendszer szláv vagy német hatás eredménye volna. A szláv nyelvekben az igekötő nem válhat el. A németben elválhat ugyan, de nem kerülhet az igekötő és az ige közé valamilyen segédszó, mint a magyarban: *megmond, mondd meg!, meg ne mondd!, meg akarja mondani...*” (Kálmán 1991: 316; én emeltem ki, H. L.).

Az elmúlt évtizedekben magyar és nem magyar finnugristák kedvenc témája volt egyes finnugor nyelvek (mindenekelőtt a magyar, a finn és az észti) „európaizáltsága”, amiről számomra némelyek meghökkenítő módon nyilatkoztak. Kálmán Béla is kitért erre a kérdésre *A magyar nyelv európaisága* című tanulmányában, amely eredetileg a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1980. évi közgyűlésén hangzott el előadásként (publikált változata: Kálmán 1981). A tanulmány zárópasszusaival maradéktalanul egyetérték, teljesen józanul ítéli meg ugyanis anyanyelvünk „európaiságát”: „Ha néhány mondatban kellene összegeznem a magyar nyelv történetét, azt mondhatnám, hogy a magyar nyelv letörölhetetlenül viseli magán ma is finnugor eredetét. Rokonaitól azonban már a honfoglaláskor ezer vagy több ezer év óta elszakadt, és közeli érintkezésbe azóta sem került velük. A katolikus középkorban papok alakították európai nyelvvé, szókincse a latin, szláv és germán elemekkel egészült ki, és fogalomkincsében Európához asszimilálódott már mintegy ezer éve. [Bekezdés] Szólásaink, közmondásaink egy jelentékeny részének megfelelője megtalálható a legtöbb európai nyelvben. Alapszókincse és nyelvtani rendszere továbbra is finnugor maradt. Abban is hasonlít története számos európai nyelv történetéhez, hogy időnként nagyobb műveltségváltáskor szüksége volt megújulásra. Ilyenkor az indoeurópai nyelvek visszanyúlhattak és támaszkodhattak őseikre vagy rokonaikra, mint a francia a latinra, illetőleg [az] olaszra és [a] spanyolra, a román a franciára és az olaszra, a német nyelvújítók is szívesen fordultak a régi germán nyelvemlékekhez és a skandináv nyelvekhez. A magyar nyelv azonban távolra és hosszú ideje elszakadván rokonaitól, csak saját erejére, régi emlékeire és nyelvjárásaira volt utalva. [Bekezdés] A magyar tehát európai nyelv nemcsak azért, mert történelme folyamán bizonyíthatóan mindig Európában beszélték, hanem azért is, mert ezer év óta bekapcsolódott az európai kulturális közösségbe, és azóta sem szakadt ki belőle” (Kálmán 1981: 135–136).

Miután Denis Creissels (1975) ráirányította a figyelmet a magyar *-ú/-ű* és az *-(V)s* nomen possessoris képzők közti funkcionális különbségre, vö. *kéksze-*

mű lány, kék ruhás lány, Kálmán Béla kiderítette, hogy ezeknek a magyar legközelebbi rokonaiban is megvan a pontos funkcionális megfelelőjük, vagyis az ugor nyelvek feltárt közös vonásainak száma eggyel gyarapodott e munkája révén (Kálmán 1983); ugyanez érvényes a magyar *kenyeret keres* kifejezés esetében is (Kálmán 1959a), amelyet ugyancsak ő derített fel elsőként.

Tipológiai szempontból is tanulságos az *Über das obugrische Verb 'habeo'* című írása (Kálmán 1986). Ebben rámutat arra, hogy az egész nyelvcsaládban csak a vogul és az osztják használja széleskörűen a birtoklásigét (noha a többi uráli nyelvben általános létigés állítmányi birtoklás kifejezése is közönséges az obi-ugorban). Megemlíti, hogy az indoeurópai nyelveknek nincsen közös, ősi 'habere' igéjük, a ma ilyen funkciójúak 'megragad, tart' jelentésükből alakultak ki (itt azt is érdemes megemlíteni, hogy indoeuropaisták szerint az indoeurópai alapnyelv is valamilyen helyviszonyt kifejező szerkezettel és létigével fejezte ki eredetileg a predikatív birtokviszonyt). Természetesen arról is tud Kálmán Béla, hogy az osztj. VVj *tāja-* ~ *tőj-* stb. 'haben' és a vog. So *ōńś-* stb. 'ua.' igéknek 'halten' jelentésük is van, ezért kissé meglepő az ezen obi-ugor igék jelentésváltozására adott magyarázata: „Soviel wir sehen, sind die Bedeutungen in beiden Sprachen fast völlig identisch. Wenn es stimmt, daß die Wörter im allgemeinen vom Konkreten zum Abstrakten gehen, dann war vielleicht die Bedeutung 'gebären, fohlen, werfen' (Pferd, Rentier, Kuh) die erste in den obugrischen Sprachen. Dann folgte parallel dazu die Bedeutung 'halten, tragen, vertragen' und zuletzt die abstrakte Bedeutung 'haben'. Es ist auch möglich, daß sich die dritte Bedeutung direkt aus der ersten entwickelt hat, denn diejenige, die entbunden hat, hat ein Kind (habet infantem) und das größere Vieh, das fohlte oder warf, hatte ein Kalb oder Fohlen. Den Bedeutungszusammenhang können wir also folgendermaßen darstellen:

Daß sich aus der Bedeutung 'halten' leicht 'haben' entwickeln konnte, das kann auch durch die Bedeutungsentwicklung des lateinischen *habere* und *tenere* bewiesen werden. In den obugrischen Sprachen können weder das wogulische *ōńśi* noch das ostjakische *tāj-* als Hilfsverb verwendet werden..." (Kálmán 1986: 169–170). Kálmán Béla itt fontos szemantikai kapcsolatra hívta fel a figyelmet, amely az indoeuropaisztikában ismert volt ugyan, de az uralisztikában elsikkadt, mivel ezekre a nyelvekre nem jellemző a 'habere' ige használata, de a jelentéstani változás irányát tévesen ítélte meg: valójában a 'tart' je-

lentésből fejlődött az obi-ugorban is a 'haben', mint az idézett indoeurópai nyelvekben, miként a magyar *tart* igének is van ilyen jelentése (Honti 2007: 27–28), pl. *disznót tart, autót tart*, a 'gebären' viszont a másodlagos jelentés az obi-ugorban, ehhez vö. vog. T *kant-* 'finden' → 'gebären': *kom minās kantās jar* 'der Mann ging, fand einen Ort' (MSFOu 101: 128) ~ *jikā äwpüw kantās* 'die Frau gebar ein Kind' (MSFOu 111: 175).

Szintaktikai természetű munkái közül a kongruenciával foglalkozókat emelem ki: Kálmán 1973a, 1973b, 1974, 1980.

Recenziós tevékenysége is jelentős. Az ilyen jellegű írásai közül kiemelendő vogul anyanyelvű kolléganőnk, Evdokija Rombandeeva vogul nyelvtanáról (Rombandeeva 1973) írott ismertetése (Kálmán 1975a). Pirotti olasz nyelvű vogul nyelvtanáról (Pirotti 1972) is volt tudomása, amelyről az *Études Finno-Ougriennes*-ben emlékezett meg (Kálmán 1975b). Ismertette Aurélien Sauvageotnak a finn nyelv történeti háttéréről és a magyar nyelvről írt monográfiáját (Kálmán 1962a, 1973c, 1973d). Steinitz vogul konszonantizmus-történetéről viszonylag részletes beszámolót írt (Kálmán 1957), tudtommal a magyarok közül más nem ismertette ezt a fontos monográfiát. Engem megtisztelt azzal, hogy első szárnypróbálgatásaim egyikéről, a hajdani egyetemi doktori értekezésem publikált változatáról ismertetést írt (Kálmán 1976d).

Több alkalommal is ismertetett uralisztikai tudománytörténeti munkákat, és ő maga is tett le ilyeneket az asztalra.

Az természetes, hogy a kortárs kollégák és az egyes területek későbbi szakértői kritikusan tekintenek az egyidejűleg és a korábban tevékenykedett szakemberek munkásságára, és így némelykor elvetik vagy korrigálják a görcső alá vett nézeteket. Amennyire sikerült Kálmán Bélát megismernem, az ilyen állásfoglalásokat megértéssel és sztoikus nyugalommal vette tudomásul, tudván, hogy még a legavatottabb kutató is lépre mehet olykor.

Irodalom

- Bereczki Gábor 1971: Cseremisiz (mari) nyelvkönyv. Finnugor Jegyzetek XIX. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 1990: Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Creissels, Denis 1975: Note sur la distinction aliénable–inaliénable dans l'expression de la possession en hongrois. *Études Finno-Ougriennes* 12: 151–167.
- Csúcs Sándor 1990: Chrestomathia Votiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Décsy, Gyula 1966: *Yurak Chrestomathy*. Uralic and Altaic Series 50. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague.
- Gulya, János 1966: *Eastern Ostyak Chrestomathy*. Uralic and Altaic Series 51. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague.
- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samoiedica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1982: *Chrestomathia Samoiedica*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti, László 1975: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des Wogulischen Dialektes an der Tawda*. *Janua Linguarum. Series Practica* 246. Akadémiai Kiadó – Mouton, Budapest – Den Haag – Paris.
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1986: *Chrestomathia Ostiacica*. 2., változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 2007: A birtoklás kifejezésének eszközei az uráli nyelvekben szinkrón és diakrón szempontból. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 7–56.
- Kálmán Béla 1951: Obi-ugor szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 53: 243–244.
- Kálmán Béla 1952: Obi-ugor szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 54: 251–258.
- Kálmán Béla 1953: Megjegyzések Molnár Erik „A magyar nép őstörténete” című művéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 55: 266–270.
- Kálmán Béla 1954: Obi-ugor szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 56: 274–276.
- Kálmán Béla 1955: *Manysi nyelvkönyv*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kálmán Béla 1957: Wolfgang Steinitz, *Geschichte des wogulischen Vokalismus*. *Nyelvtudományi Közlemények* 59: 242–247
- Kálmán Béla 1958: A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből. *Nyelvtudományi Közlemények* 60: 409–413.
- Kálmán Béla 1959a: *Keres*. *Magyar Nyelvőr* 83: 483–484.
- Kálmán Béla 1959b: Obi-ugor szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 61: 350–358.
- Kálmán Béla 1960: *Chanti szöveg*. *Nyelvtudományi Közlemények* 62: 338–340.
- Kálmán, Béla 1961: *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kálmán Béla 1962a: Aurélien Sauvageot, *Les anciens finnois*. *Nyelvtudományi Közlemények* 64: 385–386.
- Kálmán Béla 1962b: Finnugor szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 64: 347–351.

- Kálmán Béla 1963: *Chrestomathia Vogulica*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kálmán, Béla 1965: *Vogul Chrestomathy*. Uralic and Altaic Series 46. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington –The Hague.
- Kálmán, Béla 1973a: Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen. *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 150: 144–150.
- Kálmán, Béla 1973b: Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 40: 66–73.
- Kálmán, Béla 1973c: Aurélien Sauvageot, L'édification de la langue hongroise. *Советское финно-угроведение* 9: 311–314.
- Kálmán, Béla 1973d: Aurélien Sauvageot, L'édification de la langue Hongroise. *Nyelvtudományi Közlemények* 75: 468–474.
- Kálmán Béla 1974: Értelmi és alaki egyeztetés. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 29: 33–54.
- Kálmán, Béla 1975a: Die erste wogulische Grammatik einer Muttersprachlerin. E. И. Ромбандеева, Мансисыйкий (вогульский) язык. *Finnisch-ugrische Forschungen* 41: 248–254.
- Kálmán, Béla 1975b: Giuliano Pirotti, *Grammatica Vogula*. *Études Finno-Ougriennes* 12: 314–318.
- Kálmán Béla 1976a: *Chrestomathia Vogulica*. Második, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kálmán, Béla 1976b: *Wogulische Texte mit einem Glossar*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kálmán Béla 1976c: A népetimológia. *Nyelvtudományi Értekezések* 89: 165–159.
- Kálmán Béla 1976d: Honti László, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. *Nyelvtudományi Közlemények* 78: 179–180.
- Kálmán, Béla 1980: Semantische und formale Kongruenz. *Journal de la Société Finno-ougrienne* 76: 43–60.
- Kálmán Béla 1981: A magyar nyelv európaisága. *Magyar Nyelv* 77: 129–136.
- Kálmán Béla 1983: A szerves és szervetlen kapcsolat egyik kifejezése az ugor nyelvekben. In: Berczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), *Urálisztikai tanulmányok* (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére). ELTE, Budapest. 193–205.
- Kálmán, Béla 1986: Über das obugrische Verb 'habeo'. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 10: 165–170.
- Kálmán Béla 1989: *Chrestomathia Vogulica*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Kálmán, Béla 1990: Semantische Parallele in den finnisch-ugrischen Sprachen. *Nyelvtudományi Közlemények* 91: 107–111.
- Kálmán Béla 1991: Adalékok néhány igeekötő történetéhez. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.), *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest. 316–320.
- Kálmán Béla – Berta Árpád 1981: Tatár jövevényszavak a vogulban. *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 43–55.
- Kannisto, Artturi 1925: Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 17: 1–264.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti 1951: *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. I. Band. Texte mythischen Inhalts. Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 101.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti 1956: *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. III. Band. Märchen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 111.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lakó György 1986: *Chrestomathia Lapponica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1952: *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. III. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1963: *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. IV. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Rédei, Károly 1965: *Northern Ostyak Chrestomathy. Uralic and Altaic Series 47. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague*.
- Rédei Károly 1978a: *Chrestomathia Syrjaenica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rédei, Károly 1978b: *Syrjänische Chrestomathie mit Grammatik und Glossar. Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien*.
- Pirotti, Giuliano 1972: *Grammatica vogula. Quaderni Italo-Ungheresi 3. Associazione Culturale Italo-Ungherese, Parma*.
- Rombandeeva 1973: *Е. И. Ромбандеева, Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва*.
- Sauvageot, Aurélien 1961: *Les anciens finnois. Klincksieck, Paris*.
- Sauvageot, Aurélien 1971: *L'Édification de la langue Hongroise. Klincksieck, Paris*.
- Steinitz, Wolfgang 1955: *Geschichte des wogulischen Vokalismus. Finnisch-ugrische Studien II. Akademie-Verlag, Berlin*.

HONTI LÁSZLÓ

Professzorom, Kálmán Béla

Kálmán Béla tanári portréjának megrajzolásában három fő szakaszt különíttek el: 1) a pályakezdést gimnáziumi tanárként, 2) egyetemi tanári tevékenységét – nagyrészt – tanáromként, majd 3) tanszékvezetői, munkatársi kapcsolatunkat.

1. A pályakezdés (1938–). Kálmán Béla 1938-ban szerzett gimnáziumi tanári diplomát. Első munkahelye Budapesten volt, majd – a Felvidék visszatérése után – Érsekújvárra került. Itt kollégája lett Sulán Bélának, tanítványai között volt Décsy Gyula, aki gimnáziumi éveire így emlékezett vissza: „1938. november 2. (az első bécsi döntés) után minden magyar lett Újvárott, a gimnáziumban is. A szlovák és cseh érzelmű tanárok elmentek Csehországba vagy északra, helyükbe magyarországiak jöttek. Köztük volt Kálmán Béla, fiatalon és frissen az Eötvös Kollégiumból s a lovas tartalékos honvéd tüzérszti iskolából. Honvédségi rangja úgy derült ki, hogy Kálmán Béla december 4-én (Szent Borbála, a tüzérek védőszentjének napján) mindig tüzérszti (hadnagyi) egyenruhában jelent meg óráin, lovagló csizmával a lábán. Talán sarkantyú is volt rajta, de erre nem emlékszem pontosan. Az egyenruha nagyon tetszett a lányoknak...” (Décsy 2009: 52). Itt lépett házasságra Farkas Gabriella tanárral. Tanári pályája a háború miatt megghiúsult; 1943-ban behívták. Éppen nyelvjárásgyűjtésen volt kollégájával, így a behívót csak késéssel kapta meg. Emiatt nem került ki a frontvonalra, de Ukrajnában így is hadifogságba esett...

2. Az egyetemi katedra (1952–). Hazatérve jó néhány év múlva, 1952 őszén kinevezték professzornak a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékére. Az egyetemi doktori fokozata és addigi tudományos munkássága alapján kapott kandidátusi címet és lett mai szemmel fiatalon professzor. Ez a tény részben kárpótolta őt a hadifogságban töltött éveikért.

Magam 1959-ben kerültem a KLTE magyar–latin szakára. Kálmán Béla neve ismert volt már előttem az akkori középiskolai magyar nyelvtankönyv révén. Elővéve lecke-könyvem a bejegyzések alapján próbálom felidézni a tudós tanár alakját.

Az első tanévben kellett a magyar szakosoknak felvenni egy rokon nyelvet. Akkoriban semmivel sem volt több információm a finnekről és a finnugor rokonságról, mint akármelyik másik társamnak. Finn és vogul közül lehetett választani, s minthogy a finnekről mégis többet hallottunk, az évfolyam nagy része a finn mellett döntött, így barátaimmal együtt én is. Vogulra csak hárman

jelentkeztek. [A vogul rokonokról középiskolai történelem tanárunk ugyan mesélt – mint később kiderült – Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* (1937) című monográfiája alapján, és illusztrálta is a nyelvrokonságot egy iskolai tankönyv címével, amelyet felírt a táblára: *Vet amp talet hul* 'öt eb halat híz'.] Egyik tanárunk ezért újra bejött, és Kálmán Béla professzor vogul kurzusára úgy toborzott további hallgatókat, hogy felmutatta Papp István *Finn nyelvkönyvét* (Tanuljunk nyelveket! Tankönyvkiadó, Bp. 1957, több mint 300 oldal), továbbá Kálmán Béla *Manysi nyelvkönyvét* (Tankönyvkiadó, Bp. 1953; kb. 60 oldal). – A finn nyelvi stúdiumok abszolválása után a II. évben néhány elszánt hallgatóval együtt ajánlott tárgyként felvettem a vogult is. [Ekkor rövidesen kiderült, hogy a középiskolában elsajátított vogul könyv címe osztyák volt! Ráadásult a *hul* jelentése nem 'híz' volt, hanem 'hal', a *talet* pedig nem 'halat', hanem 'visz, híz'.]

Második évben professzor úr finnugor összehasonlító nyelvészetet adott elő Sz. Kispál Magdolna egyetemi jegyzete alapján, amely már akkor is elavultnak számított. A fokváltakozás-elmélet revideálásra szorult, bár a finnek még az 1962–63. tanévben is csak óvatosan fejezték ki kételyeiket a nagy tekintélyű E. N. Setälä nézeteiről. – Az őszi félévben így megkezdtem vogul (manysi) nyelvi tanulmányaimat Kálmán Béla kis kresztomátiája alapján. A kresztomátia még a professzor leningrádi útja előtt készült, de az órákon már sokat hallottunk későbbi vogul informátorairól: M. P. Vahruseváról, Je. I. Rombangyejeváról, s nem utolsósorban Juvan Sesztalov költészetéről, valamint L. Ty. Kosztynról, aki szó szerint adta elő a Munkácsi által is feljegyzett esküéneket. (Később derült ki, hogy ő lett volna nemzetségének a kijelölt „fősámánja”). Gyűjtőútján készült hangfelvételeit recsegő és igen rossz minőségű hangszalagokról hallgattuk. Professzor úrnak élete során sajnos sohasem volt alkalm helyszíni gyűjtést végezni Vogulföldön... Néhányunkat azonnal bevont a tervezett vogul nyelvjárási szótár munkálataiba. A szóanyagot még Munkácsi Bernát gyűjtötte csaknem egy évszázaddal korábban. Akkor még nem sejtettük, hogy – legalábbis én – egy negyedszázadra köteleztem el magamat.

A II. év tavaszi féléve az alapvizsga ideje volt. Folytattuk a vogult, s egyúttal finnugor nyelvészet keretében hallgattunk Zsirai alapján a finnugor népekről. Tankönyvül egy kicsi jegyzet szolgált (*A finnugorság ismertetése*. Tankönyvkiadó, Bp. 1952). Ugyanebben a félévben volt egy előadás a magyar szóképzletről Bárcki alapján (*A magyar szóképzés eredete*. Tankönyvkiadó, Bp. 1958). Nem volt nehéz jegyzetelni, hiszen hamar rájöttünk, hogy a professzor az említett tankönyvet vette alapul. A pad alatt kinyitva ceruzával szépen aláhúztuk azokat a passzusokat és példákat, amelyeket az előadó személyes megjegyzéseivel ellátva hozott föl. Ebből később azt a következtetést vontam le,

hogy nem kell feltétlenül mindent újratekenni, és egy előadónak nem szégyen egy-egy jó kézikönyvet felhasználni. Volt még egy szenzációs szemináriumunk a magyar nyelvemlékekről Szabó Dénes alapján (*A magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Bp. 1959).

Aztán következett a rémséges I. szigorlat: magyar irodalomból Bán Imre, nyelvészetből Kálmán Béla volt a vizsgáztató. Egy dologra emlékszem: a professzor a finnugor népek elnevezéséről és létszámáról érdeklődött. Én elmondtam, amit a „kis” Zsiraiból megtanultam. Mondtam egy számot, professzor úr mosolyogva mindenütt korigálta. Meg voltam győződve, hogy megbuktat. Később tudtam meg tőle, hogy ő akkortájt már ismerte az 1959-es népszámlálás adatait, amelyek Zsirainál persze nem lehettek meg.

A III. év őszén a professzor tanácsára abbahagytam a latin szakot, hogy több időm legyen nyelvészeti, s ezen belül finnugor nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozni. Tavasszal a vogul szókincs eredetéről hallgattunk nála előadást. 1961-ben jelent meg ugyanis nagy monográfiája a vogul nyelv orosz jövevényszavairól; főként ezekre a kérdésekre koncentrált, majd Steinitz kutatásait ismertette az obi-ugor nyelvek szamojéd jövevényszavairól (*Zu den samojedischen Lehnwörter im Ob-ugrischen*. UAJb 31/1959). Otthoni olvasmányának adta föl a tatár jövevényszavak kérdését Artturi Kannisto alapján (*Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen*. FUF 17/1925). A zürjén jövevényszavakra Y. H. Toivonen tanulmányába kellett belenézni (*Über die syrjäinischen Lehnwörter im Ostjakischen*. FUF 32/1956), amelyben ugyan az osztják nyelvet dolgozta föl, de mindig utalt a vogul megfelelőkre is. Az „öreget” nem hatotta meg, amikor bevallottuk, hogy sohasem tanultunk németül. De elkezdtek...

Egy finnugor nyelvészeti szakszeminárium keretében indította el szakdolgozatom adatgyűjtését és feldolgozását a beszélést és gondolkodást jelentő szavakról a vogul népköltészetben. Kéthetenként számoltam be a munka állásáról, ill. folyásáról.

A IV. évfolyamot, az 1962–63. tanévet Finnországban tölthettem. Tanárain (Papp István, A. Kövesi Magda és Kálmán Béla) jó ajánlólevelet adtak azzal, hogy adjam át üdvözlőlevelet finn kollégáiknak. Professzor úr felhívta a figyelmemet, hogy keressem meg Matti Liimolát, akitől ténylegesen sok hasznos tanácsot kaptam szakdolgozatomhoz. Arra is buzdított, hogy vegyek föl minél több finnugor nyelvet, és ha lehetőségem lesz, tanuljak mordvinul, ez ugyanis – Klemm Antal és Juhász Jenő tevékenysége után – „hiánycikk” volt a magyarországi finnugrisztikában. Jól ki tudtam használni ezt az évet: a mordvin mellé felvettem a votjákot és a lappot is, megismerkedtem a finn nyelvjárá-

sokkal és a beszélt nyelvvel, a balti finn nyelvekkel, valamint a finn nyelv történetével is.

Hazatérve magyarból már V. éves lettem, s mellé felvettem az akkor induló finnugor C-szakot. Professzorom ekkor utazott egy évre Finnországba, így most már további közvetlen szakmai segítség nélkül írtam meg diplomamunkámat.

Az államvizsgával és a diplomaszerezéssel egy időben nyílt lehetőség a debreceni tanszék bővítésére. Az állásra lett volna egy másik, a minisztérium által támogatott – inkább önjelölt – „pályázó”. Professzor úr Finnországból határozta el, hogy én legyek a tanszék gyakornoka. Júliusban jelentkeztem nála munkára. Azt mondta, hogy menjek el szabadságra. 1964 őszétől már levelezőként folytattam/folytattuk finnugrisztikai tanulmányainkat. Ettől fogva már csak arra kellett ügyelni, nehogy saját magamnak kelljen órákat tartanom. Két féléven át hallgattunk finnugor összehasonlító hangtant Collinder (*Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Stockholm 1960) alapján. Hárman jártunk az előadásra. Professzor úr – most már végleg elszakadva a Setälä-féle fokváltakozás-elmélettől – alaposan végigvette a hangmegfeleléseket.

Kálmán Béla voltaképpen jobban tudott észtil, ezt műfordításai is bizonyítják. Észtil nyelvet is tanított két féléven át Lavotha (*Észtil nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Bp. 1960) alapján. Ezt követte finnugrisztikából a II. szigorlat (szakvizsga).

A III. évf. őszét „levezetésként” a finnugor alak- és mondattan zárta. Az utóbbit Collinder fenti műve és Fokos-Fuchs (*Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandschaft...* Wiesbaden 1962) munkája alapján adta le.

Minthogy kisdoktorimban a vogul mellé az osztják megfelelőket is fel kívántam venni, tanított osztják nyelvet Steinitz kresztomátiájának (*Ostjakische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis*. Stockholm 1942) segítségével. Meg kell őszintén vallanom, hogy az osztják nem lett maradandó emlék nekem, sem ennek, sem a professzor utóda óráinak alapján! Az utolsó, államvizsga előtti tavaszi félév már a kisdoktori véglegesítése és megvédése jegyében telt. Hajdanán is úgy járta, hogy sokan az abszolutórium után előbb doktoráltak, és utána szereztek tanári diplomát. 1966-ban az államvizsga (finnugor összehasonlító nyelvészet, a finnugor nyelvek és irodalmak) már igazán a „vigalom” jegyében zajlott.

3. Főnök és munkatárs (1964–1984). Kálmán professzor a diplomaszerezés után megszűnt tanárom lenni. Hivatalosan így volt, de munkatársként tovább is tanulhattam tőle. Fokozatosan rám bízta az összes finnugor tárgyat, amelyet a későbbi magyar és finnugor szakosoknak kellett tanulni. Ez arra

készítetett, hogy alaposan felkészüljek az összes tantárgyból. Kezdő tanár koromban mindössze egyszer jött be „hospitálni” egy-egy finn, ill. vogul gyakorlati órámra. Néhány megjegyzést tett, de úgy látszik, hogy ezek alapján megbízott tudásomban és módszereimben. Ettől kezdve inkább a publikációkra koncentrált. Kiosztotta az ismertető munkákat; első és későbbi munkáimat mindig készséggel és figyelmesen átolvasta. Sohasem sürgetett, szigorúan nem kritizált.

Hallatlan munkabírása volt, de mindig volt ideje arra is, hogy elbeszélgesen a kollégákkal. Szívesen látott vendég volt a tanítványok körében is az intézeti rendezvényeken.

Kálmán Béla mellett munkatempót lehetett tanulni. A pontosságot is nagyon fontosnak tartotta: arra tanított, hogy a hivatkozásokot és megállapításokat mindig vissza lehessen keresni, és hogy a saját kutatási eredmények megjelenését nem kell szégyellni, csak el kell különíteni mások véleményétől. A bevált, jó szakirodalmat és kézikönyveket nem kell feltétlenül újakra cserélni. A kompendiumok helyett szócikkek és a monográfiák olvasására buzdított; ebből lehetett megtanulni a tudományos munka műhelytitkait. Szívügyének tekintette a nyelvészet eredményeinek népszerűsítését.

Az egyetemi munka nem csupán az oktatásból és vizsgáztatásból áll. Mellette kell tudományos munkát is végezni. Nagyobb terhet jelent azonban a tanszéki adminisztráció. Professzor úr szép lassan átengedte nekem a gyakorlati tanszékvezetés kétes dicsőségét. Jöttek innen-onnan leiratok (rektor, dékán, minisztérium). Egyre inkább rám bízta ezek megválaszolását. Bevezetett a hivatalos „szíveskedjék”-levelezés stílusába, úgyhogy rövidesen változtatás nélkül minden fogalmazványomat aláírta. Együttműködésünk zökkenőmentes lett ebből a szempontból. Különböző rengeteget utazott: tagja volt számos bizottságnak, bírálója kandidátusi és doktori értekezéseknek; elnöke a MNyT finn-ugor szakosztályának. Külföldi egyetemeken is szívesen látták. Minthogy jól sikerült a munkamegosztást megszerveznünk, hol ő, hol én töltöttünk hosszabb időt távol a tanszéktől. Az ügyintézés, az oktatás és a tudományos tervmunka szép lassan folyt. Ilyenkor váltottunk egy-egy rövid levelet is.

A legimpozánsabb munkája a vogul szótár volt (Munkácsi – Kálmán, *Wogulisches Wörterbuch*. AK, Bp. 1986), amelynek munkálataiban többedmagammal (Kiss Antal, A. Molnár Ferenc, Kocsány Piroska, A. Kövesi Magda) az adatgyűjtéstől kezdve részt vettem, két betű nyers kéziratát is megírtam, korrektúráztam a kéziratot csaknem a szótár megjelenéséig. A tőle kapott szótárat így dedikálta: „Barátsággal és köszönettel az együttműködésért.”

Összességében kellemes emlékeim maradtak róla. Az akkori három debreceni vezető oktató (Papp István, A. Kövesi Magda és Kálmán Béla) jól kiege-

szította egymást. Tanítványai közül említendő Sebestyén Árpád, Nyirkos István és Jakab László. Örök rejtély marad: miért nem tegezett le soha bennünket, az első finnugor szakos tanítványait. Horribile dictu: egyszer levélben udvariasan azt kérdezte tőlem, „mikor *tetszik* nyáron hazajönni?”

Olybá tűnik, hogy a jubiláns helyett inkább magamról szóltam. A tanár viszont tanítványaiban él tovább, bennük ölt testet. A tanítványok munkája révén a tanár is megismerszik. Az akadémikus professzor centenáriumán tanítványai és munkatársai tisztelettel emlékezünk kedves alakjára, és szeretettel zárjuk szívünkbe azt a képet, amely bennünk a tanórákon, az intézeti rendezvényeken és a beszélgetések során kialakult róla.

Irodalom

- Décsy Gyula 2009: Predesztinált, prediszponált – csak nem tudják. In: Kontra Miklós és Bakró-Nagy Marianne (szerk.), *Nyelvészetéről – egyes szám első személyben II.* Szeged.
- Keresztes László 1994: Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán. *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 149–150.
- Kiss Antal 1993: Béla Kálmán Bibliographie 1934–1992. *Eurolingua*, Eurasian Linguistic Association, Bloomington, Indiana.
- Sebestyén Árpád: Kálmán Béla hetvenéves. *Magyar Nyelvjárások* 25: 5–26.

KERESZTES LÁSZLÓ

Erkki Itkonen (1913–1992)

Erkki Itkonen akadémikust, a Helsinki Egyetem professzorát, a finnországi finnugrisztika klasszikusát minden finnugrista ismerte, szerette és tisztelte. A klasszikus nyelvtörténeti irányzat képviselője volt. Fő területe az etimológiai és az ehhez fűződő hagyományos hangtörténeti kutatások voltak.

Tudományos pályáját etimológiai kutatásokkal kezdte (1933-ban). Célirányos tervezéssel fogott hozzá a finnugor vokalizmus kutatásához. Doktori disszertációját 1939-ben védte meg: *Der ostlappische Vokalismus vom quali-*

tativen Standpunkt aus mit besonderer Berücksichtigung des Inari- und Skoltalappischen. Lautgeschichtliche Untersuchung (MSFOu 79, Helsinki).

A világháború mindenütt, így Finnországban is visszavetette a tudományos kutatásokat. A hadifogolytáborokban viszont mégis sikerült finnugor anyanyelvi informátorokkal dolgozni, így Itkonen is mordvin emberektől tanulhatott. Részben ennek folyománya volt a következő tanulmányosorozata: *Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen* (FUF 29 [1946] 222–337), valamint a *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen* (FUF 31 [1954] 149–345). Kutatásainak eredményét – minden más kortársnyelvészhez hasonlóan – finnül is publikálta: *Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta* (Virittäjä 61 [1957] 1–23), valamint *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta* (Tietolipas 20. Helsinki 1961). Tudományos eredményeinek köszönhetően 1950-től 1963-ig tevékenykedett professzorként a Helsinki Egyetemen.

Erkki Itkonent családi gyökerei Lappföldre, a lapp nyelvhez és kultúrához kötődtek. Inariban szolgáló lelkészcsalád sarja volt, legidősebb testvére T. I. Itkonen is pap volt. Ő szerkesztette a kétkötetes kolta és kolai lapp szótárt. (Ugyancsak jeles nyelvész lett Terho Itkonen, aki T. I. Itkonen fia, így Erkki Itkonen unokaöccse volt.) Érdeklődése a lapp nyelv felé vonzotta. Tankönyvet tett közzé az északi lapp irodalmi nyelvről: *Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis* (1960) és másfél évtizeden át főszerkesztője volt a *Sabmelaš* című kulturális újságnak, amelyben egy-egy rövid tudósítás inari nyelvjárásban is megjelent. „Anyanyelvjárásának” szótárát – Raija Bartens és Lea Laitinen közreműködésével – három kötetben adta közre: *Inarilappisches Wörterbuch* (Helsinki 1986–1989).

Itkonen emlékezetes, nagy sikerű előadássorozatot tartott az érdeklődő egyetemi hallgatóknak. Ennek termése a *Kieli ja sen tutkimus* (Helsinki 1966) lett.

A 60-as években kiújult az ún. vokalizmusvita, amely Wolfgang Steinitz és Erkki Itkonen magánhangzó-rekonstrukcióit vette górcső alá. Ennek összefoglalását egy hamburgi szimpóziumon adta meg a tudós: *Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung* (UAJb 41 [1969] 76–111.) A vita Itkonen és magyar kritikusai között végül kompromisszummal végződött.

Y. H. Toivonen indította el a finn nyelv etimológiai szótárának munkálatait. A második kötettől kezdve mindvégig már Erkki Itkonen irányította a szótársorozat szerkesztését: *Suomen kielen etymologinen sanakirja II–VI* (1958, 1962, 1969, 1975, 1978). A mindennapos robotmunkát – munkatársaival (Au-

lis J. Jokival és a végén Reino Peltolával együtt) – nagy alázattal végezte. Ugyanő indította útjára ennek a szótárnak modern változatát *Suomen sanojen alkuperä* (SSA I [1992]) címmel. A sorozatot végül Ulla-Maija Kulonen fejezte be (1995, 2000).

Megítélésem szerint – és ezzel a véleményemmel nem vagyok egyedül – Erkki Itkonen az egyik legnagyobb finnugrista nyelvész volt. Évtizedekig volt a Finnisch-ugrische Forschungen főszerkesztője. Főként itt publikált. Ettől lett a FUF azzá, aminek ma értékelik. „Külföldön”, magyar és német folyóiratokban „csak” néhány közleménye jelent meg. 60-éves jubileumán az MSFOu 150. (Helsinki 1973) kötetében tisztelegtek előtte kollégái és barátai. A kötet elején kedvesen mosolygó úriember fényképe tekint vissza az olvasóra.

Én 1962 őszén találkoztam vele először. Amikor szeptember végén Finnországba érkeztem, hozzá vittek, hogy itt van egy magyar ösztöndíjas Debrecenből. Átadtam neki illendően debreceni tanárain üdvözlétét. Erre nagyon barátságosan reflektált, és javasolta, hogy járjak a mordvin nyelvtörténeti előadásaira. Ez meghatározó momentum lett tudományos pályámon. A tanév végén vizsgára jelentkeztem. Megadta a penzumot: tíz oldalnyi mordvin szöveg fordítása és mordvin nyelvtörténet. Felajánlotta, hogy a nehezebb részletek fordításában segíteni fog. Be is mentem hozzá vizsga előtt, hogy tisztázzam azokat a részeket, amelyekkel nem boldogultam. Készségesen segített. Aztán a vizsgán azt a hosszú bekezdést adta, amelyben nem kértem a segítségét. Szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy kollégáinak azzal dicsekedett: a magyar ösztöndíjas hibátlanul fordította a mordvin szöveget finnre. Mellesleg két tippet adott nekem jövőmet illetően: érdemes kutatni 1) a mássalhangzók történetét, valamint 2) a tárgyas ragozás kialakulását. Kandidátusi értekezésemet az első témából írtam. Elküldtem neki a munkámat. Azt írta, gratulál és hogy a részletekben vitatkozna velem. Ekkor azonban már fogytán volt az ereje, és már nem érte meg, hogy megjelentessem és megvédjem akadémiai doktori értekezésemet a determinatív ragozás keletkezéséről.

Amikor lektorként láttam viszont őt 1969-ben, felajánlotta, hogy akkor mostantól „tegezünk” (= *sinutellaan*, azaz tegeződjünk). A hosszú idő távlatából is változatlan szeretettel emlékszem mesteremre.

KERESZTES LÁSZLÓ

Aulis J. Joki
(1913–1989)

Aulis Johannes Jokit, a Helsinki Egyetem professzorát, a finnországi finnugrisztika jeles képviselőjét minden finnugrista ismerte és tisztelte. Ő is a klasszikus nyelvtörténeti irányzat képviselője volt, a „Wörter und Sachen” módszer jeles finnországi művelője. Fő területe a déli szamojéd nyelvek és kulturális kérdések kutatása, az etimológia és az ehhez fűződő hagyományos hangtörténeti vizsgálatok voltak. Külön érdemeket szerzett a finnugor és indo-európai nyelvi kapcsolatok kutatásában. 1965-től 1977-ig tevékenykedett professzorként a Helsinki Egyetemen.

Tudományos pályáját hagyatékkiadással kezdte: *Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik* (LSFOu VIII. Helsinki 1944). Doktori disszertációját is az ezzel kapcsolatos nyelvi kontaktusok kérdéséről készítette: *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen* (MSFOu 103. Helsinki 1952). Maradandó érdemeket szerzett Kai Donner szöveg- és szógyűjtéseinek közzétételében: *Ketien. Materialien aus dem Ketischen oder Jenisei-ostjaken. Aufgezeichnet von Kai Donner* (MSFOu 108. Helsinki 1955). Kiadta Donner kis jurák, jeniszeji és tavgi szamojéd szójegyzékeit is. Nagy hatással volt rá, amikor az 1970-es tallinni finnugor kongresszuson alkalma nyílt megismerkedni Klavgyija Plotnyikovával, az utolsó kamassz szamojéd anyanyelvi beszélővel. Ago Künnappal együtt tőle nyelvi anyagot is feljegyzett, amely a helsinki hangarchívumban ma is megtalálható.

Tudós utazók úti beszámolóit, könyveit fordította finnre: Marco Polo utazásait, Kai Donner szibériai és G. J. Ramstedt orientalista tudós távolkeleti utazásait.

Kedvelt kutatási területe az etimológia volt. Több, hosszabb-rövidebb szófejtést tett közzé *Kielihistoriallisa lisiä* címmel. Erkki Itkonen mellett 1958-tól tevékeny részt vállalt a *Suomen kielen etymologinen sanakirja* II. kötetétől, amelynek szerkesztési munkálatait a teljes szótársorozat megjelenéséig, 1978-ig szorgalmasan végezte. Gyakorlati és elméleti tudását egy magyar kongresszusi előadásban foglalta össze: *Az etimológiai kutatás mai helyzete* (MNy 66: 4–12).

Lexikográfiai munkásságát a *Nykysuomen sanakirja* [Finn értelmező szótár] szócikkei, tudományos ismeretterjesztő képességét pedig az *Otavan Iso Tietosanakirja* [Otava nagy lexikona] szócikkei fémjelzik. Fontos, népszerű könyve a világ nyelveiről írt tömör és lényeglátó munka: *Maailman kielet* (Tietolipas 45. Helsinki 1966).

A nyelvi kontaktusokról vallott felfogását hatalmas monográfiában foglalta össze: *Uralier und Indogermanen* (MSFOu 151. Helsinki 1973). A nagyszabású összefoglaló a szerző 60. születésnapjára készült el. Thomsen és Collinder munkái után új kontextusba helyezte a kérdést. Ebben a művében pozitívan viszonyult a kérdéses érintkező nyelvek ősi rokonságához. Ez alapműnek számít a nyelvi kontaktuskutatásban, és kitűnő kiindulópontnak bizonyult többek között Rédei Károly és Jorma Koivulehto etimológiai munkáihoz.

Joki Viipuriban született vidéki karjalai szülők gyermekeként. Édesapja ácsmester volt. Karjalai gyökerei megnyilvánultak derűs, életigenlő habitusában. Szoros kapcsolatban állt turkológus és indoeurópai nyelvészekkel (Räsänen, Collinder, Kiparsky). Jeles tanára a híres szamojedológus, Toivo Lehtisalo volt. A második világháború hadifoglyai között voltak szibériai török nyelveket beszélők és votjákok is. (Igaz, hogy eredetileg voguloknak vélték őket, de miután Matti Liimola vogulul szól hozzájuk, és nem értették, kiderült, hogy nem vogulok, hanem votjákok voltak.) Több kortársához hasonlóan külföldön, Stockholmban is teljesített finn lektori küldetést. Az 1959–60-as tanévet vendégprofesszorként Göttingában töltötte. Ebből kifolyólag nagyra értékelte az efféle tevékenységet. Részt vállalt azokban a miniszteriális bizottságokban, amelyek a külföldi finn lektorok kiválasztását és a nyári nyelvtanfolyamok ügyeit intézték. 60-éves jubileumán az MSFOu 151. (Helsinki 1973) kötetében tisztelegtek előtte kollégái és barátai.

Én először 1962 őszén találkoztam vele. Abban a félévben votják nyelvtörténeti előadásorozatot tartott. Lelkesen jártam az előadásokra, hiszen a professzor igen világosan és érthetően beszélt, így könnyű volt követnem a mondanivalót. A tanév végén le is vizsgáztam votjából. Ezt elégedettséggel nyugtázta.

Már ő volt a finnugor intézet vezető professzora, amikor 1969 őszén magyar lektori megbízatásomat elkezdtem Helsinkiben. Kint várt a repülőtéren, és készségesen cipelte egyik csomagomat, egy motyót, amelyben paplan és párna volt összekötözve. Nagyon jó és tapintatos főnök volt. Mindig nyitva állt előttem illatos pipadohányfüstbe burkolózó dolgozószobája. Melegen támogatta tudományos szárnypróbálgatásaimat. Megteremtette a lehetőséget arra, hogy fakultatív vogul órákat tarthassak finnugor szakosoknak. 1971 októberében a leningrádi Herzen Pedagógiai Intézetbe szervezett néhány napos tanulmányutat. Akkoriban ez nagy szó volt! Engem is magával vitt. Ott találkozhatam először vogul és osztják anyanyelvi informátorokkal, többek között Matra Vahrusevával, – valószínűleg – az utolsó kondai vogullal. (Őt 1993-ban Hanti-

Manszijszkban még egyszer viszontláttam, emlékezett a csaknem húsz évvel korábbi találkozásunkra, és nagy örömmel köszöntött.) Igen neves személyek vettek részt a „napkeleti” tanulmányúton. Joki professzoron kívül ott volt Mikko Korhonen (aki lapp adatközlő híján beült a vogul foglalkozásokra), Kaisa Häkkinen (finnugor nyelvész, aki ennek hatására akkoriban kezdte szakdolgozatát vogulból), Reino Peltola (a finn etimológiai szótár szerkesztője), Pekka Sammallahti (lappológus és szamojedológus), Juha Janhunen (szamojedológus polihisztor), Leif Rantala (a lapp nyelv és kultúra kutatója), Ildikó Lehtinen (néprajzos). A résztvevőkhöz nem kell kommentárt fűzni, hiszen nagy részükből később egyetemi tanár lett. Joki professzor jó szemmel válogatta meg legendás expedíciójának résztvevőit... Főnököm családjával is sikerült megbarátkoznunk. Felesége, Eva és lánya Päivi be-bejártak az intézetbe.

Megemlékezésemet azzal zárom, hogy a 60-as évek szigorúbb társadalmi hierarchiája ellenére bensőséges kapcsolatot sikerült kialakítanunk a finnugrisztika legtöbb nagy, klasszikus személyiségével. Közéjük tartozik Aulis J. Joki, akire ennyi év távlatából is szeretettel gondolunk.

KERESZTES LÁSZLÓ

Nyirkos István (1933–2013)

2013. május másodikán, életének 80. évében elhunyt Nyirkos István, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének professzor emeritusa, a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék korábbi vezetője. Nyirkos tanár úr életpályájának teljes ívét 70. születésnapja alkalmából rajzolta meg a Magyar Nyelvészeti Tanszék jelenlegi vezetője, Hoffmann István (MNYj. 41 [2003]: 9–18), ehelyütt – élete főbb állomásainak megemlézése mellett – elsősorban fennisztikai, finnugrisztikai munkásságát tekintjük át.

Álljanak itt előbb pályafutásának adatai! Nyirkos István 1955-től tanársegédként, 1962-től adjuntusként, 1977-től docensként dolgozott a magyar nyelvészeti tanszéken. Finnországi kultúrdiplomáciai kiküldetéséből, a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ igazgatói tiszteből hazatérve 1993-ban a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán töltött két évet főiskolai tanárként, majd 1995-től – immár professzorként – egyetemünk Finnugor Tanszékének lett a vezetője. 1998-tól a Magyar Nyelvészeti Tanszék tanáraként végezte munkáját, majd nyugdíjba vonulása után – esetében ezt a frázist távolról sem kell szó szerint érteni – haláláig emeritus professzorként

dolgozott ugyanitt.

Nyirkos István nyelvészpályafutása első lépéseit a dialektológia területén tette meg. Ennek fontos állomása *Az abauji nyelvjárás magánhangzó-rendszere* c. disszertációja, amellyel az egyetemi doktori címet nyerte el 1961-ben. A nyelvjárások szeretetteljes kutatása élete végéig megmaradt, még a 80. életéhez közeledve is fáradhatatlanul szervezte a gyűjtéseket, s adta át óriási tapasztalatát hallgatóinak.

Munkásságának súlypontja a hetvenes évektől alapvetően a hangtörténet lett. Sokunk meghatározó egyetemi előadása volt az ő nyelvtörténeti kurzusa (elsőéves koromban – néhány hasonszőrű társammal együtt – meglepve tapasztaltam, hogy a nyelvészet is lehet érdekes, izgalmas tudományterület). Kandidátusi értekezése *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban* (1984, megjelent 1987), nagydoktori diszertációja pedig *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban* (1993, megj. 1995), s e témában rengeteg tanulmányt is publikált. Emellett természetesen a magyar nyelvészet számos más területére is elkalandozott: foglalkozott névtannal, szótörténettel, etimológiai kérdésekkel, az összetett szavakkal, a kontaminációval, a pleonazmussal, a szóhasadással, sőt, írt a rím természetéről is.

Finnországgal hamar „eljegyezte magát”. 1962 és 1967 között lektorként dolgozott Helsinkiben. Itt jegyzem meg, hogy – futballhasonlattal élve – a debreceni „idegenlégiósok” meghatározó szerepet töltöttek be a finnországi magyaroctatásban: Nyirkos után Helsinkiben lektorkodott 1969 és 1975 között Keresztes László, aki 1981–84-ben Jyväskyläben is dolgozott. Ugyanitt volt lektor Kiss Antal (1975–81 és 1984–85), Kornyané Szoboszlay Ágnes (1985–89), S. Varga Pál (1989–92), Maticsák Sándor (1992–96), Szabó Ágnes (1999–2002), Pasztercsák Ágnes (2002–5), Fábíán Orsolya (2005–7) és Dusenoki Gergely (2007–11). A „hőskorban” Turkuban lektorkodott Jakab László, 1966 és 1970 között.

De kanyarodjunk vissza Nyirkos finnországi éveire! Hoffmann István eképpen vall 2003-as köszöntőjében: „Először 1973-ban még egyetemistaként jártam Finnországban. Ott az a benyomás alakult ki bennem, hogy szinte minden finn ismeri és kedveli Nyirkos tanár urat. Aki csak megtudta ugyanis rólam, hogy magyar vagyok, szinte rögtön azt tudakolta tőlem: ismerem-e Nyirkos Istvánt?” Ez a népszerűség Nyirkos „velejárója” volt élete végéig. Mesél, nyelvóráin nem ragadt le a tárgyias ragozás nehézségeinek bemutatásánál és a magyar szórend elemzésénél, hanem országismereti célzattal népdalokat tanított tanítványainak (és itt említhetjük a jó magyar borok propagálását is). Kapcsolatteremtő készsége legendásan jó volt, s népszerűségét nyilvánvalóan fo-

kozta futballista múltja is: ha tíz-húsz évvel később születik, válogatott focista lehetett volna belőle...

Lektori évei alatt született első nyelvkönyve, az *Unkarin lukemisto sanastoineen* [Magyar olvasókönyv szójegyzékkel] (Helsinki, 1965). A Finn Irodalmi Társaság Tietolipas sorozatának 40. tagjaként napvilágot látott műben Ballasitól és Zrínyitől Vörösmartyn, Petőfin, Aranyon át József Attiláig és Illyés Gyuláig 18 költő; Jókaitól Lengyel Józsefíg 13 író műveiből adott közre szemelvényeket, melyekhez öt tudományos próza (Bárczi, Kodály stb.) is csatolkozott, s – ismerve Nyirkos népdalok iránti vonzalmát, írhatjuk, hogy természetesen – nyolc népdal is helyet kapott a kötetben, amelyet (előrevetítve, megalapozva későbbi lexikográfiai munkásságát) 142 lapos szójegyzék zárt.

Ugyancsak a Tietolipas sorozatban (71. szám) jelent meg következő nyelvkönyve, a *Nykyunkarin oppikirja* [Mai magyar nyelvkönyv] (1972-ben, majd javított kiadása 1979-ben). A kötet a korszellemnek megfelelően épül fel: leíró szövegek, szószedet, nyelvtani magyarázatok, gyakorlatok. A tematikában a hagyományos témakörök (utazás, szállodában, színházban, orvosnál stb.) helyet kap egy debreceni és egy hortobágyi kirándulás, és a magyar sportról szóló lecke is.

Nyirkos lektori évei alatt azzal szembesült, hogy nem áll a tanulók rendelkezésére korszerű magyar–finn szótár. (Az addigi egyetlen mű Weöres Gyula 1934-es szótára volt, amely egyrészt elavult, másrészt már nem volt kapható, harmadrészt pedig eleve csak zsebszótár terjedelmű volt, ami alkalmatlannak bizonyult a komolyabb tanulásra.) E hiány pótlására vállalkozott Nyirkos István: *Unkarilais-suomalainen sanakirja. Magyar–finn szótár* c. munkája 1969-ben jelent meg Helsinkiben (2. kiadása: 1977). A 380 oldalas szótár alapja az előbb említett nyelvkönyv szójegyzéke volt. A szótár szókincsanyaga megfelelt a kommunikatívabb tanulási igényeknek, de műve, számos erénye mellett mégsem vált széles körben használatos opusszá, hanem rövidesen visszaszorult a könyvtárak és könyvgyűjtők polcára. Erről a fordulatról azonban nem a nagyközönség, hanem maga Nyirkos István „tehet”, aki 1977-ben megjelentette újabb művét (*Suomi–unkari–suomi taskusanakirja* [Finn–magyar–finn zsebszótár], Helsinki, 712 lap), amely – számos kiadást (1979, 1986, 1988, 1991) megérve – a finnországi magyarbarátok, a turisták és a nyelvtanulók sokaságának fontos segédeszközévé vált. Műve egy rendkívül sikeres finnországi sorozat részeként jelent meg. Kisméretű formája miatt könnyen kezelhető (bár nagyon apróbetűs a szövege), a szócikkek egyszerű felépítése miatt nyelvészeti előélet nélkül is jól használható. Külön turistabaráttá teszi az étel- és italnevek szókinccse (519 magyar ételnévvel!) és egyfajta társalgási zsebkönyvszerű függeléke.

A szótár megújított, átdolgozott változata (olvasóbarátabb formátum, nagyobb betűs szedés, a címszavak jobban elkülönülnek benne) *Uusi suomi–unkari–suomi taskusanakirja* [Új finn–magyar–finn zsebszótár] címmel először 1996-ban jelent meg (majd 2000-ben és 2009-ben újabb kiadásai is napvilágot láttak). – E szótárak révén (is) ismert – és hosszú időre ismert is marad – Nyirkos neve Finnországban. Sajnos, ez a szótár nem jelenhetett meg Magyarországon, pedig így még többen használták volna. (Ezt a hiányt Jakab László finn–magyar és magyar–finn szótárai pótolják, amelyek a közelmúltban láttak napvilágot.)

Nyirkos fenniszтика munkásságából meg kell említenünk Kalevala-kutatásait. Több írásában foglalkozott Lönnrottal és a Kalevala magyar fordításával, l. pl. *Lönnrot és a magyar Kalevala*. *Alföld* 1974/9: 59–68; *Lönnrot és a Kanteletár*. Rácz István (szerk.), *Kanteletár*. *Folklór és Etnográfia* 52. Debrecen, 1990. 239–250; *Kétszáz éve született Lönnrot Elias*. *Ethnica* IV/3 [2002]: 105–109; *A Kalevala egyik epizódjának fordításáról*. *Forrás* 8/9 [1976]: 58–59; *Kalevalan tie Unkarissa*. *Tiedotuslehti*. Suomen Kodály-Seuran Julkaisuja 1996/2: 10–12; *A Kalevala művelődéstörténeti hatásáról*. *Ethnica* II/3 [2000]: 101–106; *A Kalevala hatása a finn és a magyar kultúrára*. *Specimina Fennica* IX. Szombathely, 2001. 39–53. *Százhatvan éves a finn Kalevala*. *Ethnica* X/4 [2008]: 109–110. Ez irányú munkásságának csúcspontja az *Utunk Pohjola*. *Kalevala-kutatások Magyarországon* című mű, amelyet ő szerkesztett, de emellett ellátta bevezetéssel, jegyzetekkel és szemelvényes bibliográfiával is (Békéscsaba, 1985).

Nyirkos magyar–finn kontrasztív nyelvészeti tanulmányokat is közreadott, pl. *A magyar–finn kontrasztív vizsgálatok néhány kérdése*: In: Horváth Miklós, Temesi Mihály (szerk.), *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Bp., 1972. 73–80; *Syvärakenteen ja sanajärjestyksen keskinäisestä suhteesta suomen ja unkarin kielessä*: In: *Esitelmät. Unkarin aluekokous*. Visegrád, 1982. 1–17; *A nyelvi egyenértékűség kérdései. Kontrasztív vizsgálatok a magyar és a finn nyelv alapján*. In: Bachát László, Székely Gábor (szerk.), *Anyanyelv – idegen nyelv*. Nyíregyháza, 1984. 177–187; *A magyar és a finn katonai csoportnyelvről*. In: Grétsy László (szerk.), *Nyelvvédelem – honvédelem. Tanulmányok a katonák nyelvéről*. Bp., 1990. 44–47; *Unkarin ja suomen verbien rektioista*. In: Pusztay János (szerk.), *Kaukovertailuja. Unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia*. *Specimina Fennica* V. Savariae, 1994. 97–102; és Alho Alhoniemivel és Heikki Paunonennel közösen ő szerkesztette a hét magyar és finn nyelvű tanulmányt tartalmazó *Suomi ja unkarin rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia*. (Turun

yllopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 38., Turku, 1991) c. művet is.

Nyirkos István – lektorként, majd kultúrdiplomataként – a magyar nyelvet és kultúrát is népszerűsítette Finnországban, s ugyanígy szívügyének tekintette a finn kultúra magyarországi terjesztését. Rendkívül nagy szerepet vállalt a finn–magyar és magyar–finn baráti körök és a testvérvárosok tevékenységében, mindkét országban számos előadást tartott, konferenciát szervezett. Szeretágható érdeklődésének néhány írásos emléke: utószót írt Matti Vainio *A finn zene története* (Debrecen, 1991) c. művéhez, publikált a finn tájszótár munkálatairól (B. Lőrinczy Éva-Emlékkönyv [1996–97]: 114–118), s megemlékezett Rácz Istvánról, a Kalevala fordítójáról is (Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére. Debrecen, 1999. 451–454).

Nyirkos professzor a magyar nyelvészet bizonyos kérdéseinek uráli hátterét is kutatta, ennek eredménye a *Szóösszetételeink keletkezésének uráli hátteréről* (Magyar Nyelv 80 ([1984]: 455–463) és a *Kontaminaatio, jälkikorrektio ja uralilainen lauseoppi* c. írása (CIFU-9 [2001]: 480–484). A nyelvrokonságról több tudományos és ismeretterjesztő előadást tartott és cikket írt, pl. *Nyelvrokonaink*. In: Nanovfszky György (szerk.), *A finnugorok világa*. Budapest, 1996. 109–111; *Hol élnek ma az uráli népek?* Uo. 117–118.; *Rokon népeink és nyelveink eredetének útvesztőiben*. In: V. Raisz Rózsa (szerk.), *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. Bp., 1996. 67–72.

Otthonosan mozgott a finn névtan területén. Áttekintő cikke (*A finn névkutatásról*. In: B. Gergely Piroska, Hajdú Mihály (szerk.), *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai I–II*. Bp.–Miskolc, 1996. 2: 491–498) a mai napig kötelező olvasmány az e területre merészkedőknek. Ő volt az, aki elvállalta a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete és a Helsinkiben működő Honi Nyelvek Kutatóintézete (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus) közös szervezésében elindított *Onomastica Uralica* c. kutatási program és kiadványsorozat vezetői tisztét. A sorozatban eddig kilenc kötet jelent meg az uráli névtan különféle témaköreiről (erről l. *The plan of a serial in Uralian onomastics* [Hoffmann Istvánval, Maticsák Sándorral, Ritva Liisa Pitkänennel közösen]. In: CIFU-9 [2001]: 2: 375–376; és *Együttműködési program az uráli nyelvek névkutatása terén* [Hoffmann Istvánval és Maticsák Sándorral közösen]. Névtani Értesítő 22 [2000]: 142–150). Nyirkos a sorozat két kötetének szerkesztője is volt: *Hungarian Onomastics in Onoma. Onomastica Uralica 1c*. Debrecen, 2002. [Hoffmann Istvánval és Ördög Ferencsel közösen] és *History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 2*. Debrecen–Helsinki, 2002.

Nyirkos István tudományos pályafutását, diplomáciai tevékenységét számos elismeréssel honorálták. Szakmai elismertségét jelzik a következő állomások: 1972-ben tagja lett a Finnugor Társaságnak, rá egy évre a Finn Irodalmi Társaságnak és a Kalevala Társaságnak. 1985-ben beválasztották a Finnugor Kongresszusok Nemzetközi Bizottságába. Tagja volt az MTA uráli és magyar nyelvészeti munkabizottságának, elnöke volt a Reguly Társaságnak.

Ami a kitüntetéseket illeti: már 1969-ben megkapta a Finn Fehér Rózsa Lovagrend I. fokozatát, majd diplomáciai küldetése befejeztével, 1993-ban Finn Oroszlán Lovagrend Parancsnoki Fokozatát és ugyanabban az évben a Finn Akadémia Emlékérmét, itthon pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét.

Mindezen adatok egy eredményekben, sikerekben gazdag tudós és kultúr-diplomata pályafutását tárják elénk. Nyirkos tanár úr azonban ennél lényegesen több volt. Mindig segítőkész, kedves, mosolygós alakja nem halványul, történetei, az életről és a tudományról való felfogása mindig is itt fog maradni velünk.

Nyirkos professzor úr tanszéki évkönyvünk, a *Folia Uralica Debrecenien-sia* 4. és 5. számának szerkesztője volt 1997–98 között. Most e folyóirat hasábjain búcsúztatjuk őt.

MATICSÁK SÁNDOR

TARTALOM – CONTENTS – SISÄLLYS

Bátori S. István: Az Uralotéka digitális adatbázis	3
Buzgó Anita: Tornio keresztnévadási szokásai a XIX. század második felében	23
Búdi Regina: A finn helyesírás fejlődése a XVI–XVII. században	37
Endresz Brigitta: A manysi irodalmi nyelv átírásának kérdései	49
Honti László: <i>Ver</i>	63
Huumo, Tuomas – Peiponen, Pia: Adpositiot, liike ja dynamiikka: mikä erottaa muotoja <i>vieressä</i> ja <i>vierellä</i> ?	73
Kelemen Ivett: A pluratívák szemantikai csoportjai az északi lappban	87
Keresztes László: Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozott és birtokos személyragozásban	109
Kókai Krisztina: Morfológiai úton történő szóalkotás a finn kocsmaszlengben	153
Larsson, Lars-Gunnar: The Earliest Contacts between Scandinavians and South Saami	161
Lauerma, Petri: <i>Rudimenta</i> , suomen kielen oppikirja 1600-luvulta	177
Maticsák Sándor: Az improduktív <i>-v</i> főnévképző az erza-mordvinban	189
Peneva Dennica: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtenben, a lappban és a bolgárban VII. (Számbeli egyeztetés III.)	213
Pitkäsalo, Eliisa: Emphatic Phrases in Finnish Literary Texts and their Hungarian Translations	235
Sipos Mária: Északi hanti: nyelvjárási kontinuum vagy nyelvjáráscsoportok?	251
Sivonen, Jari: <i>Tarinassa kiertelee mielenkiintoinen juoni.</i> Katsaus liikeverbien merkitystyyppeihin	259
Szeverényi Sándor: Az uráli <i>*-n</i> genitívusz, a névutós szerkezet, a Cx-Px relatív sorrendje és a jelzős szerkezet egyeztetése közötti összefüggésekről	269
Tóth Anikó: Az égtájnevek vizsgálata a karjalai nyelvjárásokban	285
Zaicz Gábor: A mordvin nyelv orosz jövevényszavai II.	295

Ismertetések – Reviews – Katsauksia – Рецензии

Je. I. Rombangyjejeva: Vogul népköltési gyűjtemény. Istenek hősi énekei II. kötet – Героический эпос манси (вогулов). Песни святых покровителей (<i>Endresz Brigitta – Kőrösi Zita</i>)	313
A Terminologia scholaris sorozat mordvin anyagáról (<i>Maticsák Sándor</i>)	318
Helmi Länsman: Cealkke dearvvuodaid I. (<i>Kelemen Ivett</i>)	322
A karjalai nyelv legújabb szótárai (<i>Tóth Anikó Nikolett</i>)	326
Katja Västi: Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjänä LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio (<i>Susanna Virtanen</i>)	331
Anni Jämskeläinen: Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktio (<i>Büdi Regina</i>)	335
Riitta Rajasuu: Kuopiossa, Oulussa ja Turussa vuosina 1725–1744 ja 1825–1844 syntyneiden kastenimet (<i>Buzgó Anita</i>)	337
Spoelman, Marianne: Prior linguistic knowledge matters: the use of the partitive case in Finnish learner language (<i>Endresz Brigitta</i>)	341
Zsuzsanna Oinas: Finnish dictionary for the language learner (<i>Kelemen Ivett</i>)	346
Jakab László: Magyar–finn szótár (<i>Kókai Krisztina</i>)	348
Sonja Gehring – Sanni Heinzmann: Suomen mestari 2. Suomen kielen oppikirja aikuisille (<i>Buzgó Anita</i>)	354
Grammatika és kontextus III. (<i>Kókai Krisztina</i>)	358

In honorem

Alho Alhoniemi 80 éves (<i>Sirkka Saarinen</i>)	361
Tiit-Rein Viitso 75 éves (<i>Tóth Anikó Nikolett</i>)	363
Csúcs Sándor 70 éves (<i>Zaicz Gábor</i>)	364
Honti László 70 éves (<i>Keresztes László</i>)	367
Lars-Gunnar Larsson 65 éves (<i>Kelemen Ivett</i>)	369
Tuomo Lahdelma 60 éves (<i>Keresztes László – Maticsák Sándor</i>)	371

In memoriam

Száz éve született Kálmán Béla (1913–1997) (<i>Keresztes László</i>)	375
A finnugrista Kálmán Béla (<i>Honti László</i>)	376
Professzorom, Kálmán Béla (<i>Keresztes László</i>)	385
Száz éve született Erkki Itkonen (1913–1992) (<i>Keresztes László</i>)	390
Száz éve született Aulis J. Joki (1913–1989) (<i>Keresztes László</i>)	393
Nyirkos István (1933–2013) (<i>Maticsák Sándor</i>)	395

E számunk szerzői

Bátori S. István	Universität Koblenz
Buzgó Anita	Debreceni Egyetem
Büdi Regina	Debreceni Egyetem
Endresz Brigitta	Debreceni Egyetem
Honti László	Károli Gáspár Református Egyetem
Huumo, Tuomas	Turun yliopisto
Kelemen Ivett	Debreceni Egyetem
Keresztes László	Debreceni Egyetem
Kókai Krisztina	Debreceni Egyetem
Kőrösi Zita	Debreceni Egyetem
Larsson, Lars-Gunnar	Uppsala Universitet
Lauerma, Petri	Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Maticsák Sándor	Debreceni Egyetem
Peiponen, Pia	Tampereen yliopisto
Peneva Dennica	Debreceni Egyetem
Pitkäsalo, Eliisa	Tampereen yliopisto
Saarinen, Sirkka	Turun yliopisto
Sipos Mária	MTA Nyelvtudományi Intézet
Sivonen, Jari	Oulun yliopisto
Szeverényi Sándor	Szegedi Egyetem
Tóth Anikó Nikolett	Debreceni Egyetem
Virtanen, Susanna	Debreceni Egyetem
Zaicz Gábor	Pázmány Péter Katolikus Egyetem

PUBLICATIONES

(<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm>)

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA

- 1. 1989 pp. 142 Red. Keresztes László–Kiss Antal
- 2. 1991 pp. 222 Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- 3. 1994 pp. 160 Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- 4. 1997 pp. 260 Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- 5. 1998 pp. 262 Red. Nyirkos István
- 6. 1999 pp. 246 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 7. 2000 pp. 216 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 8. 2001 pp. 761 Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- 9. 2002 pp. 224 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 10. 2003 pp. 270 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 11. 2004 pp. 184 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 12. 2005 pp. 194 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 13. 2006 pp. 258 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 14. 2007 pp. 218 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- 15. 2008 pp. 242 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- 16. 2009 pp. 234 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- 17. 2010 pp. 275 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- 18. 2011 pp. 231 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 19. 2012 pp. 264 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor

Keresztes László: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe (2011)

Maticsák Sándor: A mordvin írásbeliség kezdetei: XVII–XVIII. század (2012)

Maticsák Sándor: Vándorló napok. A hét napjainak megnevezése az európai nyelvekben (2006)

Maticsák Sándor – Anna Tarvainen: Finn nyelv (2010)

Onomastica Uralica (Debrecen–Helsinki)

1. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. Ed. István Hoffmann (2001)
2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Ed. István Nyirkos (2002)
3. Settlement Names in the Uralian Languages Ed. Sándor Maticsák (2005)
4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Ed. Ritva Liisa Pitkänen – Janne Saarikivi (2007)
5. Onomastica Uralica 5. Ed. István Hoffman – Valéria Tóth (2007)
7. Onomastica Uralica 7. Ed. István Hoffman – Valéria Tóth (2008)
8. Patrociny Settlement Names in Europe. Ed. Valéria Tóth (2011)

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – Bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4010 Debrecen, Pf. 103. – Tel.: (36-52) 512 900 / 22193
E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu